

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ
2020. №10.
Қисми I

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
Серия социально-экономических и общественных наук
2020. №10.
Часть I

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of economic and social sciences
2020. No.10.
Part I

*МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҶГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2020*

**ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАХШИ ИЛМҶОИ ИҶТИМОИ-ИҚТИСОДИ ВА ҶАМЪИЯТИ**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 10 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Хушвахтзода Қобилҷон *Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Хушвахт

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи*
Сафармамад *миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло *Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон*
ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – иқтисод
Давлатзода *Доктори илмҳои иқтисодӣ,*
Кудрат Қамбар *профессор*
Файзуллоев Машраб *Доктори илмҳои иқтисодӣ,*
Курбоналиев *профессор*
Обидов Фозил *Доктори илмҳои иқтисодӣ,*
Саидович *профессор*
Исайнов *Доктори илмҳои иқтисодӣ,*
Ҳисайн Рахимович *профессор*
Низомова *Доктори илмҳои иқтисодӣ,*
Тухфамо Давлатовна *профессор*
Одинаев *Номзоди илмҳои иқтисодӣ,*
Фурқат Фарходович *дотсент*

12.00.00 – ҳуқуқшиносӣ
Сотиволдиев *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,*
Рустам Шарофович *профессор*
Ғаюров Шукрулло *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,*
Кароматуллоев *профессор*
Золотухин *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,*
Алексей Валеревич *дотсент*
Насриддинзода *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,*
Эмомали Сайфиддин *профессор*
Маҳмудзода *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,*
Маҳкам Аъзам *профессор*
Сафарзода Бахтовар *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,*
Амиралӣ *профессор*
Шарипов Тақдиршо *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,*
Шарифович *профессор*
Муртазоқулов Ҷамшед *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,*
Сайдалиевич *профессор*
Диноршоев Азиз *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,*
Мусоевич *дотсент*

23.00.00 – сиёсатиносӣ
Мухаммад *Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор*
Абдурахмон Наврӯз
Нуриддинов *Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор*
Раймалихон Шаҳбозович
Искандаров Акбаршо *Доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент*
Курбонов Абдурахмон *Доктори илмҳои фалсафа,*
Шерович *профессор*
Идиев Хайриддин *Доктори илмҳои фалсафа,*
Усмонович *профессор*

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризишавандаи Комиссияи олии аттестациони Федератсияи Русия аз 03.06.2016 ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илми соҳаҳои зерини илмиро барои ҷоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои иқтисодӣ: 08.00.01, 08.00.05, 08.00.10, 08.00.14.

Дар соҳаи илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01, 12.00.02, 12.00.03, 12.00.08, 12.00.09, 12.00.10, 12.00.11, 12.00.12, 12.00.14.

Дар соҳаи илмҳои сиёсӣ: 23.00.01, 23.00.02, 23.00.03, 23.00.04, 23.00.06.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

Матни муқаммали маводи ҷопӣ дар сомонии расмии маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

**Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ
ва ҷамъияти**

– 2020. – №10.

Қисми I

ISSN 2413-5151

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №0037/ЖР-97 аз 17.01.2018 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад. Нишони Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ДМТ, 2020

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

Журнал основан в 2012 г. Выходит 10 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета
Хушвахт

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета
Сафармамад

Муборакшоевич

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономика

Давлатзода Доктор экономических наук, профессор
Кудрат Камбар Доктор экономических наук, профессор
Файзуллоев Машраб Курбоналиевич Доктор экономических наук, профессор
Обидов Фозил Саидович Доктор экономических наук, профессор
Исайнов Доктор экономических наук, профессор
Хисайн Рахимович Низомова Доктор экономических наук, профессор
Тухфамо Давлатовна Доктор экономических наук, профессор
Одинаев Кандидат экономических наук, доцент
Фуркат Фарходович доцент

12.00.00 – Юриспруденция

Сотиволдиев Доктор юридических наук, профессор
Рустам Шарфович Гаюров Шукрулло Кароматуллоевич Доктор юридических наук, профессор
Золотухин Доктор юридических наук, доцент
Алексей Валерьевич
Насриддинзода Доктор юридических наук, профессор
Эмомали Сайфиддин Махмудзода Доктор юридических наук, академик АН РТ
Махкам Аъзам Сафарзода Бахтовар Доктор юридических наук, профессор
Амирали Шарипов Такдиршо Шарифович Доктор юридических наук, профессор
Муртазокулов Джамшед Сайдалиевич Доктор юридических наук, профессор
Диноршоев Азиз Мусоевич Доктор юридических наук, доцент

23.00.00 – Политология

Мухаммад Доктор политических наук, профессор, член-корр. АН РТ
Абдурахмон Навруз Нуриддинов Доктор политических наук, профессор
Раймалихон Шахбозович Доктор политических наук, доцент
Искандаров Акбаршо Курбонов Абдурахмон Доктор философских наук, профессор
Шерович Доктор философских наук, профессор
Идиев Хайридин Усмонович Доктор философских наук, профессор

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных изданий ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации от 03.06.2016.

Журнал принимает научные статьи по следующим научным специальностям:

В области экономических наук: 08.00.01, 08.00.05, 08.00.10, 08.00.14.

В области юридических наук: 12.00.01, 12.00.02, 12.00.03, 12.00.08, 12.00.09, 12.00.10, 12.00.11, 12.00.12, 12.00.14.

В области политических наук: 23.00.01, 23.00.02, 23.00.03, 23.00.04, 23.00.06.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском и русском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.vestnik-tnu.com).

Вестник Таджикского национального университета.

Серия социально-экономических и общественных наук.

– 2020. – №10.

Часть I

ISSN 2413-5151

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Свидетельство №0037/ЖР-97 от 17.01.2018г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.

Адрес Издательского центра:

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ТНУ, 2020

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

Series of economic and social sciences

Founder of the journal:

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

The journal is established in 2012. Issued 10 times a year.

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda

Kobildzhon Khushvakht

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov

Safarmamad

Muborakshoevich

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo

Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector of the Tajik National University

Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-rector for Science of the Tajik National University

Candidate of philology sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

08.00.00 - Economy

Davlatzoda

Doctor of Economic Sciences, Professor

Kudrat Kambar

Doctor of Economic Sciences, Professor

Faizulloev Mashrab

Kurbonalievich

Doctor of Economic Sciences, Professor

Obidov Fozil Saidovich

Isainov

Doctor of Economic Sciences, Professor

Khisain Rakhimovich

Nizomova

Doctor of Economic Sciences, Professor

Tuhfamo Davlatovna

Odinaev

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Furkat Farkhodovich

12.00.00 - Jurisprudence

Sotivoldiev

Doctor of Law, Professor

Rustam Sharofovich

Gayurov Shukrullo

Doctor of Law, Professor

Karomatulloevich

Zolotukhin

Doctor of Law, Associate Professor

Aleksei Valer'evich

Nasriddinzoda

Doctor of Law, Professor

Emomali Saifiddin

Mahmudzoda

Doctor of Law, Professor, Academician

Mahkam Azam

Safarzoda Bakhtovar

Doctor of Law, Professor

Amirali

Sharipov Taqdirsho

Doctor of Law, Professor

Sharifovich

Murtazokulov Jamshed

Doctor of Law, Professor

Saidalievich

Dinorshoev Aziz

Doctor of Law, Associate Professor

Musoevich

23.00.00 - Political sciences

Muhammad

Doctor of Political Sciences, Professor,

Abdurahmon Navruz

Nuriddinov

Doctor of Political Sciences, Professor

Raimalikhon

Shahbozovich

Iskandarov Akbarsho

Doctor of Political Science

Kurbonov

Doctor of Philosophy, Professor

Abdurakhmon Sherovich

Idiev Khairiddin

Doctor of Philosophy, Professor

Usmonovich

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals of the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016.

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field of economic sciences: 08.00.01, 08.00.05, 08.00.10, 08.00.14.

In the field of jurisprudence: 12.00.01, 12.00.02, 12.00.03, 12.00.08, 12.00.09, 12.00.10, 12.00.11, 12.00.12, 12.00.14.

In the field of political sciences: 23.00.01, 23.00.02, 23.00.03, 23.00.04, 23.00.06.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik and Russian languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.vestnik-tnu.com).

Bulletin of the Tajik National University.

Series of economic and social sciences

– 2020. – №10.

Part I

ISSN 2413-5151

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.

Address of the Publishing Center:

17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan,

Web site of the journal: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Tel.: (+992 37) 227-74-41

© TNU, 2020

Хушвахтзода К.Х., Гаибназаров Ш.У.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Коллеҷи муҳандисии омӯзгории ноҳияи Чаббор Расулов

Дар оғози солҳои 90-ум дигаргуниҳои бузурги сиёсӣ ва иқтисодии руҳдода аз бисёр ҷиҳат зухуроти бухронӣ ва ҳавасмандии меҳнатро тезониданд. Либерализатсияи нархҳо, баҳусус дар марҳилаи ибтидоӣ дар назди коргарон муаммои душвор - арзи ҳастӣ намуданро гузошт. Либерализатсияи нархҳо, баҳусус ба коргарони касбҳои асосӣ ва хизматчиёни ташкилотҳои бучетӣ зарбаи сахт зад.

Муаммои арзи ҳастӣ намудан коргаронро водор менамуд, ки мавқеи худро нисбати фаъолияти меҳнатӣ дида бароянд. Дар ин маврид иваз намудани кор бештар ба миён меомад. Бештари коргарони соҳаҳои иқтисодиёт аз музди меҳнат қаноатманд набуданд. Ҳарчанд дараҷаи пардохти меҳнат дар ҳавзаҳои гуногун аз якдигар фарқ мекарданд, бо вучуди ин барои ба таври минималӣ қонеъ гардонидани талаботи коргар нокифоя буд.

Сабаби дуҷуми қаноатманд набудани коргарони ҳамаи ҳавзаҳои расмии иқтисодиёт ба талабот ҷавоб надодани шароит ва ташкили меҳнат ба ҳисоб меравад. Вале ба ин нигоҳ накарда рақобатнокӣи баланди зоҳирӣ ба ҷойҳои холии кор зиёдшавии давомнокӣи давраи бекориро ифода менамуд. Дар чунин вазъият, бекорӣ хусусияти таназзулшавиро мегирифт, ки ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва ҳам аз ҷиҳати касби зухуроти хавфнок ба ҳисоб мерафт. Баробари зиёд шудани бекорӣ гум шудани малакаи касбӣ ва қобилияти ба таври интенсивӣ кор кардан аз байн меравад. Ба инкишофи бекорӣ мувофиқат накардани талабот ва таклиф низ дар бозори меҳнат мусоидат мекунад. Шаҳрвандони бекор бештар ба меҳнати кироя майлдоранд. Чи қадаре аз ҷиҳати иҷтимоӣ шахс кам ҳифз карда шавад, ўро ҳамон қадар коргари кироя будан дар ҳавзаи ғайрирасмии иқтисодиёт ҷалб мекунад [3, с.92].

Аз таҷрибаи мамлакатҳои мутараққӣ маълум аст, ки дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ ғамхорӣ дар бораи одам дар амал бо ғамхорӣ дар бораи кадрҳо иваз карда мешавад. Дар натиҷа эҳтиром ба коргар кам мегардад, тавачҷуҳ ба инкишофи сохторҳои иловагии иҷтимоӣ ва такмилдиҳии шароити меҳнат паст мешавад. Ҳамаи ин сабаби дохилшавии қувваи корӣ ба бозори ғайрирасмии меҳнат мегардад.

Ба андешаи мо, дар замони ҳозира майли ҷавонон ба номгӯи зиёди касбҳо хеле душвор аст. Аксарияти ҷавонон дар бораи он касбҳо на танҳо тасаввурот надоранд, балки нашондиҳанд. Маҳз бо ин сабаб ҷавонон дар интихоби касб дуруст майл намекунанд. Ин омил боиси шомилшавӣ (қувваи корӣ) ба бозори ғайрирасмии меҳнат мегардад. Азбаски манбаи асосии пурракунии захираҳои меҳнатӣ ҷавонон ба ҳисоб мераванд, бояд раванди худмуайянкунии касбии он ба таври максималӣ оқилона ва идоракунанда бошад.

Аз пурсишҳои гузаронидашуда маълум гардид, ки сабабҳои асосии дохилшавии қувваи корӣ ба бозори ғайрирасмии меҳнат инҳо ба ҳисоб мераванд:

- вазъияти вазнини иқтисодии оила;
- ба таъхиргузориҳои пардохти музди меҳнат дар ҳавзаи расмии иқтисодиёт;
- маҳдуд будани ҷабҳаи меҳнат;
- душворӣ дар азхуднамудани касбҳои нав;
- дараҷаи пасти ҳифзи иҷтимоӣ дар ҳавзаи расмии иқтисодиёт;
- тараққӣ наёфтани системаи маълумоти касбӣ дар деҳот;
- номувозინатии нархҳо ва музди меҳнат;
- ҳимояи сусти ҳуқуқӣ.

Қувваи корӣ бо сармоя на ҳамчун захираи дефицит (каср) фаровони пешакӣ арзишаш маълумкардашуда, балки ҳамчун моли маҳсус дар якҷоягӣ ба амал кардан оғоз менамояд [2, с.80].

Чи тавре маълум аст, бе омилҳои муайяни меҳнат, худ аз худ, ҳатто меҳнати озод самаранок ва маҳсулнок шуда наметавонад, лекин меҳнати озоди кироя дар вақти ҳозира далели дохилшавии қувваи корӣ ба бозорӣ ғайрирасмии меҳнат мебошад. Вақте шуури қувваи корӣ бо омилҳои ҳақиқӣ, реалӣ рост наомад, манфиати шахсӣ далели дохилшавии қувваи корӣ ба бозори ғайрирасмии меҳнат шуд.

Аз пурсишҳои гузаронидашуда маълум гардид, ки далелҳои дохилшавии қувваи қорӣ ба бозори ғайрирасмӣ меҳнат бисёрҷабҳа мебошад, ки он ба таври минималӣ ба қонунҳои гардонидани талобот нигаронида шудааст.

Далели базиси муайянкунандаи дохилшавии қувваи қорӣ ба бозори ғайрирасмӣ меҳнат дарҳол бо пули нақд (пардохти меҳнат) муқофотидан мебошад. Пардохти харрӯзаӣ меҳнат низ далели дохилшавии қувваи қорӣ ба бозори ғайрирасмӣ меҳнат аст. Далели муҳими дохилшавии қувваи қорӣ ба бозори ғайрирасмӣ меҳнат мавҷуд набудани монеаҳо дар гирифтани даромад барои ҳаётгузаронии минималӣ мебошад. Ғайр аз ин яке аз далелҳои асосии дохилшавии қувваи қорӣ ба бозори ғайрирасмӣ меҳнат мавҷуд набудани речими қорӣ ва тартиботи дохилӣ дар ин бозор мебошад.

Пурсиши гузаронида нишон дод, ки боз як аз далелҳои дохилшавии қувваи қорӣ ба бозори ғайрирасмӣ меҳнат. Ин қисми қувваи қорӣ синни 18 ва 20-сола ба ин бозор бо мақсади пулқоркунӣ ва нигоҳ доштани оила ба Россия рафта меҳнат мекунад.

Пурсиши гузаронидашуда, ҳамчунин, нишон дод, ки мафҳуми ташаққули бозори махсусгардонидашудаи ғайрирасмӣ меҳнати, ки дар он ҷо қувваи қорӣ бо ихтисос кор мекунад, мафҳуми нав мебошад. Он дараҷаи тараққиёфтаи қувваҳои истеҳсолкунандаро ифода ва инъикос менамояд ва муносибатҳои истеҳсолиро оиди муайян ва меҳнати касбӣ ва далелнокии дахлдорро ба он бо роҳи интиҳоби касбу ҳунар тавсиф мекунад. Далели дохилшавии қувваи қорӣ дар бозори махсусгардонидашудаи ғайрирасмӣ меҳнат, ки дар он қувваи қорӣ бо ихтисос шуғл дорад, нигоҳ доштани малакаи касбӣ, нигоҳ доштани сифати ҳосилнокии меҳнат дар дараҷаи пештарава давом додани фаъолияти аҷдодонашон, ки пештар кор мекарданд ва талқини он ба насли нав ба ҳисоб меравад.

Бозори ғайрирасмӣ меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давраҳои пеш амал мекард. Ҳатто дар давраи сотсиализм вақте бар зидди шуғлнокии ғайрирасмӣ муборизаи пуршиддат мерафт ва онҳоро бекорчиён меҳисобиданд, бозори мазкур пинҳонӣ амал мекард.

Пароканда шудани СССР ва ташаққули муносибатҳои бозоргонӣ барои пурра легалӣ шудани амалкунии бозори ғайрирасмӣ меҳнат шароит фароҳам овард. Ҷаъба тавре дар боло қайд кардем, ин бозорро ҳадамоти давлатӣ дар амал назорат ва идора намекунад, чунки давлат онро ба таври ташкилӣ амалӣ гардонидани наметавонад. Сабаби асосии ин он аст, ки фишанги бозори ғайрирасмӣ меҳнат ба худ хоси ташаққули ва амалкунии дорад.

Дар адабиёти илмӣ дар бозори ғайрирасмӣ меҳнат доираи васеи шахсонро дохил мекунад, ки бо ин ё он фаъолият шуғлдоранд, вале пурра ё қисман бо фаъолияти давлатӣ алоқаманд намебошанд.

Ба ин зумра худшуғлдоштагон, истеҳсолкунандагони майдари дохил мекунад, ки онҳо бо меҳнати қироя шахсонро истифода мебаранд, ба аҳоли намудҳои гуногуни хизматро мерасонанд ва қисман ба кор машғул мебошанд ва ғ.х.

Дар оғози ҳамин қор қайд намуда будем, ки мо дар қорӣ худ он қисми иштирокчиёни бозори ғайрирасмӣ меҳнатро тадқиқ намудаем, ки ҳамчун бекорони реалӣ дар ҳақиқат ба бозори ғайрирасмӣ меҳнат дохил шудаанд. Халқ онҳоро аз давраҳои пеш «мардикор» меномид. Манбаи ин категорияи қоргон шахсон зерин ба ҳисоб мераванд:

- шахсоне, ки ба синни қобилияти меҳнат расидаанд ва ашхосе, ки меҳонанд новобаста аз синну сол қор пайдо намоянд;
- шахсоне, ки аз сохтори расмӣ иқтисодиёт аз қор рафтаанд;
- шахсоне, ки бо иҷозати маъмурият дар рухсатии дарозмуддат мебошанд;
- шахсоне, ки дар рухсатии расмӣ мебошанд;
- шахсоне, ки чун анъанаи аҷдодӣ бо меҳнати ғайрирасмӣ машғул мебошанд.

Дар солҳои 1991-2000 аз ҳавзаи расмӣ иқтисодиёт шумораи зиёди қорқон бо хоҳиши худ аз қор рафтанд. Сабаби асосии аз қор рафтани онҳо, пеш аз ҳама, музди меҳнати паст, сари вақт надодани музди меҳнат, шумораи зиёди қорқон тамоми рӯз бекор меистоданд ва ғ. ба ҳисоб меравад. Қисми зиёди ин одамон ба бозори ғайрирасмӣ меҳнат шомил гардиданд.

Аз сабаби душвориҳо ба вучуд омадан дар фаъолияти хоҷагии қорқонаҳо, маъмурияти қорқонаҳо маҷбур гашт ба қорқон рухсатҳои дарозмуддати бемузд ро пешниҳод намояд.

Масалан, дар соли 2000 дар семоҳаи яқум шумораи қонин қорқон дар иқтисодиёти мамлақат 40539 нафар ё 3,9%-ро аз ҳайати дар рӯйхат буда ташкил қард. Ҳамагӣ дар семоҳаи яқум дар қонин рухсати 10567.4 ҳазор одам буданд. Ин шахсон барои қустуҷӯи маблағ ва арзи ҳастӣ намудан ба бозори ғайрирасмӣ меҳнат муқоциат қардаанд.

Қисми дигари бозори ғайрирасмий меҳнатро ташкил диҳандагон шахсоне мебошанд, ки онҳо ба таври расмӣ дар рухсатии меҳнатӣ баромадаанд. Ба ин зумра дар Тоҷикистон муаллимони мактабҳои миёна ва категорияи ба ҳамин монанди аҳолии дохил мешаванд, ки онҳо дар тобистон дар рухсатӣ мебошанд ва ба бозори ғайрирасмий меҳнат шомил шуда пул қор мекунад. Онҳо бо қорҳои ба онҳо хос набуда машғул мешаванд, ба монанди хиштмон, тайёр кардани хишти хом, сохтани деворҳо ва хонаҳои пахсагӣ ва ғ.х. Аксарияти онҳо дорои маълумоти олии мебошанд.

Дар байни аҳолии як гурӯҳи иҷтимоие низ ҳафт, ки онҳо бо намудҳои муайяни қор ва хизматҳои милли машғул мебошанд. Онҳо ҳеҷ вақт дар ҳавзаи расмӣ қор накардаанд, лекин дар байни мардум ҳамчун устои касби худ машҳуранд. Ин категория хусусияти хос дошта онҳо ба монанди мардикорон бевосита ба бозори ғайрирасмий меҳнат намебароянд. Ба назди онҳо қорфармоён омада бо онҳо ба тариқи шифоҳӣ дар хусуси иҷро намудани ин ё он қор шартнома мекунанд. Ба ин зумра устоҳо, ки ба оиди нақшу ниғори милли, қандакорӣ дар чӯб, қандакорӣ дар гач, сохтмони хонаҳои милли, тайёркунии шириниҳои милли, сарулибос, пойафзол ва ғайраҳо машғуланд, дохил мешаванд.

Чуноне дар боло қайд кардем, қисми асосии бозори ғайрирасмий меҳнатро захираҳои меҳнати деҳот ташкил медиҳанд.

Дар натиҷаи ҳамешагӣ будани қоргарон дар бозори ғайрирасмий меҳнат қорфармоён ҳама вақт бо қорқунон, иҷроқунондагони қорҳо таъмин мебошанд, қорқунон бошанд, меҳнати ҳешро фурухта барои зиндагӣ қардан маблағ пайдо мекунад.

Дар бозори меҳнат қоргарон танҳо қобилияти худро ба меҳнат мефурушанд, яъне қувваи қорӣ худро, ки вай дорои арзиш мебошад ва ҳамчун воситаи ҳаётгузаронӣ муайян қарда мешаванд, ки барои таҷдиди ҳуди қоргар ва оилаи он зарур мебошад. Дар бозори ғайрирасмий меҳнат қоргарони гуногунпеша қор мекунад, ки онҳо қобилияти иҷро қардани ҳамаи намудҳои қорро доранд. Дар ҳақиқат, дар бозори ғайрирасмий меҳнат қоргар ва қорфармо бо ҳам вохӯрда яке меҳнатро фурухта, дигаре меҳнатро меҳарад. Лекин татбиқи шартҳои шартнома танҳо баъди иҷро меҳнат амалӣ гардонида шуданаш мумкин аст.

Дар бозори ғайрирасмий меҳнат қоргар ва қорқунонда дар бораи чӣ шарт мекунанд? Онҳо дар хусуси меҳнате, ки бояд қувваи қорӣ қорро онро иҷро намояд, оиди пардохти музди ин меҳнат ва дар бораи дигар шартҳои, ки қорқунонда танҳо ба қобилияти меҳнати қоргарони қорро ҳамчун омилҳои истеҳсолоти мароқ зоҳир менамояд, шартнома мекунанд яъне вай ин меҳнатро меҳарад ва музди онро пардохт мекунад.

Дар ин маврид қорфармо ҳамчун қорқунондаи қувваи қорӣ дар муҳлати муайян қорро мекунанд, ҳуди раванди қорқунонӣ хариду фуруш ба ҳисоб намеравад. Дар ин ҷо гӯё як навъ иҷро қор рух медиҳад, ки гӯё «инро қорқунонӣ ва пулатро мегири». Санади хариду фуруш мавҷуд нест, фурушанда ва харидор нестанд, менависад К. Маркс [4, с.178-187].

Дар вақти қор қардани қувваи қорӣ дар бозори ғайрирасмий меҳнат мубодилаи эквивалентӣ мавҷуд нест. Дар ҳолати мубодилаи эквивалентӣ набудан, пас ин муносибати бозориро мутамаддин ҳисобидан мумкин нест.

Агар ба он розӣ шавем, ки дар бозори ғайрирасмий меҳнат хариду фуруш мавҷуд аст, пас механизми бозоргонӣ чӣ тавр амал мекунад?

Ба таври мухтасар ин ақида ба тариқи зерин пешниҳод қардан мумкин аст:

1. Дар бозори ғайрирасмий меҳнат раванди хариду фуруши меҳнат, меҳнати минбаъда амалӣ гардонида мешавад, ки дар ин хусус қорфармо ва қувваи қорӣ қорро ба тарзи даҳонӣ шарт мекунад:

2. Аз ҷониби қорфармо харидани меҳнат онро мефаҳмонад, ки ӯ соҳиби натиҷаи меҳнат мегардад, зеро меҳнат танҳо дар натиҷаи он шартнома зуҳур меёбад.

Қоргар барои меҳнаташ баҳо дода мешавад ва он дар ҳамаи бозори ғайрирасмий меҳнат ҳамин тавр паҳн шудааст. Қариб дар ҳар қадом ноҳияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори ғайрирасмий меҳнат амал мекунад.

Меҳнат дар шароити моликияти хусусӣ барои одам ифтихори шахсӣ ба ҳисоб меравад, сифати махсуси муҳимми қувваи қорро ташаккул медиҳад, ки он дар бозори ғайрирасмий меҳнат қард қарда мешавад. Дарачаи умумии ихтисосии қувваи қорӣ дар бозори ғайрирасмий меҳнат имрӯз хело баланд гардидааст. Дар бозори ғайрирасмий меҳнат тараққиёти раванди дигари муҳимии – шуғли фаъолияти индивидуалии қоргарон ба мушоҳида мерасад, ки он фавқулодда мебошад.

Дар миқёси иқтисодӣ принсипи борҳо дар амалияи байналхалқӣ санҷидашуда ҳукмрон мебошад, ки он дар ҳамаи мамлакатҳо аз ҷониби қорқунонҳои пешқадами тараққӣ

карда ҳавасманд гардонида мешавад ки он принципи «пеш аз он ки аз одам пурсида шавад, ба вай бояд бисёр чиз дода шавад», аст. Бозори ғайрирасмии меҳнат коргаронро ҳар рӯз бо қор ва даромад таъмин мекунад. Бинобар ин бозор дорои системаи решаи пуриктидор мебошад. Вай ба сохтори бузурги ташкилӣ, ки иқтисодиётро фаро гирифтааст, таъя мекунад.

Бозори ғайрирасмии меҳнат қисми органикии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад ва гӯе ба он васл карда шудааст. Он дар давраи сотсиализм амал мекард ва ҳоло ҳам амал мекунад. Звеноҳои муҳими он шаҳрҳо, марказҳои ноҳияҳо ва ҳатто деҳаҳо ба ҳисоб мераванд, ки дар он ҷойҳо қувваи қорӣ ҳамчун унсури қувваҳои истеҳсолкунандаи миллӣ аз ҷониби харидорони он киро карда мешаванд. Дар баробари ин на давлат ва на вазорати меҳнат соҳиби захираҳои меҳнатӣ нестанд. Ягон хел шартҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ гузошта намешавад, ки қувваи қорӣ омода карда шударо дар бозори ғайрирасмии меҳнат пойдор гардонад. Қувваи қорӣ дар бозори ғайрирасмии меҳнат шуғл дошта, дар амал имконияти бемаҳдуди қор ва пул қор қарданро доранд ва дар ин бозор манфиати ҳар ҷӣ бехтар татбиқ намудани қобилиятшонро ба меҳнат доранд. Зеро бозори ғайрирасмии меҳнат қисми ҷудонашавандаи бозори миллии меҳнат ба ҳисоб меравад ва ба қонунҳои умумии тақсимоти меҳнат тобеъ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Барфиев К.Х. Управленческий учет оплаты труда в сельском хозяйстве / К.Х. Барфиев, С.О. Мирзохонов // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. - 2016. -№2(14). -С.9-12.
2. Засловский К.И. К характеристике современного труда в России / К.И. Засловский // Жур. Экономист. -М., 1997. -п.2. -С.80.
3. Катульский Е. Рынок, деньги и кредит / Е. Катульский. -М., 2000. -С.92.
4. Маркс К. Капитал. указ. соч. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - Т-23. -С.178-187.
5. Тагаев Д. Рабочий класс Таджикистана / Д. Тагаев. -Душанбе, 1992. -С.69-70.
6. Токарский В.П. Формирование рынка рабочей силы в крупных промышленных центрах / В.П. Токарский. -С-П., 1992. -С.96-97.
7. Хучек М. Приватизация и инновации (на опыте польских предприятий) / М. Хучек // Российский экономический журнал. - 1994. -№2.
8. Шанин Т. Неформальная экономика / Т. Шанин. -М.: Логос, 1999. -С.78-96.
9. Шулул А. Теневая экономика: Реализм оценок или предвзятость? / А. Шулул // Экономические науки. - 1990. - №5.
10. Юрген К. Формальная и неформальная экономика—одно целое / К. Юрген // Мировая экономика и международные отношения. - 1991. -№9.
11. Ярбабаев И.Я. Как в Таджикистане решают проблемы занятости (методика определения) / И.Я. Ярбабаев // Человек и труд. -М., 1998. -№1.

САБАБҲОИ ВОРИДШАВИИ ҚУВВАИ ҚОРӢ БА БОЗОРИ ҒАЙРИРАСМИИ МЕҲНАТ

Ин мақола ба масоил ва душвориҳои ба бозори ғайрирасмии меҳнат ворид гардидани қувваи қорӣ бахшида шудааст. Мақола вазъи қунунии бозори ғайрирасмии меҳнатро дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар бар мегирад. Муаллифон қушиш ба харҷ додаанд, ки фарқиҳои байни ҷумҳуриҳоро ин бобат нишон дода, нисбати умумияти масоили шуғлноқӣ дар бозори зикршуда ақидаҳои худро баён намоянд. Албатта дар ин роҳ ашҳоси ба бозори ғайрирасмӣ воридшаванда ба душвориҳои сангин во меҳуранд ва тадқиқоти ин бобат гузаронидаи муаллифон метавонад зимни аз тарафи ниҳодҳои давлатӣ ба назар гирифтани пешниҳодҳои онҳо монетаҳои пайдошударо бо муваффақият яктарафа намояд. Мақола хусусияти мувоҳисавӣ дорад ва муаллифон аз воридшавии олимону мутахассисон ба ҷунин мувоҳиса қаноатманд хоҳанд гардид.

Қалидвожаҳо: бозори расмӣ меҳнат, бозори ғайрирасмӣ меҳнат, қувваи қорӣ, захираҳои меҳнатӣ, қоргар, сектори ғайрирасмӣ иқтисод, сектори расмӣ иқтисод, шуғлноқии аҳоли, қувваи қорӣ қироя, тавоқуфномаи даҳонӣ, қувваи қорӣ ғайри қироя, рӯзи қорӣ, рӯзи қорӣ маҳдудшуда.

ПРИЧИНЫ ВОВЛЕЧЕНИЯ РАБОЧИЙ СИЛЫ В НЕФОРМАЛЬНЫЙ РЫНОК ТРУДА

Эта статья посвящена проблемам и трудностям вовлечения рабочей силы в неформальный рынок труда. Она охватывает современную ситуацию с неформальным рынком труда. Авторы статьи постарались выразить своё мнение о различиях между странами относительно общности достижения занятости между отдельными странами. Естественно, что на этом пути находятся работники, которые хорошо знают мнения основателей названного рынка. В данном исследовании показано что государственные институты, учитывая основные положения данной статьи, будут принимать меры по внедрению основных предложений авторов данной статьи. Статья носит дискуссионный характер, и авторы надеются, что ученые и специалисты примут участие в обсуждениях основных положений этого научного труда.

Ключевые слова: формальный рынок труда, рабочая сила, трудовые ресурсы, рабочий, неформальной сектор экономики, формальный сектор экономики, ненаёмная рабочая сила, рабочий день, ограниченный рабочий день.

REASONS FOR INTRODUCTION TO THE INFORMAL LABOR MARKET

This article is devoted to the issues and difficulties of entering the informal labor market. The article covers the current situation of the informal labor market in the Central Asian republics. The authors have tried to show the differences between the republics in this regard and to express their views on the generality of employment in this market. Of course,

in this way, people entering the informal market face serious difficulties, and the research conducted by the authors in this regard, while taking into account the proposals of government agencies, can successfully overcome the obstacles. The article is discussabl and the authors will be pleased to include scholars and experts in such discussions.

Keywords: formal labor market, informal labor market, labor force, labor force, worker, informal sector of economy, formal sector of economy, employment, hired labor, oral leave, non-hired labor, working day, limited working day.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, ректор. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: kobil_barfiiev@mail.ru. Телефон: (+992) 919-16-98-64

Ғаибназаров Шухрат Умаркулович - Коллеҷи муҳандисии омӯзгории ноҳияи Ҷаббор Расулов, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директор. **Суроға:** 735820, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳраки Меҳробот, кӯчаи Рӯдакӣ, 80. Телефон: (+992) 843-33-55. E-mail: baddall74@mail.ru

Сведения об авторах: *Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт* – Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор, ректор. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: kobil_barfiiev@mail.ru. Телефон: (+992) 919-16-98-64

Ғаибназаров Шухрат Умаркулович – Инженерно-педагогический колледж Джаббор Расуловского района, кандидат экономических наук, доцент, директор. **Адрес:** 735820, Джаббор Расуловский район, посёлок Меҳробод, улица Рудаки, 80. Телефон: (+992) 843-33-55. E-mail: baddall74@mail.ru

Information about the authors: *Khushvakhtzoda Qobiljon Khushvakht* - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor, Rector. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: kobil_barfiiev@mail.ru. Phone: (+992) 919-16-98-64

Gaibnazarov Shukhrat Umarmulovich - Engineering and Pedagogical College of Jabbor Rasulov District, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Director. **Address:** 735820, Jabbor Rasulovsky district, Mehrobod settlement, Rudaki street, 80. Phone: (+992) 843-33-55. E-mail: baddall74@mail.ru

УДК: 338.431

СТРАТЕГИЯИ ИНКИШОФИ БАҲШИ КИШОВАРЗӢ ДАР АСОСИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАҲШИ ХУСУСӢ

Қодирзода Д.Б., Собирзода Н.М., Ашуров И.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишгоҳи Славянии Русия ва Тоҷикистон

Айни замон дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи гузариш ба марҳилаи инноватсионии инкишоф ва муосиркунонии воқеии тамоми соҳаҳои иқтисодӣ миллӣ, аз ҷумла баҳши кишоварзӣ, меистад. Дар чунин шароит ҷустуҷӯи воситаҳои фаъоли ҳавасмандсозии фаъолгардонии инноватсионӣ ва сармоягузори сармояи хусусӣ ва дар баробари ин таъминсозии мувофиқати манфиатҳои давлат ва сохторҳои соҳибкорӣ амалӣ шуда истодааст. Ба сифати чунин воситаи фаъол дар шароити кунунӣ тавре дар зербобҳои қаблӣ зикр намуда будем, механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ (ШДБХ)-ро истифода намудан мумкин аст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки бидуни механизми шарикии баҳши давлатву хусусӣ, инкишофу амалкунии самаранок ва инноватсионии соҳаҳои муҳталифи иқтисодӣ миллӣ, аз ҷумла баҳши кишоварзӣ, ки муосиргардонии маҷмӯиро дар баҳши кишоварзӣ таъмин менамояд, ғайриимкон мебошад.

Унсурҳои механизми шарикии баҳши давлатву хусусӣ, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд омадаанд, аз ҷумла амалисозии барномаҳои мақсаднок дар баҳши кишоварзӣ амалисозии равандҳои инноватсиониро ба таври муназзам аз рӯи тамоми самтҳо таъмин карда наметавонанд. Дар натиҷа васоити бучетие, ки барои навсозии зоти ҳайвонҳо ва навҳои растаниҳо, муосиргардонии техникву технологӣ, сиёсати кадрӣ дар баҳши кишоварзӣ ҷудо мегарданд, натиҷаҳои интизориро ба вучуд намеоранд. Яъне, сатҳи ғоиданокии маҳсулоти истеҳсолшавада такрористеҳсоли васеъро дар заминаи инноватсия таъмин намесозад, ки дар натиҷа рақобатпазирии маҳсулоти баҳши кишоварзӣ паст мегардад.

Шарикии баҳши давлатӣ ва хусусӣ механизми институтсионалӣ ва ташкилӣ миёни давлат ва бизнес бо мақсади амалисозии лоиҳаву барномаҳои дорои аҳамияти баланди ҷамъиятӣ мебошад. Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар шароити муосир тавассути таҳия ва амалисозии барномаҳои мақсадноки соҳа амалӣ карда мешавад.

Дар шароити муосири густариши муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ унсурҳои муҳимми таркибии механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ танзими муносибатҳо миёни илм ва

давлат мебошад, ки ташаккули модели фармоиши давлатӣ ба маҳсулоти илмӣ-техникӣ ва инноватсионии бахши кишоварзиро мубрам мегардонад [3,с.75].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки гузариш ба инкишофи инноватсионии бахши кишоварзӣ на танҳо бо таҳияи стратегияи мувофиқ, балки бо ташаккули низоми инноватсионӣ, ки дар заминаи ҳамкориҳои дучонибаи самараноки давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи илмӣ-инноватсионӣ сурат мегирад, алоқаманд мебошад. Яке аз механизмҳои чунин ҳамкориҳои мутақобилаи инкишофи шаклҳои мухталифи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар тамоми сикли инноватсионӣ мебошад: аз гузаронидани таҳқиқоти илмӣ, тичоратикунонии коркардҳои илмӣ-техникӣ ва технологияҳо то истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар заминаи коркардҳои илмӣ мебошад.

Дар адабиёти хориҷӣ ба таври васеъ он андеша эътироф гардидаст, ки инкишофи иқтисодии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи таҳқиқоти бахши кишоварзӣ ва инноватсияҳо шартҳои муҳимми ташаккули низомҳои инноватсионии соҳа мебошад.

Дар асоси рушди ин иқтисодӣ далели сармоягузориҳои назаррас ва афзоюндаи бахши хусусӣ дар тадқиқоти кишоварзӣ ва ҳавасмандгардонӣ бо роҳи сиёсати ба бозор нигаронидашудаи либерализатсияи иқтисодӣ ва нақши афзоюндаи бахши хусусӣ дар бисёр кишварҳо асос ёфтааст.

Имконияти татбиқи таҷрибаи пешқадам дар соҳаи кишоварзии иқтисодиётро баррасӣ намуда, бояд қайд кард, ки барои аксарияти барномаҳои, ки аз ҳисоби бучети давлатӣ маблағгузорӣ мешаванд, бо истифодаи механизмҳои гуногуни шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ тавсиф мешаванд.

Давлат, ҳангоми муҷаҳҳазгардонӣ заминаи қонунгузорӣ ва инфрасохтори заруриро ба вуҷуд оварда, тадбирҳои дастгирии давлатро таҳия менамояд, аммо вазифаҳои агробизнесро иҷро карда наметавонад. Функсияи ташкилӣ - иқтисодии давлат таҳияи барномаҳои мақсадноки давлатӣ ва лоиҳаҳои сармоягузориҳои инноватсионӣ, ташаккули инфрасохтори инноватсиониро дар бар мегирад [3,с.83].

Ба назари мо чунин менамояд, ки шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун низоми муносибатҳои дарозмуддат байни давлату намояндагони бахши хусусӣ барои татбиқи лоиҳаи мушаххас оид ба шартҳои пешакии тақсими даромад ё манфиатҳои ғайримоддӣ, харочот ва хавфҳои фаҳмида мешавад. Дарҷ менамоем, ки афзалиятҳо ва самтҳои рушди шарикӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар асоси стратегияҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, қобилиятҳои мақомоти давлатӣ барои таҳия ва тақмили воситаҳои шахсии худ бо сармоягузориҳои муайян карда шаванд.

Принсипҳои арзёбӣ ва идоракунии таваккали ШДБХ чун дигар намудҳои таваккали соҳибкорӣ (аз ҷумла, нисбат ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ) тавассути тартиботи муайян амалӣ карда мешаванд: таҳлили омилҳои таъсиррасон ба сатҳи таваккал; баҳодихии талафот ва оқибатҳои имконпазир; мутобиксозии сатҳи таваккал; интиҳоби усулу равишҳои камсозии таваккал ва ғайраҳо [6,с.75].

Дар таҷрибаи хориҷӣ, таснифи шаклҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ мутобик ба бинои қабулшуда ва фаъолияти ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар доираи меъёрҳои гуногун амалӣ карда мешаванд: 1) дар самти фаъолияти шарикӣ; 2) аз рӯи воситаҳои маблағгузорӣ ва дигар ҳавасмандкуниҳо, ки давлат метавонад дар ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ истифода барад; 3) аз рӯи воситаҳои маблағгузорӣ, ки тичорат истифода мебарад; 4) аз рӯи механизмҳои тақсими харочот ва хавфҳо дар доираи шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ; 5) аз рӯи манфиатҳои, ки иштирокчиён ба даст меоранд.

Самарабахшии иқтисодии ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар кишвари мушаххас аз омилҳои зерин вобаста аст: 1) аз пешравӣ ва «сахтии» қонунгузориҳои ин ё он кишвар дар муносибат ба институти мазкур; 2) аз истифодаи шаклҳои ҳамкориҳои байни давлат ва сармоягузориҳои хусусӣ; 3) аз сатҳи андозбандии аҳоли; 4) аз афкори омма [2,с.37].

Дар кишварҳои, ки дараҷаи андозбандии аҳоли нисбатан паст аст, ташаббуси шахсии шаҳрвандон ва рақобат маъқул доништа мешавад, шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ хеле маъмуланд, зеро шумораи бештари хизматрасониҳо аз ҷониби субъектҳо таҳти назорати давлат пешниҳод карда мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ба қарибӣ ягон лоиҳаи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ вуҷуд надошт. Аммо, рушди шарикӣ як қатор масъалаҳои мураккабтар мекунад. Алалхусус, муносибатҳои, ки манфиатҳои тичоратиро дар ҳукумат ифода мекунанд, аксар вақт дар заминаи ғайрирасмӣ салоҳияти ширкат, робитаи шахсии роҳбарони он бо шахсони мушаххас сохта мешаванд. Дар натиҷа, муносибатҳои мазкур

дурнамои дарозмуддат надоранд ва бештар коррупсионӣ мешаванд. Мо мушкилотеро номбар мекунем, ки, ба назари мо, мушкилоти асосӣ ба ҳисоб мераванд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Проблемаҳои калидии натиҷабахшии ШДБХ дар Тоҷикистон
Table 1. Key problems of the effectiveness of the GCAP in Tajikistan

Намуди проблемаҳо	Моҳияти проблемаҳо
Проблемаҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ	Таърихи нокифояи ҳамкориҳои самараноки давлат ва бахши хусусӣ, ки безъғимодии бизнесро ба ташаббусҳои давлатӣ ба вучуд меорад
Проблемаҳои ҳуқуқӣ	низоми номуқаммали санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи ШДБХ; номуқаммали қонуни ҚТ “Дар бораи концессияҳо”, Қонуни ҚТ «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ».
Проблемаҳои самаранокии ҷамоати давлатӣ	дар баъзе ҳолатҳо рӯя нагардидани речаи маблағгузориҳои лоиҳаҳои шарикӣ; имконпазирии пеш аз муҳлат қатъ намудани шартномаҳои Шарикӣ мураккаб будани механизми бюрократии ШДБХ.
Проблемаҳои самаранокии шарикони хусусӣ	истифодаи ғайрисамаранокии молиявии давлатӣ; хароҷоти ноқилонаи васоити бучетӣ.
Сатҳи нокифояи таъмини шарикони ШДБХ бо иттилоот	мавҷуд набудани дониши шарикон оид ба имконот ва тарзҳои амалисозии принципҳои ШДБХ; мавҷуд набудани сатҳи зарурии таъмин бо иттилоот доир ба маблағгузориҳои ШДБХ.

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Ба ақидаи мо, мушкилоти номбаршуда барои рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар муҳиманд. Ба ғайр аз ин, дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ” ҳамкориҳои бахши давлатию хусусӣ танҳо дар амалисозии лоиҳаҳои бахши инфрасохтору хизматрасониҳои иҷтимоӣ пешбинӣ шудааст. Бинобар ин, бо назардошти таҷрибаи Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Қазоқистон зарур аст, ки самти ҳамкориҳои бахши давлатию хусусӣ васеъ карда шуда, лоиҳаҳои ҳамкорӣ дигар соҳаҳо, аз ҷумла бахши кишоварзиро низ дарбар гирад.

Барои ҳалли онҳо таҳияву татбиқи маҷмӯи чорабиниҳо оид ба дастгирии низоми миллии ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ зарур аст. Онҳоро шартан ба се соҳа метавон тақсим кард:

- 1) тақмили ҳақиқии асосҳои меъёрӣ - ҳуқуқии шарикии давлат бо бахши хусусӣ;
- 2) беҳсозии шароитҳои институтсионалии ҳамкорӣ байни сохторҳои давлатӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ хусусӣ.

Пеш аз ҳама, қабули низоми санадҳои қонунгузорӣ оид ба ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ зарур аст. Зарур аст, ки тартиби дақиқ барои таҳия ва муҳокимаи лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ бо иштироки намоёндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки ба манфиатҳои онҳо дахл доранд, таъсис дода шавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаҳо оид ба рушди ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар бахши кишоварзӣ барои давраи миёнамуҳлат таҳия карда шуданд. Онҳо ба ҳалли мушкилоти таъмини шарикии муваффақонаи давлат ва ҷомеаи соҳибкорӣ барои рушди устувори иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудаанд.

Асоси низоми миллии инноватсионии комплекси агросаноатӣ бояд инфрасохтори инноватсионӣ бошад, ки дар заминаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ, аз ҷумла кластерҳои инноватсионӣ, ташаккул ёфтааст.

Кластери инноватсионӣ ҳамчун ташаккули иҷтимоию иқтисодии маҷмӯи агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои зерини шарикии хусусиро истифода мебарад: шароити мусоиди хоку иқлим барои истеҳсоли маҳсулоти муайяни кишоварзӣ хӯроқворӣ; мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ барои истеҳсоли маҳсулоти алоҳидаи кишоварзӣ; мавҷудияти замин; муҳлатҳои пешрафтаи оғози истифодабарии натиҷаҳои ҷамоати илмӣ ва илмию техникаи ташкилоти илмӣ, ки узви кластери инноватсионӣ барои истеҳсоли маҳсулоти алоҳидаи кишоварзӣ мебошад; истифодаи робитаҳои иқтисодии хоричӣ ва содиротии худ; истифодаи тамғаҳои молӣ ва брендҳои худ; истифодаи робитаҳои иқтисодии хоричӣ ва захираҳои молиявӣ барои ба даст овардан ва татбиқ намудани технологияҳои нав ва таҷҳизоти нав барои истеҳсоли маҳсулоти хӯроқворӣ.

Шаклу усулҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ ҳангоми татбиқи сиёсати кишоварзӣ пайваста рушд карда, такмил меёбанд, дар баробари ин захираҳои калон барои зиёд кардани ҳаҷм ва самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва беҳтар кардани амнияти озуқаворӣ тавассути рушди шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ мавҷуданд. Ҳангоми ташаккули низоми миллии инноватсионӣ чунин сиёсат бояд муттаҳидсозии сабӣ мақомоти давлатӣ дар ҳамаи сатҳҳо, ташкилотҳои соҳаи илмӣ-техникӣ ва баҳши тичорат ба манфиати суръат баҳшидани истифодаи илму технология бо мақсади татбиқи афзалиятҳои стратегияи миллии кишвар таъмин намояд.

Шарикӣ давлат бо баҳши хусусӣ чузӣ калидии ташаккули низоми инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, зеро дар сурати дуруст ташкил карда шудан он манфиатҳои васеътар аз сармоягузори ба пажӯҳиши давлатӣ таъмин менамояд, заминаҳои мусоид барои рушди устувори инноватсионӣ, ки омили стратегияи рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, фароҳам меорад. Дар ин ҳангом ҳуди механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар худ як низоми мураккабро таҷассум карда, унсурҳои он субъектҳо (давлат ва бизнес) мебошанд, ки тавассути шаклҳои мухталифи шарикӣ, усулҳо (пешгӯикунӣ, банақшагирии стратегӣ, барномасозӣ, квотаҳо, сармоягузори, қарздиҳӣ, суғурта, батанзимдарории тарифҳои гумрукӣ) ва воситаҳо (нархҳо, андозҳо, фоизи бонкӣ, қурби асъор), аз як тараф, ба раванди ташаккули низоми илмиву истеҳсолии комплекси агросаноатӣ таъсир мерасонанд, аз тарафи дигар, ба рушди соҳаҳо таъсир расонида, ба ташаккули маҳсулоти ватании рақобатпазир ва пешрафти онҳо дар бозорҳои милливу ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд.

Фаъолияти муштараки мақомоти ҳокимияти давлатӣ, баҳши хусусӣ, муассисаҳои таълимӣ ва марказҳои рушди ШДБХ имкониятҳои асосии зеринро ба вуҷуд меорад:

- ҳавасманд намудани лоиҳаҳои мухталифи ШДБХ дар соҳаҳои иқтисодии милли;
- ба даст овардани иттилооти фаврӣ ҷиҳати интиҳоби лоиҳаҳо баҳри ҳамкорӣ бо баҳши хусусӣ;

- таъмини мувозинати тақозо ва арзаи қувваи корӣ дар соҳаҳои баҳши кишоварзӣ;
- таъмин намудани инфрасохтори истеҳсолии баҳши кишоварзӣ;
- беҳсозии фазои сармоягузори лоиҳаҳои инноватсионии ШДБХ;
- ташкили чорабиниҳо доир ба пешбарии имконоти сармоягузори мамлакат.

Ҳамин тавр, барои фаъолияти самарабахши лоиҳаҳои ШДБХ дар баҳши кишоварзӣи мамлакат ГЧП усулу воситаҳо бояд бо ҳадаф ва вазифаҳои инкишофи баҳши аграрии иқтисодӣ мувофиқа карда шаванд. Дар ин маврид манфиатҳои иштирокчиён-шарикон бояд риоя карда шаванд.

Бо мақсади ҳавасмандгардонии ҷалби бештари баҳши хусусӣ ба баҳши кишоварзӣ Барномаи ислоҳоти кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 аз машваратҳои ҷорӣ милли оид ба масъалаҳои таҳияи стратегияи ҳамкорӣи давлатию хусусӣ манфиат мебарорад; Барномаи мазкур мақсад дорад, ки аз баҳши хусусӣ ба ҳама соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳамчун воситаи ҳавасмандгардонии гузариши баҳши хусусӣ сармоягузори бештарро ҷалб намояд, ки дар натиҷаи он маблағгузориҳои давлатӣ ва кафолатҳои сармоягузори чун як чузӣи бунёди эътимод байни субъектҳои баҳши хусусӣ ва воситаи давраи гузариш хидмат намоянд. Азбаски эътимоднокӣ ҳарчи бештар гашта, заминаи миллии меърию ҳуқуқӣ мавҷуд аст ва он дар қатори чораҳои устувори сиёсат ва стратегияҳо амалӣ мегардад, эътимод ба баҳши хусусӣ зиёд мешавад, дар ин раванд давлат тадриҷан масъулиятро ба дасти баҳши хусусӣ месупорад [1].

Барномаи ислоҳоти кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 таҳияи стратегияҳоро барои интенсификатсия ва диверсификатсияи соҳа, ки ба принципҳои идоракунии устувор ва истифодабарии оқилонаи захираҳои табиӣ асос ёфтааст, пешбинӣ менамояд. Ин имкон медиҳад, ки рушди устувори баҳши кишоварзӣ таъмин карда шавад. Баъзе принципҳои стратегияи ба нақша гирифташуда иборатанд:

- такмили идоракунии баҳши пахтакорӣ дар асоси таъмини дастрасии дарозмуҳлат ба замин, навҳои мукаммали тухмии пахта, технологияҳои сарфаи об, инчунин, кам кардани истифодаи нурӣ ва захрхимикатҳо;

- иваз намудани кишти пахта дар баъзе ноҳияҳо ба зироатҳои рағандор, ғалладонагӣ ва ҳуроки чорво дар асоси таҷрибаи мавҷудаи солҳои охир дар вилоятҳои Суғд ва Хатлон бо мақсади баланд бардоштани сифати хоку замин. Ба ғайр аз ин, офтобпараст, лӯбиё, рапс ва юнучқа зироатҳои рағандор ва ҳуроки чорво ба ҳисоб рафта, сифати хоки заминро беҳтар мегардонанд;

- иқлими Тоҷикистон барои парвариши меваю сабзавоти хушсифат ва содир намудани онҳо ба бозорҳои минтақавӣ имкониятҳои хуб медиҳад;

- додани диққати махсус ба рушди чорводорӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи амнияти озукаворӣ ва додани имконият ба деҳқону хоҷагиҳои хонаводагии деҳот чиҳати зиёд намудани даромади худ. Се принсипи асосии рушди чорводорӣ: беҳтар намудани дастрасӣ ба базаи хӯрокворӣ, аз ҷумла муносибати бонизомона баистехсоли хӯроки чорво бо мақсади истифодабарии ками чарогоҳҳое, ки айни замон аз сабаби чаронидани аз ҳад зиёди чорво аз қор баромадаанд ва ҳолати онҳо торафт бадтар мешавад, беҳтар намудани вазъи хадамоти бойторӣ ва дастгирии низоми истеҳсол ва фурӯш (аз истеҳсол то қорқард ва фурӯш).

- бо мақсади баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва даромадноқӣ дастрасии васеи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба иттилооти бозорӣ талаб карда мешавад. Дар ин маврид давлат ба танзими бозорҳо диққати махсус хоҳад дод.

Гузариш ба ташаккули иқтисодии инноватсионӣ, махсусан, ба тақмил додани ҳамкориҳои мутақобилаи байни давлат ва тичорати хусусӣ, дар заминаи татбиқи шарикӣ ва ҳуқуқҳои баробар дар соҳаҳои гуногун ва бахшҳои мухталифи иқтисод асос ёфтааст. Бо дарназардошти ин, мо асоснокунӣ ва васеъ кардани самту воситаҳои асосии ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусиро дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи мақсад мешуморем.

Барои таҳияи самтҳои мазкур аз он далел меорем, ки онҳо бояд ба ташаккули муносибатҳои созида, дарозмуддат ва мутақобилан судманд байни давлат ва тичорати хусусӣ бо мақсади ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мусоидат кунанд. Ба андешаи мо, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияҳои илман асоснокшударо доир ба ташаккули самту воситаҳои механизми ШДБХ дар бахши кишоварзӣ тавассути таҳияи моделҳо ва механизмҳои ШДБХ қабул намудан лозим аст ва амали мазкур имкон фароҳам месозад, ки самаранокии лоиҳаҳо дар ин самт баланд бардошта шавад.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили стратегияи инкишофи бахши кишоварзӣ дар шароити шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ҳулосаҳо баровардан мумкин аст, ки ҳамкорӣ дар шакли шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар бахши кишоварзӣ манфиатҳо ва бартариятҳои зиёдро ба вучуд меорад, ки дар натиҷа маҳсулноқӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти бахши кишоварзӣ баланд мегардад. Амалисозии самтҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар асоси андешаҳои имрӯза дар бораи нақши давлат ва бахши хусусӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ асос ёфтааст, ки онҳо яке аз вазифаҳои афзалиятноки стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020. (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, №383 тасдиқ шудааст).
2. Вильчинская О.В. Устойчивое и комплексное социально-экономическое развитие: государство, регион, муниципальные образования / О.В. Вильчинская, Е.А. Храбров, Е.А. Гусев // Terra Economicus. - 2011. -№1-3. - С.37.
3. Рыженкова Н.Е. Методические подходы к формированию механизма государственно-частного партнерства в АПК / Н.Е. Рыженкова, А. Шепелин // Перспективы и пути взаимодействия науки и бизнеса в современном обществе: сборник научных статей по материалам участников Международной заочной научно-практической конференции. 25.12.2013. -М.: Лаборатория прикладных экономических исследований имени Кейнса, 2013.
4. Собирзода Н.М. Анализ влияния факторов определяющих конкурентоспособность регионального АПК / Собирзода Н.М., К.Х. Барфиев, С.О. Мирзохонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. -2019. -№3-2. -С.19-23.
5. Собирзода Н.М. Структурный анализ затрат на производство и реализацию продукции / Собирзода Н.М., К.Х. Барфиев, С.О. Мирзохонов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. -2019. -№2(25). -С.285-294.
6. Seizing the Opportunity in Public-Private Partnerships. CSIS / D.F. Runde [et al]. 2011. Nov. (1). URL: http://csis.org/files/publication/111102_Runde_PublicPrivatePartnerships_Web.pdf.

СТРАТЕГИЯИ ИНКИШОФИ БАХШИ КИШОВАРЗӢ ДАР АСОСИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ

Дар мақола дар асоси омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои алоҳида дар самти ҳамкориҳои бахши давлатӣ ва хусусӣ стратегияи инкишофи бахши кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баландбардории самаранокии истеҳсолот бо истифода аз захираҳои иқтисодӣ асоснок карда шудааст. Дар асоси таҳлили стратегияи инкишофи бахши кишоварзӣ дар шароити шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ҳулосаҳо баровардан мумкин аст, ки ҳамкорӣ дар шакли шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар бахши кишоварзӣ манфиатҳо ва бартариятҳои зиёдро ба вучуд меорад, ки дар натиҷа маҳсулноқӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти бахши кишоварзӣ баланд мегардад. Амалисозии самтҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар асоси андешаҳои имрӯза дар бораи нақши давлат ва бахши хусусӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ асос ёфтааст, ки онҳо яке аз вазифаҳои афзалиятноки стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд.

Қалидвожаҳо: шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, сиёсати инноватсионӣ, ҳамкориҳои самарабахш, стратегияи шарикӣ бахши давлатӣ ва хусусӣ, захираҳои давлатӣ, корпоративӣ ва хусусӣ.

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА НА ОСНОВЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

В статье на основе изучения опыта отдельных стран в направлении взаимодействия государственных и частных структур обоснована стратегия развития аграрного сектора Республики Таджикистан по повышению эффективности производства с использованием экономических ресурсов. На основе анализа стратегии развития сельскохозяйственной отрасли в условиях партнерства государства и частного сектора можно прийти к выводу о том, что сотрудничество в форме партнерства государства и частного сектора в сельскохозяйственной отрасли формирует различные выгоды и приоритеты и в результате повышается продуктивность и конкурентоспособность сельскохозяйственной отрасли. Реализация направлений партнерства государства и частного сектора основывается на основе сегодняшних реалий относительно роли государства и частного сектора во всех сферах экономики, которые считаются приоритетными задачами стратегии развития Республики Таджикистан.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, инновационная политика, эффективное взаимодействие, стратегия государственно-частного партнерства, государственные, корпоративные и частные запасы.

AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT STRATEGY BASED ON PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Based on the study of the experience of individual countries in the direction of interaction between public and private structures, the article substantiates a strategy for the development of the agricultural sector of the Republic of Tajikistan to improve production efficiency using economic resources. Based on the analysis of the strategy for the development of the agricultural sector in the context of partnership between the state and the private sector, it can be concluded that cooperation in the form of partnership between the state and the private sector in the agricultural sector generates various benefits and priorities and, as a result, increases the productivity and competitiveness of the agricultural sector. The implementation of the directions of partnership between the state and the private sector is based on the current realities regarding the role of the state and the private sector in all spheres of the economy, which are considered priority tasks of the development strategy of the Republic of Tajikistan.

Keywords: public-private partnership, innovation policy, effective interaction, strategy of public-private partnership, state, corporate and private stocks.

Маълумот дар бораи муаллифони: *Қодирзода Диловар Бахриддин* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисод. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. E-mail: dilovark@mail.ru. Телефон: **(+992) 902-01-18-81**

Собирзода Нуралӣ Миралӣ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва таҳлил. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Телефон: **902-44-80-80**

Ашуров Ихтиёр Саидович - Донишгоҳи Славянии Русия ва Тоҷикистон, профессор кафедраи молия ва қарз. **Суроға:** 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода, 30. Телефон: **905-55-77-88**

Сведения об авторах: *Кодирзода Диловар Бахриддин* - Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 902-01-18-81**. E-mail: dilovark@mail.ru

Собирзода Нуралӣ Миралӣ - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и анализа. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 902-44-80-80**

Ашуров Ихтиёр Саидович - Российско-Таджикский (славянский) университет, профессор кафедры финансов и кредита. **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мирзо Турсунзаде, 30. Телефон: **905-55-77-88**

Information about the authors: *Kodirzoda Dilovar Bahriddin* - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **(+992) 902-01-18-81**. E-mail: dilovark@mail.ru

Sobirzoda Nurali Mirali - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting and Analysis. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **(+992) 902-44-80-80**

Ashurov Ikhtiyor Saidovich - Russian-Tajik (Slavic) University, Professor of the Department of Finance and Credit. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mirzo Tursunzade street, 30. Phone: **905-55-77-88**

УДК 339.13.01(575.3)

УСУЛҲО ВА АРЗЁБИИ ФАЗОИ БОЗОРИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН

Солеҳзода А.А., Наимов М.Ю.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тайи якчанд соли охир Ҷумҳурии Тоҷикистон нуфузи худро дар рейтингҳои сармоягузориҳои ҷаҳонӣ мустақкам намуда, мавқеи устуворашро дар ин самт ғаёлона хифз мекунад. Бо вучуди вазъи ноустувори иқтисодӣ ҷаҳонӣ Тоҷикистон то ҳол дар минтақаҳои иқтисодӣ мавқеи нисбатан эътимоднокро соҳиб мебошад.

Тибқи маълумотҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар ҷумҳурӣ ба ҳолати 1 январи соли 2019-ум 69 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ (23 лоиҳаи грантӣ, 12 лоиҳаи қарзӣ ва 34 лоиҳа дар ҳаммаблағгузории қарзу грант) мавриди татбиқ қарор доранд, ки маблағи умумии онҳо 3,2 млрд. долларро ташкил медиҳад. Маблағи умумии маҷмӯи лоиҳаҳои амалкунанда ба ҳолати 1 январи соли 2019 нисбат ба аввали соли 2018 414,7 млн. доллар зиёд мебошад, ки ин асосан аз ҳисоби оғоз гардидани татбиқи якчанд лоиҳаи калонҳаҷм дар соли 2018, аз ҷумла лоиҳаҳои «Тачдиди НБО-и Норақ», «Соҳтмони роҳи автомобилгарди Кӯлоб-Қалаи Хумб, қитъаҳои Кулоб – Шамсиддини Шохин ва Шкев – Қалъаи Хумб», «Мустаҳкамгардони инфрасохтори муҳимтарин ҷиҳати таъмини устуворӣ бар зидди офатҳои табиӣ», «Соҳтмон ва мучаҳҳазгардони мактабҳо, марҳилаи 4», «Дастгирии соҳаи кишоварзӣ дар рушди ҷомеа» мебошад» [10].

Бо вучуди ин Тоҷикистон ҳамеша сайъ мекунад, ки ҷолибияти сармоягузории минтақаҳои озоди иқтисодиро такмил диҳад, дар баробари ҳамаи ин, раванди афзоиши сарчашмаҳои молиявии ҷалбшуда, ки дар оғози солҳои 2000 ба назар мерасид, дар давраи таназзули бозор, солҳои 2008-2010 якбора коҳиш ёфт.

Яке аз вазифаҳои, ки сармоягузор барои худ муайян мекунад, интиҳоб кардани объектҳои сармоягузорию мебошад, ки онҳо дорои дурнамои беҳтарини рушд буда, самаранокии баланди сармоягузорию таъмин мекунад. Интиҳоби объектҳо барои сармоягузорӣ бояд дар асоси меъёри «ҳадди аксари самаранокӣ бо харчи камтарини вақт ва пул» анҷом дода шавад. Асоси чунин навиъ интиҳоб арзёбии дараҷаи ҷолибияти сармоягузории минтақаҳо, соҳаҳо ва корхонаҳо мебошад. Ҷолибияти сармоягузории минтақа низом ё маҷмӯи хусусиятҳо, воситаҳо ва имкониятҳои гуногуни объективие мебошад, ки дар якҷоягӣ талаботи эҳтимолии пардохтпазириро ба сармоягузорӣ дар ин минтақа муайян мекунад.

Хотиррасон бояд намуд, ки Тоҷикистон давлати унитарӣ аст ва аз 4 субъекти озоди иқтисодӣ иборат мебошад. Аз ин нуқтаи назар, Тоҷикистон кишварест, ки чунин тазодҳои шадиди байниминтақавӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсӣ дорад, ҳар як сармоягузори қудратманд дар сурати доштани маълумоти кофӣ оид ба фазои сармоягузорӣ метавонад минтақаи дорои шароити хуб барои сармоягузорию интиҳоб кунад. Маҳз чунин маълумот дар рейтингҳои минтақавии ҷолибияти сармоягузорӣ (фазои сармоягузорӣ) бояд дарҷ гардад.

Сармоягузор дар минтақаи барои маблағгузории интиҳобнамудаи худ ба як қатор хусусиятҳо аҳамият медиҳад: иқтисодии сармоягузорӣ ва дараҷаи хавфи сармоягузорӣ, ки баҳамалоқамандии онҳо ҷолибияти сармоягузории минтақаро муайян мекунад.

Ҳадафҳои арзёбии ҷолибияти сармоягузории минтақа муайян намудани рушди иҷтимоӣ иқтисодии он, муайян кардани таъсири ҷолибияти сармоягузорӣ ба воридшавии сармоя ва таҳияи чораҳо ҷиҳати танзими ҷолибияти сармоягузорӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунгузорӣ усули мушаххаси арзёбии ҷолибияти сармоягузории минтақаҳоро муайян намекунад, аз ин рӯ, то ҳол усулҳои мухталифи ҳисобкунии нишондиҳандаҳои ҷолибияти сармоягузорӣ пайдо шуда истодаанд. Дар навбати худ, баҳодихии ҷолибияти сармоягузории минтақаҳо аз ҷониби сармоягузoron ва дигар тарафҳои манфиатдор бо сабаби миқдори зиёди усулҳои мавҷуда ва дар баъзе ҳолатҳо таҳияи нокифояи онҳо душворию зиёд низ эҷод мекунад.

Тадқиқотҳо дар соҳаи арзёбии ҷолибияти сармоягузории низомҳои алоҳидаи иқтисодӣ кайҳо боз гузаронида мешаванд. Таҷрибаи бештар назаррас дар Аврупо ва ИМА ба даст оварда шудааст; маҳз усулҳои ғарбии баҳодихии ҷолибияти сармоягузорӣ таҳкурсии пешрафтҳои Тоҷикистон дар ин самт маҳсуб меёбанд. Бо вучуди ин интиқоли маблағ, техника ва равишҳои методологии дар сатҳи ҷаҳонӣ эътирофшуда барои баҳодихии ҷолибияти сармоягузории минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон ба назари мо номувофиқ мебошанд. Сабаби ин хусусиятҳо мебошанд, ки ба иқтисодиёти дилхоҳ давлати унитарӣ хосанд ва ба қатори онҳо Тоҷикистон низ ворид мешавад.

Ҳангоми арзёбии ҷолибияти сармоягузории чунин кишварҳо шартҳои зерин бояд ба назар гирифта шаванд:

- 1) тафовути ҷолибияти сармоягузорӣ дар зинаҳои гуногуни иқтисодиёт;
- 2) таъсири маҷмӯи омилҳои объективӣ ба ташаккули ҷолибияти сармоягузорӣ;
- 3) номувофиқатии ҷолибияти сармоягузории иқтисодиёти миллӣ ба маҷмӯи ҷолибияти сармоягузории соҳаву минтақаҳои озоди иқтисодӣ;
- 4) пайдоиши хатарҳои гуногун ҳамчун натиҷаи шароити нобаробари рушд.

Хусусиятҳои зикршуда дар асарҳои олимону иқтисодчиёни тоҷик инъикос ёфтаанд. Шиддатҳои равандҳои таҳияву омӯзиши асосҳои баҳодихии ҷолибияти сармоягузории

минтақаҳо дар Тоҷикистон, ҳам дар афзоиши шумораи маводҳои илмӣ ва ҳам дар гуногунии равишҳои илмӣ, ифодаи худро пайдо кардаанд [11].

Равише, ки ҷолибияти сармоягузориҳо ҳамчун маҷмӯи хусусиятҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, табиӣ-иқтисодӣ ва психологӣ муайян мекунад, аз ҳама бештар маъмул мебошад. Дар ин самт усули арзёбӣ бо истифодаи нишондиҳандаи интегралӣ (якҷоя)-и эътимоднокии фазои сармоягузорӣ гузаронида мешавад, ки барои баҳогузории онҳо маҷмӯи муайяни нишондиҳандаҳои хусусӣ ташаккул ёфтааст. Нишондиҳандаи интегралӣ (НИ) баҳодихии иқлими сармоягузорӣ бо дарназардошти вазни миёнаи бузургии арифметикии арзиши нишондиҳандаҳои хусусӣ ҳисоб карда мешавад:

$$НИ = \frac{K_1 \cdot l_1 + K_2 \cdot l_2 + \dots + K_n \cdot l_n}{\sum_{i=1}^n l_i} \quad (1)$$

Дар ин ҷо НИ – нишондиҳандаи интегралӣ баҳодихии шароити иқлими сармоягузорӣ; K_1, K_2, \dots, K_n – нишондиҳандаҳои хусусӣ, аниқтараш: молиявӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ; $L_1, L_2 \dots L_n$ – вазнҳои нишондиҳандаҳои хусусӣ.

Қимати K аз масофаи 0 то 10 ҷойгир аст. Ҳар қадаре ки арзиши нишондиҳандаи интегралӣ эътимоднокии фазои сармоягузорӣ баландтар бошад, ҳамон андоза минтақа дорои иқлими мусоид аст. Усули мазкур камбудии худро дорад, ки аз дақиқ набудани баҳодихии нишондиҳандаҳои таркибӣ ва номуайянии хусусиятҳои арзёбишаванда иборат мебошанд.

Дар тадқиқоти маҷаллаҳои иқтисодӣ (масалан, дар маҷаллаи "Эксперт"), аксар вақт натиҷаи ҷойҳои ишғолшудаи минтақа аз рӯи нишондиҳандаҳои муайян истифода мешавад. Дар натиҷаи чунин усул мавқеи минтақаи озоди иқтисодӣ миёни дигар минтақаҳои иқтисодӣ муайян карда мешавад. Камбудии ин усул барои сармоягузор дар набудани аёни он зоҳир мешавад, яъне ҷӣ қадар як минтақа нисбат ба минтақаи дигар ҷолибтар аст, ҷӣ қадар як минтақа аз дигар минтақа хатарнок аст, зеро фарқияти байни минтақаҳо, ки рақамҳои тартибии пайдарпай доранд, метавонанд ночиз ва ё хеле назаррас бошанд.

Ба назари мо, усули нисбатан қобили қабули баҳодихии ҷолибияти сармоягузорӣ метавонад модели бошад, ки ҷузъҳои иқтисодӣ ва хатарро дар бар гирад:

$$НЧ = ТИ \times (1 - УХ) \quad (2)$$

дар ин ҷо НЧ – нишондиҳандаҳои ҷолибияти сармоягузории минтақа, дар ҳиссаи воҳидҳо;

ТИ – таркиби иқтисодӣ, дар ҳиссаҳои як воҳид;

УХ – унсурҳои хавф, дар ҳиссаҳои воҳи.

Таркиби иқтисодӣ таносуби даромаднокии сармоягузориҳо ба маблағҳои ҷудошуда ифода мекунад:

$$ТИ = \frac{(МММ_n \times (1 - Кб) \times (1 - ММА) - ХС)}{ХС} \quad (3)$$

МММ_n – маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ;

Кб – касри буҷет, дар воҳидҳо (таносуби касри буҷети давлатӣ ба МММ);

ММА – меъёри миёнаи андозбандӣ;

ХС – ҳаҷми сармоягузорӣ.

Таркиби хавфнокӣ барои арзёбии сатҳи умумии хавф, ки бо формулаи зерин ҳисоб карда шудааст, зарур мебошад:

$$УХ = \frac{\sum_{i=1}^n P_i \times j_i}{\sum_{i=1}^n j_i} \quad (4)$$

ки дар ин ҷо: УХ – Унсурҳои хавф;

n – шумораи нишондиҳандаҳо;

p_i – хусусияти нишондиҳандаҳо;

j_i – вазни нишондиҳанда.

Як қатор омилҳо ба ҷолибияти сармоягузорӣ таъсир мерасонанд: сиёсӣ, истеҳсоли, захиравӣ ва ашёи хом, инноватсионӣ, иҷтимоӣ, кадрӣ, молиявӣ, инфрасохторӣ, сармоягузорӣ, истеъмолӣ, экологӣ. Ҳар як омил маҷмӯи нишондиҳандаҳоеро дар бар мегирад, ки дараҷаи таъсирро сармоягузорӣ ба ҷолибияти сармоягузорӣ муайян мекунад.

Усули мазкур ҳам нишондиҳандаҳои сифатӣ ва ҳам миқдориро дар бар мегирад. Маҷмӯи нишондиҳандаҳои миқдорӣ аз рӯи дараҷаи таъсир ба нишондиҳандаи ҳаҷми

маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ, ки ғаёлнокии сармоягузорию дар минтақаҳои озода иқтисодӣ тавсиф мекунад, тақсим ва нишондиҳандаҳои аз ҳама муҳимтарини ҳисобкунии таркиби хавф муайян карда мешаванд.

Таносуби байни ҳаҷми сармоягузорию ва нишондиҳандаҳои ҷолибияти сармоягузорӣ бо истифодаи таҳлили коррелятсиявӣ муайян карда мешавад. Барои муқоиса кардани нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ ва истифодаи онҳо дар ҳисобҳои минбаъда чадвали ҳолгузорӣ истифода бурда мешавад, ки мувофиқи он ба ҳар як нишондиҳанда дар асоси усули афзалият коэффитсенти вазнаш гузошта мешавад.

Минтақаҳо вобаста ба арзиши нишондиҳандаҳои ҷолибияти сармоягузорӣ чунин тасниф карда мешаванд:

$NЧ > 0,4$ – ҷолибияти баланди сармоягузорӣ;

$0,2 < NЧ < 0,4$ – ҷолибияти сармоягузорӣ аз сатҳи миёна баландтар аст;

$0,1 < NЧ < 0,2$ – ҷолибияти миёнаи сармоягузорӣ;

$0,05 < NЧ < 0,1$ – ҷолибияти сармоягузорӣ аз сатҳи миёна камтар аст;

$NЧ < 0,05$ – ҷолибияти пасти сармоягузорӣ.

Бартарии ин усул дар имконияти муқоисаи ҷолибияти сармоягузорию минтақаҳои гуногуни кишвар зоҳир мегардад.

Таҳлили усулҳои арзёбии ватанӣ нишон медиҳад, ки аксар вақт онҳо истифодаи иттилооти душворбадастояндаро афзалият медиҳанд ва ба усулҳои мураккаби ҳисоб асос ёфтаанд ва натиҷаҳои онҳо бо ҳамдигар муқобил мебошанд. Ғайр аз он, усулҳои баррасишуда ба самти маҳдуд нигаронида шудаанд, яъне танҳо ҷолибияти сармоягузорию минтақавӣ ва ё танҳо ҷолибияти сармоягузорию соҳавӣ арзёбӣ карда мешавад. Вобаста ба ин сармоягузорию, ки дар захираҳои худ воситаҳои таҳлилии расмӣ арзёбии ҷолибияти сармоягузорию надоранд, маҷбуранд, ки дар асоси тасаввуроти субъективӣ оид ба он қарор қабул кунанд.

Норасоихоии асосии усулҳои мавҷудаи арзёбӣ инҳоянд:

1. номутобиқатӣ дар тафсири мафҳуми «ҷолибияти сармоягузорӣ»;

2. маҷмӯи мухталифи нишондиҳандаҳои ҳисобшуда, ки дараҷаи ҷолибияти сармоягузорию тавсиф мекунад;

3. набудани асоснокнамоии илмӣ муқаррароти методологӣ таҳлил ва пешбинӣ ҷолибияти сармоягузорию минтақаҳо;

4. нокифоя будани принципҳои муттаҳидкунии дахҳо нишондиҳандаҳои барои арзёбӣ интихобшуда;

5. мушкилии муайян кардани меъёри асоснокшудаи усулҳои истифодашаванда.

Ҳамин тариқ, барои таҳқиқоти минбаъда ва таҳияи равиши системавӣ оид ба арзёбии ҷолибияти сармоягузорию минтақаҳои озода иқтисодӣ мувофиқи ихтисоси соҳавии онҳо зарурат ба вуҷуд меояд.

Усули арзёбии комплексиро бо дарназардошти омилҳои ҳудудӣ ва шароити соҳавӣ рушди минтақаҳо баррасӣ мекунем. Усули мазкур бо ҳисоб кардани шохиси маҷмӯи ҷолибияти сармоягузорӣ, ки таҳти таъсири бисёр омилҳои хусусӣ ташаккул ёфта, бо нишондиҳандаҳои дахлдор чен карда мешавад, асос ёфтааст. Ҳисобкунии нишондиҳандаи ниҳоии ҷолибияти сармоягузорию минтақа аз рӯи чвнин формула гузаронида мешавад:

$$NЧ_{kj} = X \times NЧ_{mj} + Y \times NЧ_{0j} \quad (5)$$

Ин ҷо $NЧ_{kj}$ нишондиҳандаи маҷмӯи ҷолибияти сармоягузорию минтақаи озода иқтисодии j мебошад;

$NЧ_{mj}$ - нишондиҳандаи ҷолибияти сармоягузорию ҳудуди минтақаи озода иқтисодии j ;

$NЧ_{0j}$ - нишондиҳандаи ҷолибияти сармоягузорию соҳаи минтақаи озода иқтисодии j ;

X, Y – вазни ҳар як нишондиҳандаи ҷолибияти сармоягузорӣ.

Барои арзёбии ҷолибияти сармоягузорию минтақаи озода иқтисодӣ аз нуқтаи назари ҳудуд ё соҳа модели истифода мешавад, ки ду ҷиҳатро (таркиб) дар бар мегирад: а) ғоидаи иқтисодӣ (меъёри даромаднокии маблағҳои гузошташударо арзёбӣ мекунад); б) хатари сармоягузорӣ (дараҷаи хатарро дар алоқамандӣ ба сатҳи минтақаи баррасишаванда (ҳудуд ё соҳа) арзёбӣ мекунад [6; 23]. Онро мо, аллақай, дар боло дида баромадем (формулаи 2).

Азбаски даромади иқтисодӣ арзиши умумии тамоми корхонаҳои минтақа мебошад, чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ғоидаи иқтисодӣ самаранокии ғаёлияти минтақаро, дар маҷмӯъ, тавсиф мекунад ва бо дарназардошти формулаи 2, мо формулаи ҳисоб кардани нишондиҳандаи ниҳоии ҷолибияти сармоягии минтақаро (5) дар шакли зерин нишон медиҳем:

$$HЧк_j = HфМИ \times (X \times (1 - UXm_j) + Y \times (1 - UXo_j)) \quad (6)$$

ки ин чо ИПк_j - нишондиҳандаи маҷмӯи ҷолибияти сармоягузории минтақаи озои иқтисодии j, бо воҳидҳо;

HфМИ_{r_j} - нишондиҳандаи фоидаи иқтисодии минтақаи озои иқтисодӣ, бо воҳидҳо;

UXm_j, o_j - нишондиҳандаест, ки дараҷаи хатари сармоягузорию дар минтақаи озои иқтисодии j, мутаносибан дар ҳудудҳо ва соҳаҳо муайян мекунад.

Аз тамоми гуногуншаклии нишондиҳандаҳо, ки ҷолибияти сармоягузории минтақаи озои иқтисодиро муайян мекунад, нишондиҳандаҳои интихоб карда шуданд, ки бештар ба талаботи арзёбии ҳамаҷониба мувофиқат мекунад. Ин нишондиҳандаҳо ба таркиби омилҳои ҷолибияти сармоягузорӣ, ки тамоми паҳлуҳои ҷараёни сармоягузорию инъикос мекунад, ворид карда шудаанд. Маҷмӯи нишондиҳандаҳои ташаккулёфта ба омилҳои беруна ва дохилии фаъолияти минтақаҳо ҳамчун низоми муайяни иқтисодӣ ва объектҳои сармоягузорӣ таъсир мерасонад. Ба омилҳои ҷолибияти сармоягузории минтақаҳои озои иқтисодӣ, инҳо ворид мешаванд: сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ, инфрасохторӣ, қонунгузорӣ ва ҷиноятӣ, инноватсионӣ, истехсолӣ, меҳнатӣ, молиявӣ, сармоягузорӣ, захиравӣ, ашёи хом ва ғайра.

Бо истифода аз ҳамаи омилҳои дар боло зикршуда хатарнокии сармоягузорию дар сатҳи ҳудудӣ таҳлил кардан мумкин аст. Барои баҳодихӣ ба дараҷаи хатарнокии сармоягузорӣ дар сатҳи соҳавӣ, аз ин рӯйхат омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, инфрасохторӣ, қонунгузорӣ ва ҷиноӣ, инноватсионӣ ва захиравӣю ашёи хомӣ ҳазф карда шудаанд. Ҳолати мазкур бо он асоснок карда мешаванд, ки онҳо ба ташаккули нишондиҳандаи арзёбишуда таъсири ночиз доранд. Ғайр аз он, ворид намудани ҳамон як нишондиҳандаҳо ба таркиби омилҳои ҳам ҷолибияти ҳудудӣ ва ҳам соҳавии сармоягузорӣ мувофиқи мақсад шуморида намешавад.

Бо мақсади мувофиқ кардани шумораи нишондиҳандаҳои ҷолибияти сармоягузорӣ ба талаботи интихоби хурд, онҳо аз рӯи дараҷаи таъсир ба нишондиҳандаи ҳаҷми сармоягузорию ба сармояи асосӣ, ки фаъолияти сармоягузорию дар минтақаҳои озои иқтисодӣ тавсиф мекунад, гурӯҳбандӣ шудаанд. Муайян намудани дараҷаи мустаҳкамии муносибати байни тағйирёбандаҳо (ҳаҷми сармоягузорӣ ва нишондиҳандаҳои ҷолибияти сармоягузорӣ) бо роҳи ҳисоб кардани коэффитсенти коррелятсия анҷом дода мешавад. Ҳамин тариқ, як гурӯҳи нишондиҳандаҳои муҳимтарин муайян карда шуд, ки минтақаи озои иқтисодии баррасишавандаро ба таври комплексӣ: аз ҷиҳати ҳудудӣ ва соҳавӣ тавсиф мекунад.

Барои миёни ҳамдигар муқоиса намудани нишондиҳандаҳо ва истифодаи арзишҳои бадастомада дар ҳисобҳои минбаъда, истифодаи усули баҳодихӣ аз рӯи эҳтимолияти нисбии он пешниҳод карда мешавад. Он дар навбати худ имкон медиҳад, ки микёси гуногуни андозагирӣ ба як микёс ҳолгузорӣ интиқол дода шавад [11,с.64].

Ҳамин тариқ, усули пешниҳодшудаи арзёбии ҷолибияти сармоягузории минтақаҳои озои иқтисодӣ ба мо имкон фароҳам меорад, ки арзиши ҳисобшудаи нишондиҳандаи маҷмӯи ҷолибияти сармоягузорию бо ҳисоби молиявии сармоягузорию ва мақомоти маҳаллии ҳокимият муқоиса кунем ва инчунин даромаднокии маблағҳои сармоягузорию бо назардошти талафоти эҳтимоли тавсиф намоем.

Ғайр аз ин, усули пешниҳодгардида метавонад берун аз фазои минтақаҳои озои иқтисодии Тоҷикистон низ татбиқ карда шавад, зеро он имкон медиҳад, ки фарқиятҳо дар рушди минтақаҳои иқтисодӣ муайян ва омилҳои муайянкунандаи онҳо ҷудо карда шаванд. Дар асоси он механизми таъсири ин омилҳо таҳия карда мешаванд, ки бо камтарин харҷ имкон бадастории сатҳи лозимии рушди минтақаро фароҳам меоранд.

АДАБИЁТ

1. Бергер Я. Использование иностранных инвестиций в Китае / Я. Бергер // Инвестиции в России. - 2004. -№3. - С.9.
2. Гафаров Ф.М. Региональные инвестиционные проекты Республики Таджикистан: процесс реализации / Ф.М. Гафаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе: Сино, 2015. -№2/9(190). -С.159-163.
3. Кадыров Д.Б. Основные диспропорции привлечения иностранных инвестиций в экономику регионов / Д.Б. Кадыров, А.М. Убайдуллоев // Вестник ТНУ. Серия экономических наук. -Душанбе: Сино, 2014. -№2/1(127). - С.50.
4. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег / Д.М. Кейнс // Антология экономической классики. В гт. -М.: ЭКОНОМ, 1993. -Т.2. -С.137-434.
5. Одинаев Ш.Т. Инвестиционная привлекательность регионов: особенности и пути достижения / Ш.Т. Одинаев, Ш.Х. Ражабов, Б.С. Музаффаров // Вестник Таджикского национально университета. -Душанбе: Сино, 2013. - №2/5(85). -С.256-258.

6. Смаглокова Т.М. Методика комплексной оценки инвестиционной привлекательности регионов с учетом их отраслевой специализации / Т.М. Смаглокова // Проблемы современной экономики. - 2007. -№3(23).
7. Солиев А.А. Инвестиционный климат в Китае и его особенности (опыт страны) / А.А. Солиев // Материалы республиканской научно-практической конференции. –Душанбе: ТГНУ, 2001. –С.129-130.
8. Солиев А.А. Инвестиционная политика Республики Таджикистан в переходный период / А.А. Солиев // Материалы конференции. –Душанбе: ТГНУ, 2007.
9. Солиев А.А. Инвестиционный потенциал и региональная инвестиционная политика Республики Таджикистан / А.А. Солиев // Вестник Таджикского национального университета (Специальный выпуск, посвященный году образования и технических знаний). -Душанбе: Сино, 2010.
10. Сомонаи расми Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ] <https://medt.tj>.
11. Цымбаленко С.В. Риски и расчет ставки дисконтирования в оценочной деятельности / С.В. Цымбаленко // Оценочная деятельность. - 2006. -№3. -С.62-67.

УСУЛҲО ВА АРЗӢБИИ ФАЗОИ БОЗОРИ САРМӢЯГУЗОРӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола усулҳо ва арзѳбии фазои бозори сармѳягузорѳ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон мавриди баррасѳ қарор дода шудааст. Таѳи якҷанд соли охир Ҷумҳурии Тоҷикистон нуфузи худро дар рейтингҳои сармѳягузориҳои ҷаҳонѳ мустақкам намуда, мавқеи устуворашро дар ин самт фаъолона хифз мекунад. Бо вуҷуди вазъи ноустувори иқтисоди ҷаҳонѳ Тоҷикистон то ҳол дар минтақаҳои иқтисодѳ мавқеи нисбатан эътимоднокро соҳиб мебошад. Муаллифон қайд менамоянд, ки аз тамоми гуногуншакли нишондиҳандаҳо, ки ҷолибияти сармѳягузориҳои минтақаи озоди иқтисодиро муайян мекунанд, нишондиҳандаҳои интиҳоб қарда шуданд, ки бештар ба талаботи арзѳбии ҳамаҷониба мувофиқат мекунанд. Ин нишондиҳандаҳо ба таркиби омилҳои ҷолибияти сармѳягузорѳ, ки тамоми паҳлуҳои ҷараѳни сармѳягузориҳои инвѳкос мекунанд, ворид қарда шудаанд. Дар мақола усулҳои пешниҳодшудаи арзѳбии ҷолибияти сармѳягузориҳои минтақаҳои озоди иқтисодѳ пешниҳод қардидааст, ки дар он мо арзиши ҳисобшудаи нишондиҳандаи маҷмӯи ҷолибияти сармѳягузориҳои бо ҳисоби молиявии сармѳягузориҳои ва мақомоти маҳаллии ҳокимият муқоиса намудаем, инчунин, дармаднокии маблағҳои сармѳягузориҳои бо назардошти талаботи эътимолѳ тавсиф қардидаанд. Муаллифон ба он ишорат менамоянд, қобили зикр аст, ки усули пешниҳодшудаи метавонад берун аз фазои минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон низ татбиқ қарда шавад, зеро он имкон медиҳад, ки фарқиатҳо дар рушди минтақаҳои иқтисодѳ муайян ва омилҳои муайянкунандаи онҳо ҷудо қарда шаванд. Дар асоси он механизми таъсири ин омилҳо таҳия қарда мешаванд, ки бо қамтарин харҷ имкон бадастории сатҳи лозими рушди минтақаро фароҳам меоранд.

Калидвожа: сармѳя, сармѳягузорѳ, усулҳо, усулҳои сармѳягузорѳ, минтақа, минтақаҳои озоди иқтисодѳ, фазои сармѳягузорѳ, нишондиҳандаҳои сармѳягузорѳ, баҳодиҳѳи ва арзиѳбии сармѳя.

МЕТОДЫ И ОЦЕНКА КЛИМАТА РЫНКА ИНВЕСТИЦИЙ В СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье автором рассмотрены методы и оценка климата рынка инвестиций в свободных экономических зонах Республики Таджикистан. За последние несколько лет Республика Таджикистан укрепила свои позиции в мировом инвестиционном рейтинге и активно сохраняет свои позиции в этой сфере. Несмотря на нестабильную мировую экономическую ситуацию, Таджикистан по-прежнему занимает относительно сильные позиции в Свободных экономических зонах. Авторы отмечают, что из всего разнообразия показателей, определяющих инвестиционную привлекательность свободной экономической зоны, были отобраны показатели, наиболее отвечающие требованиям комплексной оценки. Эти показатели входят в состав факторов инвестиционной привлекательности, отражающих все аспекты инвестиционного процесса. В статье представлены предлагаемые методики оценки инвестиционной привлекательности свободных экономических зон, в которых мы сравниваем рассчитанное значение общей инвестиционной привлекательности с финансовой отчетностью инвесторов и местных властей, а также доходность инвестиций с учетом возможных потерь. Авторы указывают на то, что следует отметить, что предлагаемый метод может применяться за пределами свободных экономических зон Таджикистана, так как позволяет выявить различия в развитии экономических зон и их определяющие факторы. На основе этого будет разработан механизм воздействия этих факторов, который обеспечит необходимый уровень развития региона при минимально возможных затратах.

Ключевые слова: капитал, инвестиции, методы, методы инвестирования, регион, свободные экономические зоны, инвестиционный климат, инвестиционные показатели, оценка капитала.

METHODS AND ASSESSMENT OF THE INVESTMENT MARKET CLIMATE IN FREE ECONOMIC ZONES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the author considers the methods and assessment of the investment market climate in free economic zones of the Republic of Tajikistan. Over the past few years, the Republic of Tajikistan has strengthened its position in the world investment rating and actively maintains its position in this area. Despite the unstable global economic situation, Tajikistan still occupies a relatively strong position in the Free Economic Zones. The authors note that from the whole variety of indicators that determine the investment attractiveness of a free economic zone, indicators were selected that best meet the requirements of a comprehensive assessment. These indicators are included in the factors of investment attractiveness, reflecting all aspects of the investment process. The article presents the proposed methods for assessing the investment attractiveness of free economic zones, in which we compare the calculated value of the overall investment attractiveness with the financial statements of investors and local authorities, as well as the return on investment, taking into account possible losses. The authors point out that it should be noted that the proposed method can be applied outside the free economic zones of Tajikistan, since it allows to identify differences in the development of economic zones and their determining factors. On the basis of this, a mechanism for the influence of these factors will be developed, which will provide the necessary level of development of the region at the lowest possible cost.

Keywords: capital, investments, methods, investment methods, region, free economic zones, investment climate, investment indicators, capital appraisal and appraisal.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Солеҳзода А.А.* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: ashurboy@mail.ru

Наимов Мирқурбон Юсуфҷонович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D. кафедраи идораи буҷети давлатӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: mirqurbon93@mail.ru. Телефон: (+992) 93-451-51-50

Сведения об авторах: *Солехзода А.А.* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: ashurboy@mail.ru

Наимов Мирқурбон Юсуфҷонович - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D., кафедры управления государственным бюджетом. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: mirqurbon93@mail.ru. Телефон: (+992) 93-451-51-50

Information about the authors: *Solehzoda A.A.* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Economic Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ave. Rudaki 17. E-mail: ashurboy@mail.ru

Naimov Mirqurbon Yusuffjonovich - Tajik National University, Ph.D. student, Department of State Budget Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ave. Rudaki 17. E-mail: mirqurbon93@mail.ru. Ph: 93-451-51-50

УДК:312 (575,3)

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ОМОРИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ

Аҳмадов Ф.М., Одинаев М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар марҳилаи кунунӣ, баробари мушкилоти зиёди мавҷуда, ки ҷомеаи имрӯзаро фаро гирифтааст, нақши муҳимро муаммоҳои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар шароити рушди устувори Тоҷикистон мебозад. Татбиқи муттасили Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар дар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад [15,с.13].

Таҳқиқотҳои илмие, ки солҳои охир гузаронида шудаанд, саҳми назаррасро дар омӯзиши муаммоҳои сатҳи зиндагии аҳоли ва муайян кардани қонуниятҳо ва хусусиятҳои ташаккули он ба даст оварданд. Бинобар мубраму муҳим будани ин падида зарур аст, ки таҳқиқотҳоро доир ба ҷанбаҳои гуногуни масъалаи мазкур идома диҳем. Азбаски гузариш ба иқтисоди бозорӣ боиси тағйирёбии рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ва сатҳи зиндагии аҳоли мегардад, зарурати таҳқиқоти амиқи назариявӣю методологии омории ин масъала ба миён меояд.

Ташаккули марҳилаи муосири рушди ҷомеа на танҳо тағйиротҳои дахлдорро дар сохтори сифатии он ба вуҷуд овард, балки мукамалсозии низоми иҷтимоиву иқтисодӣ, баланд гардидани сатҳи некуаҳволӣ рушди соҳаҳои ҳаёти рӯзмарра ва афзалиятнокии арзишҳои инсониро тақозо менамояд.

Неруӣ асосии дилхоҳ кишвар ин аҳоли, захираҳои меҳнатӣ ва неруи инсонии он ҳамчун ҷузъи калидии рушди иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Дар воқеъ, низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки аз чор унсурҳои асосӣ: истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолот, таркиб ёфтааст, зеро таъсири ин қувваи бузург қоннок гардида, барои қоньгардонии талаботи номаҳдуди инсон ва тараққиёти ҷамъиятӣ равона мегардад [1,с.15].

Соли 1955 иқтисодчӣ аз Вест-Индия, дорандаи ҷоизаи Нобел Артур Люис ҳадафи рушдро ҳамчун «васеъ намудани интиҳоби инсон» таъриф намуд. Дар сурати васеъ гардидани интиҳоби инсон, сатҳи қоньгардонии талаботҳои инсон ба неъматҳои моддӣ ва маънавӣ ба эътидол оварда шуда, сатҳи зиндагии аҳоли беҳтар мегардад [3,с.9]. Яъне, сармояи ҳар як фарди алоҳида барои зиндагӣ ва инкишофёбии бояд қоньқунандаи талаботҳои худ бо хӯроқа ва пӯшоқа, манзил, зиндагии бо фароғат, кафолати озодӣ, саломатӣ, беҳатарӣ, шуғл, таҳсил, хизматрасонӣ, варзиш, фароғати экологӣ, ҳимояи иҷтимоӣ, дастраси ба маълумотҳо оид ба рушди иҷтимоӣ, барқароркунии анъанаҳои таърихӣ ва ғайраҳо бошад.

Ҳалли масъалаи сатҳи зиндагии аҳоли бештар аз самт ва суръати дигаргунсозии устувори сиёсӣ ва иқтисодии ҷамъият вобаста аст. Ҳалли ин масъала сиёсати муайяни коркардшудаи давлатро талаб мекунад, ки ҳадафи асосии он ҳолати некуаҳоли, ҷисмонӣ,

саломатӣ ва иҷтимоиёт мебошад. Аз ин рӯ, ҳамаи тағйироте, ки боиси дигаргуншавии сатҳи зиндагӣ мегардад, таъсири муайянеро ба табақаҳои гуногуни аҳолии мерасонад. Ҳамин тавр, омӯзиши динамикаи сатҳи зиндагии аҳолии дурнамои он, устуворӣ дар ҳолати фавқулодагӣ, нигоҳдории тавозун нигоҳдорӣ ва, дар маҷмӯъ, пешрафти рӯзафзунӣ иқтисодиёт лозим аст. Масъалаи баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии дар шароити рушди инноватсионии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам аст, зеро сатҳи зиндагии аҳолии дар тавсифи вазъи мунтазами иҷтимоиву иқтисодии давлат мавқеи муҳимро мебозад. Бояд қайд намуд, ки ин ва дигар тағйиротҳо дар ҷамъият ба табақаҳои гуногуни аҳолии таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, маҳаки асосии баҳодиҳии самаранокии сиёсати иҷтимоиву иқтисодии давлат, дар маҷмӯъ, сатҳи зиндагии аҳолии ва некуаҳволӣ, маҳсусан, сатҳи камбизоатӣ мебошад.

Дар осори иқтисодии Шӯравӣ бештар истилоҳи “некуаҳволӣ” истифода мешуд, ки истилоҳи мазкур дорои мафҳуми васеъ буда, мафҳумҳои «сатҳ», «сифат» ва «тарзи ҳаёт»-ро дар як вожа муттаҳид мекунад. Сатҳи некуаҳволӣ ба воситаи эҳтиёҷоти одамон ва роҳҳои таъмини онҳо дар «соҳаи меҳнат, истеъмолот, фарҳанг, рафтори репродуктивӣ, ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ» муайян карда мешуд [13,с.9].

Баррасии моҳият, мазмуну мундариҷаи некуаҳволӣ ва роҳҳои ошкор кардани онро дар қорҳои донишмандони иқтисоддони қадим, монанди «Таълимоти шоҳи Геракл ба писари худ» (асри XXII то мелод), Кодекси қонунҳои шоҳ Ҳаммурапӣ (солҳои 1792-1750 то мелод), табобати Чини қадим “Гуан тзи” ва Ҳинди қадим “Артхашастра” (тарҷумани “Таълими даромадҳо”), ки қоидаҳои идоракунии давлатӣ ва идоракунии иқтисодиётро барои баланд бардоштани некуаҳволии давлат ва шахрвандони он дар бар мегирад, дарёфт намудан мумкин аст [8,с.9].

Дар осори давраи Шӯравӣ диққати асосӣ ба таҳлили сатҳи зиндагии аҳолии дода мешуд, аммо фаҳмиши амиқи назариявие доир ба фарқияти байни категорияи «сатҳи зиндагӣ» ва «некуаҳволӣ» мушоҳида намегардад. Аксар вақт ин мафҳумҳо ҳамчун муродифи якдигар истифода мешаванд ё маъноӣ яке аз онҳо ҳамчун нишондиҳандаи сатҳи зиндагии аҳолии ба назар намерасанд. Инро метавон дар дараҷаи якҷанд қоидаҳои гуногуни мавҷуда ба категорияи некуаҳволии сатҳи макро ва микро шарҳ дод [8,с.14].

Дар замони муосир доираи истифодабарии истилоҳи «некуаҳволӣ» маҳдуд гардида, бештар мафҳумҳои «сатҳи зиндагӣ» ва «сифати зиндагӣ» истифода мегардад. То нимаи солҳои 1960 муҳаққиқони Фарб дар заминаи сатҳи зиндагӣ миқдори молҳои маиширо маънидод мекарданд, ки аз ҷониби истеъмолкунандагони ҷомеаи рушдқардаи саноатӣ истифода шудааст. Асоси он сатҳи зиндагӣ ҳамчун натиҷаи муқоисақунонӣ ҳисоб карда мешуд. Ба ибораи дигар, сатҳи зиндагӣ дар он давра танҳо тавассути нишондиҳандаҳои иқтисодӣ арзёбӣ мегардид ва ин барои тавсифи пурраи некуаҳволии аҳолии кофӣ буд.

Дарки субъективӣ ва баҳодиҳии шароитҳои шахсии аҳолиро барои истиқомат мафҳуми «сатҳи зиндагӣ» бештар арзёбӣ мекунад, аммо дар он давра пурра таҳқиқ нашуда буд. Омӯзиш ва таҳқиқи илмии сатҳи зиндагӣ, ки ҷанбаи омӯри дошт, умуман, гузаронида нашуда буд.

Рушди босуботи иқтисодиёт ва технологияҳо дар ин ҷода таҳкими мушкilotи иҷтимоиву иқтисодӣ (афзоиши бекорӣ, тақвияти нобаробарӣ, бухронҳои молиявӣ ва иқтисодӣ), ифлосшавии муҳити зист ва ғайра нокифоягии баҳогузори сатҳи зиндагиро нишон дод. Тағйиротҳои дар иқтисодиёт ва ҳаёти аҳолии ба вуқӯъомада талаб мекард, ки методологияи таҳқиқотро тағйир диҳем. Дар натиҷа фаҳмиши васеъ ва фарогири тамоми паҳлуҳои «сатҳи зиндагӣ» аз ҳисоби хусусиятҳои нав ва тавсифоти маҳсусе, ки на танҳо инъикоскунандаи ҷабҳаҳои миқдорӣ, иқтисодӣ, балки арзишҳои сифатии фаъолияти инсонҳоро инъикос мекунанд, пайдо гардид [9,с.33-37].

Аз миёнаи соли 1960 сар карда, дар таҳқиқи некуаҳволӣ, нуқтаи назари равияи ғайриинститутсионалӣ афзалият пайдо намуд, ки мувофиқи он дар тавсифи сатҳи зиндагӣ, баробари параметрҳои иқтисодӣ, омилҳои «солимӣ», «вақти холӣ», «хуқуқи инсон» ва ғайра мавриди омӯзиш қарор гирифтанд [2,с.14].

Бештари муҳаққиқон доираи фаҳмиши мафҳуми сатҳи зиндагиро васеъ намудаанд ва нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ, экологӣ, сиёсӣ, демографӣ ва ғайраро барои тавсифи он илова намудаанд. Дар робита ба ин, баъзе муаллифон категорияи «сатҳи зиндагӣ»-ро дар маъноӣ маҳдуд ва васеъ мутаносибан ба хусусияти сатҳи истеъмоли аҳолии ва дараҷаи қонеъгардонии талаботҳои истеъмоли (андозагирии даромад, харочот ва истеъмоли неъматҳо), ба воситаи тавсифи сатҳи рушди инсонӣ ва шароити зиндагӣ (ҳолати саломатӣ, манзили зист ва ғайра) мавриди таҳқиқ қарор додаанд [6,с.10-16]. Аз ин рӯ, муҳаққиқон ҳангоми таҳлили некуаҳволии халқ “дар маъноӣ васеъ” бештар истилоҳи “сифати ҳаёт”-ро истифода мебаранд, ки қаблан истифодабарандагон хеле кам муқоиса мекарданд.

Иқтисодчии рус В.Т. Чернова чунин мешуморад, ки «сатҳи зиндагии аҳоли ҳамчун категорияи иҷтимоиву иқтисодӣ дар худ сатҳу дараҷаи қонеъ гардонидани талаботҳои истеъмолии одамонро бо неъматҳои моддӣ, маишӣ ва хизматҳои маданӣ таҷассум мекунад» [17,с.130].

Дар давоми солҳои охир бештар оид ба таъминоти иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, тавақали иҷтимоӣ таҳқиқоту андешаҳои илмӣ зиёд шудаанд, аммо дар масъалаи таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳоли ангуштшумор мебошанд.

В.И. Левашов дар рафти таҳқиқоти худ муайян намудааст, ки «сатҳи зиндагӣ категорияи иқтисодӣ ва низоми иҷтимоист, ки дараҷаи қонеъ будани талаботҳои ҷисмонӣ, маънавӣ ва талаботҳои иҷтимоии аҳолиро тавсиф мекунад. Қисмати асосии низоми сатҳи зиндагӣ инҳоянд: саломатӣ, ғизо, даромаду хароҷоти аҳоли, манзил, дороиҳои хона, хизматрасонии пулакӣ, сатҳи маданӣ аҳоли, шароити меҳнат ва истироҳат, таъминоти иҷтимоӣ» ба шумор мераванд [11,с.60]. Дар воқеъ, бештари олимони ба он андешаанд, ки қисми асосии ташкилдиҳандаи сатҳи зиндагиро даромади аҳоли, таъминоти иҷтимоӣ, истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасониҳо ташкил медиҳанд.

Андешаҳои Ю.В. Иванов ва пешниҳоди В.И. Левашов мантиқан аз як реша бармеоянд, чунончӣ ӯ мефармояд: «Сатҳи зиндагӣ пеш аз ҳама ҳамчун маҷмӯи маҳсулот ва хизмат, ки ҳар фарди алоҳида, оила ё гурӯҳи иҷтимоии аҳоли доро мебошанд, муайян карда мешавад. Аз ин рӯ яке аз индикаторҳои нисбатан муҳими сатҳи зиндагӣ, чун қоида, нишондиҳандаи даромади хоҷагиҳои хонагӣ, имконияти онҳо барои харидории молҳо, хизматҳо ва дороиҳои мухталиф дониста мешавад» [8,с.9]. Аз ин ҷо бармеояд, ки сатҳи зиндагӣ дар худ дастрасии аҳолиро натавонанд ба мол ва неъматҳо таҷассум мекунад, балки хизматҳоро, ки боиси беҳдошти некуаҳоли мегардад, фарогир мебошад.

Дар осори иқтисодӣ шарҳи ягонаи категорияи «сатҳи зиндагии аҳоли» мавҷуд нест, аммо дар алоқамандӣ бо суоли мутобиқ сохтани нишондиҳандаҳо барои баҳодихӣ ва тавсифи омории онҳо мубоҳисаҳо дида мешавад. Масалан, намояндагони мактаби марксистӣ таърифи дигарро пешниҳод кардаанд: «Синфи коргар барои он ки сатҳи зиндагии муқаррарии худро нигоҳ дорад, бояд меъёри камтарини шумораи воситаҳои зиндагии заруриро ба даст оранд, ҳарчанд якчанд тағйирот метавонад дар таркиби маҳсулотҳои онҳо ба амал ояд» [11,с.206].

Усулҳои банақшагирии баландбардории сатҳи зиндагӣ, дар қорҳои илмии Н.И. Бузляков баён шудаанд: «Сатҳи зиндагии аҳоли миқдори истеъмомолгардидаи молҳо, неъматҳои иҷтимоӣ, фарҳангию маишӣ ва дараҷаи қонеъгардонии талаботҳоро ба онҳо дар давраҳои инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, ифода мекунад» [5,с.67].

Н.П. Федоренко ва Н.М. Римашевски, сатҳи зиндагиро аз нуқтаи назари иқтисодӣ-риёзӣ баҳо дода, чунин мешуморанд, ки «сатҳи зиндагӣ инъикоскунандаи маҷмӯи шароити хусусиятҳои фаъолияти инсон дар соҳаи истеъмоли («дар ҳамаи самти истеҳсолот») мебошад. Тарзи ҳаёт хусусиятҳои фаъолият ва рафтори одамонро дар ҳамаи соҳаҳои зоҳиргардии онҳо ифода намуда, «сифати ҳаёт» ҳолати аҳоли дар робита бо тавсифи воқеии хусусиятҳои асосии он ва «ҳолати некуаҳволии халқ» бошад ҷамъбастанандаи ин мафҳумҳост» [16,с.6-7]. Яъне, некуаҳволии халқ ҳамчун «соҳаи фаъолияти инсонҳост, ки бақонеъкунии талаботҳои моддию маънавии онҳо дар заминаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ алоқаманд аст» ва сатҳи зиндагӣ дар навбати худ ҳамчун «маҷмӯи шароитҳои фаъолияти шахс дар соҳаи истеҳсолот, ки дар миқёси афзоиши талаботҳои одамони ва хусусияти қаноатмандии онҳо зоҳир мегардад, фаҳмида мешавад. Дар ин асно ниёзу эҳтиёҷоти инсон метавонад гуногун ва тағйирёбанда бошанд. Ба ақидаи мо, дар қонеъгардонии талаботҳои аҳоли натавонанд истеҳсоли ҷамъиятӣ, балки истеҳсоли худӣ мақоми хос дорад. Чунончи аз маълумоти омории бармеояд, 46,3% даромади хоҷагиҳои хонаводаи деҳот аз дигар манбаъҳо сарчашма гирифта, 7,4%-и даромад аз хоҷагии ҷирирасони шахсӣ ба даст омадааст. Аз ин рӯ, муайянсозии сатҳи зиндагӣ бо назардошти истеҳсолоти худӣ аз манфиатҳои ҳоли намебошад [1,с.21].

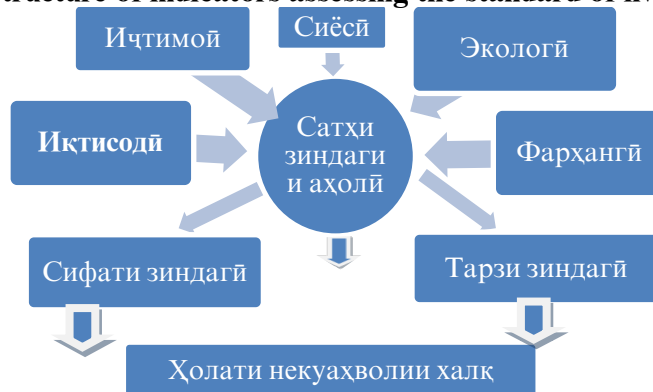
Агар алоқамандии мафҳуми «сатҳи зиндагӣ»-ро бо мафҳумҳои «тарзи зиндагӣ», «сифати ҳаёт» ва «ҳолати некуаҳволий» баррасӣ намоем, ба андешаи мо, ин алоқамандӣ шакли зеринро мегирад (расми 1).

Дар алоқамандӣ бо таърифи пешниҳодшаванда, ба андешаи мо, сохтори ташаккулёбанда ва низоми нишондиҳандаҳои омории, ки сатҳи зиндагии аҳолиро арзёбӣ мекунад, инҳо ба шумор мераванд [1,с.21]:

Дар ҳампайвастигии мафҳумҳои сатҳи зиндагӣ, сифати ҳаёт, тарзи ҳаёт ва ҳолати некуаҳволий мафҳуми навбатӣ – «арзиши зиндагӣ»-ро низ ҷудо намудан мумкин аст, ки шарҳи гуногун дорад. Масалан, В.М. Рутгайзера, П. Шпилко дар фаҳмиши классикӣ истилоҳи «арзиши зиндагӣ»-ро барои нишон додани арзиши маҷмӯи предметҳои

истеъмоли мутобиқи сатҳи муайяни қонеъгардонии талаботҳо истифода бурдаанд. «Дар мувофиқа бо ин тавзеҳ, тағйирёбии арзиши зиндагӣ натавонанд бо динамикаи нархҳои истеъмоли алоқаманд аст, ҳамчунин бо тағйирёбии дар сохтори истеъмоли аҳоли, дар натиҷаи баландшавии талаботи онҳо бо вазъияти конъюктураи бозор (дар назар дошта шудааст номгуи маҳсулот ва хизматҳои пешниҳодшуда, дастрасии онҳо ба истеъмолкунанда, ҳолати тавозунии талаботу таклифот) ва бо дигар омилҳои алоқамандӣ дорад» [14,с.6].

Расми 1. Сохтори нишондиҳандаҳои арзёбикунандаи сатҳизиндагии аҳоли
Figure 1. The structure of indicators assessing the standard of living of the population

Ба андешаи Гурев В.И., «сатҳи зиндагии аҳоли ин бузургии параметрии интегратсияшудаи муҳимест, ки дар давраи муайяншуда ҳолати қонеъгардонии талаботҳои моддӣ ва маънавии аҳолиро инъикос мекунад. Сатҳи зиндагии аҳоли дар миқдору сифати неъматҳо, хизматҳои истеъмолишудаи одамон ва нархгузориҳои низомии нишондиҳандаҳо таҷассум меёбад» [6,с.60].

Ҳамин тавр, мафҳуми сатҳи зиндагии аҳоли маҷмӯи воқеии шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҳаёти одамонро, пеш аз ҳама, дар доираи истеъмоли тавсиф мекунад ва, бинобар ин, муҳимтарин ифодакунандаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа дониста мешавад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадов Ф.М. Таҳлили иқтисодӣ-омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. икт: 08.00.12 / Ф.М. Аҳмадов. -Душанбе, 2020. -196 с.
2. Биктимирова З.З. Качество жизни: проблемы измерения и оценки / З.З. Биктимирова // Экономика региона. – 2005. -№2. -С.14.
3. Бобочонов Р.М. Рушди инсонӣ. Китоби дарсӣ (нашри 2, иловагардида ва аз сари нав коркардашуда) / Р.М. Бобочонов [ва диг.]. -Душанбе: Фарзин, 2014. -С.9.
4. Барфиев К.Х. Статистический анализ структуры расходов населения как основной показатель уровня жизни / К.Х. Барфиев, С.С. Мирзоев, Ф.М. Аҳмадов // Таджикистан и современный мир. – 2019. -№4(67). –С.191-206.
5. Волгина Н.А. Экономика труда: Учебник / Н.А. Волгина, Ю.Г. Одегова. -М: Экзамен, 2004. –С.410.
6. Гурьев В.И. Основы социальной статистики / В.И. Гурьев. -М: Финансы и статистика, 1991. -С.67.
7. Егоршин А.П. Качество жизни населения региона / А.П. Егоршин, А.К. Зайцев // Народонаселение. – 2005. -№1. -С.10-16.
8. Иванов Ю.Н. Экономическая статистика. Учебник / Ю.Н. Иванов. –М: ИНФРА-М, 2002. -393 с.
9. Кадыров Д.Б. Благополучие населения: теория и пути повышения: монография / Д.Б. Кадыров, Х. Раджабов. - Душанбе: Сохибкор, 2015. -365 с.
10. Кривошей В.А. Эволюция концепции качества жизни / В.А. Кривошей // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора. - 2013. -№1. -С.33-37.
11. Левашов В.И. Социальная политика доходов и заработной платы / В.И. Левашов. –М: Центр экономики и маркетинга, 2000. -С.60.
12. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. -Т. 25. -Ч. 1. -206 с.
13. Римашевская Н.М. Народное благосостояние. Тенденции и перспективы / Н.М. Римашевская, Л.А. Опилов. –М: Наука, 1991. -С.9.
14. Рутгайзер В.М. Стоимость жизни и её измерение / В.М. Рутгайзер, П. Шпилько. -М: Финансы и статистика, 1991. -С.6.
15. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. -Душанбе: Шарқи озод, 2017. –С.13.
16. Федоренко Н.П. Система экономико-математических моделей для анализа и прогноза уровня жизни / Н.П. Федоренко, Н.М. Римашевской. –М: Наука, 1986. -С.6-7.
17. Чернова Т.В. Экономическая статистика: Учебное пособие / Т.В. Чернова. -Таганрог: ТРТУ, 1999. -140 с.

ҶАЌАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ОМОРИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИ

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии сатҳи зиндагии аҳоли баррасӣ гардидааст. Мақсади таҳқиқоти илмӣ аз лиҳози иқтисодӣ ва омории асоснок кардани мафҳуми сатҳи зиндагии аҳоли, омӯзиши нишондиҳандаҳои асосии он ва дар ин асос таҳияи нишондиҳандаҳои илман асосноккардашуда ва тавсияҳои

амалӣ барои беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Дар баробари гузариши иқтисодиёти миллӣ ба муносибатҳои бозорӣ, талаботи истеҳсоли ва истеъмоли аҳоли тағйир меёбад ва зарурати мутобиксозии ин талабот ба шароити кунунии мамлакат ба вучуд меояд. Ҳамзамон, нишондиҳандаҳо ва тамсилаҳои пешниҳодгардида баҳои воқеии сатҳи зиндагиро бояд дуруст таҷассум кунанд. Дар ин асно, ниёзҳо ва эҳтиёҷоти инсонҳо метавонанд гуногун ва тағйирёбанда бошанд. Аз ин рӯ, барои баҳодиҳии воқеии сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд нишондиҳандаҳои мавриди омӯзиш қарор гиранд, ки объекти истеъмоли хочагиҳои хонагӣ бошанд ё ба сатҳи қоньгардонии талаботҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, табию биологӣ ва сиёсии шахс таъсири мусбӣ расонад. Ба андешаи муаллиф, барои баҳодиҳии воқеии сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд нишондиҳандаҳои мавриди омӯзиш қарор гиранд, ки объекти истеъмоли хочагиҳои хонагӣ бошанд ё ба сатҳи қоньгардонии талаботҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, табию биологӣ ва сиёсии шахс таъсири мусбӣ расонад. Масъалаи баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар шароити рушди инноватсионии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам аст, зеро сатҳи зиндагии аҳоли дар тавсифи вазъи мунтазами иҷтимоиву иқтисодии давлат мавқеи муҳимро мебозад.

Калидвожаҳо: сатҳи зиндагӣ, даромд ва хароҷоти аҳоли, хочаги хонавода, талаботҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои оморӣ, некуаҳволии халқ, сифати зиндагӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТАТИСТИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты уровня жизни населения. Целью научного исследования является обоснование понятия уровня жизни населения с экономической и статистической точек зрения, изучение её основных показателей. На этой основе были разработаны научно обоснованные показатели и практические рекомендации по повышению уровня жизни населения. С переходом национальной экономики страны на рыночные отношения, существенно меняются потребности населения в производстве и потреблении, и возникает необходимость адаптировать эти требования к текущим условиям страны. В то же время, приведенные показатели и модели должны точно отражать фактическую оценку уровня жизни населения. В этом контексте интересы и потребности человека могут быть разными и изменчивыми. Поэтому для реалистичной оценки уровня жизни населения в Республике Таджикистан необходимо изучить те показатели, которые должны быть потребительским объектом домохозяйств или повлиять на уровень удовлетворения социально-экономических, физических, биологических и политических потребностей человека. По мнению автора, для объективной оценки уровня жизни населения Республики Таджикистан, необходимо изучить те показатели, которые являются потребительскими объектами домашних хозяйств или оказывают положительное влияние на удовлетворение социально-экономических, природных, биологических и политических потребностей личности. Вопросы повышения уровня жизни населения в контексте инновационного развития экономики Республики Таджикистан является актуальной проблемой, поскольку уровень жизни населения играет важную роль в описании текущей социально-экономической ситуации государства.

Ключевые слова: уровень жизни, доходы и расходы населения, домохозяйство, социально-экономические потребности, статистические показатели, благосостояние населения, качество жизни.

THEORETICAL ASPECTS OF STATISTICAL STUDY OF LIVING STANDARDS OF THE POPULATION

This article examines the theoretical aspects of the standard of living of the population. The purpose of the scientific research is to substantiate the concept of the standard of living of the population from an economic and statistical point of view, to study its main indicators, on this basis, to develop scientifically based indicators and practical recommendations to improve the standard of living of the population. With the transition of the national economy of the country to market relations, the needs of the population in production and consumption change significantly, and it becomes necessary to adapt these requirements to the current conditions of the country. At the same time, the given indicators and models should accurately reflect the actual assessment of the living standards of the population. In this context, the interests and needs of a person can be different and changeable. Therefore, for a realistic assessment of the living standards of the population in the Republic of Tajikistan, it is necessary to study those indicators that should be a consumer object of households or affect the level of satisfaction of socio-economic, physical, biological and political needs of a person. According to the author, for an objective assessment of the living standards of the population of the Republic of Tajikistan, it is necessary to study those indicators that are consumer objects of households or have a positive impact on the satisfaction of socio-economic, natural, biological and political needs of the individual. The issues of raising the standard of living of the population in the context of the innovative development of the economy of the Republic of Tajikistan is an urgent problem, since the standard of living of the population plays an important role in describing the current socio-economic situation of the state.

Keywords: standard of living, income and expenses of the population, household, socio-economic needs, statistical indicators, well-being of the population, quality of life.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аҳмадов Фараҳманд Муфазалович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи омор. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: Farahmand@mail.ru. Телефон: (+992) 901-61-66-33

Одинаев Мехрубон Абдурахмонович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи омор. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: Mehrubon.01@mail.ru. Телефон: (+992)900-17-17-59

Сведения об авторах: *Ахмадов Фараҳманд Муфазалович* - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры статистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: Farahmand@mail.ru. Телефон: (+992) 901-61-66-33

Одинаев Мехрубон Абдурахмонович - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры статистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: Mehrubon.01@mail.ru. Телефон: (+992) 900-17-17-59

Information about the author: Akhmadov Farakhmand Mufazalovich - Tajik National University, Assistant of the Statistics Department of the. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: **Farahmand@mail.ru**. Phone: (+992) 901-61-66-33

Odinaev Mehrubon Abdurahmonovich - Tajik National University, Assistant of the Statistics Department of the. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: **Mehrubon.01@mail.ru**. Phone: **900-17-17-59**

УДК: 339.138.005

МАҲСУЛОТИ САНОАТӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ОН

Давлатова Р.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Соҳаи саноат ҳамчун соҳаи ҳалқунандаи иқтисодиёти Тоҷикистон дониста мешавад ва дар рушди соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат нақши марказӣ дорад. Новобаста аз он ки соҳаи саноат ҳамчун соҳаи калидии иқтисодиёти миллии баромад мекунад, он аз ҷиҳати истифодаи инфрасохтори рушдкардаи истеҳсоли дар самти истифодаи навоариҳо то ба ҳол ба қаноатмандӣ муваффақ нашудааст.

Истеҳсолоти корхонаҳои саноатӣ асоси беҳатарии иқтисоди миллии ҳар як давлатро ташкил медиҳад. Хусусан, дар шароити маҳдуд гардидани захираҳои иқтисодӣ зарурати самаранок истифодабарии онҳо пеш меояд. Нишондиҳандаи самаранок истифодабарии захираҳо сатҳи рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳоро нишон медиҳад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи баландбардории рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ барои иқтисодиёти миллии аҳамияти стратегӣ дорад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд карда шудааст, ки модели нави рушд бояд афзоиши босуръати соҳаи саноатро таъмин намояд.

Фаҳмиши рақобат аз забони латинии «concurrere» гирифта шуда, маънои «бо ҳам бар хӯрдан»-ро дорад [10,с.371].

Рақобатпазирӣ нишондиҳандае мебошад, ки самаранокии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ва маҳсулнокии истифодабарии ҳама намуди захираҳоро аз ҷониби онҳо нишон медиҳад.

Барои кушодани моҳияти иқтисодии фаҳмиши «рақобатпазирӣ», гузаронидани таҳлили фаҳмиши он зарур аст. Ба ин мақсад андешаи олимони соҳаи иқтисодро атрофи фаҳмиши рақобатпазирӣ дида мебароем (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Тафсири асосии фаҳмиши «рақобатпазирӣ»
Table 1. Key interpretation of the concept of “competitiveness”

Муаллиф	Муайян намудани фаҳмиши «рақобатпазирӣ»
Азоев Г.Л., Завялов П.С., Лозовский Л.Ш.	Рақобатпазирӣ ин қобилияти корхона оид ба рақобат намудан дар бозор бо истеҳсолкунандагон ва фурӯшандагони молҳои муқоисашаванда тавассути таъмини сифати нисбатан баланди молҳо, нархҳои дастрас ва бунёди шароит барои харидорону истеъмолкунандагон мебошад [1,с.26].
Бағиев Г.Л.	Рақобатпазирӣ ин меъёри муҳими ба мақсад мувофиқи баромадани корхона ба бозори молии миллии ва ҷаҳонӣ мебошад [2,с.35].
Пертсовский Н.И.	Рақобатпазирӣ ин имконияти ба таври самаранок пеш бурдани фаъолияти хоҷагидорӣ ва ноилгардӣ ба мақсадҳо дар шароити мавҷудияти бозори рақобатнок мебошад. Рақобатпазирӣ ҳамчун нишондиҳандаи ҷамъбасти ҳаёт ва фаъолияти корхона, маҳорати самаранок истифодабарии нерӯи молиявӣ, истеҳсоли, илмӣ-техникӣ ва меҳнатӣ мебошад [11,с.23].
Джакот Д.Х.	Рақобатпазирӣ гуфта, қобилияти корхонаро дар самти фурӯши маҳсулот бо нархе, ки корхонаро бо даромади максималӣ ва иҷрои ухдадорихоро дар назди шахсони сеюм таъмин менамояд, дар назар дошта мешавад [4,с.32].
Рове Мейсон	Рақобатпазирӣ ин қобилияти мамлакат ё ширкат перомунӣ фурӯши молҳои истеҳсолии худӣ фаҳмида мешавад [7,с.47].
Самодуров Д.О.	Рақобатпазирӣ гуфта, қобилияти корхона дар коркард, истеҳсол ва фурӯши маҳсулот дар бозор бо нархе, ки метавонад дар сатҳи лозимӣ барои иҷрои ухдадорихоӣ молиявӣ-иқтисодӣ, инчунин афзоиши миқдорию сифатии нерӯи корхона мусоидат кунад, фаҳмида мешавад [12,с.42].
Селезнев А.А.	Рақобатпазирӣ омили шартии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ буда, ҳолат ва динамикаи фаъолияти истеҳсолкунандаро дар бозорҳои дохилию берунӣ нишон медиҳад [13,с.72].
Молоток Е.В.	Рақобатпазирӣ гуфта, афзалиятҳои муқоисашавандаи ширкатро дар муносибат бо дигар ширкати соҳаи мазкур ва дар доираи иқтисоди миллии ё берун аз он меноманд [9,с.57].

Мавқеи Муаллиф	Рақобатпазирӣ гуфта, афзалиятҳои корхонаро аз рӯйи нишондиҳандаҳои микродорию сифатии фаъолият, ки барои ноил гардидан ба фоидаи максималӣ ва таъмини пардохтпазирӣ мусоидат менамоянд, фаҳмида мешавад.
----------------	--

Сарчашма: Таҳияи чадвал аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Инчунин, нуктаи назари олимони дигарро доир ба мафҳуми рақобатпазирӣ корхона дида мебароем. Иқтисодчиён перомунӣ мафҳуми рақобатпазирӣ корхона низ андешаҳои мухталиф доранд.

Аз нигоҳи И.В. Сергеев зери мафҳуми рақобатпазирӣ корхона «қобилияти корхона дар истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, аз нигоҳи истифодаи самараноки неруи молиявӣ, истеҳсолӣ ва меҳнатӣ фаҳмида мешавад» [14,с.81].

М.Х. Мескон қайд менамояд, ки «рақобатпазирӣ корхона ин тавсифи нисбие мебошад, ки фарқияти рушди корхонаро аз дараҷаи қаноатмандии талаботи одамон нишон медиҳад» [8,с.199]. Аз рӯйи нишондиҳандаи самаранокии фаъолияти истеҳсолӣ рақобатпазирӣ корхона имкониятҳо ва тамоюли мувофиқшавӣ ба шароитҳои рақобати бозориро дар назар дорад.

Т. Коно қайд менамояд, ки «рақобатпазирӣ корхона ин ишғоли ҳиссаи муайяни корхона дар бозор; қобилияти корхона дар истеҳсол, фурӯш ва рушд; қобилияти дар сатҳи баланд иҷро намудани вазифаҳои роҳбарикунанда ва расидан ба мақсадҳои гузошташуда мебошад» [6,с.62].

Ба ақидаи М.О. Ермолов, «рақобатпазирӣ корхона ин тавсифи нисбие мебошад, ки фарқияти ҷараёни истеҳсоли корхонаро аз корхонаи рақиб вобаста ба дараҷаи қаноатмандии маҳсулот, хизмат ва самаранокии фаъолияти истеҳсолӣ нишон медиҳад» [5,с.118].

Н.С. Яшин қайд менамояд, ки «рақобатпазирӣ корхона ин имконият ва майли корхона дар самти мувофиқшавӣ ба шароити рақобати бозорӣ фаҳмида мешавад» [16,с.92].

Аз натиҷаи омӯзиши ақидаи олимони хулоса баровардан мумкин аст, ки:

-қисми зиёди иқтисодчиён фаҳмиши «рақобатпазирӣ корхона»-ро аз нуктаи назари ишғоли ҳисса дар бозор ва рақобатпазирӣ маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхона мавриди баррасӣ қарор намендиҳанд. Чунин роҳи муайнкунии фаҳмиши рақобатпазирӣ корхона моҳиятан аниқ нест;

-дар шароити кунунӣ, ки ба иқтисодиёти мамлакат омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, бинобар ин, рақобатпазирӣ корхона аз омилҳои дохилию берунӣ низ вобастагии калон дорад;

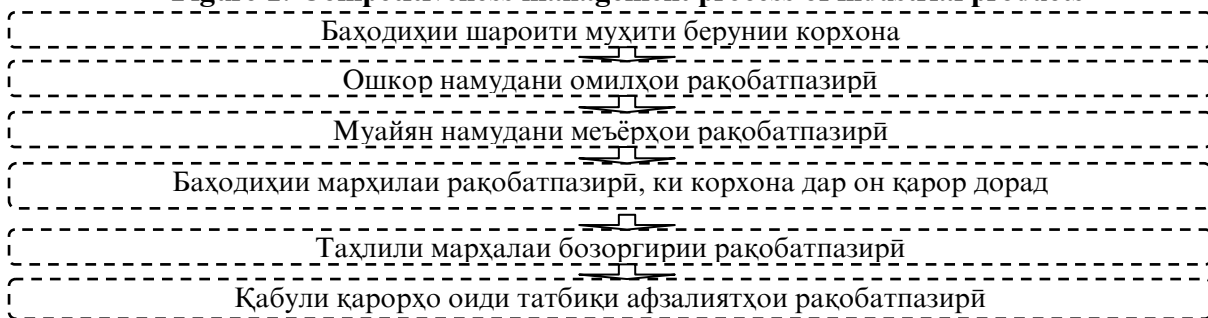
-рақобатпазирӣ корхона самаранок истифодабарии ҳама намуди захираҳои иқтисодиро нишон медиҳад;

-рақобатпазирӣ корхона ҳамчун нишондиҳандаи нисбӣ бояд барои муқоиса намудани корхонаҳо мавриди истифодаи васеъ қарор гирад.

Дар маҷмӯъ, ҳаминаро бояд қайд намуд, ки рақобатпазирӣ корхона дар қобилияти имконияти он фаҳмида мешавад, ки барои мубориза бурдан дар бозор бо роҳи ишғоли ҳиссаи муайян ва расидан ба мақсадҳои стратегӣ мусоидат мекунанд. Аз нуктаи назари мо, самаранокии ҷараёни идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатӣ таъмин карда мешавад, агар алгоритмаи зерин ба инобат гирифта шавад (расми 1).

Расми 1. Ҷараёни идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатӣ

Figure 1. Competitiveness management process of industrial products

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои заминавии таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатӣ, хусусан, дар бозорҳои дохилию берунӣ ин мавҷудият ва кифоягии захираҳои меҳнатӣ зехнӣ мебошад. Дар баробари ҷой доштани ҳолатҳои мусбӣ омилҳои низ ҷой доранд, ки ба сатҳи устувории инфрасохтори соҳаи саноат таъсири манфӣ

мерасонанд, аз ҷумла, низоми ноустувори молиявӣ, инфрасохтори номукаммали технологӣ, мавҷудияти монеаҳо баҳри ташкили бозори мукамал ва бунёди муҳити солими рақобат, инчунин, ғайрисамаранок будани сатҳи идоракунии мақомотҳои давлатӣ.

Бояд қайд намуд, ки ба сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ як қатор омилҳо таъсир мерасонанд, аз ҷумла имичи корхона, сифати маҳсулот ва мувофиқати он бо талаботи сатҳи миллӣ ва ҷаҳонӣ, ҳиссаи ишғолнамудаи корхона дар бозор, иқтисодии истеҳсоли, заминаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, устувории молиявӣ-иқтисодӣ дар бозор, фаъолияти пурсамарари маркетингӣ ва ғ.

Аз нигоҳи мо, шартҳои муҳими рушди корхонаҳои саноатӣ дар мамлакат баландбардории рақобатпазирии истеҳсолот дар заминаи навкунии базаи моддӣ-техникӣ, такмили ҷараёнҳои технологӣ, бунёд ва истифодаи технологияҳои нав ҳамчун самтҳои афзалиятноки пешрафти соҳа доништа мешавад. Роҳи ҳалли мушкилоти мазкур аз бисёр ҷиҳат аз дастгирии молиявии соҳа, алалхусус пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок вобастагӣ дорад. Самти дигари дастгирии корхонаҳои саноатӣ, ки барои рушди минбаъдаи онҳо мусоидат мекунад, дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ аз тариқи пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, моратория мебошад.

Масъалаи баландбардории сифати маҳсулоти саноатӣ ва дар ин замина таъмини рақобатпазирии он мақсади марказии корхонаҳои саноатӣ доништа мешавад. Бинобар сабаби рақобатпазирии баланд надоштани маҳсулоти саноатии истеҳсолоти ватанӣ захираҳои сармоягузорӣ ба соҳа кам сафарбар карда мешавад, чунки сармоягузор ба қобилияти истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ, сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда эътимод надорад, аз ин рӯ, сармоягузорӣ намекунад. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта дар шароити кунунии корхонаҳои саноатии мамлакат ба инобат гирифтани нуқтаҳои зерин рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолнамударо таъмин хоҳад кард: аз ҷумла фаъл гардонидани сиёсати сармоягузорӣ, ки ба самти бунёди заминаҳои моддӣ-техникӣ нигаронида шудааст; бунёди базаи ягонаи иттилоотӣ-методии менечменти сифат; омодакунии мутахассисон дар самти идоракунии сифати маҳсулот; қабул ва истифодаи технологияҳои идоракунии сифати маҳсулот; татбиқи ҷорабиниҳо оид ба химояи истеъмолкунандагон аз маҳсулоти пастсифат ва ғ.

Яке аз самтҳои муҳимме, ки барои пешрафт ва рушди корхонаҳои саноатӣ мусоидат мекунад, рушди фаъолияти намоишдиҳӣ-ярмаркавӣ мебошад. Бо мақсади муаррифии маҳсулоти истеҳсолкунандагони ватанӣ корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки намоишгоҳ-ярмаркаи доимоамалкунандаро дар заминаи марказҳои таблиғотӣ-маркетингӣ ташкил намоянд.

Бо ҷурми қаноатмандкунанда набудани истеҳсоли маҳсулоти саноатии ватанӣ ва химояшаванда набудани бозори дохилӣ маҳсулоти истеҳсолкунандагони хориҷӣ ба зудӣ дар бозорҳои мамлакат талаботи худро пайдо менамояд.

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мушкилоти соҳаи саноатро дар самтҳои зерин қайд менамояд: а) номукамал будани низоми андозбандӣ ва рушди заифи механизмҳои дастгирии молиявӣ қарзии фаъолияти сармоягузорию инноватсионӣ; б) сатҳи пасти ҳамкорихоии дохилисоҳавӣ, байнисоҳавӣю байниминтақавӣ ва ҳамгирӣ, инчунин, рушд наёфтани муносибатҳои кластерӣ; в) сифати пасти маҳсулот, талаботии зиёд нисбати истифодаи неру, меҳнат ва масолах ҳангоми истеҳсоли маҳсулот, ки сатҳи пасти рақобатпазирии онро пешакӣ муайян мекунад; г) номукамал будани механизмҳои идоракунии партовҳои истеҳсолоти саноатӣ [15,с.63].

Аз нигоҳи мо, назорати сифати маҳсулоти саноатӣ барои таъмини рақобатпазирӣ дар бозори дохилию берунӣ унсури муҳим доништа мешавад. Амалӣ кардани мониторинг ва назорат ҳамчун омилҳои таъсирнок дар ҳар як марҳилаи коркарди маҳсулот метавонад барои баландбардории сифат мусоидаткунанда бошад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Мониторинги сифати маҳсулот дар ҷараёни истеҳсолоти корхонаҳои саноатӣ
Table 2. Monitoring of product quality in the production process of industrial enterprises

Марҳилаҳои ҷараёни истеҳсоли	Ҷораҳои мониторинги сифати маҳсулот
Коркард ва лоиҳакунонии сифати маҳсулот	а) баҳодихии талаботи истеъмолкунандаҳо ва рақибон дар бозор; б) муайян намудани омилҳои асосӣ ва нишондиҳандаҳои таъсиррасон ба сифати маҳсулот; в) ҳисоб кардани неруи ҷалбкардашудаи воситаҳо барои татбиқи лоиҳаҳои баландбардории сифати маҳсулот; г) баҳодихии имкониятҳо ва самарои захираҳои корхона.
Бунёд ва бадаст овардани сифати	а) бунёди алоқаи мутақобилаи устувор байни технологҳо ва кормандони корхона;

маҳсулот	б) ҳавасмандкунии омилҳои асосӣ ва нишондиҳандаҳои, ки ба сифати маҳсулот, инчунин рақобатпазирии он таъсир мерасонанд; в) ҷамъоварии маълумот дар ҳар як марҳилаи истеҳсоли бо риоя кардани талаботи нақша; г) баҳисобгирии ҳолатҳои сабабию натиҷавӣ ва қабули қарорҳо.
Санҷиш ва назорати натиҷаҳои бадастовардашудаи сифати маҳсулот	а) таҳлили нишондиҳандаҳои сифатии бадаст овардани натиҷаҳо; б) муқоисаи нишондиҳандаҳои сифатии бадастовардашуда бо нишондиҳандаҳои нақшавӣ; в) ошкор намудани фарқиятҳо нисбат ба нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва тағйирёбии имконпазири онҳо дар марҳилаи ҷорӣ ва баъдии истеҳсолот; г) муқоисаи натиҷаи кори кормандони сатҳи гуногун дар корхона, инчунин ҳавасмандкунии онҳо; ғ) ҷалби ҳама кормандони корхона барои риоя намудани принципҳои умумии менеҷменти сифат; д) муайян намудани паҳлуҳои заифи истеҳсолоти маҳсулоти баландсифат, ки ба беҳтаркунӣ ва ҷалби захираҳои иловагӣ эҳтиёҷ дорад.
Коркард ва қабули пешниҳодҳои оиди беҳтаркунии талаботи стандартҳо ва гирифтани сертификати сифат	а) баҳодиҳии риояи талаботи стандартҳои байналмилалӣ ва муқаммалгардонии онҳо дар асоси ҷорӣ намудани лоиҳаҳои нав ва самараноки сифати маҳсулоти корхона; б) қабули стандартҳои дохилии корхона дар самти сифати маҳсулот; в) табиғоти ҷиҳатҳои сифатан нави маҳсулот; г) таҳлили ҳаҷми фуруши маҳсулот дар асоси нуқтаи назари истеъмолкунандагон ва муайян намудани сатҳи рақобатпазирии он; ғ) амали кардани қоидаҳои сертификатсияи маҳсулоти дорой сифати нав.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2 дида мешавад, ки мониторинги сифати маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ ҳамчун воситаи муҳими баландбардории рақобатпазирии маҳсулот дар бозор баромад мекунад.

Ҳамин тариқ, бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ ба инобат гирифтани пешниҳодҳои зеринро муҳим мешуморем:

-пайваста муқаммал намудани намуди зоҳирӣ ва баланд бардоштани ғойданокии маҳсулоти истеҳсолшавандаи корхонаҳои саноатӣ;

-таъмини афзалияти маҳсулоти нави истеҳсолшаванда дар муқои са бо маҳсулоти қаблан истеҳсолшуда;

-истифодаи васеи таҷрибаи пешқадами соҳа;

-истифодаи интенсивии захираҳои иқтисодӣ;

-навкунии сохтори корхонаҳои саноатӣ ва дастгирии фаъолияти онҳо;

-бо мақсади васеъ намудани иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноати сабук пешниҳод намудани имтиёзҳои давлатӣ;

-коркарди лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки ба самти баландбардории сифати маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ нигаронида шудааст.

АДАБИЁТ

1. Азоев Г.Л. Маркетинг: словарь / Г.Л. Азоев, П.С. Завьялов. -М.: НПО Экономика, 2000. -361 с.
2. Бағиев Г.Л. Основы маркетинговых исследований: учебное пособие для студентов вуза / Г.Л. Бағиев. -СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 2010. -352 с.
3. Барғиев К.Х. Конкурентоспособность дехканских (фермерских) хозяйств в условиях многоукладной экономики: дисс. ... канд. экон. наук / К.Х. Барғиев. – Душанбе, 2010. -134 с.
4. Джакот Д.Х. Конкуренция / Д.Х. Джакот. -М.: Международные отношения, 2004. -332 с.
5. Ермолов М.О. Разработка и внедрение системы обеспечения конкурентоспособности: учебное пособие / М.О. Ермолов. -М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. -520 с.
6. Коно Т. Конкуренция: учебное пособие / Т. Коно. -М.: Издательство «Экономика», 2002. -160 с.
7. Мейсон Р. Конкурентоспособность продукции / Р. Мейсон. -Киев: Знание, 2000. -479 с.
8. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, С. Хедоуриф. -М.: Дело, 1993. -230 с.
9. Молоток Е.В. Принципы маркетингового исследования конкуренции на рынке / Е.В. Молоток. -СПб.: Энциклопедия маркетинга, 2014. -95 с.
10. Новый экономический словарь / А.Н. Азрилиян, О.М. Азрилиян, Е.В. Калашникова, О.В. Квардакова. -М., 2008. -1088 с.
11. Перцовский Н.И. Международный маркетинг: учеб. пособ. / Н.И. Перцовский. -М.: Высшая школа, 2001. -239 с.
12. Самодуров Д.О. Стратегическое управление конкурентоспособностью предприятия на основе комплексной оценки его потенциала: автореф. дисс. ... к.э.н. / Д.О. Самодуров. -СПб., 2000. -142 с.
13. Селезнев А.А. Инфраструктура рынка и конкурентоспособность продукции / А.А. Селезнев // Экономист. - 1996. -№12. -С.72-80.
14. Сергеев И.В. Экономика предприятия: Учеб пособие / И.В. Сергеев. -2-е изд., перераб и доп. -М.: Финансы и статистика, 2000. -304 с.
15. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. -Душанбе, 2016. -104 с.

МАҲСУЛОТИ САНОАТӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ОН

Дар мақола соҳаи саноат ҳамчун соҳаи калидии иқтисодӣ муаррифӣ гардида, корхонаҳои саноатӣ асоси бехатарии иқтисоди миллӣ қайд карда шудаанд. Моҳияти иқтисодии рақобатпазирӣ аз нигоҳи олимон-иқтисодчиён зери таҳлилу омӯзиш қарор дода шуда, нуқтаи назари муаллиф оид ба фаҳмиши рақобатпазирӣ бо пешниҳод гардидааст. Ғайр аз ин, муаллиф боз яқинанд ақидаи фаҳмиши рақобатпазирӣ корхонаҳоро низ мавриди таҳқиқ қарор додааст ва ақидаи яқ қатор олимонро таҳлил карда, хулосабарорӣ намудааст, ки рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ аз омилҳои дохилию берунӣ вобастагии калон дорад. Муаллиф алгоритми самаранокии чараҳои идоракунии рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатиро таъмин менамояд пешниҳод намудааст. Аз рӯи ақидаи муаллиф, амалӣ кардани мониторинг ва назорат ҳамчун омилҳои таъсирноки афзунгардонии рақобатпазирӣ корхонаҳо дар ҳар як марҳилаи коркарди маҳсулот метавонад барои баландбардории сифат мусоидаткунанда бошад. Дар мақола дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои заминавии таъмини рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатӣ, ки ҳамчун омилҳои манфӣ арзёбӣ карда мешаванд баррасӣ гардидааст. Дар мақола баъзе аз нуқтаҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки мушкулоти соҳаи саноатро ифода менамоянд, қайд карда шуда, дар қисмати чамбастии мақола пешниҳодҳо баҳри баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, саноат, захираҳои иқтисодӣ, нуруи молиявӣ, сифати маҳсулот, инфрасохтори соҳаи саноат, базаи моддӣ-техникӣ, сармоягузорӣ, мониторинг, сертификатсияи маҳсулот, менечмент, инноватсия.

ПРОМЫШЛЕННАЯ ПРОДУКЦИЯ И ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЕЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ

В статье промышленность определяется как ключевой сектор экономики и подчеркивается важность промышленных предприятий как основы безопасности национальной экономики. Исследована экономическая природа конкурентоспособности с точки зрения различных ученых-экономистов, представлено авторское понимание конкурентоспособности. Кроме того, автор исследует ряд представлений о конкурентоспособности предприятий, анализирует взгляды ряда ученых и приходит к выводу, что конкурентоспособность промышленных предприятий зависит от внутренних и внешних факторов, а также предлагает алгоритм, обеспечивающий эффективный процесс управления конкурентоспособностью промышленной продукции. В статье в современных условиях Республики Таджикистан рассмотрены негативные факторы обеспечения конкурентоспособности промышленной продукции, освещены некоторые пункты Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, отражающие проблемы отраслей промышленности, и в заключительной части статьи приводятся предложения по повышению конкурентоспособности промышленных предприятий Республики Таджикистана.

Ключевые слова: конкурентоспособность, промышленность, экономические ресурсы, финансовый потенциал, качество продукции, производственная инфраструктура, материально-техническая база, инвестиции, мониторинг, сертификация продукции, менеджмент, инновация.

INDUSTRIAL PRODUCTION AND ITS FEATURES OF COMPETITION MANAGEMENT

The article defines industry as a key sector of the economy and emphasizes the importance of industrial enterprises as the basis for the security of the national economy. The economic nature of competitiveness is investigated from the point of view of various scientists-economists, the author's understanding of competitiveness is presented. In addition, the author examines a number of ideas about the competitiveness of enterprises and comes to the conclusion that the competitiveness of industrial enterprises also depends on internal and external factors. The author proposes an algorithm that provides an effective process for managing the competitiveness of industrial products. According to the author, monitoring and control, as an effective factor in increasing competitiveness at each stage of product development, can contribute to improving quality. The article presents the author's point of view on the concept of competitiveness in the following context: competitiveness is understood as the advantages of an enterprise in terms of quantitative and qualitative performance indicators, which contribute to achieving maximum profitability and ensuring solvency. In the article, in the modern conditions of the Republic of Tajikistan, the negative factors of ensuring the competitiveness of industrial products are considered, some points of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030, reflecting the problems of the industries, are discussed, and in the final part of the article proposals are proposed to increase the competitiveness of industrial enterprises Republic of Tajikistan.

Keywords: competitiveness, industry, economic resources, financial potential, product quality, production infrastructure, material and technical base, investments, monitoring, product certification, management, innovation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатова Розиямоҳ Қамбаровна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи иқтисодӣи корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 981-03-66-06

Сведения об авторе: *Давлатова Розиямоҳ Камбаровна* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 981-03-66-06

Information about the author: *Davlatova Roziyomokh Kambarovna* – Tajik National University, Applicant for the Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17. Phone: (+992) 981-03-66-06

ТАҲҚИҚИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ – АМАЛИИ ФАӢОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ ВА ТАӢСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ МАМЛАКАТ

Ғаюров Ғ.Ҳ., Одинаев С.П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосири иқтисодӣ бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ дар рушди инкишофи иқтисодиёти мамлакат нақши меҳварӣ доранд. Имкониятҳои васеи молиявии бонкҳо дар шароити муосир ба рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад заминаи мусоид фароҳам орад. Зеро бонкҳои тиҷоратӣ бо захираҳои молиявии худ метавонанд самтҳои гуногуни иқтисодиёти миллиро ташаккул диҳанд. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» бонк ташкилоти қарзист, ки мақсади асосиаш гирифтани фоида буда, дорои сармояи оинномавии барои он муқарраркардаи Бонки миллии Тоҷикистон ва ҳуқуқи иҷроӣ на камтар аз се амалиёти зерин иборат мебошад: ҷалби амонат ва пасандозҳо, додани қарз, кушодан ва пешбурди суратҳисобҳои бонкӣ [6,с.1]. Дараҷаи рушди иқтисоди милли аз фаъолияти самараноки бахши бонкӣ вобастагии зиёд дорад. Махсусан, бояд қайд намуд, ки рақобатпазирии бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи муҳим буда, баландбардории он дар шароити муосир тақмилдиҳандаи нақши бонкҳо дар иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Чихати самаранокии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корҳо ба анҷом расонида шудаанд, ки баландбардории рақобатпазирии онҳоро таъмин менамояд.

Аз ин бар меояд, ки бонкҳо дар иқтисодиёт мақоми махсуси худро дошта, амалиётҳои гуногунро иҷро менамоянд. Чи тавре ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» қайд гардидааст, яке аз амалиётҳои асосии бонкҳо ин миёнарав будан дар низоми иқтисодии муосир мебошад. Яъне, бонкҳоро зарур аст, ки дар тақсимнамоии сармоя байни субъектони иқтисодӣ фаъолона қор баранд. Ҳанӯз В.И. Ленин дар замони худ нақши бонкҳоро дар низоми хоҷагидорӣ басо муҳим арзёбӣ карда буд. Ба ақидаи ӯ бонкҳо чихати ташкилнамоии сармоя ва самаранок истифодабарии он дар иқтисодиёт саҳми арзанда доранд. Онҳо сарчашмаҳои қарзиро ташкил намуда, ба сармоя табдил медиҳанд. Ба ин васила талаботи субъектони хоҷагидориро ба қарз қонеъ мегардонанд.

Дар ин самт Ӣ.А. Шумпетер дар рисолаи худ «Назари яи рушди иқтисодӣ» дарҷ намулдаст, ки бонкҳо дар азнавтасимкунии сармоя нақши муҳим доранд ва онҳо метавонанд тараққиёти иқтисодиро таъмин намоянд. Ба назари Ӣ. Шумпетер бонк аз номи ҷамъият баромад намуда, ба самтҳои гуногуни иқтисодиёт қарзҳо пешниҳод менамоянд [10,с.178]. Э.А. Брегел бошад, нақши бонкҳоро асосан дар миёнарав будани онҳо мебинад. Ӯ чунин ақида дорад, ки дар шароити муосир бонкҳо шакли махсуси ташкилоте мебошанд, ки онҳо вазифаи хосеро иҷро менамоянд. Яъне пеш аз ҳама онҳо ҳамчун миёнарави молиявӣ дар муносибатҳои пулӣ баромад менамоянд. Бояд қайд намуд, ки Э.А. Брегел бонкҳоро танҳо ба сифати миёнарави молиявӣ баҳо додааст, ки ин, ба назари мо, нодуруст аст. Зеро бонкҳо имрӯз хизматрасониҳои зиёдеро пешниҳод менамоянд ва миёнарави молиявӣ яке аз онҳо мебошад [3,с.106]. Дар баробари ин нуқтаи назари Лаврушин О.И. низ ба он асоснок гардидааст, ки бонкҳо бояд гардиши захираҳои пулро миёни субъектони хоҷагии халқ ва соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ба таври зарурӣ равона намоянд. Ӯ қайд менамояд, ки бонк ҳамчун институти махсус дар иқтисодиёт дорои вазифаҳо ва як қатор принципҳои қорӣ худ мебошад. Пеш аз ҳама, бонкҳо ҳамчун миёнаравони молиявӣ амалиётҳои гуногунро ба анҷом мерасонанд [8,с.145]. Инчунин, Жарковская Е.П. дар тадқиқотҳои худ ба он ақидааст, ки дар низоми бонкӣ бонкҳои тиҷоратӣ мақоми намоён ва махсусро ишғол менамоянд. Ӯ қайд менамояд, ки нақши бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун иштирокчи дар раванди муносибатҳои иқтисодӣ бениҳоят зарур мебошад. Яъне, Жарковская Е.П. бонкҳои тиҷоратиро дар иқтисоди милли муҳарриқи пешбаранда арзёбӣ намуда, тараққиёти хоҷагии халқро аз онҳо вобаста донистааст [5,с.5]. Яке аз иқтисодчиёни дигари рус Костерина Т.М. аҳамияти бонкҳои тиҷоратиро дар иқтисодиёт хеле баланд мешуморад. Тибқи ақидаи ӯ ташкилотҳои қарзӣ аз давраи пайдоиш то кунун бо анҷомдиҳии амалиётҳои молиявӣ ва хизматрасониҳо ба субектҳои иқтисодӣ дар пешрафти иқтисодиёт саҳми босазо доранд. Ба фикри Костерина Т.М. бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун ташкилотҳои мустақили ҳуқуқӣ аз сарбонк ва филиалҳо иборат буда, чихати фаъолияти густурда ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба субъектони иқтисодӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар ҷойгир шудаанд [7,с.12].

Гузашта аз ин, дар тадқиқотҳои як қатор олимони ватанӣ ба монанди Шарифзода Р., Раҳимов З.А., Умаров Х., Бердиев Р.Б., Хонҷонов А., Давлатов И., Шарипов Б. ва дигарон бонкҳо ва низоми бонкӣ мавриди таҳлилу баррасии васеъ қарор гирифтаанд. Аксари олимони ватанӣ нақши бонкҳоро дар рушди устувори иқтисодиёт баланд арзёбӣ намудаанд ва бонкҳоро ҳамчун фароҳамоварандаи заминаи мусоид дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагидорӣ қайд намудаанд. Қисми дигари олимони таъсири бонкҳоро дар иқтисодиёт аз устувори молиявии онҳо вобаста медонанд. Яъне, таъсири бонк аз вазъи молиявии он ва истифодаи дурусти захираҳо вобаста буда, даромаднокии бонкҳо таъмин менамояд. Махсусан, Бердиев Р.Б. қайд намудааст, ки муассисаҳои қарзӣ ташкилдихандаи асосии захираҳои қарзӣ буда, ин захираҳоро барои такмилдиҳии хоҷагии халқ равона месозанд. Ҷанбаҳои бонкҳоро бештар дар пешниҳоди қарзҳо дида, дарҷ менамояд, ки рушди соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, нақлёт, соҳибкорӣ, сохтмон ва ғайра аз дастрас будани қарзҳо бо нархи арзон вобастагии зиёд дорад [1, с.4].

Ҳамин тариқ, бонкҳо ва низоми бонкӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муассир дошта, тақондихандаи соҳаҳои гуногуни хоҷагидорӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бевосита Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин самт таваҷҷуҳи хоса доранд, ки ин сабаб мегардад, то аҳамиятнокии ташкилотҳои қарзӣ, хусусан бонкҳо дар инкишофи иқтисоди миллӣ боз ҳам афзоиш ёбад. Таи солҳои охир нишондихандаҳои молиявии низоми бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тадриҷ инкишоф ёфта истодааст ва дар ин замина доираи маҳсулотҳои бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ метавонанд васеъ гарданд. Дар баробари зиёдшавии нишондихандаҳои молиявӣ, баъзе аз ташкилотҳои қарзӣ, дар сохтори умумии низоми бонкҳои Ҷумҳури тағйиротҳои ҷиддие дар солҳои 2012-2018 ба амал омадаанд, ки сабабашро ихтисосмандон ба якҷанд омилҳо вобаста медонанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нишондихандаҳои асосии сохтори низоми бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
Table 1. Main indicators of the structure of the banking system of the Republic of Tajikistan

Р/г	Номгӯй	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2012/2018 бо %
1	Низоми бонкӣ	143	138	139	124	105	85	80	-44,0
2	Ташкилотҳои қарзӣ	142	137	138	123	104	84	79	-44,3
3	Бонкҳо	16	16	17	17	18	17	17	6,2
4	Филиалҳои бонкҳои хориҷӣ	1	1	1	1	1	1	1	-
5	Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	1	1	1	0	0	0	0	-
6	Ташкилотҳои маблағгузории хурд	125	120	120	106	86	67	62	-50,4
7	Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	35	39	42	39	38	27	25	-28,5
8	Ташкилотҳои қарзии хурд	44	42	42	31	14	7	6	-86,3
9	Фондҳои қарзии хурд	46	39	36	36	34	33	31	-32,6

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси Ахбори омили бонкӣ. – Душанбе, 2018. -С.74 таҳия гардидааст.

Аз ҷадвали 1 дида мешавад, ки нишондихандаи сохтори низоми бонкӣ аз соли 2012 то соли 2018 гуногун тағйир ёфтааст. Масалан, нишондихандаи умумии низоми бонкӣ дар соли 2018, 80 ададро ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли 2012, 63 адад ва ё 44% коҳиш ёфтааст. Аз ҷумла, шумораи ташкилотҳои маблағгузории хурд, ташкилотҳои амонатӣ қарзии хурд, ташкилотҳои қарзии хурд, фондҳои қарзии хурд ба таври назаррас кам гардидаанд. Коҳишҳои шумораи ташкилотҳои қарзиро дар соли 2018 нисбат ба солҳои пешин, як қисми қарздорони соҳа ба бухрони молиявӣ ва бонкӣ, ки аз соли 2012 инҷониб ба вуқӯъ пайвастааст, алоқаманд медонанд. Яъне бухрони молиявӣ ба низоми бонкӣ таъсири зиёде расонд, баъзе аз ташкилотҳои қарзӣ муфлис гардиданд. Ин ҳам бошад, сабаби бад шудани вазъи пардохтпазирии ташкилотҳои қарзии дигар гардид. Зеро бонкҳои низомсоз дар сохтори бонкӣ нақши ҳалқунанда доранд. аз даст доданд ва фаъолияти онҳо қатъ гардид. Қисми дигари олимони соҳа ба он ақидаанд, ки ин сиёсати пешгирифтаи Бонки миллии Тоҷикистон буда, ҳадафи асосии ин сиёсати пешгирифта, ноил гардидан аз нишондихандаҳои миқдорӣ ба нишондихандаҳои сифатӣ мебошад.

Метавон зикр намуд, ки сохтори бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи макроиқтисодиёт вазифаҳои худро ба таври зарурӣ иҷро накарда истодааст. Махсусан, вазъи ҷалби воситаҳои пулии муваққатан озод аз ҷониби бонкҳо нигаронкунанда мебошад. Зеро яке аз сарчашмаҳои асосии ташаккули сармои бонкҳои тичоратӣ ин пасандоз ва амонатҳо ба ҳисоб мераванд. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки зиёда аз 80%-и

захираҳои бонкиро маблағҳои ҷалбшуда ташкил медиҳанд. Аз ин лиҳоз, табилдиҳии пасандозу амонатҳо ба захираҳои сармоявӣ яке аз вазифаҳои асосии бонкҳои тичоратӣ ба шумор меравад. Дар солҳои охир якҷанд омил ба раванди ҷалби маблағҳои муваққатан озод, таъсири манфӣ расонид. Аз ҷумла, муфлис эълон гардидани баъзе бонкҳои тичоратӣ ва ташкилотҳои қарзӣ, ки ин боиси коста гардидани боварии мардум ба низоми бонкии ватани гардид. Дар баробари ин ду бонки низоми, ҚС «Агроинвестбанк» ва ҚС «Тоҷиксодиротбанк» пардохтпазирии худро аз даст доданд, ки ин бевосита ба раванди ҷалби маблағҳои муваққатан озоди аҳоли таъсири худро мерасонад.

Ҷадвали 2. Бақияи пасандозҳо дар як қатор бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо ҳазор сомонӣ)

Table 2. Balance of deposits in a number of commercial banks of the Republic of Tajikistan (in thousands of somoni)

№		2015	2016	2017	2018	2018/2015 бо %
1	БДА ҚТ «Амонатбанк»	2 466 780 566	2 914 170 274	2 205 650 969	2 939 231 645	16,1%
2	ҚС «Ориёнбанк»	2 451 126 038	2 428 131 211	1 297 692 122	1 083 398 080	-55,7%
3	ҚСП "Спитамен банк"	719 164 554	739 737 214	800 836 769	662 103 003	-7,9%
4	ҚС "Бонки Эсхата"	1 580 281 258	1 677 980 345	872 277 371	922 800 045	-41,6%
5	Филиали бонки "Тичорат"-и ҚИЭ	243 880 217	299 223 387	3 068 237	2 407 019	-99%
6	ҚСП «Аввалин Бонки молиявии хурд»	510 169 850	461 232 411	372 133 108	453 446 271	-11,1%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Ахбори омили бонкӣ. – Душанбе, 2018. – с.20 таҳияи гардидааст.

Чи тавре ки аз ҷадвали 2 бар меояд, дар соли 2018 нисбат ба соли 2015 нишондиҳандаи пасандозҳои аксари бонкҳо коҳиш ёфтааст. Махсусан пасандозҳо дар ҚС «Ориёнбанк» 55,7%, ҚСП "Спитамен банк" 7,9%, ҚС "Бонки Эсхата" 41,6%, Филиали бонки "Тичорат"-и ҚИЭ 99%, ҚСП «Аввалин Бонки молиявии хурд» 11,1%. Дар баробари ин нишондиҳандаи пасандозӣ дар БДА ҚТ «Амонатбанк» дар соли 2018 нисбат ба соли 2015 ба андозаи 16,1% афзоиш ёфтааст. Афзоишҳои пасандозҳо дар БДА ҚТ «Амонатбанк» ба якҷанд омил вобаста намудан мумкин аст. Ба ақидаи мо, пеш аз ҳама, БДА ҚТ «Амонатбанк» бонки давлатӣ буда, ба пасандозгузoron кафолати баргардии маблағҳо медиҳад. Сабаби дигар метавонад имтиёзҳои бошад, ки аз ҷониби ин бонк ба пасандозгузoron пешниҳод карда мешаванд.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки устувории молиявии ҳар як бонки тичоратӣ ва сатҳи пардохтпазирии он, бевосита аз идоракунии захираҳо ва самаранок истифодабарии онҳо вобастагии зиёд дорад. Бонкҳои тичоратиро зарур аст, ки ҳарчи бештар захираҳои пулии муваққатан озоди аҳолиро ҷалб намоянд ва онро ба сармояи қарзӣ табдил диҳанд. Зеро дар шароити муосир тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба захираҳои қарзӣ ниёз доранд. Пешниҳод намудани ин маблағҳо ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ имконият фароҳам меоварад, то ин соҳаҳо ба таври зарурӣ рушд намоянд ва, дар маҷмӯъ, иқтисодиёти кишвар рақобатпазир гардад. Махсусан, ҳадафи чоруми стратегӣ эълон гардидани саноатикунонии мамлакат бонкҳо вазифадор менамояд, ки ба ин соҳа қарзҳои дастрас пешкаш намоянд. Соҳаҳои кишоварзӣ, саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба захираҳои қарзӣ ниёз доранд ва ба ин соҳаҳо бояд барномаҳои қарзии махсус аз ҷониби бонкҳо коркард ва пешниҳод карда шаванд. Сиёсати молиявии бонкҳо бояд тавре роҳандозӣ карда шавад, ки ба соҳаҳои афзалиятнок ҳангоми пешниҳоди қарз авлабият дода шавад. Алалхусус, бонкҳои тичоратиро зарур аст, ки ҳангоми таҳияи барномаҳои қарзӣ соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишварро ба назар гиранд, то дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ осон гардад. Дар баробари ин қарзҳои имтиёзнок ва дарозмуҳлатро ба ин соҳаҳо пешниҳод кунанд. Аксари бонкҳои тичоратии фаъолияткунанда сиёсати якхелаи қарзӣ доранд ва қарзҳо бо нархи нисбатан баланд пешниҳод карда мешаванд. Аз ин рӯ, рушди устувори ин соҳаҳо таъмин кардан ғайриимкон мебошад. Танҳо БДА ҚТ «Амонатбанк» дар сиёсати қарзии худ баъзе қарзҳои имтиёзнокро мавриди истифода қарор додааст, ки боиси баландравии самаранокии ин соҳаҳо мегардад. Вале ҳаҷми ин маблағҳо нисбат ба сандуқи қарзии низоми бонкӣ бениҳоят кам аст. Гузашта аз ин, ин маблағҳо кутохмуҳлат мебошанд, ки истифодаи онҳо дар бахши воқеии иқтисодиёт ғайри имкон аст.

Чихати боз ҳам вусъат бахшидани рушти иқтисоди миллӣ, бонкхоро зарур аст, ки механизмҳои ҳамоҳангӣ бо баҳши воқеии иқтисодиётро мавриди амал қарор диҳанд. Яъне, методҳои таъсирбахшӣ дар шароити муосир бояд аз нав дида баромада шавад. Дар сиёсати молиявии бонкҳо масъалаҳои таҳия гарданд, ки ҳамгироии баҳши воқеиро таъмин созанд. Зеро масъалаи мазкур имрӯз дар мадди назари бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Дар баробари ин бонкҳо бояд тадбирҳои андешанд, ки саҳми онҳоро дар ин самт боз ҳам афзун намояд. Мавриди қайд аст, ки захираҳои худии бонкҳои амалкунандаи мамлакат барои пешниҳоди қарзҳо, аз ҷумла қарзҳои калон ба субъектони иқтисодӣ кифоя нест. Барои ҷалби сармояҳои дохилӣ ва хориҷӣ бонкхоро зарур аст, ки фаъолияти худро дар бозорҳои молиявии минтақавӣ ва байналмилалӣ ба роҳ монанд. Алалхусус, қори бонкҳо дар бозори қоғазҳои қиматнок бояд фаъол гардонида шавад. Зеро дар ҷаҳони муосир қисми зиёди сармояҳо тариқи бозори қоғазҳои қиматнок ба даст меоянд. Дар ин самт бонкҳои ватанӣ барномаи мушаххасе надоранд, ки ин ҷалби сармояи хориҷиро ба низоми бонкӣ мушкул менамояд.

Самти дигаре, ки беҳбудӣ металабад ин ҷалби сармояҳои дохилӣ ба низоми бонкӣ мебошад. Чи тавре ки дар боло қайд гардид, дар солҳои охир ҷалби маблағҳои муваққатан озоди аҳоли аз ҷониби бонкҳо ба мушкили рӯ ба рӯ гардидааст. Бонкхоро зарур аст, ҳарчи бештар сармоягузори дохилиро зиёд намоянд то ин ки ба субъектони хоҷагидорӣ қарзҳои калонҳаҷм ва дарозмуҳлат пешниҳод карда тавонанд. Барои ин стратегияи махсус ва методҳои навин дар ҳар як бонки алоҳида бояд коркард карда шавад. Ҳамчунин, Бонки миллӣ низ бояд ба ҷабҳаҳои ҳуқуқии ин масъала диққати ҷиддӣ диҳад. Дар маҷмӯъ, бонкҳои тичоратӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми хосеро соҳибанд ва такмилдиҳандаи фаъолияти дигар субъектони иқтисодӣ ба шумор мераванд. Барои хуб намудани вазъии молиявӣ ва баланд бардоштани эътимоднокии бонкҳо, зарур меояд, ки сатҳу сифати идоракунии онҳо баланд бардошта шуда, ба менечменти кадрӣ низ аҳамияти хоса зоҳир намоянд. Зеро фаъолияти пурсамари бонкҳо аз мутахассисони кордоне, ки дар онҳо фаъолият менамоянд вобастагии зиёд дорад. Дар баробари ин, давлат ҳамчун институти махсус чихати баландбардории нақши бонкҳо дар иқтисодиёти миллӣ, бояд ҷораҳои зарурӣ андешад, то мақом, нақш ва аҳамияти ин ташкилотҳо боз ҳам дар рушду инкишофи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёбад.

АДАБИЁТ

1. Бердиев Р.Б. Роль инвестиций в повышении темпов экономического роста и благосостояния населения / Р.Б. Бердиев, С.П. Одинаев // Вестник ТНУ. - 2017. -№2/7. -С.8-10.
2. Бердиев Р.Б. Сущность доходов и распределительных отношений сельского населения / Р.Б. Бердиев // Вестник ТНУ. - 2016. -№2/7(213). -С.3-6.
3. Брегель Э.Я. Денежное обращение и кредит капиталистических стран / Э.Я. Брегель. -М.: Гофиниздат, 1950. С.106-107.
4. Гаюров Г.Х. Развитие инвестиционной -кредитной деятельности банков в условиях высокого риска / Г.Х. Гаюров // Вестник ТНУ. - 2015. -№2/4(169). -С.223-226.
5. Жарковская Е.П. Банковское дело. Учебник для студентов ВУЗов / Е.П. Жарковская. -4-е изд., испр. и доп. -М.: Омега-Л, 2006. -5 с.
6. Қонуни ҶТ «Дар бораи фаъолияти бонкӣ». -Душанбе, 19 майи соли 2009, №524.
7. Костерина Т.М. Банковское дело: учеб. для бакалавров / Т.М. Костерина. -2-е изд., перераб. и доп. -М.: Юрайт, 2013. -332 с.
8. Лаврушин О.И. Устойчивость банковской системы и развитие банковской политики: монография / О.И. Лаврушин. -КноРус, 2016. -280 с.
9. Хушвахтзода К.Х. Роль банковского кредитования в развитии малого сельскохозяйственного бизнеса / Хушвахтзода К.Х., Т.А. Имомназарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. -№7. -С.35-41.
10. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. -М.: Прогресс, 1983. -178 с.

ТАҲҚИҚИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ – АМАЛИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢОИ ТИҶОРАТӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МАМЛАКАТ

Дар мақола нақши бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ дар пешбурд ва рушди иқтисодиёти мамлакат мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллифон чихати муайянсозии нақш ва мақоми фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дар инкишофи иқтисодиёт ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии мавзӯи мазкурро таҳқиқ намудаанд. Ба муаллифон даст додааст, ки таъсири фаъолияти бонкҳо ба иқтисодиёти мамлакатро аз нигоҳи илмӣ баҳогузорӣ намоянд. Гузашта аз ин, тартиби гузаронидани амалиётҳо дар низоми бонкӣ ба таври возеҳ мавриди пажӯхиш қарор гирифтааст. Асоснок гардидааст, ки дар шароити муосир бонкҳо яке аз институтҳои муҳим дар рушду инкишофи иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, дар васеънамоеи соҳаҳои муҳими иқтисоди миллӣ нақши арзанда доранд. Фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлили амиқ қарор гирифта, самтҳои рушди ояндаи онҳо баррасӣ гардидааст. Дарҷ гардидааст, ки бонкҳои тичоратӣ дар пешрафти хоҷагии халқи кишвар аҳамияти зиёд доранд ва аз устувории молиявии онҳо тараққиёти минбаъди иқтисодиёти миллӣ вобаста аст. Муаллифон қайд менамоянд, ки бонкҳои

тичоратӣ дар мукамалгардӣ ва рушди фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ нақши муассир мебозанд. Қайд шудааст, ки самаранокии фаъолияти бонкӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва заминаи мусоид дар рушди иқтисодиёти миллии доништа шуда, дар ин самт корҳои назаррасе аз ҷониби ҳукумати кишвар анҷом пазируфтаанд. Нақши давлат дар танзиму таҳкими фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дар мақола ба таври назаррас мавриди баҳсу таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҳамин тавр, аз ҷониби муаллифон, ҷиҳати самаранокии ва устувории фаъолияти бонкҳо, инчунин баландбардории нақшу мақоми онҳо дар иқтисодиёт як қатор тавсияҳои пешниҳод гардидааст, ки метавонад фаъолияти бонкҳоро дар шароити муосир такмил ва густариш диҳанд.

Калидвожаҳо: бонкҳо, низоми бонкӣ, фаъолияти бонкӣ, сармоягузорӣ, амонат, пасандоз, ташкилотҳои қарзӣ, бонкҳои тичоратӣ, устувории низоми бонкӣ, сохтори бонк.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ И ЕГО ВЛИЯНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СТРАНЫ

В статье исследуется роль банков и банковской деятельности в продвижении и развитии экономики страны. Авторы изучили теоретические и практические аспекты данной темы, чтобы определить роль и статус коммерческих банков в экономическом развитии страны. Авторам удалось научно оценить влияние банков на экономику страны. Более того, четко проработан порядок проведения операций в банковской системе. Обосновано, что в современных условиях банки являются одним из важнейших институтов развития национальной экономики и играют значительную роль в расширении важных секторов национальной экономики. Подробно проанализирована деятельность коммерческих банков в Республике Таджикистан и рассмотрены направления их дальнейшего развития. Отмечается, что коммерческие банки играют важную роль в развитии национальной экономики и от их финансовой устойчивости зависит дальнейшее развитие национальной экономики страны. Авторы отмечают, что коммерческие банки играют важную роль в улучшении и развитии деятельности хозяйствующих субъектов. Отмечено, что эффективность банковской деятельности - один из важнейших вопросов и благоприятная основа для развития национальной экономики, и Правительство много сделало в этом направлении. В статье подробно обсуждается и исследуется роль государства в регулировании и усилении деятельности коммерческих банков. Таким образом, авторами предложен ряд рекомендаций по повышению эффективности и устойчивости банков, а также повышению их роли и статуса в экономике, которые позволяют улучшить и расширить деятельность банков в современных условиях.

Ключевые слова: банки, банковская система, банковская деятельность, инвестиции, сбережения, депозит, кредитные организации, коммерческие банки, устойчивость банковской системы, структура банка.

RESEARCH THEORETICAL - PRACTICAL ASPECTS OF THE ACTIVITY OF COMMERCIAL BANKS AND ITS INFLUENCE ON THE ECONOMY OF THE COUNTRY

The article examines the role of banks and banking in the promotion and development of the country's economy. The authors studied the theoretical and practical aspects of this topic in order to determine the role and status of commercial banks in the economic development of the country. The authors managed to scientifically assess the impact of banks on the country's economy. Moreover, the procedure for conducting transactions in the banking system has been clearly worked out. It is substantiated that in modern conditions banks are one of the most important institutions for the development of the national economy and play a significant role in expanding important sectors of the national economy. The activity of commercial banks in the Republic of Tajikistan is analyzed in detail and the directions of their further development are considered. It is noted that commercial banks play an important role in the development of the national economy and the further development of the country's national economy depends on their financial stability. The authors note that commercial banks play an important role in improving and developing the activities of business entities. It was noted that the efficiency of banking activity is one of the most important issues and a favorable basis for the development of the national economy, and the Government has done a lot in this direction. The article discusses in detail and examines the role of the state in regulating and strengthening the activities of commercial banks. Thus, the authors are offered a number of recommendations to improve the efficiency and stability of banks, as well as to enhance their role and status in the economy, which allow improving and expanding the activities of banks in modern conditions.

Keywords: banking system, banking, investment, deposit, credit organizations, commercial banks, stability of the banking system, banking structure, banks.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ғаюров Ғайрат Ҳақимович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи қори бонкӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru. Телефон: **(+992) 904-46-68-68**

Одинаев Сафарали Пулодхонович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, аспиранти кафедраи назарияи иқтисодии. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 918-76-76-61**. E-mail: s.odinaev90@mail.ru

Сведения об авторах: *Ғаюров Ғайрат Ҳақимович* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры банковской деятельности. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru. Телефон: **(+992) 904-46-68-68**

Одинаев Сафарали Пулодхонович - Таджикский национальный университет, аспирант кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 918-76-76-61**. E-mail: s.odinaev90@mail.ru

Information about the authors: *Gayurov Gayrat Khakimovich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Banking. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru. Phone: **(+992) 904-46-68-68**

Odinaev Safarali Pulodkhonovich - Tajik National University, post-graduate student of the Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 918-76-76-61**. E-mail: s.odinaev90@mail.ru

Юсунов С.А., Камолов Д.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ яке аз масъалаҳои гуногуншакл ва мураккаб маҳсуб меёбад. Ҳалли он аз бисёр омилҳо вобастагӣ дорад ва хеле муҳим аст, ки аз ҷамъи омилҳо он тағйиротҳои асосиро ҷудо намоем, то аз онҳо мо самарайи дилхоҳи иқтисодӣ ва тағйиротҳои зарурии иҷтимоиро ба даст орем. Аз ин рӯ, баландбардории фаъолияти самараноки хоҷагии қишлоқ талаб менамояд, ки мо бо масъалаҳои зиёде рӯбарӯ гардида, диққати худро бояд ба масъалаҳои равона созем, ки ҳалли онҳо самарайи танзими давлатии муносибатҳои заминдориро таъмин менамоянд.

Ҳамин тариқ, зарур мешуморем, ки самаранокии танзими давлатии муносибатҳои заминдориро ҳамчун категорияи иқтисодӣ муайян созем, ки алоқаро байни қисматҳои қонунҳои объективӣ иқтисодӣ ба миён меоранд ва яке аз паҳлуҳои муҳими самаранок истифодабарии захираҳои замин дар мамлакат мегарданд.

Ҷанбаҳои муҳими методологии назарияи танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ, ки дар раванди омӯзиш коркард мегарданд, масъалаҳои зеринро дар бар мегиранд:

- муайянсозии моҳияти замин ва хусусиятҳои он;
- тавсифи танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ;
- асосноккунии принсипҳо ва намудҳои фаъолияти давлатии танзими муносибатҳои заминдорӣ.

Дар ифшои моҳияти замин ва муносибатҳои заминдорӣ дар иқтисодиёт ҷои муҳим ҷудо карда мешавад, зеро замин ҳамчун омилҳои асосии истеҳсолот барои ба вучудоии неъматҳои моддӣ арзёбӣ карда шудааст.

Ҳамчун омилҳои истеҳсолот замин хусусиятҳои хоси худро дорад, ки чунинанд:

а) бар хилофи замин, ҳамаи дигар омилҳои истеҳсолот натиҷаи меҳнат мебошанд;

б) замин маҳсули табиат аст ва маҳсули меҳнат танҳо қисмати ҳосилхези қабати болоии замин - хок аст;

в) замин ҳангоми истифода фарсуда намешавад, балки баръакс қобилияти ҳосилхезии он беҳтар мегардад, дар ҳоле ки дигар омилҳои истеҳсолот, ки дар раванди меҳнат истифода мешаванд, аз ҷиҳати маънавӣ ва молиявӣ куҳна мешаванд.

Дар рушди масъалаҳои методологии муносибатҳои заминдорӣ иқтисоддонҳо Д. Рикардо, К. Маркс, Ҷ. Сей, А. Смит, Ҷ. Кейнс, А. Маршалл, В. Леонтев саҳми назаррас гузоштанд. Чунин назарҳо имкон медиҳанд, ки мафҳуми муносибатҳои заминдориро муайян созем, чунки омилҳои асосӣ ва ивазнашавандаи истеҳсолот замин мебошад, ки дар фазо қатъиян хеле маҳдуд аст.

Барои муайян кардани мафҳуми "танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ" алоқамандии байни мафҳумҳои "танзими давлатӣ" ва "идоракунии давлатӣ"-ро равшан бояд намуд. Дар адабиёти илмӣ ва қонунгузорӣ ҳар дуи ин мафҳумҳоро истифода мебаранд.

Аммо чунин ба назар мерасад, ки "идоракунии давлатии муносибатҳои заминдорӣ" аз лиҳози истилоҳот табиат ва мундариҷаи идоракуниро ҳамчун системаи идоракунии объекти мушаххас бештар инъикос мекунад. Барои илми ҳуқуқшиносӣ истилоҳи «танзим», «танзими ҳуқуқӣ» бештар хос аст ва азбаски ин кор ба ҷузъи ҳуқуқии фаъолияти давлатӣ дар идоракунии муносибатҳои заминдорӣ дахл дорад, чунин фаъолиятро «танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ» номидан мувофиқи мақсад аст. Дар зер мафҳуми худ, танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ бо муносибатҳои идоракунии аз ҷониби субъекти маҳсус нисбати объекти маҳсус амалӣ карда мешавад. Масъалаи дигаре, ки дар раванди таҳияи мафҳуми "танзими давлатии муносибатҳои замин" пайдо шуда метавонад, ин муносибати байни мафҳумҳои "муносибатҳои заминдорӣ" ва "захираҳои замин" мебошад.

Зеро мафҳуми муносибатҳои заминдорӣ муносибатҳои байни шаҳрвандон, шахсонӣ ҳуқуқӣ, мақомоти идоракунии маҳаллӣ ва мақомоти давлатӣ оид ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ захираҳои замин (қитъаҳои замин) фаҳмида мешавад. Назарияи муносибатҳои заминдориро ҳамчун як зерсистемаи назарияи иқтисодӣ саволҳои зерин маънидод менамоянд: шаклҳои моликияти замин, иҷорайи замин, шаклҳои хоҷагидорӣ ва ғайра. Аз ҷиҳати дигар маълум аст, ки муносибатҳои заминдорӣ қисми муҳими

муносибатҳои иҷтимоӣ мебошанд. Бинобар ин, самаранокии муносибатҳои заминдорӣ бе танзими давлатӣ, бе таҳия ва татбиқи чорабиниҳо оид ба рушди шаклҳои самарабахши моликият ва идораи замин ва татбиқи дурусти ислоҳоти замин ғайриимкон мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми танзими муносибатҳои заминдорӣ, давлат бояд шароити иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилиро чиҳати дастгирии истифодаи оқилона ва самарабахши захираҳои замин, ҳифз ва беҳтар кардани сифат, таъмини устувории ҳудудӣ ва экологии истифодаи замин фароҳам оварад.

Танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ маҷмӯи амали иқтисодӣ, ки ба истифодаи оқилона ва самарабахши замин, барқароркунӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии замин, ҳифз ва фароҳам овардани муҳити барои одамон мусоид, ҳифзи ҳуқуқҳои моликият ва истифодаи замин тавассути чорабиниҳои ташкилию ҳуқуқӣ нигаронида шудаанд, амалӣ карда мешаванд.

Вазифаҳои асосии танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ аз инҳо иборатанд:

- беҳтар кардани истифода ва ҳифзи захираҳои давлатии замин;

- ҳифз ва беҳтар намудани ҳолати экологии замин;

- ташкили заминаи ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташаккули тамоми шаклҳои моликият ва идоракунии он дар шароити муосир [1,с.4].

Давлат бошад, наметавонад танҳо заминро идора кунад. Аз ин рӯ, дар ҳама гуна муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳадди ақал ду иштирокчи мавҷуданд. Муносибатҳои ҳуқуқии зикршуда истисно набуданд, зеро, аз як тараф, давлат дар шахси мақомоти худ амал мекунад, аз тарафи дигар, он шахсони дигар: шахрвандон, шахсони ҳуқуқӣ, муниципалияҳо ва ғайра. Як қатор омилҳо ба мундариҷаи муносибатҳои давлатии идораи замин таъсир мерасонанд: вазъи сиёсии кишвар ва ҳатто дар қаҳон, вазъи захираҳои замин, миқдори онҳо ва ғайра. Аммо ҳамоҳангсозии тағйирнопазири ҳама гуна фаъолияти идоракунӣ ҳадафҳои мебошанд, ки барои онҳо ин идора амалӣ карда мешавад. Бинобар ин, барои муайян кардани мафҳуми "танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ" таҳия кардани ҳадафҳои, ки ин фаъолиятҳо вучуд доранд, зарур аст.

Агар ба чараёнҳои таърихӣ танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ назар афканем, бо чунин муносибатҳо рӯбарӯ хоҳем шуд. Масалан, дар Бобул давлат дорандаи омили асосии истеҳсолот, яъне замин ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра се шакли асосии истифодаи давлатии замин вучуд дошт: шоҳона (мутлақ), маъбадӣ ва олии шартӣ, яъне замин наметавонист объекти хариду фурӯш гардад. Замин аз фонди давлатӣ ба иҷрокуандаҳои вазифаҳои муайяни давлатӣ (сарбозон, мансабдорон, кормандони хоҷагии ибодати шоҳона ва ғайра) барои истифодаи расмӣ дода мешуд. Саркоҳин 36 гектар замин, коҳин 18, шахси мансабдор 15, заминдори хурд қариб 2 гектар заминро ба таври ройгон аз ҷониби давлат бо ҳуқуқи анъанавии моликият дар ихтиёр дошт. Мувофиқи моддаи 62 қонунҳо бо мақсади ҳифзи манфиатҳои соҳиби замин. Ҷаммурапӣ ба он таваччуҳи хос зоҳир кард, ки дар сурати кам шудани ҳосил аз сабаби кишти бади замин ҳаҷми иҷора кам намешавад ва андозаи он аз ҳосили миёнаи ин минтақа муайян карда мешавад [3,с.42].

Айнан чунин хусусият дар замони феодализм низ ба назар мерасад. Муносибатҳои истеҳсолии феодалӣ новобаста аз шароити конкретию таърихӣ, тафовутҳои маҳал ва зинаҳои инкишоф дар ҳамаи мамлакатҳо хусусиятҳои умумӣ (моликияти феодалӣ будани замин, хоҷагии мустақили деҳқонӣ ва ғайра) доранд. Хусусияти асосии инкишофи муносибатҳои феодалӣ аз он иборат буд, ки дар ҳаёти ҷамъиятии Осиёи Миёна ду тамоюли ба ҳам муҳолиф, аз як сӯ, пешрафти иқтисодиёт, хоҷагии қишлоқ, ҳунармандӣ ва илму маданият ва, аз дигар сӯ, бавучудоии шаклҳои мухталифи андоз, бочу хироч ва қувват гирифтани истисмори оммаи халқ амал мекард. Ибтидои асри 16 оғози давраи таназзули феодализм ва муносибатҳои феодалӣ дар Осиёи Миёна буд. Вале аз чиҳати ҳуқуқӣ моликият мисли давраҳои гузашта заминҳо ба якчанд категорияи асоси (давлатӣ, шахсӣ мулкӣ, мулкӣ ҳурри ҳолгас, вақфӣ ва ғайра) тақсим мешуданд. Системаи мураккаби андоз, бочу хироч ва маҷбуриятҳо вучуд доштанд. Дар ин система ҷои асосиро андози «молу чиҳоз», «хироч», «танобона» ва «ихрочот» ишғол мекард [4,с.163].

Пайдоиши иқтисодиёти классикӣ ва ақидаҳои онҳо барои ҷомеаи сотсиалистӣ заминаи хубе фароҳам овард. Мушкилиҳои муносибатҳои заминдорӣ дар иқтисоди сиёсии марксистӣ мавқеи маҳсусро ишғол мекунанд. Тавре ки маълум аст, К. Маркс, ин масъаларо дар боби 6 (боби 37-47) ҷилди сеюми «Капитал» хеле хуб баррасӣ кардааст. Дар илми иқтисодии шӯравӣ (иқтисоди сиёсии сотсиализм) мушкилоти назариявии муносибатҳои заминдорӣ дар атрофи мавҷудият ва табиати иҷораи замин дар баҳодихӣ (нарх)-и замин тамаркуз карда мешуд. Андешаҳо оид ба ин мушкилот дар баробари таҳаввулоти ҳуди иқтисодиёти шӯравӣ ва нақши муносибатҳои молу пул тағйир ёфтанд.

Солҳои 60-ум масъалаҳои муносибатҳои заминдорӣ асосан дар мувоҳишаҳо оид ба муносибатҳои иҷора инъикос мешуданд. Бо вучуди ин, аз охири солҳои 70-ум дар илми иқтисодии шӯравӣ масъалаи баҳодихии замин ва сифати он фаъолон баррасӣ карда шуд. Аз оғози солҳои 90-ум сар карда таваҷҷуҳ оиди таҳқиқоти сиёсиву иқтисодӣ, бахусус, дар баҳши муносибатҳои заминдорӣ ба таври назаррас коҳиш ёфтанд. Аммо баъзе ҷанбаҳои муносибатҳои заминдориро А. Булатов, В. Беленский, С. Киселев ва якҷанд муаллифони дигар мавриди таҳлили худ қарор додаанд.

Дар давоми солҳои охир, вазифаҳои идоракунии замин ба сифати моликияти давлатӣ ба мақомоти давлатии салоҳияти умумӣ ва махсус, мақомоти иҷроия ва қонунгузорӣ вогузор карда шудаанд. Функсияҳои асосии идоракунии замин ва назорати замин қаблан дар Вазорати кишоварзӣ тamarкуз карда мешуданд, зеро вазифаи асосӣ ва ивазнашавандаи истифодаи замин ҳадафи кишоварзии онҳо буд.

Дар шароити кунунӣ бошад, ҳадафҳои ниҳии давлат дар танзими муносибатҳои заминдорӣ танҳо бо роҳи ҳалли як қатор вазифаҳои муҳимтарин, ки ҳоло дар назди давлат қарор доранд, имконпазир мебошад:

- нигоҳ доштани ҳолати экологии замин ва ҳок барои наслҳои ҳозира ва оянда;
- таъмини амнияти озуқавории кишвар ва дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ;
- азнавтасимкунии заминҳо ба шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ;

- ташкили фаъолияти муътадили бозори амволи ғайриманкул, ҷалби замин ба муомилоти мутамаддини шаҳрвандӣ;

- ташаккули механизми кушодаву шаффофе, ки дастрасии баробари шаҳрвандонро ба захираҳои замин таъмин мекунад;

- ташкили системаи самаранок баҳодихии замин ва андозбандии молу мулк;
- татбиқи сиёсати дахлдори шаҳрсозӣ ва дигар вазифаҳо.

Замоне ки вазифаҳои асосии номбаршуда аз ҷониби давлат ба итмом расонида мешаванд, бо итминон метавон гуфт, ки ҳадафи танзими давлатии муносибатҳо вобаста ба замин ба даст омада, фаъолияти мақомоти давлатӣ дар ин соҳа қаноатбахш аст.

Принсипҳои танзими давлатии муносибатҳои заминдориро ҳамчун принсипҳои роҳнамо муайян кардан мумкин аст, ки дар асоси он фаъолияти мақомоти давлатӣ оид ба танзими муносибатҳои заминдорӣ асос ёфтааст. Асоси танзими давлатии муносибатҳои заминдориро чунин принсипҳои умумии ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд:

- қонуният;
- гуманизм;
- адолат;
- принсипи ногузирии ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои ҳуқуқвайронкунӣ.

Инчунин, дар татбиқи танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ принсипҳои махсуси саноатӣ нақши муҳим мебозад, ба монанди:

- принсипи эҳтимолияти хатари экологии ҳама гуна фаъолияти иқтисодӣ;
- принсипи афзалияти меъёрҳои экологӣ нисбат ба моликият дар танзими муносибатҳои заминдорӣ;

- принсипи ҳавасмандгардонии иқтисодӣ барои ҳифзи муҳити зист;
- Принсипи афзалиятнокии гурӯҳҳои алоҳидаи замин;
- принсипи касбияти кормандони мақомоти давлатӣ ва ғайра.

Намудҳои фаъолияти давлатӣ оид ба танзими муносибатҳои заминдорӣ мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошанд. Бо вучуди итминони возеҳ бо ашё ва таркиби предмет ин муносибатҳоро яқсон номидан мумкин нест. Онҳоро метавон бо асосҳои гуногун тасниф кард. Ҳамин тавр, мо метавонем намудҳои зерини таснифоти фаъолияти давлатиро дар танзими муносибатҳои заминдорӣ пешниҳод кунем.

Аз ин рӯ, вобаста ба объект танзими давлатии муносибатҳои заминдориро метавон ба намудҳои зерин тақсим кард:

- вобаста ба замин ҳамчун объекти табиӣ ва захираҳои табиӣ;
- вобаста ба замин ҳамчун омилҳои истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ;
- вобаста ба замин ҳамчун объекти ҳуқуқӣ ва амволи ғайриманкул амалӣ карда мешаванд.

Бешубҳа, фаъолияти мақомоти давлатӣ дар доираи танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ мураккаб ва гуногунҷабҳа аст, аммо функсияҳои умумие вучуд доранд, ки имкон медиҳанд, мундариҷаи танзими давлатии муносибатҳои заминдориро аз рӯи мазмун фарқ кунем.

Ҳамин тавр, мундариҷаи танзими давлатии муносибатҳои заминдориро метавон чунин тақсим кард:

- танзими ҳуқуқии давлатӣ, ки вобаста ба тамоми заминҳо, сарфи назар аз моликият ва категория;

- танзими ҳуқуқии нисбат ба заминҳое, ки ба моликияти давлатӣ мансуб дониста шудаанд, амалӣ карда мешавад. Дар ин ҷо давлат салоҳияти соҳибмулкро амалӣ мекунад.

Ҳамин тавр, танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ, дар навбати худ, низоми махсуси идоракунии мебошад, ки қоидаҳои асосӣ ва қонуниятҳои оқилона ва самаранок истифодабарии захираҳои замин ва беҳдошти муҳити зистро ба вуҷуд меоранд. Аз ин рӯ, барои истифодаи устувори замин ва баланд бардоштани ҳосилнокии замин ҳамчун омилҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар, механизмҳои ташкилӣ ва иқтисодии танзими давлатии ҳуҷҷатҳои заруранд.

АДАБИЁТ

1. Аверьянова Н.Н. Государственное регулирование земельных отношений. Учебное пособие / Н.Н. Аверьянова. - М., 2018. -С.3-10.
2. Барфиев К.Х. Конкурентоспособность дехканских (фермерских) хозяйств в условиях многоукладной экономики: дисс. ... канд. экон. Наук / К.Х. Барфиев. – Душанбе, 2010. -134 с.
3. Кадыров Д.Б. История экономики и экономической мысли. Учебное пособие / Д.Б. Кадыров, Д.О. Фозилханов. - Душанбе, 2013. -С.28-42.
4. Масова Р. История таджикского народа. Период развития феодального общества (XI-XV вв.) Т.3. Учебное пособие / Р. Масова. -Душанбе, 2013. -С.163-180.
5. Мельников В.В. Государственное регулирование национальной экономики / В.В. Мельников. -М.: Омега- Л, 2017. -336 с.
6. Минина, Е.Л. Все о земельных отношениях [Текст] / Е.А. Галиновская, Е.Л. Минина, В.В. Устюкова. -М.: Проспект, 2010. -656 с.
7. Сулин, М.А. Современное содержание земельного кадастра [Текст] / М.А. Сулин, В.А. Павлова, Д.А. Шишов. - СПб.: Проспект Науки, 2010. -272 с.
8. Тамбовцев, В.Л. Теории государственного регулирования экономики [Текст] / В.Л. Тамбовцев. -М.: Инфра, 2010. -158 с.
9. Фетисов Д.Н. Экономический механизм управления земельными отношениями / Д.Н. Фетисов. -М., 2015. -198 с.
10. Харченко, Е.В. Государственное регулирование национальной экономики [Текст] / Ю.В. Вертакова, Е.В. Харченко. -М.: КноРус, 2011. -328 с.
11. Хлыстун, В.Н. История земельных отношений и землеустройства / В.Н. Хлыстун. -М.: Колос, 2010. -336 с.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ МУНОСИБАТҲОИ ЗАМИНДОРӢ

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявӣ ва принсипҳои танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ дида баромада шудааст. Ба ғайр аз ин, дар мақола қонуну сарчашмаҳои асосии танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ таҳлил гардидаанд, ки ҷанбаҳои муҳими методологии назарияи танзими давлатии муносибатҳои заминдориро равшан менамоянд. Аз ин рӯ, дар мақола самаранокӣ танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ муайян карда шудааст, ки алоқаро байни қисматҳои қонунҳои объективӣ ва иқтисодӣ ба миён меоранд ва яке аз паҳлуҳои муҳими самаранок истифодабарии захираҳои замин дар мамлакат мегарданд. Дар баробари ин, қайд гардидааст, ки дар шароити муосир танзими давлатии муносибатҳои заминдориро дар асоси принсипҳои умумии ҳуқуқӣ ва принсипҳои махсуси саноаткунии муайян менамояд. Бинобар ин, самаранокии муносибатҳои заминдорӣ бе танзими давлатӣ, бе таҳия ва татбиқи чорабиниҳо оид ба рушди шаклҳои самарабахши моликият ва идораи замин ва татбиқи дурусти ислоҳоти замин ғайриимкон аст. Инчунин, ҳангоми танзими муносибатҳои заминдорӣ, давлат бояд шароити иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилӣро ҷиҳати дастгирии истифодаи оқилона ва самарабахши захираҳои замин, хифз ва беҳтар кардани сифат, таъмини устувории ҳудудӣ ва экологии истифодаи замин фароҳам оварад, таҳлил карда шудааст. Аз ин рӯ, дар мақола раванди таъсири давлат ба рафтори одамон вобаста ба хусусиятҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодии муносибатҳои заминдорӣ, қонунҳои объективӣ ҷомеа ва табиат муайян карда шуда, барои мукамалгардонӣ ва баланд бардоштани самаранокии танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ пешниҳодҳои дақиқ дода шудааст.

Калидвожаҳо: моҳияти иқтисодии замин, муносибатҳои заминдорӣ, захираҳои замин, танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ, принсипҳои идоракунии замин, моликияти замин, самаранокии муносибатҳои заминдорӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты и принципы государственного регулирования земельных отношений, а также анализируются основные законы и принципы государственного регулирования земельных отношений на разных исторических этапах, в которых освещаются важные методологические аспекты теории государственного регулирования земельных отношений. Кроме того, в статье определена эффективность государственного регулирования земельных отношений, как экономическая категория, которая создает связь между частями объективных экономических законов и является одним из важнейших аспектов эффективного использования земельных ресурсов. В то же время было отмечено, что на современном этапе государственное регулирование земельных отношений может определяться на основе общеправовых и специальных производственных принципов, обеспечивающих деятельности государственных органов по регулированию земельных отношений. С другой стороны, ясно, что земельные отношения являются важной частью общественных отношений. Поэтому эффективность земельных отношений невозможна без вмешательства государства, разработки и реализации мер по развитию эффективных форм собственности и управления земельными ресурсами. Также при государственном регулировании земельных отношений, государство должно создавать экономические,

правовые и организационные условия для поддержки рационального, эффективного использования земельных ресурсов, защиты и повышения качества, обеспечения территориальной и экологической устойчивости землепользования. Поэтому в статье выявляется воздействие государства на поведение людей в области политических, социальных, экономических характеристик земельных отношений, объективных законов общества и природы, а также даются конкретные рекомендации по совершенствованию и повышению эффективности государственного регулирования земельных отношений.

Ключевые слова: экономическая сущность земли, земельные отношения, земельные ресурсы, государственное регулирование земельных отношений, принципы землепользования, земельная собственность, эффективность земельных отношений

FUNDAMENTALS OF THE THEORY OF STATE REGULATION OF LAND RELATIONS

This article discusses the theoretical aspects and principles of state regulation of land relations, as well as analyzes the basic laws and the principle of state regulation of land relations at different historical stages, which highlight the important methodological aspects of the theory of state regulation of land relations. In addition, the article defines the effectiveness of state regulation of land relations as an economic category, which creates a link between the parts of objective economic laws and is one of the most important aspects of the efficient use of land resources. At the same time, it was noted that at the current stage of state regulation of land relations can be determined on the basis of general legal and special production principles that ensure the activities of state bodies to regulate land relations. On the other hand, it is clear that land relations are an important part of social relations. Therefore, the effectiveness of land relations is impossible without state intervention, the development and implementation of measures to develop effective forms of ownership and land management. Also, with state regulation of land relations, the state should create economic, legal and organizational conditions to support the rational, efficient use of land resources, protect and improve quality, and ensure territorial and environmental sustainability of land use. Therefore, the article reveals in the process of the state's influence on people's behavior in relation to the political, social, economic characteristics of land relations, objective laws of society and nature, as well as specific recommendations are given on improving and increasing the efficiency of state regulation of land relations.

Keywords: economic essence of land, land relations, land resources, state regulation of land relations, principles of land management, land ownership, efficiency of land relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юсунов Сиддик Атабуллоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **927-52-63-32**

Камолов Давлатҷон Достович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D курси 1-и кафедраи назарияи иқтисод. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: **938-99-11-00**

Сведения об авторах: *Юсунов Сиддик Атабуллоевич* – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **927-52-63-32**

Камолов Давлатҷон Достович – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D 1-й курса кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **938-99-11-00**

Information about the authors: *Yusupov Siddik Atabulloevich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **927-52-63-32**

Kamolov Davlatjon Dostovich - Tajik National University, Ph.D. doctoral student, 1st year, Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **938-99-11-00**

УДК 330.565(575.3)

ВАЗЪИ МУОСИРИ КОРХОНАҲОИ КОРКАРДИ МЕВАӮ АНГУР ВА САБЗАВОТ ДАР НОҲИЯҲОИ ТОБЕИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Хусайнов М.Н., Одинаев С., Хусайнов Н.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб

Таъмини озуқаворӣ ва ташкили ғизои мутаносиби аҳоли барои ҳар як минтақа аҳамияти стратегӣ дорад. Ба боғу тоқпарварӣ ва сабзавоткорӣ хусусиятҳои иқтисодӣ-иқтисодӣ ва ташкилӣ-техникӣ, ки ба хусусиятҳои соҳа вобастаанд, хос аст. Дар ин ҷо вазифаҳои мураккаби на танҳо истехсоли маҳсулот, балки ниғадории ҳади аксар ва коркарди он вучуд дорад.

Коркарди меваӮ ангур ва сабзавот дар корхонаҳои хурду миёнаи ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи барномаи тарҳрезигардидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомотҳои дахлдор амалӣ карда мешавад. Афзоиши ҳаҷми коркард дар корхонаҳои коркарди меваӮ ангур ва сабзавот дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ба назар намерасад.

Барои афзоиши даромаднокӣ истифодабарии технологияҳои инноватсионии коркарди меваӮ сабзавот муассир буда, дар натиҷаи он сатҳи ҳосилнокии меҳнат

меафзояд. Гузашта аз ин, афзоиши сатҳи ҳосилнокии меҳнат ба афзудани музди меҳнати қорандон вобастагии зиҷ дорад.

Дар барномаи «Иислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» рушди марказҳои тақсимотӣ (логистикӣ) барои ниғаҳдорӣ, омодагии пешазфурушӣ, қорқарди ибтидоии маҳсулоти кишоварзӣ пешбинӣ гардидааст.

Мақсади барномаи мазкур таъмини фуруши маҳсулоти кишоварзӣ, афзоиши миқдори ин маҳсулот бо роҳи фароҳам овардани шароит барои ниғаҳдории мавсимӣ ва қорқард мебошад. Норасоии иқтидор барои ниғаҳдорӣ, қорқард, бастабандӣ ва борқашонии маводи хӯрокворӣ боиси талафоти зиёд ва паст гаштани сифати он мегардад.

Солҳои охир дар ҷумҳурӣ барои баланд бардоштани иқтидорҳо тамоми чораҳо андешида шуданд ва айни замон саноати вино пас аз пахтақорӣ, дар воқеъ, манбаи дуҷоми пур қардани буҷаи ҷумҳурӣ мебошад. Ба ҳисоби миёна 60% даромади ин соҳа мустақиман ба буҷаи ҷумҳурӣ рост меояд. Ҳаҷми дар боло зикршудаи истеҳсоли қонсерва ва шароб ба қорқонаҳои зерини қорқард мувофиқат мекунад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Иқтидори истеҳсолии қорқонаҳои қорқарди саноати қонсервабарорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017

Table 1. Production capacity of canning processing enterprises in the Republic of Tajikistan for 2017

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	Саноати қонсервабарорӣ			
	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла:		
		Мевагӣ	Сабзавот	
			Ҳамагӣ	Аз онҳо помидор
Вилояти Суғд, ҳамагӣ	310,9	186,4	99,7	99,7
Аз он ҷумла дар байни хоҷагиҳо	30,3	14,8	15,5	12,5
Минтақаи Қургонтеппа, ҳамагӣ	18,0	4,4	13,6	11,7
Аз он ҷумла дар байни хоҷагиҳо	-	-	-	-
Минтақаи Кӯлоб, ҳамагӣ	1,5	-	1,5	0,8
Аз он ҷумла дар байни хоҷагиҳо	--	-	-	-
Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, ҳамагӣ	53,2	14,8	38,4	28,5
Аз он ҷумла дар байни хоҷагиҳо	22,9	1,2	21,7	14,6
Дар ҷумҳурӣ:	383,6	205,6	178,0	140,7
Аз он ҷумла дар байни хоҷагиҳо	53,2	16,0	37,2	27,1

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017.

Вазъияти қиддитарин дар бозори маҳсулоти мева ба миён омад, ки истеҳсолкунандагони он маҷбур буданд маҳсулоти рӯндашударо дар муддати кӯтоҳ фурушанд ва ин ҳолат ба пастшавии нархи маҳсулот ва талафоте, ки зиёда аз 10%-ро ташкил медиҳад, оварда расонд. Ин ҳолат, махсусан, ба манфиати истеҳсолкунандагони хурд таъсир мерасонад.

Мутобиқи барномаи давлатии «Рушди боғу тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти меваю буттамева то 1,0 миллион тонна ва пояғузории 20 ҳазор га боғ ба нақша гирифта шуд, ки ниёзҳои умумии маҳсулоти соҳаро қонеъ мегардонад.

Маҳсулоти мевагӣ аз намудҳои дигари маҳсулоти кишоварзӣ қомилан фарқ мекунад, хусусиятҳои хоси он, ки ба муддати кӯтоҳи ниғаҳдорӣ ва ташкили қашондани он вобаста аст, ба ташаққули инкишофи системаи фуруш таъсири қиддӣ мерасонад ва вазифаи асосии он ба истеъмолкунандагон расондани маҳсулоти истеҳсолшуда ва қонеъ гардондани талаботи пардохтпазирии онҳо мебошад.

Бо ин роҳ амали мутақобилаи байни истеҳсолкунандагони мол, соҳаи пешбурди мол ва сохторҳои асосии он – захирасозӣ, ниғаҳдорӣ, қорқарди маҳсулот, савдои яқлухт ва чакана, таъмин мегардад. Самаранокии раванди амалисозӣ бо ташкили мурағтаби муносибатҳои мутақобилаи иқтисодӣ байни ҳалқа (звено)-ҳо таъмин мегардад.

Чи тавре дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст, аз тамоми навъҳои меваи дар минтақа истеҳсолшуда 6,9% он ба дигар минтақаҳо 0,3% барои қорқард ва 92,8% ба бозор меравад, яъне меваи тару тоза истеъмол мегардад. Ин аз он сабаб аст, ки зиёда аз 80% сабзавот, мева ва буттамева дар хоҷагиҳои аҳоли парвариш қарда мешаванд.

Пас аз таҳлили истифодаи меваву буттамева дар минтақа, бояд қайд намоем, ки сол аз сол ҳаҷми меваи ба бозори минтақавӣ ворид гаштаистода афзоиш ёфта, ҳаҷми таҳвилҳо ба савдо 2,3 маротиба афзудааст. Инчунин, аз минтақа бароварда шудани маҳсулот афзоиш ёфта, дар соли 2017 он ба 27,7 ҳазор тонна расид, ки 2 маротиба бештар нисбат ба

соли 2013 аст. Танҳо қисми ночизи маҳсулоти мевагӣ дар соли 2017 барои коркард ворид гардид, ки ҳаҷми он ба 1236,7 ҳазор тонна расид.

Ҷадвали 2. Тавозуни истифодаи мева ва буттамева дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар солҳои 2013-2017 (ҳазор тонна)

Table 2. Balance of consumption of fruits and berries in RRS for 2013-2017 (thousand tons)

Нишондиҳандаҳо		2013с.	2014с.	2015с.	2016с.	2017с.
1.	Истехсоли мева ва буттамева	328467	314268	299276	364060	405034
2.	Ба фуруш баровардан дар дигар минтақаҳо	13796	11484	31418	21770	27669
3.	Коркард	148,02	1800,1	1588	1234,4	1236,7

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи омории Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон

Айни замон системаҳои бисёрчанбаи фуруш вучуд дорад. Таҳқиқоти каналҳои фуруши мева аз ҷониби хоҷагиҳои ҳамаи категорияҳо ба ҳисоби миёна дар солҳои 2013-2017 ба мо имкон дод, то ба натиҷаҳои зерин расем. Асосан, маҳсулоти мевапарварӣ тавассути савдои яклухту чакана 65%, корхонаҳои консервсозӣ 20%, қисми боқимондаи меваҳо тавассути системаи кооперативҳои истеъмолӣ 15% фурухта мешаванд.

Ҳамин тариқ, вазъияти душвори молиявӣ истехсолкунандагони кишоварзиро ба ҷустуҷӯи ҳавзаҳои даромадноки фуруши маҳсулот маҷбур мекунад. Ҳаҷми торафт камтари маҳсулот ба корхонаҳои коркард фурухта мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки нархи бозории фуруши мева тибқи моҳҳо хеле тағйир меёбад. Агар дар авҷи пешниҳодоти бозор нархи маҳсулоти мева ҳадди ақал бошад, баъди 3 моҳ он 2-4 маротиба ва бештар зиёд гашта, ҳамзамон, баландтарин сатҳи нархҳо дар моҳи март-июн фаро мерасад.

Таҳлили натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар соли 2017 нархи миёнаи фуруши як сентнер мева дар муқоиса бо соли 2013 ба 18% коҳиш ёфтааст. Сабаби асосии динамикаи манфии нархҳо ин пешниҳодоти баланди маҳсулоти мевагӣ дар бозор мебошад. Рушди баландтарини нархҳо бошад, ба соли 2015 15,400 сомонӣ/сентнер рост меояд.

Пас аз хусусигардонӣ заводҳои калони консервсозӣ дар шароити ноустувори таъминоти ашёи хом ва пошхӯрии минтақаҳои ашёи хом ҳаҷми харидро коҳиш дода, фаъолияти худро бад намуданд.

Масъалаи асосии аксари заводҳо набудани ашёи хом дар ҳаҷми зарурӣ барои тъмин намудани иқтидори истехсоли буд. Чи тавре қайд карда шуд, дар минтақа вазъияте ба миён омад, ки зимни он ҳиссаи ташкилотҳои кишоварзӣ дар истехсоли умумии мева дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо якбора паст гашта истодааст (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Фуруши маҳсулоти коркардшудаи меваю буттамеваи ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо) дар солҳои 2013-2018 (ҳазор сомонӣ)

Table 3. Sale of processed fruits and berries of RRS (in all categories of farms) in 2013-2018 (thousand somoni)

Номгӯии корхонаҳо		Солҳо					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1.	Кооперативи «Ваҳдат»-и ш. Ваҳдат	0	170,3	280,1	1386,0	1500,0	1681,4
2.	ҶДММ «Гулоб» -и н. Файзобод	1,2	1,8	2,1	13,2	4,1	5,6
3.	ҶДММ «Шарбатҳо»-и ш. Душанбе	802,6	800,1	700,3	559,1	601,5	667,0
4.	ҶДММ «Зилол» -и ш. Ваҳдат	-	-	-	5,1	11,2	23,5
5.	ҶДММ «Иттиҳодияи илмию истехсолии иттифоқи Тоҷикматлубот» ш. Душанбе	-	-	140,0	156,0	180,1	209,0
6.	Кооперативи «Шараф»-и н. Шаҳринав	-	-	-	-	184,5	23,6
7.	ҶДММ «Қурбон-2016» ш. Душанбе	-	-	-	326,8	401,9	379,0
Ҳамагӣ дар НТҶ		803,8	972,2	1122,5	2446,2	2698,8	2988,7

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи омории Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Маълумоти ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки фуруши маҳсулоти коркардшудаи меваю буттамева дар минтақа тамоюли афзоиш дорад, ба истиснои баъзе корхонаҳо (ҶДММ «Шараф» ва ҶДММ «Қурбон-2016»). Дар соли 2018 тамоюли бештари афзоиши фуруши маҳсулоти коркардшудаи меваю буттамева дар корхонаҳои Кооперативи «Ваҳдат» 1681,4 ҳазор сомонӣ ва Кооперативи «Шарбатҳо» 667,0 ҳазор сомонӣ қайд гардид.

То имрӯз саноати консервабарории минтақаро 7 корхонаи махсусгардонидашуда ва 4 сеҳи дар тавозуни корхонаҳои кишоварзӣ қарордошта, ки шаклҳои гуногуни ташкилию ҳукукии моликият доранд, намояндагӣ мекунанд.

Дар солҳои охир дар минтақа коркарди маҳсулоти тоқпарварӣ афзоиш ёфта истодааст, зимнан аз рӯи натиҷаҳои соли 2018 он 8,3%-ро ташкил дод. Ин дар ҳолат, ки қисми аксари меваҳо 87,8% дар хоҷагиҳои ёрирасони шахсии аҳолии истеҳсол карда шуданд, ки бо сабаби миқдори маҳсулоти кам талаботи корхонаҳои консервсозиро ба миқдори зиёди меваву сабзавот қонё гардонидани наметавонанд.

Дар натиҷа 7 заводи консервсозӣ ва 2 сеҳи корхонаи коркардкунанда танҳо ба 35-40%-и иқтидорашон истифода гардиданд. Масалан, яке аз бузургтарин корхонаи минтақа ҚСК «ПАПО Шаҳринав» имрӯз танҳо дар ҳаҷми 108,0 ҳазор сомонӣ маҳсулот истеҳсол мекунад, ҳол он ки солҳои пеш аз ислохот он дар як сол ба маблағи беш аз 400,0 ҳазор сомонӣ маҳсулот истеҳсол намудааст.

Иқтидори умумии ҳамаи коргоҳҳо, чи тавре аз маълумотҳои ҷадвали 4 аён аст, дар солҳои 2013-2018 ба 81,4% афзоиш ёфтааст. Камшавии ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда қошиқии арзиши аслиро ба 43,8% дар пай дошт, бо вучуди ин ба ҳар воҳиди маҳсулот он амалан тағйир наёфтааст.

Ҷадвали 4. Фурӯши маҳсулоти коркарди ангур дар минтақаҳои тобеи ҷумҳурӣ (дар ҳама категорияҳои хоҷагиҳо) дар солҳои 2014-2018 (ҳазор сомонӣ)

Table 4. Sale of grape processing products in RRS (in all categories of farms) in 2014-2018 (thousand somoni)

Номгӯии корхонаҳо		Солҳо				
		2014	2015	2016	2017	2018
1.	ҚСК «Шаҳринав» н. Шаҳринав	118,7	197,0	209,0	100,0	128,5
2.	ҚДММ «ПАПО Шаҳринав»	-	76,0	87,1	94,0	108,0
	Ҳамагӣ дар НТЧ	118,7	273,0	296,1	194,0	236,5

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи омории Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бояд қайд кард, ки ҳелҳои маҳсулоти истеҳсолшаванда дар минтақа хеле маҳдуд аст ва маҳсулоти мевагӣ, аз ҷумла компот ва мураббо, шарбати мева (ангур, себ, шафтолу) ва дигар навъҳои афшураро дар бар мегиранд (ниг. ба ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. Коркарди маҳсулоти меваю буттамева дар корхонаҳои коркарди ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо) дар солҳои 2013-2018 (тонна)

Table 5. Processing of fruits and berries in processing enterprises of RRS (in all categories of farms) for 2013-2018 (tons)

Номгӯии корхонаҳо		Солҳо					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1.	ҚДММ «Ваҳдат» ш. Ваҳдат	-	258,9	200,0	239,0	340,0	446,0
2.	ҚДММ «Гулоб» н. Файзобод	4,1	3,7	4,1	27,2	7,0	3,8
3.	Кооперативи «Шарбатҳо» ш. Душанбе	1402,0	1402,0	825,6	555,6	413,5	463,5
4.	ҚСП «Лаззат» ш. Душанбе	129,9	135,5	-	-	-	-
5.	ҚДММ «Иттиҳодияи илмию истеҳсолии иттифоқи Тоҷикматлубот» ш. Душанбе	-	-	475,1	374,5	167,3	263,7
6.	ҚДММ «Сипо» ш. Ваҳдат	-	-	6,8	28,0	-	-
7.	Кооперативи «Душанбеагросервис» -и ш. Душанбе	-	-	19,4	-	-	-
8.	ҚСП «Сарбози Ватан» ш. Душанбе	-	-	36,4	0,4	-	-
9.	ҚДММ «Акваджус» ш. Душанбе	-	-	12,3	-	-	-
10.	ҚСК «Зафарёб» ш. Ваҳдат	-	-	8,3	1,7	-	-
11.	ҚДММ «Зилол» ш. Ваҳдат	-	-	0,0	7	0,8	1,5
12.	ҚДММ «Маҳсулоти табиӣ» н. Файзобод	-	-	-	-	5,0	7,0
13.	ҚОО «Шараф» н. Шаҳринав	-	-	-	-	243,0	18,9
14.	ҚДММ «Қурбон-2016» ш. Душанбе	-	-	-	-	54,1	46,3
	Ҳамагӣ дар НТЧ	1536,0	1800,1	1588,0	1234,4	1230,6	1284,9

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи омории Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Маълумоти ҷадвали 5 нишон медиҳад, ки дар солҳои охир корхонаҳои коркардкунандаи минтақа ҳаҷми коркарди маҳсулотро зиёд намудаанд, аз ҷумла ҚДММ «Ваҳдат»-и ноҳияи Ваҳдат соли 2018 ҳаҷми коркардро ба 72,2% зиёд кард. Айни чунин тамоил дар корхонаҳои коркардкунандаи дигари минтақа низ мушоҳида мешавад.

Айни замон бо сабаби яқбора кам шудани истеҳсоли меваи худӣ иқтидори мавҷуда бо ҳисоби миёна ба 30-40% истифода мешавад. Илова бар ин бо заводҳои консервсозӣ ва муносибатҳои «диҳандагӣ» боқӣ мемонанд, ки дар ниҳоят ба истеҳсолкунандагони мева

гайрисудманд мебошанд, зеро хангоми дар иваз гирифтани маҳсулоти тайёри консервагӣ, онҳо низ дар фурушаш ба мушкилӣ дучор мегарданд.

Чадвали 6. Таҳлили истеҳсоли маҳсулоти шароббарорӣ дар корхонаҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (дар ҳама категорияҳои хочагиҳо) дар солҳои 2013-2018 (бо ҳисоби тонна)
Table 6. Analysis of wine production in enterprises of RRS (in all categories of farms) for 2013-2018 (in tons)

Номгӯи корхонаҳо		Солҳо					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1.	ҶСК «Шаҳринав» н. Шаҳринав	437	345,5	600,4	610,0	770,0	1372,0
2.	ҶДММ «ПАПО Шаҳринав»	-	-	1160,0	2500,0	2800,0	3000,0
3	Ҳамагӣ дар НТЧ	437	345,5	1760,4	3110	3570	4372,0

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи оморӣ Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Чи тавре дар чадвали 6 нишон дода шудааст, аз соли 2013 то соли 2018 ҳаҷми маҳсулоти мевагии истеҳсолшавандаи коркард 3 баробар зиёд шудааст.

Ба андешаи мо, дар минтақа сабабҳои асосии зерини афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои коркарди меваю ангур ва сабзавотро ҷудо кардан мумкин аст: сифати баланди ашёи хом; рақобатпазирии ҳуби маҳсулоти истеҳсолшаванда ба туфайли сифати баланди маҳсулот; таъмиқи кофии коркард ва талафоти пасти ашёи хом; навсозии таҷҳизот. Умуман, ҳаҷми маҳсулоти молӣ дар давраи баррасишаванда то 487,0 ҳазор сомонӣ афзудааст. Мо боварӣ дорем, ки дар шароити воқеияти кунунӣ муносибати кластерӣ метавонад дурнамои рушди соҳа гардад.

АДАБИЁТ

1. Кругман, П. Международная экономика: теория и политика [Текст] / П. Кругман, М. Обстфельд. -М.: Юпитер, 2003.
2. Лаврикова, Ю.Г. Кластеры: стратегия формирования и развития в экономическом пространстве региона [Текст] / Ю.Г. Лаврикова. -Екатеринбург: Ин-т экономики УрО РАН, 2008. -148 с.
3. Хусайнов М.Н. Асосҳои назариявии ташкили худудии истеҳсолот ва сиёсати кластери минтақавӣ / М.Н. Хусайнов, Ҷ.С. Пиризода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ. -Душанбе, 2019. -№5/1. -С.66-71.
4. Хусайнов М.Н. Омилҳои ташаккул ва рушди кластери зеркомплексӣ боғу тоқпарварӣ дар минтақа / М.Н. Хусайнов //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ. - Душанбе, 2019. -№6. С.100-106.
5. Оболенский К.П. Определение показателей эффективности производства / К.П. Оболенский // Экономика сельского хозяйства. -1972. -С.23.
6. Пириев Дж.С. Совершенствование размещения отраслей сельскохозяйственного Таджикистана в новых условиях хозяйствования: дисс...докт.экон. наук / Дж.С. Пириев. -Душанбе, 2004. -220 с.
7. Портер, М. Конкуренция [Текст] / М. Портер. -2-е изд. -М., -СПб., -Киев: Вильямс, 2006. -С.73.
8. Размещения и специализация сельского хозяйства СССР / под редакцией Колоскова С. -М., 1969. -С.6.
9. Эргашева М.А. Обоснование направлений развития производства овощей в дехканских хозяйствах Республики Таджикистан / М.А. Эргашева, К.Х. Барфиев // Крымский научный вестник. - 2015. -№4- (4). - С.219-235.

ВАЗИ МУОСИРИ КОРХОНАҲОИ КОРКАРДИ МЕВАЮ АНГУР ВА САБЗАВОТ ДАР НОҲИЯҲОИ ТОБЕИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф мубрам будани вазии муосири корхонаҳои коркарди меваю ангур ва сабзавотро дар ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намуда, вазии соҳаи мазкурро таҳлил намуданд. Аз рӯи таҳлилҳои бадастовардашуда чунин маълум гардид, ки дар солҳои охир дар минтақа коркарди маҳсулоти тоқпарварӣ афзоиш ёфта истодааст. Зимнан аз рӯи натиҷаҳои соли 2018 он 8,3%-ро ташкил дод, дар ҳоле ки қисми аксари меваҳо - 87,8% дар хочагиҳои ёрирасони шахсии аҳолии истеҳсол карда шуданд, ки бо сабаби миқдори маҳсулоти кам талаботи корхонаҳои консервсозиро ба миқдори зиёди меваву сабзавот қонеъ гардонида наметавонанд. Аз ин рӯ, муаллиф пешниҳод кардаанд, ки дар шароити воқеияти кунунӣ муносибати кластерӣ метавонад дурнамои рушди соҳа гардад.

Калидвожаҳо: кластери боғу тоқпарварӣ, сабзавот, баҳодихии самаранокии иқтисодӣ, кластери агросаноатӣ, интегратсияи амудӣ, рақобатпазирӣ, диверсификатсия, ҷойгиркунонӣ, коркарди маҳсулоти мевагӣ.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ПО ПЕРЕРАБОТКЕ САДОВО-ВИНОГРАДАРЧЕСКОЙ И ОВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ В РАЙОНАХ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПОДЧИНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье авторы рассмотрели современное состояние предприятий по переработке садово-виноградческой и овощной продукции в районах республиканского подчинения Республики Таджикистан и проанализировали состояние данной отрасли. По результатам 2018 года было выявлено, что в последние годы в регионе растет переработка винограда, при этом, по результатам 2018 года, она составила 8,3%, в то время как большая часть плодов-87,8% производились в личных подсобных хозяйствах населения, которые в силу низкого количества продукции не могут удовлетворить потребности консервных предприятий в большом количестве

фруктов и винограда. В связи с этим мы предложили в условиях текущей реальности сделать кластерный подход реальной перспективой развития отрасли.

Ключевые слова: садово-виноградарский кластер, овощи, оценка экономической эффективности, агропромышленный кластер, вертикальная интеграция, конкурентоспособность, диверсификация, размещение, переработка садоводческой продукции.

CURRENT SITUATION OF FRUIT, VEGETABLE AND VEGETABLE PROCESSING ENTERPRISES IN SUBORDINATE DISTRICT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the authors discuss the urgency of the current situation of fruit, grape and vegetable processing enterprises in the districts of the Republic of Tajikistan, and provide an in-depth analysis of the situation in this area. According to the results of 2018, it was revealed that in recent years, viticulture processing has been growing in the region, while according to the results of 2018, it amounted to 8.3%, while most of the fruits-87.8% - were produced in personal subsidiary farms of the population, which, due to the low number of products, cannot meet the needs of canning enterprises in a large number of fruits and grapes. In this regard, we suggested that in the current reality, the cluster approach could become a perspective for the development of the industry.

Keywords: garden and vine cluster, vegetables, evaluation of economic efficiency, agro-industrial cluster, vertical integration, competitiveness, diversification, location, fruit processing.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Хусайнов Манучехр Нуруллоевич* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи молия ва сугурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **989-12-13-18, 93-107-13-18**. E-mail: **manu-nuri@mail.ru**
Хусайнов Нурулло Тоҷиддинович - Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионии ш.Кӯлоб, муаллими калон. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кӯлоб, кӯчаи Борбад. Телефон: **989-01-51-58**
Одинаев Сомонишох - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, курси 2-юми донишҷӯён аз рӯи ихтисоси 25010410-молия ва қарз. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

Сведения об авторах: *Хусайнов Манучехр Нуруллоевич* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов и страхования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **989-12-13-18, 93-107-13-18**. E-mail: **manu-nuri@mail.ru**
Хусайнов Нурулло Тоҷиддинович - Институт технологии и инновационного менеджмента в г. Кулябе, старший преподаватель. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица Борбад. Телефон: **989-01-51-58**
Одинаев Сомонишох - Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса по специальности 25010410-финансы и кредит. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the authors: *Khusainov Manuchehr Nuruddinovich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **989-12-13-18, 93-107-13-18**. E-mail: **manu-nuri@mail.ru**
Khusainov Nuruddin Togiddinovich - Institute of Technology and Innovation Management in Kulyab, senior lecturer. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Kulyab, Borbad street. Phone: **989-01-51-58**
Odinaev Somonshokh - Tajik National University, 2nd year undergraduate in the specialty 25010410-finance and credit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17

УДК: 339.5(510)

АҲАМИЯТИ ИҚТИМОӢ - ИҚТИСОДИӢ РУШДИ ҲАМҚОРИҲОИ ТИҶОРАТИӢ ИҚТИСОДИИ БАӢНИ КИШВАРҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ ВА ҶУМӢУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОӢ

Хушвахтзода К.Х., Асрорзода У.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибқорӣ ва хизмат

Ҳамқории тиҷоратию иқтисодии байни кишварҳои Осии Марказӣ ва ҶХХ дар байни 30-соли баъди соҳибистиклол шудани ин кишварҳо давраҳои зиёдеро аз сар гузаронид. Дар нимаи аввали солҳои 90-ум Чин аз он дар ташвиш буд, ки ҷомеаҳои Осии Марказӣ ба баъзе ҳаракатҳои иқтимоӣ, ки дар музофоти Синсзяну Уйғур рушд карда буд, хизмат накунад. Чин аз он дар ташвиш буд, ки аҳолии ҷумҳуриҳои Осии Марказӣ, ки асосан аз мусулмонон иборатанд ва метавонанд мусулмонони Синсзянро дар мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти давлатӣ дастгирӣ намоянд. Ба назар мерасад, ки яке аз сабабҳои ташкил намудани Созмони ҳамқории Шанхай ҳам ҳамин буд. Ҳоло маълум шудааст, ки мусулмонони ин музофот торафт бештар ба сиёсате, ки роҳбарияти ПКХ дар ин ҷо мегузаронад розӣ шуда истифодаанд. Ба ақидаи мо дар он ҷо вазъият бештар шуда истода аст ва ҷорабиниҳои солҳои охир дида шуда, натиҷаи муфид меदिҳанд.

Дар ин солҳои душвор роҳбарияти ҶХХ тавонист, ки элитаи сиёсии Осии Марказиро барои дастгирӣ намудани сиёсати ҳушдор дар Синсзян моил намояд. Азбаски он солҳо баъди пошхӯрии Шӯравӣ ва қанда шудани алоқаҳои тиҷоратию иқтисодӣ дар байни ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ вазъи иқтимоӣ-иқтисодии ин кишварҳо қандон қаноатбахш набуд ва аҳоли аз нарасидани маводи ғизоӣ, либос, пойафзол ва ғайра

танқисӣ мекашид, ҚХХ кӯшиш ба харҷ дод, ки ба ин давлатҳо ҳам ёри иқтисодӣ расонад ва тичорати байни ду тарафро ривоч диҳад. Он солҳо роҳбарияти Чин ба рушди робитаҳои гуногуни байни ду тараф эҳтиёткорона муносибат мекард, зеро медонист, ки ин минтақа минтақаи таъсири геополитикии Федератсияи Русия мебошад.

Аз ин рӯ, дар нимаи дуҷуми солҳои 90-уми асри гузашта Чин ба бозорҳои истеъмолии Осиёи Миёна таваҷҷуҳи зиёде зоҳир намуд. Қарор дода шуд, ки музофоти автономии Синзьяну Уйғур ба як майдончаи тичоратӣ тақдир дода шавад, ки аз 60 то 70%-и ҳаҷми тичорати байни Чин ва Осиёи Марказиро дарбар гирад.

Зимни банақшагирии робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ ҳукумати марказии Чин на танҳо вазъи географии онро дар назар дорад, балки наздикии этникии вилояти автономии Синзьяну Уйғур ва кишварҳои Осиёи Марказиро низ пешӣ назар мегирад. Чин ба он боварӣ дорад, ки ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ майл бештар ба ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тичорат доранд ва аз ин кишварҳо нисбати ҳамкориҳо бо музофоти Синзьян ақидаи мусбӣ доранд. Аз ин рӯ, ҳамкорӣ дар соҳаи тичорат ва кооператсияи истеҳсолӣ байни музофотҳои Хитойи Ғарбӣ ва кишварҳои Осиёи Марказии пасошӯравӣ ҳам аз назари иқтисод, ҳам аз назари муносибатҳои сиёсӣ барои Ҳукумати марказии Чин натиҷаи дилхоҳ хоҳад дод.

Аз ин рӯ, он модели робитаҳои иқтисодие, ки Хитойро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ мепайвандад, ду ҳадафро дар назар дорад:

а). табодули ашёи хом ба маҳсулоти тайёр ва хусусан ба маводҳои аввалиндараҷаи истеъмоли халқӣ;

б). босуръат тараққӣ додани ҳамгироии иқтисодӣ байни музофотҳои Ғарбии Чин ва хусусан музофоти автономии Синзьяну Уйғур ва Осиёи Миёнаи пасошӯравӣ.

Айни замон роҳбарияти Чин робитаҳои иҷтимоӣ иқтисодиро бевосита ба он равона кардааст, ки аз кишварҳои Осиёи Марказӣ воридоти васоити барқдиханда, ашёи хоми кимиёвӣ, маводи хоми бофандагӣ, пӯсту пашм, маъдан ва концентрати металлҳои сиёҳ ва ранга. Чи тавре, ки маълум ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар минтақае ҷойгир ва ғайраро таъмингардонад, ки дорои захираҳои бойтарини маводи барқдиханда (нефт, газ ва ангиштсанг), бойгарии зеризаминӣ (маъдани металлҳои ранга ва сиёҳ, нодир ва пароканда, ашёи хоми кимиёвӣ, маъдани маснуоти бинокорӣ) дорад. Аз ин рӯ, қувваҳои бузурги геополитикии ҷаҳон оиди азхудкунии ҷунин бойгарии ҷашмнорасид байни ҳамдигар рақобати шадид доранд, аммо вазъи географии Хитой ҷунин аст, ки ӯ нисбат ба дигар қувваҳои геополитикӣ ва ҳатто нисбат ба Русия ин бобат дорои имкониятҳои мусоидтар мебошад. Чи тавре, ки дар аввал гуфта гузаштем, дар солҳои аввали баъди пошхӯравии Шӯравӣ зимни ба роҳ мондани робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ ҳукумати Чин як муносибати эҳтиёткоронаро пеш гирифта буд, зеро ба ҳубӣ медонист, ки макроминтақаи Осиёи Марказӣ минтақаест, ки таҳти таъсири Федератсияи Русия мебошад ва беш аз 1,5 аср бо Россия дар доираи як давлат зист мекарданд.

Баъдтар дар нимаи дуҷуми солҳои 90-уми асри гузашта ҚХХ сиёсати эҳтиёткоронаи худро ба сиёсати воридшавӣ тақдир дод. Ҷунин тағйироти назаррас дар муносибати Чин ба кишварҳои Осиёи Марказӣ бо он маънидод карда мешавад, ки давлати Русия дар таҳти роҳбарии Борис Ельсин рӯ ба таназзул ниҳод ва аз байни қувваҳои машхури геополитикии ҷаҳон берун монд, таъсираш ба давлатҳои Осиёи Марказӣ низ коста гардид. Ин солҳо робитаҳои тичоратӣ иқтисодии Русия бо кишварҳои номбурда ба маротибҳо кам шуд. Аз вазъияти бавучудомада ду қувваи дигари геополитикии дунё – ИМА ва ҚХХ хеле фаъолона истифода бурданд. Моҳирона воридгаридани Чин ба минтақаи Осиёи Марказӣ таҳти стратегия ба амал омад, ки хеле мушаххас буд ва вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказиро хеле хуб ба назар гирифта буд ва аз суҳт шудани таъсири Русия ба ин давлатҳо комилан хабардор буд. Стратегияи зикргардида аз 2 ҷузъи хеле муҳим иборат буд:

1. Зарурияти ҳаллу фасли душвориҳои бехатарӣ дар байни Чин ва Осиёи Марказӣ, ки байни ҳамдигар сарҳади хеле дуру дароз доранд;

2. Ба миён омадани вазъи мусоид зимни рушди алоқаҳои тичоратӣ иқтисодӣ бо ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ.

Гуфтан ба маврид аст, ки дар ҳамин давра, яъне даврае, ки Иттиҳоди Шӯравӣ пошхӯрда тадриҷан аз байн мерафт, иқтисоди Чин дорои суръатҳои баландтарини рушд буд. Дар ин солҳо суръати рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ва минтақаҳои мутараққии он ҳам чандон баланд набуданд. Ин бартариҳои баҳснопазири Чин буд ва роҳбарияти онвақтаи он давлат тавонист, ки вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии давлатҳои ҳамсоя, Русия, Иттиҳоди Аврупо, Амрико, Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқиро ин бобат ба манфиати худ истифода барад.

Рушди босуръат ва босуботи иқтисоди Чин солҳои 2000-ум барои амалӣ гардонидани стратегияи мушаххас ва ғаёлонаи ин давлат оиди ворид гардидан ба кишварҳои Осиёи Марказӣ маҷмӯи шароитҳои мусоидро фароҳам оварда тавонист.

Бо вучуди ин мушоҳида қардан мумкин аст, ки то солҳои 2000-ум ҳукумати марказии Чин зимни Осиёи Марказӣ бештар ба ҳаллу фасли масоилҳои бехатарӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекард. Дар даҳаи аввали солҳои 2000-ум низ чунин таваҷҷуҳ боқӣ монд ва сифатан тақмил ёфт, ки ин хусусан баъди ташкили Созмони ҳамкории Шанхай дорои шакли мушаххаси ҳамкориҳои босубот гардид. Лекин бо боварии том гуфтан мумкин аст, ки аз аввали солҳои 2000-ум ҳукумати Чин таваҷҷуҳи худро ба рушди робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ байни Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ба маротиба зиёд намуд. Ин тасодуфӣ набуд. Дар солҳои 90-уми асри гузашта суръати рушди иқтисод дар Чин хел афзуд ва талаботи саноати ин давлат ба ашёи хом, материалҳо ва маводҳои барқдиханда зиёд гардид. Азбаски чунин захираҳо дар Осиёи Марказӣ хеле зиёд буданд ва кашонидани онҳо ба марказҳои бузурги саноатии Чин тавассути хароҷотҳои камтарин амалӣ мегардид, ҳукумати ин давлат барои тақмил додани робитаҳои ҳаматарафа бо кишварҳои Осиёи Марказӣ чораҳои хеле зиёдеро андешид. Дигар мавқеи Русия оид ба таъсири геополитикиаш ба ин кишварҳо барои Чин аҳамияти дуҷумдараҷа пайдо қардан гирифт.

Стратегияи Чин нисбат ба кишварҳои Осиёи Марказӣ қадам ба қадам пеш мерафт ва ҳар як зина аз зинаи дигар фарқ мекард. Сараввал Чин кӯшиш ба харҷ дод, ки оиди қонун гардонидани талаботи рӯзмарраи мардуми Осиёи Марказӣ чораҳо андешад. Дар як муддати кӯтоҳ дар марказҳои бузурги саноатии Чин мувофиқи қарори Ҳизби коммунист ва ҳукумати Марказӣ шабакаи сершумори корхонаҳои хурд ва миёна рушд ёфтанд гирифт, ки танҳо барои истеҳсоли маводи рӯзмарраи мардуми Осиёи Марказӣ махсус гардонидани шуда буданд. Чунин шабакаи корхонаҳо дар Гуандун, Ланджоу ва ғайра доман паҳн қарда буданд.

Ҳукумати Чин хеле хуб медонист, ки баъди қанда шудани робитаҳои байни ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ ва робитаҳои минтақавӣ мардуми Осиёи Марказӣ ба маводи истеъмолии рӯзмарра ниёзи зиёд доштанд. Ин бобат молҳои зарурии аз Чин ба кишварҳои Осиёи Марказӣ воридшаванда чунон нархҳои доштанд, ки ба бучети хонаводаҳои ба ғақр дучоршудаи Осиёи Марказӣ мувофиқат мекарданд. Бо боварии том бояд гуфт, ки нисбати нархҳо ҳукумати Чин тавонист сиёсати демпингро моҳирона истифода барад ва на танҳо рақибони геополитикии худро аз минтақаи Осиёи Марказӣ фишор дода берун қунад, балки саноати сабук, хӯрокворӣ, мошинсозии рӯзгор, маснуоти бинокорӣ ва маҳаллии ҷумҳуриҳои Осиёи Марказиро тавассути сиёсати неолибералии савдои озод аз қор мононад. Ҳамин тавр дар даҳаи аввали солҳои 2000-ум бозори маводи истеъмолии Осиёи Марказӣ аз тарафи Чин қомилан ғақб қарда шуд. Дар роҳи амалӣ гардонидани ин стратегияи Чин тавонист, ки усулҳои хеле нозуки тактиқиро мавриди истифода қарор диҳад. Ин ҳолат ифодаи худро дар таносуби байни тоҷирони қиноӣ ва маҳаллӣ дар тарқибии бозорҳои Осиёи Марказӣ пайдо қарда буд. Тоҷирони қиноӣ дар бозорҳои маводи истеъмолии Осиёи Марказӣ (ба ғақр аз Қирғизистон) – аҳён-аҳён ба қашм мерасиданд. Савдои байни ду тараф асосан тавассути тоҷирони маҳаллӣ ташаққул меёфт. Тоҷирон дар шабакаи пуливазқунии шаҳрҳои Осиёи Марказӣ асбори миллиро бо асбори қоричӣ иваз намуда, ба бозорҳои яқлукти маводи истеъмолии заруриӣ, ки дар Чин қойгир шуда буданд, ворид мегардиданд. Чунин бозорҳо дар шаҳрҳои Урумчӣ, Қашқар, Гуанжоу Ланчжоу, Сиан, Пекин, Шанхай, инчунин дар минтақаҳои озоди савдои Хордос ва Алаканышоу қойгир шуда буданд.

Ҳамаи ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ кӯшиш ба харҷ медоданд, ки тавассути тоҷирони навбаромад бештар ба кишварҳои маҷмӯи маводи аввалиндараҷаи истеъмолий ворид намоянд. Чунин кӯшиш боиси он гардид, ки аз Чин ба Осиёи Марказӣ молҳои тайёри истеъмолий ворид мешуданд ва аз Осиёи Марказӣ ба Чин бештар ашёи хом ва қонцентрати маъданҳои қимийӣ, металлҳо, ашёи хоми соҳаи қорводорӣ ва маводи қишоварзӣ ва ғақра.

Дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ ин бобат Ёзбекистон маҷмӯи махсусро ишғол қард. Бо нишондоди шахсии президенти вақти Ёзбекистон Қаримов И.А. аз Чин ворид қардани маводҳои истеъмолии шахсӣ маҳдуд шуда буд ва қарордоде вучуд дошт, ки тоҷирон аз Чин бештар мошин ва таҷҳизоти саноатӣ ба Ёзбекистон ворид созанд. Ҳатто баъд аз амалӣ гардонидани чунин нишондод ҳам бисёре аз солҳо таносуби байни содирот ва воридот ба нафъӣ воридот буд, ағарқанде, ки фарқияти байни нишондихандаҳо нисбат ба ҷумҳуриҳои дигари Осиёи Марказӣ қамтар буд. Инро аз қадвали зер овардашуда дидан мумкин аст.

Хеле қайратовар аст, ки зимни қардиши умумии мол Чин нисбати Ёзбекистон қойи яқумро ишғол қард (Чин 18,1%, Россия 15,7%, Қазоқистон 8,0%). Ба истиснои соли 2015

тамоми солҳои дигар савдои байни Ўзбекистону Чин хусусияти манфӣ дошт (яъне ба манфиати Чин). Солҳои 90-ум ва даҳсолаи аввали солҳои 2000-ум бақияи савдои берунӣ бо Чин барои Ўзбекистон хусусияти мусбат дошт. Солҳои охир вазъият дигар шуд, лекин бояд қайд кард, ки ҳоло ҳам дар таркиби воридот аз Чин ҳиссаи мошину таҷҳизот ва маҳсулоти кимиёвӣ нисбат ба ҷумҳуриҳои дигари Осиёи Марказӣ хеле зиёд аст ва дар якҷоягӣ ба 80,4% мерасад (мошин ва таҷҳизот - 65,2%, маҳсулоти кимиёвӣ – 15,2%). Барои муқоиса қайд менамоем, ки ҳиссаи мошину таҷҳизот дар ҳаҷми умумии гардиши молҳои байни Тоҷикистону Чин ба 46,1% мерасад. Ҳиссаи маводи кимиёвӣ бошад, танҳо ба 9,4% мерасад, ки ин нисбати Ўзбекистон хеле камтар аст.

Ҷадвали 1. Таносуби содироту воридот байни Ўзбекистон ва Чин (млн. долл.)
Table 1. Export-import ratio between Uzbekistan and China (mln. USD)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Гардиши мол	4520,4	4730,4	4253,6	4754,2	6427,8	7620,9
Содирот	2123,6	2472,2	1999,3	2025,5	2869,0	2519,0
Воридот	2396,8	2258,1	2254,3	2728,7	3558,9	5101,9
Салдо	-273,1	214,1	-255,0	-703,3	-689,9	-2582,9
Ҳиссаи Чин дар ҳаҷми умумии гардиши берунии моли Ўзбекистон, %	16,4	19,0	17,5	17,9	19,0	18,1

Дар марҳилаи аввали солҳои 2000-ум дар қатори робитаҳои тиҷоратӣ мавқеи амалӣ гардонидани лоиҳаҳои инвеститсионӣ мустақкам шудан гирифт. Ҳукумати Чин медонист, ки давлатҳои Осиёи Марказӣ имкониятҳои молиявии кофӣ надоранд ва бо ин сабаб ҳам аз ҷиҳати техникӣ ва ҳам аз ҷиҳати молиявӣ амалӣ гардонидани лоиҳаҳои инвеститсиониро ба уҳдаи худ гирифта буд. Вай кӯшиш ба харҷ дод, ки барои амалӣ гардонидани лоиҳаҳое, ки барои ин ҷумҳуриҳо аҳамияти ҳаётан муҳим доштанд, вазорати зарурӣ ҷудо кунад. Дар ҷунин шароити пур аз маҳдудияти молиявӣ Пекин ба кишварҳои Осиёи Марказӣ қарзҳои меҳод, ки шароити истифода ва баргардониданашон имтиёзнок буданд. Ҷунин қарзҳои тавассути ЕХИМБАНК-и ҚХХ амалӣ гардонидани мешавад ва хусусияти молиявӣ истеҳсоли дорад. Яъне, зимни азхуд намудани қарзҳои ҳукумати Чин технологияҳои ҷиной ва қувваи баландхаттисоси қувваи ҷиной мавриди истифода қарор мегирифтанд. Бо ин роҳ ҳукумати Чин тавонист, ки якҷанд ҳадафро амалӣ гардонад – воридшавии иқтисодӣ, воридшавии техникӣ ва воридшавии инсонӣ.

Дар омади гап бояд гуфт, ки ҳукуматдорони Чин аз муносибати манфӣ доштани аҳолии Осиёи Марказӣ нисбат ба ҷинойҳо хеле хуб хабардор аст. Аз ин рӯ, кӯшиш мекард, ки ба Осиёи Марказӣ мутахассисону коргароне ворид созад, ки хеле сатҳи баланди касбию тахассуси дошта бошанд ва аз назари меҳнатдӯстӣ барои мардуми маҳаллӣ ҳамчун намуна хизмат кунанд.

Ҷунин муносибат суботкорона амалӣ мегардид ва ҳақиқатан ҳам дар байни мардуми Осиёи Марказӣ ақидаҳои паҳн гардиданд, ки ҷинойҳо ҳамчун коргар дорой хусусиятҳои баландтарин мебошанд. Хусусан фаъолияти онҳо дар доираи лоиҳаҳое, ки калонҳаҷм буданд ва сар то сари макроминтақаи Осиёи Марказӣ амалӣ мегардиданд, натиҷаи мусбӣ мебуд. Аз ин рӯ, сармоягузориҳои Чин сол аз сол ба иқтисоди давлатҳои Осиёи Марказӣ меафзуд ва нисбати маблағгузориҳои Чин дар байни қувваҳои бузургтарини геополитикии ҷаҳон мавқеи аввалро ишғол менамуд. Вазъият имрӯз ҳамин тавр аст, ки мавқеи Чин ин бобат торафт дар давлатҳои Осиёи Марказӣ мустақкамтар гардида истодааст. Инро дар ҷадвали поён овардашуда дидан мумкин аст.

Ҷадвали 2. Сармоягузориҳои ҚХХ ба иқтисоди давлатҳои Осиёи Марказӣ байни солҳои 2005-2019. (млрд. долл.)

Table 2. PRC's investments in the economies of Central Asia between 2005-2019. (billion dollars)

Мамлакат	Ифодаи мутлақ	Ҳисса, %
Ҳамагӣ	2034,22	100,00
Мамолики Осиёи Марказӣ	54,53	2,68
Қазоқистон	35,16	1,73
Қирғизистон	4,73	0,23
Ўзбекистон	5,69	0,28
Туркманистон	6,80	0,33
Тоҷикистон	2,15	0,11

China Global Investment Tracker // American Enterprise Institute and the Heritage Foundation.
 URL: <https://aei.org/china-global-investment-tracker>.

Аз ин чадвал таркиби сармоягузориҳои Чинро дидан ғайриимкон аст. Аммо бо боварии том бояд гуфт, ки ҳамкориҳои сармоягузориҳои Чин бо давлатҳои Осиёи Марказӣ асосан дар соҳаҳои истихроҷ, азнавкоркунӣ ва кашонидани нафту газ, истихроҷи канданиҳои ғоиданок иборат мебошад. ҚХХ инчунин ба соҳаҳои энергетика, сохтмон, мошинсозӣ ва кишоварзӣ, рушди инфрасохтори нақлиёту логистикӣ сармоя мегузорад.

Қоршиносони кишварҳои Осиёи Марказӣ ба он ақидаанд, ки ҳамкориҳо бо Чин бояд тавассути ислоҳоти қатъӣ комилан тағйир ёбанд. Бояд Чин бештар барои амалӣ гардонидани нақшаҳои саноатикунони дар ин минтақа чораҳо андешад. Дар доираи чунин ислоҳот, ки ба сармоягузориҳои дахл дорад Чин бояд кӯшиш ба харҷ диҳад, ки бештар дар Осиёи Марказӣ он соҳаҳои рушд кунанд, ки боиси боло рафтани сатҳи шуурнокии аҳолии маҳаллӣ, сатҳи зиндагии он, тақомули таркиби истеъмоли мардум, ибтидо ёфтани равандҳои “гузариши демографӣ” гарданд.

Дар ин марҳила ширкатҳои чинӣ бештар ба азхудкунии қорҳои углеводородии Қазоқистон ва Туркманистон тавачҷӯи зиёд зоҳир менамуданд. Соли 2003-юм ҚХХ ба азхудкунии лоиҳаҳои истихроҷи нафт дар Қазоқистон сар қард ва ҳамзамон ба сохтмони нафтепроводи Атасу-Алашанқоу, ки иқтидори нафтгузарониаш ба 10 млн. тонна, ки дар як сол мерасид, шурӯъ намуд. Аз соли 2006-ум диққати зиёде ба азхудкунии қорҳои гази Туркманистон зоҳир қарда шуд, ки дар байни онҳо қони гази “Бахтиярлик” мақоми махсус дошт. Дар ҳамин давра сохтмони газопроводи байни Туркманистону Хитой сар шуд, ки ҳадаф аз таъмини газ барои музофоти Гуандуни дар қисмати Чанубу Шарқии Чин ҷойгиршуда ба ҳисоб мерафт. Дар ҳамин давра газопроводи трансминтақавии “Осиёи Марказӣ – Чин” сохта ба қор андохта шуд, ки якҷанд давлатҳои углеводороддори минтақа онро бо маводи зарурӣ таъмин менамуданд. Дар натиҷаи комилан ба қор андохтани газопровод дар давоми 30-сол, ҳар сол ба миқдори 65млрд. м³ газ ба Чин интиқол мешавад, ки пардохти он барои буҷаҳои давлатии Туркманистону Ёзбекистону Қазоқистон аҳамияти беандоза хоҳад дошт.

Бояд зикр қард, ки Хитой ҳавасмандии худро барои ҳамқорӣ қардан бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соҳаи энергетикаи атомӣ, гидро-энергетика, сохтмони иншоотҳои инфрасохторӣ, қорхонаҳои қимиёвӣ ва саноати сабуқ ба диққати ҳуқуматҳои ин макроминтақа расонидагӣ буд. Тавачҷӯи махсус зоҳир намудан ва амалӣ гардонидани лоиҳаҳои муҳим дар Осиёи Марказӣ боиси босуръат боло рафтани ҳаҷми умумии маблағгузориҳои Чин гардид. Масалан, дар даҳаи аввали солҳои 2000-ум ҳаҷми васоити молиявии ҚХХ дар Осиёи Марказӣ бо назардошти қарзҳо, сармоягузориҳо, харидориҳои активҳо 16,2 млрд. доллари амриқиро ташқил қард. Бояд гуфт, ки тичорат низ хеле босуръат афзуд ва дар ҳамин давра 13,6 маротиба зиёд шуд ва ба 20,2 млрд. долл. ИМА расид.

Дар солҳои минбаъда, яъне дар даҳаи дуҷоми солҳои 2000-ум Чин тавонист, ки вазъияти буҷрони дар тамоми ҷаҳон ба вуқӯъ пайвастаро ба манфиати худ хеле моҳирона истифода қарад. Чи тавре, ки маълум аст буҷрони молиявию иқтисодии ҷаҳонӣ ба Чин нисбат ба марказҳои бузурғтарини молиявию иқтисодӣ (ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Шарқи Наздик, Қопон, Қореяи Чанубӣ, Осиёи Чанубу Шарқӣ) таъсири қамтарин расонид. Ҳатто дар шароити буҷронӣ афзоиши миёнаи ММД-и Чин дар ин марҳила аз 5,5% бештар буд. Вазъият чунин буд, ки аз як тараф, ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ба васоити молиявӣ ва инвеститсияҳо эҳтиёҷ доштанд. Аз дигар тараф, дар натиҷаи гум нақардани суръатҳои баланди рушди иқтисодӣ дар замони буҷронӣ Чин тавонист, ки захираҳои молиявии худро ба маротиб зиёд қунад. Хеле ҳайратовар аст, ки дар давоми 20 соли баъди пошхӯрии Шӯравӣ афзоиши қардиши мол байни қумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва Чин бештар аз 30,0 маротиба афзуд ва аниқтараш аз 1 млрд 508 млн.-и соли 2001 ба 46,5 млрд. Долл. ИМА ба соли 2019 расид.

Чунин суръатҳои рушд ба Чин имқоният дод, ки дар Саммити СҲШ, ки моҳи июни соли 2009 дар шаҳри Екатеринбург шуда гузашт, Сарқари ҚХХ расман эълон намояд, ки метавонад ба давлатҳои ин минтақа беш аз 10 млрд. доллар қарз бидиҳад. Ҳар қадар таъсири буҷрони умумиҷаҳонии молиявию иқтисодӣ ба иқтисоди ҷаҳон вазнинтар меғардид, ҳамин қадар имқониятҳои молиявии Чин бештар мешуданд. Ин замон имқониятҳои нави ҳамқорӣ молиявию иқтисодӣ ба вучуд омаданд, ки талаб менамуданд то моделҳои нави ҳамқорӣ бо давлатҳои Осиёи Марказӣ ҷомаи амал пӯшанд.

Мутаассифона, дар замони буҷрони молиявӣ ҳамаи давлатҳои Осиёи Марказӣ ба талафоти зиёди молиявию иқтисодӣ дучор гаштанд (Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон - талафоти бештар доштанд, Ёзбекистон ва Туркманистон – талафоти қамтар). Бо вучуди ин дар солҳои буҷронӣ ҳаҷми умумии тичорати байни ҚХХ ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ҷойи қам шудан, бо суръати баландтар афзоиш меёфт. Дар

чунин шароит иқтисоди давлатҳои Осиёи Марказӣ бо вучуди бухрони будани вазъ ҳам дорои тамоюли назарраси афзоиш буд. Ин имконият дод, ки ба Чин дар ҳамин солҳо қисмати зиёди эҳтиёҷоти кишварҳои Осиёи Марказиро ба васоити молиявӣ, инвеститсионӣ ва молҳои истеъмолӣ қаноатманд гардонад.

Соли 2013-ум дар муносибатҳои байни ҚХХ ва тамоми давлатҳои Авруосиё марҳилаи сифатан нави ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ сар шуд, ки он ба лоиҳаи “Камарбанди иқтисодии Роҳи бузурги Абрешим” алоқаманд буд.

Сухан дар бораи давраи нави рушди роҳи абрешим мерафт. Амалӣ гардонидани концепсияи ҷинойи Роҳи бузурги Абрешим бояд иқтисоди Осиёи Марказӣ, Осиёи Шарқӣ, Осиёи Ҷанубӣ ва Осиёи Ғарбиро ба ҳам мепайваст.

Дар доираи ин лоиҳаи глобалӣ ҚХХ ба ақидаи диссертант чунин талаботро роҳандозӣ менамояд:

- а). Тезонидани равандҳои ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ;
- б). Тезонидани суръати бунёди инфрасохтори ягонаи нақлиёт.

Дар доираи талаботи дуҷуми аз тарафи Чин пешниҳодгардида, бояд магистрالی ягонаи мустақими нақлиёт аз соҳилҳои Уқёнуси Ором то баҳри Болтик ва инчунин, тавассути бандарҳо ва баҳрҳо ба ҳам пайвастании Осиёи Шарқӣ, Ғарбӣ ва Ҷанубӣ асосҳои моддӣ молиявӣ пайдо мекард. Ба ақидаи муаллифони лоиҳаи номбурдашуда, дар байни ин минтақаҳо ва дар давлатҳои ба онҳо воридбуда, ҳаҷми ҳамкориҳои тичоратӣ ва инвеститсионӣ ба маротиба зиёд бояд гардад, монеаҳои тичоратӣ бояд пайдарҳам аз байн бардошта шаванд, амалиётҳои бюрократии идоракунии тичорат коста ва оддӣ гардонидани шаванд ва хароҷотҳои умумии тичоратӣ ва боркашонӣ кам гарданд. Дар доираи ҳамин лоиҳа, Чин бо пешниҳоди худ оиди баланд бардоштани ҳиссаи пардохтҳои байналхалқӣ, тавассути асбобҳои миллии баромад кард. Мувофиқи аҳду паймонҳои, ки дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Чин пайдоиш карданд, дар доираи лоиҳаи Камарбанди иқтисодии Роҳи бузурги Абрешим ба вусъат додани чунин намудҳои фаъолияти лоиҳавию инвеститсионӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад:

- а). Соҳаҳои истихроҷи ашёи хом;
- б). Ташаккули магистралҳои нақлиёт;
- в). Лоиҳаҳои сохтмони трубопроводҳо;
- г). Афзоиши истеҳсоли маҳсулоти тайёри саноатӣ;
- д). Афзоиши захираҳои молиявӣ.

Ин бобат дар назар доштан даркор аст, ки шумораи ширкатҳои ҷиной ва шаҳрвандони хитое, ки ба амалӣ гардонидани чунин лоиҳаҳо ҷалб карда мешаванд, бидуни шубҳа ба воситаҳои пурзӯр намудани таъсири Чин ба ин минтақа таъдил хоҳанд ёфт. Амалӣ гардонидани лоиҳаи Камарбанди иқтисодии Роҳи бузурги Абрешим мавқеи Чинро на танҳо дар қитъаи Авро-Осиё балки дар тамоми ҷаҳон мустақамтар хоҳад кард. Амалӣ гардонидани ин лоиҳаи бузург метавонад Чинро дар иқтисоди ҷаҳонӣ бевосита дар паҳлуи ИМА гузарад.

Чин тавассути маблағгузориҳои имконият пайдо мекунад, ки ҳиссаи торафт афзояндаи иқтисодҳои минтақавӣ, қитъавӣ ва ҷаҳониро таҳти назорати худ бигирад. Аз эҳтимол дур нест, ки ин лоиҳа яқоя бо лоиҳаи дигар-Минтақаи озоди иқтисодии Уқёнуси Ором ва Осиё” Чинро чунон бардоранд, ки иқтисоди он дар миқёси дунё ба ҷойи аввал гузарад ва иқтисоди Амрико ба поён ҳаво диҳанд.

Бо суханони дигар амалӣ гардонидани ин ду лоиҳа вазъи гео-стретечӣ ва гео-иқтисодии сайёраро куллан тағйир хоҳад дод. Агар ба рӯшангардонии лоиҳаи “Камарбанди иқтисодии Роҳи бузурги Абрешим” баргардем, бояд зикр намоем, ки дар давраи баъди соли 2013 то инҷониб дар алоқаҳои тичоратӣ иқтисодии байни Чину кишварҳои Осиёи Марказӣ тағйироти бузурги хусусияти инкилобидошта, ба амал пайвастанд. Аввали соли 2019-ум маблағгузориҳои мустақими Чин дар Осиёи Марказӣ ба 20 млрд доллар мерасиданд. Пеш аз ҳама, сармоягузори ба сектори энергетикӣ Осиёи Марказӣ дорои миқёсҳои хеле бузург гардидааст. Дар тамоми давраи истиқлоли ин кишварҳо ҚХХ барои рушди сектори энергетикӣ Қазоқистон бештар аз 30 млрд доллари ИМА масраф кардааст. Ба сектори энергетикӣ Ўзбекистон бештар аз 15 млрд. доллар, ки 31 проектро дарбар мегирад, ба сектори энергетикӣ Туркменистон бештар аз 16 млрд доллар, барои истихроҷи гази табиӣ масраф шудааст. Ба ғайр аз ин ҳукумати Чин ба Ҷумҳурии Туркменистон ба маблағи 8 млрд доллар ёрии гуногуни иқтисодӣ расонидааст ва қарз ҷудо кардааст. Дар доираи ҳамин лоиҳаи Камарбанди иқтисодии Роҳи бузурги абрешим ҳаҷми тичорати байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва ҚХХ бо суръати баланд ба боло рафт. Агар дар соли 2014-ум, яъне муҳлати аввали саршавии тадбиқи лоиҳа ҳаҷми

умумии тичорат байни ду тарафи номбурда ба Чин 23,4 млрд. доллари ИМА расида бошад, пас соли 2019-ум ин нишондиҳанда аз 46,5 млрд. долл. ИМА гузашт.

Рақамҳое, ки дар боло овардем рақамҳое мебошанд, ки оиди хеле вусъат ёфтани ҳамкориҳои Осиеи Марказӣ бо Чин шаҳодат медиҳанд. Ҳанӯз 25-30 сол пеш ба даст овардани чуни сатҳҳои баланд ғайриимкон шуморида мешуд. Рақамҳои оварда маъноӣ онро доранд, ки ҚХХ ба давлатҳои Осиеи Марказӣ мунтазам ва ба таври нақшавӣ ворид шуда истодааст. Бидуни шубҳа чунин воридшавӣ хусусияти геополитикӣ дорад ва ба нафъи Федератсияи Русия хизмат намекунад, балки таъсири онро дар ин минтақа маҳдуд мегардонад.

Осиеи Марказӣ рӯз аз рӯз бештар ба минтақаи таҳти таъсири гео-иқтисодии Чин табдил ёфта истодааст. Албатта, мақомотҳои давлатии Чин дар ин бобат ҳудудӣ менамояд ва бештар паҳн шудани таъсири худро пинҳон медоранд. Аммо ин ҷо, як навъи таъсиррасониест, ки хоҳу ноҳоҳ ба таносуби қувваҳои геополитикии дар минтақа амалкунанда, таъсири худро мегузорад.

Дар давраи ҳозира қувваҳое, ки дар майдони геополитикии Осиеи Марказӣ вазифаҳои муҳими сиёсӣ иқтисодиро иҷро мекунанд – Чин, Русия ва ИМА мебошанд. Аз ин қувваҳои номбурда танҳо ИМА бо сабаби таъмини озодии пурраи васоити умумӣ ахбор оиди ҳадафҳои ва нақшаҳои ҳаҷонӣро огоҳ мекунонад. Чин ва Россия бошанд дар ин минтақа худро ҳамчун иттифоқӣ нишон медиҳанд ва аз суҳанронии роҳбарони онҳо бармеояд, ки гӯё дар байнашон оиди дар минтақаи Осиеи Марказӣ будан, ягон зиддияте вучуд надошта бошад. Доир ба моделҳои воридгардидан ҳам намоёндагонӣ ин ду давлат чизе намегӯянд. Модели ҷинойӣ “маводи тайёр нисбати табодул ба ашёи хом” низ модел аст, ки ба як тараф ғайриқонунии зиёд медиҳад. Зеро ҷинойӣ мебуданд, ки асрҳои гузашта чунин моделро дар метрополиҳои ба таври васеъ мавриди истифода қарор дода буданд. Бидуни шубҳа модели зикргардида ба манфиатҳои ҳаётан муҳимми кишварҳои Осиеи Марказӣ муқобил мебошад. Сабабҳои пайдошудан ва ҳукмронгардидани ин модели, ки ба манфиатҳои кишварҳои Осиеи Марказӣ муқобил мебошад, ба таври зер маънидод қардан мумкин аст:

а). Агарчанде, ки Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ин минтақаро (якҷоя бо Русия, Беларус ва Арманистон) ҳамчун фазои ягонаи иқтисодӣ эълон қарда бошад, дар асл чунин фазо вучуд надорад. Фазои ягонаи саноатӣ, на нақлиётӣ, на гумрукӣ ба таври ҳақиқӣ вучуд надоштанд ва нишонаҳои ҳамгироии иқтисодӣ ҳам дар байни онҳо хеле суст амал мекард. Статуси иқтисодии давлатҳои Осиеи Марказӣ хеле хуб нишон медиҳад, ки дар давраи баъд аз истиқлол онҳо ба манбаи ашёи хоми Чин ва як қатор давлатҳои ҳамсоя табдил ёфтаанд. Агар дар ин минтақа ҳамгироии минтақавӣ ба таври васеъ роҳандозӣ мешуд, чунин статус вучуд дошта наметавонист. Бадиин вазъият дар он аст, ки на Чин, на Русия, на давлатҳои аъзои иттиҳоди Аврупо кӯшиши ҷиддӣ ба харҷ наметаҳанд, ки инобат ба давлатҳои Осиеи Марказӣ мадад расонанд, то чунин статус паси сар қарда шавад.

Эҳтимол сабаб дар он бошад, ки вазъии географии минтақа барои рушди алоқаҳои байналхалқӣ хеле номусоид аст. Бандарҳо ва марказҳои бузурги истеъмоли маҳсулоти аз ашёи хоми мавҷуда тайёрқарда, дар масофаҳои дур қарор гирифтаанд.

Дар ин ҷо, боз як омилро дар назар гирифтани муҳим аст, ки онро зарурияти таъмини устувории рушд талаб менамояд. Чунин зарурият боисрор таъкид менамояд, ки ҳамачоя ва ба таври чуқур воридгардидани Чин дар минтақаи Осиеи Марказӣ ба ҳолатҳои ғайриқонуни оварда мерасонад. Аз як тараф чунин воридшавӣ боиси хеле кам шудани захираҳои пурқимати табиӣ минтақа мегардад. Масалан, қоршиносон ба чунин ақидаанд, ки агар Чин бо суръати имрӯза захираҳои зерзаминии кишварҳои Осиеи Миёнаро истихроҷ намояд, баъд аз 15-20 сол ин ҷо захираҳои мемунонд, ки истихроҷашон аз назари нишондиҳандаҳои самаранокӣ ва меъёрҳои рушди устувор ба мақсад мувофиқ нест.

Аз худ намудани захираҳои табиӣ, ки ҳоло аз тарафи Чин қашонида бурда мешаванд, эҳтимол ба поён рафтани сатҳи устувории иқтисод оварда мерасонад, ки ин метавонад ба барвақт тамомшавии захираҳо сабабгӯр шавад. Чунин вазъият ба болоравии эҳсосоти зидди ҷинойӣ сабабгӯр шуданаш аз эҳтимол дур нест. Яъне, қоршиносон ба он ақидаанд, ки чунин вазъият боиси хеле бад шудани вазъии иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа мегардад.

Дар байни мардуми Осиеи Марказӣ чунин ақидаҳо васеъ паҳн гардидаанд, ки ҷинойӣ дар ин ҷумҳуриҳои нисбат ба мардуми маҳаллӣ беэтиёнона ва писхандқорона муносибат мекунанд. Чин бояд зимни воридгардидан ба Осиеи Марказӣ кӯшиш ба харҷ диҳад, ки байни ҷинойӣ ва мардумҳои маҳаллӣ муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориӣ

пурсамар пойдор гарданд. Бояд кӯшиш намояд, ки мардуми Синсзян ва мардуми Осиёи Миёна дар муҳити ҳамгирии иқтисодии ҳар ду тараф зиндагӣ намоянд ва аз ин ҳамгириҳои тарафи бештар нафъ бинанд. Аз ин рӯ, хеле хуб мешуд агар ҳукумати марказии Чин, вазорату идораҳои он ва ширкатҳои ҷиноие, ки дар Осиёи Марказӣ амал мекунанд, барои ба ҳам наздик кардани манфиатҳо дар сатҳи кишварҳо, ширкатҳо ва аҳоли чораҳои хеле пурсамар андешад.

АДАБИЁТ

1. Анохов И.В. Проект «Один пояс – один путь»: гармонизация долгосрочных интересов России и Китая / И.В. Анохов, А.П. Суходолов // Вестник МГИМО-Университета. – 2019. -№2. -С.116-123.
1. Ларин А.Г. Китайская стратегия «продвижения на Запад» и «новый Шелковый путь» / А.Г. Ларин, В.А. Матвеев // Проблемы Дальнего Востока. – 2014. -№5. -С.5-15.
2. Общий вектор “Экономического пояса Шёлкового пути” // Eurasianet.org (Электронный ресурс). URL: <http://russian.eurasianet.org/node/61446> (Дата обращения: 10.11.2014).
3. China Global Investment Tracker // American Enterprise Institute and the Heritage Foundation. URL: <https://aei.org/china-global-investment-tracker>.
4. Ураков Д.У. Проблемы усиления инвестиционной политики в промышленности Таджикистана / Д.У. Ураков, К.Х. Барфиев // Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. - 2015. - №2-1(9). -С.334-340.

АҲАМИЯТИ ИҶТИМОӢ - ИҚТИСОДИИ РУШДИ ҲАМКОРИҶОИ ТИҶОРАТИӢ ИҚТИСОДИИ БАӢНИ КИШВАРҶОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ ВА ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОӢ

Дар мақола масоиле, ки ба аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии рушди алоқаҳои тиҷоратию иқтисодии байни давлатҳои Осиёи Марказӣ ва ҶХХ алоқаманд мебошанд, мавриди муҳокима қарор гирифтанд. Ақидаи исбот қарда мешавад, ки баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, ки боиси вайроншавии ҳамгириҳои ва корхонаҳои истеҳсоли гардид, рушди тиҷорат бо Чин ба мамӯлики Осиёи Марказӣ имконият дод, ки ноустувориҳои сиёсӣ ва нарасидани маводҳои истеъмӯлиро паси сар қунад. Айни замон, бояд қайд қард, ки Чин қадам ба қадам, вале ба таври устувор дар ин макроминтақа манфиати геополитикии худро амалӣ мегардонид ва чораҳои зиёдеро оид ба аз худ намӯдани захираҳои ашёи хоми ин минтақа бо мақсади рушди босуръати саноати ватаниаш дар амал татбиқ намӯд. Ҳамин тавр зимни амалӣ гардонидани манфиатҳои яқуминдараҷаи давлатӣ дар байни Марказӣ бо Чин номӯтаносибӣ рӯй дод. Чунин вазъият ифодаи худро дар татбиқи модели “мӯбодилаи маҳсулоти тайёр ба захираҳои ашёи хом” пайдо намӯд. Чин тавонист ки қариб нисбати тамоми намӯдҳои маводӣ аз ин давлат ба мамӯлики Осиёи Марказӣ содиршаванда арзиши иловагии онҳоро азхуд намояд. Аз ин рӯ муаллифони мақола ҳамчун тарафдори дигаргунҳои қатъӣ дар таркиби савдои байни минтақаи Осиёи Марказӣ ва Чин баромад мекунанд. Мақола барои муаллимони мактабҳои олий, қормандони муассисаҳои илмии иқтисодӣ ва мутахассисони соҳаи алоқаҳои берунии иқтисодӣ муфид хоҳад буд.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, Хитой, захираҳои ашёи хом, арзиши иловагӣ, макроминтақа, маҳсулоти тайёр, гардиши мол, ҳамкориҳои минтақавӣ, вайроншавии ҳамгириӣ, маводӣ истеъмӯлӣ, рушди ғайриустувор, молҳои содиршаванда, таркиби гардиши мол.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКОЙ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с социально-экономическим значением развития торгово-экономических связей между странами Центральной Азии и КНР. Проводится мысль о том, что в период после распада Советского Союза, когда имела место экономическая дезинтеграция и хозяйственная разруха, налаживание торговли с Китаем позволило центральноазиатским странам избежать политической неустойчивости и резкой нехватки предметов потребления. Вместе с тем следует отметить, что Китай медленно, но твердо реализовал политику продвижения в этом макрорегионе своих геополитических интересов и предпринимал довольно успешные попытки выкачивания сырьевых ресурсов из этого региона для быстрого развития своей промышленности. Произошел некоторый разлад в реализации государственных интересов стран Центральной Азии и КНР. Это находило, прежде всего, выражение в модели “обмен готовой продукции на сырьевые ресурсы”. Таким образом Китай смог обеспечить себе присвоение добавочной стоимости по очень широкому кругу экспортируемых в страны Центральной Азии, товаров. Авторы статьи выступают сторонником радикальных изменений в структуре товарооборота между центральноазиатским регионом и Китаем. Статья рассчитана на преподавателей вузов, сотрудников экономических НИИ и специалистов по внешним экономическим связям.

Ключевые слова: Центральная Азия, Китай, сырьевые ресурсы, добавочная стоимость, макрорегион, готовая продукция, товарооборот, региональное сотрудничество, дезинтеграция, предметы потребления, неустойчивое развитие, экспортируемые товары, структура товарооборота.

SOCIO-ECONOMIC IMPOTENCY OF THE DEVELOPMENT OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA AND THE PRC

The article examines issues related to the socio-economic significance of the development of trade and economic relations between the countries of Central Asia and the PRC. It is suggested that in the period after the collapse of the Soviet Union, when there was economic disintegration and economic disruption, the establishment of trade with China allowed the entral Asian countries to avoid political instability and a sharp shortage of consumer goods. At the same time, it should be noted that China slowly but firmly implemented the policy of implanting its geopolitical interests in this macro-region and made rather successful attempts to pump out the raw materials of this region for the rapid development of its industry. There was some disagreement in the implementation of the state interests of the countries of Central Asia and the PRC. This found, first of all, expression in the model “exchange of finished goods for raw materials”. Thus, China was able

to secure the appropriation of added value for a very wide range of exported from this country to the countries of Central Asia. The author of the article advocates radical changes in the structure of trade between the Central Asian region and China. The article is intended for university teachers, employees of economic research institutes and specialists in external economic relations.

Keywords: Central Asia, China, raw materials, added value, macroregion, finished products, turnover of goods, regional cooperation, disintegration, consumer goods, unsustainable development, exported commodities, turnover structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, ректор. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: kobil_barfiy@mail.ru. Телефон: (+992) 919-16-98-64

Асрорзода Убайдулло Саттор – Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. **Суроға:** 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад, 48/5. E-mail: ubaydullo08051986@mail.ru. Телефон: (+992) 907-50-15-66

Сведения об авторах: *Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт* – Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор, ректор. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: kobil_barfiy@mail.ru. Телефон: (+992) 919-16-98-64

Асрорзода Убайдулло Саттор – Институт туризма, предпринимательства и сервиса, кандидат экономических наук, доцент. **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5. E-mail: ubaydullo08051986@mail.ru. Телефон: (+992) 907-50-15-66

Information about the authors: *Khushvaktzoda Qobiljon Khushvakt* - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor, Rector. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: kobil_barfiy@mail.ru. Phone: (+992) 919-16-98-64

Asrorzoda Ubaidullo Sattor - Institute of tourism, entrepreneurship & service, candidate of Economic Sciences, Associate Professor. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad street, 48/5. E-mail: ubaydullo08051986@mail.ru. Phone: (+992) 907-50-15-66

УДК 339.56(575.3)(575.1)

МАСОИЛИ МУБРАМИ РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ТИҶОРАТИИ МИЁНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ЎЗБЕКИСТОН ДАР ДАВРОНИ НАВИН

Забирзода Олимҷон Бобоназар

Институти иқтисод ва демография Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Табиист, ки сиёсати хориҷии иқтисодии ҳар давлат идомаи мантиқии сиёсати дохилии он ба ҳисоб рафта, аз элитаи сиёсӣ вобастагӣ дорад. Дар ҳамин замина роитаҳои байнидавлатии иқтисодӣ-тиҷоратии давлатҳо шакл мегиранд. Ба ҳамин маънӣ тамоми робитаҳои соҳавӣ, аз ҷумла фарҳангӣ, дипломатӣ ва иқтисодӣ, аз сиёсати амалкунандаи элитаи сиёсии мамлакат вобастагии калон дорад. Ин воқеияти объективе аст, ки инкори он ғайримумкин аст. Вақте миёни элитаи сиёсии ду давлат робитаҳои сиёсӣ сард мешаванд, табиист, ки бахшҳои дигар, хусусан робитаҳо дар бахши иқтисодӣ ҳам ҳолати бадро касб мекунанд. Аз лиҳози он ки бахши иқтисодӣ дар дунёи либералии муосир мақоми назаррас дорад, кишварҳо талош мекунанд, то соҳаи иқтисодӣ осебнопазир бошад. Вақте соҳаи иқтисодӣ мавқеи устуворро пайдо мекунанд, ки муносибатҳои тиҷоратӣ раванқ пайдо мекунанд. Аз тарафи дигар азҳамвобастагии тиҷоратӣ нуқтаи заъфи ҳар давлат ба шумор рафта, ин омил метавонад дар давраҳои муташанниҷ ба сифати таҳрими иқтисодӣ истифода гардад. Вобаста ба ҳамин ҷиҳатҳои ба масоили актуалии муносибатҳои иқтисодӣ-тиҷоратии миёни Тоҷикистон ва Ўзбекистон муносибат карда мешавад.

Лозим ба зикр аст, ки Ўзбекистон яке аз шарикони асосии Тоҷикистон дар заминаи ҳамкориҳои тиҷоратии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣю техникаӣ мебошад. Ба манзури рушди ҳамкориҳо дар заминаҳои мазкур Комиссияи байнихукумати Тоҷикистону Ўзбекистон оид ба масъалаҳои ҳамкориҳои тиҷоратии иқтисодӣ ташкил гардидааст. Дар ҷаласаҳои ин комиссия масъалаҳои муҳимми ҳамкориҳои дучониба дар соҳаҳои неруи барқ, об, саноат, кишоварзӣ, нақлиёту иртиботот ва масоили дигари равоҷоти тиҷоратии иқтисодӣ мавриди баррасӣ ва ҳаллу фасл қарор мегиранд.

Ҳамкориҳои иқтисодии байни кишварҳо дар ибтидои асри XXI тибқи стандартҳои муосир ва барои давраи дарозмуддат сохта шудааст. Самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои иқтисодӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар ин бахшҳоанд: маъдан, металлургияи ранга, комплекси агросаноатӣ, энергетика, гази табиӣ, саноати сабук. Ҳамин тариқ, неруи барқ, пахта, мева ва сабзавот, инчунин маводи бофандагӣ асосан аз Тоҷикистон ба Ўзбекистон интиқол дода мешаванд. Дар навбати худ гази табиӣ,

маҳсулоти нафтӣ, прокати металлҳои сиёҳ, маҳсулоти кимиёи ғайриорганикӣ ва мошинҳо аз Ўзбекистон ба Тоҷикистон ворид карда мешаванд. Такони ҷиддӣ дар рушди муносибатҳои минбаъдаи тичоративу иқтисодии ду ҷумҳурӣ аз ҷониби мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Ислоҳ Каримов ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯзҳои 27-28 декабри соли 2001 дар шаҳри Тошканд дода шуд, ки дар ҷараёни он изҳороти муштарак ба имзо расид [2,с.20-21].

Тоҷикистону Ўзбекистон дорои муштаракоти зиёди таърихӣ фарҳангӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ буда, қоршиносон рушди ҳамкорӣ дар ин самт ба манфиати мардумони ду кишвар медонанд. Соли 2017 бо оғози марҳилаи нави ҳамкорӣ миёни Тоҷикистону Ўзбекистон имкони васеи рушди муносибот дар ин самт фароҳам гардид. Ду кишвари ҳамсоя, ки имрӯз ба рушди муносиботи иқтисодӣ баробари дигар ҷанбаҳои ҳамкорӣ ҳавасмандии бештар доранд, ба дастовардҳои зиёд ноил мегарданд. Тоҷикистону Ўзбекистон имрӯз ба рушди ҳамкорӣҳои тичоративу иқтисодӣ афзалияти бештар дода, ҳамгироии доираҳои соҳибкорӣ ва ширкатҳои тичоратии ду кишвар дар ҳоли рушд қарор дорад. Омор нишон медиҳад, ки бо таваҷҷуҳ ба ин самт ҳамкорӣҳои иқтисодии Тоҷикистону Ўзбекистон тамоюл ба болоравӣ дорад. Агар ҳаҷми гардиши мол миёни ду кишвар дар соли 2016, 69,3 миллион доллари амрикоиро ташкил дода бошад, ин рақам дар соли 2017 ба 126,4 миллион доллар баробар шуд, ки аз ин 57,1 миллион доллар ба содирот ва 69,3 миллион доллар ба воридот рост меояд [6,с.47].

Гуфта ба мавридаст, ки дар даврони ҳукумаронии нахуст Президенти Ўзбекистон Ислоҳ Каримов муносибатҳои иқтисодии Тошканд ва Душанбе як мудат бо назардошти баъзе масалаҳои ҷойдошта, ки ҳалли худро дар раёси раҳбарони кишварҳо пайдо накарда буданд, то андозае хеле суст ва ноустувор гардида, ин вазъ, ҳатто сарфи назар аз шартномаи «Дӯстии ҷовидонӣ», ки то имрӯз амал мекунад, ба вучуд омад [3].

Пас аз тағйири ҳукумат дар Ўзбекистон дар соли 2016, ҷомеаи ҷаҳонӣ метавонист обшавии тадриҷии муносибатҳои Тошканд ва Душанберо мушоҳида кунад. Муваффақияти асосӣ дар роҳи наздиксозӣ ва таҳкими ҳамкорӣҳои Тоҷикистону Ўзбекистон дар соли 2018 имзо шудани созишнома "Дар бораи сафарҳои мутақобилаи шаҳрвандони Тоҷикистон ва Ўзбекистон" буд, ки зиндагии миллионҳо шаҳрвандони ҳарду ҷонибро осон кард. Ин як омили рушди туризм дар Ўзбекистон ва Тоҷикистон гардид. Шурӯъ аз 16 март соли 2018, шаҳрвандони ду кишвар метавонанд бидуни равонид дар қаламрави якдигар (то 30 рӯз) бо ҳуҷҷатҳои эътиборноки сафар (шиносномаи дипломатӣ, хидмати ва шаҳрвандии умумӣ)[5] зиндагӣ кунанд.

Соли 2018, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон бо сафари қорӣ дар Тошканд буд, дар пайи он 26 санади нав ба имзо расид. Дар байни ин ҳуҷҷатҳо якчанд созишномаҳои муҳим ва "тақдирсоз" буданд, ки муносибатҳои ду кишварро ба қуллӣ тағйир доданд. Яке аз ин созишномаҳо "Созишнома дар бораи шарикӣ стратегӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон" буд [4]. Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид кард, ки "Муносибатҳои байнидавлатӣ муваффақ нахоҳанд шуд, агар онҳо ба иртиботи одамони одӣ ва муоширати инсон мусоидат накунад".

Дар ҳамин ҳол, бояд таъкид кард, ки пас аз сари қудрат омадани Ш.Мирзиёев, рушди босуръати ҳамкорӣҳои иқтисодӣ ва инчунин раванди мукаммали иқтисодӣ (интиқоли газ ва сӯзишворӣ ва рағғанҳои молидани ба Ўзбекистон, интиқоли барқ аз Тоҷикистон ба Ўзбекистон ва ғайра) оғоз ёфт.

Сатҳ ва имконоти рушди иқтисодии Ўзбекистон ва Тоҷикистон аз ҳам фарқ мекунад. Тибқи пешгӯӣҳои Бонки ҷаҳонӣ, рушди солонаи ММД Тоҷикистон барои соли 2020 -2% ва дар соли 2021 он 3,7%-ро ташкил хоҳад дод. Бонки Умумиҷаҳонӣ дурнамои нисбатан мусоидро барои Ўзбекистон пешгӯӣ кардааст: дар соли 2020 ММД-и кишвар 1,5% ва дар соли 2021 тақрибан 6,6%-ро ташкил хоҳад дод [9].

Бояд қайд кард, ки сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев ба Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 9-уми март соли 2018 дар ҳамкорӣи ду кишвари ба ҳам дӯст саҳифаи тамоман навро боз кард. Дар ҷараёни музокироти ҳосаи сарони ду кишвар дар фазои дӯстӣ ва ҳусни тафохум, ки ба робитаҳои навини байнидавлатии ду кишвар хос аст, масъалаҳои муҳимтарини рушду таҳкими ҳамкорӣи дучониба дар ҳамаи арсаҳои манфиатҳои муштарак ба таври амиқ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон тавре иброз намуданд: "Мардумони моро суннатҳои бисёрасраи дӯстӣ, ҳамсоягии нек ва эҳтироми ҷонибайн муттаҳид месозанд. Ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Ўзбекистон яке аз афзалиятҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб

меёбад. Тасмимоти имрӯзаи мо бар заминаи музокироти суратгиранда аз бисёр чихат хислати таърихӣ дошта, таконбахш мебошанд. Онҳо барои марҳала ба марҳала боло бурдани муносибатҳои Тоҷикистону Ўзбекистон ба сатҳи сифатан нав асосу заминаи бозьтимодро фароҳам меоваранд”.

Дар навбати худ Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев тамоюлҳои мусбати даврони ахирро дар муносибатҳои дучонибаи кишварҳо, аз ҷумла чихати афзоиш ёфтани ҳаҷми гардиши мутақобилаи мол ва фаъол гаштани ҳамкориҳои фарҳангиву иҷтимоӣ, ки ба арзишҳои маънавии муштарак ва анъанаҳои бойи дӯстӣ ва ҳусни ҳамҷаворӣ таъя менамоянд, баҳои баланд дод. Дар иртибот ба масъалаҳои мубрами ҳамкориҳои минтақавӣ Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон ниятҳои баррасии ҳамчонибаи имконияти иштироки қониби Ўзбекистонро дар бунёди иншооти гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар сохтмони НОБ-и Роғун баён кард.

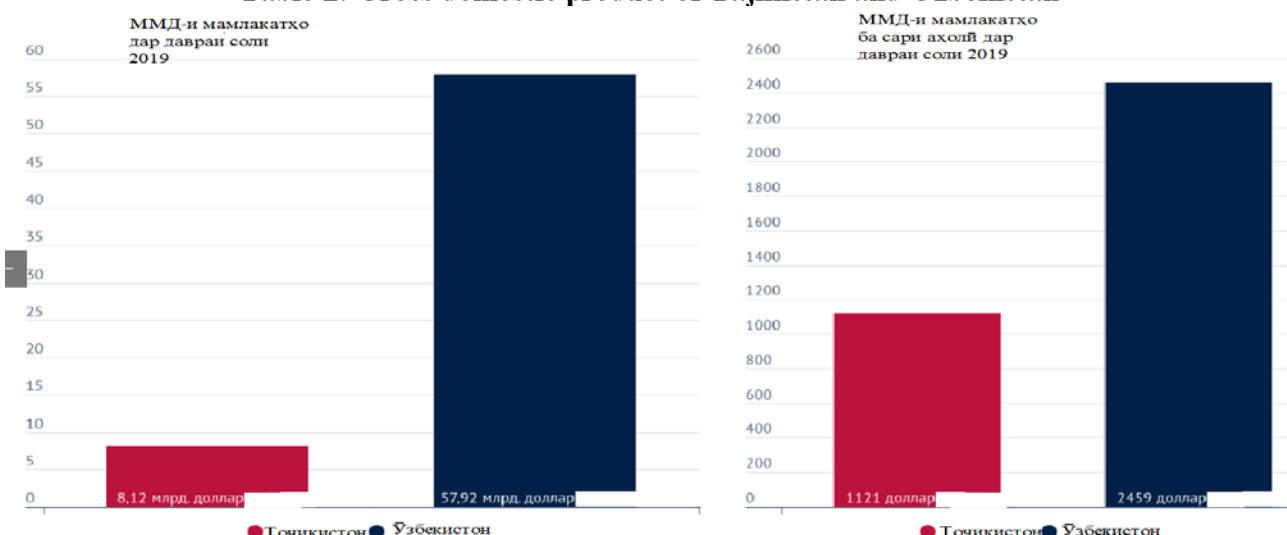
Зимни ин сафар 27 санадҳои дучониба, ки аксари соҳаҳои калидии ҳамкориҳои Тоҷикистону Ўзбекистонро дар бар мегиранд, ба имзо расиданд.

Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ; қарор оид ба қорӣ намудани низоми рафтумомади бераводиди қонибҳо ба муҳлати то 30 рӯз ва қарори қонибҳо оид ба марҳала ба марҳала барқарор кардани фаъолияти ҳамаи гузаргоҳҳо дар сарҳади байни Тоҷикистону Ўзбекистон ҳамкориҳои ду кишварро дар соҳаи сайёҳӣ рушд хоҳад дод.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид чихати рушди сайёҳӣ ва шиносоии беҳтар бо ҳаёти фарҳангии аҳолии ду кишвар, бо эътирофи ҳавасмандии ду қониб дар ташаккул додани ҳамкориҳо дар соҳаи сайёҳӣ, бо назардошти муҳимияти туризм ва сайёҳӣ дар рушди иқтисодию иҷимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистону Ўзбекистон, бо кушиши ноил гардидан ба ҳамкориҳои самарабахш дар соҳаи сайёҳӣ, бо таъя ба шартҳои баробарӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва манфиатҳои мутақобила “Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ”-ро аз 9 марти соли 2018 муҳим доништа, онро ба имзо расониданд.

Дар доираи Созишномаи мазкур Тоҷикистону Ўзбекистон ҳамкориро дар асоси принципҳои баробарӣ ва манфиати мутақобилаи ҳамдигар дар заминаи қонунгузориҳои миллии давлатҳои худ амалӣ намуда, бо мақсади густариши ҳамкориҳо дар соҳаи сайёҳӣ барои манфиат ва беҳбудии мардуми ҳарду кишвар ва инкишофи равобит байни агентҳои сайёҳӣ, инчунин, қорхонаю ташкилотҳои дар соҳаи сайёҳӣ фаъолияткунанда кӯшиш ба харҷ медиҳанд.

Ҷадвали 2. Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Тоҷикистон ва Ўзбекистон[1]
Table 2. Gross domestic product of Tajikistan and Uzbekistan

Созишномаи мазкур аз 12 модда иборат буда, мувофиқи моддаи 4-уми созишнома қонибҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳо дар самтҳои зерин фаъолиятро ба роҳ мемонанд:

а) баргузор намудани қорҳои тарғибу ташвиқотӣ дар васоити ахбори оммаи ҳарду кишвар;

б) баргузор намудани чорабиниҳои мухталиф оид ба рушди сайёҳӣ, аз ҷумла семинарҳо, конференсиҳо, мулоқотҳои хос дар шакли В2В*;

в) иштирок дар ярмаркаҳои сайёҳӣ ва намоишгоҳҳо, ки дар ҳудуди Тоҷикистону Ўзбекистон баргузор мегарданд;

г) ташвиқи намудҳои саёҳати солидгардонӣ ва зиёрати;

д) ташкил намудани сафарҳои шиносӣ барои ширкатҳои сайёҳӣ ва намояндагони васоити ахбори оммаи ҷонибҳо;

е) дастгирии ҳамкориҳои ҷонибҳо дар ҷалби сармоягузори дар соҳаи сайёҳӣ;

ж) мусоидат дар омодагӣ ва азнавтайёркунии мутахассисони барои намояндагони соҳаи сайёҳӣ бо роҳи мубодилаи таҷрибаи мутахассисони муассисаҳои манфиатдори Тоҷикистону Ўзбекистон;

з) мубодилаи иттилоот ва таҷрибаи корӣ дар соҳаи сайёҳӣ, инчунин оид ба имтиёзҳо дар самти сармоягузори, ки тибқи қонунгузори миллии ду кишвар амалӣ мегарданд;

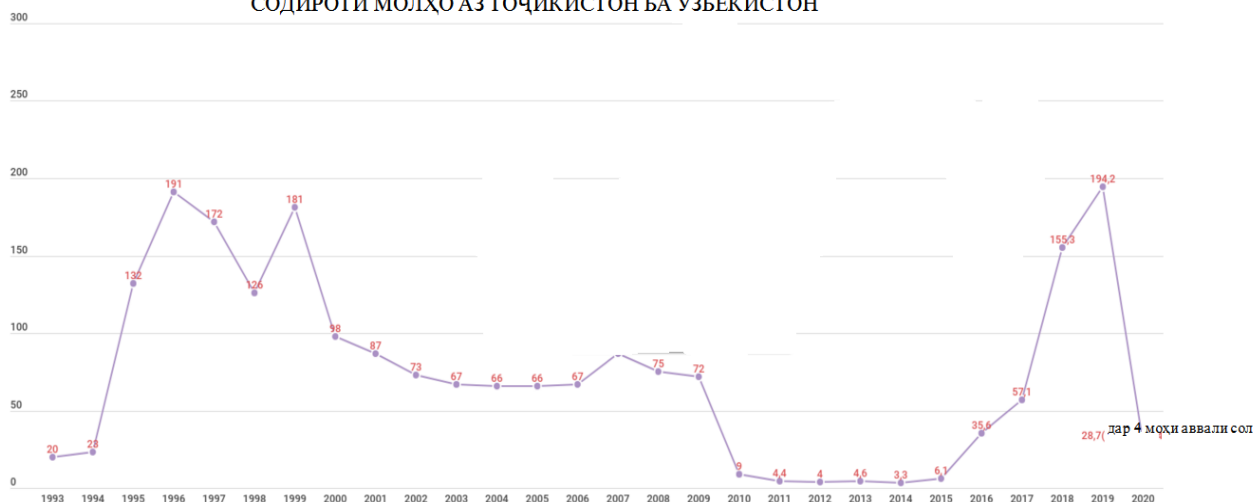
и) тибқи қонунгузори миллии ҷонибҳо паҳн намудани маводҳои сайёҳӣ, аз ҷумла маводҳои аудио ва видеои ташвиқкунандаи иқтисодии сайёҳии Тоҷикистону Ўзбекистон.

Сарфи назар аз он, ки сатҳи рушди иқтисодии Ўзбекистон ва Тоҷикистонро бо ҳам муқоиса кардан душвор аст, кишварҳо метавонанд ҳамкориҳои мутақобилан судмандро ба роҳ монанд. Душанбе метавонад бо истифода аз инфрасохтори мутараққӣ (роҳи оҳан, автомобилӣ ва ҳавоӣ) Тошканд барои содироти молҳои ба Русия ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ва интиқоли мол аз Чин ба Ўзбекистон имкониятҳои калон ба даст орад.

Ҷадвали 3. Воридоти молҳо ба Ўзбекистон ба Тоҷикистон

Table 3. Import of goods from Uzbekistan to Tajikistan

СОДИРОТИ МОЛҲО АЗ ТОҶИКИСТОН БА ЎЗБЕКИСТОН

Сарчашма: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан: <https://www.stat.tj/ru/tables-external-sector>

Тибқи маълумоти портали тижории Тоҷикистон, Ўзбекистон дар байни шарикони асосии тижорати ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 дар ҷои панҷум қарор дорад.

Илова бар интенсификасияи ҳамкориҳои иқтисодӣ, барои ҳарду давлат нуқтаҳои дигари тамос мавҷуданд, ки метавонанд барои ҳамкориҳои минтақавӣ кӯмаки хубе расонанд.

Тоҷикистон ва Ўзбекистон дар низоми сиёсӣ муштарақоти зиёде доранд. Аввалан, ҳарду давлат ҷумҳуриҳои президентӣ мебошанд, ки дорои хусусиятҳои шабеҳи сохтори давлат ҳастанд. Дувум, ҳарду кишвар унитарӣ мебошанд, ки тақсими маъмурию ҳудудии шабеҳи кишвар доранд: вилоят, шаҳр, ноҳия, шаҳракҳои аҳолинишин, ҷамоати деҳот ва деҳа. Кишварҳои ҷумҳуриҳои дунявӣ ҳастанд ва давлат аз дин ҷудо аст. Инчунин, Тошканд ва Душанбе аз ҷиҳати бисёр созмонҳои байналмилалӣ мебошанд, ба монанди СММ, ИДМ, САҲА, СҲИ, ХБА, СҲШ ва ғайра.

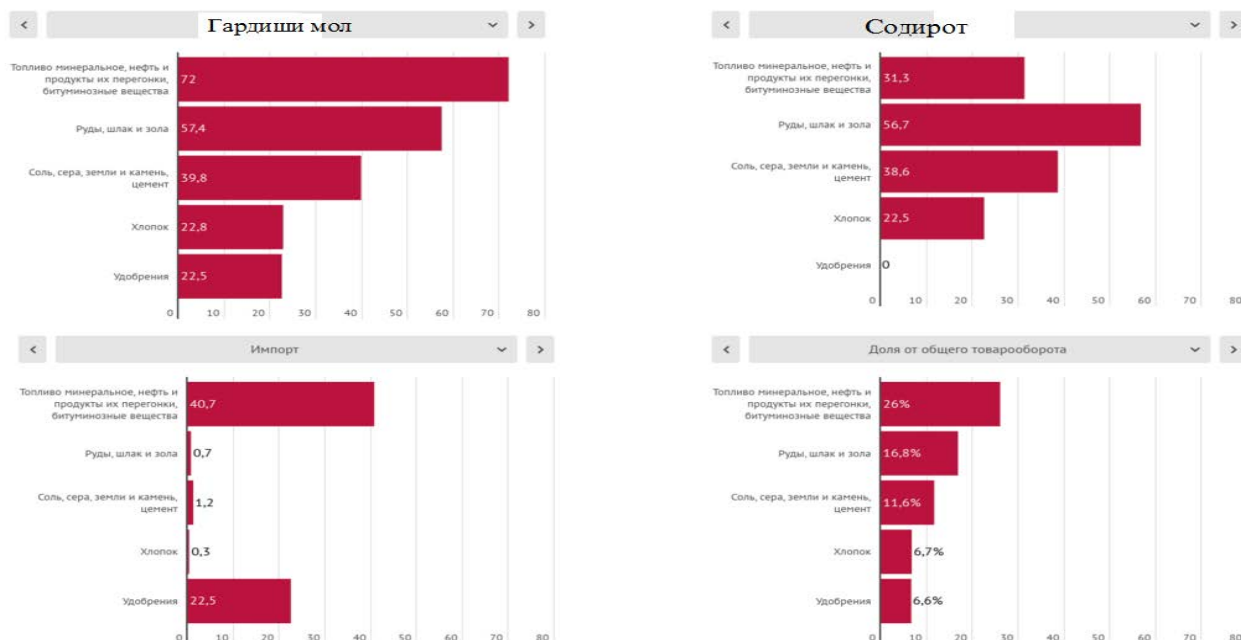
Дар тӯли зиёда аз ҳазор сол, ҳарду халқ якҷоя паҳлӯ ба паҳлӯ дар ин ё он давлат (Сомониён, Ғазнавиён, Темуриён, Империяи Муғул, Аморати Бухоро, Хони Қўқанд, Империяи Русия, Иттиҳоди Шӯравӣ) зиндагӣ мекарданд. Аз ин сабаб онҳо ҳам аз ҷиҳати фарҳангӣ ва ҳам аз ҷиҳати анъанаҳои миллии ба ҳамдигар хеле шабеҳанд. Дар ду кишвар

* В2В (англ. «Business to business») - «бизнес барои бизнес», кутоҳ - «би ту би») – хизматрасониҳои як ширкат барои ширкати дигар.

як дин - Ислом ва як чараён - Ҳанафия эътироф карда мешаванд. Танҳо фарқияти ин мардумон мансубияти онҳо ба ду оилаи забонҳои мухталиф, аз ӯзбекҳо туркӣ ва тоҷикон форсӣ мебошад. Бо вучуди ин, имрӯз ҳам, калимаҳои зиёди серистеъмолро бо ду забон пайдо кардан мумкин аст.

Ҷадвали 4. Сохтори гардиши моли Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар соли 2019

Table 4. Structure of trade turnover of the Republic of Tajikistan and the Republic of Uzbekistan in 2019

Ҳалли масъалаҳои делимитатсия ва демаркатсияи сарҳадҳои давлатии байни кишварҳо, ба назари мо, яке аз омилҳои муҳим дар роҳи ҳамкориҳои мутақобилан судманд мебошад. Бо оғози хубшавии муносибатҳо дар Ўзбекистон, роҳбарияти нав роҳи ҳалли ҳама мушкилоти марзӣ ва баҳсҳо бо ҳамсоягонро, ки даҳсолаҳо дар онҳо чамъ омада буданд, пеш гирифт. Дар тӯли 4 соли охир вохӯриҳои дучониба байни Тошканд ва Душанбе баргузор гардиданд, ташрифҳои аъзоёни вазорату кумитаҳо оид ба демаркатсия ва делимитатсияи сарҳадҳои давлатӣ, даҳҳо шартнома ва созишномаҳо дар сатҳи олий ба имзо расиданд, аз ҷумла:

- Протокол дар бораи табодули ёддоштҳо дар бораи тасвиби шартнома дар участкаҳои алоҳидаи сарҳади давлатии Тоҷикистон ва Ўзбекистон (Тошканд, 17.08.2018);
- Созишнома дар қитъаҳои алоҳидаи Сарҳади давлатии Ўзбекистон ва Тоҷикистон.

Дар тӯли тамоми давраи пандемияи कोरोनाвирус, сарфи назар аз баста шудан сарҳадҳои давлатӣ ва муборизаи инфиродии ҳар як кишвар бо ин вирус, Душанбе ва Тошканд ба мувофиқа расиданд, ки бо паҳншавии "COVID-19" якҷоя мубориза баранд. Бояд қайд кард, ки Ўзбекистон яке аз "донорҳо"-и асосии кумаки башардӯстона ба ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар тӯли чор моҳи соли равон, Тоҷикистон аз ҷумҳурии ҳамсоя ба маблағи 2,5 миллион доллари ИМА кумаки башардӯстона гирифтааст. Барои муқоиса, дар ҳамин давраи соли 2019, Тоҷикистон аз Ўзбекистон танҳо ба маблағи тақрибан 160 ҳазор доллари ИМА кумаки башардӯстона гирифтааст.

9 апрели соли 2020 Ўзбекистон 18 вағони роҳи оҳанро бо доруҳо ва хӯроқворӣ ба Тоҷикистон фиристод. 8 майи соли равон Ўзбекистон ба Душанбе гурӯҳи иборат аз ҳашт нафар табибонро барои кумак ба ҳамкасбони тоҷик дар мубориза бо сирояти коронавирус фиристод. Ширкати УзАвто Моторс Ўзбекистон ҳамчун як қисми дастгирӣ дар давраи пандемия як гурӯҳи ёрии таъҷилиро ба Тоҷикистон фиристод. Ин мошинҳо махсус барои интиқоли беморон пешбинӣ шудаанд, илова бар ин, ҳар як мошин барои табибон аз сирояти коронавирус таҷҳизоти иловагии муҳофизатии шахсӣ мучаҳҳаз кардааст.

Тақвияти ҳамкориҳои Тоҷикистону Ўзбекистон, дарвоқеъ, метавонад барои ҳамкориҳои минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ нақши ҳалкунанда доранд. Ўзбекистон алақай иқдоми аввалро анҷом дод (муносибатҳои худро бо тамоми кишварҳои минтақа беҳбуд бахшид ва бисёр созишномаҳои шарикӣ мутақобилан судманд ва шарикӣ стратегиро имзо кард), то пайванди марказии равандҳои сиёсӣ ва иқтисодиро ба даст орад. Ин ҳама ба шарофати сиёсати нави дохилӣ ва хориҷии Ш.Мирзиёев имконпазир гардид. Тағйирот

дар фазои сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ чараёни рӯйдодҳои минтақаро ба кулӣ тағйир дод ва бевосита ба тамоми спектри муносибатҳои Осиёи Марказӣ ҳам байни кишварҳои минтақа ва ҳам дар байни субъектҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ (Русия, ИМА, ИА ва Чин) таъсир расонд. Илова бар ин, дар шароити бӯҳрони нави ҷаҳонӣ (бинобар COVID-19) ва коҳиши якбораи ҳамаи иқтисодҳои кишварҳои минтақа зарурати муттаҳид сохтани минтақа беш аз пеш меафзояд. Роҳбарони Осиёи Марказӣ вазъи мавҷударо хушёрона арзёбӣ мекунанд ва дарк мекунанд, ки муқовимати муштарак бо таҳдидҳо ва ҷолишҳои пайдошуда, бар хилофи муборизаи инфиродӣ, муассиртар ва камхарҷтар хоҳад буд. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар ояндаи наздик, дар замони ба истилоҳ "посткоронавирус", дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна бисёр рӯйдодҳои "ғайриҷашмдошт" рух медиҳанд, ки вазъи сиёсиро тағйир медиҳанд ва боиси тағйирёбии таносуби қудрат дар минтақа хоҳад шуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои хеле зиёди инкишофи сайёҳиро дорад. Тавре огоҳони соҳа ибраз медоранд, агар ба ҷалби мутахассисон ба соҳаи сайёҳӣ диққати бештар дода шавад, баъди 10 сол туризм имконияти то 25%-и таъмин намудани бучаи мамлакатро дорад.

Тавре маълум аст, кишвари мо асосан бо ёдгориҳои таърихӣ меъмори, кӯҳҳои осмонбӯс, кӯлу дарёҳо ва табиати нотакрораш сайёҳонро ба худ ҷалб менамояд. Дар ҷор мамнӯъгоҳу 13 паноҳгоҳ ва «Боғи миллии Тоҷикистон» дар шакли аввалаи худ намуди ландшафтҳои нодир, экология ва ёдгориҳои табиӣ нигоҳ дошта шудаанд. Кӯли Сарез, қуллаҳои Исмоили Сомонӣ, пириҳои бузурги Федченко дар ВМКБ, мавзеи Ширкент ва маҷмааи қалъа дар Ҳисор, Искандаркӯл ва ҳафтқул дар водии Зарафшон, дар ҷануби Тоҷикистон мамнунгоҳҳои Хуталон ва Бешаи палангон, Кӯҳи Ҳочамӯмин, Қалъаи Хулбук, мақбараҳои бузургону орифон ва даҳҳои дигар мавзехо мебошанд, ки сайёҳони дохилию хориҷӣ муштоқи дидори онҳоянд.

Тоҷикон бо мардуми дӯсту бародари ўзбек таъриху фарҳанги муштарак дошта, тӯли таърих дар як давлат низ ба сар бурдаанд. Аз ин лиҳоз, бисёре аз шахру навоҳӣ ва марқаду маҷмааҳо ба ҳарду халқ тааллуқ дошта, аксари анъанаву ҳунарҳо барои ин ду миллат хислати умумӣ доранд.

Ҳар як тоҷикистонӣ барои худ фарз мешуморад, ки боре аз шахрҳои бостонии Самарқанду Бухоро дидан намояд ва мақбараи абармарди тоҷик Шоҳ Исмоили Сомониро зиёрат кунад. Тоҷикони Ўзбекистон ба Рӯдакии оламшумул арҷ мегузоранду бо Садриддин Айнӣ мефахранд. Ба ин хотир дӯстдорони таъриху ниёгон ва савту калом метавонанд беамоният ба зиёрати ин абармардон ба Тоҷикистону Ўзбекистон ташриф баранд.

Барои рушду равнақи соҳа ба ширкатҳои сайёҳии ду кишвар чунин пешниҳодотро бамаврид мешуморем:

1. Бо ҷалби сармоя бунёд ва фаъол кардани минтақаҳои сайёҳӣ солидгардонӣ, истироҳати лабибахрӣ, туризми сайругаштӣ ва амсоли инҳо. Ҷунки барои анҷоми ин корҳо табиату ҳавои Тоҷикистону Ўзбекистон пурра мусоид буда, аз лиҳози нарху дастрасӣ ва амният дар қиёс бо Туркия, Кипр, Миср, Тунис, Чин, Арманистон, қрим ва ҷануби Россия рақобатпазир метавонад бошанд;

2. Хатсайрҳои туристии муштарак тартиб дода, сайёҳони хориҷиро барои дидан аз шахрҳои таърихӣ дар Роҳи бузурги абрешим қарор дошта, мисли Бухоро, Самарқанд, Панҷакент, Истаравшан ва Хучанд ҷалб созанд;

3. Барои шахрвандони якдигар хатсайр ва хизматрасониҳои арзону дастрас бо мазмуну мундариҷаи сайёҳӣ пешниҳод намоянд;

4. Дар ҳамкорӣ бо сохторҳои марбута дар сатҳи ҷаҳонӣ ё минтақавӣ намоишгоҳу фестивалҳои ҳунармандию фарҳангӣ, мусобикаҳои варзишӣ, ҷаҳонгардӣ ва амсоли инҳо ташкил намоянд;

5. Низоми мукамал ва ягонаи истифода аз хизматрасонии роҳбаладони донандагони забонҳои тоҷикию ўзбекӣ ва урфу одатҳои хосаро роҳандозӣ намоянд.

Дар шароити муосир таҳкимёбии муносибатҳои дугонаи ҷониби Тоҷикистону Ўзбекистон ба он сабаб гардидааст, ки ҳамгироии устувор нафақат байни ин ду давлат балки миёни дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ шакл гирифтааст. Ҳимингуна муносибатҳои ҳасана метавонад уфукҳои нави ҳамкориро дар бахшҳои мухталифи иқтисодиву иҷтимоӣ алалхусус барои рафтуомади шахрвандон, гардиши молу коло, ҳамкорихои фарҳангӣ илмӣ ва сайёҳӣ барои садсолаҳо ба кишварҳои минтақа махсусан Тоҷикистон ва Ўзбекистон фароҳам созад.

Ҳамин тавр, дурнамои робитаҳои иқтисодиву тичоратии байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистонро умедбахш баррасӣ кардан имкон дорад, агар шеваи қору фаъолияти байнидавлатӣ дар пояни ҳусни ҳамҷаворӣ ва эҳтироми тарафайну

хифзи манфиатҳои тарафайн бошад. Дар ин чода, эҳтимол дорад, баъзе корхое, ки ба нақша гирифта шуданд ва дар рисола ҳамчун дурнамои ба қалам дода шуданд, татбиқи худро дарёфт намоянд. Дубораи пайвастанӣ хати газ ба Тоҷикистон агар дар рисола ҳамчун перспектива қайд шуда бошад, эҳтимол дорад дар муддатҳои андаке воқеияти худро дарёфт намояд, ки дигар перспектива буда наметавонад. Дар баҳши таъмини амнияти энергетикӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ низ перспективаи хоса дар назар аст, ки гузашти вақт ҳамаро нишон медиҳад. Ба ҳамин тариқ, дар дурнамои ҳамкорихоӣ тичоратию иқтисодии миёни Тоҷикистон ва Ўзбекистон ояндаи хуберо мунтазир шудан имкон дорад.

АДАБИЁТ

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан: <https://www.stat.tj/ru/tables-external-sector> (дата обращения: 15.07.2020).
2. Бобозода Фаридун Толибджон. История становления и развития взаимоотношений Таджикистана и Узбекистана в период независимости (1991-2006 гг.): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Душанбе – 2016. – 25с.
3. Договор между Республикой Узбекистан и Республикой Таджикистан о вечной дружбе [Электронный ресурс] // Душанбе, 15 июня 2000 года. URL: <https://www.lex.uz/docs/2121650?otherlang=> (дата обращения: 15.07.2020).
4. Договор между Республикой Узбекистан и Республикой Таджикистан о стратегическом партнерстве / [Электронный ресурс]. URL: <https://lex.uz/docs/4108695> (дата обращения: 25.06.2020).
5. Костюнина Г.М. Интеграционные объединения мира / Г.М. Костюнина, Н.Н. Ливенцев // Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник / под ред. А.С. Булатова и Н.Н. Ливенцева. -М., Магистр, 2008. – С. 164-187.
6. Саидмуродова М.А., Забирзода Олимчон. Заминаҳои асосии рушди муносибатҳои иқтисодию тичоратии Тоҷикистон ва Ўзбекистон дар давраи муосир / Паёми филиали Донишгоҳи Давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар ш. Душанбе. (Маҷаллаи илмӣ). Баҳши илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. С. 44-52.
7. Сатторов А.А., Акилҷонов Ф.Ш., Маликов Ф.Ш. Марҳилаи нави рушди муносибатҳои тичоратӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон // Илм ва техника барои рушди устувор маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ. (28 апрели соли 2018). Қисми 2. –Душанбе, 2018. -С.119-122.
8. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/country/tajikistan?view=chart>, <https://data.worldbank.org/country/uzbekistan?view=chart>

МАСОИЛИ МУБРАМИ РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДИИ ВА ТИЧОРАТИИ МИЁНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ЎЗБЕКИСТОН ДАР ДАВРОНИ НАВИН

Дар мақолаи мазкур сухан доир ба масоили ақтуалии робитаҳои байнидавлатии иқтисодӣ-тичоратии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар замони навтарини инкишоф меравад. Дар мақолаи асоснок карда мешавад, ки робитаҳои иқтисодӣ-тичоратии миёни ҳар кадом кишвар бешубҳа аз сиёсатҳои амалкунандаи элитаи сиёсии мамлакат вобастагии калон дорад. Ба ҳамин тариқ агар робитаи миёни элитаи сиёсӣ сард гардад, табиист, ки таъсири он ба муносибатҳои дигар ва хусусан ба робитаҳои иқтисодӣ –тичоратӣ мерасад. Ҳамин гуна ҳолатро дар муносибатҳои миёни Тоҷикистон ва Ўзбекистон дида мумкин аст. Муаллиф талаш намудааст, ки иллатҳои асосии сард шудани муносибатҳои миёни Тоҷикистон ва Ўзбекистонро дақиқ намояд, ки он ба робитаҳои тичоратӣ-иқтисодӣ таъсири манфӣ расонад. Сард шудани муносибатҳои сиёсӣ ба гардиши мол миёни ду давлат оварда расонид. Тибқи назари муаллиф иллати ҳамаи ин муносибатҳои сард сохтани маҷмааи бузурги гидроэнергетикии нуругоҳҳои барқию обии Роғун махсуб мешавад. Аз сабабе, ки Ўзбекистон дар олам ҷои шашумро дар истеҳсоли пахта касб намудааст, сохтани Роғун ба обҳои пахтакорӣ дар Ўзбекистон монеа мешавад. Вале аз давраи ба сари ҳокимият омадани Ш.Мирзиёев муносибатҳои миёни Тоҷикистону Ўзбекистон ба сатҳи сифтани наву бехтар омада расиданд. Ҳамзамон, ҷониби Ўзбекистон идома додани сохтани НБО Роғунро дастгирӣ ва Ҳимоят кард. Ба ҳамин тариқ, равзанае нава дар муносибатҳои миёни Тоҷикистон ва Ўзбекистон оғоз шуд. Дурнамои рушди муносибатҳои тичоратӣ-иқтисодии миёни кишварҳои мазкур ба хайрияти тарафайн мебошад. Масъалаи мазкур кам омӯзиш шуда, таҳқиқоти минбаъдари тақозо дорад. Масъалаи мазкур барои доираи илмие, ки ба масоили муносибатҳои байнидавлатии иқтисодӣ-тичоратӣ таваҷҷуҳ дорад махсус мебошад.

Калидвожаҳо: сиёсати иқтисодӣ, робитаҳои иқтисодӣ-тичоратӣ, гардиши мол, сармоя, муносибатҳои байнидавлатӣ, динамикаи гардиши мол, Тоҷикистон, Ўзбекистон.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКОЙ УЗБЕКИСТАН В НОВУЮ ЭПОХУ

В статье рассматриваются актуальные вопросы межгосударственных торгово-экономических отношений между Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан в последнее время. В статье утверждается, что экономические и торговые отношения между каждой страной, несомненно, зависят от политики политической элиты страны. Таким образом, если отношения между политической элитой охладятся, это естественным образом отразится на других отношениях, особенно на экономических и торговых. Похожая ситуация наблюдается в отношениях между Таджикистаном и Узбекистаном. Автор стремится выяснить основные причины охлаждения отношений между Таджикистаном и Узбекистаном, которые негативно скажутся на торгово-экономических отношениях. Охлаждение политических отношений привело к замедлению развития торговли между двумя странами. По мнению автора, причина охлаждения всех этих отношений в строительстве крупного гидроэнергетического комплекса Рогуна. В связи с тем, что Узбекистан является шестым по величине производителем хлопка в мире, строительство Рогунской ГЭС затруднит орошение хлопка в Узбекистане. Однако с приходом к власти Мирзиёева отношения между Таджикистаном и Узбекистаном вышли на новый, лучший

уровень. При этом узбекская сторона поддержала продолжение строительства Рогуна. Таким образом, открылось новое окно в таджикско-узбекских отношениях. Перспективы развития торгово-экономических отношений между этими странами взаимовыгодны. Этот вопрос мало изучен и требует дополнительных исследований. Эти вопросы важны для научного сообщества, и межгосударственных торгово-экономических отношений.

Ключевые слова: экономическая политика, торгово-экономические отношения, торговля, капитал, межгосударственные отношения, торговая динамика, Таджикистан, Узбекистан.

CURRENT ISSUES OF ECONOMIC AND TRADE RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN IN THE NEW ERA

This article deals with topical issues of interstate economic and trade relations between the Republic of Tajikistan and the Republic of Uzbekistan in recent times. The article argues that economic and trade relations between each country undoubtedly depend on the policies of the country's political elite. Thus, if the relationship between the political elite cools, it will naturally affect other relations, especially economic and trade relations. A similar situation can be seen in relations between Tajikistan and Uzbekistan. The author seeks to clarify the main reasons for the cooling of relations between Tajikistan and Uzbekistan, which will have a negative impact on trade and economic relations. The cooling of political relations has led to trade between the two countries. According to the author, the reason for all these relations is the cooling of the large hydropower complex of Rogun. Due to the fact that Uzbekistan is the sixth largest producer of cotton in the world, the construction of Rogun will hamper the irrigation of cotton in Uzbekistan. However, since Mirziyoyev came to power, relations between Tajikistan and Uzbekistan have reached a new and better level. At the same time, the Uzbek side supported the continuation of the construction of Rogun. Thus, a new window in Tajik-Uzbek relations has begun. The prospects for the development of trade and economic relations between these countries are mutually beneficial. This issue is poorly studied and requires further research. This issue is specific to the scientific community, which is interested in issues of interstate economic and trade relations.

Keywords: economic policy, economic and trade relations, trade, capital, interstate relations, dynamics of trade, Tajikistan, Uzbekistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Забирзода Олимҷон Бобоназар* - Институти иқтисод ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, аспирант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 23. E-mail: olimz90@mail.ru. Телефон: 937-82-55-55

Сведения об авторе: *Забирзода Олимджон Бобоназар* - Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 23. E-mail: olimz90@mail.ru. Телефон: 937-82-55-55

Information about the author: *Zabirzoda Olimjon Bobonazar* - Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, postgraduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 23. E-mail: olimz90@mail.ru. Phone: 937-82-55-55

УДК 334.784

АСОСҶОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВӢ

Бобоев С.Т.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар ҷараёни ислохотҳои васеи дар солҳои охир баамаломата дар кишвар равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, қонунгузорӣ ва сиёсӣ босуръат инкишоф меёбанд. Ин равандҳо ба қонуниятҳои ташаккул, фаъолият ва рушди сохторҳои корпоративии ватанӣ таъсири назаррас мерасонанд. Баланд бардоштани самаранокии низоми идоракунии корпоративӣ яке аз шартҳои асосии рушди минбаъдаи тичорати ватанӣ ва дар маҷмӯъ, иқтисоди кишвар ба ҳисоб меравад.

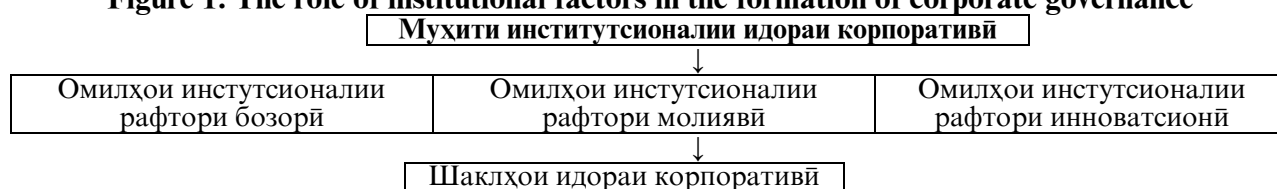
Тақмили идоракунии корпоративӣ бидуни баланд бардоштани масъулияти саҳҳомони калон ва шахсони таҳти назорати онҳо (директорон, менеҷмент) ғайриимкон аст. Аз як тараф, масъулияти менеҷерон бояд танҳо дар сурати ба миён омадани зиён дар ширкат пайдо шавад, на аз рӯи далелҳои расмӣ (барои вайрон кардани тартиби тасдиқ), аз тарафи дигар, ин масъулият набояд як ниҳоди расмӣ ғайриқобили амал бошад. Аммо, пеш аз ҳалли вазифаҳои мушаххаси тақмили идоракунии корпоративӣ, муайян кардани ҷузъи институтсионалии ҳамкорӣ байни иштирокчиёни муносибатҳои корпоративӣ, яъне интихоби модели идоракунии корпоративӣ зарур аст. Азбаски иштирокчиёни асосии низоми идоракунии корпоративӣ моликон ва менеҷерон мебошанд, хусусияти муносибати байни шӯрои директорон ва менеҷментро модели мавҷудаи назорати корпоративӣ дар ин ширкат, дараҷа ва шаклҳои иштироки молик дар идоракунии муайян мекунад.

Дар шароити ҳозира, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи азнавсозии ширкату корхонаҳо, аз ҷумла, бонкҳои саҳҳомӣ ба субъектҳои муассири бозор, ки қодиранд ба ҷолишҳои рақобатӣ ба қадри кофӣ воқуниш нишон диҳанд ва дорой иқтисодии кофӣ рушди худ дар шароити иқтисоди бозорӣ бошанд, дар мадди аввал гузошта шудааст. Ин

раванд бояд ба тағйироти мулоҳизакорона ва муназзами институтсионалӣ дар муҳити "дохилӣ" ва "берунӣ"-и корхона сафарбар карда шавад. Дигаргуниҳои институтсионалӣ маҳз афзалияти марҳилаи кунунии ислоҳоти иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Танҳо бо фароҳам овардани омилҳои муносиби институтсионалӣ ташаккули модели муносири миллии иқтисодии корпоративӣ, ки қодир ба ҳалли масъалаҳои стратегии рушди иқтисодӣ мебошад, сурат гирифта метавонад. Дар ин чода, муайян кардани омилҳои онро ташкилкунанда, нақши назаррас дорад. Яъне, ба ақидаи мо, дар ташаккули идоракунии корпоративӣ, муҳити институтсионалӣ ва омилҳои ташкилкунандаи он нақши босазо доранд.

Зери мафҳуми омилҳои институтсионалӣ маҷмӯи унсурҳои сифатан якхелаи сохтори институтсионалӣ, ки рафтори одии корпоративиро муайян мекунанд, фаҳмида мешавад. Стандартҳои рафтори корпоративӣ дар муҳити мушаххаси институтсионалӣ муқаррар карда мешаванд, ки он шаклҳои ин рафторро муайян менамоянд. Аз ин рӯ, ба эътидол овардани рафтори корпоративӣ танҳо дар сурати мавҷуд будани муҳити институтсионалии мувофиқ ба даст оварда мешавад. Унсурҳои муҳити институтсионалӣ ба ҷанбаҳои гуногуни рафтори корпоративӣ таъсир мерасонанд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми гурӯҳбандии ин унсурҳо ба омилҳои институтсионалии рафтори бозорӣ, молиявӣ ва инноватсионӣ бояд хусусиятҳои муайянкунии институтсионалии рафтори корпоративӣ ба назар гирифта шавад.

Расми 1. Нақши омилҳои институтсионалӣ дар ташаккули идораи корпоративӣ
Figure 1. The role of institutional factors in the formation of corporate governance

Ин омилҳо дар ин чода, аҳамияти бузургро пайдо намуда, ба фикри мо, ба инобат гирифтани онҳо дар идоракунии корпоративӣ, метавон ба хатоҳои ва нуқсонҳо дучор шуд.

Ба ақидаи А.Ф. Московтсев [10,с.1] дар асл, муҳити институтсионалӣ доимо дар ҷараён қарор дорад: а) баъзе унсурҳои он танҳо ташаккул ёфта метавонанд; б), аллакай, таъсис ёфтаанд, аммо бесамаранд ва тағйироти ҷиддиро талаб мекунанд; в) ба эътидол омаданд ва ба сохтори устувор ва такроршавандаи унсурҳои иқтисодӣ табдил ёфтаанд, ки ба такмил камтар ниёз доранд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ҳолати мушаххаси омилҳои институтсионалӣ ва дараҷаи аҳамияти онҳо барои наздик шудани рафтори воқеии корхонаҳо ба стандартҳои рафтори корпоративӣ ва рафҳои шаклҳои рафтори девиантӣ арзёбӣ карда шавад. Дар ин ҳолат, вазифаи асосӣ ба чунин мушаххас кардани гурӯҳбандии ибтидоии омилҳои институтсионалии рафтори корпоративӣ равона карда шудааст, ки шароити иҷтимоию иқтисодиро ба қадри кифоя инъикос кунад.

Дар ошкор намудани омилҳои асосии идоракунии корпоративӣ, чунин ҷузъи иқтисодӣ ҳамчун рақобат (пазирӣ) дар бозор нақши босазо дорад. Як қатор олимони мутахассисони ин соҳа [5,7,9, 10, 11], чунин омилҳои рақобатии институтсионалиро муайян карданд: рақобат дар бозори сармоя; рақобат дар бозори мол; рақобат дар бозори идоракунии меҳнат, аз ҷумла рақобат байни дастаҳои идоракунии рақобати дохили корпоративӣ. Ин омилҳо барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва сифати маҳсулот, муваффақият дар бозор ва ба даст овардани обрӯи баланди ширкат, афзоиши капитализатсияи он аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунанд.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки инноватсия манбаи асосии рушди устувор дар ҳиссаи бозор ва барқарорӣ рақобатпазирӣ ширкат ба ҳисоб меравад. Сабабҳои барои фаъолияти навоарӣ метавонанд хеле гуногун бошанд: фарсудаҳои ҷисмонӣ таҷҳизот, зарурати кам кардани хароҷоти неруи барқ, хоҳиши васеъ кардани иқтисоди истеҳсолӣ, тағйирёбии соҳибмулк, идораи корхона ва ғайра. Аммо ҳама гуна ташаббусҳо, ки дар корхона ба миён меоянд, бо маҳдудиятҳои бозор ислоҳ карда мешаванд. Талаботи бозор такони асосии беруна барои навоарӣ дар корхона ба ҳисоб меравад. Дар аксарияти кулли ҳолатҳо сарчашмаи инвеститсионӣ маблағҳои худӣ корхонаҳо, яъне ғайри дохилӣ мебошад. Ташаббусҳои асосӣ аксаран директори корхонаҳо ба ҳисоб мераванд. Дар ташаккули ғояҳои инноватсионӣ ба ҷуз директор, директори техникӣ ё сармуҳандис, мутахассисони фурӯш ё маркетинг метавонанд нақши муайяне дошта бошанд. Дар ҳар сурат инноватсия омилҳои муҳимтарини баланд бардоштани сифатнокии идоракунии ва ба эътидол овардани

рафтори корпоративӣ шинохта мешавад. Хамин тавр, омили инноватсионӣ дар ташаккули идоракунии корпоративӣ нақши муҳимро иҷро мекунад [3,с.172].

Омили дигари муҳимми рушди идоракунии корпоративӣ ин рафтори молиявӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин чода такмили таҷрибаи идоракунии корпоративӣ, риояи ҳуқуқи саҳмдорон, гузариш ба стандартҳои байналмиллалӣ ҳисоботдиҳӣ (МСФО), афзоиши даромад ва тақсмоти баробари он ва ғ. аҳамияти муҳимро пайдо мекунад. Назарияҳои классикӣ бизнес бар он асос ёфтаанд, ки роҳбарияти (менечмент) ширкат танҳо ба манфиати соҳибони корхонаҳо амал мекунад. Аммо, тавре амалия нишон медиҳад, дар асл ин комилан дигар тавр аст. Дар аксарияти ҳолатҳо, хангоми қабули қарорҳо роҳбарият (менечмент) манфиатҳои шахсиро ба назар мегирад, на манфиати соҳибонро. Ҳатто агар менечери корхона саҳмдори ширкати назоратшаванда бошад ҳам, ҳеҷ кас қафолат дода наметавонад, ки манфиатҳои ӯ бо манфиатҳои дигар саҳмдорон мувофиқат мекунад, қайд мекунад Жилин Ю.В. [4,с.50-53].

Омилҳои институтсионалие, ки дар доираи ҳар як корпоратсияи алоҳида амал мекунад, инчунин ба интиҳоби роҳи рушди бахши корпоративӣ мусоидат мекунад. Маҷмӯи омилҳои институтсионалие, ки дар дохили корпоратсия амал мекунад ва бо ба эътидол овардани рафтори он мусоидат менамоянд, бо истифода аз ду гурӯҳ - демократикунонии идоракунӣ ва таъмини ошкорбаёнӣ дар фаъолияти корпоратсияҳо, асос ёфтаанд. Бояд қайд кард, ки ҳуди шакли корпоративӣ унсурҳои демократияро дар бар мегирад. Доираи васеи одамон, аз ҷумла кормандони ширкат, соҳиби саҳмия мегарданд. Молик шудан ба саҳмияҳо ба даромади иловагӣ ва иштирок дар идоракунӣ, масалан, тавассути иштирок дар маҷлиси умумӣ ҳуқуқ медиҳад. Ташаккули принципҳои демократӣ дар идоракунӣ дар ҳама сатҳҳо ба бунёди иқтисоди бозаргонии иҷтимоӣ, ки ҳаракат ба сӯйи он ҳамчун яке аз ҳадафҳои давлати муосир ба ҳисоб меравад, мусоидат хоҳад кард. Дар ин ҳолат, ширкате, ки меҳодад ин принципҳоро дар идоракунии корпоративӣ ворид кунад, бояд дар сохтори он унсурҳои зерин вучуд дошта бошанд:

- 1) намояндагии кормандони одӣ дар шӯрои директорон;
- 2) низоми амалкунандаи иштироки кормандон дар ғоида;
- 3) шӯроҳои амалкунандаи кормандони корхона;
- 4) фарҳанги корпоративии инкишофёфта, ки ба ҳамкории соҳибон, менечерон ва кормандон равона карда шудааст [3,с.178].

Илова бар ин, ширкат (корхона) бояд хидмат кунад, ба:

- мизочон ва талаботи харидоронро беҳтар кунад, рақобати одилонро бо дигар корхонаҳо таъмин кунад;

- кормандон, зеро онҳо танҳо вақте корхонаҳоро дастгирӣ хоҳанд кард, ки агар он аз ҷониби худ манфиатҳои онҳоро ба назар гирад, кӯшиш кунад, ки ҷойҳои корӣ ва даромадҳоро зиёд кунад, инсонигардонии меҳнатро ба амал орад;

- сармоягузoron ва қафолати афзоиши ғоизи баландро ба сармояи гузошташуда, ки муқофоти хавфро низ дар бар мегирад, таъмин кунад;

- ҷомеа ва ҳифзи муҳити атрофро таъмин кунад, вазъро фароҳам оварад, ки фаъолияти мӯътадилӣ он тавассути андозҳо сурат гирад.

Ҳамин тариқ, омили демократия ва ошкорбаёнӣ дар рушди идоракунии корпоративӣ дар ҷамъиятҳои саҳомӣ, аз ҷумла, дар бонкҳо, ба фикри мо, нақши босазоро дорад.

Корхонаҳои муосир беш аз пеш дар ҳалли масъалаҳои мубрами соҳаи маориф, тандурустӣ, мушкилоти экологӣ ва рушди инфрасохтори маҳаллӣ ҷалб карда мешаванд. Самтгирии ширкатҳо ба ҷунин ҳадафи муҳимми иҷтимоӣ, ба монанди ҳифзи муҳити зист барои аксари онҳо омили таъмини рақобатпазирӣ мегардад [8,с.28]. Шароити ҳозира талаботи риояи меъёрҳо ва қоидаҳои ягонаи байналмилалиро ҳатмӣ мегардонад ва дар назди корхонаҳо вазифаи ҷорӣ намудани низоми усулҳои идоракунии экологӣ (стандартҳои байналмилалӣ ISO 14000)-ро мегузорад, ки татбиқи сиёсати оптималии экологӣ бо аудити мунтазами экологӣ ва наشري ҳисоботи таъсири муҳити зистро дар бар мегирад. Ширкатҳое, ки дар ин барнома иштирок мекунад, метавонанд нишони маҳсусро истифода баранд, ки эътимодно ба фаъолияти ширкат зиёд ва рақобатпазирӣ онро дар бозори байналмилалӣ афзоиш диҳад. Аз ин рӯ, сохторҳои корпоративие ташаккул меёбанд, ки на танҳо дар назди ҷомеа, балки дар назди ҷомеаи байналмилалӣ низ масъулият доранд ва дар назди онҳо ба таври қушода амал мекунад.

Дар ниҳояти кор, ба идоракунии корпоративӣ ҷунин механизме бояд ворид карда шавад, ки риояи манфиатҳои қонунии тамоми иштирокчиёни муносибатҳои корпоративиро қафолат диҳад. Дар амалияи ин механизм, маҳз мазмуни қушодагии идоракунии корпоративӣ таҷассум ёфтааст. Унсурҳои асосии механизми баррасишаванда назорат аз болои амали менечерон ва ифшои маълумот дар бораи ширкат мебошанд.

Қонун дар бораи чамъиятҳои саҳҳомӣ муқаррар намудааст, ки назорати фаъолияти молиявӣ хоҷагии чамъиятро комиссияи тафтишотии ширкат, ҳадамоти назоратӣ ва аудитори чамъият ва инчунин ташкилоти аудиторӣ (ревизори) чамъият ба амал меоранд. Кодекси корпоративӣ бошад, муҳтавои талабот оид ба ифшои иттилоотро ба таври назаррас васеъ мекунад. Онҳо иборатанд аз: мақсадҳо ва принципҳои умумии ифшои иттилоот; хусусиятҳои сиёсати иттилоотии ширкат; тавсифи шаклҳои ифшои иттилоот; банди уҳдадорӣ ифшои маълумот дар бораи ҳама далелҳои, ки барои саҳмдорон ва сармоягузoron муҳим буда метавонанд; муқаррароте, ки пешниҳоди маълумотро ба саҳмдорон танзим мекунад; талабот оид ба ҳифзи иттилооте, ки сирри тижоратӣ ё хидматиро ташкил медиҳад ва назорати истифодаи маълумоти инсайдерӣ [6,с.3].

Принципҳои идоракунии корпоративӣ, ки Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд қабул кардааст, нишон медиҳанд, ки идоракунии корпоративӣ маҷмӯи муносибатҳо байни маъмурияти ширкат, раёсати он, саҳмдорон ва дигар шахсони манфиатдорро ташкил медиҳад. Идоракунии корпоративӣ, инчунин, чаҳорҷӯбаеро муайян мекунад, ки дар он ҳадафҳои ширкат, воситаҳои расидан ба ин ҳадафҳо ва назорати фаъолияти ширкат муайян карда мешаванд. Идоракунии босамари корпоративӣ бояд ба ҳисоботдиҳии мақомоти роҳбарикунандаи он мусоидат кунад.

Бояд қайд кард, ки дар ташаккули идоракунии корпоративӣ нақши муҳимро мақом ва ё сатҳи (принсипи) иштироки директорони ширкат мебозад. Асоси идоракунии як навъ чамъияти саҳҳомии пӯшидаи дохилӣ ба ҳисоб меравад, ки ғайрирасмӣ ташкил шудааст ва механизмҳои расмӣ идоракунии корпоративиро иваз мекунад. Дар таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ, ба Шӯрои директорон дохил кардани шумораи кофии (то сеяк ё ҳатто нисфи шумораи умумии аъзои шӯро) директорони мустақил бо таҷрибаи назаррас дар ташкили муваффақи тижорат, бо дониши махсус дар масъалаҳои асосии фаъолияти ширкатҳо (ташкили низоми муассири идоракунии корпоративӣ дар маҷмӯъ, назорати дохилӣ, идоракунии хавфҳо ва ғ.), ки бинобар ба мустақилияташон аз менечменти оӣ ва саҳҳомии асосӣ, фаъолияти роҳбарони воломақом, ба баҳодиҳии объективӣ ва мустақилонаи вазъи корҳои корхона кодиранд - яке аз омилҳои калидии беҳтар намудани сифати идоракунии корпоративӣ ба ҳисоб меравад [4,с.52]. Ба фикри мо, додани ваколати махсус ба директорон (менечмент)-и корхона, ба ширкат ва ё корхонаи саҳҳомӣ имкониятҳои васеъ ва нави идоракунии корпоративиро таъмин мекунад.

Дар тавсияҳои кумитаи Базеллӣ оид ба назорати бонкӣ "Тақмили идоракунии корпоративӣ дар ташкилотҳои қарзӣ" аҳамияти риояи принсипи тасмимгирии коллегиялии қабули қарорҳо дар фаъолияти мақомоти иҷроияи ташкилотҳои қарзӣ таъкид карда мешавад [2,с.1-8]. Тартиби ташкил ва салоҳияти мақомоти иҷроияи инфиродӣ ва коллегиялӣ дар оиннома ва ҳуҷҷатҳои дохилии ташкилоти қарзӣ тибқи қонунҳои "Дар бораи чамъиятҳои саҳҳомӣ" ва "Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ" муайян карда мешавад. Ба салоҳияти мақомоти иҷроияи ягона ҳуқуқи қабули қарорҳо оид ба амалиёти бонкӣ ва дигар амалиётҳои, ки ба тартиб ва меъёрҳои дар ҳуҷҷатҳои дохилии ташкилоти қарзӣ муқарраргардида, ки имконпазирии татбиқи онҳоро муайян мекунанд, тавсия дода мешавад. Мутобиқи қонунгузорӣ салоҳияти мақомоти иҷроияи коллегиялиро маҷлиси умумии иштирокчиён (саҳмдорон) ё шӯрои директорон (шӯрои нозирон)-и ташкилоти қарзӣ муқаррар менамояд. Илова бар ин, тавсия дода мешавад, ки ба ҳайати мақомоти иҷроияи коллегиялӣ роҳбари шуъбаи молия, роҳбари шуъбаи сохтории идоракунии хавфи бонкӣ (корманде, ки масъули ташкили кор оид ба идоракунии хавфҳои бонкӣ мебошад), роҳбарони дигар сохторҳо, ки амалиёти бонкӣ ва дигар амалиётҳои, ки барои ташкилоти қарзӣ муҳиманд, анҷом медиҳанд. Яъне, ҳалли вазифаҳои аввалиндараҷаи ширкат дар якҷоягӣ ва ё тасмимгирии коллегиялии қабули қарорҳо ба амал меояд, ки барои рушди ояндаи корхона таъсири мусбӣ мерасонад.

Унсурҳои муҳими идоракунии корпоративии ташкилоти қарзӣ ин дар ҳуҷҷатҳои дохилӣ муқаррар намудани тартиби таҳия, тасдиқ ва дар ҳолати зарурӣ тасхеҳи стратегияи рушди фаъолияти он мебошад. Стратегияи рушд бояд нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатиро дар бар гирад, ки баҳо додани фаъолияти ташкилоти қарзиро дар маҷмӯъ, воҳидҳо ва кормандони алоҳидаи онро имкон диҳад ва қобилияти муқоисаи натиҷаҳои дар давраи дахлдори банақшагирӣ бо нишондиҳандаҳои нақшавии пешбинишударо дошта бошад. Принципҳои асосии назорати самараноки бонкӣ ба самтҳои муҳими идоракунии корпоративӣ дар ташкилоти қарзӣ ташкил ва ҳамроҳсозии идоракунии хавфи бонкиро дохил мекунад, ки инҳоро дар бар мегирад:

- иштирок дар низоми идоракунии хавфи бонкӣ шӯрои директорон (шӯрои нозирон), мақомоти иҷроияи инфиродӣ ва машваратии ташкилоти қарзӣ;

- низоми чамъоварӣ, коркард ва ба мақомоти идоракунӣ расонидани маълумоти дахлдор дар бораи ҳамаҳавфҳои бонкии барои ташкилоти қарзӣ муҳим;

- ташкили воҳидҳои сохторӣ (таъини кормандон), ки масъули ҳамоҳангсозии тамоми ҳавфҳои бонкии ташкилоти қарзӣ мебошанд.

Пешгирии ҳавфи бонкӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи корхона ба ҳисоб рафта, он дар худ метавонад дигар принсипу қоидаҳоро дар бар гирад.

Унсурҳои муҳимми сиёсат дар соҳаи пешгирии бархӯрди манфиатҳо назорати Шӯрои директорон (шӯрои нозирон) аз болои сифати баҳисобгирии маълумоти ташкилоти қарзӣ дар бораи шахсони вобастаи он мебошад.

Бо дарназардошти имконоти мушкилот дар муайян кардани шахсоне, ки бенефитсиарҳои воқеӣ ҳастанд ва (ё) кодиранд ба қабули қарорҳо дар ташкилоти қарзӣ таъсир расонанд, тавсия дода мешавад, ки сиёсати ташкилоти қарзӣ дар соҳаи пешгирии бархӯрди манфиатҳо таҳия ва риояи тартиби бастанӣ аҳдҳоро ба инобат гирад, бо:

- шахсони вобастаи ташкилоти қарзӣ;

- иштирокчиён (саҳмдорон) -и ташкилоти қарзӣ ва шахсони вобастаи он;

- инсайдерони ташкилоти қарзӣ;

- шахсоне, ки шартномаҳо бо онҳо бо шартҳои мусоид сурат мегирад ё дорои хисороти мунтазами ташкилоти қарзӣ мебошанд, инчунин бо шахсоне, ки амалиётҳо бо онҳо мубодилаи (фурӯш) дороиҳои ташкилоти қарзиро бо пардохти векселҳо ё фурӯш (харид) ҳамон як дороиҳо бо хариди (фурӯш) минбаъдаи онҳоро дар бар гирад.

Бояд қайд кард, ки танҳо он ширкатҳое, ки аллакай бизнеси асосии худро таъсис додаанд ва мушкилоти боқӣ монданро дар шароити нави бозор ҳал кардаанд, метавонанд дар татбиқи стандартҳои баланди идоракунии корпоративӣ ва баланд бардоштани сатҳи касбии менеҷмент ширкат варзанд. Роҳбарони аксарияти корхонаҳо барои андеша кардан дар бораи стратегия вақт надоранд; вақти бештари онҳо барои ҳалли масъалаҳои ҷорӣ тичорат сарф мешавад. Набояд фаромӯш кард, ки дар ба тартиб даровардани идоракунии ширкат мутахассисони варзида, сармоягузориҳои доимӣ талаб карда мешаванд, ки ба ин на ҳама ширкатҳо кодиранд. Илова бар ин, ҳатто корхонаҳои муваффақ дар рушди худ мушкилоти ҷиддӣ низ доранд: онҳо наметавонанд фарсудаҳои фондҳои асосӣ, мушкилоти таҷдиди сохтори қори субпудратчиён, интиқоли навоариҳо ва нигоҳ доштани сифатро дар тамоми силсилаи технологӣ ва дистрибуторӣ, зарурати васеъ кардани уфуқи вақти менеҷмент, ки бидуни он баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот ғайриимкон аст, бартараф намоянд. Бинобар ин, рушди амалисозӣ ва ташаккули идоракунии корпоративӣ дар кишвари мо суғур ва қариб ки дар амал татбиқи худро наёфтааст.

Ҳамин тариқ сарчашмаҳои гуногуни илмиро таҳлилу омӯзиш намуда, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст:

- дар ташаккули идоракунии корпоративӣ дар дилхоҳ ширкат ва корхонаи саҳҳомӣ, аз ҷумла бонкҳо, ба инобат гирифтани омилу принсипҳои асосии онро ташаккулдиҳанда аҳамияти назаррас дорад, ки ҳангоми ба назар нагирифтани яке аз ин омилҳо ва ё принсипҳои муҳим, метавонад ба фаъолияти ширкати саҳҳомӣ ва ё ташкили идоракунии корпоративӣ нуқсон ва ё камбудӣ ба амал ояд;

- барои татбиқи дигаргуниҳои сохторӣ институтсионалӣ, ки дар таъмини суръати устувори баланди рушди иқтисодӣ нақши калидӣ доранд, ҳалли маҷмӯи мушкилот оид ба таъмини қафолати риояи моликияти хусусӣ, риояи ҳуқуқҳои сармоягузорон, такмили стандартҳои идоракунии корпоративӣ ва ғ. зарур аст;

- мушкилоти асосии идоракунии корпоративӣ на бо сифати қонунгузорӣ, балки бо мавҷуд набудани таҷрибаи дарозмуддати муносибатҳои корпоративӣ алоқаманд аст, аз ин рӯ, анъанаҳои рафтори корпоративӣ нав ба вучуд омада истодаанд.

АДАБИЁТ

1. Банк России «О современных подходах к организации корпоративного управления в кредитных организациях» // Вестник Банка России. – 2005. -№50(848). -С.3-4.
2. Базельский комитет по банковскому надзору «Совершенствование корпоративного управления в кредитных организациях». https://www.banki.ru/wikibank/bazelskiy_komitet/ (саҳаи мурӯъиат: 12.09.2020).
3. Ерзнкян Б.А. Современная корпорация: институциональные особенности и перспективы развития // Институциональная экономика / Под ред. акад. Д.С. Львова. -М.: ИНФРА, 2001. -С.172-206.
4. Жилин Ю.В. Проблемы и перспективы развития корпоративного управления в компаниях с государственным участием / Ю.В. Жилин, Х.П. Харчилова. Научные записки молодых исследователей. – 2015. -№5. -С.50-53.
5. Клейнер Г.Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Г.Б. Клейнер, Р.М. Качалова, В.Л. Тамбовцев. -М.: Экономика, 1997. -288 с.
6. Кодекс корпоративного управления РФ. Письмо Банка России от 10.04.2014, №06-52/2463 «О Кодексе корпоративного управления».
7. Менар К. Экономика организаций / К. Менар. -М.: ИНФРА-М., 1996. -160 с.

8. Мейтер К. Корпоративное управление в условиях рыночной экономики и переходного периода / К. Мейтер. -М.: Джонсон Уайли энд Санз, 1996. -С.23-51.
9. Милгром П. Экономика, организации и менеджмент / П. Милгром, Д. Робертс. В 2 т. Т.2. -СПб. Экономическая школа, 1999. – 422 с.
10. Московцев А.Ф. Институциональные факторы становления современной модели корпоративного управления / А.Ф.Московцев. Приоритеты России. – 2008. -№18(75). -С.1(9).
11. Ричард Л. Совет директоров-взглядизнутри. Принципы формирования, управление, анализ эффективности. -М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. -267 с.

АСОСҶОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВӢ

Дар мақола муаллиф масъалаи мубрами чома ва иқтисоди миллӣ асосҳои институтсионалии ташаккули низоми идоракунии корпоративиро зери таҳлилу омузиш қарор додааст. Бо таъя ба сарчашмаҳои гуногуни илмӣ ва таҳқиқотӣ дар мақола паҳлуҳои гуногуни масъалаи мазкур баррасӣ ва таҳлил қарда шудаанд. Аз ҷумла, қайд қарда мешавад, ки баланд бардоштани самаранокии низоми идоракунии корпоративӣ яке аз шартҳои асосии рушди минбаъдаи тичорати ватанӣ дар маҷмӯъ иқтисоди кишвар ба ҳисоб меравад. Тақмили идоракунии корпоративӣ бидуни баланд бардоштани масъулияти саҳҳомони калон ва шахсони таҳти назорати онҳо (директорон, менеҷментон) ғайриимкон аст. Ба ақидаи муаллиф, барои рушд ва ташаккули идоракунии корпоративӣ дар бонкҳои саҳҳомӣ, ба инобат гирифтани омилу принципҳои ташаккулдиҳандаи он аҳамияти бузург дорад. Аз ҷумла, қайд қарда мешавад, ки зери мафҳуми омилу институтсионалӣ маҷмӯи унсурҳои сифатан яхелаи сохтори институтсионалӣ, ки рафтори одии корпоративиро муайян мекунад, фаҳмида мешавад. Стандартҳои рафтори корпоративӣ дар муҳити мушаххаси институтсионалӣ муқаррар қарда мешавад, ки он шаклҳои ин рафторро муайян мекунад. Аз ин рӯ, ба эътидол овардани рафтори корпоративӣ танҳо дар сурати мавҷуд будани муҳити институтсионалии мувофиқ ба даст оварда мешавад. Унсурҳои муҳити институтсионалӣ ба ҷанбаҳои гуногуни рафтори корпоративӣ, аз қабилӣ бозорӣ, молиявӣ ва инноватсионӣ таъсир мерасонанд.

Калидвожаҳо: институтсионалӣ, идоракунии корпоративӣ, бонкҳо, бонкҳои саҳҳомӣ, ширкат, корхона, омилҳо, принципҳо, қоидаҳо, саҳҳомон, шӯрои директорон.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМА КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ

В данной статье автор анализирует и исследует актуальные вопросы общества и национальной экономики «Институциональные основы формирования система корпоративного управления». Опираясь на различные научные и исследовательские источники, в этой статье рассматриваются различные аспекты данной проблемы. В частности, отмечается, что повышение эффективности системы корпоративного управления является одним из основных условий дальнейшего развития внутренней торговли и экономики страны в целом. Улучшение корпоративного управления невозможно без повышения ответственности крупных акционеров и их подчиненных (директоров, менеджмента) за результаты деятельности компании. По мнению автора, для развития и формирования корпоративного управления в акционерных банках важно учитывать факторы и принципы, которые его формируют. В частности, отмечается, что под институциональным фактором понимается совокупность качественно идентичных элементов институциональной структуры, определяющих нормальное корпоративное поведение. Стандарты корпоративного поведения устанавливаются в конкретной институциональной среде, которая определяет формы этого поведения. Поэтому стабилизацию корпоративного управления можно добиться только при наличии соответствующей институциональной среды. Элементы институциональной среды влияют на различные аспекты корпоративного управления: рыночные, финансовые и инновационные. Данная статья отвечает всем научным требованиям и рассматривает проблемы современности, развития народного хозяйства.

Ключевые слова: институциональный, корпоративное управление, банки, акционерные банки, компания, предприятие, факторы, принципы, правила, акционеры, совет директоров.

INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR THE FORMATION OF A CORPORATE GOVERNANCE SYSTEM

In this article, the author analyzes and investigates topical issues of society and national economy "Institutional foundations for the formation of a corporate governance system". Drawing on various scientific and research sources, this article discusses and analyzes various aspects of this problem. In particular, it is noted that improving the efficiency of the corporate governance system is one of the main conditions for the further development of domestic trade and the country's economy as a whole. Improving corporate governance is impossible without increasing the responsibility of major shareholders and their subordinates (directors, management) for the company's performance. According to the author, for the development and formation of corporate governance in joint-stock banks, it is important to take into account the factors and principles that form it. In fairness, it is noted that the institutional factor is understood as a set of qualitatively identical elements of the institutional structure that determine normal corporate behavior. The standards of corporate conduct are set in a specific institutional environment that determines the forms of this behavior. For this reason, the stabilization of corporate governance can only be achieved if there is an appropriate institutional environment to affect various aspects of corporate governance: market, financial and innovation. This article meets all scientific requirements and examines the problems of the present, the development of the national economy.

Keywords: institutional, corporate governance, banks, joint-stock banks, company, enterprise, factors, principles, rules, shareholders, board of directors.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоев Сорбон Тоирович* – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ассистенти кафедраи назарияи иқтисодӣ. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. E-mail: sorbon.boboev@list.ru. Телефон: (+992) 907-88-88-92

Сведения об авторе: *Бобоев Сорбон Тоирович* – Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры экономической теории. **Адрес:** 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: sorbon.boboev@list.ru. Телефон: (+992) 907-88-88-92

Information about the autor: *Boboev Sorbon Toirovich* –Tajik state financial economic university, assistant of the Economic theory department. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan Dushanbe. str. Nachimov 64/14. E-mail: sorbon.boboev@list.ru. Phone: (+992) 907-88-88-92

УДК:336.71.3(575.3)(470)

АМОНАТҲОИ БОНКӢ ВА ҶОЙГИРКУНИИ ДУРУСТИИ ОНҲО ДАР БОНКҲО

Маҳмадов О.С., Маҳмадов Т.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қисмати зиёди аҳоли медонанд, ки депозити бонкӣ чист. Гузаштагони мо депозитро як намуди амонати зиёдшаванда «гузоштан ба дафтарчаи амонатӣ бо фоиз» меҳисобиданд. Аз ин лиҳоз, махсусан нигоҳдории воситаҳои пулиро дар шакли депозитӣ афзалиятнок медонистанд.

Таърихан истилоҳи амонат ҳамчун хайр ё ҳадя фаҳмида мешуд, ки он ба ибодатгоҳҳо ё таълимгоҳҳо дода мешуд. Ин намуди амонатҳоро баргардонида гирифтани мумкин набуд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар ҳиссаи умумии захираҳои бонкӣ воситаҳои ҷалбкардашуда қисмати зиёди онҳоро ташкил медиҳанд. Воситаҳои ҷалбкардашуда дар баъзе бонкҳо то 90%-и ҳиссаи умумии захираҳоро дар бар мегиранд. Бо тараққиёти ҷомеа ва авҷгирии рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ рӯз то рӯз аз тарафи бонкҳо намудҳои нави ҷалби воситаҳои пулӣ пешниҳод карда мешаванд. Бонкҳо асосан бо ду роҳ воситаҳои пулӣ ва захираҳои молиявиро аз субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ ҷалб менамоянд:

1. амалиёти амонатӣ;
2. амалиёт (қарзӣ, эмиссионӣ).

Маъмултарин амалиёти бонкҳо оиди ҷалб намудани воситаҳои муваққатан озоди субъектҳои хоҷагидорӣ ин амалиёти амонатӣ ба шумор меравад.

Амонати бонкӣ (ё депозит бо англ. deposit аз кал. латинии depositum – ашё ё воситае, ки барои нигоҳдорӣ дода шудааст) маблағи пулӣ ё коғазҳои қиматноке, ки аз тарафи соҳиби он, яъне шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба ташкилотҳои молиявӣ (ташкилотҳои қарзӣ, алалхусус бонкҳо) бо мақсади нигоҳдорӣ, зиёдшавӣ ё гирифтани даромад дар намуди фоиз супорида мешавад. Бояд қайд намуд, ки доир ба мафҳумҳои «амонат, пасандоз ва депозит» баъзе ихтилофҳо вучуд дорад. Аз ин лиҳоз, дар мақолаи мазкур мо зерини мафҳуми амалиёти амонатӣ тамоми амалиёти бонкӣ доир ба ҷалби амонату пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро ба муддати муайяни вақт ё бемуҳлат дар асоси шартҳои муайян дар назар дорем.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» амонат ин маблағ ва сарвати дигари шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба ташкилоти қарзӣ барои нигоҳдорӣ супурда шудаанд [4,с.3].

Пасандоз (аз кал. англисии savings) ин қисми даромади пулии аҳolist, ки баъди пардохти андозҳо андӯхта мешавад ва барои харидани молҳои истеъмолӣ сарф нашуда, бо мақсади дар оянда барои таъмини талаботҳои истифода мегардад. Пасандозҳо барои хариди коғазҳои қиматнок ва дигар асбобҳои молиявӣ ё барои ҷойгиркунии он дар намуди амонатҳои бонкӣ истифода мешаванд.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» пасандоз маблағест, ки ҳуқуқи истифодаи муваққатиаш ба ташкилотҳои қарзӣ бо шартҳои пардохти фоизи муайян вогузор шудааст [4,с.3].

Аз омӯзиши қонунгузорӣ бармеояд, ки маблағҳои аз ҷониби муштариён ба бонк барои нигоҳдорӣ гузошта мешаванд ва аз он фоиз намегиранд амонат мебошад ва маблағҳое, ки аз тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ ба бонк бо шартҳои гирифтани фоиз гузошта мешаванд, пасандоз номида мешавад. Яъне, аз рӯи амонат фоиз пардохт карда намешавад, аммо пасандоз бо фоиз мебошад.

Амалиёти амонатӣ ҷузъи асосии ҳар як бонк ба шумор рафта, ягон бонк (новобаста аз он ки он сармоияи зиёд дорад ё кам) бе ҷалби маблағҳои берунӣ фаъолият карда наметавонад. Инчунин, ба амалиёти базавии бонк маҳсуб ёфтани амалиёти ҷалби амонатҳоро мафҳуми «бонк», ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» оварда шудааст, маънидод менамояд [4,с.1].

Интихоби бонк барои барасмиятдарории амонат масъалае мебошад, ки ҳар як шахс меҳодад шартҳои бехтарини нигоҳдорию зиёдшавии сармоия хешро фавран ва дуруст ҳал намояд. Новобаста аз маблағи амонат сухан дар бораи нигоҳдории маблағҳои худӣ меравад, чунки дар ҳолати интихоби нодурусти бонк талафоти аз даст додани маблағҳо имконпазир мегардад. Аз ин рӯ, дар интихоби бонк бояд бодикқат рафтор намуд [1].

Қайд кардан зарур аст, ки қисмати зиёди амонатгузoron хангоми интихоби бонк, дар навбати аввал, бо фоизи баланде, ки аз ҷониби он ба онҳо пешниҳод карда мешавад, аҳамият медиҳанд. Аммо чунин пешниҳодҳои фиребона аз он шаҳодат медиҳад, ки бонк амалиётҳои хавфнок ва манъшударо бо маблағҳои амонатгузoronи хеш мегузаронад. Хангоме ки ба мо чунин пешниҳодҳо менамоянд, набояд фаромӯш кард, ки сиёсати бениҳоят хавфноки бонк хавфи талафоти амонатҳои моро зиёд менамояд. Аз ин рӯ, меъёри фоизи баланд нишондиҳандаи асосии интихоби бонк барои гузоштани воситаҳои амонатӣ намебошад. Пас, барои интихоби бонки боэътимод, бо мақсади гузоштани амонатҳои хеш ба кадом омилҳо бояд диққат дод? Саволи мазкур ҳалли хешро дар асоси омӯзиши маълумотҳои зерин меёбад:

Ҳисоботи молиявии бонк. Ин нишондиҳанда бечунучаро аз боэътимодии бонк хабар медиҳад, аммо барои он ки ҳисоботи молиявии бонкро таҳлил намуд, дониши муайяни иқтисодӣ лозим аст. Бояд қайд намуд, ки бештари амонатгузoron ҳатто моҳияти «Меъёри кифоягии сармоия» - ро намефаҳманд. Ҳама бояд донанд, ки мустақилона бо ҳисоботи молиявии бонкҳо метавон аз тахтаҳои иттилоотии бонкҳо ва сомонаҳои онҳо шиносӣ пайдо намуда хулосаҳои зарурии хешро баровард.

Меъёри кифоягии сармоия яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми боэътимоди бонк маҳсуб меёбад. Агар одӣ карда гӯем, ин меъёр андозаи сармоияи худии бонкро барои гузаронидани амалиётҳои фаъоли он нишон медиҳад. Масалан, Бонки миллии Тоҷикистон андозаи ҳадди ақалли кифоягии сармоияро на камтар аз 12% (К1-1) ва на камтар аз 10% (К1-2) муқаррар намудааст [6,с.14]. Чи қадаре ки ин нишондиҳанда зиёд бошад, ҳамон қадар бонк воситаҳои худиро дар амалиётҳои хеш истифода менамояд ва мутаносибан хавфи талафоти воситаҳои амонатгузoron кам мегардад;

Ҳайати саҳомони бонк. Бояд ба моликони (саҳомон)-и бонк диққат дод. Агар иттилоот оиди онҳо набошад ва ё моликони шахсони на он қадар боваринок бошанд, бехтараш ба ин бонк амонатҳои хешро нагузored;

Андозаи сармоия ва муҳлати фаъолияти бонк. Бешак бонк ҳар қадар калон бошад, ҳамон қадар он боэътимод ба ҳисоб меравад. Мутахассисон андозаи сармоияро, ки аз боэътимодии бонк шаҳодат медиҳад, на камтар аз 200 млн. рубл (қариб 30 млн. сомонӣ) медонанд. Аммо муҳлати фаъолият набояд аз ду сол кам бошад;

Мавҷудияти ҳаққи хизмат. Як қатор бонкҳо беогоҳии амонатгузoron аз онҳо барои кушодани суратҳисоб ҳаққи хизмат мегиранд. Ин аз беинсофии роҳбарияти бонк хабар медиҳад, чунки барасмиятдарории амонат маънои онро дорад, ки маблағҳои шумо барои истифодабарӣ ба бонк пешниҳод карда мешаванд ва он бояд ба шумо фоизи муайян пардохт намояд. Бояд хотиррасон намуд, ки ҳаққи хизматрасониҳои дохилии бонкие вучуд доранд, ки аз рӯи пешниҳоди хизматрасониҳои иловагӣ ситонида мешаванд. Масалан, огоҳкунии ҳатмӣ тавассути телефони мобилӣ (sms - хабар) ва ё почтаи электронӣ оиди гузаронидани амалиётҳо аз рӯи ҳисобҳои муштариён;

Фавран гирифтани амонат. Ҳолатҳое мешавад, ки ба мо фавран пул лозим мешавад ва моро зарур мегардад, ки амонати гузоштамонро пеш аз муҳлат гирем. Мувофиқи қонунгузории амалкунанда дилхоҳ амонат, новобаста аз намуди он, хангоми пеш аз муҳлат талаб намуданаш шартҳои амонати то дархостӣ нисбати он татбиқ мегардад. Бояд хотиррасон намуд, ки дар лаҳзаи кушодани амонат ҳар як амонатгузор бо бонк созишномаи майянеро ба имзо мерасонад, ки дар он чӣ гуна муқаррар карда шудани тартиби пардохти фоизҳо хангоми пеш аз муҳлат гирифтани маблағ муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, хангоми фавран гирифтани амонат тибқи шартномаи ба имзорасида чанд фоиз пардохт шудани онро бояд донист:

Вучуд доштани суғуртаи амонатҳо. Боварии ба бонк гузоштани маблағҳо аз ҷониби амонатгузoron метавонад тавассути суғуртаи амонатҳо таъмин карда шавад. Бонки боэътимод бояд иштирокчи низоми суғуртаи ҳатмии амонатҳо бошад [5,с.3].

Амонатҳои бе хавф. Мақсади асосии ҷойгиркунии амонат ин нигоҳдорӣ ва аз рӯи имконият зиёднамоеи сармоияи гузошташуда мебошад. Чунки маблағи амонат зиёд мешавад ё не, амонатгузoron бояд меъёри фоизи амонатро ҳисоб намуда, муқаррар намояд, ки таваррум пешбинишударо мепӯшонад ё не.

Дар баробари пешравии иқтисодӣ чомеа дар амалиётҳои депозитии бонкҳо дигаргунӣ ба амал меояд. Алҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои қарзии

молиявии зиёде (71 адад), аз чумла 19 бонки тичоратӣ фаъолият менамоянд, ки қисмати зиёдашон амалиёти депозитӣ мегузаронанд [9]. Қайд кардан зарур аст, ки амалиётҳои амонатии бонкҳо сол аз сол зиёд гашта, яке аз сарчашмаҳои асосии захираҳои қарзии ташкилотҳои мазкур ба ҳисоб мераванд. Дар санаи 31.12. 2019 амонатҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ 9 742,2 млн. сомони ро ташкил намуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 ба 18,4 млн. сомонӣ ва нисбати ба соли 2012 ба андозаи 4 815,9 млн. сомонӣ зиёд гардидааст, ки ин аз рушди ҳарсолаи онҳо дарак медиҳад [9].

Хулоса, мо чунин меҳисобем, ки барои муайян кардани баҳодиҳии аниқи боэътимоди бонк зарур аст, ки ба таври муфассал нишондиҳандаҳои иқтисодии онро таҳлил кард.

АДАБИЁТ

1. Артемов В.В. Договор банковского вклада и защита прав потребителей: иной взгляд / В.В. Артемов // Банковское право. – 2008. -№4. -С.22-25.
2. Банковское право: Учебник / Д.Г. Алексеева, С.В. Пыхтин, Е.Г. Хоменко. -М.: Юристъ, 2009. -480 с.
3. Братко А.Г. Банковское право России: Учебное пособие / А.Г. Братко. -М.: Юрид. лит., 2009. -848 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”. -Душанбе, 19.05.2009. -№524. www.nbt.tj (санаи мурочиат: 24.09.2020)
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ”. -Душанбе, 2 – юми августи соли 2011. -№758. www.nbt.tj (санаи мурочиат: 15.12.2020)
6. Инструкция №176 «О порядке регулирования деятельности кредитных организаций. Постановление Правления Национального банка Таджикистана за №304 от 9 октября 2009г.
7. Махмадов О.С. Анализ ликвидности как фактор финансовой устойчивости кредитной организации. Финансовый менеджмент. –2018. -№2. -С.85-95.
8. Махмадов О.С. Устойчивость банковской системы и принципы ее оценки. Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. – 2017. -№6(96). -С.80-89.
9. Сомонаи интернетии www.nbt.tj (Санаи мурочиат: 10.09.2020)
10. Хушвахтзода К.Х. Роль банковского кредитования в развитии малого сельскохозяйственного бизнеса Хушвахтзода К.Х., Т.А. Имомназарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. -№7. -С.35-41.

АМОНАТҲОИ БОНКӢ ВА ҶОЙГИРКУНИИ ДУРУСТИИ ОНҲО ДАР БОНКҲО

Дар мақолаи мазкур, пеш аз ҳама, тартиби дуруст ҷойгиркунии амонатҳо дар бонкҳо мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Аз ин рӯ, дар ин мақола муаллифони нишондиҳандаҳоеро, ки тартиби дуруст интиҳоб намудани бонкҳо ро бо мақсади гузаштани амонатҳо мусоидат менамоянд, ба таври муфассал дида баромадаанд. Муаллифони қайд менамоянд, ки амалиёти депозитии бонкӣ яке аз амалиёти асосии ташкилотҳои қарзӣ, махсусан бонкҳои тичоратӣ махсуб меёбанд. Бонкҳо ҳамчун ташкилоти тичоратӣ аз дигар намуди ташкилотҳои тичоратӣ бо он хусусиятҳои фарқ менамоянд, ки қисмати зиёди сармояи онҳо сармояи ҷалбшуда (70-90%) ба шумор меравад. Муаллифони ишорат ба он менамоянд, ки амонатҳо аҳамияти муҳимро барои рушди дилхоҳ бонки тичоратӣ иҷро менамоянд, чунки дар шароити имрӯза ҷалби бештари амонатҳо ҳамчун амалиёти ғайрифаволи бонкҳо заминаи мусоидеро барои ташаккули амалиёти фаволи онҳо ва гирифтани даромад фароҳам меоваранд. Инчунин, дар шароити кунунии ҳолати молиявии иқтисодиёти ҷаҳонӣ босуботи захираҳои бонкӣ, ҳаҷми сохтори онҳо, махсусан амонатҳо ҳамчун омилҳои муҳими боэътимодии бонкҳо баромад менамоянд. Мақолаи мазкур ба баррасии интиҳоби дурусти ташкилотҳои қарзии боэътимод хангоми ҷойгиркунии амонатҳои бонкӣ бахшида шудааст.

Қалидвожаҳо: амонат, бонк, амонатҳои бонкӣ, саҳомони бонк, ҳаққи хизматрасонӣ, меъёри кифоягии сармоя, суғуртаи амонатҳо.

БАНКОВСКИЕ ДЕПОЗИТЫ И ИХ ПРАВИЛЬНОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ В БАНКАХ

В данной статье, прежде всего, изучается правильный порядок размещения вкладов в банках. Поэтому авторы подробно обсудили показатели, облегчающие выбор банков с целью размещения депозитов. Авторы отмечают, что депозитные банковские операции являются одной из основных операций кредитных организаций, особенно коммерческих банков. Банки как коммерческая организация отличаются от других видов коммерческих организаций тем, что значительная часть их капитала составляет привлеченный капитал (70-90%). Авторы указывают на то, что депозиты имеют большое значение для роста любого коммерческого банка, поскольку в современных условиях привлечение большего объема депозитов как пассивные операции банков создают благоприятную основу для формирования их активных операций и получения дохода. Также в нынешних условиях финансового состояния мировой экономики стабильность банковских резервов, их размер и структура, особенно вкладов, выступают как важнейшие факторы надежности банков. Данная статья посвящена рассмотрению правильного выбора надежных кредитных организаций при размещении банковских вкладов.

Ключевые слова: депозит, банк, банковские депозиты, банковские акционеры, плата за обслуживание, норматив достаточности капитала, страхование депозитов.

BANK DEPOSITS AND THEIR CORRECT PLACEMENT IN BANKS

In this article, first of all, we study the correct procedure for placing deposits in banks. Therefore, in this article, the authors discussed in detail indicators that facilitate the selection of banks for the purpose of deposit placement. Authors note deposit banking operations is one of the main operations of credit institutions, especially commercial banks. Banks as a commercial organization differ from other types of commercial organizations in that a significant part of their capital is attracted capital (70-90%). The authors point out that deposits are important for the growth of any commercial bank, because in today's conditions, attracting more deposits as passive operations of banks creates a favorable basis for the formation of their active operations and income. Also, in the current financial situation of the world economy, the stability

of bank reserves, their size and structure, especially deposits, act as the most important factors in the reliability of banks. This article is devoted to the consideration of the correct choice of reliable credit institutions when placing bank deposits.

Keywords: deposit, bank, bank deposits, bank shareholders, service charges, capital adequacy ratio, deposit insurance.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмадов Орзуҷон Сафаралиевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи фаъолияти бонкӣ; Донишгоҳи иқтисодии Русия ба номи Г.В. Плеханов, аспирант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 987-97-81-26. E-mail: mahmadov.fariddun@mail.ru

Маҳмадов Толибҷон Сафаралиевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри курси 1-уми кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 985-93-98-97

Сведения об авторах: *Махмадов Орзуджон Сафаралиевич* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры банковской деятельности; РЭУ им. Г. В. Плеханова, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 987-97-81-26. E-mail: mahmadov.fariddun@mail.ru

Махмадов Толибджон Сафаралиевич – Таджикский национальный университет, магистрант 1-го курса кафедры национальной экономики и экономической безопасности. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 985-93-98-97

Information about the authors: *Makhmadov Orzudjon Safaralievich* - Tajik National University, assistant of the department of banking; PRUE them. G.V. Plekhanova, postgraduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 987-97-81-26. E-mail: mahmadov.fariddun@mail.ru

Makhmadov Tolibjon Safaralievich - Tajik National University, 1st year undergraduate of the Department of National Economy and Economic Security. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 985-93-98-97

УДК 332.334.4:622(575.3)

УСУЛҲОИ САМАРНОК ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИН ДАР МИНТАҚАҲОИ КҶҲИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Азизов Б.М., Абдулҳақов Б.К.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар Пайёми соли-2019 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» нисбати беҳдошти заминҳо ва самарнок истифодабарии он дар соҳаи кишоварзӣ чунин иброз намуданд: «Дар солҳои минбаъда пайомадҳои манфии тағйирёбии иқлим ба соҳаи кишоварзӣ низ меафзояд. Сол то сол афзоиш ёфтани масоҳати заминҳои бекор, биёбоншавӣ ва камобиву хушксолӣ боиси торафт паст шудани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ мегардад.

Моро зарур аст, ки маданияти баланди заминдориро риоя намуда, ҷиҳати истифодаи самарноку сарфакоронаи об барои обёрии заминҳо ҷорӣ намудани технологияҳои каммасраф дар соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи захираҳои об тадбирҳои доимӣ андешем. Бо ин мақсад, минбаъд афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бисёр муҳим буда, истифодаи самаранокии обу заминҳои қорам, технологияҳои инноватсионӣ ва агротехникаи пешрафта аз ҷумла, бунёди боғҳои интенсивӣ бояд таъмин карда шавд» [8, с.3].

Бо ин мақсад аз гуфтаҳои Пешвои миллат тавақалӣ гузариш ба «нигоҳдорию беҳдошти замин» ҳамчун яке аз шаклҳо ва усулҳои истифодаи оқилонаи захираҳои замини минтақаҳои Тоҷикистонро дар шароити афзоиши аҳолии деҳот, камбизоатӣ ва бекорӣ, коҳиш ёфтани майдонҳои ғайриқонунии замин, набудани заминаи мустаҳкамӣ моддию техникӣ ва дигар мушкилотҳоро дар бар мегирад. Ин масъала бешубҳа таҳияи усулҳои истифодабарии заминро талаб мекунад. Дар шароити кӯҳистони Тоҷикистон рушди «кишоварзии муҳофизатӣ» дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ, ки дар он ҷо имконияти парвариши зироатҳо ва гирифтани якчанд зироат мавҷуд аст, бояд ба самти махсуси илмҳои аграрӣ ва амалияи иқтисодӣ табдил ёбад.

Таъкид кардан зарур аст, ки вазъият дар соҳаи кишоварзӣ доимо тағйир меёбад ва дар натиҷа навсозии муқаррароти алоҳидаи намуна ҳамчун асоси системаи нави идоракунӣ иқтисодии деҳот бояд ба амал бароварда шавад. Аз ин рӯ, мо бояд ба мушкилиҳои рушди модели комплекси агросаноатӣ ҳамчун авзалияти баландтарини ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ муносибат намоем.

Дар қаламрави нисбатан мураккаби ҷуғрофӣ Тоҷикистон, ки аз нуқтаи назари мутобик будани истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар он 93% кӯҳҳо ҷойгиранд, ба назар

гирифта шавад ва вобаста ба минтақаҳои он истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба роҳ монда шавад. Равандҳое, ки дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон дар тӯли 10-15 соли охир руҳ медиҳанд, аз як тараф, чандин маротиба содда карда шуданд ва, аз ҷониби дигар, онҳо гуногунии шароити зиндагӣ ва усулҳои истеҳсолиро ба таври назаррас баланд бардоштанд. Аз ин рӯ, тарзи зиндагии мардуми деҳот гуногунрангиро талаб карда миқёси меҳнати кишоварзиро васеъ кардааст. Бо дарназардошти ин ҳолатҳо возеҳ аст, ки ҳангоми таҳлили минтақаҳои алоҳидаи соҳаи кишоварзӣ вобаста ба хусусиятҳои он, афзоиши мунтазами аҳолиро ба назардошти анъанаҳои миллӣ ва равандҳои муҳочират бояд ислоҳ карда шаванд [2,с.63].

Кишоварзӣ манбаи аслии заминаи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар ҳаёти ҳар як сокини кишвар ба ҳисоб меравад ва инчунин Тоҷикистон низ дар ин самт бетараф нест. Чӣ гуна давлати аграрӣ метавонад танҳо тавассути инкишофи соҳаи кишоварзӣ манбаҳои барои шукуфоии давлат пайдо кунад? Бешубҳа рушд ва истифодаи технологияҳои муосир самти ташаккули иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла кишоварзиро ба таври ҷиддӣ иваз хоҳад кард.

Ба ҳама маълум аст, ки шароити кишоварзӣ дар минтақаҳои «кӯҳӣ» ва «водӣ» яқинан нест, онҳо гуногунанд ва арзиши рушди он аз ҳамин ҷо фарқ мекунад. Сифати табиӣ ашёи хом ва маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар минтақаҳои ҷумҳурӣ истеҳсол карда мешаванд, хеле гуногунанд, аз ин рӯ, арзиши пулии ҷузъҳои муфид ба даст оварда намешавад. Аммо ҳаёт нишон медиҳад, ки ҳиссаи омили инсонӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ хеле баланд аст.

Сухан дар бораи дурнамои рушди иқтисодиёти аграрии бозорӣ меравад, ки дар миқёси давраҳои бузурги таърихӣ метавонад ба рушди кишвар, дар маҷмӯъ, таъсир расонад. Шаклҳои мушаххаси ин таъсирот гуногунанд, аммо ҳар кадоме аз онҳо барои қабули қарорҳо дар бораи судмандии маҳсулот метавонад ҳалқунанда бошад. Худи амалияи ҳаёт ва манфиатҳои кишвар талаботи ихтисоси байналмилалӣ талаботи рушди соҳаҳои алоҳидаи зироаткорӣ ва чорводориро муайян мекунад. Дар Тоҷикистон заминаи рушди иқтисоди муосири миллӣ бояд парвариши пахта, боғдорӣ, чорводорӣ, зироаткорӣ дар деҳаҳо ва заминҳои лалмию кӯҳӣ бо воситаи борон самарнок истифода бурда шаванд. Бояд қайд кард, ки беш аз пеш муҳимтар аст, ки роҳҳои мустақилона шаклу усулҳои дастрасии озуқаворӣ ҷумҳуриро нишон диҳем.

Хулоса, ба амнияти ғизоии кишвар ва ҳалли мушкилиҳои ғизо танҳо дар сурати амалӣ намудани ғояи миллӣ «иқтисодиёти нав» ва дар таркиби он «хоҷагии нав» ноил шудан мумкин аст. Чунин консепсия танҳо метавонад ба рушди «нав» низоми илман гузаронидани иқтисодиёти деҳот бошад, ҳамчун як қисми модели умумимиллӣ рушди кишвар ба роҳ монда шавад.

Ҳамачунин, соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ як соҳаи азим ва ҳаётан муҳим буда, дар татбиқи ҳадафи стратегияи давлат барои амнияти озуқаворӣ кишвар ва дар ин замина баланд бардоштани воқеии сатҳи моддӣ ва фарҳангии зиндагии аҳоли аҳамияти муҳим дорад. Дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар якҷоягӣ бо хоҷагии ҷангал ва хоҷагии (аз ҷумла хоҷагии ёрирасони шахсӣ), зиёда аз 74% иқтисодиёти миллӣ қор мекунад, зиёда аз 70% аҳолии ҷумҳурӣ дар деҳот зиндагӣ мекунад, барои мақсадҳои кишоварзӣ тақрибан тамоми ҳудуди обёришаванда, аз ҷумла масоҳати замини ҷумҳурӣ, таъмин карда мешавад ва қисми зиёди маводи хӯроквориро, ки аҳолии кишвар истеъмол мекунад, ва қисми зиёди ашёи барои истеҳсоли либосу пойафзол истифодашаванда таъмин карда мешавад.

Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз давлатҳои ояндадор бо муваффақият, метавонад хоҷагии кишоварзӣ асри 21-ро дар заминаи низоми нави идоракунии дар робита бо нигоҳ доштани хусусиятҳои анъана, тарзи ҳаёт ва психологияи аҳоли амалӣ намояд. Асоси иқтисодии Тоҷикистони соҳибистиклол асосан иқтисодиёти «нав» -и миллӣ бозоргонӣ бо системаи нави илмӣ асосёфтаи кишоварзӣ бо иваз кардани системаи кӯҳнаи маъмули мебошад [6,с.32].

Хусусияти дигари хоси мамлакатамон ин системаи идоракунии иқтисодиёти миллӣ фароҳам овардани шароити бехтарин барои рушди иқтисодӣ минтақа бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳо, захираҳои бойи табиӣ, сатҳи баланди таваллуд дар байни аҳолии деҳот мебошад. Ҷузъи муҳимми воқеияти тоҷикон ин расму анъанаҳо, тарзи ҳаёт ва хусусиятҳои фарқкунандаи минтақаҳо мебошад, ки метавонад барои рушди васеи соҳибкорӣ деҳот, бизнес ва агробизнес, усулҳои истеҳсоли маҳсулотҳои оилавӣ аз ҷумла, шаклҳои хоҷагидорӣ, рушди агротуризм деҳот ҳамчун хусусияти боигарии табиӣ кишвар ба ҳисоб рафта метавонад дар таъмину амнияти озуқаворӣ кишвар ва рушди иқтисодиёти мамлакатамон мусоидат намоянд.

Чадвали 1. Замини умумӣ ва замини истифодаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020. (ҳазор гек)

Table 1. General land and agricultural land in the Republic of Tajikistan in 2020. (thousand hectares)

Замини умумӣ	Заминҳои истифодаи кишоварзӣ	Мазраъ	Ниҳолҳои бисёрсола	Алафдаравӣ	Чарогоҳ	Замини боир
14137,9	3669,4	659	150,9	15,8	2818,0	25,7

Аз маълумоти дар нақша нишондодашуда маълум гардид, ки 17,8% заминҳо мазраъ, 4,1,% заминҳо ниҳолҳои бисёрсола, 0,4% заминҳои алафдаравӣ, 76,8% заминҳои чарогоҳ, 0,7% заминҳои боиро ташкил дод [6,с.280]. Аз таҳлили маълумот дар нақшаи овардашуда аз 100% замини истифодаи кишоварзӣ 76,8% заминҳоро заминҳои чарогоҳ ташкил медиҳанд, ки ин нишондиҳанда каме боиси нигарони дар истифодаи заминҳо мебошад. Боя қайд кард, ки қисми бисёри заминҳои чарогоҳҳо дар ноҳияҳои дурдасти куҳи мавҷуд мебошанд аз ин лиҳоз вобаста ба минтақаҳои куҳии мамлакатамон бояд заминҳо самарнок истифода бурда шаванд.

Мо метавонем дар заминҳои лалмию кӯҳии мамлакатамон бисёре аз маҳсулотҳои асосии соҳаи кишоварзиро бароҳ монем аз ҷумла: кишти картошка, ғаладона ва зироатҳои донагӣ бамисли нахут, зағир, чав, ва ғайра, ки хоси заминҳои лалми ва кӯҳӣ мебошанд. Чи тавре, ки дар боло қайд намудем 93% ҳудуди мамлакатамонро кӯҳҳо ташкил медиҳанд ва инчунин зиёда аз 70% аҳолии мамлакатамон дар деҳот зиндагонӣ менамоянд аз ин лиҳоз рушд ва нигоҳдошти заминҳо дар деҳот бояд ҷидди ва самарнок бароҳ монда шаванд. Дар ин ҳолат, бояд як қатор омилҳои бунёди ба назар гирифта шаванд:

- дар муқоиса бо минтақаҳои водии ҷумҳурӣ, дар аксарияти минтақаҳои кӯҳӣ шароити табиӣ камтар мусоид мебошанд;

- кишоварзӣ дар минтақаҳои кӯҳистон қариб ки заминаи моддию техникаи ба хусусиятҳои кӯҳӣ мувофиқро надорад, аз қабилҳои воситаҳои «механикони хурд», нуриҳои махсусе, ки ба хусусиятҳои минтақаҳои кӯҳӣ ҷавобгӯ мебошанд ва ғайра, ки ҳалли онҳо дар шароити бозор, гарчанде хеле мушкил аст, аммо дар якҷоягӣ ба таври объективӣ зарур аст;

- дараҷаи ниҳоят пасти дастгирии молиявии давлат барои рушди истехсолоти кишоварзии кӯҳӣ;

- дар ҷумҳурӣ инфрасохтори дахлдори бозорӣ барои ба истеъмолкунанда баровардани маҳсулоти кӯҳӣ ва ғайра мавҷуд нест.

Ҳамаи ин омилҳо ниёзи ба назар гирифтани доранд ва мушкилоти вобаста ба онҳо, гарчанде ки қисман ҳал карда шудаанд, ҳамзамон таҳқиқоти махсуси олимони талаб мекунанд. Дар ҳолате ки ин мушкилот ҳалли худро ёбанд, фикр менамоем, ки рушди соҳаи кишоварзӣ дар манотиқи кӯҳӣ боз ҳам хубтар ва беҳтар мегардад.

АДАБИЁТ

1. Барфиев К.Х. Обеспеченность дехканских (фермерских) хозяйств материально-техническими средствами //Крымский научный вестник.-2016. -№2(8). –С.319-324.
2. Гафуров Х. Тоҷикистон дар охири асри 21: Президент Эмомалӣ Раҳмон ва иқтисодиёти миллӣ / Х. Гафуров. –Душанбе, 1999. –С.63.
3. Жичкин К. Государственная поддержка личных подсобных хозяйств / К. Жичкин, Н. Липатова // АПК: - экономика, управления. - 2007. -№8. -С.41-42.
4. Зиёев Б.С. Эффективность использования земельных ресурсов / Б.С. Зиёев // Вестник национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе: Сино, 2014. -№2/6(144). - С.46-49.
5. Одинаев Х. Иқтисоди бозор: мушкилоти идоракунии / Х. Одинаев. -Душанбе, 1997. -16 с.
6. Одинаев Х. Тоҷикистон: се мафҳуми рушд / Х. Одинаев, Х. Гафуров. -Душанбе: Шарқи Озод, 1997. -102 с.
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. -С.280.
8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2019.
9. Умаров Д.М. Вопросы совершенствования платного землепользования в сельском хозяйстве Республики Таджикистан / Д.М. Умаров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. -Душанбе, 2006. -№4.

УСУЛҲОИ САМАРНОК ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИН ДАР МИНТАҚАҲОИ КӯҲИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола усулҳои самарноки истифодабарии замин дар минтақаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки сол то сол афзоиш ёфтани масоҳати заминҳои бекор, биёбоншавӣ ва камобиву хушксолӣ боиси торафт паст шудани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ мегардад. Ба ҳама маълум аст, ки шароити кишоварзӣ дар минтақаҳои «кӯҳӣ» ва «водӣ» яқинан нест, онҳо гуногунанд ва арзиши рушди он аз ҳамин ҷо фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, мо бояд ба мушкилиҳои рушди модели комплекси агросаноатӣ ҳамчун авзалияти баландтарини ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ муносибат намоем.

Кишоварзӣ манбаи аслии заминаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар ҳаёти ҳар як сокини кишвар ба ҳисоб меравад ва инчунин Тоҷикистон низ дар ин самт бетараф нест. Ҳамаи ин омилҳо ниёзи ба назар гирифтани доранд ва мушкилоти вобаста ба онҳо, гарчанде ки қисман ҳал карда шудаанд, ҳамзамон таҳқиқоти махсуси олимони талаб мекунад. Дар ҳолате ки ин мушкилот ҳалли худро ёбанд, фикр менамоем, ки рушди соҳаи кишоварзӣ дар манотиқи кӯҳӣ боз ҳам хубтар ва бехтар мегардад.

Калидвожаҳо: минтақаҳои кӯҳӣ, услухи самарноки истифодабарии замин, шароити кишоварзӣ, мушкилиҳои рушди модели комплекси агросаноатӣ, заминаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ В ГОРНЫХ РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье автором рассматриваются эффективные методы использования земель в горных регионах Республики Таджикистан. Автор отмечает, что из года в год увеличивается площадь залежных и пустынных земель, маловодье и засуха становится причиной снижения продуктивности сельскохозяйственных культур. Всем известно, что сельскохозяйственные условия в горных и долинных регионах республики отличаются друг от друга. Поэтому, мы должны относиться к проблемам развития модели агропромышленного комплекса как к высшей приоритетной задаче решения проблем социально-экономической жизни республики. Сельскохозяйственная отрасль считается основным источником социально-экономическим источником жизни каждого жителя республики и Таджикистан не стоит в стороне от данного направления развития. Все эти факторы должны быть учтены и трудности, связанные с данной проблемой хотя и решены частично, но требуют специального исследования со стороны ученых. В том случае, если эти проблемы будут решены на должном уровне, конечно же развитие сельскохозяйственной отрасли в горных регионах республики будет еще лучше.

Ключевые слова: горные регионы, эффективные методы использования земель, сельскохозяйственные условия, проблемы развития модели агропромышленного комплекса, основы социально-экономического развития.

EFFECTIVE METHODS OF LAND USE IN MOUNTAIN REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the author examines effective methods of land use in the mountainous regions of the Republic of Tajikistan. The author notes that from year to year the area of fallow and deserted lands increases, low water and drought become the reason for a decrease in the productivity of agricultural crops. Everyone knows that agricultural conditions in the mountainous and valley regions of the republic differ from each other. Therefore, we must treat the problems of developing the model of the agro-industrial complex as the highest priority task of solving the problems of the socio-economic life of the republic. The agricultural industry is considered the main source of socio-economic source in the life of every citizen of the republic and Tajikistan does not stand aside from this direction of development. All these factors must be taken into account and the difficulties associated with this problem, although partially solved, but require special research on the part of scientists. In the event that these problems are resolved at the proper level, of course, the development of the agricultural sector in the mountainous regions of the republic will be even better.

Keywords: mountainous regions, effective methods of land use, agricultural conditions, problems of the development of the model of the agro-industrial complex, the foundations of socio-economic development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизов Бадриддин Мирзоалиевич* - Донишгоҳи давлатии Данғара, ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозбандӣ. **Суроға:** 734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Данғара, кӯчаи Марказӣ, 34/2. Телефон: **933-44-59-65**

Абдулҳақов Бобосафар Курбоналиевич - Донишгоҳи давлатии Данғара, ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозбандӣ. **Суроға:** 734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Данғара, кӯчаи Марказӣ, 34/2. Телефон: **905-99-12-14**

Сведения об авторах: *Азизов Бадриддин Мирзоалиевич* - Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры бухгалтерского учета и налогообложение. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, Дангаринский район, улица Центральная, 34/2. Телефон: **933-44-59-65**

Абдулҳақов Бобосафар Курбоналиевич - Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры бухгалтерского учета и налогообложение. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, Дангаринский район, улица Центральная, 34/2. Телефон: **905-99-12-14**

Information about the authors: *Azizov Badridin Mirzoalievich* - Dangara State University, Assistant of the Department of Accounting and Taxation. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Dangarinch district, Central street, 34/2. Phone: **933-44-59-65**

Abdulkhakov Bobosafar Kurbonalievich - Dangara State University, Assistant of the Department of Accounting and Taxation. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Dangarinch district, Central street, 34/2. Phone: **905-99-12-14**

УДК: 339.19

БОЗОРИ МАҲАЛИИ МОЛҶОИ ИСТЕЪМОЛӢ ВА ХИЗМАТРАСОНӢ

Каримова Н.С., Саидова Н.И., Саидова Ш.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Марҳилаи кунунии рушди иқтисод бо минтақакунонии назаррас тавсиф меёбад, лекин ташаккул ва рушди минтақаҳо дар сатҳи минтақавӣ ба қадри кофӣ омӯхта нашуда, танҳо бозорҳои ҷудоғона ва масъалаҳои бо он алоқаманди рушди қистматҳои инфрасохтор баррасӣ мегарданд.

Дар умум, минтақа инъикосгари зерсистемаи комплекси иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат маҳсуб ёфта, қисмати нисбатан мустақили онро бо давраи азнавистеҳсолкунии анҷомдодашуда ва махсусияти равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро муаррифӣ менамояд [8,с.47].

Сатҳи номукаммали рушди бозорҳои минтақавӣ ва инфрасохтори бозор дар як қатор ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба пастшавии ғайриқонунии қорӣ, рушди сусти истеҳсолот, вайроншавии раванди азнавистеҳсолкунии мӯътадил меорад.

Зарурияти омӯзиши масоилҳои назариявии ташкили бозорҳои минтақавӣ бо гузариш ба муносибатҳои рушдёфтаи бозоргонӣ ба миён меояд, ки ин таҳлили амиқи тамоми падидаву равандҳоро, ки дар соҳаи иқтисоди минтақаҳо ва қонуниятҳои бозорҳо ба амал меоянд, талаб менамояд.

Барои бадастории ин мақсадҳо зарур аст, ки :

а) сохтори бозорҳои минтақавӣ ва шароитҳои объективӣ, инчунин заминаи ташаккули онҳо омӯхта шавад;

б) принципҳои ташхиси иқтисодии рушди бозорҳои минтақавӣ коркард карда шаванд;

в) таъсири бозорҳо ба раванди минтақавии азнавистеҳсолкунӣ таҳқиқ карда шавад;

г) сатҳи муносири рушди иқтисодии инфрасохтори бозор базорӣ шуда, қонуниятҳои механизми амаликунии мутақобилаи субъектҳои хоҷагидорӣ иқтисоди минтақа омӯхта шавад;

д) методҳои танзими иқтисодии раванди ташаккул ва рушд коркард карда шавад.

Дар умум низоми бозоргонии минтақа нигорандаи маҷмӯи бозорҳои бо ҳам алоқаманди навъҳои гуногун мебошад, ки мақсади асосии онҳо таъмини рушди самараноки иқтисоди минтақавӣ мебошад. Дар низоми бозоргонии минтақа амаликунии сершумори мутақобилаи субъектҳои иқтисоди минтақавӣ бо ҳам даромехтаанд, ки ба сифати истеҳсолкунандагон и истеъмолкунандагони молу хизматрасониҳои гуногун баромад менкамоянд.

Барои амаликунии самараноки иқтисоди минтақа ва таъмини талаботи аҳоли рушди низоми бозорҳо зарур аст, ки аз бозори истеъмолӣ, бозори воситаҳои истеҳсолот, бозори меҳнат, бозори молиёт, бозори амволи ғайриманқул, бозори иттилоот иборат мебошад.

Ҳамаи ин бозорҳо дар гирдгари захираҳои моддӣ-ашёӣ, воситаҳои молӣ-қарзӣ, чараёнҳои иттилоотӣ ширкат меварзанд. Онҳо муносибатҳои иқтисодии истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаро танзим намуда, асоси амаликунии самараноки бозорҳои сатҳи минтақавиро ташкил медиҳанд. Бозорҳои минтақавӣ нигорандаи бозорҳои мебошанд, ки дар он соҳаи истеҳсолотӣ ва тақсимкунанда ва соҳаи мубодилот ва истеъмол бо ҳудудҳои маҷмӯӣ маҳдуд карда шуда, кафили рушди иқтисодӣ ва дастгирии истиқлолияти иқтисодии минтақа мебошанд [10,с.28].

Аз рӯи ақидаи Алиев А.Б. бозори минтақавӣ – ин низоме мебошад, ки бо маҷмӯи муносибатҳои савдӣ байни фурушандагон ва истеъмолкунандагони гурӯҳи молӣ дар қарамрави муайян мебошад [1,с.320].

Соҳаи муносибат байни агентҳои иқтисодӣ, чун қоида, байни шаҳр ва ё ноҳия маҳдуд мебошад. Бозори минтақавӣ воҳиди сохтори низоми минтақавии иқтисодӣ мебошад, ки зери таъсири талабот ва пешниҳод таъсис дода шудааст.

Дар сохтори бозорҳои минтақавӣ метавон чанбаҳои амаликунии онро ҷудо намуд, ки ба онҳо шомиланд:

- маҳдудияти тезу тунди ҳудудӣ – муносибат байни фурушандагон ва истеъмолкунандагон дар доираи як ташкила амалӣ карда мешавад;

- тавсифоти истеҳсолии фуруши маҳсулот – намуди аниқи мол бевосита дар он маҳал фурухта мешавад, ки дар он истеҳсол шудааст;

- минтақавӣ будани конъюнктура – бозори минтақавӣ дар як андозаи муайян аз махсусияти талаботи истеъмолӣ вобастагӣ дорад, ки дар қарамрави муайян ташаккул ёфтааст;

- бартарии истеҳсолкунандагони минтақавӣ, ки характери истеҳсолии муносибатҳои савдӣ-бозоргониро дастгирӣ менамоянд.

Ҳамин тариқ, бозори минтақавӣ – ин низоме мебошад, ки бо муносибатҳои байни истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагони маҳсулот ташаккул ёфтааст, ки ба он дар қарамрави муайян талаботи бештар ҷой дорад.

Бозор ҳангоми мавҷуд будани шароитҳои муайян амал менамояд. Ба онҳо дохил мешаванд:

- татбиқи шаклҳои гуногуни моликият;

- демократикунонии истехсолот ҳангоми нигоҳдории танзимкунандагони давлатӣ;
- таъсиси инфрасохтори бозор, ки се унсури асоси бозори молу хизматрасонӣ, бозори омилҳои истехсолот ва бозори молиявиро муттаҳид месозад.
- низоми чораҳое, ки бо коркард алоқаманданд, бояд дар қонунгузорӣ дарҷ гардида, муқаррароти иқтисодӣ оиди гузариш ба методҳои бозоргонии хоҷагидорӣ қабул гарданд.

Ҳангоми ошкорсозии моҳияти муносибатҳои бояд онро дар назар дошт, ки мафҳуми бозор маънии дучониба дорад.

Якум, бо маънии хусусӣ бозор маънии фурӯшро дорад, ки дар соҳаи мубодилот ва муомилот амалӣ карда мешавад. Дуюм, бозор ин низоми муносибатҳои иқтисодӣ байни одамон мебошад, ки равандҳои истехсолот, тақсимот, мубодилот ва иттеъмодро фаро мегирад. Он ба сифати механизми мураккаби амаликунии иқтисод баромад менамояд [5,с.176].

Нисбати муносибати ташкилӣ бозори минтақавӣ бо тичорати хурди савдои чаканаи майдафурӯшӣ, корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ муаррифӣ гардидааст. Аз ин лиҳоз, тичорати хурд шабакаро ташаккул дода, таркиботи таркибии бозори боз ҳам осоишта – бозори минтақавӣ мебошад. Тамоми равандҳо ва муносибатҳои, ки дар бозори минтақавӣ ба вуқӯ меоянд, аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ ва минтақавӣ танзим карда мешаванд. Мақомоти танзимкунанда бозори минтақавиро бо як қатор методҳо ҳавасманд ва ё маҳдуд месозанд, ки ин инҳоянд:

1) Муқаррарсозии мустақими марказонидашудаи таруфаҳо ба молҳо бо мақсади бартарафсозии монополикунонии бозори минтақавӣ;

2) Муқаррарсозии нархгузории интиҳой барои миёнаравон новобаста аз шумораи ҳуди миёнаравон;

3) Муқаррарсозии нархгузории озод дар шароитҳои муносибатҳои ғайримонополикунонии молӣ-бозоргонӣ ва рақобат.

Чораҳои таъсиррасонӣ ба бозори минтақавӣ имконият медиҳанд, ки вазъи онро танзим намоем. Вазъи бозор – ин натиҷаи муносибатҳои молӣ-бозоргонии қаламрави муайян мебошад, ки самаранокии ин муносибатҳоро нишон медиҳад. Ҳангоми муайянсозии вазъи бозори минтақавӣ чунин омилҳоро ба ҳисоб мегиранд: даромад ва қобилияти харидории аҳоли дар минтақаи муайян: динамикаи истехсоли маҳсулот: номгӯй, ҳаҷм ва сифати маҳсулот; арзиши маҳсулот ва динамикаи нархҳо, методҳои фурӯши маҳсулоте, ки истехсолкунандагони минтақавӣ истифода мекунанд.

Ҳамин тариқ, бозори минтақавӣ ҳамчун индикатори динамикаи талабот ва пешниҳоди истехсол ва фурӯши молҳо дар минтақа бааромад намуда, аз сатҳи рушди он вазъи бозори умумии минтақавӣ вобастагӣ дорад.

Бозори минтақавӣ дар низоми иқтисодии мамлакат функцияи муҳимро иҷро менамояд – муқаррарсозӣ ва мустаҳкамсозии муносибатҳои савдоии байниминтақавӣ бо баҳисобгирии талабот ва пешниҳоди маҳаллӣ. Нақши бозори минтақавӣ дар рушди бозори умумиминтақавӣ аз рӯи афзоиши фурӯши маҳсулоти дорой таъиноти стратегӣ афзун мегардад.

Воқеан, бозори минтақавӣ мубодилоти самараноки молиро дастгирӣ намуда, шароитҳои дастрасии баробари иттеъмолкунандагонро ба маҳсулоти истехсолшаванда фароҳам меорад. Дастрасии баробар ба маҳсулот қонеъгардонии талаботи қобили пардохтиро дар зинаи ибтидоии низоми иқтисодӣ таъмин менамояд. Барои қонеъгардонии талабот истехсолкунандагони истехсолот, спектри молҳои истехсолшавандашонро васеъ мегардонанд, ки ин бо таври фаврӣ рушди муносибатҳои савдой-истехсолиро дар минтақа дар умум ҳавасманд мегардонанд. Бо дарназардошти ин, - инфрасохтори бозори минтақавӣ, қобилияти он ба худтанзимкунӣ – омилҳои асосие мебошанд, ки метавонанд бозори минтақавиро руш диҳанд ва ё онро маҳдуд созанд.

Дар қаламрави минтақаи муайян метавон бозорҳои вохӯрд, ки аз рӯи самтҳои гуногун вобаста аз таҳассус дар хоҷагии халқ, вазъи ба худ хоси иқтисод ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва меҳнатӣ, инчунин, анъаноти истехсол ва иттеъмол таъсис дода шудаанд.

Робитаҳои гуногунҷониба ва суръатнок дар дохили дилҳо минтақа ва қисматҳои ҷудогонаи он хос мебошад, ки аз ин ҳисоб минтақа ҳамчун системаи ягона ба назар мерасад.

Намудҳои асосии бозорҳо ба субббозорҳо ва сегментҳои бозорӣ тақсим мешаванд. Сегментатсияи бозор нигорандаи тақсими иттеъмолкунандаи моли мазкур ба гурӯҳҳои алоҳидаро ифода менамояд, ки ба молҳо талаботи гуногунро пешниҳод месозад [9,с.51].

Дар сатҳи бозорҳои маҳаллӣ на танҳо ҳаракати мол амалӣ карда мешавад, ки ҳаракати яквқтаи сармояро пешбинӣ намуда, раванди азнавистехсолкунии минтақавиро

хизматгузори намуда, инчунин, ҳаракати сармоя на танҳо дар шакли молӣ, инчунин сармояи пулӣ таъмин карда мешавад, ки мубодилоти молро бо воситаи бозорҳои маҳаллӣ хизматгузори намуда, таъмини сармояи асосӣ ва гардони соҳаи истеҳсолот ва мубодилотро дар минтақа, инчунин, тамоми соҳаҳои иқтисоди минтақаро бо захираҳои меҳнатӣ ва мубодилоти иттилоотӣ иқтисодӣ амалӣ менамояд.

Соҳаҳои муносибатҳои иқтисодӣ аз рӯи масъалаҳои харидорӣ, фурӯш ва чобачогузори захираҳои молиявӣ-қарзӣ дар минтақа, инчунин, азнавистеҳсолкунии онҳо ва танзим дар шароитҳои талабот ва пешниҳодоти тағйирёбандаи сегменти нави дар марҳилаи ташаккули худ ҷойдоштаи бозори маҳаллӣ масхуб меёбад, ки ибто дигар сохторҳои он амаликунии мутақобила дорад.

Мавҷуд набудани раванди ягонаи ташкили амликунии бозорҳои маҳаллӣ ба бисёр оқибатҳои ногувор меорад, ки ибто азнавистеҳсолкунии захираҳо дар минтақа алоқаманд аст.

Амаликунии мутақобилаи самаранок – қисмати зарурии иқтисоди дорои механизми бозоргонии раванди азнавистеҳсолкунӣ мебошад.

Барои он ки вазъи иқтисодӣ-иҷтимоиро дар минтақаи дар асоси муносибатҳои бозоргонӣ дар он лаҳзае, ки дар минтақа алоқаҳои мустақим ва гардон байни бозорҳои маҳаллӣ дар раванди азнавистеҳсолкунӣ ташаккул меёбад, ба эътидол орем, таркиби субъектҳои иқтисодӣ васеъ гардида, нақши мақомоти минтақавӣ ҳокимияти иҷроия ҳамчун субъектҳои муносибатҳои бозоргонӣ тағйир меёбад, бояд раванди амаликунии мутақобилаи бозорҳои маҳаллӣ минтақа ба танзим дароварда шавад. Дар умум, раванди азнавистеҳсолкунӣ нигорандаи ченакҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ рушди системаи минтақавӣ дар асоси идоракунии амаликунии мутақобила байни ин қисматҳо мебошад. Раванди азнавистеҳсолкунӣ дар бозор дар асоси амаликунии мутақобилаи иштирокчиёни гуногун: истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагоне, ки ташкилот ва мақомоти идоракуниро хизматрасонӣ менамоянд, амалӣ карда мешавад.

Истеҳсолот бевосита бо истеъмол алоқаманд мебошад ва тақсимути мубодилотро пешбинӣ менамояд, ки алоқаро байни якумин ва дуумин пешбинӣ намуда, механизми ба худ хоси амаликунии мутақобилаи онҳоро ба миён меорад.

Қайди махсуси бозорҳои маҳаллӣ дар сохтори иқтисоди минтақавӣ маънии онро надорад, ки омӯзиш ба ошкорсозии қонуниятҳо ва принципҳои амаликунии на танҳо молҳо ва хизматрасониҳои ҷудоғона бо баҳисобгирии махсусияти равандҳо ва мубодилоти онҳо равона карда шудааст. Тамоми бозорҳои маҳаллӣ дар асоси алоқаҳои дохилиминтақавӣ ва байниминтақавӣ бо ҳам амаликунии мутақобила доранд. Ин бо сатҳи рушди иқтисодӣ минтақа, раванди барқароршавии муносибатҳои иқтисодӣ, рушди тичорати хурд шартнок гардидааст. Барои ҳар як шаҳр сатҳи махсуси рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба он хоси амаликунии бозорҳо ба миён меояд, ки самаранокии системаи идоракунии амаликунии мутақобилаи бозорҳои маҳаллӣ ва суботи иқтисодӣ шаҳру ноҳияҳои минтақаро тавсиф менамояд. Аз ҳисоби системаи мунтазам ва аниқ фаъолияткунандаи амаликунии мутақобилаи бозорҳои маҳаллӣ воридшавии корхонаҳо ба сегменти зарурии бозор дар вақти зарурӣ бо молҳо ва хизматрасониҳо таъмин карда мешавад, ки барои онҳо талаботи калон, устувор ва қобили пардохт ташаккул ёфтааст, лекин, афсус, ки мо инро то ҳол мушоҳида наменамоем.

Мавҷуд набудани алоқаи мустақим ва гардон дар амаликунии бозорҳои маҳаллӣ ба мухторият ва сегментикунони рушди иқтисоди минтақа меорад. Амаликунии мутақобилаи бозорҳои маҳаллӣ яке аз захираҳои пуриқтидор барои баромади иқтисоди минтақа аз вазъи бӯҳронӣ ва гузариш ба маҳруки рушди босубот мебошад.

Ҳар як минтақаи иқтисодӣ бояд дар худ намудҳои гуногуни бозорҳои маҳаллиро пайваст намояд, ки дар таносуби зиёд ва ё камтарин ҷой доранд, вагарна ивазҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ минтақа ноустувор гардида, ин дар навбати худ ба басташавии корхонаҳо, камшавии ҳаҷми истеҳсолот, ихтисори шумораи кормандон, зиёд гардидани равандҳои муҳочиршавӣ ба дигар минтақаҳо ва дар интиҳо, ба рушди чунин падида ба монанди минтақаҳои рушднаёбанда меорад. Мавҷуд набудани механизми фаъолияти ҳаётии бозорҳои маҳаллӣ дар сатҳи минтақавӣ тамоюлоти пастравии нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ шаҳру ноҳияҳоро боз ҳам душвор мегардонад. Аз ин лиҳоз раванди ташаккули чунин механизм барои амаликунии мутақобилаи бозорҳои маҳаллӣ ба таври кофӣ ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам методӣ омӯхта нашудааст.

Самаранокӣ амаликунии мутақобилаи бозорҳои маҳаллӣ аз қонеъгардонии талаботи рушди комплекси хоҷагӣ ва чобачогузори қувваҳои истеҳсолӣ дар қаламрави минтақа вобастагӣ дорад.

Бозори минтақавӣ – ин низоми мураккаби институтҳо дар соҳаи муомилот мебошад, ки бо микдори зиёди алоқаҳои мутақобила тавсиф мегардад [2,с.18].

Ҳар як иштирокчии он дорои манфиатҳои худ мебошад: истехсолкунандагон сайъ менамоянд то воситаҳои харчгардидаро баргардонда, ғоида ба даст оранд, истехсолкунандагон бошанд истехмоли хусусии худро қоне гардонанд. Предмети идоракунӣ дар сатҳи минтақавӣ раванди минтақавии азнавистехсолкунӣ мебошад ва самаранокии иқтисоди минтақавӣ бо баробарии равандҳои азнавистехсолкунӣ муайян карда шуда, бояд ба ҳисоб гирифт, ки ҳар як минтақа бо маҷмӯи давраҳои минтақавии азнавистехсолкунӣ тавсиф мегардад Аксари муҳаққиқон тасдиқ намудаанд, ки асоси идоракунӣ иқтисоди минтақа муносибати минтақавии азнавистехсолкунӣ мемонад, ки алоқаҳои мутақобилаи субъектҳои иқтисоди минтақаро фаро мегиранд. Муносибати азнавистехсолкунӣ маънии онро дорад, ки идоракунӣ иқтисоди минтақавӣ ҳама гуна дараҷа ба принципҳои таъия менамояд, ки дар мувофиқа бо қонунҳои азнавистехсолкунӣ ҷамъияти таъия намуда, алоқаҳои мутақобилаи низоми минтақавиро инъикос менамоянд. Яке аз проблемаҳои идоракунӣ дар сатҳи минтақавӣ он аст, ки низоми танзимкардашудаи аниқӣ равандҳои азнавистехсолкунӣ арзи вуҷуд надорад. Раванди рушди иқтисоди минтақавӣ зери таъсири сохторҳои гуногуни институтсионалии дорои вижагиҳои идоракунанда ва танзимкунанда ба амал меояд [8,с.38].

Барои он ки вазъияти ҳар як минтақаро дигаргун созем, бояд тағйироти вазъро дар бозорҳои маҳаллӣ оғоз намоем, чунки дар сохтори бозори минтақавӣ бозори маҳаллӣ ҷойгоҳи муҳимро касб менамояд. Аз ин лиҳоз, бояд қайд намуд, ки бозорҳои маҳаллӣ ва мробитаи мутақобилаи онҳо ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд, ки ин дар навбати худ ба проблемаҳои иқтисоди минтақавӣ асари худро хоҳад гузошт.

АДАБИЁТ

1. Алиев А.Б. Основы маркетинга. Учебник/ А.Б. Алиев. – Душанбе: Империя Групп. 2016. – 320с
2. Алейников Е.А. Экономическая и национальная безопасность. Учебник/ Е.А. Алейников.- Москва: 2004 с.303.
3. Борисов Е.Ф. Экономическая теория: курс лекций./Е.Ф. Барисов.// Москва: Знание, 1999.-с.28.
4. Баширов Х.Г. Устойчивое развитие промышленности региона модели и механизма. Монографией./ Х.Г. Баширов. Ростов-на –Донд: РИНХ, 2007. С-76.
5. Гутман Г.В. Управление региональной экономикой. Учебное пособие /Г.В. Гутман – Москва: Финансы и статистика, 2001-176с.
6. Ишонов С.С., Нуридинова К.К. понятийному аппарату региональной экономики. Статья / С.С. Ишонов, К Нуридинова. Душанбе «Сино» 2015-с.227.
7. Новоселов А.С. Теория региональных рынков. Учебное пособие / А.С. Новоселов .- Ростов на Дону: Феникс. 2002. С 78-80.
8. Ланкина А.Ф. Особенности взаимодействия локальных рынков регион./ А.Ф. Ланкина// Известия Иркутской государственной экономической академии. Иркутск 2006. №2 с.579.
9. Рахимов Р.К. Экономическая теория (конспект лекций) Учебное пособие/ Р.К. Рахимов . – Душанбе Ирфон 2011. С.-279.
10. Ходыревская Н.В. О роли и месте локальных рынков в экономике региона/ Н.В. Ходыревская, В.С. Кривошлыков // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. Курск 2016. С-210.

БОЗОРИ МАҲАЛИИ МОЛҲОИ ИСТЕЪМОЛӢ ВА ХИЗМАТРАСОНИ

Мақола ба баррасии мушкилоти иқтисодӣи минтақавӣ ва бозорҳои маҳаллӣ дар сохтори он бахшида шудааст. Таснифи бозорҳои минтақавӣ баррасӣ ва таснифи бозорҳои минтақавии маҳаллӣ оварда шудааст. Сохтори бозорҳои маҳаллӣ, нақш дар рушди ҳамкориҳои мустақими онҳо, инчунин зарурати танзими давлатии муносибатҳои бозорӣ дар сатҳи минтақавӣ баррасӣ гардидаанд. Нақшаи раванди такрористехсолӣ, ки унсури асосии ғайри сохтори иқтисодии минтақавӣ мебошад, оварда шудааст. Умуман, минтақа зерсистемаи комплекси иҷтимоӣ иқтисодии кишвар буда, қисми нисбатан мустақили он бо даври пурраи такрористехсолӣ ва хусусиятҳои хоси равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дахл дорад. Сатҳи нокифояи рушди бозорҳои минтақавӣ ва инфрасохтори бозорӣ дар як қатор минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба паст гардидани ғайри соҳибкорӣ, номукаммалии истехсолот ва вайрон шудани раванди муқаррарии такрористехсолкунӣ оварда мерасонад. Дар раванди омӯзиши мушкилоти назариявии ташкили бозорҳои минтақавӣ ва гузариш ба муносибатҳои рушдҷӯи бозор зарур аст, ки таҳлили амиқи тамоми зухурот ва равандҳои дар иқтисодиёти минтақаҳо ва шакли бозорҳо ба амал оварда талаб карда шавад. Ҳамкориҳои бозорҳои маҳаллӣ яке аз захираҳои иқтисодӣ барои рафъи бухрон дар иқтисодиёти минтақа ва гузариш ба роҳи рушди устувор мебошад.

Калидвожаҳо: бозорҳои маҳаллӣ, такрористехсолкунӣ, раванд, бозорҳои минтақавӣ, мувозинат, раванди такрористехсолӣ, минтақа, самаранокии, зерсохтор, сегментатсия, менечмент, идоракунӣ стратегӣ.

ЛОКАЛЬНЫЙ РЫНОК ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ТОВАРОВ И УСЛУГ

Статья посвящена проблемам локальных рынков в структуре региональной экономики. Рассмотрена классификация региональных рынков, а также представлена классификация региональных локальных рынков. Рассмотрена структура локальных рынков, их роль в развитии регионов и непосредственное их взаимодействие, а также необходимость регулирования органами государственного управления рыночных отношений на региональном уровне. Представлена схема производственного процесса, которая является основным действующим элементом региональной экономической структуры. В целом регион представляет собой подсистему

социально-экономического комплекса страны, относительно самостоятельную его часть с законченным циклом воспроизводства и специфическими особенностями социально-экономических процессов. Недостаточный уровень развития региональных рынков и рыночной инфраструктуры в ряде районов Республики Таджикистан неизвестно приводит к снижению деловой активности, слабому развитию производства, нарушению нормального воспроизводственного процесса. В целом регион является подсистемой социально-экономического комплекса страны и является относительно самостоятельной частью с полным циклом воспроизводства и специфическими особенностями социально-экономических процессов. Недостаточный уровень развития региональных рынков и рыночной инфраструктуры в ряде регионов Республики Таджикистан приводит к снижению деловой активности, несовершенству производства и нарушению нормального процесса воспроизводства.

Ключевые слова: локальные рынки, воспроизводственный процесс, региональные рынки, сбалансированность, воспроизводственный процесс, регион, эффективность, инфраструктура, сегмент, сегментация, управление, стратегическое управление.

LOCAL MARKET OF CONSUMER GOODS AND SERVICES

The article is devoted to the problems of local markets in the structure of the regional economy. The classification of regional markets is considered, as well as the classification of regional local markets. The structure of local markets, their role in the development of regions and their direct interaction, as well as the need for government bodies to regulate market relations at the regional level are considered. The diagram of the reproduction process, which is the main operating element of the regional economic structure, is presented. In general, the region is a subsystem of the country's socio - economic complex, a relatively independent part of it with a complete reproduction cycle and specific features of socio - economic processes. An insufficient level of development of regional markets and market infrastructure in a number of regions of the Republic of Tajikistan leads unknown to a decrease in business activity, poor development of production, and disruption of the normal reproduction process. In general, the region is a subsystem of the country's socio-economic complex and is a relatively independent part with a full cycle of reproduction and specific features of socio-economic processes. An insufficient level of development of regional markets and market infrastructure in a number of regions of the Republic of Tajikistan leads to a decrease in business activity, imperfection of production and disruption of the normal reproduction process.

Keywords: local markets, reproduction, process, regional markets, balance, reproduction process, region, efficiency, infrastructure, segment, segmentation, management, strategic manag.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримова Н.С.* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи назарияи иқтисод. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: **915-22-12-28**

Саидова Н.И. - Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, аспирант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: **900-09-90-52**

Саидова Ш.И. - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон **939-28-01-01**

Сведения об авторах: *Каримова Н.С.* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **915-22-12-28**

Саидова Н.И. – Таджикский национальный университет, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **900-09-90-52**

Саидова Ш.И. - Таджикский национальный университет, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **939-28-01-01**

Information about authors: *Karimova N.S.* - Tajik National University, Assistant of the Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **915-22-12-28**

Saidova N.I. - Tajik National University, postgraduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: **900-09-90-52**

Saidova Sh.I. - Tajik National University, applicant. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 17. Phone: **939-28-01-01**

УДК: 330.142.211(575.3)

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Икромов Ф.Н., Сабурузода Ф.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон узви ҷомеаи ҷаҳонӣ ва яке аз давлатҳои мебошад, ки дар байни Иттиҳоди Давлатҳои Мустиқил (ИДМ) аз ҷиҳати иқтисодӣ нақши ба худ хосро доро мебошад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ таҷрибаи ҷаҳонӣ собит намуд, ки аксари мамлакатҳои тараққикарда аз сармояҳои хориҷӣ васеъ истифода мебаранд ва ин яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ин давлатҳо гардидааст. Хусусияти аз ҳама асосии ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, оромии вазъи сиёсӣ ва дигар ин ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди обию энергетикӣ, захираҳои зерзаминӣ, канданиҳои фойданок ва шароити мусоид барои

инкишофи соҳаҳои истеҳсоли мебошад. Аз ин рӯ, ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим аст, чунки ояндаи Тоҷикистонро бе содироти мол ва фаъолияти хориҷӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Имрӯзҳо, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани бахшҳои мухталифи иқтисоди миллӣ, робита ва муносибатҳои иқтисодию тичоратӣ бо давлатҳои хориҷӣ, ворид шудан ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва бартараф намудани камбудию мушкилиҳои ҷойдошта, дар назди худ чор ҳадафи стратегӣ гузоштааст, аз ҷумла:

- таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ;
- раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ба кишвари транзитӣ;
- таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат;
- вусъатдиҳии шугли пурмахсул мебошанд [7,с.8].

Ҳадафҳои мазкур бо ҳамдигар робитаи зич дошта, татбиқи онҳо бе ҷалби сармояи хориҷӣ имконнопазир мебошад. Аз ин ҷост, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳбудии фазои сармоягузорӣ тадбирҳои дақиқу мушаххас андешида истодааст.

Ҷалби сармояҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ нақши муҳимро дар рушди иқтисодии кишвар мебозад. Сармоягузори хориҷӣ ба сифати сарчашмаи маблағгузориҳои пулӣ ба тараққиёт, васеъшавӣ ва азхудкунии истеҳсолоти нави молу ҳадамот, мукамалгардонии технология, истихроҷ ва коркарди канданиҳои ғоиданок баромад мекунад. Давлатҳои рӯ ба тараққӣ кӯшиш мекунад, ки сармоягузори хориҷиро ба худ ҷалб намоянд. Сармоягузори хориҷӣ метавонад бо роҳи ташкили корхонаҳои муштарак ва корхонаҳои, ки пурра ба сармояҳои хориҷӣ тааллуқ доранд, ҷойҳои нави кориро таъмин кунанд, маҳсулот истеҳсол намоянд, ба бучет андоз супоранд ва бо ҳамин воридшавии даромадҳои пулии лозимаро ба бучет таъмин намоянд. Ин даромадҳоро давлат дар навбати худ метавонад дар мадди аввал барои субсидиякунонии соҳаҳои содиротӣ равона кунад.

Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷалб намудани сармояи хориҷӣ дар намуди захираҳои моддӣ ва молиявӣ, техника ва технологияи пешқадам, таҷрибаи идоракунӣ ҳавасманд мебошад. Барои ҳамин ҳам қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини шароити устувори фаъолияти сармоягузори хориҷӣ бо мақсади риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ ҳамкорӣ мусоидат менамояд. Асноди асосие, ки сармоягузори хориҷиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим мебарорад, ин Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки мутобиқи моддаи 12-и он: “Асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳад. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҷимояи ҳама гунна шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад” [8,с.131].

Санади асосии дигари танзими ҳуқуқии дохилаи давлатӣ Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар се қисмат мебошад, ки, оиди шахси ҳуқуқӣ, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ, оиди ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ва бақайдгирии давлатии онҳо, муносибатҳои шартномавӣ, ки тарафҳои он сармоягузори баромад мекунад, инчунин, дигар масъалаҳои, ки маҳз ба танзими муносибатҳои сармоягузорӣ тааллуқ доранд, муқаррарот пешниҳод менамояд.

Танзими ҳуқуқии фаъолияти сармоягузорӣ тавассути санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқии давлатӣ, инчунин, созишномаҳои берунмарзӣ, созишномаҳои байни иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорӣ амалӣ карда мешавад [3,с.81].

Аз замони истиқлолият то ба имрӯз дар ҷумҳурӣ 3 маротиба қонун дар бораи танзими сармоягузорӣ қабул шудааст: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи инвестицияҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (10.03.1992, №555), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” (12.05.2007, №260) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” (15.03.2016, №1299).

Танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ бо мақсад ва вазифаҳои инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, зарурияти нигоҳдории таносубҳои макроиқтисодӣ аз ҳисоби ташаккули захираҳои сармоягузорӣ ва раванасозии онҳо ба бахшҳои амиқи иқтисодиёт маънидод карда мешавад. Дар низоми танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ нуқтаи ибтидоӣ ин сиёсати давлатии сармоягузорӣ мебошад [3,с.79].

Сиёсати давлатии сармоягузорӣ мақсад, самтҳои инкишоф ва ҷораҳои даҳолати давлатиро муайян карда, баландбардории фаълнокии сармоягузорӣ ва самаранокии истифодаи захираҳои инвестиционӣ, ташаккули иқлими мусоиди сармоягузорӣ дар мамлакат, ташкили стандартҳои асосноккунӣ ва баҳодихии самаранокии сармоягузори таъмин менамояд. Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд: “Рушди иқтисодиёт ҷалби ҳарчи бештари сармоя ва такмил додани механизми воридсозии онро

талаб менамояд. Дар ин самт, пеш аз ҳама, зарур аст, ки қонунгузорӣ оид ба сармоягузорӣ такмил дода шавад” [6].

Айни замон низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сармоягузори хориҷӣ чунин имкониятҳоро фароҳам овардааст:

1) иштироки ҳиссаҳои дар корхонаю ташкилотҳо яқоя бо шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2) таъсиси корхонаҳое, ки пурра ба сармоягузори хориҷӣ тааллуқ доранд;

3) харидани амвол, аз ҷумла саҳмияҳо ва дигар қоғазҳои қиматнок;

4) мустақилона ё бо иштироки шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст овардани ҳуқуқи истифодаи замин ва дигар манбаъҳои табиӣ, инчунин, дигар ҳуқуқҳои амволӣ;

5) бастанӣ шартномаҳо бо шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар онҳо шаклҳои дигари сармоягузориҳои хориҷӣ пешбинӣ шудаанд.

Ташкилотҳои дорои сармояи хориҷӣ дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифта мешаванд. Бақайдгирии давлатии корхонаҳои дорои сармояи хориҷӣ ҳангоми мавҷуд будани ҳуҷҷатҳои зерин сурат мегирад:

- аризаи хаттӣ яке аз муассисон бо хоҳиши ба қайд гирифтани корхона;

- ду нусхаи шарномаи таъсисии аз тарафи натариус тасдиқшуда (дар сурати вуҷуд доштани яқчанд муассиса);

- маълумотнома ба иштирокдорон, ки барои пардохт ба фонди ибтидоӣ қодир будани онҳоро (бо таҷумаи тасдиқшудаи он ба забони тоҷикӣ ва русӣ) тасдиқ мекунанд;

- расид (квитанция) дар бораи пардохтани пули бақайдгирӣ [4, моддаи 21].

Мақомоти бақайдгирандаи корхонаи дорои сармояи хориҷӣ дар муҳлати даҳ рӯз ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бақайдгирии корхонаи мазкур хабар медиҳад. Даст кашидан аз сабту қайди давлатӣ танҳо бо сабаби вайрон намудани қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тартиби ташкили корхонаҳо ё мутобиқат накардани ҳуҷҷатҳо ба талаботҳои муқарраршудае, ки барои бақайдгирӣ заруранд, мумкин аст. Аз сабаби қайд накардани мақомоти дахлдор бо тартиби судӣ шикоят кардан мумкин аст.

Корхонаҳои дорои сармояи хориҷӣ метавонанд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он корхонаҳои фаръӣ, филиалҳо, намояндагиҳо ва дигар воҳидҳои алоҳида дошта бошанд. Онҳо бо риоя намудани шартҳои барои ташкили корхонаҳо бо тартиби муқаррар шуда барпо мегарданд.

Муҳлат, ариза, тартиби амонатгузорӣ ва арзёбӣ намудани пули супурдаи ҳар як иштирокчи ба фонди ибтидоии дар ҳуҷҷатҳои таъсисии корхонаи муштарак пешбинӣ мешавад. Арзиши амволе, ки иштирокдорони корхонаи дорои сармояи хориҷӣ ба сифати амонати худ ба фонди ибтидоии корхона мегузаронанд, бо мувофиқати байни иштирокдорони корхонаи дорои сармояи хориҷӣ муайян мегардад. Ҳадди ақалли сармояи хориҷӣ дар фонди оинномавии корхона ба андозаи на кам аз 10 000 (даҳ ҳазор) маоши ҳадди ақалли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лаҳзаи ба қайдгирии корхонаҳо муайян карда мешавад. Иштирокчиёни корхонаҳои дорои сармояи хориҷӣ саҳми худро ба фонди оинномавии корхона дар шакли пулӣ ё дар шакли дигар ворид менамоянд. Ҳар як иштирокчи уҳдадор аст, ки дар муддати як соли баъди бақайдгирӣ саҳми худро дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ зикршударо ба фонди оинномавии корхонаи дорои сармояи хориҷӣ ворид намояд. Ҳангоми иҷро накардани шартӣ зикргардида Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба суд дар бораи ин корхонаро таъсис наёфта эътироф кардан муроҷиат менамояд. Қарори суд дар бораи корхонаи дорои сармоягузори хориҷиро таъсис наёфта эътироф кардан аз тарафи суд ба маълумоти мақомоти бақайдгирандаи ин корхона расонида, дар матбуот ҷоп мешавад.

Корхонаҳои дорои сармояи хориҷӣ, ки дар фонди ибтидоии онҳо сармояи хориҷӣ 30% ва зиёда аз ин мебошад, ҳуқуқ доранд, ки маҳсулоти (қору хизматрасонии) истеҳсолии худро содир намоянд. Дар баробари ин онҳо ҳақ доранд, ки мустақилона нархи маҳсулоти истеҳсолкардаашон, тартиби фурӯши онро муқаррар намоянд ва расонандагони маҳсулотро (қору хизматро) интихоб кунанд [4, моддаҳои 22,39].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳоло рӯ ба иқтисоди бозорӣ ниҳодааст, дорои захираҳои бойи моддӣ ва интеллектуалист, ки барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ асос шуда метавонад. Таваккали аз дастдиҳии сармоя ва нагирифтани фоида аз сармоягузори худ сармоягузoronро ором намегузорад. Аз ин рӯ, сармоягузори хориҷӣ дар давлатҳо бештар ба кафолатҳо, ки ба онҳо дода мешаванд, оиди сармоягузориашон диққати ҷиддӣ медиҳанд. Қонунгузори кишвар барои сармоягузoron ва фаъолияти сармоягузори маҷмӯи кафолатҳоро муқаррар намуда, ҳам барои сармоягузори ватанӣ ва ҳам барои

сармоягузори хориҷӣ низоми ягона ташаккул дода шудааст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи ин кафолатҳоро дар худ таҷассум менамояд, ки боби дуюми ин қонун пурра ба кафолатҳои сармоягузори бахшида шудааст. Мувофиқи қонуни мазкур давлат кафолати ҳимояи ҳуқуқи сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон додааст: “Давлат баробарҳуқуқи сармоягузори хориҷӣ ва ватаниро кафолат дода, ба поймолкунии ҳуқуқи сармоягузори вобаста ба мансубияти шаҳрвандӣ, миллат, забон, чинс, наҷод ва эътиқоди динӣ роҳ наметад” 5, моддаи 7] ва, инчунин, мувофиқи қонуни мазкур сармоягузори ҳуқук доранд:

1. Ба сармоягузори ватанӣ – дар бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пули милли ва (ё) асъори хориҷӣ мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон суратҳисобҳо кушоанд;

– бо салоҳиди худ даромади аз ғайри қарз ба дастовардари баъди супоридани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ истифода намоанд.

2. Ба сармоягузори хориҷӣ – ҳуқуқи ба берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқол додани маблағи даромади онҳо бо асъори хориҷӣ, ки бо роҳи қонунӣ дар натиҷаи ғайри қарз ба даст омадаанд, кафолат дода мешавад [5, м. 10].

Мутобиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” воридоти моле, ки барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи маблағҳои созишномаҳои грантӣ (қарзӣ) амалӣ мешаванд, аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод ҳастанд [2, с. 151].

Сармояи хориҷӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон милли ва реквизици (мусодира) қарда намешаванд, лекин мувофиқи моддаи 266 - и Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолатҳои офатҳои табиӣ, садама, касалиҳои сироятӣ, эпидемия, талафоти ҳайвонот ва дигар ҳолатҳои истисноии фавқулода молу мулк метавонад аз молик, мутобиқи тартиб ва шартҳои муқарраргардидаи қонунгузори ба манфиати ҷомеа гирифта шуда, ба ӯ арзиши молу мулки реквизици шуда, пардохта шавад [1, с. 74].

Дар ҷумҳурӣ сол аз сол ҳаҷми сармоягузори хориҷӣ зиёд шуда истодааст. Сабабҳои асосии зиёд шудани сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, дар барномаву стратегияҳои давлатӣ, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузори», ворид намудани тағйири иловаҳо ба Кодекси андоз ва Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба пешниҳод намудани имтиёзҳои иловагӣ дар соҳаҳои энергетика ва саноат, қарқарди ниҳии нахи пахта ва таъсиси мақоми вақолатдори давлатӣ дар соҳаи сармоягузори, аз ҷумла Қумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузори дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҳисоб мераванд.

Дар охир ҳаминаро зикр қардан ба маврид аст, ки барои боз ҳам рушди босуръати иқтисодии кишвар, ки аз сармоягузори хориҷӣ вобастагӣ дорад, пеш аз ҳама, барқарорати хусусияти мусбии онро нисбат ба хусусияти манфии он муайян қарда шавад ва, инчунин, беҳтар қардонидани муҳити сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкили механизми муосири қалби сармоягузори дар минтақаҳои озодӣ иқтисодии иловагӣ ва қард намудани меъёрҳои андозӣ пешниҳод қарда шавад. Қалб ва истифодаи оқилонаи сармоягузори хориҷӣ яке аз самтҳои ҳамқарҳои мутақобилан судманди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ мебошад. Сармоягузори хориҷӣ ба рафти дигарқарғунсозиҳои иқтисодии ҷумҳурӣ метавонанд, таъсири назарқар расонанд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) матни расмӣ // Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2000. - 246 с.
2. Кодеси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2013. - 266 с.
3. Қонмамадов Ш.Б. Танзими давлатии иқтисодиёт / Ш.Б. Қонмамадов, Қ.Р. Раҳмонов, Ф.С. Мамадалиев. - Душанбе, 2010. - 166 с.
4. Махзани қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттиҳодияҳои қарғиятӣ”. - Душанбе. [Манбаи электронӣ]. www.mmk.tj. (қарғият мурочиат 18.09.2020).
5. Махзани қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузори”. - Душанбе, [Манбаи электронӣ]. www.mmk.tj. (қарғият мурочиат 14.09.2020).
6. Нашрияи расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёмҳо. - Душанбе. [Манбаи электронӣ]. www.jumhuriyat.tj (қарғият мурочиат 16.09.2020).
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои қарғият то соли 2030. - Душанбе, 2016. - 104 с.
8. Таҳаввулоти конституциони Тоҷикистони соҳибистиқлол // Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - 672 с.

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИЧӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар фишурдашудаи мақола, муаллифон доир ба танзими давлатии фаъолияти сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои илмӣ баррасӣ намудааст. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ собит мекунад, ки аксари мамлакатҳои тараққикарда аз сармояҳои хориҷӣ васеъ истифода мебаранд ва ин яке аз заминаи асосии рушди иқтисодиёти ин давлатҳо гардидааст. Танзими ҳуқуқи фаъолияти сармоягузорӣ тавассути санадҳои конунгузорӣ ва меъёрӣ - ҳуқуқи давлатӣ ва инчунин созишномаҳои берунмарзӣ, созишномаҳои байни иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорӣ амалӣ карда мешавад. Ҷалби сармояҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ нақши муҳимро дар рушди иқтисодии кишвар мебозад. Сармоягузори хориҷӣ метавонанд бо роҳи ташкили корхонаҳои муштарак ва корхонаҳои, ки пурра ба сармояҳои хориҷӣ тааллуқ доранд, ҷойҳои нави кориро таъмин кунанд, маҳсулот истеҳсол намоянд, ба буҷет андоз супоранд ва бо ҳамин воридшавии даромадҳои пулии лозимаро ба буҷет таъмин намоянд. Ин даромадҳо давлат дар навбати худ метавонад дар мадди аввал барои субсидиякунонии соҳаҳои содиротӣ равона кунад. Ҳамин тариқ, конунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сармоягузорӣ қафолати Ҳимояи сармоягузорӣ ва ҳуқуқҳои сармоягузоро пешбинӣ намудааст, ки аз он шаҳодат медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ҳарчи бештар ҷалби сармояҳои хориҷӣ кӯшиш ба харҷ дода истодааст.

Калидвожаҳо: сармоя, сармоягузорӣ, сармоягузори хориҷӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, сиёсати давлатии сармоягузорӣ, танзими давлатии иқтисодиёт, корхонаҳои дорои сармояҳои хориҷӣ ва қафолатҳои сармоягузорон.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В сжатой статье авторы рассмотрели научные предложения по государственному регулированию внешней инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан. В условиях рыночной экономики мировая практика доказывает, что многие развитые страны широко используют иностранные инвестиции, что является одной из основных баз развития экономики этих государств. Правовое регулирование инвестиционной деятельности осуществляется посредством государственных законодательных и нормативно-правовых актов, а также внешних соглашений, соглашений между участниками инвестиционной деятельности. Привлечение иностранных инвестиций в экономику республики играет важную роль в экономическом развитии страны. Иностранные инвестиции могут быть обеспечены новыми рабочими местами, произведена продукция, уплачены в бюджет и обеспечены поступления необходимых денежных доходов в бюджет. Эти доходы государства, в свою очередь, можно направить на субсидирование экспортных отраслей в первую очередь. Таким образом, законодательство Республики Таджикистан "Об инвестициях" предусматривает гарантию защиты инвестиций и инвестиционных прав, что свидетельствует о том, что Республика Таджикистан прилагает усилия для максимально большего привлечения иностранного капитала.

Ключевые слова: капитал, инвестиции, иностранные инвестиции, инвестиционная деятельность, государственная инвестиционная политика, государственное регулирование экономики, предприятия с иностранными инвестициями и гарантии инвесторов.

STATE REGULATION OF INVESTMENT ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In a concise article, the authors reviewed scientific proposals on state regulation of foreign investment activities in the Republic of Tajikistan. In a market economy, world practice shows that many developed countries widely use foreign investment, which is one of the main bases for the development of the economy of these countries. Legal regulation of investment activities is carried out through state legislative and regulatory acts, as well as external agreements and agreements between participants in investment activities. Attracting foreign investment to the Republic's economy plays an important role in the country's economic development. Foreign investments can be provided with new jobs, products are produced, paid to the budget and the necessary cash revenues are provided to the budget. The state, in turn, can direct these revenues to subsidize export industries in the first place. Thus, the legislation of the Republic of Tajikistan on investments provides for a guarantee of investment protection and investment rights, which indicates that the Republic of Tajikistan is making efforts to attract foreign capital as much as possible.

Keywords: capital, investment, foreign investment, investment activity, State investment policy, state regulation of the economy, enterprises with foreign investment and investor guarantees.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Икромов Фазиiddин Нуриддинович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисод, дотсент, мудири кафедраи идоракунии молияи давлатӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 981-07-67-67. **E-mail:** fazliddin-91-91@mail.ru
Сабурзода Фаридуни Мирзоали – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми ихтисоси молия ва қарз. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 909-33-03-34. **E-mail:** faridunmirzoali05@mail.ru

Сведения об авторах: *Икромов Фазиiddин Нуриддинович* – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой управления государственными финансами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 981-07-67-67. **E-mail:** fazliddin-91-91@mail.ru
Сабурзода Фаридуни Мирзоали – Таджикский национальный университет, магистрант курса 2-й специальности финансы и кредит. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 909-33-03-34. **E-mail:** faridunmirzoali05@mail.ru

Information about the authors: *Ikromov Fazliddin Nuriddinovich* – Tajik national University, candidate of economic Sciences, associate Professor, head of the Department of public Finance management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 981-07-67-67. **E-mail:** fazliddin-91-91@mail.ru
Saburzoda Fariduni Mirzoali – Tajik national University, 2nd year master's degree finance and credit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 909-33-03-34. **E-mail:** faridunmirzoali05@mail.ru

Тешаев М.С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Дар шароити кунунии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати аз нав дида баромадани муносибатҳои заминдорӣ ва баҳои экологӣ-иқтисодии истифодаи самараноки захираҳои замин ва дар ин замина таъмини намудани аҳоли бо маҳсулотҳои озукаворӣ ба миён омадааст. Дар заминаи танзими давлатии идораи заминҳои обӣ метавон талаботи аҳолиро бо озукаи ватанӣ таъмин намуда, даромади молистеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзиро баланд бардошта, барои таъмини рушди босуботи комплекси агросаноатӣ шароитҳои бехтаринро муҳаё сохт. Ин ҷо, пеш аз ҳама, сухан дар бораи таҳлил ва ҳалли масъалаҳои минтақавии истифодаи самараноки заминҳои обӣ ва омилҳои экологӣ-иқтисодӣ сухан меравад.

Минтақаи Кӯлоб ҳамчун минтақаи муҳимми кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, тибқи маълумотҳои омӯрӣ дар масоҳати 10 ҳазор км² ҷойгир буда, 40,6%-и масоҳати вилояти Хатлон ва 7%-и ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

Минтақаи Кӯлоб дар вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои агарарӣ ба шумор рафта, барои обёрӣ қардани заминҳо як қатор лоиҳаҳои сармоягузорӣ амалӣ шуда истидааст [7, с.182-189].

Масоҳати замини минтақа 40,4%-и масоҳати замини вилояти Хатлонро ташкил медиҳад. Таҳлил нишон медиҳад, ки аҳолии минтақа тибқи нишондодҳои омӯрӣ 13,7%-и аҳолии ҷумҳурӣ ва 36,5%-и аҳолии вилоятро ташкил медиҳад. Мавриди зикр аст, ки ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб 10 ададро ташкил дода, дар он 7,5%-и шумораи аҳолии дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ машғули кор мебошанд. Маҳсулоти умумии соҳаи саноатии минтақа 22,1%-и маҳсулоти соҳаи саноати ҷумҳурӣ ва 65,6% ҳаҷми маҳсулоти саноатии вилоятро ташкил медиҳад.

Таҳлили ҳолати кунунии иқтисодиёти минтақа нишон дод, ки дар маҷмӯъ дар минтақаи Кӯлоб тамоюли самаранокии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба назар мерасад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон таи солҳои 2014-2019

The main indicators of the socio-economic development of the Kulob region of the Khatlon region for 2014-2019

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2019	2019/2010, бо %
МУМ, млн. сомони	4467,5	5009,0	5848,6	6419,8	6843,6	153,1
МУМ ба сари аҳоли	4278	4227	5100	5482	5723	133,7
Суръати афзоиш, %	2,27	2,1	1,8	1,6	1,6	70,4
МУМ/ММД, %	13,2	13,6	13,8	13,7	13,9	105,3
Шумораи корхонаҳои фаъолияткунанда	178	184	179	187	192	107,8
Шумораи коркунон, ҳазор нафар	17,4	19,7	17,7	19,3	20,9	120,1
Музди миёна моҳонаи коркунон, сомони	482,7	511,5	589,2	718,3	780,8	161,7
МУД СК, млн. сомони	4352,4	4466,0	4595,7	4705,0	4821,5	110,7
Ҳосилнокии меҳнат, сомонӣ/одам	256,7	254,2	330,4	332,6	327,4	127,5

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2019.- С.10-15, 26; Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 2012-2019 //Маҷмӯаи омӯрӣ. Сарраёсати Агентии омори назди ПҚТ дар вилояти Хатлон. -С.8-10,50,73,75,125,127.

Дар соли 2019 истехсоли маҳсулоти умумии кишоварзии минтақа 19,5%-и маҳсулоти умумии ҷумҳурӣ ва 37,5%-и маҳсулоти умумии кишоварзии вилоятро ташкил додааст. Сармояҳо барои бақордарории фондҳои асосии минтақа дар соли таҳлили мувофиқан 8,2% ва 7,5% нишондиҳандаҳоро дар миқёси ҷумҳурӣ ва 42,5% ва 29,8%-ро дар миқёси вилоят ташкил медиҳад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2011-2019 майдони умумии заминҳои минтақа нисбати фонди умумии замини ҷумҳурӣ нисбатан ба 8,5% ва 8,4%-ро ташкил дода, аз он 12,5-11,3%-и онро заминҳои обӣ ташкил медиҳад. Мавриди зикр аст, ки фонди умумии замини кишварро дар солҳои таҳлилӣ 14255,4 гектарро ташкил дода, аз он 748,7 гектар заминҳои обӣ ташкил медиҳад, ки дар солҳои таҳлилшаванда тафовутҳо камтар ба

чашм мерасанд. Масалан, дар ноҳияи Восеъ таи солҳои 2011 масоҳати майдони заминҳои обӣ 19,3 ҳазор гектарро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда дар соли 2019 ба 19,4 ҳазор гектар баробар шудааст, яъне 85 гектар ё 0,4% зиёд гардидааст [6,с.18-20].

Чадвали 2. Майдонҳои кишти кишоварзӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Agricultural fields in the regions of the Republic of Tajikistan

Минтақаҳо	2005		2010		2015		2019		2019 нисбати 2005,%
	ҳазор. га	%	ҳазор. га	%	ҳазор. га	%	ҳазор. га	%	
Хатлон	447,4	49,5	450,8	50,7	426,9	50,2	412,4	49,3	-35,0
Аз он ҷумла, минтақаи Кӯлоб	203,0	22,5	197,5	22,2	180,6	21,2	181,2	21,6	-10,7
Сӯғд	282,2	31,3	274,4	30,3	267,8	31,5	270,4	32,3	-11,8
НТБҶ	157,5	17,4	151,2	17,0	142,3	16,7	141,3	16,9	116,2
ВМБД	13,8	1,53	12,2	1,37	12,4	1,45	11,9	1,42	-1,9
Ш. Душанбе	0,154	0,17	12,2	1,37	0,83	0,1	0,21	0,03	+0,57

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи оморӣ. – АОНПҶТ. 2005. – С.91;2019. – С. 128-129.

Майдони умумии заминҳои минтақаи Кӯлоб ба 120,2 ҳазор гектар баробар буда, аз ин миқдор 85,5 ҳазор. га ё 7,1%-и заминҳои обиро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаҳои мазкур гувоҳи онанд, ки ба ҳар сари аҳолии минтақа 1,33 ва 0,09 га заминҳои қорам рост меояд. Ҷамъи заминҳои қорамии минтақа 142,7 ҳазор га буда, ба ҳар як нафар аҳолии 0,16 га ва заминҳои обӣ 64,6 ҳазор га мебошад, ки ба ҳар як нафар аҳолии минтақа 0,07 га рост меояд.

Новобаста ба пастшавии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар аввали солҳои 1990-ум дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ҳаҷми умумии истифодаи обҳо кам нагардида, дар сатҳи 14 км³, ки 26%-и ҳаҷми умумии миёнасолони истифодаи захираҳои обӣ баробар мебошад, боқӣ мондааст. Истифодаи бебозгашт ҳангоми обёрикунӣ 16-20%-и ҳаҷми умумиро ташкил дода, талафот ҳангоми хароҷотҳои ғайриистеҳсоли дар низоми байниҳоҷагӣ то 3км³ ё 30%-и ҳаҷми умумии обгириро ташкил дода, қисмати зиёди талафоти обҳо ба каналҳои обёрикунӣ рост меояд. Дар як қисмати ноҳияҳои минтақа талафот зиёд буда, қариб 40%-и ҳаҷми умумии истифодаи обҳоро дар вилоят ташкил медиҳад [11,с.34].

Дигар мушкилоти марбут ба истифодаи заминҳои обӣ ин норасоии маблағгузориҳои давлатӣ мебошад. Ҷалби захираҳои молиявӣ ба истеҳсолоти кишоварзии минтақа шартҳои муҳими истифодаи самараноки захираҳои замин ва об мебошад.

Исайнов Ҳ.Р. ибронд меорад, ки яке аз мушкилоти соҳаи кишоварзӣ ин кам шудани заминҳои обӣ мебошад. Захираҳои заминҳои обӣ дар кишвар хеле маҳдуд буда, самаранок истифода бурда намешаванд. Агар дар соли 2007 ба ҳар сари аҳолии кишвар 0,10 га замини обӣ рост меомад, ҳоло ин адад ба 0,6 га рост меояд. Бинобар ин, танзими иқтисодии истифодабарии замин бояд аз тарафи мақомотҳои дахлдор чиддӣ ба роҳ монда шавад ва обёрикунонии заминҳоро сол то сол афзун намуда, онро ба таври конкретӣ бояд ба роҳ монем [5,с.37].

Таъмини заминҳои кишоварзӣ бо захираҳои обӣ дар минтақа хеле заиф буда, дар ноҳияи Данғара 62,4%-ро ташкил менамояд, Фархор 59,0% ва Ҷамадонӣ 64,0%. Захираҳои обии минтақа барои обёрии заминҳои кишоварзӣ асосан аз ҳисоби ҳавзаҳои Панҷ, ки яке аз калонтарин дарёҳои минтақа ба ҳисоб меравад, сарчашма гирифта, зиёда 45,8 ҳазор га заминҳои кишоварзии ноҳияҳои Ҷамадонӣ, Восеъ ва Фархорро бо об таъмин менамояд (ҷадвали 3).

Чадвали 3. Захираҳои ҳавзаҳои дарёҳои минтақаи Кӯлоб Reserves of river basins of Kulyab region

Номи дарё ва обанборҳо	Дарозӣ км.	Ҳаҷми мелиоративии замин, га	Ҳаҷми ҷараён м ³ . сония		Ҳаҷми обанбор млн. м ³	
			мин	макс	мин	макс
Панҷ	921	45822	300,0	4500,0	-	-
Сурхоб	50	1368	0,500	4,200	-	-
Тоирсу	118	-	1-0,9	22,5-80	-	-
Қизилсу	131	12943	2,300	120,0	-	-
Ехсу	160	9813	2,400	8,00	-	-
Кулобдарё	35	3500	1,500	3,500	-	-
Муминобод	3,4 км ²	320	0,200	3,0	1,020	30,0
Селбур	2,3 км ²	1456	0,200	4,0	-	24,00

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Агентии беҳдошти замин ва обёрии минтақаи Кӯлоб

Низоми обёрии заминҳои кишоварзии минтақа дар аввал бо дарозии аз ҳад зиёди низомии обёрӣ, каналҳо, коллекторҳо ва захкашӯ захбурҳо, қитъаҳои ҳамворшудаи онҳо, ки ба тағшиншавӣ ва таҷҳизоти нокифоя бо иншоотҳои гидротехники саҳм мегузошанд, тавсиф мешуданд.

Ҳамасола дар низомҳои байниминтақавӣ ва дохилихоҷагӣ ҳангоми обёрикунӣ талафоти об тақрибан 33%-и миқдори оби барои соҳаи кишоварзӣ истифодашавандаро ташкил медиҳад. Дар баробари ин қисми зиёди талафоти об тавассути каналҳои ибтидоии замин, ки дар солҳои аввали обёрикунӣ заминҳо сохта шудаанд, рост меояд. Дар минтақаи Кӯлоб ҳиссаи заминҳои хуби ҳолати мелиоративидошта он қадар зиёд набуда, дар маҷмӯъ 52%-ро ташкил медиҳанд. Дар ҳолати ғайриқаноатбахш будан 39,1%-и заминҳои обии ноҳияҳои Ҳамадонӣ ва Фархор, ноҳияи Восеъ бошад 60% мерасад (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Нишондиҳандаи таъмини об дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон
Water supply indicator in Kulyab region of Khatlon province

Истифодабарандаи об	Ҳаҷми об ҳазор м ³		Таъмини об%	Норасоии км ³
	Маҳдудият (лимит)	Факт.	Мавсим	Мавсим
Балчувон	720	720	100	
Кулоб	85600	66208	77,34	19392
Муминобод	8200	6352	77,46	1848
Восеъ	173500	151500	87,32	22000
Дангара	37300	23243	62,31	14054
Ҳамадонӣ	211434	136061	64,35	75373
Фархор	382566	225714	59	156852
Темурмалик	4700	4700	100	-
Ховалинг	4400	3591	81,61	809
Ш. Шоҳин	982	982	100	-
Минтақаи Кулоб	909402	619071	290328	909402

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Агенсии беҳдошти замин ва обёрии минтақаи Кӯлоб

Арзиши тавозуни фондҳои асосии ташкилотҳои экологӣ-мелиоративӣ, ки дар моликияти давлатӣ қарор доранд дар минтақа дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор доранд. Ҳамзамон, бо тағйир додани шакли моликият, махсусан, моликияти хусусӣ ва муносибатҳои бозорӣ, мақомоти давлатӣ дастгирии соҳаи кишоварзӣ ва алалхусус ташкилотҳои мелиоративиро назаррас шуда истодааст. Сабаби асосии паст гардидани рушди низоми мелиоративӣ дар минтақаи мазкур яку яқбора коҳиш ёфтани маблағҳои бучавӣ барои сохтмон ва барқарорсозии низоми мелиоративӣ, нигоҳдорӣ ва таъмири онҳо, рушди иқтидорҳои истеҳсолии ташкилотҳои мелиоративӣ мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки яке аз сабабҳои самаранокии пасти истифодаи заминҳои обӣ норасоии маблағгузориҳои давлатӣ оиди чорабиниҳои экологӣ-мелиоративӣ ва азнавсозии шабакаҳои обёрикунӣ, обшӯйкунии заминҳои обӣ ба ҳисоб меравад. Заминҳои обии кишоварзӣ ба ҳолати мелиоративии ғайриқаноатбахш тамоили афзоишбанда дошта, баландшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ ба 11% зиёд гардидааст. Паҳншавии шӯразании заминҳо дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар 190 ҳазор гектар мушоҳида карда мешавад, ки он 23%-и заминҳои обиро ташкил медиҳад (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. Ҳолати мелиоративии заминҳои обӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 01.01. 2018 с.

Reclamation state of irrigated lands in the regions of the Republic of Tajikistan as of 01.01.2018

Нишондиҳандаҳои минтақаҳо	Майдони умумии заминҳои мелиоративӣ, га	Ҳолати мелиоративии заминҳои обёришаванда, гектар					
		Хуб	қаноатбахш	Ғайриқаноатбахш	Аз он ҷумла:		
					Шӯразанӣ	Баландшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ	Дар яқҷоягӣ
Минтақаи Кӯлоб	85617	42839	40347	2431	1564	735	132
Минтақаи Қӯрғонтеппа Тепа	252580	158353	80567	13660	7703	4936	1021
Ҳамагӣ дар вилояти Хатлон	338197	210192	120914	16091	9267	5671	1153
Вилояти Суғд	288922	211536	58333	19053	10093	6075	2885
НТМ	106896	98059	8398	439	386	23	30

ВМКБ	18511	16484	2027	-	-	-	-
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	752526	527271	189672	35583	19746	11769	4068

Ҳисоби муаллиф: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ. -Душанбе: АСПРТ, 2018. -С.18.

Малумоти қадвали 5 нишон медиҳад, ки майдони заминҳои обии дар ҳолати ғайриқаноатбахши мелиоративӣ қарордошта дар ҷумҳурӣ 35,5 ҳазор га ё 5%-и майдони умумиро ташкил медиҳад. Масъалаи мелиоратсияи заминҳои обёришаванда дар ноҳияҳои вилояти Хатлон, хусусан, минтақаи Кӯлоб ташвишвар боқӣ мемонад. Оид ба бадшавии ҳолати мелиоративии заминҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон аз рӯи коҳишёбии ҳосилнокии зироатҳо ва ҷамъоварии умумии маҳсулоти кишоварзӣ баҳо дод. Вазъияти шӯразании дубора бошад, дар майдони 310 ҳазор гектар мушоҳида карда мешавад, ки он ба таназзул ёбии заминҳои обӣ оваранда мерасонад. Инчунин, наздик ба 40%-и заминҳои обӣ дар минтақаҳои бо тарзи истгоҳҳои насосӣ ва ҷоҳҳо обёришаванда ба ин вазъи гирифтаанд.

Бо сабаби фарсудашавии иншоотҳои обтаъминкунӣ қариб сеяки таҷҳизоти насосӣ ва қубурҳои обгузар, инчунин, гаронии неруи барқ ва норасоии он дар фаслҳои баҳор ва тобистон қариби наздик 262 ҳаз. га обёрӣ карда мешавад. Аз 1823 ҷоҳҳои дренажи амудии мавҷуда наздик 74% дар ҳолати ғайрикорӣ қарор дошта, ки ҳолати ғайриқаноатбахши роҳҳои истифодашавандаи барқии идораи низоми обёрикунӣ душвор мегардонад.

Новобаста ба маблағгузориҳои буҷаи давлатӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ мушкilotҳо дар баҳши заминҳои обӣ, аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон хеле зиёданд. Инчунин, заминҳои обие, ки ҳолати мелиоративӣ-ирригатсионӣ ашон ғайриқаноатбахш мебошад афзуда, сатҳи обҳои зеризаминӣ дар ҷуқурии 15% коҳиш ёфта, инчунин, заминҳои шӯрзаниашон баланд дар минтақа то 25-30% боқӣ мондааст. Ин раванд бо сабаби шӯразании дубораи заминҳои обёришаванда боз ҳам тезу тунд гашта, наздик ба 40%-и заминҳои обёришаванда ба таназзул ёбӣ гирифта мебошад.

Чи тавре ки аз Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бармеояд «...моро зарур аст, ки маданияти баланди заминдориро риоя намуда, ҷиҳати истифодаи самаранок сарфакоронаи об барои обёрии заминҳо, ҷорӣ намудани технологияҳои каммасраф дар соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи захираҳои об тадбирҳои доимӣ андешем. То имрӯз дар самти азхудкунии заминҳои нави обёришаванда, барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда ва рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар 12 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ дар ҳаҷми қариб 2 миллиард сомонӣ татбиқ гардидааст ва ҳоло чунин лоиҳаҳо ба маблағи 665 миллион сомонӣ идома доранд. Бо вучуди ин, ҳар сол майдони беш аз 40 ҳазор гектар замин дар ҳолати ғайриқаноатбахши мелиоративӣ қарор мегирад. Вазорати кишоварзӣ, Агентии беҳдошти замин ва обёрӣ якҷо бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки дар самти пешгирӣ қардани аз гардиши кишоварзӣ баромадан ва шӯршавии заминҳо тадбирҳои доимӣ андешанд» [8].

Яке аз омилҳои асосии бадшавии ҳолати мелиоративии заминҳо дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, хусусан минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, вайроншавии обу намак дар қабати хок мебошад. Барои батанзимдорӣ обёрикунӣ заминҳои мелиоративӣ дар ҷумҳурӣ 11406,9 км ҳаҷми дренажӣ, аз он ҷумла байниҳоҷагӣ 2208,3 км ва дохилиҳоҷагӣ 9199,1 км мавҷуданд, зимни ин, дарозии дренажи пӯшида 3227,1 км мебошад. Дар ҳолати ғайриқаноатбахш ҳамагӣ 4961,9 км ё 43%, аз онҳо байниҳоҷагӣ 776,1 км (35%), дохилиҳоҷагӣ 3103,8 км ё 40% қарор доранд.

Яке аз масалаҳои асосӣ дар ин раванд шӯразании заминҳои обӣ дар минтақа ба ҳисоб меравад ва паҳншавии васеи ин раванд дар интиҳо ба ғайри самаранок истифодабарии потенциали иқтисодӣ-захиравӣ, махсусан захираҳои заминҳои об, оварда мерасонад. Зарари иқтисодӣ аз ҳисоби нагирифтани ҳосили зироатҳои асосии кишоварзӣ, пеш аз ҳама, пахта хеле зиёд буда, зарари экологӣ дар навбати худ аз ҳисоби ифлосшавии заминҳои обӣ якҷанд маротиба зиёдтар мушоҳида карда мешавад. Масалан, агар ҳосилнокии пахта дар минтақаи Кӯлоб ба ҳисоби миёна дар солҳои 1988-1992 аз як гектар 25,1-21,4 сентнер/гектарро ташкил мекард, ин рақам, аллақай, солҳои 2000 ба 14,1 ва солҳои 2018 ба 15,5 сентнер/гектар баробар мебошад.

Ба андешаи мо, роҳи ҳалли ин масоил, пеш аз ҳама, дар минтақаҳои обёришаванда дуруст баҳои экологӣ-иқтисодӣ додан ба захираҳои замини минтақа бо назардошти истифода ва талаботи ҷорабиниҳои экологӣ-мелиоративӣ вобаста мебошад. Дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар заминҳои кишоварзӣ дар соли 1991 майдони кишти ғалла ва ғалладонагӣ 88,7%, пахта 91,2%, картошка ва сабзавот 78,2% ва хуроки ҷорво 116,9%-и заминҳои обиро ташкил медоданд ва ин рақамҳо дар соли 2019 бошад ғалла ва

ғалладонағи 136,6 ҳазор, пахта 29,2 ҳазор гектар, картошка ва сабзавот ба 7,3 ҳазор гектар ва хӯроки чорво бошад, 8,3 ҳазор гектарро ташкил медиҳад. Дар ин давра майдонҳои кишти ғалла ва ғалладонағи 15,1 ҳазор гектар зиёд ва майдони кишти пахта бошад ба 2,8 ҳазор гектар кам гардидааст. Камшавии майдони кишти зиротҳои техникӣ асосан аз ҳисоби камшавии заминҳои кишти пахта ба назар мерасад. Масалан, агар заминҳои кишти пахта дар соли 1991 ба 39,1 ҳазор гектар баробар бошанд, пас дар соли 2019 ин нишондиҳандаҳо ба 34,2 ҳазор гектар ва ё 11,5% ба кам гардидаанд (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6. Заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, бо ҳисоби ҳазор га
The sown area of agricultural crops in the Kulyab region of the Khatlon province is estimated at one thousand hectares

	Солҳо								2019с нисбати 2012с, бо %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2019		
Зироатҳои ғалла ва ғалладонағиҳо	136,6	138,2	121,8	123,7	122,9	121,7	121,5	88,9	
Аз он ҷумла, шолӣ									
Зироатҳои техникӣ	39,1	37,6	34,8	31,2	32,8	34,6	34,2	87,4	
аз он ҷумла, пахта	32,0	31,7	28,5	25,9	27,4	29,4	29,2	91,2	
аз онҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	22,5	21,4	19,8	16,4	17,5	21,8	22,1	98,2	
Картошка	4,6	5,0	3,7	4,0	4,1	3,8	3,6	78,2	
Зироатҳои полезӣ	3,5	3,4	3,7	3,2	3,5	3,4	3,7	105,7	
аз онҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	1,7	1,5	1,7	1,6	1,8	1,7	2,2	129,4	
Дар дигар шаклҳои хоҷагидорӣ	1,8	1,9	2,0	1,6	1,7	1,7	1,5	83,3	
Сабзавот, ҳамагӣ	7,3	7,4	7,9	8,1	8,4	8,4	8,7	119,2	
аз онҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	5,4	5,8	6,1	6,7	6,8	6,3	6,6	122,2	
Хуроки чорво	7,1	6,4	7,8	7,9	8,0	7,9	8,3	116,9	
аз онҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	5,4	4,2	5,8	6,1	5,5	5,7	5,8	107,4	

Сарчашма: Агентии мелиоратсияи ва иригатсияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 6 нишон медиҳанд, ки тайи даҳсолаи охир истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, асосан, дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва заминҳои наздиҳавлгии аҳоли хеле зиёд гардидааст. Масалан, агар дар соли 2009 дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) 64,0%-и зироати пахта кишт карда мешуд, ин рақам дар соли 2019 ба 81,6%, 39,5% картошка ва 49,7% сабзавоту мевагиҳо дар хоҷагиҳои аҳоли истеҳсол карда мешавад.

Нишондиҳандаи муҳими баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ ин самаранок истифодабарии захираҳои замин, махсусан заминҳои обӣ, ба ҳисоб меравад, ки он дар навбати худ ба зиёдшавии ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ таъсири қалон мерасонад. Таҳлили ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки дар давраи таҳлилӣ дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, зиёдшавии истеҳсоли ҳамаи зироатҳои кишоварзӣ, ба ғайр аз пахта ба назар мерасанд. Масалан, дар ҷумҳурӣ дар соли 2019 дар муқоиса бо соли 1991 ҳосилнокии зироатҳои ғалла ва ғалладонағиҳо ба миқдори 2,8 маротиба, дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон бошад, ин нишондиҳанда 1,9 маротиба зиёд шудааст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ яке аз самтҳои муҳимтарини истифодаи самараноки захираҳои замини кишоварзиро интесификатсия арзёбӣ менамояд. Дар маҷмӯъ, интенсификатсия ин фаъолияти шиддатнок буда, маънои аз ҳамаи майдони мавҷудаи захираҳои замин ҳарчӣ зиёдтар истеҳсол намудани маҳсулоти кишоварзиро ифода мекунад. Яке аз нишондиҳандаҳои асосии самаранокии интенсификатсияи кишоварзӣ ин ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ мебошад, ки, ҳамзамон, аз истифодаи самараноки захираҳои замин гувоҳӣ медиҳад [9,с.176].

Ҳосилнокии ғалла ва ғалладонағиҳо, дар маҷмӯъ, дар соли 2018 29,6 сентнер аз як гектар ва дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон 23,2 сентнер гектар ё ба миқдори 20,7% кам мебошад. Ҳосилнокии картошка ва сабзавотҳо дар давраи таҳлилкардашуда дар ҷумҳурӣ 35,8 ва 32,6% ва дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон бошад ҳосилнокии картошка ба 8,4% ва сабзавот ба 23,6% зиёд гардидааст.

Новобаста ба ин, дар соли 2019 нисбати соли 2010 ҳосилнокии зироатҳои ғалла ва ғалладонағиҳо, дар маҷмӯъ, дар кишвар ҳамагӣ ба 24%, сабзавот 24,4%, картошка ба 6,6% кам, аммо дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ҳосилнокии зироатҳои ғалла ва

галладонагиҳо ба миқдори 20,5%, ҳосилнокии картошка 7,5% ва сабзавотҳо 25,2% зиёд гардидааст.

Чадвали 7. Ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзӣ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, сентнер/га

Productivity of the main agricultural crops of the Kulyab region of the Khatlon province, c / ha

	Солҳо								2019 нисбати соли 2008, бо %
	1991	2008	2009	2010	2011	2012	2015	2019	
Зироатҳои галладонагӣ		27,2	29,4	27,6	26,5	29,6	33,9	31,9	117,2
аз чумла, дар хоҷагиҳои деҳқонӣ		34,5	35,1	33,6	32,4	35,7	42,1	36,3	105,2
Пахта		32,5	30,6	25,6	26,6	22,1	16,7	22,1	68,0
аз чумла, дар хоҷагиҳои деҳқонӣ		35,3	36,7	32,3	33,1	31,8	28,5	32,5	92,0
Картошка		196,5	202,9	210,2	220,4	249,9	207,6	201,1	102,3
аз чумла, дар хоҷагиҳои деҳқонӣ		221,1	235,4	245,6	256,3	270,4	236,1	225,5	101,9
Сабзавот		167,7	171	178,1	195,6	222,9	249,9	258,6	1,5 маротиба
аз чумла, дар хоҷагиҳои деҳқонӣ		185,2	192,3	230,2	245,2	259,1	267,5	289,4	1,6 маротиба
Мевагиҳо ва буттамевагиҳо		73,3	76,9	74,7	76,5	58,5	65,6	63,3	86,3
Ангур		42,3	39,6	44,9	45,6	63,9	54,5	57,6	1,3 маротиба

Сарчашма: маълумотҳои оморӣ Кумитаи идораи замини минтақаи Кӯлоб

Натиҷаи тадқиқоти мазкур нишон медиҳад, барои соҳаи кишоварзӣ масъалаи муҳим ва рузмарра - ин ғайрисамаранок истифодабарии захираҳои замини обӣ дар минтақаҳо мебошад. Аз ин хотир, ба фикри мо дар стратегияи рушди соҳаи кишоварзӣ дар солҳои наздик масъалаи рушди устувори захираҳои обӣ ба ҳисоб гирифта шавад. Барои ин ба мо зарур аст, ки баҳои дурусти экологӣ-иқтисодӣ ба заминҳои обии кишоварзӣ диҳем.

Ҳамин тариқ, таҳлили истифодаи заминҳои обӣ дар минтақаи Кӯлоб нишон медиҳад, ки барои баланд бардоштани чорабиниҳои самаранокӣ экологӣ-мелиоративии заминҳои обӣ дар минтақа чунин корҳо бояд ба анҷом расонида шаванд:

-тоза кардани заҳкашу заҳбурҳо ва гузаронидани чорабиниҳои дастаҷамъонаи экологӣ-мелиоративӣ ва низоми пешқадами обёрикунии заминҳои кишоварзӣ;

-мукамалгардонии шаклҳои хоҷагидорӣ ва беҳсозии дараҷаи таъминоти техникаи хоҷагии об;

- беҳтар намудани таъмини сифати нуриҳои минералӣ, органикӣ ва заҳрхимикатҳо;

-таъмин намудан ба маводҳои сузишворӣ, рағанҳои молиданӣ, қисмҳои эҳтиётӣ барои таҷҳизотҳои мелиоративӣ-ирригатсионӣ;

-дастрасӣ ба сарчашмаҳои молиякунонии сармоягузориҳои чорабиниҳои экологӣ-мелиоративӣ ва муҳофизати захираҳои заминҳои об;

-ташкили фаъолияти самаранокӣ нуктаҳои хизматрасониҳои техникӣ дар ноҳияҳо ва маҳаллу деҳоти минтақаҳои кишвар.

Ба андешаи мо, дар низоми заминдорӣ дар ҷодаи истифодаи заминҳои обӣ ҳангоми баҳодихӣ ва интихоби шаклҳои хоҷагидорӣ дар соҳаи кишоварзӣ зарур аст, ки чунин шароитҳоро, ба мисли зиёд намудани истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ, нигоҳдорӣ ва баланд бардоштани ҳосилхезии заминҳои обӣ, хароҷоти меҳнат ва захираҳои обӣ, андозаи маблағгузориҳои капиталӣ ва муҳлати азхудкунии онҳо зарур мебошад.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Заминҳои таъиноти кишоварзӣ ва баъзе муаммоҳои ҳуқуқии ба танзамдарории он / А. Азимов // Маҷаллаи илмӣ «Кишоварз». -Душанбе, 2014-2013. -№4. -С.94-96.
2. Акимова, Т.А. Экология: учебник для вузов / Т.А. Акимова, В.В. Хаскин. -М.: ЮНИТИ, 1999. -456 с.
3. Барфиев К.Х. Управленческий учет оплаты труда в сельском хозяйстве / К.Х. Барфиев, С.О. Мирзохонов // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2016. -№2(14). –С.9-12.
4. Ғаниев Т.Б. Ҳолати сарватҳои табиӣ ва бехатарии талаботи иқтисодӣ / Т.Б. Ғаниев, Н.Т. Ғаниева // Иқтисодӣ миллӣ:масоили амният ва рақобатпазирӣ / Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ(28/29.11.09). -Душанбе: Деваштич, 2009. -С.140-141.
5. Исайнов Х.Р. Продовольственная безопасность-приоритетное направление аграрной политики в Республике Таджикистан / Х.Р. Исайнов, Р.Б. Шерматов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба 70-солагии зодрузи устод.Н.Ғадоев, 28-29-уми февралӣ соли 2008. -Душанбе, 2008. -С.37.

6. Кишоварзии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмааи оморӣ. - Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017. - С.18-20.
7. Комилов Н.Б. Тадбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар самти заминҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоб: мушкилот ва дурнамо / Н.Б. Комилов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – Душанбе, 2018. - №2(61). - С.182-189.
8. Лестер Р. Браун вадиғ. Рушди босуботи ҷамъият / Р. Лестер // XX - век, последние 10-лет.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. - Душанбе, 26.12.2019.
10. Тағоев Ҷ.Ҷ. Вазъи истифодаи захираҳои замин дар кишоварзии ҶТ ва минтақаҳои он / Ҷ.Ҷ. Тағоев, Н.Б. Комилов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе: Сино, 2019. - №3. - Қисми 2. - С.170-180.
11. Шералиев Э.Н. Земельная реформа-основа аграрных преобразований / Э.Н. Шералиев. – Душанбе: ТНУ, 2004. - 170 с.

ҲОЛАТИ КУНУНӢ ВА ДУРНАМОИ ИСТИФОДАИ ЗАМИНӢОИ ОБӢ ДАР СОӢАИ КИШОВАРЗИИ МИНТАҚА

Дар мақолаи мазкур таҳлилу арзёбии ҳолати кунунӣ ва дурнамои истифодаи заминҳои обӣ дар соҳаи кишоварзии минтақа хусусан минтақаи Кӯлоб фаро гирифтааст. Муаллиф оид ба рушди истифодаи заминҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ, маданияти дурусти истифодабарии оқилонаи заминҳои кишоварзӣ, ҳосилнокии заминҳои кишоварзии минтақа назарияҳои олимони ватаниро дарҷ карда, ҷиҳатҳои ҳоси онро барои муҳити минтақаҳои кишоварзии кишвар пешниҳод кардааст. Дар мақолаи мазкур нишондиҳандаҳои асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, ҳолати мелиоративии заминҳои обӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзии дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Мавриди зикр аст, ки таҳлили масоили номбурда дар доираи ҷадвалҳо бо истифода аз рақамҳо ва маълумотҳои омили расмӣ бо нишондоди сарчашмаи истифодашуда сурат гирифтааст. Мақолаи мазкур бо пешниҳоди хулосаҳои муаллифон оид ба масоили баррасишаванда ҷамъбаст гардидааст.

Калидвожаҳо: заминҳои кишоварзӣ, ҳолати кунунӣ заминҳо, заминҳои обӣ, кишоварзии минтақаи Кӯлоб, самаранокии маҳсулотҳои кишоварзӣ, маданияти дурусти истифодаи замин.

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЕЛЬ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ СЕКТОРЕ РЕГИОНА

В статье анализируются и оцениваются текущее состояние и перспективы использования орошаемых земель в аграрном секторе региона, особенно в Кулябском регионе. Автор отражает теории отечественных ученых о развитии орошаемого земледелия в сельском хозяйстве, культуре рационального использования земель сельскохозяйственного назначения, продуктивности сельскохозяйственных угодий региона и предлагает учитывать особенности орошаемого земледелия для воплощения в среду сельскохозяйственных регионов страны. В статье рассматриваются основные показатели социально-экономического развития Кулябского региона Хатлонской области, рекултивации орошаемых земель в регионах Республики Таджикистан, пашен сельскохозяйственных культур Кулябского региона Хатлонской области, урожайность основных сельскохозяйственных культур Кулябского региона Хатлонской области. Следует отметить, что анализ данных вопросов проводился в рамках таблиц с использованием цифр и данных официальной статистики с указанием использованного источника. Статья заключается обобщением выводов авторов по рассматриваемым вопросам.

Ключевые слова: земли сельскохозяйственного назначения, современное состояние земель, орошаемые земли, сельское хозяйство Кулябского региона, продуктивность сельхозпродукции, культура земледелия.

CURRENT STATUS AND PROSPECTS FOR THE USE OF IRRIGATED LANDS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REGION

The article analyzes and assesses the current state and prospects of the use of irrigated land in the agricultural sector of the region, especially in the Kulyab region. The author reflects the theories of domestic scientists about the development of irrigated land use in agriculture, the culture of rational use of agricultural land, the productivity of agricultural land in the region and suggests its features for implementation in the environment of agricultural regions of the country. The article examines the main indicators of the socio-economic development of the Kulob region of the Khatlon region, the reclamation of irrigated land in the regions of the Republic of Tajikistan, arable land of agricultural crops in the Kulyab region of the Khatlon region, the yield of the main agricultural crops in the Kulyab region of the Khatlon region. It should be noted that the analysis of these questions was carried out in the framework of tables using figures and official statistics, indicating the source used. The article summarizes the conclusions of the authors on the issues under consideration.

Keywords: agricultural land, current state of land, irrigated land, agriculture of the Kulyab region, agricultural productivity, land use culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тешаев Мирзошариф Сайҷаҳфарович* - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, унвонҷӯи кафедраи молия ва қарз. **Адрес:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Телефон: (+992) 918-29-38-30. E-mail: teshaev@bk.ru

Сведения об авторе: *Тешаев Мирзошариф Сайджахфарович* – Кулябский государственный университет им. Абуабдуллоха Рудаки, соискатель кафедры финансов и кредита. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон: (+992) 918-29-38-30. E-mail: teshaev@bk.ru

Information about the author: *Teshaev Mirzosharif Saydzhakhfarrowich* - Kulyab State University named after Abuabdulloha Rudaki, Applicant for the Department of Finance and Credit. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov street, 16. Phone: (+992) 918-29-38-30. E-mail: teshaev@bk.ru

Одинаев Ш.Т., Давлаталии Шариф

Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзӣ АИКТ

Миёни ҳамаи гуногунрангии проблемаҳо, ки бо баромадани хоҷагии халқи Тоҷикистон аз ҳолати бухронӣ мепайванданд, яке аз вазифаҳои дар марҳилаи ҳозира асосӣ ин баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бидуни болоравии шадиди соҳаи кишоварзӣ, дигаргуниҳои куллии муносибатҳои истеҳсолӣ ва механизми хоҷагии комплекси агросаноатӣ хеле мушкил аст.

Ҳалли ин мушкилот дар давраи ҳозираи гузариш ба иқтисоди бозорӣ, махсусан, шадидтар мешавад. Хусусигардонии тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ ба ташаккулёбии шаклҳои нави хоҷагидорӣ, монанди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ҷамъиятҳои саҳомӣ (иттиҳодияҳо), агроконсорсиумҳо ва дигар корхонаҳои иҷоравӣ (арендных предприятий) боис гардид. Аз ин рӯ, масъалаҳои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсолоти корхонаҳои дорои шаклҳои гуногуни моликият аҳамияти хоса доранд.

Баҳодихӣи объективӣ омилу натиҷаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ дар ҳама гуна сатҳи идоракунии ва шаклҳои он бояд на танҳо ҳамчун нуқтаи ибтидоии ҷустуҷӯи захираҳо ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокиӣ, балки заминаи асосноккунии самтҳои тақмили тамоми унсурҳои механизми иқтисодии идоракунии хидмат кунад.

Муайян кардани захираҳои баланд бардоштани самаранокиӣ дуруст дарк кардани моҳияти худӣ категорияи самаранокии иқтисодии истеҳсолот ва нишондиҳандаҳои онро тавсиф мекунад. Набудани ягонагии ақидаҳои олимони ва таҷрибаомӯзон дар муайян кардани моҳият, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ба таври боварибахш ҳалли ниҳии ин масъаларо изҳор мекунад.

Кори бисёр иқтисоддонҳо ба масъалаҳои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсолот бахшида шудааст. Бояд қайд кард, ки саҳми бузурги олимони русу ватанӣ, ба монанди И.С. Ашуров, А.Г. Агабеков, Г.А. Александров, В.В. Вечканов, Т.Б. Ганиев, Х.Р. Исайнов, В.С. Немчинова, В.В. Новожилов, Ҳ.А. Одинаев, Ш.Т. Одинаев, Б.П. Плышевский, Ҷ.С. Пиризода, С.С. Шатонин ва дигарон, ҳастанд. Ҷанбаҳои гуногуни самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ дар асарҳои Н.П. Александров, Г.А. Бабков, А.А. Мадаминов, Ш.Р. Зарифов, К.П. Оболенский, В.А. Свободин, П.П. Пухлякова, К.Н. Файзуллоева ва дигарон ҳастанд.

Омӯзиши адабиёти иқтисодӣ нишон дод, ки сарфи назар аз равшании ин мушкилот, бисёр масъалаҳои назариявӣ ва методологӣ ҳанӯз ҳам шадидан баррасӣ ва ҳалли худро наёфтаанд. Пеш аз ошкор кардани моҳияти категорияи иқтисодии самаранокии истеҳсолот, баррасии мазмуни мафҳумҳои «самаранокиӣ» ва «самаранокии истеҳсолот» ба мақсад мувофиқ аст.

Калимаи "самаранок" (лот. *affectivus*) маънои "додани натиҷаҳои дилхоҳ, самаранок"-ро дорад ва "самаранокиӣ" мафҳумест, ки самаранокии фаъолияти ҳар як системаро ифода мекунад.

Самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар шакли умумиаш таносуби байни натиҷаҳои истеҳсолоту арзиши меҳнат ва маблағҳо барои ба даст овардани онҳо мефаҳмонад. Ин фаҳмиши мундариҷаи самаранокии иқтисодии истеҳсолотро айни замон тақрибан ҳамаи иқтисоддонҳо эътироф мекунанд.

Бо таърифи Р.Р. Қудратов самаранокии иқтисодӣ ҳамчун категорияи дар соҳаи кишоварзӣ татбиқшаванда, аз ҳар як гектар замин ба даст овардани миқдори ҳадди аксар маҳсулоти зарурии кишоварзӣ бо хароҷоти камтарин ва меҳнати модӣ барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот мебошад [3, с.74].

Муносибати то андозае мухталиф ба муайян кардани моҳияти самаранокии истеҳсолот аз ҷониби иқтисоддонии маъруф И.С. Ашуров баён гардидааст. Ӯ таъкид мекунад, ки самаранокии истеҳсолоти кишоварзиро ҳамчун афзоиши миқдор ва баланд бардоштани сифати маҳсулоти зарурии кишоварзӣ дар баробари афзоиши самаранокии истеҳсоли он дарк кардан лозим аст [1]. Дар чунин таърифҳои самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ, ба назари мо, баъзе камбудҳои мавҷуданд, аз ҷумла, нақшу аҳамияти воситаи асосии истеҳсолот – замин, ба назар гирифта намешавад.

Як гурӯҳ муаллифон моҳияти категорияи самаранокиро дар шароити таърихӣ он бо усулҳои истеҳсолот боз мекунад. Меъёрҳои самаранокӣ аз мундариҷаи қонуни асосии иқтисодӣ бармеоянд.

Дар ин робита ба самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ аксар вақт аз мавқеъҳои гуногуни методологӣ, яъне на аз нуқтаи назари ин нишондиҳанда, балки нисбат ба кишварҳои дорой системаҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодӣ муносибат мекунад.

Муаллиф Ҳ.Б. Раҳматов имконияти баррасии самаранокии иқтисодиро дар самтҳои алоҳидаи раванди такрористеҳсолкунӣ (самаранокии истеҳсолот, гардиш, истеъмол) таъкид менамояд:

- аз рӯи омил (унсур)-ҳои раванди истеҳсолот (самаранокии сармоягузориҳои асосӣ, технологияи нав, фондҳои асосӣ, қувваи корӣ);

- аз рӯи самтҳои фаъолияти иқтисодӣ;

- аз ҷониби соҳаҳо ва зербахшҳои хоҷагии халқ; корхонаҳо, воҳидҳои дохили корхонаҳо;

- аз рӯи саноат ва минтақаи истеҳсолот (зироат, чорводорӣ, гандум, гӯшт, парранда, тухм) ва ғайра [8].

Ба андешаи мо, нуқтаи назари академик Ҷ.С. Пириев то андозае дуруст аст. Ҳангоми муайян кардани самаранокии истеҳсолот муаллиф истифодаи усули репродуктивиро пешниҳод мекунад, ки моҳияти он бо назардошти унсурҳои таркибии истеҳсолот (қувваҳои истеҳсолӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ), марҳилаи раванди такрористеҳсолкунӣ (худӣ истеҳсолот, тақсимот, мубодила, истеъмол) ва муттасилии раванди истеҳсолот коҳиш дода мешавад. Ғайр аз он, корхонаи кишоварзиро ҳамчун як системаи мураккаби иборат аз зерсистемаҳо баррасӣ намуда, ӯ се намуди самаранокиро фарқ мекунад: истеҳсолӣ ва иқтисодӣ, истеҳсолӣ ва технологӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ [7].

Самаранокии иҷтимоӣ иқтисодӣ манфиати бештар дорад. Як қатор иқтисоддонҳо зарурати таъкид кардани ин самаранокиро эътироф мекунад, гарчанде ки на ҳама вақт миқдори натиҷаҳои иҷтимоии истеҳсолот имконпазир аст.

Мувофиқи гуфтаи онҳо самаранокии истеҳсолот ба ду категория - самаранокии иқтисодӣ ва самаранокии иҷтимоӣ, тақсим мешавад. Низомова Т.Д. менависанд, ки категорияи самаранокии истеҳсолот, ҳам ҷанбаҳои иқтисодӣ ва ҳам иҷтимоиро дар бар мегирад ва аз якдигар ҷудо кардан ғайриимкон аст [4].

Баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсолот манбаи асосии афзоиши натиҷаҳои ниҳой дар сатҳи тамоми хоҷагии халқ, соҳаҳои он, корхонаҳои алоҳида, барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ заминаи моддӣ ба вуҷуд меорад. Ва ҳалли бомуваффақияти охири он, ки дар беҳтар ва таъмин намудани шароити кор, тағйир додани мундариҷаи он ва рушди вазифаҳои эҷодии коргарон ифода ёфтааст, барои боз ҳам баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсолот заминаи хуб фароҳам меорад.

Самаранокии истеҳсолот, ба гуфтаи Ш.Т. Одинаев бошад, категорияест, ки ҷанбаҳои гуногун дорад ва сарфи назар аз муносибатҳои маҳдуд, нақши маҳсули худро иҷро мекунад. Ғайр аз он, усулҳои гуногуни муайян кардани самаранокии истеҳсолотро бодикқат омӯхта, ӯ қайд мекунад, ки «самаранокии истеҳсолиро байни ҷанбаҳои гуногун, қабатҳои як категория - самаранокии истеҳсолот бояд байни иҷтимоӣ-иқтисодӣ, техникӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (ба маънои фишурда) фарқ кард [6, с.120].

Дар натиҷа, тақсими самаранокии иҷтимоӣ иқтисодӣ заминаи объективӣ дорад. Самаранокии иҷтимоӣ иқтисодӣ, ба монанди самаранокии техникӣ ва иқтисодӣ, бояд дар ин ё он шакл арзёбӣ ва чен карда шавад. Самаранокии истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ категорияи иқтисодӣ мебошад, ки маҷмӯи мураккаби муносибатҳои объективии танзимшавандаи байни давлат ва корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, иттиҳодияҳои сахомӣ, соҳаҳо, зербахшҳои истеҳсолоти кишоварзии деҳотро инъикос мекунад ва соҳаҳои комплекси агросаноатӣ оид ба такрористеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо хароҷоти ҳадди ақалли моддӣ - пулӣ ва истифодаи оқилонаи иқтисодӣ табиӣ татбиқ карда мешавад.

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Тамоми фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ бо замин алоқаманд аст ва аз ҳосилнокии иқтисодӣ, сатҳи истифодаи он вобаста аст. Ба натиҷаҳои истеҳсолот ҳарорати ҳаво, хок, боришот, рӯзҳои офтобии сол ва дигар омилҳо таъсири калон мерасонанд. Шароитҳои иқлимӣ на танҳо бо такрори солона, балки бо ноустувории назаррас ҳам дар вақт ва ҳам дар тобеияти худудӣ тавсиф карда мешаванд. Ба ибораи дигар, вобаста ба сифати замин ва шароити обу ҳаво, хоҷагиҳо бо хароҷоти баробари меҳнат ва шароити дигари баробар миқдори гуногуни маҳсулот мегиранд. Аз ин рӯ, таҳлили самаранокӣ бояд на дар як сол,

балки ба ҳисоби миёна дар тӯли се то панҷ сол ва аз он ҳам бештар бо назардошти сифати замин гузаронида шавад.

Дар байни мушкилоти муҳимтарини самаранокии иқтисодӣ, сарфи назар аз шумораи зиёди таҳқиқот, мушкилтарин ва ноқофӣ омӯхташуда муайян кардани нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истеҳсолот меъёри асосӣ мебошад.

Аксари иқтисоддонҳое, ки бо масъалаҳои самаранокии истеҳсолот саруқор доранд, чунин мешуморанд, ки меъёри самаранокии истеҳсолот арзиши нисбии натиҷаи истеҳсолот мебошад, ки бо хароҷот вобастагӣ дорад. Аммо ҳангоми баррасии мушаххаси ин меёр саволе ба миён меояд, ки таъсири истеҳсолот бо қадом хароҷотҳо бо ҳам вобаста аст: бо захираҳои истифодашуда ё истеъмолшуда (сарфшуда)? Дар натиҷаи ҳалли ин масъала, концепсияи захиравӣ ва хароҷоти самаранокии истеҳсолот таҳия шудааст. Тарафдорони концепсияи захираҳо мегӯянд, ки самаранокии иқтисодии истеҳсолот бо таносуби самарои иқтисодӣ ва захираҳои истеҳсолӣ тавсиф карда мешавад.

Тарафдорони концепсияи хароҷот чунин мешуморанд, ки натиҷаҳои истеҳсолот бояд бо хароҷоти истеҳсолӣ вобастагӣ дошта бошанд. Охирин далелҳои зеринро пешниҳод мекунанд:

- самаранокии истеҳсолот самаранокии манбаъҳои дар истеҳсолот истеъмолшударо ифода мекунад ва таъсир нисбат ба манбаъҳои истифодашуда "хусусияти истифодаи онҳо ё самаранокии арзиши истифодаи онҳоро" ифода мекунад.

-моҳияти иқтисодии самаранокӣ бештар аз ҳама бо таъсире мувофиқат мекунад, ки дар маҷмӯъ натиҷаи истеҳсолот бо сабаби истифодаи захираҳо нест, балки самарои ҳолис, яъне. афзоиши истеҳсолот нисбат ба ҳаҷми хароҷот натиҷа медиҳад.

Зарифов Ш.Р. дар ин бора менависад: «Дар соҳаи кишоварзӣ зарур аст ... ки таносуби маҳсулоти умумӣ ва даромади софро ба арзиши ба даст овардани онҳо истифода барад» [9,с.15]. Эҳтиёҷот ба маҳсулоти кишоварзӣ барои истеҳсоли он ҳаҷм, сохтори истеҳсол, инчунин, захираҳои меҳнат, заминаи моддию техникаӣ ва масоҳати заминро муайян мекунад. Ҳаҷм ва сохтори истеҳсолот на танҳо ба эҳтиёҷоти ҷомеа ба маҳсулоти кишоварзӣ, балки ба захираҳои низ вобаста аст, ки ба кишоварзӣ тақсим карда мешаванд.

Як гурӯҳ муаллифон чунин мешуморанд, ки, дар маҷмӯъ, дар ҳарду мафҳум дугонагӣ вучуд надорад, зеро онҳо «як чизро ифода мекунад: натиҷа чӣ гуна аст, чунин самарои иқтисодӣ истифодаи самаранокии воҳиди захираҳо мебошад. Танҳо дар як ҳолат, сухан дар бораи ҳамаи захираҳои меравад, ки дар истеҳсолот истифода мешаванд ва ҳолати дигар дар бораи онҳое, ки воқеан қисмҳои ҳамаи захираҳои татбиқшаванда дар раванди истеҳсолот барои як давраи муайян сарф шудаанд, яъне, ки ба ҳулосаи мо мафҳуми дувум як ҳолати маҳсули якум аст».

Ба андешаи Одинаев Ш.Т. концепсияи захираҳо имкон медиҳад, ки самаранокии истифодаи тамоми захираҳои истеҳсолӣ, ки дар раванди истеҳсолот истифода мешаванд ва гаронарзишии танҳо як қисми ин захираҳо дар раванди муайян, истеъмол карда шаванд [5,с.129]. Вобаста аз ҳадаф ва хусусият нишондиҳандаҳои ҳам мафҳуми якум ва дуҷумро истифода бурдан мувофиқи мақсад аст.

Самаранокӣ як категорияи мураккаби иқтисодӣ мебошад, ки омезиши омилҳо ба он таъсир мерасонад. Ин зарурати истифодаи системаи нишондиҳандаҳо, меёрҳои баҳодихӣ, омӯхтани робитаҳои байни онҳоро, таҳлили ҳамаҷониба ва ҳулоса дар бораи самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии кишоварзиро ба миён меорад.

АДАБИЁТ

1. Ашурув И.С. Сельское хозяйство: состояние и перспективы форм хозяйствования / И.С. Ашурув. – Душанбе: Адиб, 2008. -96 с.
2. Барфиев К.Х. Структурный анализ затрат на производство и реализацию продукции / К.Х. Барфиев, С.О. Мирзохонов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. -2019. - №2(25). С.285-294.
3. Кудратов Р.Р. Экономическая эффективность производства и переработки продукции садоводства / Р.Р. Кудратов // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. – 2017. -№3(53). -С.73-76.
4. Низомова Т.Д. Ташкили истеҳсолот дар корхона. Китоби дарсӣ / Т.Д. Низомова. – Душанбе: ЧДММ «Бебок», 2012. -236 с.
5. Одинаев Ш.Т. Ресурсный потенциал и приоритетные направления развития отраслей экономики / Ш.Т. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). -Душанбе: Сино 2015. -№2/5(172). - С.128-131.
6. Одинаев Ш.Т. Эффективность функционирования аграрного производства- основа обеспечения населения продовольственными продуктами / Ш.Т. Одинаев // Наука новые технологии и инновации Кыргызстана (Республиканский научно-теоретический журнал). –Бишкек, 2016. -№12. -С.119-124.
7. Пириев Ҷ.С. Рушди устувори кишоварзӣ дар Тоҷикистон. Монография / Ҷ.С. Пириев. -Душанбе, 2013. - 52 с.
8. Раҳматов Х.Б. Ислоҳоти аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/Х.Б. Раҳматов. -Душанбе: Ирфон, 2009.-320 с.

9. Шарифов З.Р. Мушкилоти асосии баҳособири муҳосибӣ дар соҳаи кишоварзӣ / З.Р. Шарифов // Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи Баҳособири бухгалтерӣ: Пешравӣ, мушкилот ва роҳҳои ҳалли он. – Душанбе: ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур, 2019. – С.13-19.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МУАЙЯН КАРДАНИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақола масъалаҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ, мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, дигаргуниҳои куллии муносибатҳои истеҳсолӣ ва механизми хоҷагии комплекси агросаноатӣ дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ аз нуқтаи назари олимони ватанӣ, баррасӣ мешаванд. Таҳлили вазъ ва баҳодиҳии объективии омилҳо ва натиҷаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ дар ҳама гуна сатҳи идоракунии ва шаклҳои он ба ҷо оварда шудааст. Аз натиҷаи ин гуна таҳлил ҷустуҷӯи захираҳо ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокӣ, инчунин заминаи асосноккунии самтҳои такмили тамоми унсурҳои механизми иқтисодии идоракунии ба талаботи муосир ҷавобгӯ асоснок карда шудааст. Муайян кардани захираҳои баланд бардоштани самаранокӣ баррасӣ шудаанд, моҳияти категорияи самаранокии иқтисодии истеҳсолот ва нишондиҳандаҳои он аз рӯи ақидаҳои олимони ва таҷрибаомӯзон таҳқиқ карда шудаанд. Дар натиҷа, самаранокии истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ категорияи иқтисодӣ буда, маҷмӯи мураккаби муносибатҳои объективии танзимшавандаи байни давлат ва корхонаҳои кишоварзӣ мебошад. Соҳаҳои комплекси агросаноатӣ оид ба такрористеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо хароҷоти ҳадди ақали моддӣ - пулӣ ва истифодаи оқилонаи иқтисодии он таҳлил гардида, дар ин асос тавсияҳо оид ба муайян кардани нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истеҳсолот, меъёрҳои асосӣ, арзиши нисби, баҳодиҳӣ, самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии кишоварзӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ, иқтисодӣ, механизм, баҳодиҳӣ, омилҳо, захираҳо, категория, нишондиҳандаҳо, идоракунии, меъёрҳо, захираҳои меҳнати, заминаи моддию техникаӣ, консепсияи захираҳо, самаранокӣ, захираҳои истеҳсолӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

В статье рассматриваются основные вопросы повышения эффективности сельскохозяйственного производства, экономические и социальные проблемы, коренные изменения производственных отношений и механизм перехода агропромышленного комплекса к рыночной экономике с точки зрения отечественных ученых. Были проведены анализ ситуации и объективная оценка факторов и результатов сельскохозяйственного производства на любом уровне управления и его форм. Результаты данного анализа основаны на поиске ресурсов и способов повышения эффективности, а также обосновании совершенствования всех элементов механизма управления экономикой, отвечающих современным требованиям. Рассмотрено выделение ресурсов для повышения эффективности, изучены сущность категории экономической эффективности производства и ее показатели с точки зрения ученых и практиков. В результате эффективность производства в сельском хозяйстве является экономической категорией и представляет собой сложную совокупность объективно регулируемых отношений между государством и сельскохозяйственными предприятиями. Проанализированы отрасли агропромышленного комплекса по воспроизводству сельскохозяйственной продукции с минимальными материальными и денежными затратами и рациональному использованию ее потенциала, и на этой основе даны рекомендации по определению показателей экономической эффективности производства, базовых нормативов, относительной стоимости, оценки, ключевых направлений повышения эффективности.

Ключевые слова: эффективность, сельскохозяйственное производство, экономика, механизм, оценка, факторы, ресурсы, категория, показатели, управление, стандарты, трудовые ресурсы, материально-техническая база, ресурсная концепция, экономическая эффективность, производственные ресурсы.

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEFINITION OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION

The article discusses the main issues of increasing the efficiency of agricultural production, economic and social problems, fundamental changes in industrial relations and the mechanism of transition of the agro-industrial complex to a market economy from the point of view of domestic scientists. Analysis of the situation and an objective assessment of the factors and results of agricultural production at any level of management and its forms has been done. The results of this analysis are based on the search for resources and ways to improve efficiency, as well as the rationale for improving all elements of the economic management mechanism that meet modern requirements. The allocation of resources to improve efficiency is considered, the essence of the category of economic efficiency of production and its indicators from the point of view of scientists and practitioners are studied. As a result, production efficiency in agriculture is an economic category and is a complex set of objectively regulated relations between the state and agricultural enterprises. The branches of the agro-industrial complex for the reproduction of agricultural products with minimal material and monetary costs and the rational use of its potential are analyzed, and on this basis, recommendations are given for determining indicators of economic efficiency of production, basic standards, relative cost, assessment, key areas for increasing efficiency.

Keywords: efficiency, agricultural production, economics, mechanism, assessment, factors, resources, category, indicators, management, standards, labor resources, material and technical base, resource concept, economic efficiency, production resources.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Одинаев Шохин Талбакович* - Институти иқтисодӣ ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини директор. **Суроға:** 734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти-Нав 306. Телефон: **918-42-57-57**. E-mail: **economic64@mail.ru**
Давлаталӣ Шариф - Институти иқтисодӣ ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ, аспирант. **Суроға:** 734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти – Нав 306. Телефон: **(+992) 985-08-23-23**

Сведения об авторах: *Одинаев Шохин Талбакович* - Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, кандидат экономических наук, доцент, заместитель директора. **Адрес:** 734049, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Хаёти-Нав 306. Телефон: (+992) 918-42-57-57. E-mail: economic64@mail.ru
Давлатали Шариф - Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, аспирант. **Адрес:** 734049, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти - Нав 306. Телефон: (+992) 985-08-23-23

Information about the authors: *Odinaev Shokhin Talbakovich* - Institute of economics and systems research of agricultural development of the TASKHN, Candidate of Economic sciences, associate Professor, Deputy Director. **Address:** 734049, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Hayti-New 306. Phone: (+992) 918-42-57-57. E-mail: economic64@mail.ru
Davlatali Sharif - Institute of economics and systems research of agricultural development, TASKHN, postgraduate Student. **Address:** 734049, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street Hayti - New 306. Phone: (+992) 985-08-23-23

УДК 330.34.01

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ПАЙДОИШИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР МАРҶИЛАҶОИ ГУНОГУНИ РУШДИ ИҚТИСОДИ

Муҳабатов У.А.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ яке аз омилҳои тақондиҳандаи иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб рафта, дар рушду нумӯи кишвар саҳми босазо дорад. Ба ғайр аз ин яке аз омилҳои монетақунандаи тараққиёти иқтисодиёти миллӣ ночиз будани захираҳои сармоягузорӣ, ки барои тақмили фондҳои истеҳсоли таъмини ҷараёни бозистеҳсоли ва рушди босуботи иқтисодӣ хизмат менамояд, мебошад. Беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар барои ҷалби сармояи хориҷӣ, бахусус сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ шароити мусоид фароҳам оварда, барои рушди устувори иқтисодӣ мусоидат хоҳад кард [9, с.71].

Дар баробари ин, дар шароити ислоҳоти иқтисодиёти миллӣ самти афзалиятнок ин ҳалли масъалаҳои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии шаҳрвандон ба ҳисоб меравад, ки шартҳои муҳимтарини татбиқи он ҷалби сармояи хориҷӣ мебошад. Барои ин пайдо кардани тасаввурот дар бораи захираҳои молиявии давлат, таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ дар кишвар ва оқилона истифода бурдани захираҳои молиявии ҷалбшуда дар сиёсати сармоягузориҳои давлат моҳияти муҳими иқтисодӣ пайдо мекунад. Аз ин рӯ, масъалаҳои рушди сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омилҳои тақондиҳандаи устуворкунии рушди босуботи иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, барои илми муосири иқтисодии тоҷик ва таҷрибаи хоҷагидорӣ муосир проблемаи рақами як ба шумор меравад.

Омӯзиши сармоягузорӣ чун категорияи иқтисодӣ таҳлили асосҳои назариявии ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, механизми татбиқи он дар сиёсати иқтисодии давлатро ҳамчун қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёти бозоргонӣ талаб менамояд. Аз ин рӯ, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти мамлакат яке аз самтҳои аввалиндараҷаи рушди иқтисодӣ ва сиёсати давлат ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи давлатҳои мамлакатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар шароити бӯҳрони молиявӣ ва осебпазир гаштани низоми молиявии давлат сармояи хориҷӣ сарчашмаи иловагии буҷаи давлат шуда метавонад.

Ба ғайр аз ин ҷорӣ ва истифода намудани технологияи муосир дар самти муносибатҳои истеҳсоли рақобатпазирӣ корхонаҳои миллиро баланд бардошта, барои татбиқи сиёсати рушди воридот ивазқунанда ва ба содирот нигаронидашуда мусоидат намуда, барои фаълоне ширкат варзидан дар тақсмоти байналхалқии меҳнат пояи устувор мегузорад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар татбиқи барномаҳои иқтисодӣ давлатҳои муваффақ мегарданд, ки сармояи хориҷиро фаълоне истифода бурда, сабаби устуворгардии механизми мутақобилаи иқтисодӣ, баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсолоти давлат ва омилҳои рушди иқтисодӣ мегарданд [10, с.3].

Барои таҳқиқи омӯзиши сармояи хориҷӣ ва ҳамчун шартҳои муҳими рушди иқтисодӣ ошкор намудани хусусияти хоси ҷараёнҳои инвестиционӣ, таҳлили механизми асосҳои иқтисодии фаъолияти сармоягузорӣ ва роҳҳои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар шароити кунунӣ басо зарур ва рузмарра мебошад. Ба ғайр аз ин таҳлили сармоягузориҳои хориҷӣ доим яке аз мавзӯи муҳими назарияи иқтисодӣ ба ҳисоб мерафт.

Вобаста ба ҳолатҳои номуайянии рушди иқтисодиёти ҷаҳон ва бинобар сабабҳои бӯҳрони молиявӣ иқтисодӣ ва, инчунин, осебпазир гаштани низоми молиявии кишвар олимони рушди минбаъдаи кишварро маҳз ба ҷалби васеи сармояи хориҷӣ вобаста мекунад. Аз тарафи дигар, таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи

хориҷӣ барои устуворнокии низоми молиявӣ ва афзоиши сармоия дохилӣ низ омили муҳимтарини рушд арзёбӣ мегардад.

Дар шароити рушди ҳамгирии иқтисодӣ ва ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷараёнҳои интегратсионӣ барои рушди сармоиягузорӣ имкониятҳои зиёд фароҳам оварда мешаванд. Аз тарафи дигар, дар марҳилаи муосир иштирок дар тақсимои байналхалқии меҳнат ва ворид шудан ба бозори ҷаҳон дар шароити номуайянии тамоюли рушди хоҷагии ҷаҳонӣ мушкилотҳои зиёдро ба вуҷуд меорад ва барои безарар ин марҳиларо тай намудан бартарияту имкониятҳои бозори ҷаҳониро истифода намудан, омӯхтани таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ҷалби сармоиягузори давлатҳои хориҷӣ бо мақсади таъсиси иқлими мусоиди сармоиягузорӣ дар кишвар зарур мебошад. Дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии давлат гузаштан аз модели истеъмоли ба модели инвеститсионӣ ба ҳисоб меравад. Дар оянда дар асоси рушди модели инвеститсионӣ ташаккулёбии индустриализатсияи ҷомеа дар кишвар пешбинӣ шудааст. Ёдовар мешавем, ки ҳадафи асосии Ҳукумати ҷумҳурӣ аз таъсиси минтақаҳои саноатӣ иқтисодӣ дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат, фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти соҳибкорӣ, қоркарди ашёи хом то ҳадди ниҳой, таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти хушсифат, афзоиш бахшидани иқтисодӣ содиротӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ ба ҳисоб меравад.

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки рушди масъалаҳои ҷалби сармоиягузорӣ на фақат барои рушди босуботи иқтисодӣ миллӣ аҳамияти назариявӣ таҷрибавӣ дорад, балки барои таъмини беҳатарии молиявӣ иқтисодӣ низ саҳми босазо дорад. Аз ин рӯ, дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ ва рушди гуногуншаклии моликият масъалаҳои ҷалби сармоия хориҷӣ ҳамчун қувваи иловагии ҳаракатдиҳандаи тараққиёти иқтисодӣ ба таҳқиқоти иловагӣ ва танзими давлатӣ ниёз дорад.

Ба ақидаи мо, моҳияти иқтисодии сармоия хориҷӣ чунин аст:

Якум, таъсиси иқлими мусоиди сармоиягузорӣ барои субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ имкониятҳои васеи молиявиро фароҳам меорад. Дар ин ҷо гап дар бораи рушди соҳибқорӣ хурду миёна меравад, ки шартҳои муҳими пешрафти иқтисодӣ кишвар мебошад.

Дуюм, ба ҳайси яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати беруна рушди фаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ ва мустақкам намудани муносибатҳои байни хоҷагидорӣ шарикони рушд маҳз дар асоси маблағгузори беруна маънидод мешавад. Мувофиқи стратегияи миллии рушд то солҳои 2030 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои наздик аз модели истеъмоли бояд ба модели инвеститсионӣ қадам гузорад, ки ин иқдом ба ҷалби сармоия хориҷӣ дохилӣ мушкул ва ғайриимкон мебошад.

Сеюм, мавқеи илми иқтисодиро дар самти рушди масъалаҳои сармоиягузори хориҷӣ мустақкам намудан зарур аст. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ислоҳоти иқтисодӣ пурра омода буда, тамоми захираҳои лозими аз қабилҳои захираҳои молиявӣ, мавҷуд будани мутахассисони соҳа ва заминаҳои техникавӣ иқтисодӣ доро мебошад, ки шароити мазкур барои ҷалби сармоия хориҷӣ такони ҷиддӣ мебахшад. Аз ин рӯ, ислоҳоти ҳаёти хоҷагидорӣ дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ байналхалқӣ муносибатҳои навро барои татбиқи барномаҳои иқтисодӣ ва самаранок истифода бурдани сарчашмаҳои молиявӣ ҳамчун вектори асосии рушди иқтисодӣ талаб мекунад.

Моҳияти сармоиягузори хориҷӣ, ки объекти асосии тадқиқоти мо ба ҳисоб меравад ошкор намудани ҳуди мафҳуми сармоиягузорӣ (инвеститсия)-ро мавриди омӯзиш қарор додан лозим меояд. Оиди инвеститсия ҳамчун категория иқтисодӣ намояндагони мактабҳои мухталиф ақидаҳои гуногун дошта, нақши онро дар иқтисодиёт то имрӯз ҳамчун сарчашмаи иловагӣ ва омили рушди ҳаёти хоҷагидорӣ маънидод кардаанд. Инвеститсия аз калимаи латинӣ («investire») гирифта шуда, маънояш маблағгузори дарозмуҳлат ба ин ё он қорхона бо мақсади гирифтани фоида мебошад [3, с. 14].

Дар илми иқтисодӣ тоҷик ва таҷрибаи хоҷагидорӣ мафҳуми сармоиягузорӣ баъди пош хӯрдани давлати шӯравӣ ворид шуда буд. Дар адабиёти иқтисодӣ давлатҳои собиқ Шӯравӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҷои мафҳуми инвеститсия маблағгузорӣ истифода мешуд. Таҳлилу тадқиқоти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки мафҳуми инвеститсия аз маблағгузорӣ васеътар буда, ҳам сармоиягузори воқеӣ ва ҳам сармоиягузори молиявиро дар бар мегирад ва ба мафҳуми маблағгузорӣ бошад, фақат воситаҳои пулӣ дохил мешавад. Дар баробари ин, ба сармоиягузорӣ ҷудо намудани маблағгузорӣ ва воситаҳо ба тамоми намуди фаъолият дохил мешавад, ки аз ҳисоби он фоида ба даст овардан мумкин аст.

Дар сарчашмаҳои гуногун ва фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ мухталиф шакл мазмуни сармоиягузорӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, ки аз дигар категорияҳои иқтисодӣ

фарқ мекунад. Аз ин рӯ, мафҳуми сармоягузорӣ дар сарчашмаҳои гуногун ва аз тарафи муаллифон ҳар хел маънидод карда мешавад. Дар «Большой экономический словарь» мафҳуми инвеститсия ҳамчун маҷмӯи хароҷот дар шакли маблағгузорию дарозмуҳлат ба соҳаи саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт ва дигар соҳаҳои хоҷагидорӣ маънидод мешавад [2,с.157].

Дар дигар сарчашмаҳои илмӣ омадааст, ки сармоягузорӣ ин ҳамаи намуди арзиши молумулкӣ ва интеллектуалие мебошад, ки ба объекти фаъолияти соҳибкорӣ маблағгузорӣ шуда, дар натиҷа фоида ва самараи иҷтимоӣ ба даст оварда мешавад. Ба чунин арзишҳо дохил мешаванд: воситаҳои пулӣ, амонатҳои бонкӣ, вомбарг, сахмия ва дигар намуди қоғазҳои киматнок; молҳои манқулу ғайриманқул (бино, таҷҳизот, мошинҳо, ва дигар арзишҳои моддӣ); ҳуқуқи моликият, ки ба ҳуқуқи муаллиф дохил дорад, иҷозатнома, патент, ноу-хау, барномаҳо, таҷриба ва дигар арзишҳои зехнӣ; ҳуқуқи истифодабарии замин, захираҳои зеризаминӣ ва дигар боигарии табиӣ, инчунин, дигар ҳуқуқи молумулкӣ [5,с.13].

Яке аз мактабҳои иқтисодии пеш, ки аввалин манфиати ғундоштани сармоя ва қонуниятҳои рушди онро барасӣ намуда, муомилоти сармоя ва тичорати берунаро ҳамчун омилҳои муҳимми рушди иқтисодӣ номида мешуд, мактаби иқтисодии меркантилизм буд. Намояндагони ин мактаб Т. Ман, Д. Юм, Ч. Ло, Ж. Колбер ва дигарон сарчашмаи асосии ҳаҷми сармоягузорию дар давлат сармоягузорию хориҷӣ ҳисоб мекарданд ва ин мактаб зарурияти танзими давлатии сармоягузорию хориҷиро ҷонибдорӣ менамуд. Муҳимияти ҷалби сармоягузорӣ дар мактаби дигари иқтисодӣ, яъне назарияи классикон, низ мушоҳида мешавад. Намояндагони ин мактаб ҷараёнҳои сармоягузорию омӯхта, арзишро ҳамчун сарчашмаи муҳимми сармоягузорӣ меноманд. Ба ақидаи онҳо, на тичорати беруна ва на дигар намуди пардохтҳо, балки фарқ байни арзиш ва нарх асоси ташаккули сармоя ба ҳисоб рафта, фоида аз даромади истехсолотро сарчашмаи асосӣ мешумориданд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сармоягузорӣ ҳамчун омилҳои рушди тамоми соҳаҳои хоҷагии қишлоқ дар мактабҳои гуногуни иқтисодӣ доим дар маркази тавачҷух меистод.

Яке аз мактабҳои, ки асосгузори он К.Маркс мебошад, назарияи сармоягузорию ҳамчун шартҳои муҳимми рушди иқтисодӣ дар китоби машҳури худ «Капитал» махсус ҷой карда буд [8]. Ба ақидаи намояндагони ин мактаб К.Маркс ва Ф.Энгелс, сармоягузорӣ аз андозаи фоида вобастагӣ дорад. Фоида ин танзимкунандаи асосии ҷараёни сармоягузорӣ ва воридоти сармоя ба ҳисоб меравад. Марксизм моҳияти сармоягузорию дар соҳаи саноат ва баъдан дар соҳаи ғайриистехсолӣ васеъ маънидод менамояд.

Мавриди зикр аст, ки дар тадқиқоти моҳияти сармоягузорӣ намояндагони мактаби кейнсгарой низ нақши босазо гузоштанд. Кейнс ва намояндагони вай Е. Хансен, Р. Харрод, Е. Домара, П. Самуелсон, Ф. Перу ва дигарон тарафдори талаботи самаранок ва шуғли пурраро асоси рушди сармоягузорӣ эълон карданд. Кейнс назарияи талаботро таҳлил намуда, таъкид кард, ки бо афзоиши даромади майл ба истеъмол ва сарф кардани сармоя паст мешавад ва барои нигоҳдории он зиёд мешавад, ки ин дар навбати худ, яъне ҳаҷми амонат васеъ мегардад ва талабот ба сармоягузорӣ зиёд мешавад. Дар баробари ин, намояндагони ин мактаб таъкид карданд, ки иқтисодиёти бозоргонӣ бе танзими давлат самаранок рушд намекунад ва аз ин хотир давлат бояд ба воситаи таъсир ба талабот, зиёд намудани ҳаҷми пул, паст намудани меъёри бозтавил ва таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ иқтисодиётро танзим намояд.

Мактаби дигари иқтисодӣ монетаризм мебошад, ки омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ва масъалаҳои муҳимми бозори хоҷагидории муосирро аз лиҳози муомилоти пулӣ баррасӣ мекард. Мувофиқи ақидаҳои М.Фридман ва тарафдорони вай, агар фоидаи сармоягузорӣ дар дохили давлат аз сармоягузорию беруна зиёдтар бошад, дар ин ҳолат қурби асъори миллӣ назар ба хориҷӣ паст шуда, иқтисодиёт дар ҳолати рушд қарор мегирад ва барои ҷалби сармоягузорию хориҷӣ мусоидат мекунад.

Мувофиқи ақидаҳои олими рус Г.К. Костюнина, зеро мафҳуми сармоягузорию хориҷӣ содирот ба хориҷи кишвар ё воридот аз хориҷи кишвар ва воситаҳои дар шакли моддӣ ё пулӣ бо мақсади ба даст овардани фоида фаҳмида мешавад. Инвеститсияи хориҷӣ аз дигар шаклҳои муносибатҳои иқтисодӣ байналхалқӣ аз қабилҳои тичорати байналхалқӣ ба қуллӣ фарқ мекунад ва ин тафовут дар гузариши ҳуқуқи моликият инъикос меёбад. Агар дар тичорати байналхалқӣ ҳуқуқи моликият хангоми фуруши моли соҳибмулк аз фурушанда ба харидор гузарад, пас, дар сармоягузорию хориҷӣ ҳуқуқи моликияти сармоягузор ҳамчун соҳибмулки сармоя, ки мунтазам аз фаъолияти сармоягузорӣ фоида мегирад, нигоҳ дошта мешавад [7,с.6].

Дар адабиёти Л.Ч. Гитмана ва М.Д. Чонка «Асосҳои сармоягузорӣ» омадааст: «Истилоҳи сармоягузорӣ мазмуни гуногун дорад ва дар зерини мафҳуми сармоягузорӣ хариди қоғазҳои қиматнок (сахмия, вомбарг) бо мақсади ба даст овардани фоида, маблағгузорӣ ба активҳои воқеӣ (фондҳои асосӣ ва гардон) фаҳмида мешавад. Дар маънои васеъ бошад, инвестиция механизми мебошад, ки маблағгузориҳои рушди иқтисодӣ мамлакатро таъмин менамояд» [5,с.10].

Ҷадвали 1. Назарияи мактабҳои гуногуни иқтисодӣ оиди сармоягузорӣ
Table 1. The theory of different economic schools on investment

Намояндагон	Мактабҳои иқтисодӣ	Масъалаҳои рушди сармоягузорӣ дар марҳилаҳои гуногун	Сарчашма
Т. Манн, Д. Юм, Д. Ло, Ж. Кольбер, Л. Зекендарф и др.	Меркантилизм	Намояндагони ин мактаб бар он ақида буданд, ки маҳз мол барои рушди тичорати беруна замина гузошта, сарчашмаи боигарии давлат ба ҳисоб меравад ва, аз ин рӯ, онҳо зарурияти сармоягузориҳои истеҳсолоти молро муҳим мешумориданд. Яке аз самти муҳими таълимоти меркантилистҳои ин асосноккунӣ зарурияти танзими шароитҳои таъминкунандаи ташаккулёбии захираҳои сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба давлат мебошад.	Левина Л.Ф. Теория инвестиционных решений. Энциклопедия менеджмента. №2, 2000, с.87.
Ф. Кэне (Ж.Тюрто, М.Ривер, Т. Сиенс, Ле.Трон)	Физиократҳо	Хизматҳои ин мактаб дар он буд, ки онҳо воситаҳои сармоягузорию ба асосӣ ва гардон ҷудо карданд. Инчунин, самтҳои афзалиятноки сармоягузориҳои он даврро ошкор намуданд, ки аз заминкорӣ иборат буд. Ба ақидаи онҳо, миллати фонди калони боигарӣ дорад, ки ин фонд, пеш аз ҳама, сармоя мебошад: Сармояи мунтазам афзоишёфта ва азнавбарқарор.	Физиократы. Избранные экономические произведения"Кенэ Ф., Дюпон де Немур П.С., Тюрго А.Р.Ж. 1200.С
Адам Смит	Классической теории,	Намояндагони ин мактаб, пеш аз ҳама, сармоягузорию ҳамчун молу мулк ва пули шахс, ки фоида меорад ва, аз тарафи дигар, ҳамчун омилҳои истеҳсолот, ки боигариро ба вучуд меорад, медонанд. Бо ҳамин таълимоти намояндагони мактаби классикӣ мафҳуми пулу сармояро ҷудо намуда, нақши ғундоштани сармояро дар ҷараёни сармоягузорӣ асоснок кардаанд.	Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Антология экономической классики. Т.1, С. 369.
К.Маркс	Марксизм	Сармоя аз тарафи намояндагони ин мактаб ва К.Маркс ҳамчун арзише, ки арзиши иловагиро дар ҷараёни гардиш ба миён меорад, дида мешуд. Дар китоби машҳури худ «Капитал» менависад: «Сармоя ин ҳаракати ҷараёни гирдгардии марҳилаҳои гуногун, ки дар навбати худ боз аз се давраи гуногуни гирдгардӣ иборат мебошад».	Маркс К. Капитал. М.: Издательство политической литературы, 1975, т. 2,с. 509.
Ч.Кларк, С.Чевонс, Е.Баверк, Ф.Визер, Л.Валрас	Маржинализм	Намояндагони ин мактаб мазмуни категорияҳои ба монанди ҳадди фоиданокии маҳсулотҳои сармоягузорӣ ва ҳадди маҳсулнокии маблағгузориҳои сармояро асоснок мекарданд. Ба ғайр аз ин намояндаи машҳури ин мактаб Л.Валрас мубодилаи маъмули Қоидаи Валрасро тартиб додааст, ки ба воситаи он аз тавозуни ҳаракати маблағгузориҳои сармоя тавозуни тичорати молу хизматрасонии байналхалқӣ вобастагӣ пайдо мекунад.	Блауг М. Маржиналистская революция // Экономическая мысль в ретроспективе = Economic Theory in Retrospect. - М.: Дело, 1994. - С.275-305. - XVII, 627 с
А.Маршалл	Неоклассика	А.Маршалл ва намояндагони ин мактаб проблемаи муайян намудани шароитҳои сармоягузорию аз рӯи муқоисаи хароҷот ва натиҷа баррасӣ намуданд. Механизми фаъолияти бозори сармояро омӯхта, А.Маршалл аҳамияти махсусро ба таҳлили омилҳои ташаккулёбии талабот ба сармоя медиҳад. А.Маршалл ба сармоягузорӣ ҳамаи хароҷотҳои сармояро, ки дар оянда ба соҳиби худ фоида меорад, маънидод мекард. Ба онҳо хароҷотҳои сармояи тичоративу саноатӣ, фабрикаҳо, мошинҳо, ашёи хом, биноҳои истиқоматӣ, либос, маҳсулотҳои хӯроқа, қарз ва дигар шаклҳои назорати бозори пулӣ дохил мешуданд.	А. Маршалл. Принципы экономической науки. М: Прогресс. Универс 1993, Т. 2, С. 297.
Ч.М.Кейнс	Мактаби	Ч.М. Кейнс, дар бораи категорияи сармоягузорӣ	А. Маршалл.

	кейнсиансӣ	навиштааст, ки онҳо «...афзоиши ҳамаи арзиши молу мулки сармоя..., дар баробари ин сармояи молумулки аз сармояи асосӣ, гардон ва сармояи бозоргир иборат мебошад». Кейнс тасдиқ кард, ки на амонат, балки маҳз сармоягузорӣ барои афзоиши фоида мусоидат мекунад. Ба ғайр аз ин Кейнс самараи мултипликаторро эҷод кард, ки алоқаи таносуби сармоягузорӣ ва афзоиши ҳаҷми фоидаи миллиро нишон меод.	Принципы экономической науки. М: Прогресс. Универс 1993, Т. 2, С. 297.
М.Фридман	Монетаризм	Мувофиқи ақидаҳои ин мактаби иқтисод шумораи пули дар муомилотбуда ба сатҳи нарх, захираҳои сармоягузорӣ ва молҳо, суръати аязоиши сармоя ва умуман ба фаъл будани субъектони фаъолияти сармоягузорӣ таъсир мерасонад. Барои танзим намудани фаъолияти сармоягузор онҳо татбиқи маҷмӯи чораҳои таъсиррасонро ба ҳаҷми миқдори пул, суръати муомилоти пул ва ҳаҷми (эмиссия) чопи пул даъват мекунад.	Моисеев С.Р. Взлет и падение монетаризма // Вопросы экономики. - 2002. - №9. - С.104. М. Блауг. Экономическая мысль в ретроспективе. - М.: Дело, 1996. - С.181. -687 с.
Т.Веблер, А.Шпитгоф, Ч.Коммонс В.Митчел	Институтсизм	Намояндагони ин мактаби муосир барои такмил додани методология ва баланд бардоштани маҷмӯи ҳалли масъалаҳои сармоягузорӣ дар шароити муосир саҳми муайяно гузошта, барои таҳлили чараҳои сармоягузорӣ ба воситаи ҳалли проблемаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, технологӣ ва ҳуқуқӣ даъват менамоянд.	Институтский подход к экономической теории. Экономический вестник Ростовского государственного университета. Т.5 №2 2007. С. 111

Аз чадвал бармеояд, ки мафҳуми мазмуни сармоягузорӣ дар адабиётҳои иқтисодии хориҷӣ ва мактабҳои мухталифи иқтисодӣ умумӣ буда, мақсади асосии онро ҳамчун категория ба даст овардани фоида арзёбӣ мекунад ва ба яке аз омилҳои муҳими рушди хоҷагидорӣ миллӣ ҳисоб мекунад.

Ба ақидаи мо, сармоягузорӣ на фақат маблағгузори фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ ва лоиҳаҳои миёнамуҳлату дарозмуҳлатро дар бар мегирад, балки чудо намудани технологияи муосир, мусоидат барои баланд бардоштани касбияти мутахассисони соҳа ва маблағгузори сармояи инсонӣ бо мақсади гирифтани фоида ва дар ин замина ба даст овардани самараи мусбии иқтисодӣ маънидод кардан мумкин аст.

Дар асоси ҷамъбасти гуфтаҳои боло бармеояд ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ба мазмуну моҳияти иқтисодии сармоягузорӣ аҳамияти аввалиндараҷа аз он нуқтаи назар дода мешавад, ки ақидаи ҳар як олими иқтисоддон ва мактабҳои мухталифи иқтисодӣ оиди он ақидаҳои худро пешниҳод мекарданд ва дар илми иқтисодӣ саҳми назаррас гузоштанд. Бояд қайд кард, ки ақидаҳои мактабҳои мухталиф ва олимони иқтисоддон дар бисёр маврид оиди сармоягузорӣ гуногун буда, барои рушди иқтисодӣ аз тарафи ҳама ҳамчун шартҳои муҳим эътироф мешуд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки барои рушди ҷалби сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи ҳуқуқиву иқтисодӣ муҳайё шуда, дар марҳилаи рушд қарор дорад ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар соҳаи сармоягузорӣ» барои рушди ин соҳаи муҳим заминаи устувор хоҳад гузошт. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сармоягузорӣ ба сармоягузори хориҷӣ – давлати хориҷӣ, шахси ҳуқуқии хориҷӣ, ташкилоти хориҷии бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, шаҳрванди хориҷӣ, инчунин, ташкилоти байналмилалӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қонунгузори кишвари будубоши худ сармоягузорӣ менамояд [6].

Истилоҳи инвеститсия чӣ хеле ки дар боло қайд кардем, гуногун шарҳ дода мешавад ва мафҳумҳои мухталифе оиди сармоягузорӣ мавҷуд мебошанд, ки аз ҳамдигар тафовути бештар дошта, зарурияти аниқ кардани моҳияти воқеии он ба миён меояд. Албатта, намудҳои гуногуни сармоягузорӣ дар марҳилаҳои гуногун ба иқтисодиёт ҳар гуна таъсир расонида, барои ҳалли масъалаҳои соҳаи иқтисодиву иҷтимоӣ мусоидат мекарданд.

Мафҳуми аз ҳама маъмули фаъолияти сармоягузорӣ фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, воқеӣ ва давлат мебошад, ки барои ҷалби сармоя ва татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионӣ бо мақсади ба даст овардани самараи иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорӣ шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, аз ҷумла шаҳрвандони хориҷӣ, инчунин, давлату

ташкилотҳои байналхалқӣ шуда метавонанд. Объекти фаъолияти сармоягузорӣ ба сармоягузории дарозмуҳлат ва маблағгузории фондҳои асосӣ (ашёи хом, молу маҳсулот ва дигар намуди арзишҳои монанд ба он), маблағгузории фаъолияти сармоягузорӣ (ба даст овардани сахмия, вомбарг ва дигар намуди қоғазҳои қиматнок) ва, инчунин, маблағгузории сармояи инсонӣ ба ҳисоб меравад [1, с.36].

Таҳлили шароитҳои иқтисодӣ нишон медиҳад, ки бе ҷалби сармоягузорӣ истехсолоти маҳсулоти нав, хизматрасонии муосир, ба даст овардани технологияи муосир, баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат ва, умуман, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ғайри имкон мебошад. Таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва баланд бардоштани некуаҳволии шаҳрвандон, ки самти афзалиятноки сиёсати кишвар ба шумор меравад, бевоста ба рушди истехсолоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронида шуда, рушди инфрасохтор, такмили муносибатҳои бозоргонӣ, ташаккули муҳити рақобатпазирӣ, ворид шудан ба ҷараёнҳои интегратсионӣ ва, умуман, ба ҷалби сармоягузории хориҷиву ватанӣ вобастагӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Азизкулов Б.Дж. Экономическая эффективность инвестиционных вложений в сельское хозяйство Таджикистана: дис.канд.экон.наук. 08.00.05/ Б.Дж. Азизкулов. – Душанбе, 2019. – 167 с.
2. Большой экономический словарь / М.Ю. Агафонова, А.Н. Азрилян, С.И. Дегтярев, М.Ю. Крутякова. -М.: Правовая культура, 1994. -525 с.
3. Вахрин П.И. Инвестиции: Учебник / П.И. Вахрин. -М.: Дашков и К, 2002. – 384 с.
4. Гитман Л.Дж. Основы инвестирования / Л.Дж. Гитман, М.Д. Джонк. – М.: Дело, 1997. – 1008 с.
5. Инаметдинова И.Р. Иностранные инвестиции: привлечение и использование в условиях современной экономики России: дис.кан.экон.наук / И.И.Равильевна. – М., 2001. – 168 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» (10.02.2016, №1299). [Манбаи электронӣ]. URL: <http://majmilli.tj>. (санаи истифодабарӣ: 20.06.2020).
7. Костюнина Г.М. Иностранные инвестиции (вопросы теории и практики зарубежных стран). Учебное пособие / Г.М. Костюнина. –М., 2017. – 304 с.
8. Маркс К. Капитал. -М.: Издательство политической литературы, 1975. -т. 2. -С.509.
9. Содиков М.С. Таҳлили омилҳои таъсиррасон ба ҷараёни ҷалби сармоягузории мустақими хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.С. Содиков, А.А. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. - 2020. -№2(22). -С.71-76.
10. Солиев А.А. Теоретические и практические проблемы привлечения иностранных инвестиций в развитие малой открытой экономики: на примере Республики Таджикистан: автореферат к.э.н. 08.00.01 / А.А. Солиев. – 26 с.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ САРМОЯГУЗОРИ ДАР МАРҲИЛАҲОИ ГУНОГУНИ РУШДИ ИҚТИСОДИ

Дар мақола баъзе масъалаҳои назариявии рушди сармоягузории хориҷӣ ҳамчун омилҳои тараққиёти иқтисодӣ дар марҳилаи гуногуни рушди иқтисодӣ таҳлил мегардад. Инчунин дар мақола ақидаҳои олимони иқтисоддон дар бораи ташаккули ва рушди сармоягузории хориҷӣ ҳамчун шартҳои муҳими рушди марҳилаҳои гуногуни рушди фаъолияти хоҷагидорӣ баррасӣ мегардад. Қайд карда мешавад, ки сармоягузории хориҷӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар марҳилаҳои мухталифи рушди ҳаёти ҷамъияти яке аз қувваҳои ҳаракатдиҳандаи иқтисодиёти давлат ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз масъалаи ҷалби сармояи хориҷӣ барои илми иқтисодӣ ва таҷрибаи хоҷагидорӣ кишвар проблемаи актуалӣ боқӣ мемонад. Муаллиф ақидаҳои мухталифи моҳияти сармоягузории хориҷиро ҷамъбаст намуда дар асоси онҳо сармоягузории хориҷиро ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва шартҳои муҳими рушди иқтисодиёти миллӣ арзёбӣ намудааст. Диққати маҳсус ба масъалаҳои назариявии ташаккул ва рушди сармоягузории хориҷӣ дар низомии илмҳои иқтисодӣ дода мешавад. Тадқиқот муайян менамояд, ки ҷалби сармояи хориҷӣ ва таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ дар тамоми кишварҳои дунё яке аз омилҳои муҳими рушди ҷараёнҳои интегратсионӣ ва воридотӣ бо муваффақият ба бозори ҷаҳон ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: сармоягузории хориҷӣ, тақсимоли байналхалқии меҳнат, иқтисодиёти миллӣ, таъсиси иқлими сармоягузорӣ, ҷараёнҳои интегратсионӣ, омилҳои рушд, арзёбии иқтисоди сармоягузорӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье анализируются некоторые теоретические вопросы развития иностранных инвестиций как фактора экономического развития на разных этапах экономического развития. В статье также рассматриваются взгляды экономистов на формирование и развитие иностранных инвестиций как важное условие развития разных этапов развития экономической деятельности. Отмечается, что иностранные инвестиции как экономическая категория на разных этапах развития общества являются одной из движущих сил экономики государства. В этой связи, актуальным остается вопрос привлечения иностранных инвестиций для экономической науки и хозяйственной деятельности страны. Автор обобщает различные взгляды на сущность иностранных инвестиций и на их основе оценивает иностранные инвестиции как экономическую категорию и важное условие развития национальной экономики. Особое внимание уделяется теоретическим вопросам формирования и развития иностранных инвестиций в системе экономических наук. Исследование показывает, что привлечение иностранных инвестиций и создание благоприятного инвестиционного климата во всех странах мира является одним из важных факторов развития интеграционных процессов и успешного участия на мировом рынке.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, международное разделение труда, национальная экономика, создание инвестиционного климата, интеграционные процессы, фактор развития, оценка инвестиционной деятельности.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE EMERGENCE OF INVESTMENT AT DIFFERENT STAGES OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The article analyzes some theoretical issues of foreign investment development as a factor of economic development at different stages of economic development. The article also examines the views of economists on the formation and development of foreign investment as an important condition for the development of different stages of economic activity. It is noted that foreign investment as an economic category at different stages of development of society is one of the driving forces of the state economy. In this regard, the issue of attracting foreign investment for economic science and economic activity of the country remains relevant. The author summarizes various views on the essence of foreign investment and on their basis evaluates foreign investment as an economic category and an important condition for the development of the national economy. Special attention is paid to theoretical issues of formation and development of foreign investments in the system of economic Sciences. The study shows that attracting foreign investment and creating a favorable investment climate in all countries of the world is one of the important factors in the development of integration processes and successful entry into the world market.

Keywords: foreign investment, international division of labor, national economy, creation of investment climate, integration processes, development factor, assessment of investment activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муҳабатов Умед Абдулфазлович* – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, унвонҷӯии кафедраи молия. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 907-88-87-78. E-mail: umed070288@mail.ru

Сведения об авторе: *Муҳабатов Умед Абдулфазлович* – Таджикский государственный финансово-экономический университет, аспирант кафедры финансов. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 907-88-87-78. Email: umed070288@mail.ru

Information about the author: *Mukhabatov Umed Abdulfazlovich* – postgraduate student of the Department of Finance, Tajik state University of Finance and Economics. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone: (+992) 907-88-87-78. Email: umed070288@mail.ru

УДК 659.125.32(575.3)

РУШДИ БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ОРГАНИКИИ ХҶУРОКВОРИИ КИШОВАРЗИИ ҶТ

Эгамов С.Х.

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотемур

Бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли имкониятҳои рушди бозорҳои маҳсулоти органикӣ нақши калидӣ мебошад. Ҳамчун як бахши рушди устувор дар соҳаи кишоварзӣ ҳоҷагии деҳқонӣ вучуд дорад, ки он аз усулҳои анъанавӣ ва органикӣ ҳоҷагидорӣ сарчашма мегирад. Он таъсири мусбӣ истеҳсолоти кишоварзиро тақвият бахшида, таъсири манфӣ онро коҳиш медиҳад. Кишоварзии интегратсионӣ бо илова намудани баррасии ҳадафҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ба тичорати муҳимми истеҳсоли маҳсулоти хӯроквории кишоварзӣ дар рушди устувор саҳми муҳим мегузорад.

Бошуурона ва самаранок истифода кардани шароити иқлимӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои муҳимми истеҳсоли маҳсулот аз ҷиҳати экологӣ тоза ба рушди бозори органикӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як кишвари агорсаноатӣ шинохта шудааст, ки дорои иқтисодҳои азими кишоварзии органикӣ ва бозори озуқаворӣ органикӣ мебошад. Бо вучуди барномаҳои сершумори дастгирии давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол мавқеи миёнаро дар рейтингҳои минтақаҳои кишоварзии органикӣ ва шумораи ҳоҷагиҳои органикӣ дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ нигоҳ медорад. Барои баланд бардоштани мавқеи маҳсулоти органикӣ ва рушди бозори органикӣ хизматрасониҳои маркетингӣ саҳми муҳим доранд.

Фаҳмидани хусусиятҳои дақиқи истеъмолкунандагони маҳсулоти ғизоии органикӣ ва андешаҳои онҳо ҳангоми тавсифи сегменти мақсаднок, ки ба хариди ғизои биологӣ манфиатдоранд ва дар банақшагирии фаъолиятҳои маркетингӣ, монанди шаклҳои мувофиқи таблиғот, муфид хоҳанд буд [2, с.30].

Ҳадафи умумии қор арзёбии рушди бозори озуқаворӣ органикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нишон додани сабабҳои рушди маҳдуди ин бозор аз нуқтаи назари маркетинг мебошад, ки баррасӣ шудани афзалият ва монеаҳо дар асоси қадам омилҳо мебошад.

Мақсад аз пешниҳод ва мавридҳои баррасӣ қарор додани ин мавзӯ дар он мебошад, ки имрӯз монеаҳои барои рушди бозори органикӣ маҳсулоти аввалияи кишоварзӣ он қадар хуб дар шароити ҷумҳури ба назар гирифта намешавад ва истеъмолкунандагон ба дарки мафҳуми ғизои экологӣ аҳамият намедиҳанд, ки ин боиси беаҳмиятӣ ва ба вучуд омадани бемориҳои сироятӣ мегардад.

Ғизои экологӣ хӯрокест, ки бидуни истифодаи пеститсидҳо ва нуриҳои кимиёвӣ истехсол мешавад ва дорои гормонҳои синтетикӣ нест. Мувофиқи усулҳои қонунии муайян истехсолшуда ва таркиби он бояд ба қонуни қоидаҳои умумии сифати хӯрок мувофиқат кунад [4,с.5-8].

Ғизои органикӣ талаботи истеъмолкунандагонро оид ба ғизои босифат иҷро мекунад, ки ҳангоми истехсоли он нуриҳои минералӣ, гормонҳо ва пеститсидҳо истифода намешаванд, бехтарини пеш аз сана дар вақти коркарди дубораи он ба таври сунъӣ дароз карда намешаванд, масалан мазза, ранг ва бўи онҳо аз ҷиҳати кимиёвӣ бехтаршуда, антибиотикҳои истифодашуда мавҷуд нестанд. Истилоҳи антибиотикҳо доираи васеи моддаҳои кимиёвиро дар бар мегирад, ки табиӣ, нимисинтетикӣ ва синтетикӣ ҳосил мешаванд ва барои афзоиши бактерияҳо ё куштани онҳо истифода мешаванд. Онҳо аз рӯи таъсири онҳо ҳамчун бактериостатик ё бактерисд ва аз рӯи силсилаи самаранокии онҳо ҳамчун антибиотикҳои танг ё васеи спектрӣ чудо карда мешаванд [5,с.53-54].

Дар асоси таҷқиқотҳо метавон гуфт, ки маҳсулоти органикӣ як қатор ғоидаҳоеро барои истеъмолкунандагон таъмин хоҳад кард:

- маҳсулоти хӯроквории органикии кишоварзӣ таъсири муҳим ва имкониятҳои боваринокро барои истеъмолкунандагон аз ҷиҳати экологӣ таъмин хоҳад кард;

- маҳсулоти хӯроквории органикӣ дорои арзиши ғизоии баландтар бо миқдори зиёди витамин ва минералҳо мебошанд;

- маҳсулоти хӯроквории органикӣ аз мутатсияҳои генетикӣ ва ташаккули иммунитет дар байни ҳашарот канорагирӣ намуда, хуруҷи зараррасонҳоеро, ки пеститсидҳо моро метавонанд тасодуфан афзоиш диҳанд, коҳиш медиҳад;

- бо роҳи аз байн бурдани харочоти зиёди воридот, аз ҷумла инсектисидҳо, гербисидҳо ва нуриҳои синтетикӣ – маҳсулоти органикӣ харочоти камтар дорад ва аз ҷиҳати иқтисодӣ рақобатпазир аст;

- бо таъя ба ашёи дар табиат мавҷудбуда, маҳсулоти хӯроквории органикӣ ба самти олами табиӣ самтҳои бештар мувофиқ пешниҳод менамояд, аз ин рӯ, стратегияи ахлоқии башариятро ташкил медиҳад.

Ҳадафҳои таҷқиқот, ки бояд ба ҳадафи асосии мақола хизмат кунанд, инҳоянд:

- арзёбии рафтори истеъмолкунандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо ғизои органикӣ;

- муайян кардани сабабҳои хариди ғизои органикӣ;

- муайян кардани ҳолати дониши истеъмолкунандагон дар бораи хусусиятҳо ва тамғаи хӯрокҳои органикӣ.

Мушкилот ва роҳҳои ҳалли зикршуда таҳлили амиқро талаб мекунад. Истеъмолкунандагон муносибати худро доимо меомӯзанд ва тағйир медиҳанд. Ин метавонад барои муҳаққиқони ин баҳши бозор душвор бошад. Монеаҳои рушди бозори озуквории органикӣ ва самтҳои имконпазири рушд нишон дода шуданд. Ҳалли ин мушкилот ба хоҷагиҳои деҳқони сертификатшуда манфиатҳои зиёди моддӣ ва дастрасии бехтар ба хӯрокҳои органикӣ барои истеъмолкунандагон меорад ва инчунин ворид кардани технологияҳои замонавӣ барои коркарди маҳсулотҳои органикӣ имкониятҳои рушди бозори органикӣ коҳиш меёбад.

Ҳадафи гузариш ба технологияи органикии истехсолоти кишоварзӣ ба даст овардани муносибосозии идоракунии захираҳои кишоварзӣ барои бехтар қонунӣ кардани ниёзҳои инсон мебошад. Мувофиқи маълумоти мутахассисони Федератсияи Байналмилалии Ҷунбишҳои Органикии Кишоварзӣ (IFOAM), фаъолияти як корхонаи кишоварзӣ, ки ба истехсоли маҳсулоти органикӣ равона шудааст, ба се ҷанбаи устувор асос ёфтааст: экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки дар ҷадвали 1 инъикос ёфтааст.

Ҳамаи корхонаҳои кишоварзӣ, ки принципҳои кишоварзии органикиро истифода мебаранд ва мехоҳанд маҳсулоти худро ба бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ ворид кунанд, бояд сертификати органикӣ дошта бошанд. Аммо бисёр корхонаҳои кишоварзӣ, аллахусус, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, фаъолиятшонро дар шакли кишоварзии табиӣ органикӣ анҷом медиҳанд, ки ин бо норасоии манбаъҳои молиявӣ барои хариди нуриҳои минералӣ ва маводи гуногуни химиявӣ ғишти растанӣ алоқаманд аст.

Ба гуфтаи олимони тоҷик Шукуров И.Ш. ва Носиров Р., технологияи истехсоли маҳсулоти органикии кишоварзӣ ба иваз кардани киштгардон, истифодаи пасмондаҳои зироатҳо, истифодаи нуриҳои органикӣ, истифодаи нуриҳои азотӣ бо зироатҳои лӯбиғӣ, нуриҳои сабз, коркарди механикӣ асос ёфтааст. Барои мубориза бо ҳашароти зараррасон дар истехсоли органикӣ усулҳои биологӣ нест кардани ҳашароти зараррасони кишоварзӣ истифода мешаванд [10,с.25].

Чадвали 1. Чанбаҳои устувории корхонаи кишоварзӣ, ки ба истеҳсоли органикӣ нигаронида шудаанд

Table 1. Sustainability aspects of an agricultural enterprise focused on organic production

Навъи устуворӣ	Мундариҷа
Устувории экологӣ	Такмили сохтори хок ва ҳосилхезии замин тавассути киштгардон, нуриҳои органикӣ; муҳофизати хок аз эрозия ва дигар таъсири номатлуб; истифодаи маҳсулоти биологӣ дар мубориза бо ҳашароти зараррасон; аз нав истифода бурдани маводи ғизоӣ дар шакли нури.
Устувории иҷтимоӣ	паст кардани талафи заминҳои қорам, кам кардани ифлосшавии об, пешгири аз заҳролудшавӣ аз пестисидҳо аз муҳити зист; истифодаи захираҳои маҳаллӣ барои ҳамкориҳои деҳқонон барои рушди деҳот; диверсификатсия ва идоракунии хоҷагии деҳқонӣ; баланд бардоштани амнияти озуқаворӣ ва дастрасии ғизоӣ аз ҷиҳати экологӣ беҳатар барои аҳоли.
Устувории иқтисодӣ	афзоиши шумораи ҷойҳои кори дар деҳот; ноил гардидан ба ғоидаи баландтар аз ҳисоби воҳиди хароҷоти меҳнат; кам шудани хароҷоти истеҳсолӣ аз ҳисоби кам шудани хароҷот барои маводи синтетикӣ; кобилияти фурӯши маҳсулот барои содирот бо нархҳои баландтар.

Дар системаи истеҳсоли органикӣ истифодаи маҳсулоте, ки тавассути истифодаи усулҳои муҳандисии генетикӣ ба даст оварда шудааст, усулҳои марбут ба таъсири химиявӣ, истифодаи обҳои партов дар шакли нуриҳо манъ аст.

Олимони тоҷик Аҳмедов М.Х. Бабаджанов Д.Д. дар асарҳои худ қайд мекунад, ки маҳсулоти органикӣ маҳсулоти истеҳсолии экологии кишоварзӣ ва истифодаи табиат мебошанд, ки тибқи қоидаҳои муайян истеҳсол карда мешаванд. Қоидаҳои истеҳсоли маҳсулоти органикӣ дар стандартҳои байналмилалӣ дар истеҳсолоти органикӣ кишоварзӣ мавҷудбуда оварда шудаанд [5,с.51].

Дар навбати худ, Мадаминов А.А. хусусияти зерини ин самти фаъолияти истеҳсолоти экологии кишоварзиро мефаҳмад, ки тамоми давраҳои технологияи истеҳсол ва коркарди маҳсулот ба фароҳам овардани шароите равона карда шудаанд, ки беҳатарӣ ва сифати баланди маҳсулоти кишоварзиро таъмин мекунанд [12,с.54].

Мувофиқи стандартҳои Федератсияи байналмилалӣ ҳаракатҳои органикӣ кишоварзӣ (IFOAM) кишоварзии органикӣ ба чор принсипи асосӣ асос ёфтааст, ки бояд дар маҷмуъ истифода шаванд.

Принсипи саломатӣ	Кишоварзии органикӣ бояд солимии хок, наботот, ҳайвонот, одамон ва сайёраро ҳамчун як омил тақсимнашаванда нигоҳ дорад ва беҳтар кунад. Тибқи ин принсип, аз истифодаи нуриҳо, пестисидҳо, доруҳои байторӣ барои ҳайвонот ва иловаҳои хӯрок даст кашидан лозим аст, ки метавонанд ба саломатӣ таъсири манфӣ расонанд.
Принсипи экологӣ	Хоҷагии органикӣ бояд дар асоси принсипҳои системавӣ ва давраҳои табиӣ экологӣ ҳамзистӣ кунад ва онҳоро дастгирӣ кунад. Принсипҳои кишоварзии органикӣ, ҷаронидани чорво ва истифодаи системаҳои табиӣ дар табиат барои ба даст овардани ҳосил бояд ба давраҳо ва тавозунҳои табиӣ мувофиқат кунанд. Кишоварзии органикӣ бояд тавозуни экологиро тавассути тарҳрезии системаҳои истифодаи замин, эҷоди зист ва нигоҳ доштани гуногунии генетикӣ ва кишоварзӣ ба даст орад.
Принсипи адолатӣ	Ин принсип мегӯяд, ки ҳайвонот бояд шароит ва имкониятҳои зиндагӣ дошта бошанд, ки ба физиология, рафтори табиӣ ва саломатии онҳо мувофиқат кунанд. Захираҳои табиӣ, ки дар истеҳсолот ва истеъмол истифода мешаванд, бояд бо назардошти манфиатҳои наслҳои оянда аз мавқеи адолати иҷтимоӣ ва экологӣ баррасӣ карда шаванд. Баробарӣ талаб мекунад, ки системаҳои истеҳсолӣ, тақсимот ва савдо кушода, баробарҳуқуқ бошанд ва хароҷоти воқеии экологӣ ва иҷтимоиро ба назар гиранд.
Принсипи нигоҳубин	Кишоварзии органикӣ бояд ба тариқи ҳушёрона ва масъулиятнок барои ҳифзи саломатӣ ва некуаҳволии наслҳои ҳозира ва оянда ва муҳити зист идора карда шаванд.

Имкониятҳо барои ташкили раванди фурӯши маҳсулоти органикӣ бояд чунин сурат гирад:

- ба воситаи супермаркетҳо, ки аксарияти хӯрокҳои баландсифат фурӯхта мешаванд;
- мағозаҳои маҳсули фурӯши маҳсулоти табиӣ;
- фурӯши мустақим тавассути чаканаҳои онлайн барои пешгири аз болоравии чакана;

• дорухоноаҳо, ки доираи маҳдуди маҳсулоти органикиро мефурӯшанд. Инҳо асосан хӯрокҳои диабетӣ ва камкалория, хӯроки кӯдакон ва косметика мебошанд.

Имконияти содироти маҳсулоти органикии Тоҷикистон ба кишварҳои хориҷӣ низ баланд арзёбӣ мешавад.

Биёед омилҳои барои дақиқ баромад, ки дар давраи дарозмуддат метавонанд ба афзоиш ва рушди бозори маҳсулоти органикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбат расонанд.

Омилҳои сиёсӣ:

• дар ояндаи наздик қабули қонун дар бораи кишоварзии органикӣ, ки дар доираи он муайян кардани хӯроки «органикӣ» (аз ҷиҳати экологӣ) зарур аст;

• таҳияи системаи ягонаи сертификатсияи маҳсулоти органикӣ дар асоси стандартҳои байналмилалӣ;

• ҷорӣ намудани сертификатсияи ҳатмии маҳсулоти органикӣ;

• дар сатҳи давлатӣ қабул намудани барномаи мукаммали рушди комплекси агросаноатӣ;

• расонидани кумаки молиявӣ ба кишоварзон (алахусус, андозбандии имтиёзнок) дар сатҳи давлатӣ ё минтақавӣ;

• эҷоди робитаҳои мустақам бо мақомоти минтақавӣ ва маҳаллӣ.

Қувваҳои иқтисодӣ:

• ба эътидол овардани қурби асёр;

• ташкили системаи қарздиҳии имтиёзноки лоиҳаҳои кишоварзии органикӣ;

• иқтисодии баланди рушди бозори органикӣ (ҳадди аққал 15-20% дар як сол);

• ташкили ҷойҳои кории иловагӣ дар хоҷаҳои деҳқонӣ;

• ҷалби қувваи кории арзон;

• паст кардани нархи маҳсулоти органикӣ.

Омилҳои иҷтимоӣ:

• афзоиши сатҳи таваллуд;

• талош барои тарзи ҳаёти солим;

• афзоиши даромади аҳоли;

• тамоюли истеъмолкунандагон ба маҳсулоти хӯроквории баландтар ва гарантар;

• нигарони аз мавҷудияти компонентҳои сунъӣ ва консервантҳо дар маҳсулоти «анъанавӣ»;

• боварӣ ба солимии маҳсулоти органикӣ;

• хоҳиши харидани маҳсулоти хӯрокворӣ, ки таъми табиӣ доранд, бе қуввазиёдкунӣ;

• баланд бардоштани фарҳанги истеъмол ва таълими одамон дар маҷмӯъ дар соҳаи маҳсулотҳои органикӣ ва ғизои солим;

• таҳияи барномаи таълимӣ барои кормандони соҳаи кишоварзии органикӣ.

Омилҳои технологӣ:

• таҳияи технологияи интегралӣ истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза (аз тайёр кардани хок, шинонидани растаниҳо ва тухмҳо, хӯрок додан ва нигоҳ доштани ҳайвонот, то давраи пурраи истеҳсол ва бастабандии маҳсулот);

• гузаронидани тадқиқоти илмӣ бо мақсади солим, беҳатар ва аз ҷиҳати экологӣ тоза кардани кишоварзии органикӣ;

• ташкили системаи логистикӣ сохтани системаи дақиқ ва хуби кор барои таъминоти маҳсулот аз фермер ба мизоч.

Сабабҳои асосии харидан ва истеъмоли ғизои органикӣ манфиатҳои саломатӣ, надоштани компонентҳо ё консервантҳои сунъӣ, таъми табиӣ ва беҳатарӣ мебошанд.

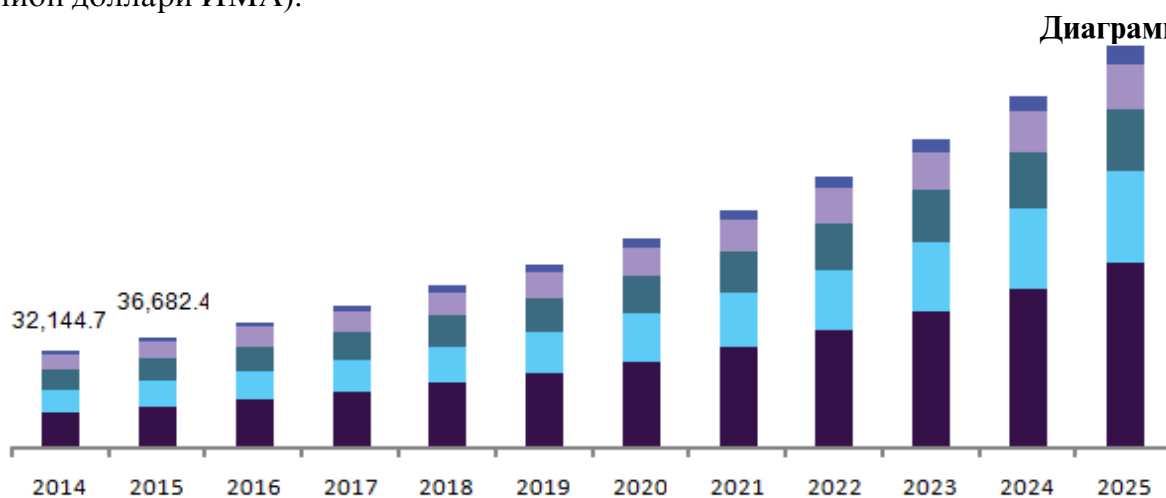
Дар байни монеаҳои асосии хариди ин маҳсулот нархи баланд аст. Инчунин, бисёр истеъмолкунандагон ғайри маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ба саломатиро ҳис намекунанд, дар бораи онҳо чизе намедонанд ё ба истеҳсолкунанда эътимод надоранд. Муҳлати кӯтоҳи нигоҳдории ин маҳсулот низ омилҳои маҳдуд аст.

Ба омилҳои, ки ба хариди маҳсулоти органикӣ оварда мерасонанд, инҳоянд: афзоиши даромад, ғамхорӣ дар бораи саломатӣ ва саломатии оила, дарсҳои фитнес ва кам шудани шумораи хизматрасониҳои дастрас ва ройгон мебошад. Инчунин, паҳн кардани маълумот дар бораи хатари компонентҳои биотехнологии «носолим» дар ғизо ва инчунин таъсири зараровари кимиёвӣ ба кишоварзии анъанавӣ муҳим аст. Ғайр аз он, истеъмоли маҳсулоти органикии брендӣ яке аз тамоюлҳои муд дар Ҷарб мебошад.

Барои мисол метавон гуфт, ки ғизои босифат ва маҳсулоти органикӣ дар проблемаҳои ҷаҳонӣ нақши бузург дорад ва дар ин асос ҳаҷми бозори ҷаҳонии ғизоҳои

органикӣ ва нӯшокиҳо дар соли 2015 ба 91 миллиард доллар расид. Интизор меравад, ки афзоиши огоҳӣ дар бораи манфиатҳои саломатӣ бо истеъмоли маҳсулоти органикӣ талаботро дар давраи пешбинишуда афзоиш диҳад.

Бозори озуқавории органикӣ маҳсулоти кишварҳои ҷаҳонӣ, аз соли 2014-2025 (миллион доллари ИМА).

Сарчашма: Таҳияи муаллифгон

Дар ин бозори бениҳоят динамикӣ тақсимот нақши муҳим мебозад ва омили асосии муваффақияти соҳа мебошад. Талабот ба компонентҳои органикӣ тайи чанд соли охир ба туфайли хоҳиши беҳбуди саломатии умум дар байни истеъмолкунандагон ва огоҳӣ дар бораи таъсири зараровари компонентҳои синтетикӣ афзоиш ёфтааст.

Аз сабаби мавҷудияти маводи кимиёвӣ синтетикӣ ба монанди пестсидҳо ва антибиотикҳо дар ҳайвонот ва наботот, якчанд хатари саломатӣ бо истифодаи хӯрокҳои маъмулӣ алоқаманд аст. Ҳамин тариқ, истеъмолкунандагон парҳези органикӣ, ки заҳролуд ва муҳити зистро афзалиятар медонанд.

Бозори хӯрокворӣ ва нӯшокиҳои органикии Ҷумҳурии Тоҷикистон интизор аст, ки афзоиши назаррасро ба туфайли афзалиятҳои беназири марбут ба маҳсулот, аз қабili сифрҳои пасмондаҳои кимиёвӣ ва пеститсидҳо, экологӣ ва солимтар дар муқоиса бо ғизои маъмулӣ ё ғайриорганикӣ нишон диҳанд. Баланд бардоштани огоҳии истеъмолкунандагон дар бораи манфиатҳои истеъмоли маҳсулоти аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта ё таррохишуда пешбинӣ шудааст, ки бозори Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ояндаи наздик афзоиш диҳад.

Ғайр аз он, иштироки ҳукумат дар кумак ба истеъмолкунандагон барои фаҳмидани фарқи байни маҳсулоти қонунӣ ва маҳсулоти бардурӯғ бо нишондодашуда низ ба рушди умумии бозор мусоидат кард. Аммо, интизор меравад, ки нархи баланди хӯрокҳои органикӣ дар муқоиса бо ҳамтоёни анъанавӣ худ ва муҳлати кӯтоҳи нигоҳдории онҳо ба афзоиши бозор дар давраи пешбинишуда халал мерасонанд.

Таъсири манфии амалияи анъанавӣ хочагидорӣ аз натиҷаҳои мусбати он хеле зиёдтар аст. Интизор меравад, ки дастгирии меъёрии кишоварзии биологӣ ва қоидаҳои савдои таъминот ба бозор дар тӯли дарозмуддат таъсири мусбат мерасонад.

Инчунин, бозор шоҳиди омилҳои гуногуни боздоранда, аз қабili мӯҳлати кӯтоҳи нигоҳдории молҳо ва нархгузори муқофотии маҳсулот мебошад, ки қабули муштариёро васеъ мекунад, имконоти маҳдуди интихоби навъҳои маҳсулот мегардад. Нӯшокиҳои органикӣ нисбат ба ҳамтоёни анъанавӣ гарантарад ва эҳтимолан дар байни истеъмолкунандагон тасаввуроти мусоид доранд, ки тарзи ҳаёти солимно аз нархҳои баландсифат бартарӣ медиҳанд.

Пеш аз он ки ба меваю сабзавоти тару тозаи органикии сертификатшуда бомуваффақият ба кишварҳои мутараққӣ содир карда шавад, қадамҳои зиёде бояд анҷом дода шаванд.

Қадами муҳим таъсиси стандартҳо ва қоидаҳои органикии миллӣ ё минтақавӣ ва системаи бозътимоди аккредитатсия ва назорат барои иҷрои ин қоидаҳо мебошад. Вақте ки қоидаҳои органикии ватанӣ ба қоидаҳои органикии кишваре баробар эътироф карда мешаванд, ки содирот ба он фиристода мешавад, харочоти иловагии сертификатсия пешгирӣ карда мешаванд. Ҳарчанд кишвари мо ҳанӯз стандартҳои органикии худро надорад, аксар вақт тавассути ҳамкориҳои зич бо як мақоми ваколатдори сертификатсия ва воридкунандаи маҳсус маҳсулоти сертификатшудаи содиротиро содир мекунем.

Дигар талаботи асосӣ мавҷудияти ноу-хау оид ба кишоварзии органикӣ ва ашёи органикӣ мебошад. Кишоварзии органикӣ одатан бештар меҳнатталаб аст ва диққати баланди роҳбариятро барои пешгирӣ аз ифлосшавӣ ва ҳашароти зараррасон талаб мекунад. Баъзе аз истеҳсолкунандагони органикии пурсидашуда изҳор доштанд, ки хароҷоти баландтарини ибтидоии гузариш ба кишоварзии органикӣ на он қадар хароҷоти сертификатсия ва назорат, балки талафоти калон ҳангоми даравҳои аввал мебошанд, ки дар натиҷаи дониши ноқофӣ ва қобилияти ҳифзи зироатҳо аз ҳашароти зараррасон мегардад. Гуфта мешуд, ки кишоварзии органикӣ то замони таҳияи усулҳои мувофиқ тавассути тасҳеҳи пайваста ба тариқи озмоиш ва ҳато анҷом дода мешавад. Гузашта аз ин, ҳангоми гардиш ба соҳаи кишоварзии органикӣ, ҳосилнокӣ метавонад ба таври назаррас коҳиш ёбад ва хавфҳои ҳамлаҳои шадиди зараррасонҳо ва касалиҳо вучуд доранд.

Муносибати хуби пас аз чамъоварии ҳосил инфрасохтори хуб ва таъминоти моддӣ имкон медиҳад, ки маҳсулоти тару тоза дар кишвари таъиншуда ба ҳолати хуб расанд. Мушкилоти сифат дар ниҳоят боиси қатъ шудани содироти органикӣ мешавад.

Барои содироти бомуваффақият муносибатҳои хуб ва боэътимод бо воридкунанда, савдогар ё яклухтфурӯш дар бозори мақсаднок муҳимманд. Воридкунанда дар бораи таҳаввулоти охири бозор маълумоти нав дорад.

Супермаркетҳо, ки нуқтаи фурӯши маҳсулоти органикии босуръат афзоянда мебошанд, афзалият медиҳанд, ки маҳсулоти тару тозаи органикӣ бо сифати доимӣ ва таъминоти мунтазам фурӯшанд. Савдои байналмилалии меваю сабзавоти тару тозаи анъанавӣ хусусиятҳои торафт бештар ба даст овардаи занҷирҳои ҷаҳонии молро нишон медиҳад. Дар чунин занҷирҳои молӣ, супермаркетҳои калонтарини кишварҳои пешрафта талаботро барои нарх, сифат, таҳвил ва бехатарии озуқаворӣ барои ғизои тару тозае, ки дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ (бидуни доштани хоҷагиҳои деҳқонӣ ё корхонаҳои коркард дар он кишварҳо) истеҳсол карда мешаванд, муайян мекунад. Бо афзоиши аҳамияти супермаркетҳо ҳамчун нуқтаи фурӯши меваю сабзавоти органикӣ дар кишварҳои пешрафта, супермаркетҳо торафт бештар чунин занҷирҳои молиро дар савдои байналмилалии органикӣ таъсис медиҳанд. Талаботи умуман баланд барои маҳсулоте, ки аз ҷониби шабакаҳои супермаркетҳои хориҷӣ харидорӣ карда мешаванд, метавонанд барои баъзе истеҳсолкунандагони органикӣ, ки чунин сатҳоро қонеъ карда наметавонанд, монеа шаванд. Аммо ин вазъ метавонад барои он истеҳсолкунандагони органикӣ, ки ба стандартҳо ҷавобгӯ мебошанд ва метавонанд дар самти таъминоти чунин занҷирҳо фаъолият кунанд, муқобилати зиёд ва кафолати даромадро фароҳам оранд.

Ҳамин тариқ, мо метавонем ҳулоса барорем, ки сиёсати возеҳи давлат ва ҷорӣ намудани сатҳи сертификатсияи ҳатмии маҳсулоти экологӣ мутобиқи стандартҳои ҷаҳонӣ, барномаи таълимӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи дониш дар бораи маҳсулоти экологӣ равона карда шудааст, инчунин, тавачҷуҳи шабакаҳои ҷаҳона ба фурӯш ва муқаррар кардани нархи муносиб барои ин маҳсулот ба рушд ва рушди ин категория дар оянда мусоидат хоҳад кард.

Мақсади асосии мақолаи мазкур арзёбии рушди бозори озуқавории органикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи унсурҳои интиҳобшуда мебошад. Барои амалӣ намудани ин масъала таҳқиқоти эмпирикӣ гузаронида шуд, ки дар натиҷа ҳулосаҳои зерини умумӣ бароварда мешаванд:

- доираи таблиғоти ғизои органикӣ дар Тоҷикистон танг аст ва истеъмолкунандагон коҳиши нархро ҳамчун шакли матлубтарини таблиғот интизоранд;
- ба ақидаи истеъмолкунандагон, нархҳо хеле баланданд ва коҳиши онҳо ба афзоиши шумораи маҳсулоти харидшуда таъсир мерасонад;
- ба ақидаи истеъмолкунандагон, хӯрокҳои органикӣ дар мағозаҳои Тоҷикистон базӯр пайдо мешаванд. Истеъмолкунандагон харидани ин хӯрокро бевосита аз истеҳсолкунанда авлотар медонанд;
- аксарияти истеъмолкунандагон дар бораи хӯрокҳои органикӣ шундаанд ва дар ин бора дар интернет ва дар тамғаи маҳсулот маълумот меҷӯянд;
- истеъмолкунандагон хусусиятҳои раванди истеҳсоли маҳсулоти хӯроквории органикӣ ва хосиятҳои ин маҳсулотро дуруст эътироф мекунанд, ки ин, бешубҳа, огоҳӣ дар ин соҳаро нишон медиҳад;
- истеъмолкунандагон ба ҳисоби миёна моҳе як маротиба ё ҳафтае як маротиба хӯрокҳои органикӣ меҳаранд ва аксар вақт онҳо маҳсулот, аз қабилӣ гӯшт, ҳасиб, нон ва маҳсулоти ғалладона, инчунин, сабзавоту меваҳоро интиҳоб мекунанд;

• муштариён ғизои органикӣ мехаранд, зеро он солим аст ва дорои консервантҳо нест, арзишҳои таъми он қадар муҳим нестанд. Нархи баланд сабаби худдорӣ аз хариди он мебошад.

Ҳамзамон, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор қабул кардан дар бораи технологияҳои органикӣ муҳимтар аст, на истехсоли ашёи хоми органикӣ кишоварзӣ, зеро маҳсулот аксар вақт хусусиятҳои органикӣ ва табиӣ худро маҳз дар марҳилаи давраи коркард гум мекунад. Роҳҳо ва равишҳои имконпазири инноватсионии ҳалли ин масъала саривақт баррасӣ карда тадбиқи барномаҳои рушди бозори органикӣ маҳсулоти кишоварзиро бояд тезонид.

АДАБИЁТ

1. Александрю Александровичу Жученко -75 лет. Сельскохозяйственная биология. – 2018. -№5.
2. Асроров И.А. Особенности аграрной сферы и их отражение на рыночных отношениях / И.А. Асроров // Известия АН Республики Таджикистан. -Душанбе, 1992. -С.30.
3. Ахмедов М.Х. О некоторых проблемах развития аграрного сектора экономики / М.Х. Ахмедов, Д.Д. Бабаджанов // Сборник статей. Проблемы экономических реформ в условиях перехода к рынку. Худжанд- 2004. -С.5-8.
4. Ахмедов М.Х. Совершенствование экономических взаимоотношений в сельском хозяйстве в условиях перехода к рыночным отношениям / М.Х. Ахмедов, Д.Д. Бабаджанов // Паёми ДДХБСТ. Научно-теоретический журнал. -Худжанд, 2003. -№1-2. -С.50-53.
5. Бабаджанов Д.Д. Материальное стимулирование и эффективность сельского хозяйства / Д.Д. Бабаджанов // Конференция молодых учёных и специалистов, посвящённая 10-летию Независимости Республики Таджикистан. ТГУ ПБП. -Худжанд, 2001. -С.51-54. (на таджикском языке).
6. Бабаджанов Д.Д. Основные условия и резервы развития дехканских (фермерских) хозяйств / Д.Д. Бабаджанов // Научно-практическая конференция, посвящённая 60-летию Ленинабадской области. КК ТГУК. -Худжанд, 2000. -С.43-44. (на таджикском языке)
7. Бабаджанов Д.Д. Проблемы регулирования системы налогообложения в сельском хозяйстве (хлопководство) / Д.Д. Бабаджанов // Паёми ДДХБСТ. Научно-теоретический журнал. -Худжанд, 2001. -№2-3. -С.38-41.
8. Баутин В.М. Устойчивое развитие сельских территорий: сущность, термины и понятия / В.М. Баутин, В.В. Козлов // Сетевой научно-методический электронный «Агржурнал» МГАУ. -ФГНУ Росинформагротех, 2004. -С.312.
9. Бородин К.Г. Конкурентоспособность российского рынка экологически чистой продукции: проблемы и препятствия / К.Г. Бородин // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2008. -№7. -С. 83-87.
10. Вся правда о пищевых добавках. Интернет-каталог ТОВАРОВ: Goodsmatrix. [Электронный ресурс]. www.goodsmatrix.ru.
11. Мадаминов А.А. Основные цели маркетингового исследования в аграрном секторе / А.А. Мадаминов // Национальная конференция. -Душанбе, 2003. -С.223-230.
12. Мадаминов А.А. Основные факторы устойчивого развития аграрного сектора / А.А. Мадаминов // Кишоварз. -Душанбе, 2003. -№3. -С.54-57.

РУШДИ БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ОРГАНИКӢИ ХӢРОКВОРИИ КИШОВАРЗИИ ҶТ

Мақола ба баррасии рушди бозори маҳсулоти органикӣ хӯроквории кишоварзии Тоҷикистон баҳшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли имкониятҳои рушди бозори маҳсулоти органикӣ нақши калидӣ мебошад. Ҳамчун як баҳши рушди устувор дар соҳаи кишоварзӣ хоҷагии дехқонӣ вучуд дорад, ки он аз усулҳои анъанавӣ ва органикӣ хоҷагидорӣ сарчашма мегирад. Муаллиф он нуктаро қайд менамояд, ки истифодабарии бошуурона ва самараноки шароити иқлимӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои муҳимии истехсоли маҳсулот аз ҷиҳати экологӣ тоза ба рушди бозори органикӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як кишвари агорсаноатӣ шинохта шудааст, ки дорои иқтидори азими кишоварзии органикӣ ва бозори озуқаворӣ органикӣ мебошад. Ҳадафи кори мазкур арзёбии рушди бозори озуқаворӣ органикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нишон додани сабабҳои рушди маҳлуди ин бозор аз нуктаи назари маркетинг мебошад, ки баррасӣ шудани афзалият ва монеаҳо дар асоси қадом омилҳо мебошад. Мақсад аз пешниҳод ва мавриди баррасӣ қарор додани ин мавзӯ дар он мебошад, ки имрӯз монеаҳои барои рушди бозори органикӣ маҳсулоти аввалияи кишоварзӣ он қадар хуб дар шароити ҷумҳури ба назар гирифта намешавад ва истеъмолкунандагон ба дарки мафҳуми ғизои экологӣ аҳамият намедиханд, ки ин боиси беаҳмиятӣ ва ба вучуд омадани бемориҳои сироятӣ мегардад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, истехсоли ашёи хоми органикӣ кишоварзӣ, давраи коркард, рушди бозори маҳсулоти органикӣ кишоварзӣ.

РАЗВИТИЕ РЫНКА ОРГАНИЧЕСКОЙ ПИЩЕВОЙ ПРОДУКЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ОТРАСЛИ

Статья посвящена рассмотрению проблем развития рынка органической пищевой продукции сельскохозяйственной отрасли Республики Таджикистан. Автор отмечает, что в обеспечении продовольственной безопасности и повышения уровня жизни населения ключевую роль играют возможности развития рынка органической продукции. В стране действуют дехканские хозяйства как одна из секторов устойчивого роста сельскохозяйственной отрасли, которые берут свое начало от традиционных и органических методов хозяйствования. Автор отмечает тот факт, что сознательное и эффективное использование климатических условий и географическое расположение Республики Таджикистан является важным фактором производства экологически чистой продукции развития рынка органической продукции. Цель данной работы оценка развития рынка продовольственной органической продукции Республики Таджикистан, исследование

причин ограниченного развития данного рынка с маркетинговой точки зрения и рассмотрение приоритетов и препятствий. Цель рассмотрения данной темы состоит в том, что сегодня на должном уровне не рассматриваются причины, препятствующие развитию рынка органической пищевой продукции сельскохозяйственной отрасли и потребители не обращают должного внимания на восприятие понятия "экологическая пища", что становится причиной возникновения инфекционных заболеваний.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, производство органического сельскохозяйственного сырья, период выработки, развитие рынка органической сельскохозяйственной продукции.

DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL ORGANIC FOOD MARKET

The article is devoted to the consideration of the problems of the development of the market for organic food products in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan. The author notes that opportunities for the development of the organic market play a key role in ensuring food security and improving the living standards of the population. Dehkan farms operate in the country as one of the sectors of sustainable growth of the agricultural sector, which originate from traditional and organic farming methods. The author notes the fact that the conscious and effective use of climatic conditions and the geographical location of the Republic of Tajikistan is an important factor in the production of environmentally friendly products and the development of the market for organic products. The purpose of this work is to assess the development of the market for organic food products in the Republic of Tajikistan, to study the reasons for the limited development of this market from a marketing point of view, and to consider priorities and obstacles. The purpose of considering this topic is that today the reasons that hinder the development of the market for organic food products in the agricultural sector are not considered at the proper level and consumers do not pay enough attention to the perception of the concept of "ecological food", which becomes the cause of infectious diseases.

Keywords: Republic of Tajikistan, production of organic agricultural raw materials, production period, development of the market for organic agricultural products.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Эгамов Сухроб Худойкулович* - Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотемур, муаллими кафедраи технологияи иттилоотӣ дар КАС. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146. Телефон: **931-22-23-92**

Сведения об авторе: *Эгамов Сухроб Худойкулович* - Таджикский аграрный университет им. Шириншо Шотемур, преподаватель кафедры информационный технология в АПК. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 146. Телефон: **931-22-23-92**

Information about the author: *Egamon Sukhrob Khudoikulovich* - Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur, lecturer at the Department of Information Technology in the agro-industrial complex. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Phone: **931-22-23-92**

УДК 338.48(575.3)

ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ КОРМАНДОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА СИСТЕМАҶОИ ИДОРАКУНАНДАИ ЗАХИРАҶОИ МЕҲНАТӢ

Ғаниев Т.Б., Исқандаров Ҳ.Ҳ., Эсанов М.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

То ба имрӯз идоракунии захираҷои инсонӣ, ки таҳияи консепсия ва стратегияи сиёсати кадриро дар бар мегирад, як ҷузъи муҳими фаъолияти ҳама гуна созмонҳо мебошад. Захираҷои меҳнатӣ дорои чунин хусусияти асосӣ мебошад: ҳассосияти бузург ба тағйиротҳои ночиз дар рушди фаъолият, рӯҳия, услуби роҳбарӣ. Идоракунии захираҷои меҳнатӣ системаест, ки тамоми назоратҳои мавҷударо дар бар мегирад. Системаи идоракунии кормандони ташкилот зерсистемаҳои зерини худро дар худ дорад (расми 1).

Дар ташкилоту муассисаҳо функсияҳое, ки дар расми 1 оварда шудааст, ба зерсистемаҳои алоҳида ҷудо карда шуда, он аз ҷониби шӯъбаҳои дахлдори ин ташкилотҳо, ки вазифашон кор бо захираҷои инсонӣ мебошанд, иҷро карда мешаванд.

Қисми душвортарин ва муҳимтарини кори менечер таҳия кардани системаи самараноки идоракунии кормандон дар корхона мебошад.

Имрӯзҳо, пеш аз ҳама, роҳбарон дорои қудрати назаррасу барҷастае мебошанд, ки дар як ҷой нишаста, метавонанд тамоми фаъолияти корхонаро идора намоянд. Бешубҳа, барои муваффақ шудан ба ҳадаф роҳбар бояд кори захираҷои меҳнатиро назорату ҳамоҳанг созад ва онҳоро барои иҷрои самараноки фаъолият водор намояд. Аммо дар амал истифодаи системаи қатъии идоракунии меҳнат бо тавачҷуҳи асосӣ ба усули фишору ҷазо самарабахш намебошад.

Имрӯзҳо таҳлилу омӯзиши фаъолияти бурунмарзии менечменти ватанӣ ва ташаккули модели системаҳои байналмилалӣ корпоратсияҳои трансмиллӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки мазмуну мундариҷаи меҳнати кормандону мутахассисони алоҳида ва роҳбарони зинаҳои гуногуни идоравӣ шакли дигари касбиву ҳунариро гирифтааст [2, с.158].

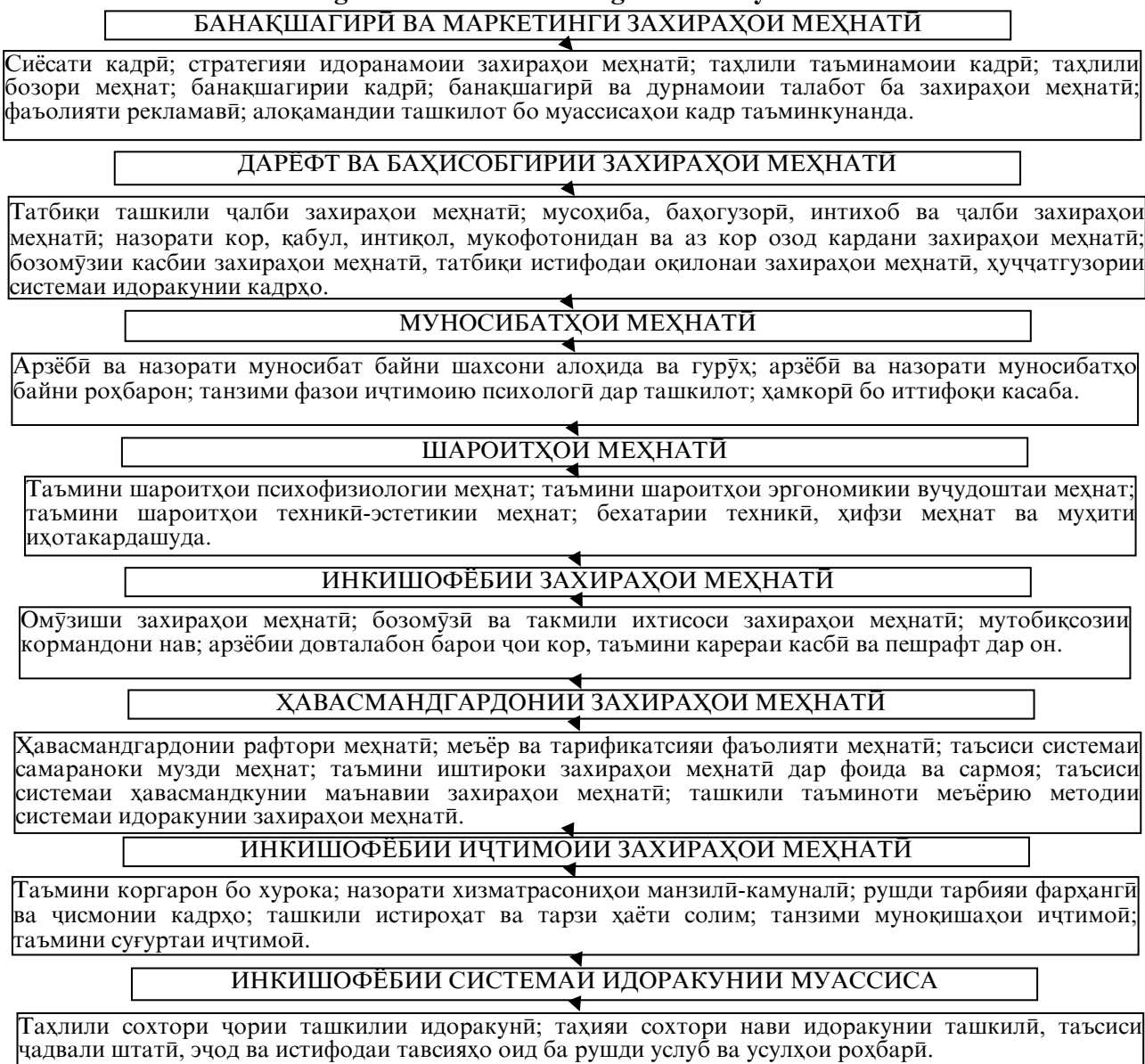
Ин равиш бисёртар ба ташкили дурусти муносибатҳои байни одамони халқу миллатҳои гуногуни дунё равона мегардад, ки ҳислати ҳоси фарҳангиву маданияи

таъсиррасониву истеъдодӣ ва натиҷагирӣ дорад. Чараёнҳои ташкилу таъминамоии иктидори кадрӣ дар ин шароит, аз доираи дарёфт, банақшагирӣ, мутобиқшавӣ, омӯзиш ва инкишофдиҳӣ иборат аст, ки ин бевосита ба ҷои қорӣ захираҳои инсонӣ вобастагӣ дорад. Вақте, ки мутахассис дарёфт мешавад, ҳатман ояндаи ӯ дар муассиса бояд ба инобат гирифта шавад, чунки ташаккулу тақмилиёбии мутахассис боиси ба рақобатҳои ҷиддӣ тоб овардани муассиса, дар ин шароит мегардад [5, с.17].

Фаъолияти нокифояи самарабахши кормандон нишондиҳандаи он аст, ки муносибатҳои мавҷудаи меҳнатӣ эҳтиёҷоти кормандонро ба таври оптималӣ қонеъ карда наметавонанд. Ин аз он иборат аст, ки рафтори кормандон ҳамеша ба даст овардани манфиатҳои моддӣ ва маънавӣ равона карда шудааст ва коргар ҳеҷ гоҳ қорро пурра бо як ҳавасмандӣ иҷро намекунад, дар ҳолате, ки талаботҳои вай қонеъ гардонида нашудааст. Моҳияти менеҷмент ин равона кардани ҳавасмандии шахсии корманд барои ба даст овардани натиҷаҳои молиявии қорхона, яъне пеш аз ҳама ғоида аст. Аз ин рӯ, зерсистемаи «Ҳавасмандгардонии захираҳои меҳнатӣ» яке аз муҳимтарин унсурҳои системаи идоракунии меҳнат мебошад.

Раванди ҳавасмандгардонӣ ба анғезаи шахс бевосита таъсир мерасонад. Ҳавасмандӣ муҳимтарин механизми муносибати инсон дар ҷои қор аст. Аслан, истилоҳи "ҳавасмандӣ, анғеза" аз қалимаи латинии «ҳаракат» гирифта шуда, маънои ба ягон чиз ноил гаштан ё ба суи манфиат ҳаракат карданро дорад [6, с.358]. Дар марҳилаи қунии рушди тафаккури илмӣ шумораи зиёди мафҳуми ҳавасмандқунӣ ва ҳавасмандқунии меҳнат вучуд доранд.

Расми 1. Зерсистемаҳои идоранамоии кормандон
Figure 1. Personnel management subsystems

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Ҳавасмандкунӣ ҳамчун вазифаи идоракунӣ аз дастгоҳи идоракунӣ чудо намешавад, балки мазмуни назариявии чамъбастиро ба худ гирифта, бевосита ба назарияи идоракунӣ тааллуқ дорад [1,с.108].

Механизми ҳаракатдиҳандаи кадрҳо ин бемуболиға механизми ҳавасмандкунӣ чалбнамоӣ, таълим ва бозомӯзии кадрҳо бо назардошти принципҳои такрористехсолкунӣ ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар корхонаҳо мебошад. Ягон механизми дигар наметавонад натиҷаҳои дилхоҳ диҳад, агар шумо ба усулҳои ҳавасмандкунии меҳнат дар дилхоҳ соҳа, бо назардошти хусусияти равандҳои муносибатҳои муносири иқтисодиву иҷтимоӣ рухдодашуда, таваҷҷуҳи махсус зоҳир накунад [4,с.20].

Мушкилоти ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатӣ хеле пеш аз он ки назарияи идоракунии кадрҳо пайдо шуда бошад, ба вучуд омадааст. Масъалаҳои ангезаи инсонӣ аз ҷониби олимони бузурги башарият ба мисли Аристотель, Гераклит, Демокрит, Лукретий, Платон, Сократ омӯхта шудаанд [6,с.28].

То асри XV ҳавасмандӣ бо дин алоқаманд буд ва то соли 1450 кардинал қалисои католикии Рум, бузургтарин мутафаккири олмонии асри XV Николай Кузанский идеяи гузариш аз ангезаи динӣ ба ҳавасмандкунии оқилонро пешниҳод кард. Пас аз он тадқиқотҳо дар самти ҳавасмандгардонии инсон аз ҷониби олимони мисли Декарт Р., Хоббс Т., Спиноза Б., Адам Смит бори аввал идеяи ҳавасмандгардонии моддии меҳнат ва ихтисоси кормандонро пешниҳод карданд. Дарвин С. ва Фрейд З. ба нишонаҳои психологӣ ҳавасмандкунии инсон таъя намуда, рафтори ҳайвонот ва одамонро муқоиса карданд [9,с.44].

Расми 2. Алоқамандии зерсистемаи «Ҳавасмандгардонии захираҳои меҳнатӣ» бо дигар зерсистемаҳои идоранамони кормандон
Figure 2. Interconnection of “Human Resources Stimulus” subsystem with other personnel management subsystems

Сарчашма: Таҳияи муаллифон.

Аввалин олиме, ки мафҳуми «ҳавасмандӣ»-ро истифода кардааст, А.Шопенгауэр доништа мешавад ва ӯ дар мақолаи «Чор принципи далели кофӣ» ин мафҳумро ҳамчун далели илмӣ истифода намудааст. Пас аз он, таърифи мазкур аз ҷониби равоншиносони барҷастаи замони худ ба кор бурда шуд, ки дар байни онҳо О. Гордон, Рошка Ал., Мадсен К.Б., Узнандзе Д.Н., Маслоу А.Х., Рубенштейн С.Л., Платонов К.К. Онҳо ин мафҳумро барои фаҳмондани сабабҳои рафтори ҳайвонот ва инсон истифода бурданд [9,с.58].

Маълумотҳои чамъовардашударо таҳлил карда, мо метавонем дар бораи мафҳуми ҳавасмандкунӣ хулоса барорем, ки он дарки объекти чунин ҳолат (дохилӣ ё беруна)-ро ба инобат гирифта, амали шахсро муайян менамояд. Дар давраи баррасишавандаи вақт (535 пеш аз милод - охири солҳои 80-уми асри XX), ангеза аз нуқтаи назари хусусиятҳои психофизиологӣ шахс баррасӣ карда мешуд. Ҳамин тариқ, ба гуфтаи мо, мафҳуми «ҳавасмандӣ» дақиқан бо хусусиятҳои психологӣ шахс алоқаманд аст ва ҳавасмандии дохилии шахсӣ ва хоҳиши шахс барои иҷрои он чизе, ки ниёзҳо ва ниёзҳои одамони дигарро қонеъ мекунад.

Агар то солҳои 80-уми асри XX, ҳавасмандкунӣ танҳо аз нуқтаи назари психология ва рафтори инсон дар ҷомеа шарҳ дода мешуд, пас аз он дар ин самт ба рафтори инсон дар созмон шурӯъ кард. Бори аввал соли 1988 дар китоби олимони Мескон М., Алберт М., Хедури Ф. «Асосҳои менеҷмент» ёдрас шудааст, ки омилҳои ҳавасмандгардонии меҳнат, яъне омӯзиши омилҳо ва василаҳои беруна, ки ҳавасмандии меҳнатии коргаронро дар корхонаҳо таъсир мерасонанд, ёдрас карда шуданд. Тағйир додани равишҳои муосирро дар таърифи «ҳавасмандгардонии меҳнат» аз зикри аввал то замони мо баррасӣ шудаанд [8,с.238].

Нуриев Р.М. дар мундариҷаи категорияи «сармояи инсонӣ», инчунин, мафҳумҳои «ҳавасмандӣ ва энергия манфиатҳои иқтисодӣ»-ро дида баромадааст. Ӯ ин зухуротро ҳамчун «маҷмӯи тамоми қувваҳои истехсолкунандаи шахс», яъне дониш, малака,

ҳавасмандӣ ва энергия, ки барои истехсоли маҳсулоти иқтисодӣ истифода мешаванд, мебинад [7,с.96].

Донишмандони соҳаи иқтисод исбот намудаанд, ки дилхоҳ фаъолияте, ки инсонро дар натиҷаи фаъолият ҳавасманд наменамояд, иқтидори меҳнати ӯ пурра истифода карда намешавад ва натиҷаи муайянеро аз ин фаъолият интизор шудан ғайри имкон аст. Ҳавасмандии инсон ин дӯстдорӣ, шавқмандӣ, завқмандӣ, ирода, хоҳишмандӣ, майлдорӣ, таваҷҷуҳ, рағбат ва ҳама он ҳиссиётҳое, ки ҳаваси инсонро барои фаъолият намудан водор менамояд, доништа шудааст. Инсон он фаъолиятро аз рӯи касб ва ихтисос самаранок иҷро менамояд, ки онро ҳудаш мустақилона интихоб намудааст, бо як қатор муҳаббатҳои зиёд аз худ кардааст, барои дар амал чори намудани он меҳру муҳаббати зиёдеро сарф намудааст ва омодааст, ки барои эҷоду навоарӣ дар ҳамин касб ҳудро фидо намояд. Ин гуна фаъолият дӯстдоштанист, завқи баланди инсонро дар натиҷаи фаъолият меорад, инсон шавқманд аст, ки ҳамин фаъолиятро доим иҷро намояд, барои иҷрои ҳамин фаъолият ӯ иродаеро дар худ ҳис менамояд, ки дигарон онро ҳис намеkunанд, ӯ хоҳишманди аввалини иҷронамоии ҳамин фаъолият аст, организми инсон ҳатто майли хоҳиши иҷрои ҳамин фаъолиятро дорад, тавҷҷуҳи инсонии ӯ доим, ҳатто дар вақтҳои истироҳат ба беҳбудбахшии ҳамин фаъолият нигаронида шудааст, ӯ дар натиҷаи иҷрои фаъолияти ба худ мувофиқ рағбатеро дар қувваи худ ҳис менамояд, ки дар дигарон ин дида намешавад ва умуман ҷамъи ҳама он ҳиссиётҳое, ки инсонро нерӯи мусбӣ мебахшад ҳавасмандии инсон доништа мешавад [3,с.96]. Фаъолиятро, ки инсон бо фаҳмишу дарк ва истеъдоди баланди касбӣ иҷро менамояд, фаъолиятест, ки аз рӯи ҳавасмандӣ иҷро намудааст. Ҳама ин ҳиссиётҳо дар инсон барои фаъолият дар соҳае пешбинӣ шудаанд ва мо танҳо барои инкишоф додани он ва рушд бахшидан ба он бояд ҷаҳду талош намоем.

Меҳру муҳаббати инсон ба фаъолият азалист ва мо танҳо барои интихоби дурусти касб ва ихтисоси он, инкишофу рушд ва идораи самараноки он ҷаҳду талош намоем.

Ҳавасмандии инсонро барои фаъолият намудан водоркунанда, ин талаботҳои инсонии ӯ мебошад. Ин талаботҳо аслан инсонро водор ба он менамояд, ки дар як дараҷаи муайян қонеъ гардонида шаванд. Инсон барои қонеъ намудани онҳо маҷбур аст, ки ба ягон намуди фаъолият машғӯл гашта талаботҳои худ ва аҳлу оилаи ҳудро қонеъ намояд. Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки инсон он вақт аз фаъолияти худ ҳавасманд аст, ки натиҷаи фаъолияти ӯ талаботҳои инсонияшро то дараҷае қонеъ гардонида метавонад. Яъне, фаъолияти инсон ҳамоно вақт бо як ҳавасмандии зиёд иҷро мегардад, ки ӯ дигар дар бораи талаботҳои худ ва аҳлу оилааш фикр накунад. Тамоми таваҷҷуҳаш танҳо барои фаъолият намудан, эҷод намудан, навоари кардан ва умуман барои фаъолияти идоранамоии самаранок намудан равона шуда бошад.

Ин гуфтаҳо имкон медиҳад, ки ҳар як инсон новобаста аз вазифа ва талаботҳои функционалии касбиаш, қобилияти эҷодӣ, ҳунармандии созандагӣ-инноватсионии ҳудро нишон дода, онро дар дараҷае амалӣ месозад ва даромаднокии ширкати ҳудро боло бардорад. Болоравии даромаднокии ширкат боис ба он мегардад, ки шарту шароитҳои қорманд хуб гардида, даромаднокии қорманд низ зиёд мегардад.

Мафҳуми «ҳавасмандкунӣ» ё худ «ҳавасмандкунии меҳнатӣ» танҳо дар охири солҳои 80-уми асри XX пайдо шудааст, назарияҳои аввалини ҳавасмандкунӣ танҳо ба шахс дар солҳои 20-уми асри XX пайдо шуда буданд.

Дар ибтидо, то соли 1900, усули ҳавасмандкунӣ ва ҷаримаҳои назарраси натиҷаҳои меҳнат ҳамчун асоси системаи идоракунии меҳнат истифода мешуд - хусусиятҳои шахсии ҳар як қорманд ба инобат гирифта намешуд. Чунин ангеҷаи меҳнатӣ дар шароити бекорӣ баланд хеле самарабахш буд, ки рақобати шадидро дар бозори меҳнат ба вучуд овард; дар шароити сатҳи камбизоатии умумӣ, ки бо коҳиши ҳаҷми музди моддии қормандон дар шароити сатҳи пасти касбии қормандон ва ғайра вобаста буд.

Соли 1910 назарияи ҳавасмандкунии ҳосилнокии меҳнат мувофиқи назарияи Ф.Тейлор [9,с.85] пайдо шуд. Тибқи ин назария, ҳадафи асосии ташкили қори оқилона баланд бардоштани даромади қорхона дар баробари афзоиши даромади қормандон буд. Принсипҳои ташкили илмии меҳнат ташаккул ёфтаанд, ки онҳоро чунин номбар намудан мумкин аст:

1. баррасиву таснифи ҳама гуна амалу амалиёте, ки аз қониби қувваи қорӣ иҷро карда мешаванд ва таҳияи стратегияҳои самаранок;

2. интихоби дақиқи кадрҳо, таълими онҳо аз қониби менечерони беҳтарин, аз қор озода қордани қоргарони бесамар;

3. суръату дақиқии қор аз ҷиҳати молиявӣ ҳавасманд кардашуда;

4. тақсмоти ягонаи меҳнати қоргарону роҳбарон, ҳамқорӣ онҳо дар байни худ. Қоргарон ҳамоно вазифаҳоеро иҷро меkunанд, ки самараноктар иҷро мешаванд.

Б.Шамира – асосгузори назарияи ҳудогоҳии концепсия, чунин мешуморад, ки назарияҳои ҳавасмандкунии классикӣ уҳдадорҳои маънавӣ ва арзишҳои рафтори кормандро надоранд. Олим ба қобилияти корманд тавассути ғабӯлият барои ба даст овардани муваффақияти касбӣ ва иҷрои худ диққати махсус медиҳад. Вай далел овард:

- 1) одам на танҳо ба ҳадафҳо, балки ба татбиқи худ диққат медиҳад;
- 2) ангега барои баланд бардоштани сатҳи эътимод ба худ;
- 3) шахс худро бо системаи арзишҳои, ки ҷомеа эътироф кардааст, муқоиса кунад [9,с.85].

Ҳавасмандии одамон ба таври ғайримустақим баррасӣ мешавад, аммо ба манфиати ҷомеа имкон медиҳад, ки ба рафтори корманди ширкат таъсир расонанд ва барои ӯ арзишҳои назаррас ба даст оранд. Таҳлили тамоми назарияҳои мавҷудаи ҳавасмандкунии меҳнатӣ, гуфта метавонем, ки дар ҷаҳони муосир муаллифон ба тафсири мафҳумҳои «ҳавасмандкунӣ» ва «ҳавасмандкунӣ» якдилона муносибат мекунад. Ҳавасмандкунӣ таъсири усулҳои гуногуни моддӣ ва ғайримоддӣ ба кормандон барои ба даст овардани натиҷаи мусбати иқтисодӣ мебошад, «ҳавасмандӣ» ҳамчун маҷмӯи арзишҳои шахсии дохилии шахс, ки берун аз он таъсиргузор, ҳавасмандкунанда ва ҳавасмандкунандаи қонеъ кардани ниёзҳо ва ниёзҳои таъхирнопазир мебошад, муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, ба гуфтаи муаллифон, ҳавасмандгардонии захираҳои меҳнатӣ ҳамчун таъсири марҳилавии идоракунии роҳбарияти ширкат ба механизмҳои гуногуни моддӣ ва ғайримоддӣ ба арзишҳои шахсӣ ва касбии кормандони ташкилотҳои сайёҳӣ бо мақсади ба даст овардани натиҷаи мусбати иқтисодӣ муайян карда мешавад. Дар натиҷаи таҳлили бисёре аз назарияҳои ҳавасмандкунии меҳнат муайян карда шуд, ки онҳо дар байни худ номувофиқатӣ доранд ва аз ин рӯ дарки дақиқи равандҳои ҳавасмандкунӣ ва ҳавасмандкуниро душвор мегардонанд. Ҳамин тариқ, раванди ҳавасмандкунии иқтисодии меҳнатии кадрҳоро дар шакли марҳилаҳои зерин метавон пешниҳод кард.

Марҳилаи аввал пайдоиши талабот мебошад. Эҳтиётот вақте пайдо мешавад, ки корманд ба чизҳои намерасад, он метавонад талаботи физиологӣ, психологӣ, иҷтимоӣ бошад. Ва дар натиҷа, дар баробари эҳтиётот хоҳиши пайдо кардани имконият барои ҳарчи зудтар бартараф кардани ин талабот вучуд дорад.

Марҳилаи дувум таҳияи стратегия ва ҷустуҷӯи роҳҳои қонеъ кардани ниёзҳо мебошад. Дар ин марҳила корманд мекӯшад ниёзашро қонеъ намояд, масалан, харид кардани хӯрок, шиносӣ бо касе, ки таваҷҷуҳи ҳамдардӣ ва ё эҳсосотро дарк мекунад, дар муассисаи олии таълимӣ ё таҳсилу мустақили худ.

Марҳилаи сеюм - банақшагирии ғабӯлиятҳои тактикӣ. Шумо бояд фаҳмед, ки чӣ гуна амал кардан лозим аст - зуд ё охишта, пайдо кардани воситаҳо ва андешидани амалҳои минбаъда.

Марҳилаи чорум амалисозии марҳилаҳои амал оид ба муайян кардани роҳҳои амал, таҳлили алтернативаҳо ва интихоби роҳи ҳалли масъала мебошад.

Марҳилаи панҷум, қонеъ кардани ниёзҳо ва гирифтани муқофотҳои моддӣ ё маънавӣ.

Меъёрҳои таҳияшуда дар асоси омӯхтани таснифи ҳавасмандгардонии моддӣ ва ғайримоддӣ дар робита ба таъсир ба ҳайати ширкат ба даст оварда шуданд. Системаи ҳавасмандгардонӣ ба коргарон самараноктар таъсир мерасонад, агар ҳамаи меъёрҳои таҳияшуда ба назар гирифта шаванд.

Ҳавасмандии моддӣ дар ширкатҳои муосир бо дараҷаи доимо коҳишёфтаи самаранокӣ амал мекунад, зеро дар бозори меҳнат рақобати қалон вучуд дорад - ҳамеша ташкилоте мавҷуд аст, ки метавонад ба мутахассиси баландихтисос музди баландтар пешниҳод кунад. Талафоти чунин корманд махсусан дар ҳолате, ки вай муддати тӯлонӣ дар корхона кор кардааст, ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ҳангоми ташкили системаи ҳавасмандгардонии меҳнат, роҳбарияти корхона бояд ҳамеша ба он омода бошанд, ки корманд ширкатро барои афзоиши мансаб истифода барад. Бояд мунтазам самарабахшро ҷуста, дар оянда роҳҳои ҳавасмандгардонии кормандро барои баланд бардоштани сифат ва самаранокии кор такмил диҳем. Корманд бояд манфиати шахсии худро ба натиҷаҳои ғабӯлияти корхонае, ки дар он кор мекунад, ҳис кунад.

Пас аз таҳлили таснифи ҳавасмандгардонии моддӣ ва ғайримоддӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳангоми таҳияи системаи баландсифати ҳавасмандгардонии меҳнати кормандон на танҳо усулу меъёрҳои анъанавии ҳавасмандкуниро ба назар гирифтани лозим аст, балки сиёсати ширкат ҳуқуқҳои кормандонро, ки қобилият доранд ва меҳонанд вазифаҳои худро бо садоқати баланд иҷро кунанд, муҳофизат ва риоя кунанд. Ҳавасмандгардонии сифатии кормандон бояд шароити муносиби меҳнатро барои тақрористеҳсоли самаранокӣ нерӯи меҳнатии онҳо ва маъноӣ ҳаёти меҳнатиро ҳамчун

арзиши муҳимтарини чома кафолат диҳад. Системаи ҳавасмандгардонии меҳнатӣ дар натиҷа дар якҷоягӣ бо барқарор намудани қобилияти меҳнатии муқаррарии корманд, эҷоди шуури нави ӯ ва дар маҷмӯъ одоби муносибатҳои меҳнатиро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Асосҳои методологӣ / Т.Б. Ғаниев. -Душанбе: Ирфон, 2004. -450 с.
2. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ / Т.Б. Ғаниев. -Душанбе: Ирфон, 2017. - 450 с.
3. Давлатов С.Н. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.Н. Давлатов, Ҳ.Ҳ. Искандаров //Пёми Дони шгоҳи миллии Тоҷикистон. - ушанбе: Сино, 2015. -№2/6(175). - С.94-97.
4. Искандаров Х.Х. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда / Х.Х. Искандаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе, 2016. -№2-4(204). -С.16-21.
5. Искандаров Х.Х. Совершенствование мотивационного механизма кадрового обеспечения аграрного сектора экономики (на примере Республики Таджикистан): дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Х.Х. Искандаров. - Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2017. -183 с.
6. Латинско-русский и русско-латинский словарь / сост. А.В. Подосинов, Г.Г. Козлова, А.А. Глухов [и др.]; под общ. ред. А.В. Подосинова. – 5-е изд., стер. -М.: ФЛИНТА, 2014. -752 с.
7. Менеджмент туризма: учебник / [А.Д. Чудновский, Н.В. Королев, Е.А. Гаврилова и др.]. -М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. -576 с.
8. Мескон М. Основы менеджмента: Пер. с англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; под общ. Ред. Л.И. Евенко; акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Фед., высш. шк. междунар. бизнеса. -М.: Дело, 1993. -701 с.
9. Тейлор Ф.У. Принципы научного менеджмента / Ф.У. Тейлор. -М.: Контроллинг, 1991. -104 с.

ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ КОРМАНДОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА СИСТЕМАҲОИ ИДОРАКУНАНДАИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ

Ба ақидаи муаллифон то ба имрӯз идоракунии захираҳои инсонӣ, ки таҳияи консепсия ва стратегияи сиёсати кадриро дар бар мегирад, як ҷузъи муҳими фаъолияти ҳама гуна муассисаҳо мебошад. Захираҳои меҳнатӣ дорои чунин хусусияти асосӣ мебошад: ин ҳассосияти бузург ба тағйиротҳои ночиз дар рушди фаъолият, рӯҳия, услуби роҳбарӣ. Бо ақидаи муаллифон идоракунии захираҳои меҳнатӣ системаест, ки тамоми назорати мавҷударо дар бар мегирад. Муаллифон чунин мешуморанд, ки баъди таҳлили таснифоти ҳавасмандгардонии моддӣ ва ғайримоддӣ ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ҳангоми таҳияи системаи босифати ҳавасмандгардонии кормандон на танҳо усулҳо ва меъёрҳои анъанавии ҳавасмандкуниро ба назар гирифта зарур аст, балки аз усулҳо ва меъёрҳои нави замонавӣ истифода бояд бурд. Ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатӣ яке аз самтҳои муҳими фаъолияти роҳбарон мебошад. Таҷрибаҳои нишон медиҳанд, ширкатҳои, ки пешниҳоди системаҳои навини ҳавасмандгардониро доранд, дар бахшҳои афзалиятноки соҳаҳои иқтисодиёти миллии афзалият доранд ва яке аз ширкатҳои асосие мебошанд, ки қисми даромади бучети давлатиро ташкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: ҳавасмандгардонӣ, идоранамой, меҳнат, талаботи инсонӣ, арзишҳои инсонӣ.

МОТИВАЦИЯ СОТРУДНИКОВ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ТРУДОВЫМИ РЕСУРСАМИ

С точки зрения авторов на сегодняшний день управление человеческими ресурсами, включающее разработку концепций и стратегий кадровой политики, является важной частью деятельности любого учреждения. Рабочая сила имеет следующие основные характеристики: она очень чувствительна к небольшим изменениям в развитии деятельности, менталитета, стиля руководства. По мнению авторов, управление человеческими ресурсами - это система, которая включает в себя все доступные элементы управления. Авторы считают, что, проанализировав классификацию материального и нематериального стимулирования можно сделать вывод, что, разрабатывая качественную систему стимулирования труда персонала нужно учитывать не только традиционные способы и критерии стимулирования. Стимулирование трудовой деятельности – одно из самых важных направлений работы управленцев. Опыт показывает, что компании заинтересованы в предложении новых систем мотивации, входят в ряд приоритетных по соответствующим отраслям национальной экономики и являются одними из основных, формирующими доходную часть бюджета государств.

Ключевые слова: мотивация, управления, труд, человеческие потребности, общечеловеческие ценности.

EMPLOYEE MOTIVATION AND ITS INFLUENCE ON HUMAN RESOURCES MANAGEMENT SYSTEMS

From the point of view of the authors, today human resource management, including the development of concepts and strategies for personnel policy, is an important part of the activities of any institution. The workforce has the following main characteristics: it is very sensitive to small changes in the development of activities, mentality, leadership style. According to the authors, human resource management is a system that includes all available controls. The authors believe that after analyzing the classification of material and non-material incentives, we can conclude that when developing a high-quality system of incentives for staff labor, it is necessary to take into account not only traditional methods and criteria of incentives. Stimulating labor activity is one of the most important areas of work for managers. Experience shows that companies are interested in proposing new systems of motivation, are included in a number of priorities in the relevant sectors of the national economy and are among the main ones that form the revenue side of the state budget.

Keywords: motivation, management, labor, human needs, universal values.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ғаниев Таваралӣ Бобоевич* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми иқтисод, профессор, мудири кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907-70-40-77**. E-mail: **prof.Ganiev@mail.ru**

Искандаров Ҳофиз Ҳакимович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru

Эсанов Муҳаммадшариф Давлатович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӣ кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 555-55-44-06. E-mail: muhammad_0703@mail.ru

Сведения об авторах: Ганиев Таварали Бобоевич – Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **907-70-40-77**. E-mail: prof.Ganiev@mail.ru

Искандаров Хофиз Хакимович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru

Эсанов Муҳаммадшариф Давлатович - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 555-55-44-06. E-mail: muhammad_0703@mail.ru

Information and about the authors: Ganiev Tavarali Boboevich - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Human Resource Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **907-70-40-77**. E-mail: prof.Ganiev@mail.ru

Iskandarov Khofiz Khakimovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Human Resource Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 988-28-60-05. E-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru

Esanov Muhammadsharif Davlatovich - Tajik National University, applicant for the Department of Human Resources Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17. Phone: (+992) 555-55-44-06. E-mail: muhammad_0703@mail.ru

УДК 336.025

САМАРАНОКИИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ АНДОЗӢ

Қаюмов С.Ш., Вазиров С.З.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳавасмандгардониҳои сармоягузорӣ, яъне имтиёзҳои фискалӣ (андоз ва гумрук) ва ғайри фискалӣ (қарзҳои имтиёзнок, содагардонии расмиёти давлатӣ ва ғайра) аз ҷониби кишварҳо бо мақсади ҷалби сармоягузории мустақими хориҷӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва ё истифодаи технологияи нав муқаррар карда мешаванд.

Дар қонунгузории андоз (Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои дар асоси он қабулшуда, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки дар онҳо муқаррарот оид ба андозбандӣ ҷой доранд, қонунгузории гумрук, қонунгузорӣ оид ба бочҳои давлатӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет, инчунин, қонунгузорие, ки дар қисми 4 моддаи 2 Кодекси андоз муайян шудааст) барои сармоягузoron ва соҳибкорон сабукиҳо ва имтиёзоти зиёди андозӣ муқаррар карда шудаанд. Мақсади асосии онҳо дастгирии соҳибкорӣ, алалхусус соҳибкориҳои истеҳсолӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва таъмини рушди минбаъдаи иқтисодӣ кишвар ба ҳисоб меравад [10].

Аз ҷумла, воридоти таҷҳизоти истеҳсолию технологӣ ва қисмҳои такмили онҳо ва воридоти техникаи таъйиноти кишоварзӣ аз бочи гумрукӣ ва андоз аз арзиши иловашуда озод мебошанд. Сармоягузор дар соҳаи истеҳсоли молҳо вобаста ба ҳаҷми сармоягузорӣ то 5 сол аз андоз аз ғоида озод карда мешавад. Корхонаҳои навтаъсис ва амалкунанда, ки ба силсилаи пурраи коркарди нахи пахта то маҳсулоти ниҳой машғул мебошанд, ба муҳлати то 12 сол ва корхонаҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи паранда ва чорво ба истиснои андоз аз даромад ва андози иҷтимоӣ ба муҳлати 6 сол аз супоридани андозҳо озод мебошанд.

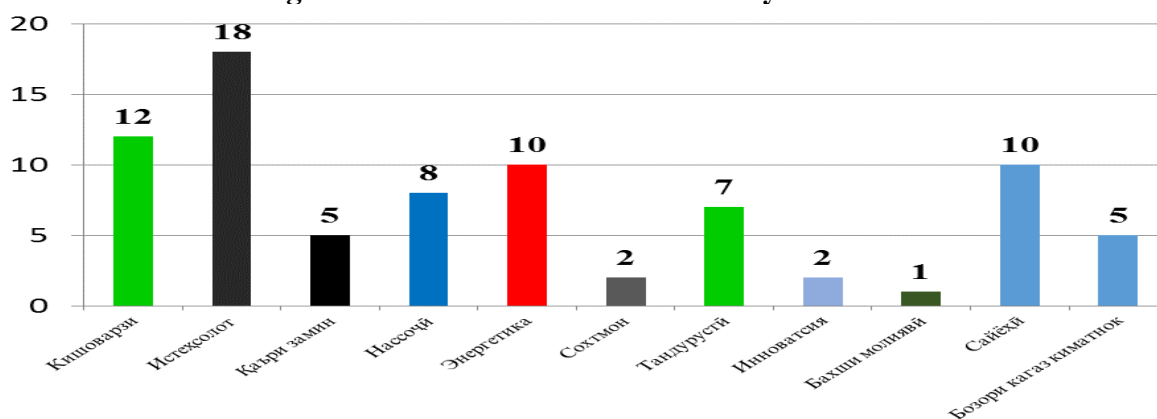
Мувофиқи супориши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кодексҳои андоз ва гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон иловаҳо ворид карда шуда, дар ин замина лоиҳаи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод намудани воридоти ашёи хом барои коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой» таҳия ва ба баррасии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудааст, ки бо тасдиқи он воридоти ашёи хом барои коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, ба истиснои ашёи хоми дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшаванда ва молҳои зераксизӣ аз бочи гумрукӣ ва андоз аз арзиши иловашуда озод карда мешаванд.

Инчунин, дар Кодекси андоз бо мақсади дастгирии сармоягузoron ва соҳибкорон 4 низоми махсуси содакардашудаи андоз ва 6 низоми имтиёзнокӣ андоз пешбинӣ гардида

(ҳангоми қабули Кодекси андоз дар таҳрири нав 4 низоми имтиёзнок пешбинӣ шуда), пас аз соли 2013 боз 2 низоми нави имтиёзнок илова карда шуд [7].

Ҳамин тариқ, дар маҷмӯъ имтиёзҳои фискалӣ (андозӣ ва гумрукӣ), ки ба дастгирии сармоягузoron ва соҳибкорон равона карда шудаанд, дар қонунгузории амалкунанда зиёд буда, мувофиқи “Ҳисоботи таҳлилии гурӯҳи қорӣ байнидоравӣ оид ба тақмили низоми андозбандию гумрукӣ ва самаранокии имтиёзҳои пешниҳодшаванда”, ки дар асоси банди 10 протоколи ҷаласаи 18-уми Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба бехтар намудани фазои сармоягузорӣ аз 26 январи соли 2018 дар назди Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ таъсис дода шуда буд, дар давраи солҳои 2015-2017 имтиёзҳо барои соҳибкоруно сармоягузoron пешбинишуда 71 номгӯро ташкил дода, баъд аз ворид намудани тағйирот ба кодекси андоз ва гумрук ин шумора дар соли 2018 ба 97 номгӯй баробар карда шудааст. Аз шумораи умумии имтиёзҳо 80 номгӯй ва ё 82,5%-ро имтиёзҳои хусусияти фискалидошта ва 17 номгӯй ва ё 17,5%-ро имтиёзҳои ғайрифискалӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, ба бахши истеҳсолот 18 имтиёз, бозори қоғазҳои қиматнок 5, сайёҳӣ 7 ва соҳаи истихроҷ 5 имтиёз пешбинӣ карда шудааст (расми 1).

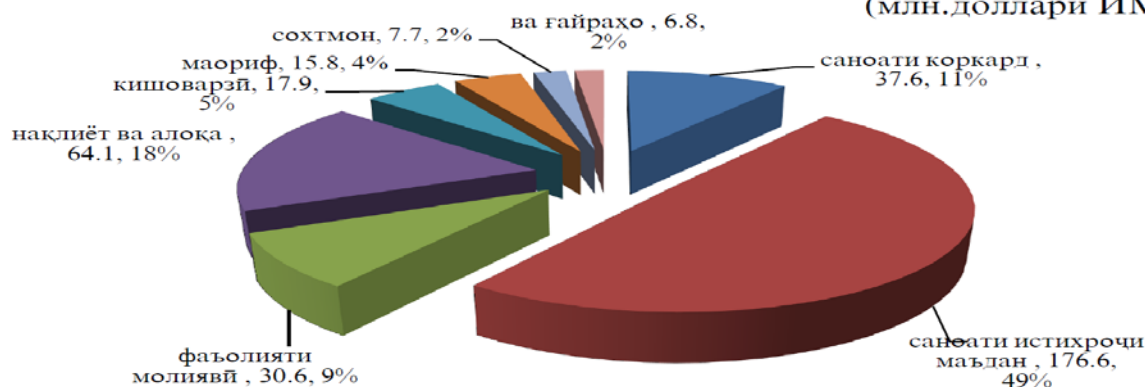
Расми 1. Гурӯҳбандии ҳавасмандгардониҳо аз рӯи бахшҳо
Figure 1. Classification of incentives by sectors

Гарчанде ҳавасмандгардониҳои истеҳсолӣ ва кишоварзӣ аз рӯи бахшҳо бештар аз 36% онҳоро ташкил диҳад, вале дар ҷалби сармоягузории мустақим дар соли 2017 бахшҳои мазкур ҳамагӣ 16% ташкил додааст. Дар қиёс ба ин дар соли 2017 сармояи мустақими хориҷӣ ба саноати истихроҷи маъдан 49% ташкил дода, дар сурате, ки танҳо 5% имтиёзҳо ба бахши мазкур рост меояд (расми 2).

Расми 2. Ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба соҳаҳо
Figure 2. Attracting foreign direct investment to sectors

(млн.доллари ИМА)

Маълумотнома оид ба воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017// http://www.gki.tj/tahlil_tj.pdf (08 май.2018)

Яъне, вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки гарчанде ҳавасмандгардониҳои истеҳсолӣ ва кишоварзӣ бештар дар қонунгузории Тоҷикистон пешбинӣ карда шаванд ҳам, вале сармоягузории мустақим ба соҳаҳои мазкур ноқофӣ ва мутаносиб ба теъдоди имтиёзҳо намебошад.

Мувофиқи таҳлилҳои Ҳазинаи байналмилалӣ асёр, ки дар маҷаллаи «Финансы и развитие» (моҳи март 2017) ба ҷоп расидааст, қайд карда мешавад, ки баъзе аз имтиёзҳои

андозӣ умуман ғайрисамаранок мебошанд. Барои мисол, бисёре аз кишварҳо барои ширкатҳои сармоягузор имтиёзҳои васеи андозӣ пешниҳод мекунанд, вале ҳангоми гузаронидани тадқиқот сармоягузoron қайд мекунанд, ки имтиёзҳо барои вусъати ғайрифаъолияти онҳо таъсири камдошта, муҳим беҳтар кардани фазаи сармоягузорӣ, содакардани расмиёти давлатӣ ва сифатнок кардани хизматрасониҳои давлатӣ ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, ширкатҳои ватанӣ аз сармоягузориҳои хориҷӣ он вақт суд мебаранд, агар дар кишвар заминаи хуби сармояи инсонӣ мавҷуд аст. Бо ин мақсад кишвари Чин соли 2008 чандин имтиёзҳои андозиро барои сармоягузориҳои мустақим бекор намуд ва ба ҷойи он хароҷотро ба маорифу илм ҷиҳати ташкили заминаи устувор барои азхудкардани дониши замонавӣ зиёд намуд.

Ширкати Макинсей (McKinsey), зимни гузаронидани тадқиқот муайян кардааст, ки имтиёзҳо (ҳавасмандгардониҳо) ба номгӯии се омили асосие, ки ба мусоидаткунандаи барои қабули қарор дар бораи сармоягузорӣ дохил намешавад. Мувофиқи таҳқиқоти ширкати Fortune/Deloitte and Touche андозҳо омили 13-ум аз 26 омили муҳим барои сармоягузорӣ ҳисобида мешавад.

Дар маҷмӯъ, маълумот ва нишондиҳандаҳо кам ҳастанд, ки аз рушди босуръати иқтисодиёти давлат бар асари пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ шаҳодат медиҳад (расми 3).

Расми 3. Омилҳои таъсиррасон ба ҷалби сармоягузорӣ бо натиҷаи тадқиқот
Figure 3. Factors influencing the attraction of investment based on the results of the survey

Сарчашма: <http://www.publishwhatyoupay.org/wp-content/uploads/2018/04/PWYP-think-piece-Tax-Justice-Russian-1.pdf> (23.05.2018)

Тибқи маҳзани маълумотҳои мақомоти андоз дар солҳои 2013-2018 манбаъҳои андозбандие, ки нисбат ба онҳо имтиёзҳои андозӣ татбиқ гардидаанд, зиёд шуда, ба 13,2 млрд. сомонӣ баробар гашта, ҳиссаи онҳо 30,3%-и маблағи андозҳои дохилаи дар ин давра ба буҷет воридгардидаро ташкил медиҳад. Мутаносибан, ҳаҷми маблағи имтиёзҳои андозӣ низ дар ин солҳо тамоюли афзоишро дошта, агар дар соли 2013 имтиёзҳои андозии истифоданамудаи андозсупорандагон дар маҷмӯъ 522 млн. сомониро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 3,3 млрд. сомонӣ баробар гаштааст (афзоиш нисбат ба соли 2013 зиёда аз 6 маротиба).

Имрӯз дар Тоҷикистон воситаи асосии дастгирии соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузорӣ пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ гашта, яқинан ба он итминон баста шудааст, ки он воситаи кафолатдодашудаи рушд ба ҳисоб меравад.

Дар ин ҷо мебоист иқтибосе аз китоби файласуф ва молиячии маъруфи Амрико доктор Н.Талей ба намои “Қуи сиёҳ” оварда шавад: “То кашф шудани Австралия, аҳолии Аврупо итминон доштанд, ки ҳамаи қуҳо (лебедъ) сафед мебошанд ва қуи сиёҳ вучуд надорад. Итминон онҳо дар асоси таҷриба тасдиқи худро ёфта буд. Таърихи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки дониши мо дар қадом муҳит ва сарҳадҳои мустаҳкамҳои таҷриба ва мушоҳидаҳо асос меёбад ва то қадом андоза онҳо нисбӣ мебошанд. Танҳо як мушоҳида метавонад аксиомаеро аз байн барад, инсонҳо онро тайи ҳазорсолаҳо дохил карда буанд, вақте аз қуҳои сафед ҳаловат мебаранд ва барои аз байн бурдани аксиомаи мазкур мушоҳидаи танҳо як қуи сиёҳ кофӣ буд” [8].

Ё дигар иқтибос метавон овард “Ба худ мурғи марҷонро хайёл кунед, ки ҳар рӯз бо сери гизо дода мешавад. Ҳар рӯзи хӯронидан итминони парандаро ба он мефзояд, ки дар зинадагӣ қоидае вучуд дорад: ҳар рӯз намояндагони дути авлоди одамӣ «ғамхори манфиатҳои ман» ба ман дон мерезад. Дар арафаи рӯзи шукр (яке аз идҳои миллӣ ИМА) бо мурғи марҷон воқеаи ғайриҷашмдошт рух медиҳад (яъне хӯроки идонаи мегардад), ки

дар натиҷаи он итминон тағйир меёбад”. Бинобар ин, чунин меҳисобем, ки минбаъд аз пешниҳоди ҳамагуна имтиёзҳои иловагии андозӣ худдорӣ карда шуда, имтиёзҳои андозии мавҷуда, аз ҷумла созишномаҳои сармоягузори басташуда аз нигоҳи самаранокӣ арзёбӣ карда шуда, имтиёзҳои бесамар бекор карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Маълумотнома оид ба воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017// http://www.gki.tj/tahlil_tj.pdf (08 май.2018)
2. Ветрова, Н.М., Гришанков, М.В. Совершенствование механизма налогового регулирования [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://elib.crimea.edu/index.php?option=comcontent&task=view&id=74>
3. Вылкова, Е.С. Налоговое планирование / Е.С. Вылкова, М.В. Романовский. -СПб.: Питер, 2009.
4. Вылкова, Е.С. Проблемные вопросы регулирования налогообложения субъектов предпринимательской деятельности в особых экономических зонах и пути их решения / Е.С. Вылкова, В.И. Красавин // Изв. ИГЭА. 2012. -№5(85). -С.24-28.
5. Гайдар, Е.Т. Государственная нагрузка на экономику / Е.Т. Гайдар // Вопросы экономики. - 2004. -№9.
6. Гончаренко, Л.И. Налогообложение организаций / Л.И. Гончаренко. -М.: Экономист, 2009.
7. Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйироту иловаҳо. -Душанбе, 2017.
8. Н.Талеб. Чёрный лебедь. Под знаком непредсказуемости / Н.Талеб. - 2007. -736 с.
9. <http://www.publishwhatyoupay.org/wp-content/uploads/2018/04/PWYP-think-piece-Tax-Justice-Russian-1.pdf> (23.05.2018)
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26 дек. 2018. [Электронный ресурс].referens.tj

САМАРАНОКИИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ АНДОЗӢ

Мақолаи мазкур қадами нахуст барои омӯзиши самаранокии ҳавасмандгардониҳои сармоягузори андоз ҷиҳати ҷалби сармоягузори мустақим ба Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, имтиёзҳои андозии гумрукиро ҳамчун афзалияти асосии ҷалби сармоягузори ба кишвар зерӣ суол монда, дарёфти роҳҳои мухталиф барои ҷалби сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешниҳод менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон ба сармоягузори бештар аз 99 - номгӯи имтиёзҳои пешбинӣ карда шудаанд, ки аксарияти онҳо ба соҳаи андозу гумрук мансуб мебошад, вале омӯзиши маълумотҳои омори шаҳодат аз он медиҳанд, ки имтиёзҳои андозӣ ба бештар шудани сармоягузори ба иқтисоди кишвар замина муосид фароҳам наовардааст. Дар мақолаи мазкур оварда шудааст, ки гарчанде ҳавасмандгардониҳои истеҳсоли ва кишоварзӣ бештар дар қонунгузори Тоҷикистон пешбинӣ карда шаванд ҳам, вале сармоягузори мустақим ба соҳаҳои мазкур ноқофӣ ва мутаносиб ба таъдоди имтиёзҳои намебошад. Барои мисол, бисёре аз кишварҳои барои ширкатҳои сармоягузори имтиёзҳои васеи андозӣ пешниҳод мекунанд, вале ҳангоми гузаронидани тадқиқот сармоягузори қайд мекунанд, ки имтиёзҳои барои вуҷудати фаъолияти онҳо таъсири камдошта, муҳим бештар кардани фазаи сармоягузори, содакардани расмиёти давлатӣ ва сифатнок кардани хизматрасониҳои давлатӣ баҳисоб меравад. Муаллифони мақола пешниҳод менамоянд, ки минбаъд аз пешниҳоди ҳамагуна имтиёзҳои иловагии андозӣ худдорӣ карда шуда, имтиёзҳои андозии мавҷуда, аз ҷумла созишномаҳои сармоягузори басташуда аз нигоҳи самаранокӣ арзёбӣ карда шуда, имтиёзҳои бесамар бекор карда шаванд.

Калидвожаҳо: ҳавасмандгардониҳои сармоягузори, имтиёзҳои иловагии андозӣ, сармоягузори мустақими хориҷӣ, низоми андоз, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз ғоида, имтиёзҳои бесамар.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СТИМУЛИРОВАНИЯ НАЛОГОВЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Данная статья является первым шагом в изучении эффективности налоговых инвестиционных стимулов для привлечения прямых инвестиций в Республику Таджикистан, ставит под сомнение налоговые и таможенные льготы как основные приоритеты для привлечения инвестиций в страну, а также ищет способы привлечения инвестиций в Таджикистан. В настоящее время в Республике Таджикистан инвесторам предоставляется более 99 видов льгот, большинство из которых относятся к сфере налогообложения и таможни, но изучение статистики показывает, что налоговые льготы не являются основанием для увеличения инвестиций в экономику страны. В статье отмечается, что, хотя стимулы для производства и ведения сельского хозяйства в основном предусмотрены законодательством Таджикистана, прямые инвестиции в эти отрасли недостаточны и несоизмеримы с количеством льгот. Например, многие страны предлагают широкий спектр налоговых льгот для инвестиционных компаний, но исследования показывают, что стимулы мало влияют на расширение их деятельности, значительное улучшение инвестиционного климата, упрощение государственных процедур и повышение качества государственных услуг. Авторы статьи предлагается отказаться от дополнительных налоговых льгот, оценить существующие налоговые льготы, в том числе заключенные инвестиционные соглашения, с точки зрения эффективности, а также отменить неэффективные льготы.

Ключевые слова: инвестиционные льготы, дополнительные налоговые льготы, прямые иностранные инвестиции, налоговая система, налог на добавленную стоимость, налог на прибыль, неэффективные льготы.

EFFICIENCY OF INCENTIVES IN TAX INVESTMENTS

This article is the first step in studying the effectiveness of tax investment incentives for attracting direct investment to the Republic of Tajikistan, questions tax and customs incentives as the main priorities for attracting investment to the country, and also looks for ways to attract investment to Tajikistan. Currently, in the Republic of Tajikistan, investors are provided with more than 99 types of benefits, most of which relate to taxation and customs, but the study of statistics shows that tax benefits are not a basis for increasing investment in the country's economy. The article notes that although incentives for production and farming are mainly provided for by the legislation of Tajikistan, direct investment in these sectors is insufficient and not commensurate with the number of benefits. For example, many countries offer a wide range of tax incentives for investment firms, but research shows that incentives have little effect on expanding their operations, significantly improving the investment climate, simplifying government procedures, and improving the quality of public services. The authors of the article propose to abandon additional tax incentives, assess the existing tax incentives,

including the concluded investment agreements, from the point of view of efficiency, as well as abolish ineffective incentives.

Keywords: investment incentives, additional tax incentives, foreign direct investment, tax system, value added tax, income tax, ineffective incentives.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Вазиров Собир Зокирович* - Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, сардори шуъбаи шарҳи қонунгузори андоз. **Суроға:** 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Негмат Қарабоев, 42/2. Телефон: **988-48-00-01**

Қаюмов Сайфудин Шарифович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбандӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: **saifudin63@mail.ru**. Телефон: **901-00-77-14**

Сведения об авторах: *Вазиров Собир Зокирович* - Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан, кандидат экономических наук, начальник отдела пояснения налогового законодательства. **Адрес:** 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Негмата Карабаева, 42/2. Телефон: **988-48-00-01**

Каюмов Сайфудин Шарифович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры налоги и налогообложения. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **saifudin63@mail.ru**. Телефон: **901-00-77-14**

Information about the authors: *Vazirov Sobir Zokirovich* - Tax Committee under the Government of the Republic of Tajikistan, candidate of economic sciences, head of the tax legislation department. **Address:** 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Negmat Karabaev street, 42/2. E-mail: **vsobir@gmail.com**. Phone: **988-48-00-01**

Kayumov Sayfudin Sharifovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Taxes and Taxation. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **saifudin63@mail.ru**. Phone: **901-00-77-14**

УДК 332.021.8:63(575.3)

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР БАХШИ АГРАРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мирзоев Қ.С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Соҳибкории хурду миёна дар бахши аграрӣ ҷузъи асосии иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, маҳз таъмини амнияти озуқаворӣ, бехтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли ва зиёд намудани ҳаҷми содироти молу маҳсулот аз баландбардории самаранокии рушди шаклҳои соҳибкории хурду миёна дар бахши аграрӣ вобастагӣ дорад.

Пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ дар заминаи собиқ колхозу совхозҳо шаклҳои нави хоҷагидорӣ, яъне хоҷагиҳои деҳқонӣ ва кооперативҳои кишоварзӣ, ташкил карда шуданд, ки сол аз сол ба афзун гардидани самаранокии бахши аграрӣ мусоидат мекунад.

Ба ақидаи Илин С.С. самаранок истифодабарии иқтисодии захираҳои корхонаҳои кишоварзӣ ба як қатор омилҳо вобастагӣ дорад:

- ҳавасмандгардонии фаъолияти коргарон;
- мақсаднок будани фаъолият;
- меъёри моҳияти фаъолият;
- таносубият-тақсимооти дурусти ҳамаи захираҳо;
- маҷмӯан бо пуррагӣ ҷой доштани таъмини корхонаҳо бо ҳамагуна захираҳо [13, с.354].

Яъне, ҳар як омилҳои болозикр ба самаранокии истеҳсолоти бахши аграрӣ таъсир расонида, аз шакли моликият ва техникаю технологияи муосир вобаста мебошад.

Ба ақидаи Гусаков В.Г. самаранокии иқтисодӣ ин «...муносибати байни натиҷаҳои истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои моддӣ, хароҷоти меҳнатӣ ва воситаҳои истеҳсолот мебошад. Афзоиши самаранокии иқтисодӣ нишондиҳандаи муҳимтарини рушди иқтисоди бозорӣ мебошад» [14, с.206].

Баланд бардоштани самаранокии рушди соҳибкории хурду миёна дар бахши аграрӣ ба афзоиши самаранокии истеҳсолоти соҳа ва самаранокии рушди минтақаҳои ҷумҳури таъсири мусбӣ мерасонад.

Ба ақидаи мо, самаранокӣ ҳамон вақт бештар ва баландтар ба даст оварда мешавад, ки дар ташкили истифодабарии ҳама гуна захираҳо мутаносибан ба назар гирифта шавад. Яъне, ҳангоми муътадил ва баробар истифода намудани захираҳо ё бо меъёри муқарраргардида истифода кардани захираҳо нафъовар бештар аз он мебошад, ки дар ташкили истифодаи захираҳо ягон намуди маҳсулотро зиёдтар ҳамроҳ карда, ба раванди истифодаи захираҳо тағйирот дохил карда, хароҷоти иловагиро ба вучуд меоварад.

Таҳлилҳои омили солҳои охир нишон медиҳад, ки шумораи субъектҳои соҳибкории хурду миёна, хусусан, дар бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш меёбад. Дар бахши соҳибкории хурду миёна қисми зиёди коргарон кор мекунад, ки ҳиссаи назарраси ММД аз ҳисоби он ташкил мешавад. Ин нишон медиҳад, ки аҳамияти соҳибкории хурду миёна дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии Тоҷикистон нақши назарас дорад. Бо назардошти нақши муҳими корхонаҳои хурду миёна дар иқтисодиёт Ҳукумати Тоҷикистон ба рушди дастгирии соҳибкорӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад.

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи «Равзанаи ягона» то 01.07.2020 дар миқёси ҷумҳурӣ 323,6 ҳаз. адад субъекти соҳибкорӣ фаъолияткунанда ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 10,2 ҳаз. адад ва ё 3,2% зиёд мебошад [12,с.30].

Бо мақсади дастгирӣ ва рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30.04.2012, таҳти №201 «Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2012-2020» қабул карда шуд. Дар асоси ҳамин барнома «Фонди дастгирии соҳибкорӣ» 5 феввали соли 2013, №34 дар назди Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ таъсис дода шуд.

«Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» барномаи тадбирҳои дарозмуҳлат аст, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои ба роҳ мондани фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, ҳамчун яке аз омилҳои асосии ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар бо роҳи таъмини шуғл ва баланд бардоштани сатҳи воқеии некуаҳволии мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва татбиқ карда мешавад.

Қобили тазаккур аст, ки бо мақсади бехтарсозии муҳити соҳибкорие, ки ба рушди иқтисод ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад, аз ҷониби Муассисаи давлатии «Фонди дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз оғози фаъолият то имрӯз ба 179 субъекти соҳибкории ҷумҳурӣ ба маблағи 254,8 миллион сомонӣ қарзҳои имтиёзноки давлатӣ дода шудааст, ки беш аз 1500 нафар ба ҷойҳои нави корӣ фаро гирифта шудаанд [12,с.34].

Аз ҷумла, дар нӯҳ моҳи соли 2019 барои амалишавии 11 лоиҳаи соҳибкорон ба маблағи 28 миллиону 861 ҳазор сомонӣ қарзҳои имтиёзнок ҷудо шудааст [12,с.35].

Бо мақсади самаранок истифодабарии захираҳо, бехтар намудани дастрасӣ ба маводи озуқа ва ашёи хоми саноатӣ, рушди самаранокии субъектҳои соҳибкорӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ аз 31 декабри соли 2008, таҳти №658 «Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд.

Дар баробари ин «Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» аз 01.08.2012, таҳти №383 қабул гардид. Тавассути татбиқи ислоҳот фазои мусоиди соҳибкориву сармоягузорӣ фароҳам гардида, шарикии давлат бо бахши хусусӣ густариш пайдо кард ва Тоҷикистон тибқи арзёбии созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ солҳои охир се маротиба ба қатори 10 кишвари ислоҳотгари пешсаф дохил гардид. Соли 2018 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истехсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ 178400 хоҷагии калон, миёна, хурд, 147 хоҷагии давлатӣ, 120 иттиҳодияи хоҷагиҳои

Ҷадвали 1. Шумораи субъектҳои соҳибкории хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2018)

Table 1. Number of small and medium business entities in the regions of the Republic of Tajikistan (2012-2018)

Минтақа	К/Т	Солҳо					Тағйирёбӣ 2018/2012 (+,-)	бо %
		2012	2014	2016	2017	2018		
Тоҷикистон	I	73806	108035	145107	164631	172668	98862	2,3 бар
	II	2170	2013	5845	6723	5732	3562	2,6
ВМКБ	I	131	134	145	15471	16059	15928	122,5
	II	135	145	184	167	139	4	103
Суғд	I	15515	30835	57868	61591	64615	49100	4,2 бар
	II	1223	1011	1784	1884	1565	342	128
Хатлон	I	39491	52570	57219	57609	60212	20721	152,4
	II	317	410	3130	3898	3596	3279	11,3
НТҚ	I	18669	24496	29875	29960	31782	13113	170,2
	II	491	443	743	770	428	-63	87,2

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Маҷмӯаи омили Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи кишоварзӣ. -Душанбе, 2017. -С.324-325; 2019. -С.327-328.

Эзоҳ: I – хоҷагиҳои деҳқонӣ, II – дигар корхонаҳои кишоварзӣ.

деҳқонӣ, 4622 хоҷагии деҳқонии коллективӣ, 222 ҷамъияти саҳомӣ ва ҚДММ, 162 хоҷагии ёрирасон дар назди корхонаю ташкилоти кишоварзӣ ва 172668 хоҷагии деҳқонӣ машғуланд [б,с.9]. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар давраи таҳлилшаванда нақши шаклҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ дар рушди иқтисодиёти минтақаҳои кишвар назаррас мебошад.

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 мушоҳида мешавад, ки қисми зиёди корхонаҳои хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ дар ҳудуди вилояти ВМКБ, вилояти Хатлон ва вилояти Суғд ба қайд гирифта шудааст. Шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар соли 2018 172668 адад ба қайд гирифта шудааст, ки нисбат ба соли 2012 2,3 баробар зиёд шудааст. Дар корхонаҳои кишоварзӣ бошад, 5732 ададро ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли 2012 2,6 баробар афзоиш ёфтааст. Шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 дар вилояти Суғд 4,2 баробар, дар вилояти Хатлон 52,4%, дар ВМКБ 122,5 баробар ва дар НТҚ 70,2% зиёд шудааст.

Дар баробари зиёдшавии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар давраи таҳлилшаванда ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ташкилоти хурд ва миёнаи бахши аграрӣ низ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ мунтазам афзоиш ёфтааст. Агар дар соли 2018 шумораи субъектҳои соҳибқорӣ хурду миёнаи бахши аграрӣ 98862 адад (2,3 баробар) зиёд шуда бошад, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа дар ин давра 26370,4 млн.-ро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2012 бо нархҳои муқоисавӣ 44,4%, афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 2. Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар ҳама категорияи субъектҳои соҳибқорӣ хурду миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2012-2018)

Table 2. Dynamics of gross agricultural output in all categories of small and medium business entities of the Republic of Tajikistan (2012-2018)

(млн. сомонӣ)

Номгӯи хоҷагӣ	К/Т	Солҳо					Тағйирёбӣ 2018/2012 (+, -)	Ҷо %
		2012	2014	2016	2017	2018		
Ҳамаи хоҷагиҳо	I	18259,8	20969,9	23543,7	25365,5	26370,4	8110,6	144,4
	II	13021,9	14490,8	16221,9	17637,3	18229,3	5207,4	140,1
	III	5237,9	6479,2	7321,8	7728,2	8141,1	2903,2	155,4
Бахши ҷамъиятӣ	I	1181,9	1345,9	1248,5	1306,3	1476,6	294,7	125,0
	II	976,1	1085,1	1034,7	1107,0	1199,2	223,1	123,0
	III	205,8	260,8	213,8	199,3	277,4	71,6	135,0
Хоҷагиҳои аҳоли	I	11744,1	12385,3	13578,2	14285,2	14734,3	2990,2	125,4
	II	6881,9	6378,2	6707,2	7015,7	7162,0	280,1	104,0
	III	4862,2	6007,2	6871,0	7269,5	7572,5	2710,3	155,7
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	I	5333,8	7238,7	8717,0	9774,0	10159,5	4825,7	190,4
	II	5163,9	7027,5	8480,0	9514,6	9868,3	4704,4	191,1
	III	169,9	211,2	237,0	259,4	291,2	121,3	171,3

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Маҷмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи кишоварзӣ -Душанбе, 2017. -С.16; 2019. -С.16.

Эзоҳ: I – маҳсулоти кишоварзӣ ҳамагӣ; II – растанипарварӣ; III – ҷорводорӣ.

Аз ҷадвали овардашуда дидан мумкин аст, ки дар давраи таҳлилшаванда истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар хоҷагиҳои хурду миёна, дар маҷмӯъ, боло рафтааст.

Диagramмаи 1. Динамикаи истеҳсоли маҳсулот дар хоҷагиҳои соҳибқорӣ хурду миёнаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2018)

Diagram 1. Dynamics of production in small and medium agricultural enterprises of the Republic of Tajikistan (2012-2018)

Сарчашма: Муаллиф диаграммаро дар асоси Маҷмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи кишоварзӣ тартиб додааст. -Душанбе, 2016. -С.15; 2019. -С.16.

Дар солҳои таҳлилшаванда истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ дар ҳамаи хоҷагиҳо ҳамагӣ 44,4% боло рафтааст, аз ин 40,1%, бахши растанипарварӣ ва 55,4% соҳаи чорводорӣ зиёд гардидааст. Дигар ин ки дар ин раванд хоҷагиҳои деҳқонӣ низ хеле ба пешрафт ноил гардидаанд. Дар ин давра ҳаҷми истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ 90,4%, аз ҷумла, соҳаи растанипарварӣ 91,1% ва чорводорӣ 71,3% зиёд шудааст.

Болоравии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла, растанипарварӣ ва чорводорӣ дар хоҷагиҳои соҳибқори хурду миёнаи бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар диаграммаи 1 ба пуррагӣ таҳлил карда шудааст.

Бояд қайд кард, ки тағйирёбии масоҳати кишт ба рушди субъектҳои соҳибқории хурду миёнаи бахши аграрӣ таъсири назаррас мерасонад. Аз ин рӯ, таҳлили кам ё зиёд шудани тарзи хоҷагидорӣ ба рушди шаклҳои соҳибқории хурду миёнаи бахши аграрӣ мусоидат мекунад. Омӯзиши ин раванд воситаи асосии бахши кишоварзӣ буда, ба он вобаста аст, ки ханӯз А. Смит гуфта буд, ки “замин модари бойгарӣ буда, меҳнат падари он мебошад” [1,с.182].

Ҷадвали 3. Масоҳати кишти заминҳои кишоварзӣ аз рӯи истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2012-2018)

Table 3. Arable land area by production of the main types of products in the Republic of Tajikistan (2012-2018)

Номгуи маҳсулот	Солҳо					Тағйирёбӣ 2018/2012 (+,-)	Ҷо %
	2012	2014	2016	2017	2018		
Ғалладона ва лӯбиёгӣ	424,3	412,6	423,4	411,5	375	-49,3	88,4
Пахта	199,2	177,6	162,5	174	186	-13,2	93,4
Картошка	42,0	35,5	41,5	40,6	50	8	119,0
Зироатҳои ползӣ	18,4	19,3	20	20,2	20	1,6	109,0
Мева ва буттамева (якҷоя бо ситрусӣ)	122,0	135,4	145,2	150,3	159	37	130,3

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маҷмӯаи оморӣ кишоварзӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2017. -С-70-120; 2019. -С.75-125.

Таҳлили ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки дар давораи таҳлилшаванда масоҳати кишти картошка 8 ҳаз. гектар (19,0%), мева ва буттамева 37 ҳаз. гектар (30,3%), зироатҳои ползӣ 1,6 ҳаз. гектар (9%) нисбат ба соли 2012 зиёд шудааст. Мутаасифона масоҳати кишти ғалладона ва лӯбиёгӣ 49,3 ҳаз. гектар (11,6%), ва пахта 13,2 ҳаз. гектар (6,6%) кам шудааст.

Имрӯзҳо дар бахши кишоварзӣ ҷумҳурӣ болоравии истеҳсоли маҳсулот аз ҳисоби хоҷагиҳои фаъолияти соҳибқории хурду миёнаи бахши кишоварзӣ таъмин карда мешавад.

Ҷадвали 4. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии соҳаи кишоварзӣ дар субъектҳои соҳибқории хурду миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2018

Table 4. Volume of production of the main agricultural products in subjects of small and medium business of the Republic of Tajikistan for 2012-2018

Номгуи маҳсулот	К/Т	Солҳо					Тағйирёбӣ 2018/2012 (+,-)	Ҷо %
		2012	2014	2016	2017	2018		
Ғалладона ва лӯбиёгӣ	I	1232,5	1317,8	1435,8	1447,6	1296,1	63,6	105,2
	II	133,1	152,7	145,8	126,2	109,5	-23,6	82,2
	III	486,0	422,7	424,7	447,9	434,1	-52	89,2
	IV	613,3	742,2	865,1	873,5	752,5	139,2	122,6
Пахта	I	417,9	372,6	284,7	386,5	300,3	-117,6	71,8
	II	84,0	60,6	51,3	60,9	58,9	-25,1	70,1
	IV	333,9	311,9	233,3	325,5	241,4	-92,5	72,2
Картошка	I	991,0	853,7	898,1	782,8	964,6	-26,4	97,3
	II	66,7	91,7	65,4	57,1	72,1	5,4	108,1
	III	536,4	418,5	386,3	295,8	314,9	-221,5	58,7
	IV	387,7	343,4	446,3	429,8	577,4	189,7	149,1
Ползӣ	I	465,0	545,9	594,1	631,3	641,7	176,7	138
	II	33,1	42,3	29,7	29,0	29,8	-4,2	90,0
	III	154,7	149,6	130,3	137,6	135,1	-19,6	87,3
	IV	277,1	353,6	434,0	464,6	476,8	199,7	172,1
Мева ва буттамева (якҷоя бо ситрусӣ)	I	313,2	341,2	364,0	405,0	447,9	134,7	143,0
	II	29,5	18,9	18,7	18,0	22,8	-6,7	77,3
	III	204,4	212,3	192,6	209,0	222,6	18,2	109,0
	IV	79,1	109,9	152,6	177,9	202,4	123,3	2,6

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маҷмӯаи оморӣ кишоварзӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2017.- С.135-179; 2019. -С.139-183.

Эзоҳ: I – ҳамагӣ, II- корхонаҳои кишоварзӣ, III- хоҷагиҳои аҳоли, IV - хоҷагиҳои деҳқонӣ.

Таҳлили маълумоти чадвали 4 нишон дод, ки самаранокии рушди субъектҳои соҳибкории хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 бештар ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меояд. Истеҳсоли ғалладонагӣ дар ҳама категорияҳои хоҷагиҳои ҷумхурӣ дар соли 2018 63,6 ҳаз. тонна, (5,2%), полизӣ 176,7 ҳаз. тонна (38%), мева ва буттамева 134,7 ҳаз. тонна (43%), нисбат ба соли 2012 афзоиш ёфтааст. Фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои аҳоли бошад, дар истеҳсоли ғалладона ва лубиёгӣ, картошка, полезӣ ва пахта дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 кам шудааст. Масалан, истеҳсоли ғалладона ва лубиёгӣ соли 2018 нисбат ба соли 2012 дар корхонаҳои кишоварзӣ 17,8% ва дар хоҷагиҳои аҳоли 10,8%, инчунин, истеҳсоли картошка дар корхонаҳои кишоварзӣ 8,1% ва полезиҳо 10% кам шудааст.

Ҳамин тариқ, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар баҳши аграрӣ ва расидан ба ҳадафҳои умумичаҳони таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар бояд роҳҳои ташкил ва ҳавасмандгардонии меҳнатро бедор кард.

Таҳлили самаранокӣ ва рушди соҳибкории хурду миёнаи аграрӣ дар ҳоли ҳозир нишон медиҳад, ки дар баробари фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузори мустақим ва дастгирии соҳибкорӣ ҳоло ҳам баъзе монеаҳои сунъии маъмури вучуд дорад, ки барои ташаккул ёфтани мустаҳкам гардидани нақши соҳибкории хурду миёна дар баҳши аграрӣ ва рушди устувори иқтисодии минтақаҳои ҷумхурӣ монеъ мешаванд:

- номуқаммалии низоми андозбандӣ, мавҷуд набудани ҳавасмандгардонӣ дар низоми андоз;

- набудани ҳавасмандгардонӣ дар додани қарзҳои молиявӣ ва дастгирии соҳибкории хурду миёна дар баҳши аграрӣ;

- мавҷуд набудани василаҳои худмаблағгузорӣ (иттиҳодияҳои қарзӣ, ҷамъияти бимаи мутақобил ва ғайра);

- сатҳи пасти донишҳои таҳассусӣ ва таҷрибаи ками субъектҳои соҳибкорӣ дар баҳши аграрӣ;

- истифодаи технологияҳои кӯҳна ва ғайра.

Аз ин рӯ, барои боз ҳам баландбардории самаранокии рушди соҳибкории хурду миёна дар баҳши аграрӣ ҳалли вазифаҳои зерин мувофиқи мақсад аст:

- фароҳам овардани шароитҳои мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои баланд бардоштани рушди соҳибкории хурд ва миёна дар баҳши аграрӣ;

- пешниҳод намудани қарзҳои имтиёзноки далаӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ дар баҳши аграрӣ бо мақсади ҷалби технологияи инноватсионӣ;

- ҷорӣ намудани низоми обёрикунии қатрагӣ барои баландбардории ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ;

- фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои ташкили кластерҳои кишоварзӣ, ки метавонанд ба истифодаи самараноки афзалияти рақобатпазирии минтақаҳои дахлдори кишвар таъсир расонанд.

Ҳамин тавр, барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар баҳши аграрӣ ва ба даст овардани яке аз ҳадафҳои стратегии давлат таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ҷалби бештари сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт зарур аст. Имрӯз рушди баҳши хусусӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёна дар баҳши аграрӣ, яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, то имрӯз доир ба самаранокии рушди баҳши хусусӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ, содагардонии расмияти бақайдгирии соҳибкорӣ ва танзими фаъолияти иҷозатдиҳӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корҳо ба анҷом расонида шудааст.

Бо ҳамин мақсад, дастгирӣ ва рушди субъектҳои соҳибкории хурду миёнаи баҳши аграрӣ дар ҷумхурӣ яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Чунки дар шароити имрӯза баландбардории самаранокии рушди соҳибкории хурду миёна дар баҳши аграрӣ барои таъмини ҷойҳои нави корӣ, пур намудани бозорҳо бо молу маҳсулоти хушсифат, таъмини амнияти озуқаворӣ ва таъмини рушди иқтисодии минтақаҳои кишвар нақши муҳим дорад.

АДАБИЁТ

1. Адам Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. -М.-Л.: ОГИЗ-Соцэкгиз, 1935. -Т.1. -С.182.
2. Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 март соли 2004 №86 тасдиқ шудааст.
3. Барфиев К.Х. Конкурентоспособность деханских (фермерских) хозяйств в условиях многоукладной экономики: дисс. ... канд. экон. наук / К.Х. Барфиев. - Душанбе, 2010. - 134 с.
4. Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омори. Агентии омори назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2017. - С.142.
5. Фаниев Т.Б. Асосҳои агробизнес / Т.Б. Фаниев, Х.А. Одинаев, С.Ҷ. Комилов. -Душанбе, 2002. -225 с.

6. Иқтисоди кишоварзӣ. Воситаи таълимӣ / С. Қурбонов, А. Абдусаматов, Ҷ.С. Пириев [ва диг.]. -Душанбе: Ирфон, 2005. –к.1. -273 с.
7. Ильин С.С. Аграрное сфера АПК Россия / С.С. Ильин. –М., 1998. -354 с.
8. Каджжукоев А.Ф. Региональные аспекты повышения эффективности малых и средних форм предпринимательства в АПК региона (на материале Хатлонской области Республики Таджикистан): дисс. на соиск. уч. степ. канд.экон. наук / А.Ф. Каджжукоев. -Душанбе: Тип. ТНУ, 2017. -182 с.
9. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи омории кишоварзии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2016. -347 с.; 2019. -353 с.
10. Ҳисобот оид ба фаъолияти кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2019. С-100.
11. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2015. -С.213-217.
12. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба МО ҶТ. 22.12.2017. – Душанбе: Шарқи озод, 2017. – 62 с.
13. Саидова Х.У. Развитие малого и среднего предпринимательства как важный фактор регулирования занятости населения в регионах Таджикистана / Х.У. Саидова, А.А. Мадаминов // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе: Сино, 2016. -№2/1(193). -С.121-125.
14. Экономика организаций и отраслей агропромышленного комплекса. В 2 кн. Кн. 1 / В.Г. Гусаков [и др.]. -Минск: Белорус.наука, 2007. -206 с.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР БАХШИ АГРАРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур вазъи муосири соҳибкории хурд ва миёна дар бахши аграрӣ таҳлил карда шуда, динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди шаклҳои хурд ва миёнаи соҳибкории кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурд ва миёна дар бахши аграрӣ ва ба даст овардани яке аз ҳадафҳои стратегии давлат таъмини амнияти озуқавории кишвар ва ҷалби бештари сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт зарур аст. Таҳлили вазъи муосири соҳибкории хурд ва миёнаи бахши аграрӣ дар ҳоли ҳозир нишон медиҳад, ки дар баробари фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузории мустақим ва дастгирии соҳибкорӣ, ҳоло ҳам баъзе монеаҳои сунъии маъмурӣ вучуд дорад, ки барои ташаккул ёфтани мустақимам гардидани нақши соҳибкории хурд ва миёна дар соҳаи аграрӣ ва рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ монеъ мешаванд. Инчунин, аз ҷониби муаллиф барои боз ҳам баландбардории самаранокии рушди соҳибкории хурд ва миёна дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ роҳҳо ва усулҳои гуногун пешниҳод гардидаанд, ки метавонанд барои расидан ба ин мақсад мусоидат намоянд.

Калидвожаҳо: таҳлил, шаклҳои хурд ва миёнаи соҳибкорӣ, маҳсулоти бахши аграрӣ, роҳҳои баландбардории самаранокии, растанипарварӣ, чорводорӣ, рақобатпазирӣ, рушди бахши аграрӣ, дастгирии давлатӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируется современное состояние малых и средних форм предпринимательства в аграрной системе, показана динамика основных показателей развития малых и средних аграрных предприятий в Республике Таджикистан. Автор отмечает, что для повышения эффективности деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства в аграрной системе и достижения одной из основных целей государства – обеспечение продовольственной безопасности страны, необходимо побольше привлекать зарубежные инвестиции в экономику. Анализ современного состояния малых и средних форм аграрного предпринимательства в данной ситуации показывает, что несмотря на обеспечение благоприятных условий для вовлечения прямых инвестиций и поддержки предпринимательства, до сих пор существуют искусственные административные барьеры, что препятствуют формированию и укреплению роли малого и среднего аграрного предпринимательства и устойчивого развития экономики регионов республики. Кроме того, со стороны автора предложены различные способы и методы для повышения эффективности развития малого и среднего предпринимательства в аграрной системе республики, что способствует достижению этой цели.

Ключевые слова: анализ, малые и средние формы предпринимательства, сельскохозяйственные продукты, пути повышения эффективности, растениеводство, скотоводство, конкурентоспособность, государственная поддержка, деҳқонские хозяйства.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the current state of the development of small and medium forms of business in the agrarian system, shows the dynamics of the main indicators of the development of small and medium-sized agricultural enterprises in the Republic of Tajikistan. The author notes that in order to improve the current state of small and medium – sized businesses in the agricultural system and achieve one of the main goals of the state-to ensure food security of the country, it is necessary to attract more foreign investment in the economy. Analysis of the current state of the development of small and medium-sized agricultural enterprises in this situation shows that despite the provision of favorable conditions for the involvement of direct investment and support of entrepreneurship, there are still artificial administrative barriers that prevent the formation and strengthening of the role of small and medium-sized agricultural enterprises and sustainable development of the economy of the regions of the Republic. In addition, the author proposes various ways and methods to improve the efficiency of small and medium-sized businesses in the agricultural system of the Republic, which contribute to the achievement of this goal.

Keywords: analysis of small and medium forms of entrepreneurship, agricultural products, current state, crop production, animal husbandry, competitiveness, government support, private farms.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоев Курбоналӣ Саидович* – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рудаки, муаллими калони кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Телефон: (+992) 918-99-32-99. E-mail: k.mirzoev-99@mail.ru

Сведения об авторе: *Мирзоев Курбонали Саидович* – Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, старший преподаватель кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон: (+992) 918-99-32-99. E-mail: k.mirzoev-99@mail.ru

Information about the author: *Mirzoev Kurbonali Saidovich* - Kulyab State University named after A. Rudaki, senior lecturer of the department of economics of enterprises and entrepreneurship. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov street, 16. Phone: (+992) 918-99-32-99. E-mail: k.mirzoev-99@mail.ru

УДК: 634.8

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАЪСИРРАСОН БА РУШДИ СОҲАИ БОҒДОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Достиев Э.А.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҷрибаи пешқадами хоҷагиҳо нишон медиҳад, ки ташкили дурусти худудӣ ба истифодаи бештар самаранокии замин, афзоиши босуръати истеҳсоли маҳсулоти боғпарварӣ, ба таври назаррас паст шудани арзиши аслии онҳо мусоидат менамояд. Дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ин бойси сарфаи калони маблағ ва меҳнат гардида, аз ин рӯ аҳамияти калони иқтисодӣ дорад.

Дар алоқамандӣ бо ин, имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои афзалиятнок ва қарорхоро дар бораи рушду ташаккул ва соҳаи боғдорӣ, инчунин, коркарди маҳсулоти соҳа дастгирӣ карда, бо ин роҳ ба баланд бардоштани самаранокии иқтисодии коркарди маҳсулоти боғдорӣ, афзун намудани маҳсулоти коркардшудаи воридотивазкунанда ва, дар маҷмӯъ, ба рушди босуботи соҳаи аграрӣ замина мегузорад.

Бояд қайд намуд, ки рушди босуботи соҳаи аграрӣ омили муҳимми таъмини амнияти озуқаворӣ ва, дар умум, амнияти миллӣ ба шумор меравад, ки ин яке аз масоили муҳимми стратегияи ҷумҳурӣ мебошад. Бинобар ин, дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ як қатор ислоҳоти муҳим амалӣ карда шудаанд, ки мақсади асосии онҳо таҷдиди соҳа, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ, коркарди маҳсулот, ба содирот нигаронидани он ва дар заминаи ин таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат маҳсуб меёбад.

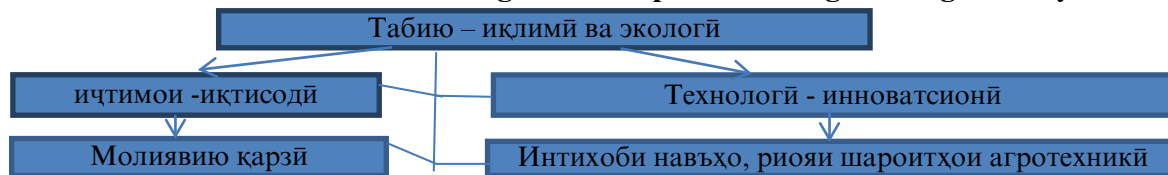
Дар қатори омилҳои муҳимтарине, ки ба рушди истеҳсолоти кишоварзӣ таъсир мерасонанд, ҷойгиронии аҳолии шаҳр, сатҳи рушди саноат, ашёи хоми коркарди кишоварзӣ, шароити нақлиётӣ, захираҳои заминӣ, шароити табиӣ, таъминот бо захираҳои меҳнатӣ, самаранокии иқтисодӣ ва даромаднокии соҳаҳои алоҳидаи кишоварзӣ дохил мешаванд. Дарачаи таъсири ҳар як омил ба ҷойгиронии соҳаҳои алоҳида гуногун аст [6]. Он аз маҷмӯи омилҳо, хусусияти соҳа, кашондабоб будани маҳсулот, хусусият ва нуруи таъсири ҳуди омил вобаста аст. Шаҳри калон, масалан, ба муҳити атроф назар ба шаҳри хурд таъсири калон мерасонад, зимнан бо камшавии масофа то шаҳр таъсири шаҳр ба истеҳсолоти кишоварзӣ меафзояд. Махсусгардонии он, пеш аз ҳама, зери таъсири ин омил ташаккул меёбад. Дар ноҳияҳои дурдаст дар мадди аввал дигар омилҳо, масалан заводи консерва ё ки гурӯҳи корхонаҳо, ашёи хоми коркарди кишоварзӣ меистанд.

Инчунин, қайд кардан зарур аст, ки олими соҳа Назиров Ҷ.Н. шароити хоку иқлими Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои дучанду сечанд баланд бардоштани ҳосилнокии боғу токзор арзёбӣ намудааст. Ба ақидаи ӯ, бунёди боғу токзорҳо ва афзун гардонидани самаранокии иқтисодии соҳа аз омилҳои зерин: интиқоли навъҳо, интиқоли ниҳол, шаклдиҳӣ ва шоҳабурӣ, намнокии хок, ғизои муътадил, тағйирёбии иқлим, касалию зараррасонҳо, инчунин, савияи дониши соҳавии деҳқонону фермерони боғпарвар вобаста аст [4]. Таъсири омилҳои дохилию берунӣ барои ташаккули соҳа ва дар асоси ин коркарди самтҳои асосии рушди инноватсионӣ коркарду ҷорӣ намудани равандҳои нави инноватсионӣ: парвариши навъҳои нави дарахтони мевадиҳанда (себ, нок, зардолу, олу, ва ғ.), интенсификатсияи истеҳсолот, коркард ва борҷомабандии маҳсулот, такмил додани инфраструктураи соҳа, бештар кардани сифати маҳсулот мебошад.

Барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли рушди соҳаи боғдорӣ дар асоси тақвияти ҳамгироии амудии соҳаҳои зеркомплекси мазкур бо дарназардошти омилҳои табиӣ-иқлимӣ минтақаҳо ва иқтидори экологӣ-иқтисодии минтақаҳои водӣ, наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ Тоҷикистон таъсир мерасонад. Буздалов И. ақида дорад, ки имконияти баррасии

самаранокии иқтисодӣ дар соҳаҳои муайян (самаранокии истеҳсолот, муомилот, истеъмол) ба омил (унсур)-ҳои раванди истеҳсолот (самаранокии сармоягузориҳо, таҷҳизоти нав, воситаҳои асосии истеҳсолӣ, қувваи меҳнатӣ), соҳаву зерсоҳаҳои иқтисодӣ хоҷагии халқ, корхонаҳо, воҳидҳои сохторӣ дар корхонаҳо, соҳа ва минтақаҳои истеҳсолӣ (парвариши мевагиҳо, ғалладонагиҳо ва ғайра) вобастагӣ дорад [3]. Дар расми 1 омилҳои таъсиррасон ба рушди соҳаи боғдорӣ оварда шудааст.

Расми 1. Омилҳои таъсиррасон ба рушди соҳаи боғдорӣ
Picture1. Factors influencing the development of the gardening industry

Тоҷикистон бо дарназардошти мураккабии рельеф ва гуногунии иқлимаш бояд мардуми ҷумҳуриро аз аввали баҳор то охири тирамоҳ бо меваҳои тару тоза таъмин намояд. Зеро гуногунии иқлим ва хоки ҷумҳурӣ имкон медиҳад, ки дорои навҳои гуногуни мевачот, яъне аз меваҳои сармобардор то субтропикӣ ва аз меваҳои намидӯст то ба хушкӣ тободар, парвариш карда шавад. Инчунин, Тоҷикистон аз ҷиҳати иқлими хоки худ барои парвариши дарахтони мевадиҳанда яке аз минтақаҳои беҳтарини дунё ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, олимони соҳа дар натиҷаи тадқиқоти худ Тоҷикистонро ҳамчун яке аз мамалкатҳои ояндадори соҳаи боғдорӣ муаррифӣ намудаанд.

Маҳз Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ (26.12.2018) нисбати вазъи имрӯзаи соҳаи боғу тоқпарварӣ андешаронӣ намуда, зикр карда будаанд, ки “бо ҷалби сармоия дохиливу хориҷӣ - бунёд намудани корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, марказҳои логистикӣ ва сардхонаҳо, инчунин, беҳтар намудани корҳои бозорёбӣ (маркетинг) низ аз ҷумлаи вазифаҳои муҳим мебошад” [5].

Бояд ёдовар шуд, ки дар ҷумҳурӣ зиёда аз 199,1 ҳазор га боғу тоқзор мавҷуд аст, ки аз ин 130,7 гектарашро боғҳои мевадиҳанда ташкил менамоянд. Аммо ҷиҳати боз ҳам васеъ намудани майдонҳои боғу тоқзор бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои зиёде мавҷуд аст.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки истеҳсоли тамоми маҳсулоти кишоварзӣ, махсусан маҳсулоти соҳаи боғу тоқпарварӣ хусусияти мавсимӣ дошта, аз таъсири омилҳои табиӣ вобаста аст. Масалан, боришоти зиёди атмосферӣ, ки соли 2015 дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба амал омада буд, ба ҳосилнокии тамоми боғу тоқзори таъсири ҷиддӣ расонид. Инчунин, боиси қайд аст, ки дар минтақаи Рашт ва Кӯлоб рушди меваҳои тухмакдор самаранок мебошад. Вилояти Суғд, ки истеҳсолкунандаи асосии меваи зардолу ҳам дар миқёси ҷумҳурӣ ва ҳам дар минтақа ба шумор меравад, инчунин, ба ҳайси таъминкунандаи асосии зардолуи тару тоза ва коркардшуда дар бозорҳои минтақа баромад мекунад.

Бояд қайд кард, ки аз тарафи дигар бозори на ҳама навҳои мевачот аз обу ҳаво вобаста аст. Масалан, лиму, ки дар шароити гармхона парвариш меёбад, ҳангоми тағйирёбии обу ҳаво ҳифз карда мешавад (яъне, ин аз донишу таҷрибаи лимупарварон вобаста аст). Аз ин рӯ, ба ҳосилнокии он осеба намерасад. Ҳамин тариқ, ҳаҷми банақшагирифтаи лиму истеҳсол карда мешавад ва нархи он дар бозори кишоварзӣ кам лаппиш меҳӯрад [2].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар заминаи арзёбии вазъи тамоюли рушди боғдорӣ маҳсусгардонии амиқи соҳаҳои истеҳсоли мевагиҳо, таъмини устуворӣ, истеҳсолу коркарди мева ва инфраструктураи минтақаҳо, дар маҷмӯъ, барои таъмини рушди босуботи соҳа имкон медиҳанд. Тамоюли рушди соҳаи боғпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Аз таҳлилҳои ҷадвали 1 маълум гардидааст, ки рушди соҳаи боғдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2015 ва 2019 назаррас мебошад. Масоҳати дарахтзор дар ҳамаи синни сол дар соли 2019 160,5 ҳаз. гектарро ташкил додааст, ки ин нисбати соли 1991 -114,4; ва нисбат ба соли 2015 117,6% мебошад. Ҷамъоварии ҳосил дар ин муддат 2,6 маротиба ё 158,3% зиёд шудааст. Яке аз нишондиҳандаи асосии иқтисодии мева ин ҳосилнокӣ мебошад. Ҳосилнокии мева дар ин давра 137,8% ва 132,3% ё ин ки ба 12,0 ва 10,9 сентнер зиёд шудааст. Аз ин нуктаи назар комилан табиист, ки интиҳоби маҳсусгардонии оянда ба соҳа самараноктар дар мевапарварӣ қарор мегирад. Таҳқиқоти гузаронида нишон медиҳад, ки ҳосилнокии мевагиҳо дар ҳама гурӯҳҳои

истифодабарандагони замин тамоюли афзоиш дорад, вале ин нишондиҳанда, ба андешаи мо, дар қиёс бо кишварҳои дигари дорои шароити душвори обу ҳаво пасттар мебошад.

Ҷадвали 1. Тамоюли рушди соҳаи боғпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
Table 1. Trends development gardening industries in the Republic of Tajikistan

	Масоҳати дарахтзор		Ҷамъовариҳои ҳосил		Ҳосилнокии, сен/га
	Ҷамаи синнусол, ҳаз.гектар	Аз он ҷумла дар синни мевадиҳандагӣ, ҳаз.га	Аз ҷамаи масоҳат, ҳаз.тонна	Аз он ҷумла дар синни мевадиҳанда, ҳаз.тонна	
1991	78,7	55,0	176,8	176,5	32,1
2015	140,3	90,3	299,2	299,2	33,2
2016	146,1	94,1	364,8	364,8	38,8
2017	150,3	96,3	405,0	405,0	42,1
2018	158,7	103,5	447,9	447,9	43,3
2019	160,5	104,6	473,8	461,6	44,1
2019 нисбати соли 1991 ба %	114,4	1,9 маротиба	2,6 маротиба	2,6 маротиба	137,8
2019 нисбати соли 2015 ба %	117,6	115,8	158,3	154,2	132,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи таҳлили оморӣ маҷмуаи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. –С.50-51 [1].

Дар баробари аҳамияти иҷтимоии маҳсулоти боғдорӣ чун маҳсулоти озукаворӣ арзишманд, мустақил ва ҳаррӯза барои аҳоли, инчунин, заминаи истеҳсоли саноати коркард ҷанбаи молиявӣ он ҳам аҳамияти калон дорад.

Ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли рушди соҳаи боғдорӣ дар асоси тақвияти ҳамгирии амудии соҳаҳои зеркомплексӣ мазкур бо дарназардошти омилҳои табиӣ-иқлимӣ минтақаҳо ва иқтидори экологӣ-иқтисодӣ минтақаҳои водӣ, наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ Тоҷикистон таъсир мерасонад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки инкишофи босуръати боғдорӣ танҳо дар мавриди ба назар гирифтани дастовардҳои илмӣ, махсусияти табиати ҳар як минтақаи ноҳияи боғпарварӣ ва оқилона ҷойгиркунонии навъҳои дарахтони мевадиҳанда имконпазир аст. Сатҳи рушди истеҳсоли маҳсулоти боғдорӣ имконоти давлатро дар баҳши таъмини озукаворӣ худӣ муайян намуда, ба вазъи амнияти озукаворӣ мамлакат, вобастагӣ ё мустақилияти он аз кишварҳои содиқунандаи хӯрокворӣ ва ашёи хоми истеҳсоли он таъсири бевосита мерасонад. Дар истеҳсоли коркарди маҳсулоти боғдорӣ самаранокии иқтисодӣ он аз масъалаҳои муҳимтарин ба шумор меравад. Инчунин, коркарди маҳсулоти боғдорӣ бо истифодаи технологияҳои инноватсионӣ самаранокии бештарини фаъолияти кишоварзиро таъмин карда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, оморӣ маҷмуаи Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. –С.50-51.
2. Ахмедов Д.Х. Фактори таъсири самаранокии садоводства в Республике Таджикистан / Д.Х. Ахмедов // Сборник научных статей 2-том Материалы научно-практической конференции на тему: “Биологическая безопасность: проблемы и пути ее решения”. – Душанбе, 2013. –С.262-265.
3. Буздалов И. Теоретические основы формирования эффективной системы аграрных отношений / И. Буздалов // АПК: экономика, управление. –М., 2014. –№2. –С.3-15.
4. Назиров Х.Н. Боғдорӣ ва картошкапарварӣ манбаи таъмини озукаворӣ / Х.Н. Назиров // Маводҳои семинари илмӣ амалӣ “Таҳлил ва арзёбии иқтисодӣ рушди боғу тоқпарварӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе, 2017. –С.42-47.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26.12.2018).
6. Файзуллоева К.Н. Вазъи кунунии коркарди меваҳои сабзавот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / К.Н. Файзуллоева // Маводҳои семинари илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Истифодаи технологияҳои муосир – омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ” – Душанбе, 2018. –С.35-41.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАЪСИРРАСОН БА РУШДИ СОҲАИ БОҒДОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур омилҳои асосии таъсиррасон ба рушди соҳаи боғпарварӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Дар раванди таҳқиқот омилҳои муҳими таъсиррасон ба рушди соҳаи боғпарварӣ муайян карда шудааст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар ҷумҳурӣ зиёда аз 199,1 ҳазор га боғу тоқзор мавҷуд аст, ки аз ин 130,7 гектарашро боғҳои мевадиҳанда мебошанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои васеъ намудани майдонҳои боғу имконияти зиёд дорад. Ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли рушди соҳаи боғдорӣ дар асоси тақвияти ҳамгирии амудии соҳаҳои зеркомплексӣ мазкур бо дарназардошти омилҳои табиӣ-иқлимӣ минтақаҳо ва иқтидори экологӣ-иқтисодӣ минтақаҳои водӣ, наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ Тоҷикистон таъсир мерасонад. Пешниҳоди тавсияҳои илмӣ ба таъсири ҷойҳои нави қорӣ, баланд

бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти боғдорӣ, коркарди маҳсулот, ба содирот нигаронидани он ва дар заминаи ин таъмини амнияти озукавории мамлакат мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: омилҳои асосӣ, маҳсулоти боғдорӣ, самаранокӣ, майдонӣ боғ, рушд, соҳаи кишоварзӣ.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ САДОВОДЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются основные факторы, влияющие на развитие садоводческой отрасли Республики Таджикистан. В ходе исследования были выявлены факторы, влияющие на развитие садоводческой отрасли. Исследования показали, что в республике более 199,1 тыс. га занято под садами и виноградниками, из них 130,7 тыс. га- плодоносящие сады. В Республике Таджикистан имеется большие возможности увеличения площади садов. Повышение экономической эффективности садоводческой отрасли может осуществляться на основе параллельной интеграции отрасли данных подкомплексов с учетом природно – климатических, эколого-экономических факторов долинных, предгорных и горных регионов. Предложенные рекомендации в статье способствуют созданию новых рабочих мест, повышению конкурентоспособности садоводческих отраслей, переработке, импортозамещению продукции и обеспечению продовольственной безопасности страны.

Ключевые слова: основные факторы, садоводческая продукция, эффективность, площадь садов, развитие, сельское хозяйство.

MAIN FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF THE GARDENING INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the main factors affecting the development of the horticultural industry in the Republic of Tajikistan. During the study, the factors influencing the development of the horticultural industry were identified. The development of the horticultural industry influences the increase in economic efficiency on the basis of the parallel integration of the industry of these sub complexes, taking into account the natural-climatic, ecological and economic factors of the valley, foothill and mountain regions. Studies have shown that in the republic more than 199.1 thousand hectares are occupied by orchards and vineyards, of which 130.7 thousand hectares are fruit-bearing orchards. In the Republic of Tajikistan there are great opportunities for increasing the area of gardens. The proposed recommendations in the article contribute to the creation of new jobs, increase the competitiveness of horticultural industries, processing of export-oriented products and, on the basis of this, to ensure the country's food security.

Keywords: main factors, horticultural products, efficiency, orchard areas, development, agriculture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Достиев Эркин Абдулмачидович* – Паҷуҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru. Тел: **985-94-00-16**

Сведения об авторе: *Достиев Эркин Абдулмачидович* – НИИ государственного управления и государственной службы Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru. Тел: **985-94-00-16**

Information about the author: *Dostiev Erkin Abdulmajidovich* – Academy of public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir street, 33. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru. Телефон: (+992) **985-94-00-16**

УДК 338.2(575.3)

АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ МАЛЫХ ФОРМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ ПО РЕГИОНАМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Кодирзода Д.Б., Кодирова М.Д.

**Таджикский национальный университет,
Российско-Таджикский (славянский) университет**

В новых условиях хозяйствования одним из направлений развития в здравоохранении стало расширение финансовых источников отрасли, в том числе за счет развития платного и частного здравоохранения. Развитие частного здравоохранения в Таджикистане осуществляется, как через приватизацию действующих учреждений здравоохранения, так и через создание новых частных медицинских учреждений. За последние несколько лет в республике в сфере здравоохранения наблюдается рост частной системы здравоохранения, в том числе на основе проектов взаимодействия государства и частного сектора.

На первоначальном этапе своего развития отечественные частные медицинские организации в основном заполняли те ниши на рынке медицинских услуг, которые недостаточно были представлены государственными учреждениями и/или наиболее востребованы населением: стоматология, ультразвуковая диагностика и аптечное обслуживание.

В последнее время отмечается тенденция расширения спектра медицинских услуг, оказываемых частными клиниками на рынке частных медицинских организаций

функционируют: многопрофильные амбулаторно-поликлинические организации (в том числе, с дневным стационаром), стационары как терапевтического, так и хирургического профиля, начинает набирать обороты процесс организации медицинского обслуживания в рамках программ восстановительного лечения, фитнес-медицины, превентивной медицины.

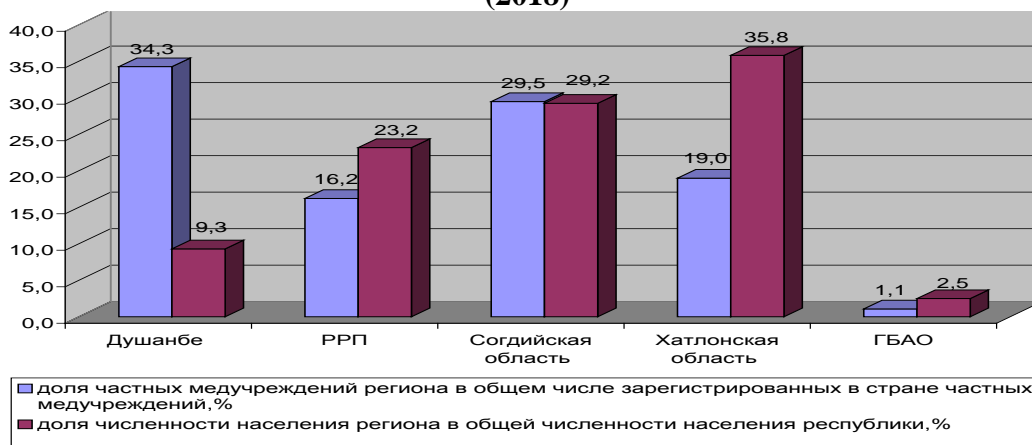
Территориальное размещение субъектов частного бизнеса в сфере здравоохранения весьма неравномерно. По данным Министерства здравоохранения и социальной защиты населения республики, в столице – г. Душанбе, в котором проживает 9,3% населения страны, в 2018 г. было сосредоточено почти треть всех зарегистрированных частных предприятий (см.: диаграмма 1).

В то время как в других укрупненных регионах республики концентрированное размещение частных медицинских учреждений ниже концентрации населения. Особенно данный разрыв наиболее высок по Хатлонской области, где проживает почти 36% населения, но в ней размещены только 18% всех зарегистрированных частных медицинских учреждений.

В то же время важно подчеркнуть, что темпы роста платного медицинского обслуживания различаются в региональном разрезе – наиболее высоки темпы роста по г. Душанбе и Согдийской области, причем темпы роста в Согдийской области опережали темпы роста по г. Душанбе. Хотя по итогам 2016 года большая доля в общем объеме платного медицинского обслуживания приходится на Душанбе, но за период 2010-2016 гг. существенно возросла доля Согдийской области (см.: диаграмма 2).

Диаграмма 1. Региональная структура размещения частных медицинских учреждений и населения, в % (2018 г.)

Chart 1. Regional structure of placement of private medical institutions and population, in% (2018)

Источник: рассчитано по данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан и Министерства здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан

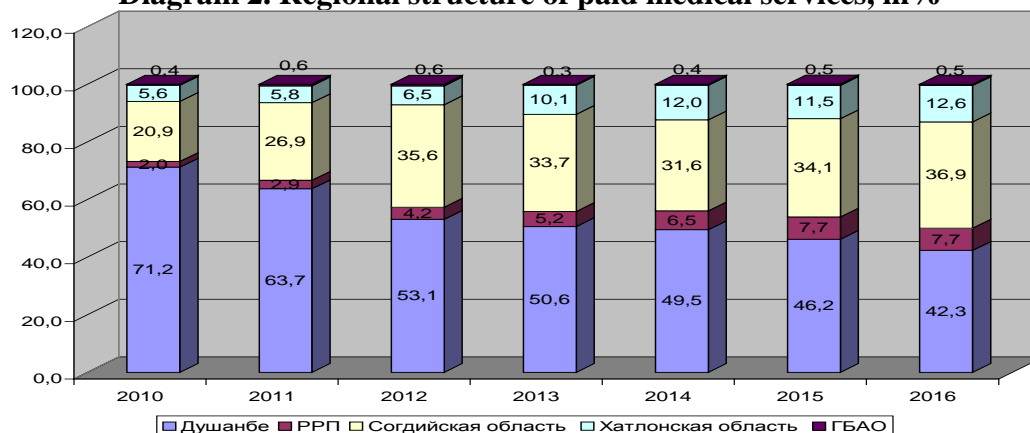
Но, в структуре платных медицинских услуг частные клиники занимают не более 10%, все остальные платежи происходят в государственных медицинских организациях. Так как в государственных медицинских учреждениях имеет место наряду с оплатой по счету с получением чека также оплата непосредственно медперсоналу, то получается, что некий предпринимательский доход имеет место быть и в госучреждениях.

Конечно, основным принципом при принятии решения о создании новых частных медицинских учреждений является требование контроля за безопасностью оказываемых медицинских услуг. При Министерстве здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан работает лицензионная комиссия, специалистами которой только за период 2010-2017 выданы лицензии на занятие частной врачебной деятельностью 95 физическим и 205 юридическим лицам. В соответствии с отчетными материалами Министерства здравоохранения и социальной защиты населения республики в структуре лицензиатов соотношение между частными организациями и индивидуальными предпринимателями меняется – частный сектор все больше представлен юридическими лицами.

Конечно, основным принципом при принятии решения о создании новых частных медицинских учреждений является требование контроля за безопасностью оказываемых медицинских услуг. При этом коммерческая деятельность в сфере здравоохранения имеет свои особенности, что отличает ее от других областей экономики. Конечно, оказание медицинской помощи, будучи неотъемлемой функцией государства, не может быть предметом только

коммерческого интереса, так как лимитируется врачебной этикой, правами пациента на оказание бесплатной медицинской помощи и государственным регулированием, которое продолжает совершенствоваться в целях обеспечения доступных и качественных медицинских услуг.

Диаграмма 2. Региональная структура платных медицинских услуг, в %
Diagram 2. Regional structure of paid medical services, in %

Таким образом, с одной стороны, частная медицина - это сфера предпринимательства, которая должна создавать рабочие места, пополнять государственный бюджет за счет уплаты налогов, развиваться и приносить прибыль, но, с другой стороны, частная медицина - это социально ориентированное предпринимательство, основанное на профессиональной инициативе, направленное на улучшение системы здравоохранения в стране, в целом, за счет собственных и кредитных средств. Но при этом, важно заметить, частная медицина более тяготеет к сфере социального предпринимательства, а не к сфере бизнеса, что объясняется высокой затратностью, ресурсоемкостью, высоким уровнем рисков и не всегда высокой рентабельностью.

В настоящее время в стране есть добровольное медицинское страхование, осуществляемое частными страховыми компаниями, которое, впрочем, пока не получило широкого распространения, поэтому нуждается в более эффективном регулировании и поддержке. И, конечно, в долгосрочной перспективе потребительский характер отношения населения к услугам здравоохранения должен сопровождаться ростом/ распространением модели здорового образа жизни.

Ожидается, что в долгосрочной перспективе темпы роста расходов на здравоохранение значительно вырастут. Наши расчеты показывают, что объем расходов на здравоохранение может повыситься до 9,7% к 2030 году относительно к объему ВВП, если будут обеспечены:

- высокие темпы роста экономики (на уровне не менее 7% согласно Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года), сопровождаемые ростом реальных доходов населения. В виду высокой эластичности спроса на услуги здравоохранения к 2020 году рост расходов на здравоохранение, по сравнению, с 2015 годом, может составить 1,2 раза, а к 2030 году 2 раза;
- введение новых технологий диагностики и лечения приведет к росту расходов на здравоохранение - как в государственном, так и в частном секторе;
- преемственность / последовательность и результативность действий в направлении модернизации существующей системы здравоохранения и развития системы обязательного медицинского страхования, что в свою очередь повлияет на перспективы развития частного финансирования здравоохранения;
- рост спроса высокодоходных групп населения и среднего класса на медицинские услуги, не предусмотренные государственными гарантиями или пакетом обязательного медицинского страхования. Улучшение благосостояния изменит стереотипы покупательского спроса населения.

Представляется, что в перспективе - в первые 10 лет расходы на здравоохранение на душу населения в республике будут расти более высокими темпами, а в последующем темпы роста замедлятся. Таким образом, по нашим оценкам, уровень общих расходов на здравоохранение на душу населения, к 2021 г. приблизится к 230 долл. США, а к 2030 г. достигнет примерно 400 долл. США.

На наш взгляд, следующие тенденции все больше будут отражать ситуацию на рынке платных медицинских услуг:

- рост цен на платные медицинские услуги при очень низкой эластичности спроса в данном секторе. Хотя пациенты уже ищут, где подешевле можно пройти лечение. И здесь теневая оплата при лечении в государственных учреждениях имеет преимущество, в сравнении с частными клиниками. Фактически самая низкая цена на медицинские услуги может быть достигнута путем торга с врачом, работающим в государственном лечебном учреждении. Меньше будут оказываться в частных клиниках такие услуги, получение которых можно отложить. Пациенты будут откладывать лечение хронических заболеваний и состояний (особенно если это дорогостоящее лечение) до лучших времен;

- рост объемов медицинской помощи за счет договоров с предприятиями. В последнее время мы наблюдаем тенденцию к увеличению числа контрактов на оказание медицинской помощи сотрудникам, непосредственно между предприятиями и частными медицинскими организациями, что обусловлено ростом предпринимательской активности;

- следует ожидать применение более сложных систем оплаты труда врачей и среднего персонала, которые все больше будут ориентированы на качество, эффективность и результативность медицинской помощи, постепенный отказ от схем оплаты, основанных на количественных показателях. На фоне тенденции миграции врачебных кадров в другие страны или в более успешные медицинские организации, то для сохранения кадрового потенциала, клиникам придется идти на либерализацию позиции по отношению к совместительству врачей;

- общая врачебная практика и профилактика заболеваний сохранят свое преобладание в рамках медицинского платного обслуживания, так как не требуют значительных затрат на медицинское оборудование;

- возрастет активность частных клиник получить государственную поддержку. Она может осуществляться по двум направлениям: через реализацию программ государственной поддержки малого и среднего предпринимательства, а также через лоббирование медицинского страхования, переход на которое заложен в среднесрочных программах развития страны и отрасли;

- хотя все еще рынок коммерческой медицины все больше будут определять четыре сектора - стоматология, гинекология, диагностика и косметология, но будет наблюдаться расширение спектра услуг – от диагностики до хирургических операций, с учетом ситуации в мировом хозяйстве и эпидемиологической обстановки.

Но, в целом, развитие платных медицинских услуг все больше будет определяться, как динамикой рыночных преобразований в секторе, так и масштабом социальных последствий или социальной отдачи развития реального сектора экономики республики. Политика государства, в целом, направлена на поддержку и развитие предпринимательского сектора в Республике Таджикистан, о чем свидетельствуют принятые соответствующие программы, законодательные и нормативно-правовые акты.

На наш взгляд, неучтенными или малоучитываемыми рисками бизнеса в медицинской сфере являются:

- нарушения прав медицинских учреждений;
- административные риски, когда поддержка социально ориентированного предпринимательства, малого бизнеса реально не обеспечивается в связи с принятием расплывчатых решений. То есть, для обеспечения более динамичного развития малого предпринимательства в системе здравоохранения важна консолидация действий, как в направлении более четкого регулирования платного обслуживания в системе государственных учреждений, так и более эффективного регулирования предпринимательской активности в секторе.

И в целом, конечно, конкуренция за пациента ужесточается, и это должно работать на благо пациентов. Хотя в частной медицине много небольших медицинских центров, в которых уровень менеджмента и качество лечения находятся не на современном уровне (в том числе, вследствие технических или технологических ограничений), то в условиях спада потребительского ажиотажа частные клиники будут все больше заботиться о своей репутации, имидже и бренде клиники.

Развитие частного предпринимательства все больше будет связано с хорошей системой менеджмента и грамотными понимающими особенности медицинского бизнеса управленцами. При этом все больше будут ставиться акценты на понятную потребителю миссию и конкурентные качества услуги, адекватную цену и высокий уровень сервиса. То есть те частные клиники, которые строили свой бизнес на грамотной основе, будут все больше внимания

уделять снижению издержек, усиливать обучение врачей и администраторов в части сервисного обслуживания и технологии личных продаж, внедрять технологии соплатежей из государственных источников.

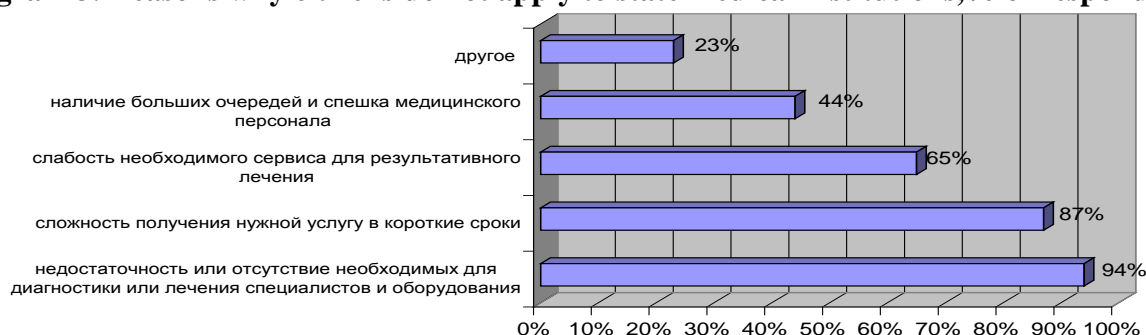
Представляется, что частные клиники все больше будут специализированными и направленными на определенный сегмент потребителей. При этом все больше будет активизирована борьба за клиента и отсутствует опыт эффективной маркетинговой рекламной деятельности.

Для понимания перспектив развития предпринимательства в системе здравоохранения был проведен социологический опрос пациентов и сотрудников медицинских учреждений города Душанбе (как региона с большой концентрацией медицинских учреждений с различной формой собственности), который показал, что:

- основными причинами обращения граждан в частные медицинские учреждения являются проблемы в получении медицинской помощи в государственных учреждениях. Делая прогнозы относительно спроса на медицинские услуги, большая часть респондентов (73%) считают, что отток пациентов в частные медицинские учреждения будет сопровождаться ростом потребностей в комплексных услугах с повышением ответственности медперсонала (необходимо отметить, что так как при опросе возможно несколько ответов, т.е. это обычная практика – при социологических исследованиях предоставляется возможность выбрать несколько вариантов ответа (как правило не более трех). Соответственно, сумма будет больше 100%, то есть 100 % будет только тогда, когда респондент выбирает только один вариант ответа) (см.: диаграмма 3);

Диаграмма 3. Причины необращения граждан в государственные медицинские учреждения, % респондентов

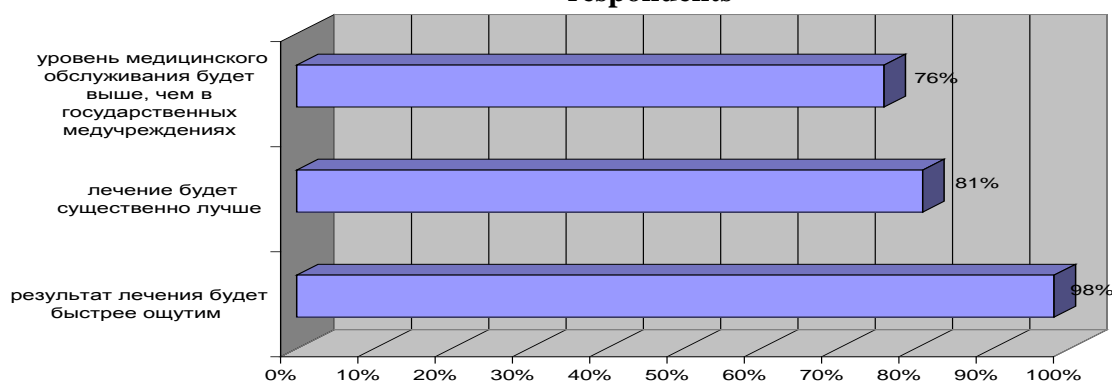
Diagram 3. Reasons why citizens do not apply to state medical institutions, % of respondents

- обращаясь в частные медицинские структуры, пациенты в основном ждут большей результативности лечения. Большая часть респондентов (71%) прогнозируют небольшие темпы роста расходов населения на профилактические мероприятия и сохранение роста популярности самолечения медицинскими препаратами без предписаний врачей (см.: диаграмма 4). Но практика показывает, что в большинстве случаев профилактические мероприятия и диагностика болезни требуют выделения очень больших финансовых ресурсов, накладывающих большую нагрузку на семейные бюджеты;

Диаграмма 4. Три основные ожидания пациентов от обращения в частные медучреждения, % респондентов

Diagram 4. Three main expectations of patients from accessing private medical institutions, % of respondents

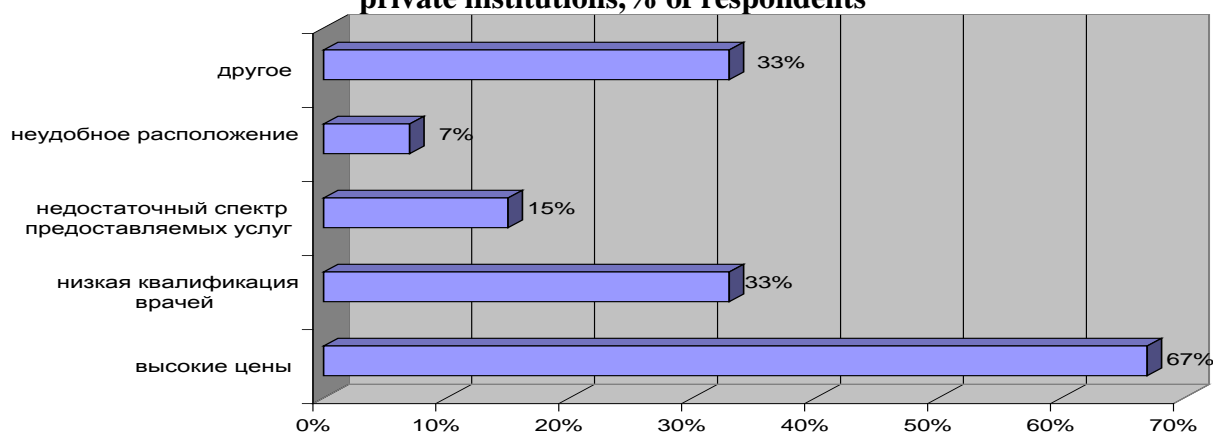
- частные клиники в борьбе за клиента осуществляют ряд действий для обеспечения результативности и высокого качества предоставляемых услуг. При этом более высокая заработная плата является главным стимулом привлечения более квалифицированных и опытных специалистов в частные клиники. Стремление частных клиник к расширению спектра предоставляемых услуг (то есть частные клиники стараются увеличивать количество рабочих мест и оказывать полный комплекс услуг, например, в стоматологических клиниках – это услуги терапии, хирургии, ортопедии, пародонтологии, имплантации, профилактики, ортодонтии, детского приема) (67% респондентов). Учреждения сферы учитывают интересы разных групп пациентов, что позволяет им приспособить свои предложения под самые разные уровни качественных характеристик услуг. В то же время пока отсутствует долгосрочная бизнес – стратегия, преобладают краткосрочные планы и ожидания;

- пациенты чаще обращаются в частные медучреждения для получения специализированной помощи / лечения, и главными причинами недовольства качеством медицинского обслуживания являются высокие цены (см.: диаграмма 5);

- открыть и обеспечить устойчивое функционирование частных клиник сложно и в рамках деятельности можно столкнуться с соответствующими проблемами;

- развитие частных клиник во многом зависит от форм и уровня их поддержки государственными органами в целом, а также от создания условий для повышения инвестиционной привлекательности отрасли.

Диаграмма 5. Причины недовольственности населения качеством медицинского обслуживания в частных учреждениях, % респондентов
Diagram 5. Reasons for dissatisfaction of the population with the quality of medical services in private institutions, % of respondents

Таким образом, рекомендации по совершенствованию законодательства по защите прав пациентов связывается с созданием системы, позволяющей всем заинтересованным лицам получать объективную информацию по вопросам соблюдения прав и граждан при оказании государственным здравоохранением медицинской помощи, а также с созданием системы государственного и общественного мониторинга соблюдения прав пациентов и потребителей медицинских услуг. Решение этих вопросов во многом будет зависеть от эффективной работы органов местного управления и от соответствующей институциональной среды функционирования предпринимательских структур.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аслонов С.М. Развитие предпринимательства как фактор обеспечения социальной устойчивости общества // Таджикистан и современный мир. – Душанбе: 2019. - № 1 (64). – С. 238-243. 25.
2. Афанасьев В., Крылова Е. Малое предпринимательство в решении проблемы занятости // Российский экономический журнал. - 1996. -№10. -С.40-46.; Гулов К.М., Кодирова М.Д. Механизм государственной поддержки малого предпринимательства: сущность, содержание и методы реализации / Мат. Республиканской научно-практ. конф. «Проблемы государственной поддержки и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан». – Душанбе: Сохибкор, 2016. -52 с.
3. Давлатов С.К. Совершенствование экономико-правового механизма поддержки малого предпринимательства в Таджикистане // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: 2012. - 2/1 (78). -С.111-116.
4. Джаббаров Р. Об экономической стратегии страны и формируемой правовой базе предпринимательства // Экономика Таджикистана: стратегия развития (Специальный выпуск, посвященный Четвертому Бизнес - форуму ОЦАС). – Душанбе: 2005. – С. 98-104.
5. Кодирова М.Д. Институциональные основы государственного регулирования и поддержки малого предпринимательства // Вестник Таджикского национального университета (серия экономических наук). – № 2/11 (155). – Душанбе: Сино, 2015. – 0,6 п.л. (в соавторстве).

6. Кодирова М.Д. Методы государственной поддержки малого предпринимательства // Мат. Межд. научно-практ. конференции «Социально-экономические проблемы повышения эффективности предпринимательской деятельности». – Воронеж: 2015. 83.
7. Кодирова М.Д. Механизм государственной поддержки малого предпринимательства // Вестник университета (РТСУ). – Душанбе: 2015. - №4(51). – С. 45-49. 84.
8. Кодирова М.Д. Особенности государственной поддержки малого предпринимательства в условиях рынка // Журнал «Таджикистан и современный мир». – Душанбе: 2015. – С. 45-52.
9. Худжамов А. Роль социального предпринимательства в рыночной экономике / Мат. Республиканской научно-практ. конф. «Проблемы государственной поддержки и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан». – Душанбе: «Сохибор», 2016.

ТАҲЛИЛИ ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ШАКЛҲОИ ХУРДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОҲАИ ТАНДУРУСТИИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳлили тамоюлҳои рушди корхонаҳои соҳаи тандурусти минтақаҳои алоҳидаи Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаммоҳои асосии фаъолияти корхонаҳо доир ба расонидани хизматҳои тиббӣ ҷудо карда шуда, роҳҳои ҳалли онҳо дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудааст. Тавсияҳои оиди мукамалгардонии қонунгузорӣ оид ба хифзи ҳуқуқҳои бемор бо эҷоди низоме алоқаманд мебошад, ки ба шахсони эҳтиҷманд барои дарёфти иттилооти объективӣ доир ба масъалаҳои риояи ҳуқуқҳои шахрвандон ҳангоми расонидани кумаки тиббӣ аз ҷониби муассисаҳои тиббии давлатӣ, инчунин бо эҷоди низоми мониторинги давлатӣ ва ҷамъиятии риояи ҳуқуқи беморон ва истъмолкунандагони хизматрасониҳои тиббӣ алоқаманд мешавад. Ҳалли ин масъалаҳо аз бисёр ҷиҳат аз фаъолияти самараноки мақомоти худидорракунии маҳаллӣ ва аз муҳити мувофиқи институтсионалии амаликунии сохторҳои соҳибкорӣ вобастагӣ хоҳад дошт.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, хизматҳои тиббӣ, беморон, хизматҳои пулӣ, сифати табобат, нархи хизматрасонии тиббӣ, корхонаҳои хусусии тиббӣ.

АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ МАЛЫХ ФОРМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ ПО РЕГИОНАМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена исследованию тенденций развития предприятий сферы здравоохранения по отдельным регионам Таджикистана. Выделены основные проблемы функционирования предприятий по оказанию медицинских услуг и обоснованы пути их решения по отдельным регионам Республики Таджикистан. Таким образом, Рекомендации по совершенствованию законодательства по защите прав пациентов связывается с созданием системы, позволяющей всем заинтересованным лицам получать объективную информацию по вопросам соблюдения прав и граждан при оказании государственным здравоохранением медицинской помощи, а также с созданием системы государственного и общественного мониторинга соблюдения прав пациентов и потребителей медицинских услуг. Решение этих вопросов во многом будет зависеть от эффективной работы органов местного управления и от соответствующей институциональной среды функционирования предпринимательских структур.

Ключевые слова: предпринимательство, медицинские услуги, пациенты, платные услуги, качество лечения, цена медицинской услуги, частные медицинские учреждения.

ANALYSIS OF TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SMALL FORMS OF BUSINESS IN THE HEALTHCARE SPHERE BY REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the study of trends in the development of health care enterprises in individual regions of Tajikistan. The main problems of the functioning of enterprises for the provision of medical services are highlighted and the ways of their solution for certain regions of the Republic of Tajikistan are substantiated. Recommendations for improving legislation on the protection of patients' rights are associated with the creation of a system that allows all interested parties to receive objective information on the observance of rights and citizens in the provision of medical care by public health care, as well as the creation of a system of state and public monitoring of the observance of the rights of patients and consumers of medical services. The solution of these issues will largely depend on the effective work of local government bodies and on the appropriate institutional environment for the functioning of business structures.

Keywords: entrepreneurship, medical services, patients, paid services, quality of treatment, price of medical services, private medical institutions.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Қодирзода Диловар Баҳриддин* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, профессори кафедраи назарияи иқтисод. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 902-01-18-81. E-mail: dilovark@mail.ru

Қодирова Мадина Диловаровна - Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи молия ва қарз. **Суроға:** 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи М.Турсунзода, 30

Сведения об авторах: *Кодирзода Диловар Баҳриддин* - Таджикский национальный университет, профессор кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 902-01-18-81. E-mail: dilovark@mail.ru

Кодирова Мадина Диловаровна - Российско-Таджикский (славянский) университет, кандидат экономических наук, заведующая кафедрой финансов и кредита. **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзода, 30

Information about the authors: *Kodirzoda Dilovar Bahriddin* - Tajik National University, Professor of the Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 902-01-18-81. E-mail: dilovark@mail.ru

Kodirova Madina Dilovarovna - Russian-Tajik (Slavic) University, candidate of economic sciences, head of the department of finance and credit. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzoda, 30

МОДЕЛЬ ЗАПАЗДЫВАЮЩЕЙ ИНТЕГРАЦИИ В СФЕРЕ НАУЧНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ И ПРОБЛЕМЫ БАРЬЕРОВ*Родионов Д.Г., Лебедев О.Т., Аламшоев А.К.***Санкт-Петербургский государственный политехнический университет Петра Великого,
Академия инженерных наук Российской Федерации им. А.М. Прохорова,
Таджикский государственный финансово-экономический университет**

Мировой, национальной и региональной социально-экономический прогресс образует конгломерат проблематики различной природы, степени сложности, глубины противоречий и социальных последствий в различных сферах общественной жизни и природных комплексов. Необходимость изучения конкретных проблем требует их тщательного и взвешенного извлечения из системы многообразных и запутанных причинно-следственных связей, выявления доминирующих и второстепенных факторов. Эти факторы проявляют различную степень детерминированности и вероятности, знакопеременный характер, подчиненность различным законам, закономерностям, принципам, а также влиянию обстоятельств объективной и субъективной природы, экономической и политической конъюнктуры.

В этих условиях осуществляется вся деятельность как отдельного индивида, так и различных социальных групп, слоёв и классов населения, а также всего человечества. В особой степени это относится и к созидательной, творческой активности в сфере научно-технического прогресса и реализации её результатов-инноваций в общественной практике.

Проблематика современного научно-технологического творчества, генерации и реализации научно-технологических инноваций (НТИ), на наш взгляд, остаётся явно недостаточно исследованной как в методологическом (теоретико-познавательном), так и практическом плане, хотя в ряде её направлений достигнуты определенные результаты. Однако многие теоретические проблемы, связанные с трактовкой отдельных категорий инноватики, по-прежнему требуют расширения и углубления поля исследований, учитывая междисциплинарный характер основных понятий, многозначность их связей, смыслов, взаимодействий. По нашим представлениям, остаётся проблематичным обоснование определения самой фундаментальной категории-инновации, её возникновения, сущности, природы, структуры, жизненного цикла, оценки социально-экономических последствий её внедрения.

Множество вопросов возникает в связи с организацией управления научно-технической и социально-экономической основой создания и реализации НТИ, с преодолением барьеров разнообразной природы, включая опасности психологического отторжения, влияния факторов власти, экономических интересов и т.д.

Анализ опубликованных в литературе источников и нормативно-правовых актов по проблематике инноваций, включая саму категорию инновации, показал значительные разночтения трактовок, связанных с этой дефиницией и её производными. Так, в Федеральный закон «О науке и государственной научно-технической политике» (ФЗ №127 от 25 августа 1996 г., с изменениями и дополнениями) за истекший период внесено уже более 30 поправок, и инновация трактуется как введенные в употребление новые или значительно улучшенные процесс или продукт (услуга, товар), метод продаж или организационный метод в деловой практике, во внешних связях или организации рабочих мест [14]. В нормативно-правовых актах Минобрнауки [10], Минпромторга [11], Минэнерго [5] сформулированы критерии отнесения товаров, работ, услуг к инновационной продукции, которые не совпадают с критериями, принятыми в Федеральном законе, хотя, на наш взгляд, они должны быть чётко прописаны именно в Законе, без конкретного указания целей и условий их использования (назначения). Все эти обстоятельства в значительной степени обуславливают некоторую неопределенность стратегической значимости инноваций и производных от неё понятий в социально-экономическом развитии общества [16].

В этом плане авторы настоящей работы разделяют трактовку категории инновации как использование факторов (агентов) антропогенной или естественной природы в социально-экономических системах с целью изменения или стабилизации траектории их развития на том или ином системном уровне [7; 6; 12; 17]. Это позволяет построить различные классификационные схемы, в основе которых могут быть использованы факторы научной, естественно-научной, технической, технологической, организационной, экономической, нормативно-правовой и иной природы, а также их комбинации.

Примерами инноваций технической или технологической природы могут рассматриваться новые конструкторско-технологические решения, методики исследований, проектирования и испытаний, рецептуры, режимы технологических операций и т.д. В организационном отношении инновациями могут выступать новые методы контроля в социально-экономических системах, различные санкции или разрешения и т.д. При рассмотрении лесозащитных сфер природной среды предметами инновации могут выступать защитные полосы полей, новые виды культурных или дикорастущих растений, используемых с различными целями и в различных условиях, методы их посадки, борьбы с вредителями и многое другое.

В качестве одного из значимых факторов, лежащих в основе анализа проблема инноватики, требующая особого внимания, следует отметить гетерогенный характер пространственно-временного и причинно-следственного континуума-акторов и условий их деятельности – состава участников и их характеристики, поля, факторы, связи, детерминированность и вероятность событий, результатов и социально – экономических последствий и т.д.

В потоке времени потоки инноваций (особенно весомых, фундаментальных) являются исключительно дискретными, гетерогенными. Не часто в истории возникают паровые двигатели (одна из вершин цивилизации), затем двигатели внутреннего сгорания, электрические, ракетные, ядерные, квантовые или же электронные, рентгеновские микроскопы и многое другое, но процессы научно-технического творчества идут практически непрерывно в гетерогенной среде, от первоначального сформулированных замыслов до их практического воплощения. Процессы творчества носят вероятностную природу и зависят от стечения многих субъективных и объективных факторов: талантливости (и даже гениальности) авторов, влияния общественных потребностей, упорства и настойчивости участников, складывающихся обстоятельств, продолжаясь иногда многие годы и даже десятилетия. Так, поиски технологических возможностей реализации управляемого термоядерного синтеза международным сообществом идут уже многие десятилетия, но пока не дали ощутимых результатов. Гетерогенный характер творчества понимаемого в самом широком плане, хорошо иллюстрируется многолетними научными и инженерными усилиями различных стран и поколений многих исследователей, изобретателей и производственников.

В этой связи представляет особый интерес некоторые из последних инноваций научно-технологической природы, имеющих особо важное значение для устойчивого развития цивилизации. Из них можно отметить одну в области физико-технологических, другую – биологических исследований. В первой из них появились системы гиперзвукового вооружения, позволяющие контролировать и управлять траекторией полёта ракет, а другой-результат многолетних исследований по созданию сорта многолетней кустовой пшеницы – трититригии, которая позволяет на единой корневой системе получать хорошие урожаи в течение 5-7 лет. Этот сорт пшеницы способен выдерживать температуры до минус 40 градусов, расти на скудных почвах и обладает клейковиной 18%, тогда как лучшие южные сорта имеют всего 15%.

По мнению авторитетных учёных, Россия опередила мировой фронт по созданию гиперзвуковых ракет на 10-20 лет, а многолетней пшеницы минимум на 50 лет, используя методы естественной (а не искусственной) селекции. К сожалению, если первая инновация в сфере гиперзвука имела самый высокий уровень государственной поддержки, то вторая имеет критическую и незавершённую траекторию развития и серьёзно нуждается в федеральной программе поддержки [15].

Процесс создания и внедрения фундаментальных НТИ имеет комплексный характер и требует скоординированных усилий разнопрофильных коллективов при надёжном финансировании и организационной помощи, что можно представить как многоканальный процесс творчества.

Это может быть обеспечено разработкой и созданием современного механизма поддержки разработки и внедрения инноваций, который, к сожалению, до сих пор в нашей стране так и не создан. Он должен иметь несколько базовых моделей в зависимости от отраслевой специфики, степени фундаментальности научных основ и масштабов социально-экономических последствий их применения. Теоретическое обоснование такого механизма требует моделирования процессов инновационного творчества.

Рассмотрим с системных позиций некоторые аспекты моделирования процесса формирования научно-технологической инновации (НТИ) как многоканальной системы, используя для этого дополнительные обеспечивающие инновации различной природы (Рисунок 1). Структурная схема включает (для краткости) потоки взаимосвязанных инноваций, каждая из которых протекает в своем канале:

А – собственно научно-технологические инновации (НТИ);

В – сопутствующие инновации: нормативно-правовые;

С – организационные;

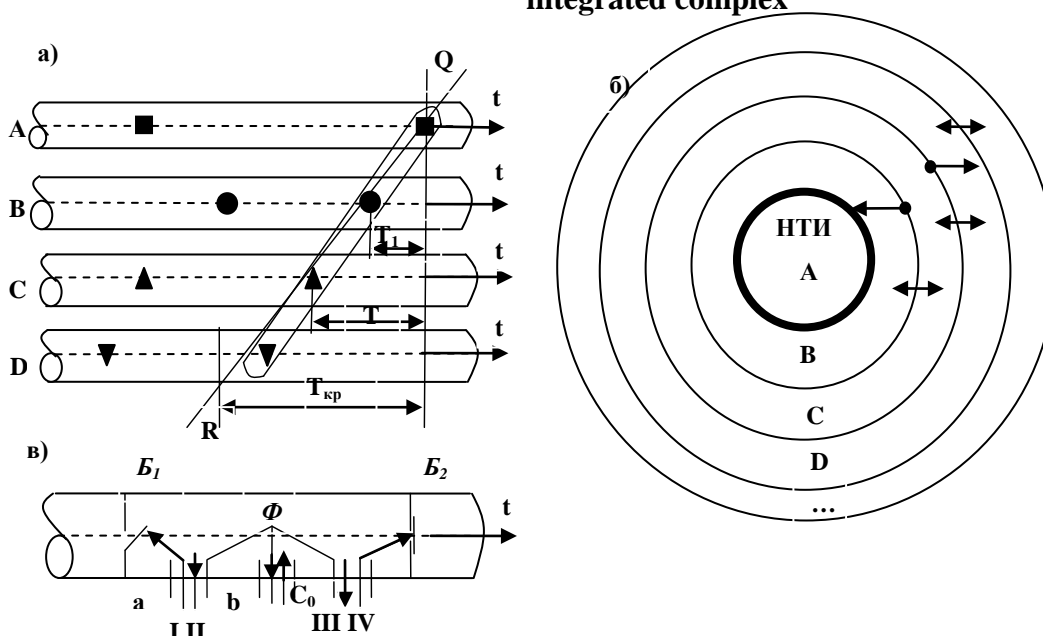
Д – экономические.

Помимо этих, необходимы и другие инновации – природоохранные, психологические, кадровые и иные, не указанные на рисунке.

Научно-технологические инновации могут быть включены в социальную практику только при условии, что они интегрированы с соответствующими инновациями – нормативно-правовыми, экономическими, организационными и иной природы с тем, чтобы они выступали как элементы производительных сил общества. Однако эти прочие инновации не только связаны с уровнем развития производственных отношений, развитие которых всегда отстаёт от развития производительных сил, но и имеют элементы их природы. По этой причине формирование НТИ как комплексной системы всегда носит характер запаздывающей интеграции: интеграция НТИ с нормативно-правовой инновацией на время T_1 , с организационной – на время T_2 и т.д. (рисунок 1,а).

Рисунок 1. Схема многоканального формирования научно-технологической инновации как интегрированного комплекса

Figure 1. Scheme of multichannel formation of scientific and technological innovation as an integrated complex

Интегрированная структура НТИ, таким образом, представляет собой некоторый кластер, состоящий из концентрических окружностей вокруг самой НТИ (рис. 1, б).

Величина запаздывания зависит от ряда объективных и субъективных причин, связанных, в частности с уровнем развития организационно-экономического механизма управления (ОЭМУ) и организационно-технологического базиса производства (ОТБ), а субъективные причины имеют как теоретико-познавательный характер, так и зависят от практического опыта кадров, системы экономических интересов, организации управления и т.д.

По некоторым оценкам, ОЭМУ страны отстаёт от уровня современных требований не менее чем на четверть века, ориентирован на экономику сырьевого типа, обуславливая ухудшение общественного развития. Торможение развития ОТБ связано как с несовершенством ОЭМУ, так и с тем обстоятельством, что он представлен в значительной степени морально устаревшими технологическими укладами 2-4 поколений, на которые ориентированы не только ОЭМУ, но и многие социальные институты, инициирующие и закрепляющие его функциональную и структурную инерционность.

По существу, созданные ранее ОЭМУ и ОТБ представляют собой объективированные факторы в значительной степени факторы субъективной природы в виде прошлого труда, не получившие своевременных изменений и развития. В качестве субъективных факторов следует отметить субъективность многих принимаемых организационно-управленческих решений и действий аппарата управления ОЭМУ и ОТБ, которые нередко имели характер необоснованных и некоординируемых действий.

Рассматривая представленную модель (рисунок 1, а), необходимо отметить, что всегда существуют допустимые критические границы запаздывания интеграционных процессов, которые могут быть представлены некоторой линией QR, характеризующей максимальное (критическое) запаздывание интеграционных процессов. $T_{кр}$, за пределами которого эффективность научно-технического и социально-экономического процесса резко сокращается. Поиски причин и условий этого предела представляют собой самостоятельный объект исследования, связанный с комплексным и системным подходами к научно-технологической и социально-экономической проблематике, и особенно её прогнозирования.

Рассмотрим подробнее отдельный канал продвижения инноваций (рис.1, в). Каждый из каналов имеет относительную самостоятельность (изолированность) от окружающей среды. Например, научно-технологические инновации (НТИ) имеют свои признаки-организационные центры, источники и факторы порождения НТИ (исследования, разработки, проектирование), свою профессионально-квалификационную структуру кадров, источники финансирования, информационно-аналитическую базу и т.д. Сам канал зарождения и продвижения НТИ является гетерогенным в пространственно-временном и причинно-следственном континууме, включая различные периоды затруднений и успехов, расклад факторов и условий и т.д.

Потоки в канале организационных инноваций являются более инерционными, чем потоки НТИ. Они содержат элементы организационных структур и организационной деятельности-обоснования и выбора элементов производственных систем и системы управления, формирования причинно-следственных и пространственно-временных связей в объектах и субъектах управления. Они также имеют свои конкретно-специфические параметры и характеристики функционирования и развития и т.д.

Относительная изолированность каждого из каналов отнюдь не исключает возможности и необходимости его связи с окружающей средой и, соответственно, с другими каналами, причём эта связь должна быть регулируемой и контролируемой (рис.1,в). Необходимо учитывать требования помехозащищённости и помехоустойчивости, защиту конфиденциальной информации, условия кооперации и специализации и т.д. в рамках формирования целостной НТИ как кластерного, многосвязного образования. Канал А имеет a^0 , b^0 , c^0 области для осуществления операций «выход-вход», причём поток I необходим для связи с внешней средой (в частности, включая каналы В,С,Д), а канал II необходим для приёма внешних воздействий, и может, например, воздействовать на барьер B_1 , регулируя или перекрывая определенную часть потока в канале А. Аналогичным образом может воздействовать входной поток IV. Входные потоки могут иметь различную природу – информационную, материально-вещественную, энергетическую, непрерывный или дискретный характер и т.д. Корректирующая информация входных потоков необходима для принятия и реализации эффективных управленческих решений, что справедливо и для выходных потоков.

Пространства для входа в канал и выхода из него снабжены фильтрами Ф, избирательно регулирующими их входные и выходные потоки, то есть фильтры также являются специфическими барьерами в механизме формирования научно-технологических инноваций.

В этом представлении формирования НТИ как интегрированной структуры весь пространственно-временной и причинно-следственный континуум факторов и условий также должен иметь определенную выраженность интегрированного пространства. Как уже было показано, эта пространственно-временная интеграция неизбежно имеет барьеры различного типа, которые призваны выполнять определенные функции в регулировании потоков инноваций. Рассмотрим с более общих позиций и представлений истоки и причины обоснования и реализации практики барьеров различной природы, различных масштабов в едином интегрированном пространственно-временном континууме.

Проблематике изучения барьеров и практики их создания или преодоления в социально-экономической практике, их классификации посвящён ряд работ [4; 3; 8; 13]. Автор работы [8] справедливо, на наш взгляд, отмечает тот фундаментальный факт, что в реальной экономике понятие барьера утрачивает свойства всеобщности, однозначности, абстрактности в связи с необходимостью приобретения им конкретных свойств применительно к политической и экономической конъюнктуре, масштабам (международный, национальный, региональный), условиям социальной среды и т.д.

Доминирование на рынке монополий подавляет конкуренцию, выступает барьером развития предпринимательской деятельности и научно-технического прогресса (включая научно-технологические инновации) резко деформирует и ограничивает потребительский спрос и конкуренцию влиянием барьеров [2; 9], особенно входа и выхода на рынке для малого и среднего бизнеса [14; 3].

В качестве существенных барьеров развития рыночной среды выступают различные необоснованные льготы, финансовые вливания, которыми подчас государственные структуры несистемно наделяют отдельных представителей крупного бизнеса, а также различные бюрократические ограничения и искусственные преимущества крупного бизнеса в масштабах, превышающих реальный общественный вклад выполняемых функций [13].

Многообразие барьеров, их физической, экономической и иной природы, нормативно-правовых и других актов, а также степени устойчивости и противодействия, взаимодействия и взаимообусловленности придаёт особое значение разработке методов кратко- и долгосрочного социально-экономического, научно-технического прогнозирования в международном, национальном и региональных масштабах [1]. Возникли и возникают качественно новые барьеры и их комбинации институциональной, социально-экономической, технологической, медико-биологической, санитарно-эпидемиологической и иной природы. Важное значение приобретают многообразные барьеры, которые связаны со стадиями воспроизводственного цикла – производством, распределением, обменом и потреблением [4; 3; 13]. Необходимо также иметь в виду, что любой из перечисленных барьеров, имея объективную природу, неизбежно субъективируется политическим руководством страны, экономической властью, региональными структурами власти, а также рядовым гражданином той или иной страны или региона.

В качестве весьма специфического примера можно привести теоретико-познавательные и экономико-организационные барьеры в ряде стран в создании фундаментальных научно-технологических инноваций, таких как вакцины против коронавируса, что не позволило достичь поставленных целей, несмотря на значительные затраты финансовых и интеллектуальных ресурсов.

Различные барьеры обычно выступают не только как пассивные препятствия на пути движения инновационных потоков. Они активно противодействуют прогрессу, причём эта активность может проявлять различные формы физического, экономического, интеллектуального, психологического или иного противодействия не только в процессе самого акта взаимодействия с потоками жизнедеятельности, но и часто на дальних подступах. Наиболее характерные примеры современности – разнообразные санкции, принятые подчас по ничтожным поводам, не имеющим должных экономических и юридических обоснований, но зачастую имеющие изначально предвзятый политический характер. Это мощные институциональные инструменты, которые принимаются с позиций грубой силы и политики вседозволенности, которые практически каждый раз требуют поисков и мобилизации преследуемыми странами стратегических ресурсов подчас уникальной интеллектуальной природы для разработки и реализации эффективных и комплексных управленческих решений. Принимаемые санкционные решения направлены на разрушение международных норм права, обычаев и обыкновений, и одновременно на ограничение многих сфер международной активности, дезинтегрируя, дестабилизируя структуры, мирового сообщества, процессы и потоки, нормальную жизнедеятельность социально-экономических систем, нарушая общепринятые правила конкуренции.

Экстраординарные обстоятельства в цивилизации могут быть порождены как в самой природной среде, так и в обществе, но зачастую они всё-таки создаются по причинам антропогенного характера и характеризуют в основном антропогенную же зависимость устойчивости существования цивилизации [6]. В этих условиях, в силу возникновения последствий глобального характера принятие и реализация управленческих решений, естественно, должны иметь, прежде всего, общецивилизационный характер, а разрешение возникающих проблем должно осуществляться на планетарном уровне, к чему человечество пока явно не готово. Необходимо устранить, а не создавать множество новых барьеров психологической, экономической, научно-технической, социальной, нормативно-правовой и иной природы.

В этих условиях возникновение и развитие эпидемии коронавируса 2019- 2020 г. г., превратившейся в пандемию и охватившей 215 государств и сотни миллионов людей на планете, доказательно не только дестабилизировало мировую ситуацию, но и выявило объективную необходимость качественного изменения уже сейчас возможных стратегий мирового и регионального развития на планете. Совместное действие факторов мирового экономического кризиса и пандемии коронавируса создали колоссальный по мощности, спектру, сферам влияния и последствиям негативный синергетический эффект, который охватил практически всю планету и сформировал многофакторную и многовекторную систему негативных социально-экономических последствий. Общеизвестно его отрицательное влияние

на мировую и региональные экономики, на хозяйственные механизмы управления и системы политического руководства, международные отношения, социальную, научно-техническую сферу на всех уровнях – от межличностного до глобального, мирового. Нет ни одной сферы социально-экономической практики, не охваченной этой негативной синергией. Возникло многомиллионное множество различных барьеров от межличностных, семейных, групповых, профессиональных до региональных, международных барьеров качественно различного плана [6].

Необходимая практика длительной изоляции оказала значительное влияние на психику, образ жизни, ломку сложившихся стереотипов, изменение структуры рабочего и свободного времени, состояние здоровья, межличностные отношения. Человечество переживает трансформацию образа жизни и действия, и, пожалуй, изменения в социальной сфере, не менее, а может быть, и более значимы и глубоки, чем в экономике. Крайне деформированы все элементы системы социальной защиты населения, понёс огромные убытки малый и средний бизнес во всех странах мира, резко сократились ресурсы выживания значительных масс населения [6].

В современных условиях мировой многосвязности процессов глобализации, интеграции и интернационализации попытки дезинтеграции мирового сообщества и создания барьеров и запретов по весьма различным, подчас ничтожным поводам, обнаруживает чёткую тенденцию активизации и обострения. Это значительно повышает необходимость опережающего развития и обеспечения стратегической, экономической, политической, социальной и военной безопасности стран содружества и требует формирования и развития, прежде всего, их интеллектуального, организационного и научно-технологического потенциалов, построенных на качественно новых парадигмах общественного развития, а также разработки и моделирования сценариев формирования адаптивного развития, понимаемого в самом широком плане. Самообеспеченность страны, реализуемая на качественно новой организационной, экономической, социальной и научно-технологической основе, требует оперативной разработки, принятия и неукоснительной реализации эффективных стратегических решений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акаев А.А. Анализ и прогноз влияния шестого технологического уклада на динамику мирового экономического развития / А.А. Акаев, А.И. Рудской // Мировая динамика: закономерности, тенденции, перспективы. -М.: ЛИБРОКОМ, 2013. -С.142-166.
2. Барьеры развития механизма ГЧП в России. -М.: ИПФ «Экспертный институт», 2010. -32 с.
3. Каплан, Л.М. Актуальные проблемы инвестиционно-строительного комплекса Санкт-Петербурга и пути их эффективного решения / Л.М. Каплан // Актуальные проблемы архитектуры и строительства: материалы V международной конференции. 25-28 июня 2013 г./ под общей ред. Е.Б. Смирнова: -СПбГАСУ, 2013. -Ч.1. -390 с.
4. Каплан, Л.М. У истоков рыночной экономики в инвестиционно-строительном комплексе России: сб. избранных научных трудов. I, II Том /Л.М. Каплан. -СПб, 2009. -704 с.
5. Критерии отнесения товаров, работ, услуг и инновационной продукции и (или) высокотехнологичной продукции для целей формирования плана закупки такой продукции: утверждена приказом Минэнерго России от 25.12.2015, №1026 // Бюллетень нормативных актов федеральных органов исполнительной власти. – 11.04.2016. -№15.
6. Лебедев О.Т. Глобальные инновации и устойчивость современной цивилизации / О.Т. Лебедев, А.К. Аламшоев, С.С. Моисеева // Российский экономический интернет-журнал. - 2020. -№2. -С.31
7. Лебедев О.Т. Основы менеджмента: учебное пособие / О.Т. Лебедев, А.К. Аламшоев, Т.В. Мокеева. -Санкт-Петербург: Политехнического университета, 2017. -359 с.
8. Мещеряков, Д.А. Барьеры на пути развития российской экономики / Д.А. Мещеряков // Экономическое развитие России. – 2013. -№4(68). -С.56-60.
9. Портер М. Конкуренция: пер. с английского / М. Портер. -М.: ИД «Вильямс», 2005. -608 с.
10. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации (Минобрнауки России) от 1 ноября 2012 г., №881, г. Москва «Об утверждении критериев отнесения товаров, работ, услуг к инновационной и высокотехнологичной продукции для целей формирования плана закупки такой продукции».
11. Приказ Минторга России от 01.11.2012 г. №1618 «Об утверждении критериев отнесения товаров, работ, услуг к инновационной продукции и (или) высокотехнологичной продукции по отраслям, относящимся к установленной сфере деятельности Министерства промышленности и торговли Российской Федерации» (Зарегистрировано в Минюсте 11.03.2013, №27584).
12. Рудская И.А. Моделирование оценки эффективности региональной инновационной системы России / И.А. Рудская // Инновации. - 2017. -№10(228). -С.40-45.
13. Садыков Х.С. Стратегия инвестиционно-строительного комплекса в развитии региона / Х.С. Садыков. -СПб.: Политехнического университета, 2015. -354 с.
14. Федеральный закон от 25 августа 1996 г. №127 – ФЗ «О науке и государственной научно-технической политике» (с изменениями и дополнениями).
15. Чуйков А. Властная саранча / А. Чуйков // Аргументы недели. -№33. -26 августа 2020 г.
16. Якубов В.Р. Законодательное определение понятия «инновация»// Актуальные направления научных исследований: от теории к практике / В.Р. Якубов // Материалы VIII Международной научно-практической

конференции (Чебоксары, 8 мая 2016 г.). Т.2.; ред.-кол.: О.Н. Широков [и др.]. -Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. -№2(8). -С.306-308

17. Rodionov D.G. Regional innovative environment in national Economic / D.G. Rodionov, I.A. Rudskaya // Development. - 2017. -Т.32. -№4. -С.20.

МОДЕЛИ ТАЪХИРИ ҲАМГИРОИҶО ДАР СОҲАИ ИННОВАТСИЯҶОИ ИЛМӢ-ТЕХНОЛОГӢ ВА МУШКИЛОТИ МОНЕАҶО

Айни замон дар пешрафти ҷаҳонии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ системаи мураккаби омилҳои муҳити антропогенӣ ва табиӣ ташаккул ёфтааст, ки дар он равандҳои ташаккул ва татбиқи навоариҳои табиати гуногун ва микӯсҳои гуногуни татбиқи онҳо амалӣ карда мешаванд. Муаллифон муттасили мураккаби омилҳоеро таҳқиқ кардаанд, ки хусусияти замонавӣ ва сабабу натиҷаи муносибатҳои табиати гуногунро ташкил медиҳанд, ки ба равандҳои эҷодиёти илмӣ-техникӣ, таҳия ва татбиқи навигариҳои илмӣ-техникӣ таъсир мерасонанд. Муқаррар карда шудааст, ки то ба имрӯз ягон шарҳи умум қабулшудаи ҳуди категорияи инноватсия вучуд надошт, ки он ҳам дар системаи дониши назариявӣ ва ҳам дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ инъикос ёфтааст. Муаллифон мафҳуми категорияи инноватсияро пешниҳод мекунад, ки дар як қатор асарҳои нашршуда таҳия карда шудааст, то ки истифодаи онро на танҳо дар соҳаҳои гуногуни амалияи иҷтимоӣ, балки дар таҳияи модели бисёрканалӣ ташаккули инноватсия ҳамчун категорияи мураккаби интегралӣ ва равандҳои интегратсионӣ ба таъхир афтанд. Нишон дода шудааст, ки ташаккули татбиқи навигариҳои илмӣ-техникӣ бо мавҷудият ва эҷоди монеаҳои табиат ва микӯсҳои гуногун алоқаманд аст. Ин ташаккули механизмҳои самарабахши дастгирии давлатии равандҳои рушд ва татбиқи васеи навигариҳои илму техникаро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: навоариҳои илмию техникӣ (НИТ), модели бисёрканалӣ ташаккули НИТ, интегратсияи ақибмонда, лимити ақибмонӣ, ҳамгирӣ, монеаҳои рушд, бухрони ҷаҳонии иқтисодӣ, пандемияи कोरोनाвирус, навъҳои монеаҳо.

МОДЕЛЬ ЗАПАЗДЫВАЮЩЕЙ ИНТЕГРАЦИИ В СФЕРЕ НАУЧНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ И ПРОБЛЕМЫ БАРЬЕРОВ

В настоящее время в мировом социально-экономическом и научно-техническом прогрессе сложилась сложная система факторов антропогенной и природной среды, в которой осуществляются процессы формирования и реализации инноваций различной природы и различных масштабов их применения. Авторами исследован сложный континуум факторов, образующих пространственно-временной и причинно-следственный характер связей различной природы, влияющих на процессы научно-технического творчества, разработку и применение научно-технологических инноваций. Установлено, что до настоящего времени не сформулированы общепринятые трактовки самой категории инновации, что отражается как в системе теоретических знаний, так и в нормативно-правовых документах. Авторами приводится понятие категории инновации, сформулированные в ряде опубликованных ими работ с целью обоснования возможности использования её не только в различных сферах общественной практики, но и при разработке многоканальной модели формирования инновации как сложной интегрированной категории, причем процессы интеграции носят объективно запаздывающий характер. Показано, что формирование и реализация научно-технологических инноваций связаны с существованием и созданием барьеров различной природы и различных масштабов. Это требует формирования эффективных механизмов государственной поддержки процессов разработки и масштабной реализации научно-технологических инноваций.

Ключевые слова: научно-технологические инновации (НТИ), многоканальная модель формирования НТИ, запаздывающая интеграция, предел запаздывания, интеграции, барьеры развития, мировой экономической кризис, пандемия коронавируса, новые типы барьеров.

MODEL OF DELAYED INTEGRATION IN THE SPHERE OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL INNOVATION AND THE PROBLEM OF BARRIERS

At present, in the world socio-economic, scientific and technical progress, a complex system of factors of the anthropogenic and natural environment has developed, in which the processes of formation and implementation of innovations of various nature and various scales of their application are carried out. The authors investigated a complex continuum of factors that form the spatio-temporal and cause-and-effect nature of connections of various natures that affect the processes of scientific and technical creativity, the development and application of scientific and technological innovations. It has been established that until now, generally accepted interpretations of the category of innovation itself have not been formulated, which is reflected both in the system of theoretical knowledge and in normative legal documents. The authors provide the concept of the category of innovation, formulated in a number of published works in order to substantiate the possibility of using it not only in various spheres of social practice, but also in the development of a multichannel model of the formation of innovation as a complex integrated category, and the integration processes are objectively delayed. The formation and implementation of scientific and technological innovations related to the existence and creating barriers of different nature and different scales. This requires the formation of effective mechanisms of state support for the development processes and large-scale implementation of scientific and technological innovations.

Keywords: scientific and technological innovations (STI), multichannel model of NTI formation, lagging integration, lag limit, integration, development barriers, world economic crisis, pandemic coronavirus, new types of barriers.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Родионов Д.Г.* – Донишгоҳи давлатии политехникии Петри Бузурги Санкт-Петербург, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, директори Мактаби олии идоракунии давлатӣ ва молиявӣ. *Суроға:* 195251, Санкт-Петербург, кӯчаи. Политехническая б.29, корп.3. Телефон: **(812) 534-7337**
Лебедев О.Т. – Академияи илмҳои муҳандисии Федератсияи Россия ба номи А.М. Прохоров, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор. *Адрес:* 195257, Санкт-Петербург, хиёбони Гражданский, 88. Телефон: **(812) 334-54-87**

Аламшоев Анис Курбониддинович – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ-қарзӣ. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Нахимов, 64/14. Телефон: **935-55-10-50**. E-mail: **anis_alamshoev@mail.ru**

Сведения об авторах: Родионов Д.Г. – Санкт-Петербургский государственный политехнический университет Петра Великого, доктор экономических наук, профессор. Директор Высшей школы государственного и финансового управления. **Адрес:** 195251, Санкт-Петербург, Санкт-Петербургский политехнический университет, ул. Политехническая д.29, корп.3. Телефон: **(812) 534-7337**

Лебедев О.Т. – Академия инженерных наук Российской Федерации им. А.М. Прохорова, доктор экономических наук, профессор. **Адрес:** 195257, Санкт-Петербург, Гражданский проспект 88. Телефон: **(812) 334-54-87**

Аламшоев Анис Курбониддинович – Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры международных финансово-кредитных отношений. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел: **935-55-10-50**. E-mail: **anis_alamshoev@mail.ru**

Information about the authors: Rodionov D.G. - Peter the Great St. Petersburg State Polytechnic University, Doctor of Economics, Professor. Director of the Graduate School of Public and Financial Management. **Address:** 195251, St. Petersburg, St. Petersburg Polytechnic University, Polytechnicheskaya Str., 29, building 3. Phone: **(812) 534-7337**

Lebedev O.T. - Academy of Engineering Sciences of the Russian Federation. A.M. Prokhorova, Doctor of Economics, Professor. **Address:** 195257, St. Petersburg, Grazhdansky prospect 88. Phone: **(812) 334-54-87**

Alamshoev Anis Kurboniddinovich - Tajik State Financial and Economic University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Financial and Credit Relations. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: **(+992) 935-55-10-50**. E-mail: **anis_alamshoev@mail.ru**

УДК 37.014.543(575.3)

ФИНАНСОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Джураева Ш.А., Джураева А. Ибодзода З.Х.
Таджикский национальный университет

Основой развития образовательной деятельности являются две составляющие: человеческий капитал и финансовая основа, а система управления школьным образованием в рыночных условиях также представляет собой производственный процесс. Поэтому если человеческий капитал и финансовая основа в устойчивом состоянии, то увеличивается прибыль, растёт спрос на производство товара, создаются новые рабочие места. Так, фундаментальную основу человеческого капитала закладывает система образования, без которого невозможно повысить качество и характеристику его составляющих. Проведем анализ финансового положения системы управления образования в Республике Таджикистан.

Правительство Республики Таджикистан увеличило объем финансирования на сектор образования из государственного бюджета на 13,8%, или 609,6 млн. сомони в 2020 году. В 2021 году предусмотрено увеличение финансирования данного сектора на 11,8%, или 592,3 млн. сомони, что составит 5,6 млрд. сомони, из которых бюджетные средства составят 4,3 млрд. сомони, средства проектов государственных инвестиций – 319 млн. сомони и специальные средства бюджетных организаций – 1,0 млрд. сомони.

Таблица 1. Расходы государственного бюджета на образование в 1991-2020
Table 1. State budget expenditures for education in 1991-2020

Годы	Расходы государственного бюджета на образование (в тыс. сомони)	Расходы государственного бюджета на образование относительно ВВП	Расходы государственного бюджета на образование в %
1991 [†]	1189,7	8,9	23,6
1992 [†]	6975,6	10,8	18,6
1993 [†]	56738,7	8,0	16,8
1994 [†]	134771,3	7,3	13,8
1995	1524,1	2,2	16,1
1996	6639,5	2,1	11,5
1997	13105,1	2,5	12,5
1998	22373,9	2,2	12,5
1999	27929,2	2,1	11,8
2000	41606,6	2,3	15,9
2001	60931,1	2,4	16,9
2002	86869,0	2,6	16,0

[†] С 1991-1994гг. в млн. российских рублях

2003	112082,1	2,4	14,5
2004	164252,0	2,7	15,1
2005	253105,5	3,5	18,0
2006	317723,8	3,4	17,8
2007	437048,3	3,4	12,5
2008	612632,0	3,5	12,7
2009	845419,3	4,9	17,8
2010	989951,1	4,0	14,7
2011	1443139,2	4,8	16,9
2012	1540607,3	4,3	16,9
2013	2111605,9	5,2	18,2
2014	2353900,4	5,2	17,8
2015	2539341,5	5,1	15,7
2016	3093759	5,5	17
2017	3572650	5,8	16,1
2018	3702635	5,4	15,4
2019	4419185	5,6	18,7
2020	5044000	5,7	19,0

Как видно из цифр таблицы, во время гражданской войны 1992-1997 годов состояние экономики страны ухудшилось. Экономический спад привел к снижению финансирования в сфере образования, что, в свою очередь, привело к снижению образования подрастающего поколения.

Несмотря на экономический кризис в 2016 Правительство Таджикистан увеличило финансирование на сектор образования, выделив 3093,8 млн. сомони (\$434 млн.), что на 21,8% больше, чем в 2015 году. В 2016 году объем финансирования составил 17% общего объема государственного бюджета и 5,5% ВВП страны.

Диаграмма 1. Финансирование образования в 1991-2020 годы
Diagram 1. Financing of education in 1991-2020

Источник: Агентство по статистике при Президенте РТ

Как видно из диаграммы 1, финансирование сектора образования в течение периода независимости имело относительно устойчивую тенденцию роста. Значительное сокращение финансирования в данный сектор наблюдается в годы гражданской войны и в период восстановления экономики до 1996 года. Затем вплоть до 2020 года мы можем наблюдать устойчивое повышение финансирования сектора образования из государственного бюджета с 2,2 процентов до 5,6 процентов общих расходов. Хотя доля финансирования сектора образования в общих расходах госбюджета еще не достигла уровня 1991 года, отрядным является увеличение данного показателя в соотношении к ВВП даже в такой трудный для всех 2020 год.

Общий объем расходов государственного бюджета на 2020 год согласно Закону Республики Таджикистан «О Государственном бюджете Республики Таджикистан на 2020 год» составил 26 миллиардов 403 миллиона сомони, что на 2,2 миллиарда сомони больше, чем в 2019 году.

Таблица 2. Распределение государственного бюджета в 2020 году по отраслям
Table 2. Distribution of the state budget in 2020 by industry

	Сумма сомони	млн.	Сумма в процентах от госбюджета
Социальные сектора	12960,6		47,8
из них:			
Образование	5004,4		19,0
Здравоохранение	1841,3		7,0
Соцстрахование и соцзащита	3911,6		14,8
Культурно-массовые и оздоровительные мероприятия	972,6		3,7
ЖКХ, экология и лесное хозяйство	1230,7		4,7
Топливо энергетический комплекс	3927,6		17,0
Транспорт и коммуникация	1969,4		7,2
Сельское хозяйство, рыболовство, охота	785,5		3,8
Промышленность и строительство	232,4		0,6
Прочие расходы	6527,8		23,5

Источник: Министерство финансов Республики Таджикистан

Как видно из таблицы 2, в основном большая часть бюджета была направлена на развитие социального блока - приблизительно 13,0 миллиарда сомони. Из них на образование 5,0 миллиарда сомони, на здравоохранение 1,8 миллиарда, на соцстрахование и соцзащиту – 3,9 миллиарда сомони, на культурно-массовые и оздоровительные мероприятия – 974,6 миллионов сомони, ЖКХ, экологию и лесное хозяйство – 1,2 миллиарда сомони.

С образованием может тягаться топливно-энергетический комплекс, на который выделили 3,9 миллиарда сомони, более половины этих средств пошли на достройку Рогунской ГЭС. На транспорт и коммуникацию выделено почти 2,0 миллиарда сомони.

На развитие промышленности и строительства выделено 232,4 миллионов сомони, тогда как промышленность может развиваться за счет собственных средств. Возможно, часть расходов на строительство записаны в других статьях бюджета, например, в образовании. Ведь для строительства новых школ, детских садов и других объектов общественного использования требуются значительные средства. Так, средняя стоимость новой школы составляет 15-20 миллионов сомони.

Доход государственного бюджета в 2020 году составил 26,1 миллиарда сомони, в том числе за счет налоговых и неналоговых поступлений 19,5 млрд. сомони, программы государственных инвестиций – 4,5 млрд. сомони и специальных средств бюджетных организаций – 2,0 млрд. сомони.

Объем предельного дефицита бюджета на 2020 год был установлен 0,4% ВВП, или около 349,5 миллиона сомони.

Впоследствии применение экономических торговых санкций к Российской Федерации и региональный кризис в странах-партнерах постепенное снижение деловой активности привели в 2019 году к снижению налоговых поступлений и объема денежных переводов от трудовых мигрантов. Это, в свою очередь, сказалось на ограничении возможностей государственного бюджета для значительного расширения финансирования сектора образования.

Правительством республики устанавливаются нормативы подушевого финансирования на душу ученика и норматив на тип образовательных учреждений. Подушевое финансирование действует для всех общеобразовательных учреждений системы управления образованием и всех учеников независимо от социального происхождения и физического состояния. Правительство ежегодно увеличивает размер норматива.

Если норматив финансирования на одного ученика в 2012 году составлял 611 сомони, или 63,08 долларов США, то в 2020 году данный показатель составил 1182,67 сомони, или 122,09 долларов США, а это на 571,67 сомони больше, чем в 2012 году (таблица 3).

В 2018 году финансирование дошкольного образования составило 2592 сомони, что 5,6 раз больше финансирования в 2012 году.

Финансирование на душу ученика в общем среднем образовании составляло 611 сомони, или 63,08 долларов США в 2012 году и увеличилось в два раза. Тогда как финансирование на душу воспитанника дошкольных образовательных учреждений увеличилось более чем в пять раз, что свидетельствует о рациональной политике в секторе образования.

На начальное и среднее профессиональное образование финансирование увеличилось в более чем два раза за 2012-2018 годы, тогда как на высшее профессиональное образование финансирование 2018 году в 1,7 раз больше 2012 года. Таким образом, следует отметить

относительное увеличение финансирования дошкольного образования, по сравнению с общим средним и начальным профессиональным и высшим профессиональным образованием.

Таблица 3. Финансирование на душу воспитанника, ученика и студента в РТ
Table 3. Funding per capita of pupil, pupil and student in RT

Годы		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Дошкольное образование	в сомони	463	675	837	1,468	1,410	2,170	2,592
	в долл. США	47,80	69,68	86,41	151	145,56	224,01	267
Общее среднее образование	в сомони	611	765	1,014	1,023	1,094	1,102	1,226
	в долл. США	63,08	79	105	106	113	113,76	126,56
Начальное профессиональное образование	в сомони	1,174	1,786	1,972	2,022	2,174	2,483	2,612
	в долл. США	121,20	184,37	203,57	208,74	224,43	256,33	269,64
Среднее профессиональное образование	в сомони	883	1,321	1,668	1,399	1,466	1,753	1,825
	в долл. США	91,15	136,37	172,19	144,42	151,34	180,57	188,40
Высшее профессиональное образование	в сомони	1,861	2,237	2,517	2,846	3,123	3,296	3,164
	в долл. США	192,12	230,93	259,84	293,80	322,40	340,25	326,63

С увеличением финансирования в образование увеличилось подушевое финансирование на одного ученика, воспитанника и студента, а также наблюдается рост их затрат.

Расходы на одного человека в 2018 году больше в системе высшего профессионального образования, т.е. 3,164 сомони (326,63 долларов США), затем относительно ниже на начальное профессиональное образование - 2,612 сомони (269,64 долларов США) и дошкольное образование - 2,592 сомони. Наименьший расход на одного человека приходится в системе общего среднего образования, что составляет 1,226 сомони (126,56 долларов США) в 2018 году.

Однако в процентном соотношении 59,2 процента общего объема средств на финансирование в разрезе уровней образования приходится на общее среднее образование, что свидетельствует, прежде всего, о почти полном охвате детей школьного возраста общим средним образованием (таблица 4).

Таблица 4. Финансирование по уровням образования (в %)
Table 4. Financing by level of education (in%)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Дошкольное образование	1,8	2,0	2,7	4,3	4,1	5,6	6,1
Общее среднее образование	64,8	61,6	69,1	61,1	62,0	58,7	59,2
Начальное профессиональное образование	1,8	1,9	1,7	1,5	1,9	1,7	1,6
Среднее профессиональное образование	2,2	2,6	2,9	2,8	3,2	3,9	4,0
Высшее профессиональное образование	17,5	15,9	15,8	16,3	17,7	17,7	16,0
Другие	12,0	16,1	7,8	13,9	11,1	12,4	13,2

Несмотря на постепенное увеличение объема финансирования системы образования, в связи с демографическим ростом населения и увеличением потребности в финансовых средствах постоянно ощущается нехватка финансовых ресурсов. До 2020 года расходы на систему управления образования возросли до 1,3 миллиарда сомони. Запланированная реформа перехода на двенадцатилетнее образование, по оценкам экспертов, потребует от 597 миллионов сомони до 1,3 миллиарда сомони, которое приравнивается к 60-140 миллионам долларам США [5,с.108]. В этой связи целесообразно объединить усилия и средства государственного и частного сектора и партнеров по развитию в рамках реализации Целей Устойчивого Развития для мобилизации финансов в комплексное развитие сектора образования с использованием эффективного механизма государственно-частного партнерства, а также предоставлением стимулов и льгот, стимулирующих приток частных инвестиций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллозода Р. Совершенствование системы управления образовательными услугами / Абдуллозода Р. // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе, 2019. -№1.
2. Джураева, А. Финансирование преподавателей высшей школы и повышение качества труда (на примере вузов Республики Таджикистан) / А. Джураева. -Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2009. -152 с.
3. Джураода А.З. Региональный инновационный подход к оказанию услуг в предпринимат. деятельности: теоретический аспект / Джураода А.З. // Труд и социальные отношения. -М., 2019. -Том 30. -№4. -С.163-172
4. Джураода З.А. Совершенствование оказания государственных услуг в предпринимательской деятельности (на примере Республики Таджикистан) / Джураода З.А. // Таджикистан и современный мир. -Душанбе, 2019. -№4.

5. Национальная Стратегия развития образования в Республике Таджикистан на 2021-2030 годы. -С.108.
6. Современный университет – школа: прецеденты и феномены взаимодействия : [кол. моногр.] / под ред. Г. Н. Прокументовой. -Томск : Томского ун-та, 2007. -301 с.
7. Шишов, С. Е. Школа: мониторинг качества образования / С. Е. Шишов, В. А. Кальней. -М.: Педагогическое общество России, 2000.
8. Шкерина, Л.В. Обновление системы качества подготовки будущего учителя в педагогическом вузе : монография / Л.В. Шкерина. -Красноярск: РИО ГОУ ВПО КГПУ им. В.П. Астафьева, 2005. -274 с.
9. Шоев, Н.Н. Вариативные воспитательно-образовательные технологии и инновационные модели обучения в высшей школе / Н.Н. Шоев. -Душанбе: Ирфон, 2005. -310 с.
10. Щетинин, В.П. Экономика образования / В.П. Щетинин, Н.А. Хроменков, Б.С. Рябушкин. -М.: РЦЭО МПУ, 1995.

ТАРКИБОТИ МОЛИЯВИИ СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ СОҲАИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллифон таркиботи молиявии системаи идоракунии соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Инчунин қайд мегардад, ки асосируши фаъолияти таълимиро ду таркибот мебошад: сармоия инсонӣ ва асоси молиявӣ, системаи идоракунии таҳсилоти мактабӣ бошад дар шароитҳои бозоргонӣ инчунин аз худ раванди истехсолоти роиҷос менамояд. Аз ин рӯ, сармоия инсонӣ ва асоси молиявӣ дар вазъи устувор бошанд, онҳо даромад меафзояд, талабот ба истехсои мол боло рафта, ҷойҳои нави қорӣ фароҳам оварда мешаванд. Ҳамин тариқ, асоси фундаменталии сармоия инсониро низоми маориф поягузори менамояд, ки бе онҳо баландбардории сифат ва таркиботи он имконнопазир аст. Таҳлили вазъи молиявии низоми идоракунии соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст. Ба афзоиши пайдарпаии ҳаҷми маблағгузори соҳаи маориф нигоҳ накарда, дар робита бо афзоиши демографии аҳоли ва афзоиши талабот ба воситаҳои пулӣ, доимо норасоии захираҳои молиявӣ ҳис карда мешавад То соли 2020 хароҷот барои системаи идоракунии соҳаи маориф то 1,3 миллиард сомонӣ афзуд. Дар робита бо ин, муттаҳидсозии саъю кӯшиш ва воситаҳои бахши давлатӣ ва хусусӣ ва шарикон оиди рушд дар доираи татбиқи Мақсади рушди босубот барои сафарбаргардони молиёт ба рушди комплекси бахши маориф бо истифодабарии механизми самараноки ҳамкори давлатӣ-хусусӣ, инчунин пешниҳоди имтиёзҳои, ки воридоти инвеститсияҳои хусусиро ҳавасманд мегардонанд, равона карда шудаанд.

Калидвожаҳо: низоми маориф, маблағгузори низоми маориф, таркиботи молиявии системаи идоракунии таҳсилот, асоси рушди фаъолияти таҳсилотӣ, ҳавасмандгардони воридоти инвеститсияҳои хусусӣ.

ФИНАНСОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье авторами рассматривается финансовая составляющая системы управления образованием Республики Таджикистан. Также отмечается, что основой развития образовательной деятельности являются две составляющие: человеческий капитал и финансовая основа, а система управления школьным образованием в рыночных условиях также представляет собой производственный процесс. Поэтому если человеческий капитал и финансовая основа в устойчивом состоянии, то увеличивается прибыль, растет спрос на производство товара, создаются новые рабочие места. Так, фундаментальную основу человеческого капитала закладывает система образования, без которого невозможно повысить качество и характеристику его составляющих. Проведен анализ финансового положения системы управления образованием в Республике Таджикистан. Несмотря на постепенное увеличение объема финансирования системы образования, в связи с демографическим ростом населения и увеличением потребности в финансовых средствах постоянно ощущается нехватка финансовых ресурсов. До 2020 года расходы на систему управления образованием возросли до 1,3 миллиарда сомони. В этой связи целесообразно объединить усилия и средства государственного и частного сектора и партнеров по развитию в рамках реализации Целей Устойчивого Развития для мобилизации финансов в комплексное развитие сектора образования с использованием эффективного механизма государственно-частного партнерства, а также предоставлением стимулов и льгот, стимулирующих приток частных инвестиций.

Ключевые слова: система образования, финансирования системы образования, финансовая составляющая системы управления образованием, основа развития образовательной деятельности, стимуляция притока частных инвестиций.

FINANCIAL COMPONENT OF THE EDUCATIONAL GOVERNANCE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the authors consider the financial component of the education management system of the Republic of Tajikistan. It is also noted that the basis for the development of educational activities are two components: human capital and the financial basis, and the system of school education management in market conditions is also a production process. Therefore, if human capital and the financial base are in a stable state, then profits increase, demand for the production of goods grows, and new jobs are created. So, the fundamental basis of human capital is laid by the education system, without which it is impossible to improve the quality and characteristics of its components. Let's analyze the financial position of the education management system in the Republic of Tajikistan. Despite the gradual increase in the volume of funding for the education system, due to the demographic growth of the population and an increase in the need for financial resources, there is a constant lack of financial resources. Until 2020, expenditures on the education management system have increased to 1.3 billion somoni. In this regard, it is advisable to combine the efforts and funds of the public and private sector and development partners in the framework of the implementation of the Sustainable Development Goals to mobilize finance for the integrated development of the education sector using an effective mechanism of public-private partnership, as well as providing incentives and incentives to stimulate the inflow of private investment. ...

Keywords: education system, financing of the education system, financial component of the education management system, the basis for the development of educational activities, stimulation of the inflow of private investment.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Чураева Шахноза Абдуқаюмовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи таҳлил ва аудит. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17
Чураева Адолат - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **985-72-80-80**
Ибодзода Заррина Хабибулло - Муассисаи таълимии ғайридавлатии "Донишқадаи тиббӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон", номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Клара Сеткин, 2. Телефон: **907-88-88-30**. E-mail: **11zarr@mail.ru**

Сведения об авторах: *Джураева Шахноза Абдуқаюмовна* - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры анализа и аудита. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17
Джураева Адолат - Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **985-72-80-80**
Ибодзода Заррина Хабибулло - Негосударственного образовательного учреждения «Медико-социальный институт Таджикистана», кандидат экономических наук, доцент. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Клара Цеткина, 2. Телефон: **907-88-88-30**. E-mail: **11zarr@mail.ru**

Information about the authors: *Juraeva Shakhnoza Abdukayumovna* - Tajik National University, Applicant for the Department of Analysis and Audit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17
Juraeva Adolat - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **985-72-80-80**
Ibodzoda Zarrina Khabibullo - Non-state educational institution "Medical and Social Institute of Tajikistan", candidate of economic sciences, associate professor. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Clara Tsetkina street, 2. Phone: **907-88-88-30**. E-mail: **11zarr@mail.ru**

УДК 338.2(575.3)

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННО-ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Фазилова М.И., Тохирова Р.С.

**Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава,
Таджикский национальный университет**

Одной из основных характеристик рыночной экономики считается то, что она, прежде всего, является экономикой свободного предпринимательства. Ему с помощью государства законодательно предоставляется право выбора деятельности в экономическом пространстве. Вследствие этого формируется должная рыночная конкурентная среда. Общество всегда сознает, что предпринимательство признано одним из ключевых факторов формирования рыночной экономики и современных общественных отношений, основанных на личном экономическом интересе всех его членов.

Рынок охватывает сферу товарного обмена, ряд форм экономических взаимосвязей производителей и потребителей. Рынок формировался еще в эпоху появления и развития товарного хозяйства, разделения труда, появления обособленных и самостоятельных производителей. Рынки обеспечивают свободную куплю/продажу, свободный выбор партнера-поставщика или покупателя, свободные цены, доступ к производственным ресурсам. Известный экономический закон спроса и предложения, законы стоимости и денежного обращения с воздействием рыночного механизма приводят предложение в соответствие со спросом, обеспечивают комплексное его удовлетворение через цены, увеличение или уменьшение объема производства, пополнение его структуры. Развитие рынка и рыночных отношений способствует улучшению и стабилизации экономики, финансовой системы, покупательской способности национальной валюты, непосредственному воздействию на товаропроизводителей, более конкретному обеспечению общественных и личных потребностей. Рынок средств производства и потребления создает условия и вынуждает производить высококачественную продукцию и реализовывать ее в условиях конкуренции по приемлемым ценам. «В мировой экономике, предшествующей всеохватывающей глобализации, в передовых странах начиналось движение к развитой форме рыночных отношений через обобществление труда и рост его производительности, через технический прогресс и маркетинг» [7, с.17].

Таким образом, можно сделать вывод, что рынок признан как система экономических отношений, раскрывающая связь производства с потреблением с помощью процессов купли-продажи товаров-капиталов, рабочей силы и так далее. Так же рынок выступает как система экономического принуждения к эффективному качественному и высокопроизводительному труду, всестороннего поощрения инициативы и предприимчивости, стремления к современным научным и техническим новинкам.

Как основа развития современной рыночной экономики, признана предпринимательская деятельность хозяйствующих субъектов, предлагаемых как категория физических и юридических лиц, ведущих хозяйственно-финансовую деятельность. От уровня развития предпринимательства зависит наполняемость местного бюджета, а значит, решение социальных задач. От этого зависит занятость населения, улучшение социальной обстановки, уменьшение напряженности. В свою очередь развитие конкуренции приведет к развитию технологий, а комплексно с ним общее развитие общества; предприниматели - один из более стабильных и устойчивых классов в обществе, его опора, наконец, предпринимательство - основа благотворительности и меценатства.

Предпринимательство в структуре развитой рыночной экономики считается одним из главных сегментов рынка, так как считается катализатором экономического роста. Ключевую роль предпринимательский сектор выполняет в формировании и развитии региональной экономики. С одной стороны, это обусловлено его возможностью быстрой адаптации к современным требованиям рынка и как следствие современной стабильной конкурентоспособности. С другой стороны, субъекты как среднего, так и малого предпринимательства сумеют обеспечить занятость населения наравне с крупными предприятиями и корпорациями. Благодаря собственной мобильности субъекты предпринимательства, в отличие от крупных представителей бизнеса, наделены возможностью незамедлительного совершенствования передовых технологий и инноваций. Кроме того, предпринимательство признано базисом для формирования социального слоя, заинтересованного в политической стабильности государства и улучшения качества жизни.

В современных условиях переход на инновационно-промышленное предпринимательство является рычагом для совершенствования инновационной экономики. Вклад инновационной деятельности со стороны предпринимателей способствует развитию инновационной экономики. На сегодняшний день потребность рынков нацелена на инновационную продукцию. Спрос на инновационное производство или же оказание услуг увеличивается, потребители и заказчики делают акцент на качество продукции и её инновационные особенности. Инновационность деятельности предпринимателей выступает показателем, подчеркивающим имидж деятельности предпринимателя. Именно по этому показателю оценивается результат деятельности предпринимателей и их готовая продукция.

Следует отметить, что, прежде всего, необходимо определить основные факторы развития инновационно-промышленного предпринимательства. Для этого необходимо уточнить содержательную сущность понятия «среда инновационно-промышленного предпринимательства». Так, под средой инновационно-промышленного предпринимательства можно понимать сформировавшуюся экономически, социально, политически, морально, право-организационную среду, в которой развивается инновационная среда предпринимательства и которая характеризуется инновационными свойствами внешней и внутренней изменчивой среды. Так как инновационному развитию предпринимательства свойственны различные факторы, постараемся выявить основные факторы развития регионального инновационного предпринимательства. Как отмечают В.Л. Василёнок и Е.И. Алексашкина, «в настоящее время одним из факторов социально-экономического прогресса являются предпринимательство и предприниматели - как субъекты, являющиеся рациональными исполнителями данного вида деятельности. Предпринимательская деятельность по своему содержанию и характеру приравнивается к социально активному виду трудовой деятельности, основой которой является самозанятость и инициатива отдельного хозяйствующего субъекта» [3, с.8].

Первым фактором в развитии инновационного предпринимательства является природный фактор. Природный фактор развития инновационного предпринимательства проявляется в основном уровнем развитости и потенциалом имеющихся природных, энергетических, сырьевых и экологических ресурсов. Кроме того, природный фактор предполагает наличие количественного и качественного ресурса, обеспеченность сырьевыми и производственными земельными, водными, минерально-сырьевыми лесными, рекреационными и др. ресурсами, которые смогут сделать возможным рост производства в инновационно-промышленных предприятиях. Необходимо подчеркнуть, что при этом государственный контроль и регулирование экологических показателей природного фактора, соблюдение их нормативов и уровень соблюдения использования запасов энергетических ресурсов является обязательным.

Вторым фактором развития инновационно-промышленных предприятий является экономический фактор, который подразумевает финансовое положение предприятий, финансовое положение рабочих и покупательную способность служащих персон, состояние

финансового кредитной системы, экономическую и рыночную конъюнктуру, инфляцию, систему налогообложения, цены на товары, спрос и др. Кроме того, как отмечает К.С. Баженова, «экономический фактор относится к производственным отношениям и характеризует малые предприятия с точки зрения категорий собственности, конкуренции, воспроизводственных пропорций, распределительных отношений и отношений обмена» [2,с.8].

Другой немаловажный фактор – это политико-правовой (регулирующий) фактор. Здесь следует отметить, что развитая правовая защита интересов предпринимателей, и в том числе населения региона, сопровождают инновационно-промышленную предпринимательскую деятельность. Кроме того, наличие внешних программ и взаимодействие в сфере обеспечения промышленных предприятий региона необходимым инновационным продуктом способствуют устойчивости и стабильности развития межрегиональных и даже межгосударственных рыночных отношений. Как отмечают Е.В. Корнева и А.В. Корень, в общем «регулирующие факторы выполняют функции по поддержанию предпринимательской активности в регионе и созданию условий для развития предпринимательства: политика, правовые условия, административные механизмы» [6].

Следующим фактором развития инновационно-промышленных предприятий является научно-технический фактор, который подразумевает состояние и развитие научно-технического прогресса в промышленной отрасли региона, развитие процессов инновационных внедрений, уровень и степень внедрения инновационных технологий, эффективность использования этих технологий в процессе промышленного производства, технико-экономические показатели данных технологий в современном этапе и на перспективу. Так, по мнению Д.Р. Хайрулиной, «значительное влияние на деятельность ... предприятий оказывают научно-технические факторы, включающие научно-технический потенциал страны, развитие фундаментальных и прикладных исследований, затраты на НИОКР и т.д.» [11,с.4].

Другим важным фактором в развитии инновационно-промышленного предпринимательства выступает фактор демографии. Демографический фактор развития инновационно-промышленного предпринимательства подразумевает в основном этнический состав населения региона с такими характеристиками, как рождаемость, смертность, устойчивое семейное положение, численность, плотность, принадлежность к религии, уровень занятости, уровень безработицы, уровень жизни и т.д.

В научной среде много дискусируются вопросы определения важнейших подходов к формированию и развитию инновационно-промышленного предпринимательства. Так как промышленные предприятия выступают основным и эффективным видом предпринимательства, поэтому рассмотрение действующих подходов к управлению, формированию и развитию инновационной деятельностью промышленных предприятий выступает в качестве одного из существенных направлений нашего исследования. Так, Д.В. Иванов отмечает, что «одним из прогрессивных новых подходов к управлению инновационной деятельностью промышленного предприятия является стратегический маркетинговый подход, который предполагает, что процессы разработки и освоения новой продукции в рамках процесса диверсификации, тесно связаны с управлением производственными затратами» [4,с.53]. В нашем случае естественно маркетинговый подход выступает как комплексный подход, так как именно маркетинговые вопросы и их решения создают условия изучать данную проблему детально. Именно с помощью стратегического маркетингового подхода мы можем познакомиться с особенностями инновационной продукции, составом, себестоимостью продукции или услуг, их качеством и количеством. Наряду с этим выясняется спрос и его увеличение в определенные периоды на конкретную продукцию или услуги.

Следует отметить, что, изучая специфику инфраструктуры инновационного предпринимательства, можно твердо заявить, что другим подходом выступает инфраструктурный подход. Инновационный путь развития совершенствуется путем создания инфраструктуры инновационного бизнеса, т.е. совокупности учреждений и институтов, обеспечивающих технологический трансферт. Наряду с этим инфраструктура представляет собой комплекс рыночных и инновационных институтов и элементов. Доступ к информации о новых знаниях, инновациях, результатах инновационной деятельности должен предоставляться с помощью современных информационных технологий. По мнению Н.В. Каленской, «...инфраструктурное обеспечение рассматривается не только как экономическая подсистема или статичная система элементов и институтов, а как вариативная модель взаимосвязи инфраструктурных элементов и институтов инновационного развития» [5,с.335]. Степень развития инфраструктуры в регионе в итоге должно соответствовать задачам создания национальных информационных ресурсов, необходимых для поддержания научно-

технологического прогресса и инновационного развития. Развитие инновационной деятельности во многих сферах осуществляется на основе коренных изменений социальных структур и институтов развития общества. Далее автор отмечает, что «именно в рамках данного подхода можно сформировать механизм, сокращающий институциональный разрыв инфраструктурного обеспечения посредством формирования неотделимости инфраструктурных элементов и институтов, обеспечивающих развитие инновационного предпринимательства. Более того, целью инфраструктурного обеспечения в данном случае является создание оптимальной архитектуры элементов и институтов, адаптированных под отраслевую специфику промышленных предприятий, что усиливает синергетический эффект от взаимодействия инфраструктурных элементов и промышленных предприятий за счет компенсаторного механизма» [5, с.335]. Практика показывает, что новые идеи, знания, технологии воспринимается обществом доброжелательно благодаря развитым компенсационным механизмам снижения сопротивления изменениям. Существенные в данный момент уровня инновации, основанные на высоких производственных технологиях, оперативно реализуются благодаря развитым инновационным инфраструктурам.

Наиболее важным подходом в современном ракурсе подходов к развитию и формированию инновационно-промышленного предпринимательства, по мнению большинства ученых-экономистов, считается кластерный подход. Е.А. Соловьева считает, что «кластерное развитие экономики – это определенный инструмент бизнеса. Общество формирует правила деятельности хозяйствующих субъектов через законы, взаимоотношения, банковский сектор, институты поддержки и развития и т.д. Поэтому кластер является организованным пространством, которое позволяет успешно развиваться субъектам малого и среднего предпринимательства, крупному бизнесу, поставщикам, объектам инфраструктуры, научно-исследовательским институтам и вузам, учитывая интересы всех участников» [10, с.93]. Развитие инновационных кластеров позволит объединить научно-исследовательский потенциал регионов, что будет способствовать росту конкурентоспособности предпринимательства за счет эффективного взаимодействия участников кластера, связанного с их географически близким расположением увеличением доступа к инновациям, технологиям, ноу-хау, специализированным услугам и высококвалифицированным кадрам, уменьшением ранзакционных издержек, а также с реализацией совместных кооперационных проектов. Далее автор, отмечая важность внедрения кластерного подхода, отмечает, что «внедрение кластерного подхода объединения предприятий способствует росту деловой активности субъектов предпринимательства, улучшению инвестиционного климата и деловой среды в регионе, развитию экономических, социальных, информационных и интеграционных систем, что дает толчок для дальнейшего более интенсивного развития предпринимательства, привлечения инвестиций и экономического роста. Первоочередной задачей внедрения кластерной модели является изменение психологии предпринимателей, понимание ими возможности честного, открытого и взаимовыгодного сотрудничества всех участников кластерного объединения» [10, с.94]. Кроме того, формирование и развитие кластеров считается эффективным механизмом привлечения прямых иностранных инвестиций и интеграции национальных кластеров в мировой рынок высокотехнологичной продукции.

А.С. Поникарова в своей работе объединяет использование таких подходов управления инновационной деятельности, как: системно-структурный подход, программно-целевой подход, проектный подход, кибернетический подход, информационный и сетевой подход. При этом автор отмечает, что «системно-структурный подход предполагает рассмотрение управления инновационной деятельностью хозяйственной системы как особую систему, которая предполагает сбалансированное и последовательное воздействие на элементы хозяйственной системы с учетом их места в структуре, характеристик взаимосвязей и степени влияния на общее инновационное качество развития системы в процессе реализации инноваций. Программно-целевой подход в изучении управления инновационной деятельностью хозяйственной системы позволяет проводить интеграцию комплекса программных целей всех подсистем управления и выявлять ключевые направления управленческого воздействия для повышения эффективности инновационного развития системы, определять качественный и количественный состав уровней управления, исходя из установленной иерархии целей, уточнять формы и типы связей между органами управления различных уровней с учетом их потенциала и проводить корректировку механизмов координации управления по вертикали и горизонтали при оказании влияния со стороны факторов среды. Все вышеперечисленное формирует структуру и уникальный характер управления инновационной деятельностью хозяйственной системы» [9, с.51-53].

Так, Д.В. Иванов подчеркивает, что «большую роль в качестве современного подхода к управлению инновационным развитием играет системный подход, помогающий встраивать управление инновационным развитием в общую систему функционирования подсистем предприятия. Таким образом, инновационное развитие является лишь элементом общего развития предприятия. При этом выстраивается цепь, соединяющая развитие инноваций, производственную деятельность и обслуживающие процессы – финансы, бухгалтерию, снабжение» [4,с.54].

Рассматриваемые нами подходы позволяют изучать уровень формирования и развития инновационно-промышленного предпринимательства. С реальной организацией названных подходов обеспечивается конкретное внедрение факторов развития инновационно-промышленного предпринимательства. При этом следует обратить внимание на своевременное выполнение составляющих этих подходов.

В современной научной среде можно встретить много работ по методологии оценки инновационности предприятий, которые используют в качестве оценки и выбора основных направлений – «SWOT-анализа». По нашему мнению, использование такого анализа позволит выявить современное состояние, слабые и сильные стороны инновационно-промышленных предприятий, что на основе такого рода анализа можно определить наиболее приоритетные направления и принять соответствующее решение по поводу возможных внутренних и внешних изменений в сфере инновационно-промышленного предпринимательства. Таким образом, можно подчеркнуть, что современные подходы инновационного развития инновационно-промышленного предпринимательства требуют грамотного и эффективного управления, и современные методы управления в сфере развития и формирования инновации, которые включают вышеназванные подходы, позволят комплексно обосновать стратегическое ведение, формирование и развитие инновационно-промышленных предприятий на долгосрочной перспективе и позволят повысить конкурентные позиции инновационно-промышленных предприятий на внутреннем и внешнем рынке.

Определяя важнейшие подходы к развитию инновационных промышленных предприятий, следует отметить, что, наряду с выявлением основополагающих подходов развития инновационных промышленных предприятий, изучение основных принципов представляется весьма полезным и своевременным явлением для нашего исследования, так как детальное и конкретное определение и выявление принципов, по нашему мнению, даёт возможность приблизиться максимально к рациональному и эффективному формированию механизмов развития инновационно-промышленных предприятий.

К числу наиболее важных принципов развития инновационного предпринимательства, по нашему мнению, следует отнести принцип открытости. Как отмечают Н.В. Алексеева, М.Б. Боброва, А.А. Сазонов, «этот принцип означает, что предприятие, которое считает себя инновационным, должно: уметь работать с внешними агентами, не входящими в его контур; использовать ресурсы сети партнеров для решения своих проблем; иметь повестку для внешнего круга специалистов. Предприятию необходимо уметь формировать сообщество вокруг той проблематики, над которой оно работает...» [1,с.36].

Если соблюдение принципов открытости развития инновационно-промышленных предприятий во многом влияет при формировании развития и организации предприятий, то при эффективной и рациональной деятельности на перспективу огромное влияние имеет принцип безопасности. Принцип безопасности подразумевает безопасное, эффективное и устойчивое функционирование инновационно-промышленных предприятий на дальнюю перспективу. В этом случае справедливо отмечено со стороны Г.Г. Лянной, что «безопасность предпринимательской деятельности – это состояние защищенности предпринимателя, при котором он в случае возникновения различных угроз может от них защититься и восстановить свою деятельность, используя законные механизмы реализации права» [8,с.41]. Говоря о безопасности инновационно-промышленного предпринимательства, мы, прежде всего, должны обратить внимания на безопасное сохранение основных регулирующих аспектов правовой, экономической и экологической составляющей деятельности предприятия. В правовом аспекте выделяется правовое регулирование инновационно-промышленного предпринимательства со стороны государственных и региональных органов власти. В экономическом аспекте следует выделить безопасность и обеспеченность как самого предприятия, так и работников, и служащих. В экологическом плане безопасность подразумевает сохранность экосистемы и выпуск безопасной продукции.

Таким образом, принципы развития инновационно-промышленных предприятий разнообразны и многогранны, однако при комплексном их применении и соблюдении

создаются эффективные условия развития инновационно-промышленного предпринимательства. Стоит отметить, что в некоторых случаях применяются все принципы, но с учетом определенных обстоятельств иногда применяется несколько принципов. Мы поддерживаем соблюдение всех принципов, но при этом целесообразное их выполнение.

Таким образом, рассмотренные нами факторы, подходы и принципы развития и формирования инновационно-промышленного предпринимательства считаются важными элементами, способствующими современному развитию инновационно-промышленного предпринимательства. Взаимосвязанное их внедрение обеспечивает высокий уровень деятельности промышленного предпринимательства и, в частности, инновационного предпринимательства. Выявление основных положительных факторов, организация оптимальных подходов, соблюдение конкретных принципов поможет раскрыть сферу деятельности инновационно-промышленного предпринимательства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева Н.В. Основные принципы построения и организации корпоративной инновационной системы предприятия / Н.В. Алексеева, М.Б. Боброва, А.А. Сазонов // Вестник университета (Государственный университет управления). -М., 2019. -№2. -С.С.35-38.
2. Баженова К.С. Социально-экономические факторы развития малого предпринимательства на уровне региона (на материалах Смоленской области): автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01/К.С. Баженова. -М., 2005.-24 с.
3. Василёнок В.Л. Развитие предпринимательства и факторы его определяющие / В.Л. Василёнок, Е.И. Алексашкина // Экономика и экологический менеджмент. -СПб., 2013. -№1. -С.8-16.
4. Иванов Д.В. Современные подходы к управлению инновационной деятельностью промышленного предприятия / Д.В. Иванов // Проблемы экономики и менеджмента. -Ижевск. 2015. -№1(41). -С.53-55.
5. Каленская Н.В. Методология формирования элементов инновационной инфраструктуры как основа обеспечения ресурсосберегающих технологий инновационного предпринимательства / Н.В. Каленская // Вестник Казанского технологического университета. -Казань, 2013. -№18. -С.333-335.
6. Корнева Е.В. Факторы, влияющие на предпринимательскую активность региона / Е.В. Корнева, А.В. Корень // Современные проблемы науки и образования. -М., 2014. -№6. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.science-education.ru/tu/article/view?id=16832> (дата обращения: 19.12.2019).
7. Кочурова Л.И. Бизнес-рынок - рынок без будущего / Л.И. Кочурова // Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. -М., 2018. -№2(98). -С.16-29.
8. Лянной Г.Г. Безопасность предпринимательской деятельности как неотъемлемый элемент безопасности государства / Г.Г. Лянной // Юридическая наука и правоохранительная практика. -Тюмень, 2016. -№3(37). -С.39-45.
9. Поникарова А.С. Методология управления инновационными промышленными рисками хозяйственных систем на разных стадиях инновационной деятельности: дис. на соис. уч. степени д-ра. экон. наук: специальность 08.00.05 / А.С. Поникарова. -Казань, 2015. -429 с.
10. Соловьева Е.А. Формирование кластера и развитие предпринимательской деятельности в инновационной экономике / Е.А. Соловьева // Концепт. -Киров, 2013. -№5(21). -С.92-98.
11. Хайруллина Д.Р. Факторы, определяющие развитие малого бизнеса / Д.Р. Хайруллина // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. -Кисловодск, 2017. -№3(97). -С.4. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-opredelyayuschie-razvitie-malogo-biznesa> (дата обращения: 28.03.2020).

АСОСҲОИ МЕТОДИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ-САНОАТӢ

Дар мақола муаллиф асосҳои методи рушди соҳибқорӣ инноватсионӣ-саноатиро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки бозор ҳамчун низомӣ муносибатҳои иқтисодӣ эътироф гардида, алоқаи истеҳсолотро бо истеъмол бо ёрии равандҳои хариду фурӯши молу сармоя, қувваи қарб вағайра ошқор менамояд. Соҳибқорӣ дар соҳтҳои иқтисодӣ рушдфӯтаи бозоргонӣ яке аз сегментҳои асосии бозор ба ҳисоб меравад, чунки ҳамчун катализатори рушди иқтисод ба шумор меравад. Муаллиф ба он ишорат менамояд, ки нақши қалидиро дар ташаккул ва рушди иқтисодӣ минтақавӣ баҳши соҳибқорӣ мебозад. Аз як тараф, ин бо имконияти мутобикшавии босуръат ба талаботи муносири бозор ва чун натиҷа, рақобатпазирии муносири устувор шартнок мегардад. Аз тарафи дигар, субъектҳои соҳибқорӣ ҳам хурд ва ҳам миёна метавонанд шуғлнокиро аҳолиро дар баробари қорхонаҳо ва корпоратсияҳои бузург таъмин намоянд. Омилҳо, муносибатҳо ва принципҳои рушди соҳибқорӣ инноватсионӣ-саноатӣ дар мақола баррасӣ гардида, унсурҳои муҳимме арзёбӣ мегарданд, ки ба рушди муносири соҳибқорӣ инноватсионӣ-саноатӣ мусоидат хоҳанд кард. Таъминӣ бо ҳам алоқамандӣ онҳо сатҳи баланди фаъолияти соҳибқорӣ саноатӣ, аз ҷумла соҳибқорӣ инноватсиониро таъмин менамояд.

Қалидвожаҳо: фаъолияти инноватсионӣ, гузариш ба соҳибқорӣ инноватсионӣ-саноатӣ, муқамалгардонии иқтисодӣ инноватсионӣ, рушди иқтисодӣ инноватсионӣ, талаботи бозорҳо

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННО-ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье автором рассмотрены методические основы развития инновационно-промышленного предпринимательства. Автор отмечает, что рынок признан как система экономических отношений, раскрывающая связь производства с потреблением с помощью процессов купли-продажи товаров-капиталов, рабочей силы и так далее. Предпринимательство в структуре развитой рыночной экономики считается одним из главных сегментов рынка, так как считается катализатором экономического роста. Автор указывает на то, что ключевую роль в формировании и развитии региональной экономики играет предпринимательский сектор. С одной стороны, это обусловлено его возможностью быстрой адаптации к современным требованиям рынка и как следствие

современной стабильной конкурентоспособности. С другой стороны, субъекты как среднего, так и малого предпринимательства сумеют обеспечить занятость населения наравне с крупными предприятиями и корпорациями. Рассмотренные в статье факторы, подходы и принципы развития и формирования инновационно-промышленного предпринимательства считаются важными элементами, способствующими современному развитию инновационного-промышленного предпринимательства. Взаимосвязанное их внедрение обеспечивает высокий уровень деятельности промышленного предпринимательства и, в частности, инновационного предпринимательства..

Ключевые слова: инновационная деятельность, переход на инновационно-промышленное предпринимательство, совершенствование инновационной экономики, развитие инновационной экономики, потребность рынков

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPMENT OF INNOVATIVE INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP

In the article, the author considers the methodological foundations for the development of innovative and industrial entrepreneurship. The author notes that the market is recognized as a system of economic relations that reveals the connection between production and consumption through the processes of buying and selling goods, capital, labor, and so on. Entrepreneurship in the structure of a developed market economy is considered one of the main market segments, as it is considered a catalyst for economic growth. The author points out that the business sector plays a key role in the formation and development of the regional economy. On the one hand, this is due to its ability to quickly adapt to modern market requirements and, as a consequence of its current stable competitiveness. On the other hand, both medium and small businesses will be able to provide employment for the population on a par with large enterprises and corporations. The factors, approaches and principles of the development and formation of innovative and industrial entrepreneurship considered in the article are considered important elements contributing to the modern development of innovative industrial entrepreneurship. Their interrelated implementation ensures a high level of industrial entrepreneurship and, in particular, innovative entrepreneurship.

Keywords: innovative activity, transition to innovative industrial entrepreneurship, improvement of the innovative economy, development of the innovative economy, market demand

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фазилова Муҳайё Исмоилҷонова* - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ассистент. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Бохтар, кӯчаи Айни, 67. Телефон: **919-18-43-43**

Тоҳирова Раҷабмо Сафаровна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудит. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: **moh-72@mail.ru**. Телефон: **(+992) 935-32-08-36**

Сведения об авторах: *Фазилова Муҳайё Исмоилҷонова* - Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава, ассистент. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, улица Айни, 67. Телефон: **919-18-43-43**

Тоҳирова Раҷабмо Сафаровна – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и аудита. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **moh-72@mail.ru**. Phone: **(+992) 935-32-08-36**

Information about the authors: *Fazilova Mukhayo Ismoiljonovna* - Bokhtar State University named after N.Khusrava, assistant. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Aini street 67. Телефон: **919-18-43-43**

Tohirova Rajabmo Safarovna - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Analysis and Audit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: **moh-72@mail.ru**. Phone: **(+992) 935-32-08-36**

УДК.:331.08

ОСНОВНЫЕ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКИХ ДОМОХОЗЯЙСТВ

Файзуллаева К.Н., Сайнакова М.П.

Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН

В условиях рыночной экономики роль сельских домохозяйств является важным фактором развития сельской экономики и решения проблемы продовольственной безопасности, снижения уровня безработицы и отток сельской миграции. Поэтому данная проблема в целом по экономике и аграрном секторе имеет давнюю историю. С научно-теоретической точки зрения приводится различные понятие «домохозяйств», «сельская домохозяйств», «личное подсобное хозяйство» и др.

Домашнее хозяйство – это совокупность лиц, проживающих в одном жилом помещении как связанных, так и не близки родственными отношениями и имеющих общий бюджет. Домохозяйство составляет даже из одного человека.

Домашнее хозяйство – совокупность людей, который живущих в одном жилом помещении как связанных, так и не близки родственными отношениями и имеющих общественный бюджет. Также домохозяйство составляет один человек.

В статье подчеркивается, что основным мерилем уровня жизни населения является размер получаемого им дохода, данный показатель в республике еще не достаточно высок, а в

сельских местностях оно еще ниже этого уровня. Домохозяйства будут участвовать в инвестиционных проектах, и получать от этого пользу. Необходимо отметить, что для этих целей созданные Комитеты развития джамоатов помогут мобилизовать домохозяйства получать финансовые потоки на реализацию разрабатываемых проектов. В связи с этим, целесообразно можно предложить основные пути повышения уровня жизни сельских домохозяйств в различных направлениях [3,с.12]. Влияние проекта будут ощущаться в увеличение урожайности сельскохозяйственных культур, продуктивности животных вследствие лучшего использования вводимых ресурсов. В данном случае улучшится состояние здоровья людей, что в конечном итоге позволит получать населению дополнительный доход. Другим направлением повышения доходности домохозяйств является внедрение положительных, модельных, экономически эффективных и интенсивных технологий, которые адаптируются с учетом условий регионов. Важно подчеркнуть, что выдвинутые идеи на практике могут быть длительным процессом вместе с тем, выводит на поверхность тех форм собственности, что в экономической науке называется укладами, которой понимаются формы организации труда, производства и повышения производительности труда [4,с.69]. Наряду с этим следует подчеркнуть, что перечисленные идеи могут быть продолжительными процессами, вводит на поверхность тех форм собственности, которые можно назвать укладами. Понятие уклад – это форма организации труда, объема производства и повышения производительности труда.

Исследованием установлено, бюджеты домашних хозяйств является одной из отраслей социально-экономической деятельности, изучающей социальный уровень жизни населения и его материальное состояние. Материалы собранных обследований дают объективную характеристику состояния, изменение структуры доходов и расходов, потребления и расходования многообразных групп населения, позволяющие определить различия в независимости от половозрастного состава семьи, загруженности населения в различных средах деятельности, а также на предприятиях различных форм достояния.

все бюджеты домашних хозяйств вступает одной из важнейших отраслей социально-экономической деятельности, который изучает социальный уровень жизни сельского населения. Информация составленных обследований дают объективную картину состояния, изменение структуры затрат и накоплений, потребления и расходования разнообразных слоев населения, который обуславливает различия в самостоятельности от половозрастного состава семейства, занятости населения в различных сферах деятельности, а также на различных предпринимательских деятельности.

Необходимо отметить, что статистический бюджет домашних хозяйств был принят в соответствии с Постановлением Совета Министерств Таджикистана от 3 ноября 1951 года №4354 Статистические органы республики с 1952 года была проведена регулярное выборочное исследование бюджетов рабочих, служащих и колхозников [1,с.3].

В статье по-особому подчеркивается, что в республике были обследованы - 1250 семей, из них – 853 семьи рабочих из всего отраслей народного хозяйства, 357 семей колхозников и 40 семей пенсионеров из числа рабочих, служащих и колхозников. Можно утверждать, что настоящее время в республике были обследованы - 3000 бюджетов домашних хозяйств, из них - 150 домохозяйств в городских местностях и 1850 в сельских местностях. Состав домашнего хозяйства в сельских местностях по республике приводится в табл.1.

Таблица 1. Состав домашнего хозяйства в сельских местностях [1]
Table 1. Composition of households in rural areas

	Г о д ы					2018 по сравнению с 2014 г., в %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Число обследованных домашних хозяйств	1850	1850	1850	1850	1850	
В среднем на 100 домохозяйств (человек)	548	704	705	696	689	125,7
В том числе						
Наличных	627	634	633	621	613	-97,7
Из них работающие	136	140	138	131	126	-92,6
Пенсионеры не работающие	41	42	44	47	46	112,1
Стипендиаты	1	0	0	0	1	
Прочие члены домохозяйства	449	452	451	443	440	-97,9
Из них дети до 16 лет	278	254	267	248	247	-88,8

Источник: Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Основные показатели обследования бюджетов домашних хозяйств. –Душанбе, 2019. -С.12.

Данная таблица 1 свидетельствует о том, что число обследованных домашних хозяйств в

сельской местности остался без изменений. В среднем на 100 домохозяйств увеличилась на 141 человек или же 125,7%, а наличных -97,7%; из них работающие – 92,6%; уменьшились. Также пенсионеры не работающие увеличились на 112,1%, а также прочие домохозяйства – 97,9% из них дети до 16 уменьшились на 88,8%. Приведенные данные показывает, что бюджетные домашние хозяйства обладают высоким значением в изучении закономерностей дохода. Они характеризуют уровень удовлетворения вещественных и внутренних надобностей населения по социальным группам, а также, в зависимости от величины затрат, освещение сетевой разнообразных источников в развитии семейных доходов, обнаруживают локализация потребления от уровня среднедушевых доходов, составы семейства и других социально-экономических симптомов.

Для решения данного вопроса необходимо понять уровень жизни сельских домохозяйств. Уровень жизни сельских домохозяйств - это совокупность вещественных и внутренних потребностей человека и степень её удовлетворенности, позволяющими быть активным членом в своем кругу [5,с.132].

Как отмечалось выше, что уровень жизни сельских домохозяйств, необходимо изучить с величиной и динамикой денежных доходов. Как нам известно, доходы сельских домохозяйств отличаются по своему составу и структуре от доходов городского населения. Важнейшее отличие заключается в том, что размер оплаты труда в формировании бюджета сельской семьи резко упало. Доказано, что размер заработной платы в сельском хозяйстве является самыми низкими среди других отраслей республики [11,с.14]. На основе исследования нами выявлены, что к социальной сферы отрасли относятся: здравоохранения, образования, культуры и научного обслуживания в этих отраслях произошло снижение зарплаты по отношению к другим отраслям по стране. Следует подчеркнуть, что домашнее хозяйство выступает в качестве воспроизводстве рабочей силы, но ограничивают мобильность сельского населения. Таким образом, заработная плата и продукции личного подсобного хозяйства является основными доходами сельских домохозяйств. Среднедушевой совокупный доход населения (на одного члена домохозяйства в месяц) приводится в табл. 2.

Таблица 2. Среднедушевой доход населения (по данным выборочного обследования домашних хозяйств) – на одного члена домохозяйства в месяц [1]

Tables 2. Average per capita income of the population (according to the sample household surveys) - per household member per month

	2015 г.		2016 г.		2018г.	
	в сомонах	в%	в сомонах	в%	в сомонах	в%
Всего	297,61	100,0	351,4	100,0	409,78	100,0
из них:						
Трудовые доходы	154,52	51,9	164,07	46,7	196,98	100,0
Пенсии, пособия, стипендии	20,17	6,8	21,97	6,3	26,70	6,5
Компенсационные выплаты, включая благотворительную помощь	3,34	1,12	4,64	1,32	0,03	0,01
доход от собственности	0,49	0,16	0,29	0,08	0,46	0,11
Доход от продажи недвижимости	0,08	0,03	0,66	0,19	0,33	0,08
Доход от личного подсобного хозяйства	45,64	20,2	43,84	12,49	22,43	5,5
Прочие денежные поступления	73,27	32,5	94,27	26,8	162,85	39,7

Источник: Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Ежегодник РТ. – 2019. -С.122 [1]

Как видно из данных таблицы 2, что доходы подсобных хозяйств относится к числу основными элементами социально-трудовой деятельности в сельской местности. Удельный вес личного подсобного хозяйства в структуре валового дохода сельского хозяйства за эти годы идет тенденция уменьшение от 20,2 и 12,49% и составил 14,7% . Личные подсобные хозяйства играет активную роль для стабильного и дополнительного источника доходов сельской семьи и зависит от уровня оплаты труда, доходов от собственности, инфляции и др. [7,с.79]. Важно признать, что важнейшими проблемами продовольственной безопасности в стране являются определенное неравенство в недоступности продуктов питания, а также к качественными экологическими чистыми продуктами для сельского населения. Также отметить, что величина доступности к продовольствиям питания намного ниже, чем городской местности. Подобный же одинаковый доступ к продовольственным питаниям наблюдается сельской местности.

Также подчеркнуть, что основным доходом в сельском хозяйстве является продукция личных подсобных хозяйств. Личное подсобное хозяйство (ЛПХ) относится к числу важнейших элементов социально-трудовой сферы села. Доля личного подсобного хозяйства в структуре совокупного дохода сельского хозяйства повысилась и стала доминирующей. В

условиях низкого уровня оплаты труда и доходов от собственности, инфляции, именно личные подсобные хозяйства выполняют роль активного, стабильного и дополнительного источника доходов для работников сельского хозяйства и его семьи.

Исследование показали, что произведенная продукция личных подсобных хозяйств может применяться сельским населением в разных целях. Личное подсобное хозяйство играет огромное значение для развития сельского хозяйства, обеспечивает необходимыми продуктами питания, а также помогает своим родственникам в городах [2,с.24].

В условиях рыночной экономики немаловажным фактором развития личных подсобных хозяйств является обязательных условий доступность жизненных средств для сельской семьи. Ученый Абдуллоев В.В. подчеркивает, что для развития занятости личных подсобных хозяйств влияют следующие факторы: социально-экономические, координации с дехканскими (фермерскими) хозяйствами и сельскохозяйственными кооперациями [13,с.75].

Переход республики к рыночной отношениям, произошли изменение всех сферах, но особенно эти изменения очутились в сфере распределительных отношений и привели к усилению дифференциации в уровне жизни особенно сельского населения.

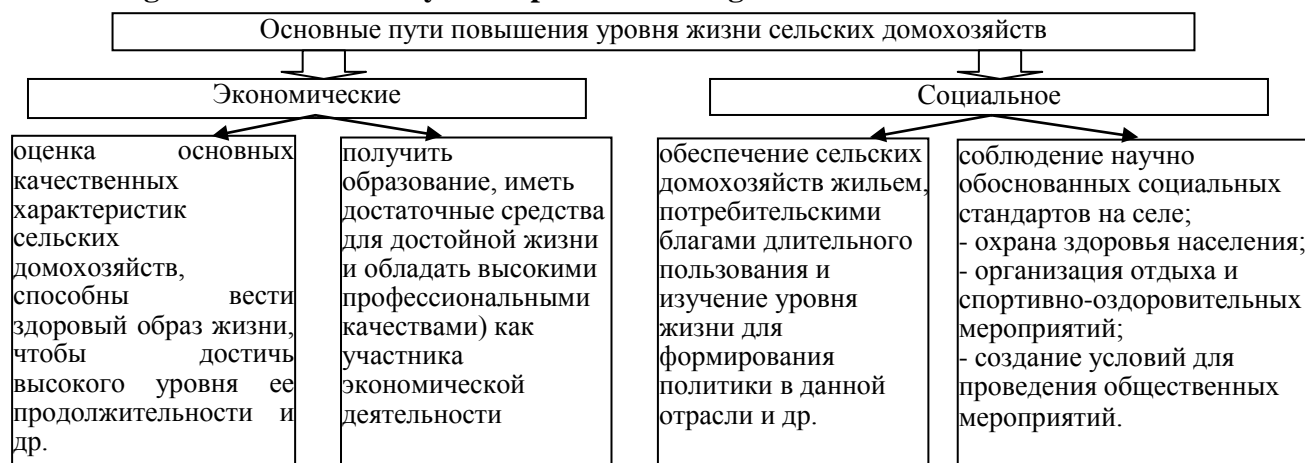
Исследованием установлено, что уровни жизни сельских домохозяйств появляется достаточно примитивной и многогранность категорией. Она характеризуется совокупностью истинных социально-экономических обстоятельств жизнедеятельности сельского населения.

В статье по-особому подчеркивается, что Правительством Республики Таджикистан уделяется особое внимание проблемами подъёма материального и культурного уровня жизни сельского населения. Рыночная экономика проявляет новый характер занятости трудоспособного населения и особенно в сельском хозяйстве. В данной отрасли возникли новые источники доходов, увеличилось количество незанятых и лиц без постоянных источников дохода. Поэтому, эти условия оказывают влияние на состав и структуру потребительских затрат населения и продовольственных и непродовольственных товаров и услуг.

Анализ показал, что за единицу изучения принимается домашнее хозяйство, которое обуславливаться как совокупность вместе обитающих личностей, для которых общими являются бюджет и место проживания. Также для экономического развития близкие связи не является обязательным проживая совместно и ведение совместное хозяйство, члены домашнего хозяйства могут быть и не близкими. С исследовательской позиции совокупности домашних хозяйств отличаются семейные домашние хозяйства, определение которых дополнением непрерывным соглашением родственных отношений между их членами.

Важнейшим направлением повышения доходности домохозяйств является внедрение положительных, модельных, экономически эффективных и интенсивных технологий, которые адаптируются с учетом условий региона. Анализом установлено, что увеличиться урожайности сельскохозяйственных культур, продуктивности животных вследствие лучшего использования вводимых ресурсов. Кроме того, улучшиться состояние здоровья людей, что в конечном итоге позволит получать населению дополнительный доход. Основными путями повышения уровня жизни сельских домохозяйств приводится в схеме 1.

Схема 1. Основные пути повышения уровня жизни сельских домохозяйств
Figure 1. The main ways to improve the living standards of rural households

Как видно из представленной схеме 1, что основными путями повышения уровня жизни сельских домохозяйств относятся: оценка основные качественные характеристики сельских

домохозяйств, ведущая вести здоровый образ жизни, возможность иметь получить образование, достаточные финансовые средства для достойной жизни и обладать высокими профессиональными качествами, номинального и реального дохода сельских домохозяйств и обеспечение жильем, потребительскими благами длительного пользования.

Следует подчеркнуть, что сельские домохозяйства характеризуется низким уровнем материальной обеспеченности и отсутствия необходимых достаточном степени рабочих мест, а также вследствие высокой социальной напряженности и низкими заработной платы [9,с.29].

В статье по-особому подчеркивается, что объем производства продукции произведенным домашним хозяйствам используется для различных целях. Как нам известно, домашнее хозяйство имеет огромное значение для жизни сельского жителя. Также не только обеспечивало свою семью необходимыми продовольственными продуктами, но и дает возможность помочь своим родственникам в городах.

Для сельской экономики Республики Таджикистана, в которой большинство населения являются наемными работниками, такая низкая доля трудовых доходов свидетельствует о том, что основное, занятое населения может быть главным источником существования. Можно учесть, что данная проблема приводит к сокращению базы налогообложения и отчислений во внебюджетные фонды, поскольку вторичная занятость в большинстве случаев практически нигде не фиксируется. Исходя вышеизложенного, столь резкое снижение удельного веса заработной платы в структуре доходов населения зависит от ряда некоторых факторов к ним можно отнести;

Во-первых, система социального партнерства республики не отвечает требованиям современного этапа развития экономики, она не обеспечивает нормального участия работодателей в функционировании системы. Также учесть, что до сих пор не выработаны эффективные способы воздействия на мотивацию роста интересов сельских предпринимателей [6,с.88].

Во-вторых, основными формами увеличения доходов сельского населения является стимул трудовой активности. При применении государственных социально-экономических программ необходимо предусмотреть меры по опережающим темпам роста заработной платы по сравнению с другими доходами, для этого в будущем увеличить долю оплаты труда в их общей массе не менее чем до 50%.

В-третьих, существует информационная база, способствующая обеспечивающая повышение на цену услуги труда и взаимодействия работодателя и работника, то отсутствие полной информации о состоянии рынка труда у работника приводит к установлению более низкой цены услуги труда.

Следует изложить, что аграрная реформа происходящее в республике в структуре доходов сельского населения связаны, в основном со значительным увеличением доли прочих доходов, от коммерческой и независимой профессиональной деятельности, и наблюдается тенденция сокращения удельного веса социальных трансфертов, отражающих уход государства от решения социальных проблем сельской местности.

Основными целями государственной поддержки домохозяйств в сельском хозяйстве являются;

- обеспечивать занятости сельского населения;
- пополнить внутреннего рынка продовольственными товарами, изделиями художественно промысловых и ремесленнических товаров сельской местности;
- увеличение доходности и товарности продукции домохозяйств сельских местностях;
- обеспечение социально-экономической безопасности сельской семьи [12,с.45].

Важно отметить, что сельское хозяйство резко отличается от других отраслей. К особенностям сельского хозяйства относятся; сезонности производства, природно-климатические, сезонности использования трудовых ресурсов, низкого уровня механизации трудовых процессов и необходимости использования трудовых усилий в личном подсобном хозяйстве. Но главные причины его социальной деградации - отсутствие комплексной, активной государственной поддержки сельского хозяйства [8,с.249]. Распространение в ходе аграрной реформы концепции стихийного, нерегулируемого рынка и на сельской местности.

Основным фактором повышения благосостояния общества является производство, которое удовлетворяет потребности населения, так как в результате понижения эффективности общественного производство не может обеспечить удовлетворение потребности населения. Поэтому эффективность труда является основным фактором обеспечения потребности населения [10,с.108].

Таким образом, нами предложены, что уровень дохода сельского населения связан с

размером членов семьи и состав населения по источникам средств существования, число детей, взрослых иждивенцев семьи, пенсионеров, проживающих в семьях и отдельно. Уровень материальной обеспеченности домохозяйств в значительной мере зависит от соотношения числа работающих и неработающих членов домохозяйства, то есть от показателей занятости. Как нам известно, в малообеспеченных сельских домохозяйствах наблюдается самая низкая занятость и самая высокая нагрузка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Ежегодник Республики Таджикистан. – 2019. –С.12.
2. Гончаренко А. Мобильность населения и качество жизни / А. Гончаренко // Экономика и математические методы. - 2002. -№11. -С.24-35.
3. Жеребин В.М. Домашние хозяйства: потребление в период преобразований / В.М. Жеребин, В.Н. Землянская // Народонаселение. - 1999. -№3. -С.18-20.
4. Жеребин В.М. Экономика домашних хозяйств и некоторые средства ее макро моделирования / В.М. Жеребин // Экономика и математические методы. - 1997. -№1. -С.63-69.
5. Кадыров Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния / Д.Б. Кадыров. – Воронеж: ВГУ, 2004. – С.132-135.
6. Махмудова Ш.Х. Место и роль домохозяйств в системе экономики сельского хозяйства / Ш.Х Махмудова // Материалы научного практического семинара на тему: «Современная технология основные факторы повышения эффективности производства продукции сельского хозяйства». –Душанбе: Ирфон, 2018. -С.88-90. (на тадж.языке).
7. Нуралиев А. Система показателей уровня жизни населения / А. Нуралиев // Мат. Межд. научно-практ. конф. «Достойные условия трудовой жизни как основа развития общества». –Воронеж, 2010. –С.79-86.
8. Рофизода Саидбек Хасан. Теоретические основы распределения доходов и благосостояния в экономической мысли / Рофизода Саидбек Хасан. –Душанбе, 2019. -С.248-249.
9. Сайнакова М.П. Сущность и значение сельских домохозяйств в экономических литература / М.П. Сайнакова // Материалы научно-практической конференции на тему: «Основные пути государственного регулирования продовольственного рынка». –Душанбе, 2019. -С.138-142. (на тадж.языке).
10. Содикова Ш.К. Человеческий капитал и воспроизводство: направления, развитие и перемены / Ш.К. Содикова. – 2019. -С.108-109. (на тадж.языке).
11. Умаров Х.У. Повышение уровня занятости как фактор ускорения динамики и эффективности национальной экономики / Х.У. Умаров // Проблемы трудовых отношений и социального развития Таджикистана. Мат. Респ. науч.-практ. конференции. –Душанбе, 2008. –С.14-17.
12. Файзов Н.Б. Основные направления государственной поддержки сельских домохозяйств Республики Таджикистан / Н.Б. Файзов // Материалы научно практического круглого стола на тему: «Государственная поддержка сельского хозяйства, основные факторы, обеспечение продовольственной безопасности». – Душанбе: Ирфон, 2019. –С.45-46.
13. Файзуллаева К.Н. Шарифова Ф.И. Политехнический Вестник серия: Интеллект, Инновации, Инвестиции. – 2019. -№3(47). -С.75-76.

РОҶҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ФАЪОЛИЯТИ ХОЧАГИҲОИ ХОНАВОДА

Дар мақолаи мазкур роҳҳои асосии баланд бардоштани фаъолияти хоҷагиҳои хонавода дар деҳот баррасӣ гардидааст. Асосҳои илми мафҳуми хонаводаҳои деҳот омӯхта шуданд. Мафҳуми хонавода илмӣ асоснок шуда, дар шакли зайл шарҳ ёфтааст: - ин маҷмӯи шахсонест, ки дар як манзил зиндагӣ мекунанд, новобаста аз ҳешовандӣ доштан ё надоштан буҷаи умумӣ доранд. Қайд шудааст, ки таҳқиқи сатҳи зиндагии хонаводаҳои деҳот бояд аз омӯзиши андоза ва динамикаи даромади пулӣ оғоз шавад. Муқаррар карда шудааст, ки даромади хонаводаҳои деҳот бо таркиб ва сохтори худ, аз даромади аҳолии шаҳр куллан фарқ мекунанд. Тафовути асосӣ дар он аст, ки аҳамияти музди меҳнат дар ташаккули буҷаи оилаи деҳот якбора коҳиш ёфтааст. Ин аз он сабаб ба амал омадааст, ки музди меҳнати кормандони соҳаи кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳо паст мебошад. Роҳҳои асосии баланд бардоштани сатҳи зиндагии хонаводаҳои деҳот инҳоянд: ҳаҷми даромади гирифтаи онҳо, иштирок дар лоиҳаҳои инвестиционӣ ва аз он манфиат гирифтани сафарбар кардани хонаводаҳо барои чараҳои молиявӣ барои татбиқи лоиҳаҳои таҳияшаванда, баланд бардоштани ҳосили зироатҳои кишоварзӣ, маҳсулнокии ҳайвонот аз ҳисоби беҳтар истифода бурдани захираҳои ҷорӣ ва солимии одамон, ки дар ниҳоят ба аҳоли даромади иловагӣ мегиранд пешниҳод гардидааст. Инчунин, дар мақола масъалаҳои ҷорӣ намудани технологияҳои муосири нерӯу захирасарфақунанда ва истифодаи техникаҳои хурди кишоварзӣ, ки ба шароити минтақаҳои ҷумҳурии мутобик карда шудаанд, ҳамчун роҳҳои асосии баланд бардоштани даромаднокии хоҷагиҳои хонавода пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: хоҷагиҳои хонавода, роҳҳои асосии рушд, ташаккулибӣ, сатҳи зиндагии аҳоли, даромади умумӣ, маблағ, буҷети оилаҳои деҳот, соҳаи кишоварзӣ.

ОСНОВНЫЕ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УРОВНЯ ЖИЗНИ СЕЛЬСКИХ ДОМОХОЗЯЙСТВ

В данной статье рассматриваются основные пути повышения деятельности уровня жизни сельских домохозяйств. Изучены научные основы понятия сельских домохозяйств. Научно-обоснованы понятие домашнее хозяйство – это совокупность лиц, проживающих в одном жилом помещении как связанных, так и не связанных родственными отношениями и имеющих общий бюджет. Исследование показали, что уровень жизни сельских домохозяйств, необходимо начинать с изучения величины и динамики денежных доходов. Установлено, что доходы сельских домохозяйств отличаются по своему составу и структуре от доходов городского населения. Главное отличие состоит в том, что значение оплаты труда в формировании бюджета сельской семьи резко упало. Это произошло вследствие того, что размер заработной платы в сельском хозяйстве один из самых низких в

республике среди других отраслей. Предложены, что основными путями повышения уровня жизни сельских домохозяйств являются: размер получаемого им дохода, участие в инвестиционных проектах и получать от этого пользу, мобилизовать домохозяйства получать финансовые потоки на реализацию разрабатываемых проектов, увеличение урожайности сельскохозяйственных культур, продуктивности животных вследствие лучшего использования вводимых ресурсов и улучшится состояние здоровья людей, что в конечном итоге позволит получать населению дополнительный доход. Также предложены внедрение современных энергосберегающих технологий и использование малой сельскохозяйственной техники, адаптированной к условиям регионов республики, в качестве основные пути повышения рентабельности домохозяйств.

Ключевые слова: основные пути повышения, уровня жизни, сельских домохозяйств, денежные доходы, бюджета сельской семьи, сельское хозяйство.

MAIN WAYS TO IMPROVE THE PERFORMANCE STANDARDS OF RURAL HOUSEHOLDS

This article examines the main ways to improve the activity of the living standards of rural households. The scientific foundations of the concept of rural households have been studied. The concept of a household has been scientifically substantiated - it is a set of persons living in the same dwelling, both related and not related by kinship and having a common budget. The study showed that the standard of living of rural households should start with studying the value and dynamics of cash income. It has been established that the income of rural households differs in composition and structure from the income of the urban population. The main difference is that the importance of wages in the formation of the budget of a rural family has fallen sharply. This is due to the fact that wages in agriculture are one of the lowest in the country among other republic. It is proposed that the main ways to improve the living standards of rural households are: the amount of income they receive, participation in investment projects and benefit from this, mobilize households to receive financial flows for the implementation of projects under development, an increase in crop yields, animal productivity due to better use of introduced resources and improve the health of people, which ultimately will allow the population to receive additional income. The introduction of modern energy-saving technologies and the use of small agricultural machinery, adapted to the conditions of the regions of the republic, are also proposed as the main ways to increase the profitability of households.

Keywords: the main ways, to improve, the standard, of living, rural households, cash income, the budget of a rural family, agriculture.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Файзуллоева Каромат Наврусовна* – Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ, мудири шӯъбаи омӯзиши равандҳои кластеркунони дар комплекси агросаноатӣ. **Суроға:** 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти-Нав, 306. Тел: **919-17-47-83**
Сайнакова Мухай Парпишоевна - Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ, унвонҷӯ. **Суроға:** 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти-Нав, 306. Телефон: **934-58-33-33**

Сведения об авторах: *Файзуллоева Каромат Наврусовна* – Институт экономики и системного анализа сельского хозяйства ТАСХН, кандидат экономических наук, зав отделом изучение процесса кластеризации агропромышленного комплекса. **Адрес:** 734020, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти-Нав 306. Телефон: **919-17-47-83**

Сайнакова Мухай Парпишоевна – Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, соискатель. **Адрес:** 734020, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти-Нав 306. Тел.: **934-58-33-33**

Information about the authors: *Fayzullaeva Karomat Navrusovna* - Institute of Economics and Systems Analysis of Agriculture, TASKHN, candidate of economic sciences, head of the department for the study of the process of clustering of the agro-industrial complex. **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Khayoty-Nav street 306. Phone: **919-17-47-83**

Sainakova Mukhayo Parpishoevna - Institute of Economics and Systems Analysis of Agricultural Development of the TASKHN, applicant Address: 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Khayoty-Nav street 306. Phone: **934-58-33-33**

УДК 330.34

НАЛОГИ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Давлатов Д.С.

Таджикский национальный университет

Действующая система налогового регулирования национальной экономики и применяемые налоговые регуляторы экономики не стали действенным механизмом экономической и социальной стабильности из-за низкой доходности предприятий, предпринимательской деятельности, сокращения количества производящих предприятий, применения устаревшего оборудования, отсутствия инвестиций и др.

Налоговое регулирование направлено на стимулирование развития прогрессивных отраслей региональной экономики, устранение причин отсталости регионов, проведение региональной политики с целью уменьшения различий в хозяйствовании регионов.

С помощью налогов решаются важные социальные задачи: регулируются доходы разных социальных групп населения, устанавливаются налоговые льготы исходя из требований

социальной политики, освобождаются от налогов определенные лица и виды деятельности, затраты и т.п.

В республике роль налогового регулирования в социально -экономическом развитии регионов в условиях переходного периода к рыночным отношениям, обеспечения устойчивости местного бюджета и определения налогового потенциала недостаточно изучены и разработаны.

В настоящее время все виды налоговых доходов, поступающие в бюджеты на постоянной или кратковременной основах, признаются собственными налоговыми доходами бюджетов. Определение собственных доходов не совсем корректное, так как разделение налогов следует осуществлять, исходя из возможностей соответствующего уровня власти не только планировать поступление данного налога, но и управление элементами соответствующих налогов.

Важную роль, в формировании местных бюджетов играет система межбюджетных отношений, то есть отношений, складывающихся между республиканским и местными бюджетами.

Исследование показывает, что в анализируемых регионах идет недобор налогов, из-за чего доходов местных бюджетов меньше, чем расходов, государство выделяет из республиканского бюджета субвенции для оказания финансовой помощи. Постоянное оказание финансовой помощи привело к иждивенческому настроению местных органов власти, и они не заинтересованы в развитии регионов, в развитии предпринимательства в различных отраслях экономики. В Республике Таджикистан бюджеты регионов для их сбалансирования получают субвенции в ГБАО, Хатлонской области и бюджеты городов, районов республиканского подчинения (РРП).

Исследование показывает, что в РРП ежегодно субвенции получают г.Турсунзаде, районы: Варзоб, Лахш, Рахш, Нуробод, Санговор, Тоҷикабод, Файзабод и Шахринав и другие. Некоторым бюджетам выделяются не только субвенции, но и дотации, бюджетные ссуды, например, бюджету города Турсунзаде (табл.1).

Таблица1. Налоговые поступления в бюджет г. Турсунзаде в 2015-2019 годы (тыс. сомони)
Table 1. Tax revenues to the budget of Tursunzade in 2015-2019 (thousand somoni)

	2015	2016	2017	2018	2019
Подходный налог	33167262	18099704	28937856	29983564	30502951
Налог на прибыль	260769	5328976	109366887	16274061	1200896
НДС	610943	7147422	11476264	7894980	7054596
Налог пользователей автомобильных дорог	20337308	4220850	9948212	9746103	6513036
Налог по упрощенной системе	10041667	14539294	13364573	14929735	15826387
Налогообложения физических лиц, осуществляющих деятельность на основе патента или свидетельства	5934315	659368,35	732631,5	814035	3628930
Единый налог с производителей сельскохозяйственной продукции	2227636	2475151	2750167,8	3055742	2917000
Специальный режим налогообложения для субъектов игорного бизнеса.	2471957	2746618,5	3051798,3	3390887	30112
Акцизы	16767	18630	20700	2340	204030
Налоги на природные ресурсы	935092	1208917	1094162	817441	941675
Налог с владельцев транспортных средств	2934353	2650698	245059	2458098	4034939
Налог на недвижимое имущество	6761027	8968504	6267781	1400226	9806241
Земельный налог	5167248	5741386,9	6379318,8	7088132	1182484
Госпошлина	9418229	2002595	1900000	2111811	2805251
Другие неналоговые поступления	941829	1540527	1245252	1931910	3926134
Всего	77534817	657238602	95500000	94665885	93476140
Субвенция			10000000	100000	
Дотация	279695				
Бюджетная ссуда	1465037	17000000			

Источник: Министерство финансов Республики Таджикистан

Данные таблицы свидетельствуют, что поступления подоходного налога с физических лиц в 2019 году, по сравнению с 2015 годом, уменьшилось и составило 91,9%, т.е. на 8,1% меньше. Налог на прибыль с юридических лиц в 2019 году увеличился в 4,6 раза, по сравнению с 2015 годом, НДС увеличился в 2019 году, по сравнению с 2015 годом, в 11,5 раза.

Налог по упрощенной системе в 2019 году возрос, по сравнению с 2015 годом, в 1,6 раза, а налогообложения физических лиц, осуществляющих деятельность на основе патента или

свидетельства возросло в 2019 году, по сравнению с 2015 годом, в 6,1 раза, единый налог с сельхозпроизводителей 2019 увеличился, по сравнению с 2015 годом, в 1,3 раза. Так, для сбалансирования местного бюджета г. Турсунзаде в 2017 году было выделено субвенций на сумму 10 млн. сомони, а в 2018 году один млн. сомони. Бюджет г.Турсунзаде в 2015 году получил дотацию в сумме 276 тыс. сомони, а также получил бюджетную ссуду в 2016 году в сумме 17 млн. сомони.

Налоговые доходы и налоги, зачисляемые в местные бюджеты на постоянной основе, но по которым соответствующие органы не имеют права управлять их элементами. К местным налогам относятся налог на недвижимое имущество и налог на транспортные средства.

В экономической литературе налоги и налоговые доходы местных бюджетов предлагается разделить на следующие виды: собственные, постоянно закрепленные и регулирующие.

Собственными налоговыми доходами являются налоговые доходы соответствующего бюджета, которые формируются при взимании налогов, принадлежащих тому же уровню налоговой системы, что и получающий их бюджет в рамках бюджетной системы, по которым соответствующие органы власти имеют возможность управлять их элементами.

Нормативы отчислений доходов по данным налогам устанавливаются, как правило, при утверждении государственного бюджета на очередной финансовый год.

Однако следует иметь в виду, что пока местные бюджеты их доходная и расходная часть будет устанавливаться централизованно, а местным органам власти не будут расширены права и дана самостоятельность в формировании собственных налоговых доходов местного бюджета, они не будут заинтересованы в повышении собираемости налогов.

При этом следует определить абсолютную налоговую самостоятельность как отношение суммы собственных налогов к общей сумме налоговых платежей, зачисленных (поступивших) в местный бюджет.

$$HCA = \frac{\sum HC}{HPO} \times 100\%$$

где HCA - абсолютная налоговая самостоятельность;

$\sum HC$ -сумма собственных налогов;

HПО- общий объем налоговых платежей.

Показатель относительной налоговой самостоятельности определяется отношением суммы налогов и налогов, постоянно закрепленных за соответствующим бюджетом к общей сумме налоговых платежей зачисленных (поступивших) в местный бюджет.

$$HCO = \frac{\sum HCЗН}{HПО} \times 100\% \text{ где}$$

HCO- относительная налоговая самостоятельность;

$\sum HCЗН$ -сумма налогов собственные и закрепленные налоги;

HПО- общий объем поступивших налогов.

Показатель относительной налоговой самостоятельности может отражать способность органов местного самоуправления к планированию налоговых поступлений в бюджет на перспективу. Однако управлять налогами местные органы власти могут только частью таких поступлений - элементами собственных налогов, а регулирующие налоги устанавливаются государством.

В целях укрепления налоговой базы, создания долгосрочных стимулов к развитию РРП необходимо представить местным органам власти права по регулированию всех элементов по местным налогам.

Это обеспечит самостоятельность местных органов в формировании финансовой базы. Для предоставления налоговой инициативы, создания условий инвестиционной привлекательности на РРП предоставляется права местных органов власти по регулированию развития предпринимательской деятельности, определить размер потенциально возможного к получению дохода. Только полная финансовая самостоятельность местным органам власти, даст им возможность развиваться, повысить их заинтересованность в социально - экономическом развитии региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Никиткова, У.О. Налоговый фактор развития финансовой самостоятельности муниципальных образований : автореф. дис. ... канд. эконом. наук / У.О. Никиткова. –М., 2012. -25 с.
2. Улугходжаева Х.Р. Налоги и налогообложения РТ / Х.Р. Улугходжаева. -Душанбе: Ирфон, 2003. -320 с.
3. Улугходжаева, Х.Р. Налоговое регулирование предпринимательской деятельности / Х.Р. Улугходжаева. - Душанбе: Ирфон, 2013. --72 с.
4. Улугходжаева, Х.Р. Налоги и налогообложение Республики Таджикистан: учеб. пособие. 4.П / Х.Р. Улугходжаева, Ф. Обидов. -Душанбе: НПЦОГРТ, 1998. -280 с.

5. Умаров, Х.У. Экономический рост и решение проблемы безработицы / Х.У. Умаров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2006. - №2. - С.98-104.
6. Факиров, Х.Р. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка / Х.Р. Факиров. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 136 с.
7. Хуако, Х.Ш. Сущность и основные принципы национальной налоговой политики России: этапы становления и развития / Х.Ш. Хуако // Экономика и предпринимательство. - 2011. - №6(23). - С.203-207.
8. Худяков, А.И. Основы налогообложения: учеб. пособие / А.И. Худяков, Г.М. Бродский. - СПб.: Европейский Дом, 2002.
9. Черник, Д.Г. Налоговое планирование в условиях кризиса / Д.Г. Черник // Налоговый вестник. - 2009. - №9. - С.51-55.
10. Шаталов, С.Д. Налоговая реформа- важнейший фактор экономического роста. Текст / С.Д. Шаталов // Финансы. - 2005. - №2.

АНДОЗ ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ ТАЪМИНИ РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Дар мақола муаллиф нақши андозро ҳамчун омил асосии таъмини рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа меҳисобад. Муаллиф ба он ишорат менамояд, ки танзими андоз ба ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳои пешрафтаи иқтисоди минтақавӣ, рафъи сабабҳои ақибмондагии минтақаҳо, пешбурди сиёсати минтақавӣ бо мақсади коҳиш додани тафовут дар рушди иқтисодии минтақаҳо равона шудааст. Бо ёрии андозҳо вазифаҳои муҳими иҷтимоӣ ҳал карда мешаванд: даромади гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ аҳоли ба танзим дароварда, имтиёзҳои андоз дар асоси талаботи сиёсати иҷтимоӣ муқаррар карда, шахсони алоҳида ва намудҳои фаъолият, харочот ва ғайра аз андоз озод карда мешаванд. Муаллиф қайд менамояд, ки танзими андоз ба танзим ва ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳои пешрафтаи иқтисоди минтақа, рафъи сабабҳои ақибмондагии минтақаҳо, пешбурди сиёсати минтақавӣ бо мақсади коҳиш додани тафовут дар идоракунии минтақаҳо равона шудааст. Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар минтақаҳои таҳлилшуда норасоии андозҳо ба назар мерасанд, ки аз ин сабаб даромади бучетҳои маҳаллӣ нисбат ба харочот камтар мебошанд, давлат барои расонидани кумаки молиявӣ аз бучаи ҷумҳурӣ субвенсияҳо ҷудо мекунад. Танҳо мустақилияти пурраи молиявӣ мақомоти маҳаллӣ ба онҳо имконият медиҳад, ки тавачҷуҳои худро ба рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа афзоиш диҳанд.

Калидвожаҳо: субвенсияҳо, субсидияҳо, мақомоти маҳаллӣ, андозҳои маҳаллӣ, даромадҳои андоз, даромад ва харочот, мустақилияти молиявӣ.

НАЛОГИ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

В статье автором рассмотрена роль налогов как основного фактора обеспечения социально-экономического развития региона. Автор указывает на то, что Налоговое регулирование направлено на стимулирование развития прогрессивных отраслей региональной экономики, устранение причин отсталости регионов, проведение региональной политики с целью уменьшения различий в хозяйствовании регионов. С помощью налогов решаются важные социальные задачи: регулируются доходы разных социальных групп населения, устанавливаются налоговые льготы исходя из требований социальной политики, освобождаются от налогов определенные лица и виды деятельности, затраты и т.п. Автор отмечает, что Налоговое регулирование направлено на регулирование и стимулирование развития прогрессивных отраслей региональной экономики, устранение причин отсталости регионов, проведение региональной политики с целью уменьшения различий в хозяйствовании регионов. Исследование показывает, что в анализируемых регионах идет недобор налогов, из-за чего доходов местных бюджетов меньше, чем расходов, государство выделяет из республиканского бюджета субвенции для оказания финансовой помощи. Постоянное оказание финансовой помощи привело к иждивенческому настроению местных органов власти, и они не заинтересованы в развитии регионов, в развитии предпринимательства в различных отраслях экономики. Только полная финансовая самостоятельность местным органам власти даст им возможность развиваться, повысить их заинтересованность в социально-экономическом развитии региона.

Ключевые слова: субвенции, дотации, местные органы, местные налоги, налоговые поступления, доходы и расходы, финансовая самостоятельность.

TAXES AS A MAIN FACTOR OF PROVIDING THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

In the article, the author considers the role of taxes as the main factor in ensuring the socio-economic development of the region. The author points out that tax regulation is aimed at stimulating the development of progressive sectors of the regional economy, eliminating the causes of the backwardness of the regions, pursuing regional policy in order to reduce differences in the management of regions. With the help of taxes, important social tasks are solved: incomes of different social groups of the population are regulated, tax benefits are established based on the requirements of social policy, certain persons and types of activities, costs, etc. are exempted from taxes. The author notes that tax regulation is aimed at regulating and stimulating the development of progressive sectors of the regional economy, eliminating the causes of the backwardness of the regions, pursuing regional policy in order to reduce differences in the management of regions. The study shows that in the analyzed regions there is a shortage of taxes, which is why the revenues of local budgets are less than expenses, the state allocates subventions from the republican budget to provide financial assistance. The constant provision of financial assistance has led to a dependent mood of local authorities, and they are not interested in the development of regions, in the development of entrepreneurship in various sectors of the economy. Only full financial independence of local authorities will give them the opportunity to develop, increase their interest in the socio-economic development of the region.

Keywords: subventions, subsidies, local authorities, local taxes, tax revenues, income and expenses, financial independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатов Д.С.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи андоз ва андозбандӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Тел.: **918-35-43-45**

Сведения об авторе: *Давлатов Д.С.* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры налогов и налогообложения. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918-35-43-45**

Information about the author: *Davlatov D.S.* - Tajik National University, senior lecturer at the Department of Taxes and Taxation. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **918-35-43-45**

УДК 338.2(575.3)

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Абдуллоева Л.И., Фаррухи Р., Зияева М.Д.
Таджикский национальный университет

Экономическая политика Правительства страны ставит своей целью переход с аграрно-индустриального типа хозяйствования на индустриально-аграрный тип, что нашло свое отражение в одобренной парламентом страны «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» [1, с.196]. Решение этой важной задачи в большей степени обусловлено развитием производственного предпринимательства, которое обеспечивает создание новых промышленных предприятий и позволяет активизировать эффективное использование имеющихся производственных ресурсов.

В Республике Таджикистан развитие производственного предпринимательства является одной из приоритетных задач правительства, так как производственное предпринимательство играет важную роль в социально-экономическом развитии экономики страны. С этой целью правительством страны приняты законы, стратегии, концепции, программы, нормативно-правовые акты, направленные на развитие именно производственного предпринимательства, в том числе: Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства», Закон Республики Таджикистан «О моратории на проверки деятельности субъектов предпринимательства в производственных сферах», Программа «Развитие малого и среднего предпринимательства», Программа государственной поддержки предпринимательства на 2012-2021 г., Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 г. В связи с этим, решению проблем развития производственного предпринимательства уделяется большое внимание и значение со стороны правительства.

В современных условиях, когда четвертой стратегической целью провозглашена ускоренная индустриализация экономики, обеспечение устойчивого развития национальной экономики, снижение уровня безработицы на основе создания новых рабочих мест и повышение уровня жизни населения, а также укрепление экспортного потенциала страны во многом зависят от дальнейшей активизации развития производственного предпринимательства. Однако решение проблем экономического роста экономики и достижение целей стратегии развития, укрепление экономического потенциала промышленности и обеспечение ее развития на основе активизации предпринимательской деятельности, снижение бедности и повышение благосостояния населения и связанные с этим социально-экономические вопросы невозможно без привлечения и активизации инвестиций. Практика показывает, что при наличии рыночных условий и благоприятного инвестиционного климата, производственное предпринимательство является важным механизмом динамического развития экономики, обеспечивающим рост промышленного производства за счет увеличения числа хозяйствующих субъектов и привлечения инвестиций для устойчивого экономического развития.

Для достижения долгосрочного успеха в реализации экономических программ, необходимо эффективное использование капитала, который, вливаясь в экономику, активизирует экономические отношения, повышает объем производства товаров и услуг в стране, что становится одним из главных факторов развития экономики [7, с.303].

Производственное предпринимательство является наиболее сложным видом предпринимательской деятельности, в силу того, что сам процесс производства является сложным и требует наличия специальных способностей и творчества, чтобы создать продукт или услугу. Поэтому для определения роли производственного предпринимательства в обеспечении развития национальной экономики необходимо определить его особенности и присущие ему функции.

Говоря, об особенностях производственного предпринимательства, в которых раскрываются его роль и значение для национальной экономики, можно выделить его особые функции [3, с.12]:

- Стратегическая функция заключается в том, что производственное предпринимательство лежит в основе экономического роста страны, обеспечения ее экономической независимости и безопасности, обеспечивает покупательную способность национальной валюты, препятствует росту инфляции;

- Социальная функция заключается в том, что производственное предпринимательство обеспечивает интересы максимального количества участников;

- Воспроизводственная функция заключается в том, что развитие производства дает возможность одному товару выступать в нескольких формах, т.е. неоднократно воспроизводиться (сырье - товар - отходы основного производства - новый товар), что обеспечит увеличение экономической эффективности организации производственного предпринимательства;

- Стимулирующая функция заключается в том, что предприятие рассматривается не просто как источник дохода, а происходит выявление всех скрытых способностей предпринимателя, способствующих повышению эффективности предпринимательской деятельности.

В современных условиях решающим фактором развития производственного предпринимательства в индустриальных странах служит его государственная поддержка. Практически все развитые страны с рыночной экономикой используют различные методы и формы административной правовой и экономической поддержки. Механизм стимулирования включает в себя, прежде всего, законодательно-правовые акты, обеспечивающие разработку и реализацию кредитных программ, прямые и гарантированные займы, льготные субсидии, налоговые льготы и другие формы финансово-экономической поддержки.

Таким образом, в существующих условиях, когда внешние факторы оказывают огромное влияние на экономику Республики Таджикистан, качественная государственная поддержка производственного предпринимательства необходима и обязательна. Без грамотной государственной политики производственное предпринимательство не сможет стать «локомотивом» экономики и в полной мере реализовать присущие ему функции.

Анализируя уровень развития предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан, следует отметить, что со стороны правительства большое внимание уделяется развитию малого предпринимательства, особенно в производственной сфере, которая способствует решению многих социально-экономических проблем, без которых невозможно обеспечение эффективного развития экономики.

Таблица 1. Динамика показателей малого предпринимательства Республики Таджикистан в 2013-2017 гг.

Table 1. Dynamics of indicators of small business in the Republic of Tajikistan in 2013-2017

Показатели	2013	2014	2015	2016	2017	2017 / 2013 в %
Количество действовавших малых предприятий (единиц)	4810	5394	5176	4919	4455	-7,4
Количество малых предприятий в производственной сфере (единиц)	771		517	566	522	-32,2
Доля производственных малых предприятий к общему количеству малых предприятий	16,0		9,9	11,5	11,7	-4,3
Численность работающих в малых предприятиях (тыс. чел)	27,5	30,2	28,4	21,4	22,2	-19,3
Выручка от реализованной продукции (работ, услуг) млн. сомони	4271,1	5501,6	6170,9	3793,1	4351,7	101,9

Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2018. - С.220, 223, 243.

Анализ количества малых предприятий по Республике Таджикистан показывает (таблица 1), что за последние пять лет наблюдаются структурные изменения в динамике показателей малого предпринимательства. Так, в 2017 году, по сравнению с 2013 годом, количество малых предприятий сократилось на 355 единиц, что меньше на 7,4%. Также на 249 единиц, или на 32,2%, снизилось количество малых предприятий, занимающихся производственной деятельностью. Данные показывают, что в 2017 году, по сравнению с 2013 годом, снизилась доля малых производственных предприятий в общей численности действовавших малых предприятий на 4,3%. К сожалению, следует отметить и снижение за анализируемый период численности работающих на малых предприятиях на 5,3 тыс. чел., или на 19,3%, но относительно 2016 года наблюдается незначительное увеличение на 103,7%. Что касается

выручки от реализации продукции, которое в 2017 году составило 4351,7 млн. сомони, то, по сравнению с 2013 годом увеличение составило 101,9%.

Анализ деятельности малых предприятий в Республике Таджикистан показывает разрозненное их распределение по территории страны (таблица 2).

Таблица 2. Количество малых предприятий по регионам Республики Таджикистан за 2013-2017

Table 2. The number of small enterprises by regions of the Republic of Tajikistan for 2013-2017

	2013	2014	2015	2016	2017	2017 / 2013 в %
Республика Таджикистан	4810	5394	5176	4919	4455	-7,4
Хатлонская область	137	391	257	281	204	148,9
Согдийская область	1517	1628	1366	1199	1070	-29,4
г. Душанбе	2555	2740	2832	2575	2373	-7,1
РРП	593	623	716	864	750	126,5
ГБАО	8	12	5	8	18	в 2,2 раза

Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2018.- С.223-235.

По данным таблицы 2 видно, что наибольшее количество малых предприятий приходится на город Душанбе 53,3%, Согдийскую область – 24,0%, РРП – 16,8%, Хатлонскую область – 4,6%, ГБАО – 0,4%. Это свидетельствует о том, что предприниматели заинтересованы создавать малые предприятия на тех территориях, где имеются благоприятные условия для ведения предпринимательской деятельности. Анализируя данные таблицы 2, следует отметить, что в 2017 году, по сравнению с 2016 годом, наблюдается снижение количества малых предприятий по всем регионам, кроме ГБАО. Кроме того, за пять лет снижение количества малых предприятий наблюдается по Согдийской области и городу Душанбе на 447 и 182 единицы, соответственно. По другим регионам Республики Таджикистан количество малых предприятий за пять лет увеличилось. Анализ структуры малых предприятий по видам экономической деятельности приведены в таблице 3.

Таблица 3. Структура малых предприятий по видам экономической деятельности в Республике Таджикистан

Table 3. Structure of small enterprises by type of economic activity in the Republic of Tajikistan

	2013	2014	2015	2016	2017	2017/2013 в %
Всего малых предприятий по видам деятельности	4810	5394	5176	4919	4455	-7,4
Сельское хозяйство, охота и лесоводство	92	78	83	72	77	-16,3
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	67	58	56	128	37	-44,7
Обрабатывающая промышленность	611	646	377	364	405	-33,7
Электроэнергия, газ, водоснабжение	1	1	1	2	3	в 3 раза
Строительство	506	586	585	567	495	-2,1
Оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей, мотоциклов, бытовых товаров и предметов личного пользования	1681	2026	1538	1886	1713	+1,9
Гостиницы и рестораны	321	334	316	232	207	-35,5
Транспорт, складское хозяйство и связь	218	316	367	306	318	+45,8
Финансовое посредничество	66	70	73	59	46	-30,3
Операции с недвижимым имуществом, аренда и коммерческая деятельность	732	750	746	665	616	-15,8
Образование	126	154	155	162	149	+18,2
Здравоохранение и социальные услуги	150	162	185	184	181	+20,6
Прочие коммунальные, социальные и персональные услуги	239	213	210	263	208	-12,9

Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2014. -С.219-220, 2015. -С.211-212, 2016. -С.243-244, 2017. -С.220-221, 2018. -С.223-235.

Анализ данных таблицы 3 показывает, что в Республике Таджикистан для предпринимателей наибольший интерес представляет деятельность, связанная с оптовой и розничной торговлей, услугами, где сосредоточено 38,4% малых предприятий, а на долю производственной сферы приходится всего лишь 11,7% малых предприятий. Отсюда можно заключить, что в современных условиях малые предприятия, занимающиеся производственной деятельностью, пока еще не оказывают существенного влияния на экономическое развитие. Кроме того, за анализируемый период наблюдается сокращение малых производственных предприятий. За счет развития производственного предпринимательства в период 2013-2018

годов в Республике Таджикистан удалось сохранить положительные тенденции развития в промышленности.

Промышленность в системе народнохозяйственного комплекса страны относится к числу стратегических социально значимых отраслей. Это объясняется тем, что в удовлетворении потребностей человека и общества в целом, наряду с аграрным производством, первостепенная роль принадлежит промышленности [5,с.135].

Таким образом, темп роста производства промышленной продукции по Республике Таджикистан в 2013 году составил 3,8%, в 2014 – 5,0%, в 2015 – 11,3%, в 2016 – 16,0%, в 2017 – 21,3%, а в 2018 году темп роста составил 10,6%. Анализ показывает, что в 2018 году, по сравнению с 2013 годом, темп роста объема промышленной продукции увеличился на 6,8 пункта. Увеличение объема промышленной продукции было обеспечено за счет обрабатывающей промышленности и производства и распределения электроэнергии, газа и воды. Несмотря на положительные тенденции, в 2018 году произошло снижение среднегодовой численности промышленно-производственного персонала, по сравнению с 2017 годом, на 1,3%, или на 1,2 тысячи человек. Но за шесть последних лет наблюдается увеличение среднегодовой численности промышленно-производственного персонала на 12,2% или на 9,3 тысячи человек. В основном, рост объема производства промышленной продукции, а также промышленно-производственного персонала был обеспечен за счет ввода и строительства новых предприятий. Анализ статистических данных показал, что в 2018 году, по сравнению с 2013 годом, число промышленных предприятий увеличилось на 357 единиц, или на 19,8%. Объем производства промышленных предприятий на данном этапе развития страны показывает, что, по сравнению с 2000 годом, в 2011 году общий объем производства промышленной продукции увеличился в 2 раза, однако эта цифра составила 80,8% от общего объема промышленного производства страны, по сравнению с 1991 годом. В 2018 году был достигнут объем производства на уровне более 23,0 млрд. сомони, что больше в 2,2 раза аналогичного показателя 2011 года, и по структуре отличается от постсоветского периода [9,с.256].

В результате создание правительством благоприятных условий для развития производственной деятельности привело к увеличению многих видов производств. Анализ производства продукции предприятиями по формам собственности показывает, что в 2018 году предприятиями государственного сектора было произведено продукции на 2079 млн. сомони, что, по сравнению с 2013 годом, меньше на 41,8%. За этот период со стороны негосударственного сектора было произведено продукции на 21816 млн. сомони. Увеличение негосударственного сектора, по сравнению с 2013 годом, составило более чем в 3,4 раза. Удельный вес негосударственного сектора с 64,1% в 2013 году повысился на 91,3% в 2018 году. Государственный сектор снизился с 35,9% в 2013 до 8,7% в 2018 году [9,с.263]. Данное обстоятельство свидетельствует о том, что государство отдает приоритет созданию благоприятных условий производственной деятельности именно негосударственному сектору, с целью привлечения частных инвестиций в производственное предпринимательство. Несмотря на положительные достижения, в сфере производственной деятельности в Республике Таджикистан существуют ряд проблем, решение которых требует разработки и принятия действенных мер на уровне государства:

- несовершенство конкурентной борьбы между продуктами отечественного и зарубежного производства;
- недостаточное финансирование предприятий за счет собственных ресурсов;
- физический и моральный износ производственных оборудования на большинстве промышленных предприятиях;
- низкий стимул к инновационной деятельности;
- низкая диверсификация в обрабатывающей промышленности.

Как известно, в экономике Республики Таджикистан существуют несколько базовых отраслей, которые в большей степени обеспечивают экономический рост – промышленность, сельское хозяйство, транспорт, строительство. Анализ показывает, что если в отраслевой структуре капитальных вложений промышленная отрасль в 2013 году занимала 30,2%, а в 2015 году - 46,0%, то в 2018 году в отраслевой структуре капитальных вложений промышленность занимает 59,7%, увеличившись, по сравнению с предыдущими годами. Однако следует отметить, что в последние годы произошли определенные изменения в отраслевой структуре капитальных вложений в базовых отраслях экономики Республики Таджикистан. Так, в 2018 году, по сравнению с 2017 годом, увеличился объем капитальных вложений только по промышленности на 133,1%, а также по строительству и промышленности строительных конструкций на 199,1%. По другим отраслям, таким как сельское хозяйство и транспорт и связь,

наблюдается существенное снижение. Объем капитальных вложений в сектор сельскохозяйственного производства в 2018 году составил 23,1 млн. сомони, что, по сравнению с 2017 годом, меньше на 76,5% [9,с.314].

В целях реализации стратегии индустриализации Таджикистана необходимо вести широкомасштабную работу по мобилизации финансовых ресурсов и стимулированию инвестиций в промышленное производство. Необходимо в первую очередь направлять инвестиции, как внутренние, так и внешние, на экспортоориентированные и импортозамещающие производства. Это, в свою очередь, обеспечит рост объема производства продукции в промышленной отрасли и других отраслях народного хозяйства.

Правительством Республики Таджикистан создан благоприятный инвестиционный климат, который сформировался под влиянием объективных условий развития экономики. Сегодня для индустриализации экономики требуются долгосрочные инвестиции, направленные на использование экономического потенциала развития промышленного производства. Исходя из этого, приоритетной задачей государственной политики в области развития промышленного производства является улучшение инвестиционного климата для устойчивого привлечения инвестиций именно в производственное предпринимательство. Производственное предпринимательство, являясь составной частью рыночной экономики, способствует реализации стратегических целей экономического развития страны. Следует отметить, что развитие производственного предпринимательства в Республике Таджикистан должно осуществляться с учетом целей и приоритетов социально-экономического развития страны в целом. Вместе с тем, успешное развитие производственного предпринимательства, предполагает необходимость комплексного подхода к его инвестированию и регулированию, при этом важно регулировать этот процесс преимущественно используя стимулирующий характер, в основе которого лежат механизмы рыночной экономики. В целях развития промышленного производства необходимо решить проблемы, связанные с ростом производства. Как известно, осуществление данных мероприятий требует инвестиций, как государственных, частных, так и иностранных. Поэтому инвестирование в производственное предпринимательство должно быть направлено именно в пользу приоритетных и привлекательных секторов экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джурабаев Г. Комплексный анализ современного состояния развития промышленности в регионах страны / Г. Джурабаев, П.И. Дык // Таджикистан и современный мир. - Душанбе, 2017. - №3(53). - С.187-197.
2. Зинина Л. Промышленные предприятия региона: перспективы инвестиционного развития / Л. Зинина // Проблемы теории и практики управления. - 2011. - №1. - С.66-74.
3. Зияева М.Д. Эффективность развития производственного предпринимательства в агропромышленном комплексе Таджикистана: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / М.Д. Зияева. - Душанбе, 2009. - 26 с.
4. Каримова М.Т. Роль инвестиционной политики в обеспечении экономического роста / М.Т. Каримова // Таджикистан и современный мир. - 2016. - №3(53). - С.183-191.
5. Комилов С.Дж. Управление развитием инновационных процессов на промышленных предприятиях / С.Дж. Комилов, М.К. Файзуллоев, Дж.Р. Рахмонов. - Душанбе, 2020. - 246 с.
6. Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы // Постановление Правительства Республики Таджикистан от 27 марта 2018 года, №159.
7. Рустамов Ф. Некоторые аспекты дальнейшего развития национальной экономики / Ф. Рустамов // Материалы первого международного форума «Молодежь - интеллектуальный потенциал развития страны» (15-17 мая 2015 года). - Душанбе, 2015. - С.303-308.
8. Саидмурадов Л.Х. Стратегические ориентиры развития национальной экономики Таджикистана / Л.Х. Саидмурадов // Таджикистан и современный мир. - Душанбе, 2017. - №3(53). - С.29-39.
9. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2019. - 477 с.
10. Файзуллоев М.К. Проблемы становления и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан. Монография / М.К. Файзуллоев, С.Дж. Комилов. - Душанбе: Ирфон, 2017. - 192 с.

РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар низоми хоҷагидорӣ бозорӣ рушди соҳибкорӣ дар ҳамаи соҳаҳо ва намудҳои фаъолияти иқтисодӣ миллии кишвар яке аз самтҳои асосии ислоҳот ба ҳисоб меравад, ки барои рушди рақобат, ғанӣ гардонидан ва қонеъ кардани бозори истеъмолӣ бо молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, ташкили ҷойҳои кории нав, ташаккули табақаи калони соҳибмулкони ва соҳибкорони мусоидат мекунад, маҳсусан, рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои саноат аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ соҳибкорӣ истеҳсолӣ самти афзалиятноки сиёсати давлат ба ҳисоб меравад, ки ба таъмини рушди иқтисоди миллии равона карда шудааст. Дар мақола нақша аҳамияти соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар шароити саноатикунони иқтисодӣ миллии дида баромада шудааст. Дар мақола ба муаммоҳои рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар радифи саноатикунони иқтисодӣ миллии диққати маҳсус дода шудааст. Дар асоси маълумотҳои омӯри дар мақола шумораи корхонаҳои хурд дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, шумораи кормандон, даромад аз фуруши

маҳсулот, сохтори корхонаҳои хурд аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар ҷумҳурии таҳлил карда шудааст. Аз рӯи натиҷаҳои таҳлил барои рушди соҳибқорӣ истехсоли аз тарафи муаллифони пешниҳод мегардад, ки ба ҷалби сармоягузорӣ ва бехтаркунии иқлими сармоягузорӣ диққати ҷиддӣ дода шавад. Инчунин, барои рушди босуръати соҳибқорӣ истехсоли ҳамчун омиле таъмини устувори рушди иқтисодӣ ва дараҷаи некуаҳолии мардум аз тарафи муаллифони хулосаву пешниҳодҳо таҳия карда шудааст.

Калидвожаҳо: сиёсати давлатӣ, функсияҳои соҳибқорӣ, соҳибқорӣ истехсоли, саноатикунонии мамлакат, соҳибқорӣ хурд, дастгирии давлатӣ, сармоягузорӣ, иқлими сармоягузорӣ.

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В системе рыночного хозяйствования развитие предпринимательства во всех секторах и видах деятельности национальной экономики является одним из основных направлений реформ и способствует развитию конкуренции, наполнению и удовлетворению потребительского рынка товарами и услугами, созданию новых рабочих мест, формированию большого класса владельцев и предпринимателей, особенно развитию предпринимательства в промышленном секторе, что имеет первостепенное значение. В условиях рыночной экономики производственное предпринимательство является приоритетным направлением политики государства, направленной на обеспечение экономического развития национальной экономики. В статье рассматривается роль и значение производственного предпринимательства в условиях индустриализации национальной экономики. Особое внимание в статье уделяется проблемам развития производственного предпринимательства в контексте индустриализации национальной экономики. На основе статистических данных в статье проведен анализ количества малых предприятий по регионам республики, численность работников, выручка от реализации продукции, структура малых предприятий по видам экономической деятельности в республике. По результатам анализа для развития производственного предпринимательства авторы предлагают акцентировать внимание на привлечении инвестиций и улучшении инвестиционного климата. Также авторами сформулированы выводы и предложения по ускоренному развитию производственного предпринимательства как важнейшего фактора обеспечения устойчивого экономического роста и уровня благосостояния народа.

Ключевые слова: государственная политика, функции предпринимательства, производственное предпринимательство, индустриализация экономики, малое предпринимательство, государственная поддержка, инвестиции, инвестиционный климат.

DEVELOPMENT OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP IN THE CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the system of market economy, the development of entrepreneurship in all sectors and activities of the national economy is one of the main directions of reforms and contributes to the development of competition, filling and satisfying the consumer market with goods and services, creating new jobs, forming a large class of owners and entrepreneurs, especially the development of entrepreneurship in the industrial sector, which is of paramount importance. In a market economy, industrial entrepreneurship is a priority area of government policy aimed at ensuring the economic development of the national economy. The article examines the role and importance of industrial entrepreneurship in the conditions of industrialization of the national economy. Particular attention is paid to the problems of the development of industrial entrepreneurship in the context of the industrialization of the national economy. On the basis of statistical data, the article analyzes the number of small enterprises by regions of the republic, the number of employees, proceeds from product sales, the structure of small enterprises by type of economic activity in the republic. Based on the results of the analysis, for the development of industrial entrepreneurship, the authors propose to focus on attracting investments and improving the investment climate. The authors also formulated conclusions and proposals for the accelerated development of industrial entrepreneurship as the most important factor in ensuring sustainable economic growth and the level of well-being of the people.

Keywords: government policy, functions of entrepreneurship, industrial entrepreneurship, industrialization of the economy, small business, government support, investment, investment climate.

Маълумот дар бораи муаллифони: *Абдуллоева Лола Ибодуллоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 987-01-05-90. E-mail: li_abdulloeva@mail.ru

Фарруҳӣ Раҳимбердӣ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-99-49-59. E-mail: ffarruhruz@mail.ru

Зияева Манижа Давроновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-61-86-54. E-mail: z_manija@mail.ru

Сведения об авторах: *Абдуллоева Лола Ибодуллоевна* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 987-01-05-90. E-mail: li_abdulloeva@mail.ru

Фаррухи Раҳимберди - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 918-99-49-59. E-mail: ffarruhruz@mail.ru

Зияева Манижа Давроновна - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 918-61-86-54. E-mail: z_manija@mail.ru

Information about the authors: *Abdulloeva Lola Ibodulloevna* – Tajik National University, assistant, departments of enterprise and entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: 987-01-05-90. E-mail: li_abdulloeva@mail.ru

Farrukhi Rakhimberdi - Tajik National University, candidate of economic, sciences, associate professor of the department of enterprise and enterprise economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **918-99-49-59**. E-mail: ffarruhruz@mail.ru

Ziyaeva Manizha Davronovna - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **918-61-86-54**. E-mail: z_manija@mail.ru

УДК 338.431

ВНЕДРЕНИЕ РЕСУРСОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ В КООПЕРАЦИОННО-ИНТЕГРИРУЕМЫХ СТРУКТУРАХ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ИНДУСТРИАЛЬНО-АГРАРНОМУ ТИПУ РАЗВИТИЯ

Давлатзода К.К., Курбонзода М.Р.

**Таджикский национальный университет,
Колледж информатики и компьютерной техники г. Душанбе**

Основным элементом перехода к индустриально-аграрному типу развития является рациональное использование имеющихся ресурсов, на основе которых разрабатываются модели социально-экономического развития, направленные на рациональное использование природных ресурсов. Исходя из этого, активизируется поиск новых возможностей развития отраслей промышленности и сельского хозяйства с учетом максимальной экономии природных ресурсов и долевого увеличения каждой отрасли в развитии национальной экономики. В этой связи, актуализируется процесс внедрения ресурсосберегающих технологий в деятельности различных объединений, в частности, кооперационно-интегрируемых структур.

Общеизвестно, что доступность ресурсов (земельных, трудовых, материально-технических, финансовых, информационных и др.) обязывает кооперационно-интегрируемые структуры регионального хлопкового подкомплекса страны разработать новые подходы к использованию природных ресурсов на основе активизации современных технологий и инновационных разработок. В этих условиях актуализируются процессы внедрения ресурсосберегающих технологий и перехода к успешному внедрению новых высокопроизводительных и ресурсосберегающих технологий в деятельности кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса, с учетом их отраслевых и зональных особенностей, улучшения финансового положения хлопкопроизводителей и материально-технической базы перерабатывающих предприятий. Применение данного механизма должно сопутствовать постоянному росту производства хлопка-сырца, рациональным использованием земельных ресурсов, использованию агробиологических мер, активизации высокопродуктивных сортов хлопка, модернизации машинно-технологической базы, подготовке высококвалифицированных кадров, активизации инновационных разработок функционирования интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса.

Под ресурсосберегающими технологиями хлопкового подкомплекса следует понимать - технологический процесс, обеспечивающий интенсификацию производства хлопковой продукции, минимальное использование трудовых и финансовых ресурсов, активизацию инноваций, низкий уровень потребления производственных и оборотных средств для достижения технологических целей. Исходя из основной цели функционирования кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса к ресурсосберегающим технологиям можно отнести малоотходную и безотходную технологию.

Малоотходная технология позволяет получать технические результаты с минимальными отходами, то есть это такая технология, которая снижает уровень отходов, экономит сырьё и т.п. Безотходная технология имеет в виду бесперебойное функционирование всех технологических процессов, когда отходы одного цикла производства становятся сырьем для других сфер, как это характерно для деятельности интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса. Например, производство хлопка-сырца становится основным сырьём перерабатывающей и ряда других промышленных сфер, а также в последнем цикле оно используется в качестве высококалорийного корма для сферы животноводства. Для достижения конечной цели наряду с другими механизмами устойчивого развития интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса разрабатываются технологические, технические, экономические, организационно-экономические и информационные мероприятия.

Важное значение для ресурсосбережения имеет система севооборотов, предусматривающих гарантированную совместимость отдельных культур с их высокой биологической продуктивностью [2,с.21]. В настоящее время разработка различных мер для

эффективной реализации механизма внедрения ресурсосберегающей технологии в кооперационно-интегрируемых структурах регионального хлопкового подкомплеса активно действует в развитых странах мира, которые имеют свои специфические особенности. Например, в Казахстане с 2005 года действует специальная экономическая зона, которая является системообразующим компонентом кластера по производству хлопчатобумажной пряжи и ткани в Южно-Казахстанской области. В данной экономической зоне действует три проекта, которые направлены на технологическое развитие хлопкового кластера: - проект «Комплексная автоматизированная прядильно-крутильная фабрика», ТОО «Оху Textile» по производству гребенной и кардной пряжи. Проект предусматривает увеличение доли переработки местного хлопк-волокна, развитие текстильной промышленности региона и страны, положительное влияние на смежные отрасли экономики. А также «Организация производства гигроскопической ваты, хлопковой целлюлозы и технической карбоксометилцеллюлозы из хлопкосодержащего сырья», ТОО «Хлопкопром-Целлюлоза». Производство будет основано на хлопковом сырье, производимом в Южно-Казахстанской области, что послужит дополнительным стимулом к развитию хлопкового кластера Казахстана [1,с.144].

Разработка мер для реализации механизма внедрения ресурсосберегающей технологии в соседнем Узбекистане действуют весьма эффективным способом. Например, узбекские производители хлопка-сырца выбрали метод генной инженерии и разрабатывали инновационную технологию ген-нокаут «выключения генов» хлопчатника для производства экологически чистой хлопковой продукции. В результате на основе генерация новых ген-нокаутных сортов, приобрели новые адаптированные сорта хлопчатника с высокой урожайностью и качественной хлопковой продукцией.

Несмотря на нехватку водных ресурсов в стране, узбекские производители хлопка-сырца внедрили водосберегающие технологии, такие как капельное орошение, дождевание, мобильные поливные лотки, трубопроводы и др. Преимущество водосберегающих технологий не только в том, что они позволяют снизить расход оросительной воды до 65 процентов, но и приводят к повышению урожайности сельскохозяйственных культур и производительности труда, существенно сокращают расходы ГСМ, минеральных удобрений и, в конечном итоге, повышают доход фермеров. В след за этим, в 2018 года была внедрена автоматизация процессов приемки хлопка-сырца от фермеров на заготовительных пунктах, с целью достижения независимости, достоверности и максимальной прозрачности процесса заготовки урожая хлопка с самым строгим контролем его качества и количества. Применение цифровых информационных технологий позволяет фиксировать вес каждой сдаваемой партии на электронных автовесах, далее инструментально в режиме «он-лайн» определять исходные показатели хлопка и отражать их значения в базах данных. Также для модернизации хлопкового комплекса во всех регионах созданы более 60 агробизнес-моделей хлопково-текстильных кластеров с полным циклом углубленной переработки хлопкового волокна, включая выращивание хлопка-сырца и других культур [3].

Реализация механизма внедрения ресурсосберегающей технологии и разработка их мер в Республике Таджикистан требуют комплексного научно-исследовательского и технико-инновационного подхода. Потому что в условиях Республики Таджикистан, особенно в деятельности кооперационно-интегрируемых структур некоторых региональных хлопковых подкомплесов до сих пор существуют проблемы технологического развития, лабораторных и селективных инфраструктур, нормативно-правовой базы, транспортировки, хранения, реализации и др.

На наш взгляд, разработка механизма внедрения ресурсосберегающей технологии играет значимую роль в развитии кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплеса. Опыт соседних стран, Казахстана и Узбекистана, которые являются одними из ведущих стран мира в развитии кооперационно-интегрируемых структур хлопкового подкомплеса, показывает, что каждая из них имеет свои географические, региональные и специфические особенности. Например, в Казахстане создана специальная экономическая зона для развития хлопководства, в которой, начиная с научно-исследовательских центров до реализации продукции на мировой рынок специализированы все процессы интеграционных отношений. Особенно обеспечены компактность взаимной деятельности мелких хлопкопроизводителей, интегрируемых структур и государственных органов власти, на основе реализации совместных проектов, сконцентрированных на активное внедрение ресурсосберегающих технологий.

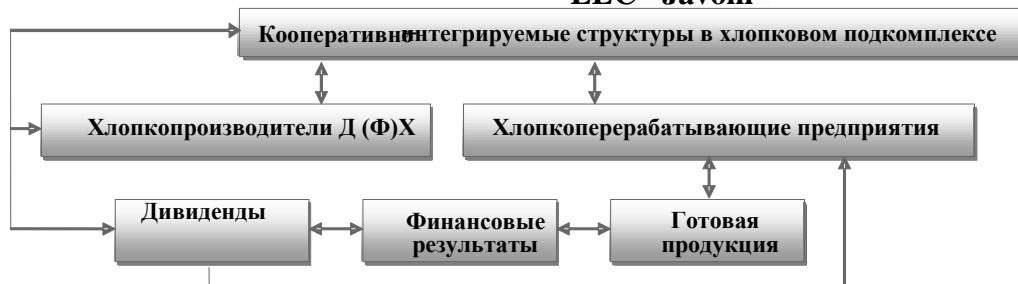
Учитывая опыт соседних стран, можно предположить, что их климатические, географические, исторические, демографические особенности приемлемы для условий Республики Таджикистан. Однако следует отметить, что для разработки и реализации механизма внедрения ресурсосберегающей технологии в интегрируемые структуры регионального хлопкового подкомплекса Республики Таджикистан необходимы отдельные научно-обоснованные, технологические и инновационные подходы. В этих условиях актуализируются процессы ускорения перехода к применению и активному внедрению новых высокопроизводительных и ресурсосберегающих технологий в интегрированные структуры хлопкового подкомплекса, с учетом их отраслевых и зональных особенностей, улучшения финансового положения хлопкопроизводителей и материально-технической базы перерабатывающих предприятий.

Следует отметить, что Таджикистан имеет благоприятные условия развития хлопковой отрасли. Так как в 2018 году производство хлопка-сырца в стране составило 300,3 тысячи тонн, или на 86,5 тыс.т. меньше, чем в 2017 г. В том числе, хлопко-волокно составило 98,2 тыс. тонн, что на 14 тыс.т. меньше чем за прошлый год. В 2018 г. было экспортировано хлопка-волокна на сумму 165,3 млн. долл. США, что на 44,3 млн.дол. США больше, чем за прошлый год [5,с.346]. Эти показатели характеризуют общую картину изменения объема экспорта готового хлопка-волокна. Кроме того, исторический и отечественный опыт, наличие природных ресурсов и накопленные специфические знания дают колоссальную возможность для перехода к развитию инновационной деятельности в хлопковом подкомплексе страны.

Внедрение новых технологий, направленных на ресурсосбережение деятельности кооперационно-интегрируемых структур – весьма длительный и сложный процесс, и для получения положительных результатов нужны не только финансовые ресурсы, высококвалифицированные кадры, но и необходимы научно-обоснованные методы экономической эффективности производства хлопка-сырца, а также бесперебойная активность участников. По мнению Рузибоева Х.Г., «использование сокращенной технологической цепочки способствует уменьшению повреждения волокнистого материала и повышению экономической эффективности предприятия, что в дальнейшем приводит к улучшению качественных показателей пряжи» [4,с.61]. Например, на основе поэтапного внедрения современных ресурсосберегающих технологий отечественным компаниям, особенно таким как: ООО «Джавони», ЗАО «Фаррес», «Спитамен текстайлз», «Тента Куляб» «Файзи Истиклол 2011» удалось расширить свои возможности на региональном и мировом рынке.

Рис 1. Схема распределения прибыли и дивидендов в кооперационно-интегрируемой структуре ООО «Джавони»

Fig 1. Scheme of distribution of profits and dividends in the cooperative-integrated structure of LLC "Javoni"

Источник: Составлено автором.

Как показывают данные рис.1, внедрение и успешное использование ресурсосберегающих технологий определяет эффективность функционирования кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса Республики Таджикистан, с учетом колебания уровня потребности, периодических изменений, форм и принципов функционирования рынка. На сегодняшний день отрасли национальной экономики страны достигли высоких успехов, внедряя современные технологии и инновации в своей деятельности. Другой аспект ресурсосберегающих технологий фокусируется на качестве хлопковой продукции, что обеспечивает устойчивое развитие любой кооперационно-интегрируемой структуры, а также обеспечивает эффективную производительность отдельных участников единой цепочки.

Исходя из этого, в условиях социально-экономического развития Республики Таджикистан необходимым становится диверсификация сельскохозяйственного производства,

особенно в сфере хлопкового подкомплекса и связанных с ней перерабатывающих предприятий, включая внедрение современных технологий и инноваций. С учетом минимального воздействия на окружающую среду и качество природных ресурсов, разработка мероприятий по замене опасных химических веществ на альтернативные, менее опасные, повышение привлекательности отрасли, особенно для хлопко-производительных хозяйств за счет формирования и укрепления интеграционной цепочки.

Для этого следует учитывать особенности взаимодействия и своевременно разрабатывать меры взаимодополнения пяти важных компонентов в общей структуре кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса, которое является сложной взаимосвязью ключевых компонентов и воздействует на многие изменения в структуре. Учет взаимодействия и реагирования на результаты взаимодополнения основных компонентов обрисовывает необходимые меры реализации механизма ресурсосберегающей технологии в деятельности кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса (рис.2).

Рисунок 2. Взаимосвязанная цепочка кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса

Figure 2. Interconnected chain of cooperatively integrated structures of the regional cotton subcomplex

Внешние условия и движущие силы, которые определяют интегрированную цепочку, могут быть, обобщены как: потребности потребители и общество; модель знания и общего мировоззрения; экономическая среда; общественные исследования; сельское хозяйство, коммерческая деятельность и экологическая политика; и образование, подготовка высококвалифицированных кадров и расширение их мировоззрения.

В условиях Республики Таджикистан внедрение ресурсосберегающей технологии в деятельности кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса является возможным при активизации мер - технико-технологических, экономических и организационно-экономических.

Экономические меры охватывают вопросы современного состояния и выявления тенденции развития участников кооперационно-интегрируемых структур, экономическая и финансовая оценка наличия технических средств, разработка технологий и применение приемлемых способов в производственном цикле, использование стимулирующих методов для разработки и внедрения современных технологий, с учетом изменений в производственной индустрии, а также рациональное использование доступных ресурсов.

Исходя из этого, можно предположить целесообразным разработку основных мер реализации механизма ресурсосберегающей технологии в деятельности интегрированных структур регионального хлопкового подкомплекса Республики Таджикистан. (рис 3).

Организационно-экономические меры являются замыкающим процессом внедрения современных технологий, а также перехода к эффективному внедрению ресурсосберегающих технологий в функционировании кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса. В данной подгруппе мер создается четкая система взаимосвязанных и взаимодополняющих мер экономического характера, сосредоточенных на эффективности использования имеющихся ресурсов, выборе приемлемых методов экономического потребления ресурсов, снижении уровня транзакционных издержек, поиске новых возможностей расширения и укрепления статуса на рынке, а также достижения безотходной модели интегрируемых структур региональной хлопковой подотрасли.

Рисунок 3. Основные преимущественные меры реализации механизма ресурсосберегающей технологии в деятельности кооперационно-интегрируемых структур
Figure 3. The main preferential measures for the implementation of the mechanism of resource-saving technologies in the activities of cooperative-integrated structures

Кроме того, данная подгруппа включает меры для приблизительного учета потребности рынка хлопковых продуктов и потребности производственного цикла в современных технологиях, рассмотрении и внедрении передового опыта отечественных и зарубежных интегрируемых структур, на основе ранее достигнутых положительных результатов, а также использования современных, передовых методов планирования и прогнозирования внедрения ресурсосберегающей технологии во все циклы функционирования кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса.

Таким образом, взаимодополнительное действие всех мер обеспечивает периодические цели кооперационно-интегрируемых структур, способствует переходу к безотходному производству, росту конкурентоспособности хлопковой продукции на отечественном и зарубежном рынке, расширению рынка сбыта и повышению эффективности регионального хлопкового подкомплекса для достижения стратегической цели устойчивого развития и функционирования кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса.

Обобщая вышеизложенное, наряду с закономерностями социально-экономического развития страны, изменение технологического курса развития хлопкового подкомплекса в условиях перехода к индустриально-аграрному типу развития приводит к выводу о том, что своевременное внедрение и активизация механизма ресурсосберегающей технологии приобретает ключевую роль в обеспечении стабильного развития кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса. Укрепление и расширение кооперационно-интегрируемых структур в хлопковом подкомплексе должно соответствовать растущим требованиям и критериям, касающимся изменения типа развития национальной экономики Таджикистана, в частности, перехода от аграрно-индустриального типа к индустриально-аграрному типу, с учетом роста технологической оснащенности сельскохозяйственного производства и хлопко-перерабатывающей промышленности. Реализация механизма внедрения ресурсосберегающей технологии должна осуществляться на всех этапах функционирования кооперационно-интегрируемых структур, начиная от производителя до конечного потребителя, с учетом воплощения результатов научных исследований.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гуляев Р.А. Современное состояние производства, переработки, потребления и качества хлопковой продукции в ведущих хлопкосеющих странах мира. Монография / Р.А. Гуляев, А.Е. Лугачев, Х.С. Усманов. -Ташкент: «Paxtasanoat ilmiy markazi» AJ, 2017. -С.144.

2. Локтик Е.И. Экономический механизм ресурсосбережения в сельском хозяйстве: автореферат кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 / Е.И. Локтик. –М., 2002. -21 с.
3. Намазов Ш.Э. Научные инновационные разработки в агропромышленном комплексе. ГУП «Центр по развитию семеноводства» при Министерстве сельского хозяйства Узбекистана / Ш.Э. Намазов. [Электронный ресурс]. Офф. сайт: <http://www.urugmarkaz.uz>.
4. Рузибоев Х.Г. Оптимизация технологии переработки хлопка-сырца и волокна / Х.Г. Рузибоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. –Душанбе, 2018. -№11. -С.57-63.
5. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. –Душанбе, 2019. -С.346.

ТАТБИКИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ЗАХИРАСАРФАКУНАНДА ДАР СОХТОРҲОИ КООПЕРАТСИОНӢ-ҲАМГИРО ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА НАВӢИ САНОАТӢ-АГРАРИИ РУШД

Мақоа ба баррасии мавзӯи татбиқи технологияҳои захирасарфақунанда дар сохторҳои кооператсионӣ-ҳамгиро дар шароити гузариш ба нави саноатӣ-аграрии рушд бахшида шудааст. Қисмати асосии гузариш ба нави саноатӣ-аграрии рушд истифодабарии оқилонаи захираҳои мавҷуда мебошад, ки дар асоси онҳо моделҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ коркард мегарданд, ки ба истифодабарии оқилонаи захираҳои табиӣ равона карда шудаанд. Бо дарназардошти ин, ҷустуҷӯи имкониятҳои нави рушди соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ бо баҳисобгирии сарфаи максималии захираҳои табиӣ ва зиёдшавии ҳиссаҳои ҳар як соҳа дар рушди иқтисоди миллӣ ҷаҳод мегардад. Дар алоқа бо ин, раванди татбиқи технологияҳои захирасарфақунанда ба ҷаҳодияти иттиҳодияҳои гуногун, аз ҷумла, ба сохторҳои кооператсионӣ-ҳамгиро мубрам арзёбӣ мегардад. Муаллифон ҷунин ҳулосабарорӣ менамоянд, ки татбиқи саривақтӣ ва ҷаҳодгардонии механизми технологияи захирасарфақунанда нақши калидиро дар таъмини рушди устувори сохторҳои кооператсионӣ-ҳамгирои зеркомплексии минтақавии пахта мебозад. Мустаҳкамсозӣ ва васеъсозии сохторҳои кооператсионӣ-ҳамгиро дар зеркомплексии минтақавии пахта бояд ба талаботи афзоиш ва маҳаққое, ки ба тағйирёбии нави рушди иқтисоди миллии Тоҷикистон мувофиқат намоянд.

Калидвожаҳо: гузариш аз нави аграрӣ-саноатӣ ба нави саноатӣ-аграрӣ, афзоишҳои муҷаҳҳазгардонии технологияи истеҳсолати хоҷагии қишлоқ ва саноати пахта ва коркарди он, амаликунии механизми татбиқи технологияи захирасарфақунанда.

ВНЕДРЕНИЕ РЕСУРСОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ В КООПЕРАЦИОННО-ИНТЕГРИРУЕМЫХ СТРУКТУРАХ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ИНДУСТРИАЛЬНО-АГРАРНОМУ ТИПУ РАЗВИТИЯ

В статье авторами рассмотрен процесс внедрения ресурсосберегающих технологий в кооперационно-интегрируемых структурах в условиях перехода к индустриально-аграрному типу развития. Основным элементом перехода к индустриально-аграрному типу развития является рациональное использование имеющихся ресурсов, на основе которых разрабатываются модели социально-экономического развития, направленные на рациональное использование природных ресурсов. Исходя из этого, активизируется поиск новых возможностей развития отраслей промышленности и сельского хозяйства с учетом максимальной экономии природных ресурсов и долевого увеличения каждой отрасли в развитии национальной экономики. В этой связи, актуализируется процесс внедрения ресурсосберегающих технологий в деятельности различных объединений, в частности, кооперационно-интегрируемых структур. Авторы приходят к выводу о том, что своевременное внедрение и активизация механизма ресурсосберегающей технологии приобретает ключевую роль в обеспечении стабильного развития кооперационно-интегрируемых структур регионального хлопкового подкомплекса. Укрепление и расширение кооперационно-интегрируемых структур в хлопковом подкомплексе должно соответствовать растущим требованиям и критериям, касающимся изменения типа развития национальной экономики Таджикистана.

Ключевые слова: переход от аграрно-индустриального типа к индустриально-аграрному типу, рост технологической оснащенности сельскохозяйственного производства и хлопко-перерабатывающей промышленности, реализация механизма внедрения ресурсосберегающей технологии

IMPLEMENTATION OF RESOURCE-SAVING TECHNOLOGIES IN COOPERATION-INTEGRATED STRUCTURES IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO THE INDUSTRIAL-AGRARIAN TYPE OF DEVELOPMENT

In the article, the authors considered the process of introducing resource-saving technologies in cooperative-integrated structures in the context of the transition to an industrial-agrarian type of development. The main element of the transition to an industrial-agrarian type of development is the rational use of available resources, on the basis of which models of socio-economic development are developed, aimed at the rational use of natural resources. Based on this, the search for new opportunities for the development of industries and agriculture is intensifying, taking into account the maximum saving of natural resources and the share increase of each industry in the development of the national economy. In this regard, the process of introducing resource-saving technologies in the activities of various associations, in particular, cooperative-integrated structures, is being updated. The authors come to the conclusion that the timely introduction and activation of the mechanism of resource-saving technology is acquiring a key role in ensuring the stable development of cooperatively integrated structures of the regional cotton subcomplex. Strengthening and expanding cooperatively integrated structures in the cotton sub-complex must meet the growing requirements and criteria for changing the type of development of the national economy of Tajikistan.

Keywords: transition from agrarian-industrial type to industrial-agrarian type, growth of technological equipment of agricultural production and cotton-processing industry, implementation of the mechanism for introducing resource-saving technologies

Маълумот дар бораи муаллифон: *Давлатзода Қудрат Қамбар* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор. *Суроға:* 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

Курбонзода Махмадали Рахмат - Коллеҷи информатика ва техникаи компютери ш. Душанбе, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директор. **Суроға** 734026, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 47/1, бинои 1. Телефон: **918-10-43-43**. E-mail: **mahmadali85@mail.ru**

Сведения об авторах: **Давлатзода Қудрат Камбар** - Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор. **Адрес:** 734005, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17
Курбонзода Махмадали Рахмат - Колледж информатики и компьютерной техники г. Душанбе, кандидат экономических наук, доцент, директор. **Адрес:** 734026, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 47/1. -литер 1. Телефон: (+992) **918-10-43-43**. E-mail: **mahmadali85@mail.ru**

Infotmation about autors: **Davlatzoda Kudrat Kambar** - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17
Kurbonzoda Mahmatali Rahmat - College of Informatics and Computer Engineering, Dushanbe, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Director. **Address:** 734026, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 47/1. -liter 1. Phone: (+992) **918-10-43-43**. E-mail: **mahmadali85@mail.ru**

УДК: 331.522

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

Тохирдҷонов Б.Т.

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

После приобретения Республикой Таджикистан государственной независимости вопрос воспроизводства и эффективного использования трудовых ресурсов, вышел на передний план. Как отмечает Мадаминов Р.К.: «В Республике Таджикистан нет более актуальных и сложных в своем решении проблем, чем реформирование рынка труда с позиции рациональной занятости и эффективного использования трудовых ресурсов» [3, с.83].

Для более рационального решения задач, связанных с трудовыми ресурсами, необходимо разработать конкретные мероприятия по обеспечению занятости населения и использования трудовых ресурсов в экономике страны, особенно в отраслях реальной экономики. Рост эффективности использования трудовых ресурсов предполагает введение прогрессивных форм трудовой занятости, повышение производительности труда и рентабельности в сферах материального производства и предоставление услуг населению на качественном уровне.

Современный рынок труда Республики Таджикистан выделяется не только низкой степенью занятости трудовых ресурсов, но и ее неэффективным использованием, выражающимся в росте занятости в неформальных секторах экономики (табл. 1).

Таблица 1. Показатели занятости в формальных и неформальных секторах экономики Республики Таджикистан за 1991-2018 гг. [4, с.82]

Table 1. Indicators of employment in the formal and informal sectors of the economy of the Republic of Tajikistan for 1991-2018

Показатели	1991	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2018 в % / +, - к 1991 г
Всего трудовые ресурсы	2526,0	3186,0	4530,0	5111,0	5224,0	5326,0	5427,0	214,8
Экономически активное население	1971,0	1794,0	2280,0	2437,0	2438,0	2460	2478,0	125,7
Из них занято в экономике, тыс. чел.	1971,0	1745,0	2233,0	2380,0	2384,0	2407	2426,0	123,1
Официально признанные безработные	37	49,0	47,0	57,0	54,0	53,0	52,0	140,5
Уровень безработицы, %	2,0	2,7	2,1	2,3	2,3	2,2	2,1	+0,1
Доля занятых по найму в отраслях экономики	78,7	54,8	49,3	46,6	45,6	45,2	45,6	-33,1
Доля занятых в неформальном секторе экономики	21,3	42,5	48,6	51,1	53,3	53,8	54,4	+33,1

Число лиц, занятых в неформальных секторах экономики, определено арифметическими путями вычитаний из числа занятых в экономике, занятых по найму. Хотя численность в неформальных секторах экономики может быть и большей, поскольку часть работников, занятых по найму в формальных секторах экономики, ведут индивидуальный бизнес в неформальных секторах экономики.

В Таджикистане количество лиц, занятых в неформальном секторе, за анализируемый период выросло в 2,5 раза. Если в первые годы государственной независимости (1991 г.) в

неформальном секторе экономики было занято 21,3% трудовых ресурсов, то в 2018 г. они достигли 54,4% (табл. 1). Количественный и относительный рост численности лиц, работающих в неформальном секторе экономики, способствует уклонению от налогообложения, неверного учета валового национального и внутреннего продукта.

По утверждению Мадаминаова Р.К.: «Сбалансированность потребности трудовых ресурсов в престижных, высокооплачиваемых рабочих местах, их наличие, количественная и качественная профессиональная подготовка специалистов и рабочих, повышение эффективности их использования в экономике являются важнейшими задачами общества» [2,с.97].

Валовый внутренний продукт означает валовую прибавочную стоимость по результатам производства товаров и предоставления услуг, большая часть которой состоит из оплаты на затраченный труд и доходы от налогов. Отсутствие учета по заработной плате в неформальном секторе экономики непосредственно влияет на доходную часть бюджета и ВВП.

Таким образом, количественная и профессиональная подготовка кадров, использование трудовых ресурсов в высокодоходных отраслях экономики в формальном секторе является одной из основных задач правительства страны. По мнению Кошлакова Г.В.: «Образование является фундаментом благополучия наций. Чем эти уровни выше, тем богаче народ сегодня, и тем радужней перспективы его в будущем» [1,с.55].

Если нарушается баланс между нуждающимися в трудоустройстве и наличием рабочих мест в обществе, то определенная часть рабочей силы будет в избытке и вынуждена искать работу, пока найдёт работу, будет увеличиваться число неактивной части населения. Они, таким образом, не могут участвовать в общественном производстве и в формальном секторе экономики и будут искать работу в неформальном секторе или станут трудовыми мигрантами.

За годы государственной независимости (1991-2018 гг.) количество трудовых ресурсов в Республике Таджикистан выросло на 2901 тыс. чел. (214,8%), а число занятых в отраслях экономики на 455,0 тыс. чел., т.е. на 23,1%. За анализируемый период прирост трудовых ресурсов составил 2901 тыс. чел. и пополнил число экономически неактивного населения. По официальным данным, число которых в 2018 г. составило 2949 тыс. чел. или 54,3% от количества трудовых ресурсов страны. Следует отметить, что 632 тыс. из них являются учащимися с отрывом от производства.

К сожалению, между данными Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан и результатами обследования международных организаций имеются большие отклонения по части занятости в неформальном секторе экономики и лиц, участвующих во внешней трудовой миграции.

Расширение границ трудоспособного возраста в Республике Таджикистан обострило напряженность на рынке труда. Законом определена нижняя планка – 15 лет, а верхняя: для мужского пола – 63 года, для женского пола – 58 лет. Только по этой причине за анализируемый период численность трудовых ресурсов увеличилась на 28%, или на 970,0 тыс. чел.

В 1991 году по сравнению с численностью всего населения трудовые ресурсы составляли 45,9%, в результате увеличения рамок возраста трудоспособного населения, удельный вес трудовых ресурсов увеличился на 59,6%, т.е. рост составлял 13,7%. При таких условиях, доля трудоспособного населения к 2018 году сохранилась на уровне 1991 года, в таком случае трудовые ресурсы составили бы - 3833,6 тыс. чел. а не - 4983,0 тыс. чел. в 2018 г. С принятием такого решения следовало бы в республике принимать меры по созданию новых рабочих мест [10,с.160].

Следующей особенностью развития рынка труда в Республике Таджикистан в годы государственной независимости стало уменьшение числа работников в отраслях реальной экономики, особенно работающих в промышленности, строительстве, транспорта и социальной сфере. Численность лиц, работающих в отраслях промышленности, строительства, на транспорте с 497 тыс. чел. в 1991 г. уменьшилась до 280,3 тыс. чел. в 2018 г, или в 1,8 раза. Удельный вес отраслей реального сектора экономики в общей численности занятых в народном хозяйстве снизился от 26,5% 2017 до 30,3% в 2018 году, т.е. на 3,8 процентных пунктов.

За анализируемый период наблюдается деиндустриализация занятости в республике. Только в отрасли промышленности численность работников с 256,0 тыс. чел. в 1991 г. снизилась до 112,4 тыс. чел. в 2018 г., или в 2,3 раза. В 1991 году на 1000 населения соответствовало примерно 46 промышленных работников, а в 2018 г. этот показатель составлял лишь 13,1 чел., что в 3,5 раза меньше уровня 1991 г.

В настоящее время в промышленной отрасли заняты трудом столько лиц, сколько их было в 60-е годы. Основными причинами нестабильной деятельности промышленных предприятий республики являются:

- отсутствие государственного заказа на продукции отрасли из других стран;
- нехватка оборотных средств, в частности энергоносителей;
- рост цен на импортное и местное сырьё;
- моральный и физический износ основных фондов;
- отток квалифицированных кадров промышленных предприятий;
- под воздействием глобализационных процессов пополнения рынка некачественными продовольственными и промышленными товарами;
- недостаточное капиталовложение для создания новых рабочих мест из разных источников, в том числе внутренних и иностранных инвестиций;
- неэффективная приватизация промышленных предприятий, неэффективная деятельность частных предприятий.

Из-за высоких процентных ставок банковского кредита промышленная отрасль лишена кредитных ресурсов коммерческих банков. Многие промышленные предприятия, воспользовавшиеся кредитными ресурсами банков, впоследствии стали банкротами. В начале 2018 года задолженность промышленных предприятий перед банками составила - 36,1 млрд. сомони, а также кредиторская задолженность составила 29,3 млрд. сомони [12,с.115-117].

Всё это привело к уменьшению рабочих мест и, соответственно, повлияло на долю отрасли в создании ВВП (табл. 2).

Таблица 2. Соотношение занятости в промышленности и рост доли отрасли в ВВП за 1991-2018 гг. [9,с.85; 5,с.48]

Table 2. Ratio of employment in industry and growth in the share of industry in GDP for 1991-2018

Показатели	1991	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2018 в % к 1991 г
Количество занятых в экономике, тыс. чел.	1971,0	1794,0	2280,0	2379,7	2385,3	2407,0	2425,5	123,0
Из них: количество занятых в промышленности, тыс. чел.	256,0	121,0	94,0	91,9	88,7	117,3	112,4	43,9
Удельный вес занятых в промышленности, %	13,0	8,7	4,1	3,9	3,7	4,9	4,6	-8,4
Удельный вес промышленности в создании ВВП, %	25,3	33,1	12,6	12,8	15,1	17,0	17,2	-8,1

За анализируемый период (1991-2018 гг.) при уменьшении удельного веса работников в промышленности, в структуре занятых в экономике народного хозяйства на 8,9 процентного пункта, ее доля на 8,0 процентного пункта уменьшилась в структуре валовой внутренней продукции.

За эти годы нанесено столько ущерба структуре занятых в промышленной отрасли, который не представляется возможным восполнить в ближайшей перспективе. Необходимо не только восстановить материальную базу отрасли, но предстоит практически заново воспитать высококвалифицированные рабочие кадры из числа местной национальности, более 75% которых являются молодыми людьми из сельской местности. Это требует продолжительного времени и больших финансовых вложений.

В последние годы рост ВВП достигается в основном за счёт услуг населения. Среди них можно выделить транспортные услуги, услуги связи, торговлю и общественное питание, хотя численность работников в этих отраслях увеличилась на 15,7 тыс. чел, но их доля в структуре занятости упала на 1,8 процентного пункта. Их доля в структуре ВВП имеет тенденцию к росту. Так, если их удельный вес в структуре ВВП в 1991 г. составлял 12,8%, то в 2018 году увеличился до 34,8% (табл. 3).

Возникает вопрос, за счёт каких источников растёт доля услуг в ВВП на 15,5 процентного пункта, когда число занятых уменьшилось на 1,8 процентного пункта. Следует отметить, что рост доли в указанных отраслях достигается за счёт роста цен.

При росте ВВП за 2000-2018 гг. на 38,5% рост платных услуг составил 48,6%, бытовых услуг – 167,9%, услуг транспорта и связи – 876,7%, торговли и общественного питания – 513,3%. Индексы цен на платные услуги за анализируемый период выросли на 1122,6%. Следовательно, о повышении эффективности этих отраслей и речи не может быть.

Таблица 3. Удельный вес обслуживающих отраслей экономики в производстве ВВП и занятости за 1991-2018 гг. [7,с.84-205]

Table 3. The share of the service sectors of the economy in the production of GDP and employment for 1991-2018

Показатели	1991	2000	2010	2015	2016	2017	2018
ВВП, млн. сомони	13,4	1786,8	24707,1	48408,7	54479,1	61197,6	68844,6
Объем продукции транспорта и связи, млн. сомони	0,5	84,9	2758,0	6026,1	6916,2	7439,3	7443,3
Занятых в транспорте и связи, тыс. чел.	93,0	42,0	58,0	56,8	56,0	43,6	63,8
Продукции отраслей торговли, общественного питания, МТС и сбыта, млн. сомони	1,0	193,9	4999,9	7191,9	8376,1	8889,4	9949,5
Занятых в отраслей торговли, общественного питания, МТС и сбыт, тыс. чел.	108,0	72,0	126,0	149,3	147,9	170,6	161,3
Объем услуг жилкомхоза и бытового обслуживания, млн. сомони	0,2	119,6	829,1	1943,0	1469,4	1759,5	2008,0
Число занятых в жилкомхозе и бытового обслуживания, тыс. чел.	51,0	27,0	57,0	66,6	69,9	45,7	42,6
Итого: доля в ВВП, %	12,7	22,3	34,8	31,3	30,8	28,1	28,2
Доля в занятости, %	12,8	8,1	10,8	11,6	11,5	10,8	11,0

За этот период почти в 2 раза увеличилось число занятых лиц в сельском хозяйстве. По итогам 2018 года удельный вес занятых лиц в сельском хозяйстве составил 60,8% от общего числа занятых в экономике, что на 16,1 процентный пункт больше чем в 1991 г. (табл. 4).

Таблица 4. Соотношение удельного веса сельского хозяйства в занятости и ВВП за 1991-2018 гг. [7,с.84-205]

Table 4. The ratio of the share of agriculture in employment and GDP for 1991-2018

Показатели	1991	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2018, +/- к 1991 г.
Удельный вес занятых в сельском хозяйстве, из общего числа занятых в экономике	44,7	64,9	65,9	64,9	64,5	87,0	60,8	+16,1
Доли сельского хозяйства в ВВП	36,6	25,1	18,7	21,9	20,4	21,1	18,7	-17,9

В то же время, доля сельского хозяйства в структуре ВВП уменьшилась на 17,9 процентного пункта. Если по итогам 2018 г. в среднем по республике на одного занятого произведено 28,4 тыс. сомони ВВП, то в сельском хозяйстве – оно составило 8,7 тыс. сомони, т.е. меньше в 3,3 раза [8,с.205]. Это свидетельствует о нерациональном использовании рабочей силы в сельском хозяйстве.

Рост численности лиц, работающих в сельском хозяйстве, происходит при спаде посевных площадей и производстве продукции трудоёмких культур, таких как хлопок и табак. За годы государственной независимости посевные площади хлопчатника уменьшились почти в 3 раза, а объём производства – 2,1 раза. Такое же положение с посевными площадями и валового сбора табака за анализируемый период: производство табака уменьшилось до 212 тонн., или в 51,9 раза.

В 90-е годы трудовые затраты на производство 1 ц хлопка-сырца в государственных хозяйствах составили 36-40 чел./ч, 1 ц табака - 70-75 чел./ч, при этом на производство зерна и картофеля затрачивались 6-7 чел./ч, на производство овощей – 9 чел./ч. Это служит подтверждением тому, что наиболее трудоёмкими являлись хлопковая отрасль и табаководство.

Рост посевных площадей в других малотрудоёмких культурах, таких как зерновые, плодовоовощные, не могут занять освободившихся лиц названных трудоёмких подотраслей. По этой причине нет необходимости в росте числа рабочей силы в сельском хозяйстве.

Однако происходит рост числа работников в сельском хозяйстве, хотя в условиях Республики Таджикистан нет необходимости в бесконечном использовании трудовых ресурсов в сельском хозяйстве, учитывая ограниченность земель сельскохозяйственного назначения и низкую производительность труда и эффективность отрасли.

В XXI веке обеспечить развитие отрасли сельского хозяйства экстенсивными методами невозможно. Эффективность работы сельскохозяйственных организаций можно организовать при условии интенсивных методов ведения хозяйств.

Создать рабочие места путем формирования малых дехканских (фермерских) хозяйств, и таким образом увеличить число лиц, занятых в сельском хозяйстве, является неправильной

политикой. Это происходит вследствие деиндустриализации отраслей и демеханизации производственных процессов, возврата к малопродуктивному труду на земле [11,с.325]. Необходимо отметить тот факт, что за годы государственной независимости (1991-2018 гг.) уменьшилась сельскохозяйственная техника. Например, по данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, уменьшилось на 9,9 тыс. ед., или 26,8%, количество тракторов; на 359 ед., или 26,0% – количество зерноуборочных комбайнов; на 2944 ед., или в 44,9 раза – количество хлопкоуборочных комбайнов; на 15837 ед., или в 7,4 раза – количество грузовых автомобилей; на 1085 ед., или в 8,2 раза – количество кормоуборочных машин; на 297 ед., или в 12,5 раза – количество кукурузоуборочных комбайнов; на 3771 ед., или в 2,6 раза – количество тракторных сеялок и др. [6,с.306-318]. Всё это говорит о том, что в сельской местности трудовые процессы выполняются ручным трудом с использованием рабочего скота.

Вместе с тем, несмотря на рост посевных площадей и валового сбора зерновых, картофеля, овощей, уменьшается число зерноуборочных комбайнов, тракторных плугов, тракторных сеялок и других сельскохозяйственных машин. Это доказывает, что труженики села с механизированного труда переходят на малопродуктивный и трудоемкий ручной труд.

В 60-е годы прошлого века систематически уменьшилась численность работников, занятых в аграрном производстве, что было следствием использования техники и передовой технологии, а доля занятых не достигала 47,0%. Как известно, в развитых в индустриальном отношении странах аграрным производством занято от 3 до 7% экономически активного населения.

В Республике Таджикистан, наряду с ростом числа лиц, занятых в сельском хозяйстве, наблюдается снижение численности занятых в отраслях, связанных с охраной здоровья, науки, которые требуют труда высококвалифицированных специалистов.

Исследование показало, что в развитых странах идет тенденция роста численности работников непромышленной сферы, что свидетельствует о высокой производительности труда в производственной сфере. А у нас, несмотря на стабильный рост трудовых ресурсов, происходит сокращение штатов в социальной сфере и систематически повышаются нагрузки на преподавателей вузов, воспитателей детских садов, учителей средних школ, медицинских учреждений при низкой заработной плате. За исследуемый период (1991-2018 гг.) при росте численности населения в 1,6 раза, удельный вес занятых в этих сферах экономики уменьшился с 17,4% в 1991 г. до 14,6% в 2018 г. (табл. 5).

Таблица 5. Удельный вес отраслей непромышленной сферы по занятости и в производстве ВВП за 1991-2018 гг. [7,с.84-196]

Table 5. The share of non-production sectors in terms of employment and in GDP production for 1991-2018

Показатели	1991	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2018 (+,-) к 1991
Здравоохранение, соцобеспечение и физкультура	5,4	4,7	3,6	4,1	4,4	4,7	2,3	-3,1
Образование, культура и искусство	10,0	9,6	8,1	8,8	9,2	9,6	5,8	-4,2
Наука и научное обслуживание, в культуре и в искусстве	2,0	1,1	0,8	0,2	0,2	0,2	0,2	-1,8
Итого удельный вес по:								
- занятости	17,4	15,4	12,5	13,1	13,8	14,5	14,6	-2,8
- производству ВВП	6,7	8,0	8,6	6,0	6,9	7,1	8,3	+1,6

В анализируемый период произошло снижение абсолютной и относительной занятости, хотя снижение занятости не повлияло на снижение их доли в производстве ВВП. Их доля в ВВП в 1991 г. составляла 6,7%, а в 2018 г. достигла 8,3%. Количество работников в названных отраслях снизилось в связи с низкой оплатой их труда. В 2018 году при средней заработной плате (1233,82 сомони в месяц) во всех отраслях экономики, в организациях здравоохранения и социальных услуг этот показатель составил 831,13 сомони, что равен 67,4% от среднего по экономике, в образовании – 938,48 сомони (76,1%) [7,с.122].

Нынешняя минимальная планка заработной платы в размере 400 сомони и среднемесячная в народном хозяйстве за 2018 г. в объеме 1233,82 сомони (или 134,83 долларов США), не покрывает прожиточного минимума. Разница между минимальной заработной платой и заработной платой в сфере финансового посредничества – более чем в 2,6 раза [7,с.122]. А это означает то, что работать в банковской сфере в несколько раз эффективнее, чем в сельском хозяйстве. Такая дифференциация оплаты труда между отраслями экономики подрывает

мотивацию труда в отраслях реальной экономики. Сегодня труд учёного, врача, инженера, учителя, артиста и др. специалистов оценивается очень низко.

В результате низкой оплаты труда работников этой сферы будет страдать качество медицинских услуг, уровень знаний учащихся, интерес к научно-исследовательской работе. Ведь от развития этих отраслей экономики зависит эффективная деятельность лиц, работающих в других отраслях через влияние синергического эффекта - уровня образования, состояния здоровья, отношения к труду.

Если бы сохранилась пропорция показателей, занятых в 1991 г. в названных отраслях (63,1 чел. на 1000 населения), тогда в данных отраслях было бы занято 563,6 тыс. чел., а не 345,8 тыс. чел. Потери занятости в названных отраслях за годы государственной независимости составили 217,8 тыс. чел.

Исходя из проведенного анализа, мы пришли к выводу о том, что Республика Таджикистан в условиях переходного периода нуждается в реформе рынка труда. Для этого необходимо:

- разработать конкретные мероприятия по повышению уровня занятости путём создания новых рабочих мест, подъёма престижного труда и достойной заработной платы;
- развивать прогрессивные отрасли экономики, прежде всего трудоёмкие, наукоемкие отрасли, предотвращающие деиндустриализацию и дезурбанизацию страны;
- сбалансировать рабочие места и трудовые ресурсы, обеспечивать нуждающихся в трудоустройстве на более гибких условиях труда;
- предотвратить массовую безработицу регионов страны путём разработки социально-экономических программ развития регионов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кошлаков Г.В. Проблемы повышения эффективности структуры занятости трудовых ресурсов Таджикистана / Г.В. Кошлаков // Материалы научно-практической конференции на тему «Проблемы трудовых отношений и социального развития в Таджикистане». - Душанбе, 29-30 октября 2010. -С.55.
2. Мадаминов Р.К. Производительность труда - основной фактор роста эффективности сельскохозяйственного производства. Сборник: Развитие агропромышленного производства и сельских территорий / Р.К. Мадаминов // Сборник международной научно-практической конференции. - 2016. -С.97.
3. Мадаминов Р.К. Эффективность занятости сельского населения в личных подсобных хозяйствах / Р.К. Мадаминов // Вестник Российско-Таджикского (славянского) университета. - 2017. -№1(57). -С.83.
4. Рынок труда в Республике Таджикистан // Статсборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2019. -С.82.
5. Рынок труда в Республике Таджикистан // Статсборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2018. -С.48.
6. Сельское хозяйство в Республике Таджикистан // Статсборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2019. -С.306-318.
7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан // Статсборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2019. -С.84-205.
8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан // Статсборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2018. -С.205.
9. Статсборник. Госкомстат Республики Таджикистан. - 2018. -С.84-149.
10. Тохирджонов Б.Т. Рост численности населения и воспроизводство трудовых ресурсов в условиях села / Б.Т. Тохирджонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2020. -№3. -С.156-163. ISSN: 2413-5151.
11. Тохирджонов Б.Т. Эффективность труда в личных подсобных хозяйствах / Б.Т. Тохирджонов, И.С. Ашуров // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. -Курган-Тюбе, 2017. -№1/4(49). -С.323-329. ISSN: 2309-6764.
12. Финансы Республики Таджикистан // Статсборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2018. -С.115-117.

ТАҲЛИЛИ ВАЪЪИ МУОСИРИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ

Дар мақола масъалаи самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф қайд менамояд, ки барои ҳалли мақсадноки вазифаҳои ба истифодаи захираҳои меҳнатӣ алоқаманд, қоркард ва таҳияи чорабиниҳои мушаххас оид ба таъмини шугли аҳоли ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти мамлакат зарур мебошад. Ҳамчунин изҳори нигаронӣ мешавад, ки бозори меҳнати имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи пасти ҷалби захираҳои меҳнатиро доро буда, он самаранок ва мувофиқи мақсад истифода бурда намешавад. Муаллиф тибқи таҳлили соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ба чунин хулоса омадааст, ки дар шароити гузариш Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тағйироти бозори меҳнат эҳтиёҷ дошта, бо ин мақсад як қатор тадбирҳо, аз ҷумла чорабиниҳои мушаххас оид ба баланд бардоштани сатҳи шугли аҳоли тавассути зиёд намудани ҷойҳои қорӣ, рушди соҳаҳои муҳимтарин ва ояндадори иқтисодиёт, таъмини тавозуни ҷойҳои қорӣ ва захираҳои меҳнатӣ бояд андешида шаванд. Маҳз ба туфайли ин метавон бекориро дар минтақаҳо хотима бахшида, ба самаранок истифода шудани захираҳои меҳнатӣ ноил гашт. Инчунин муаллиф қайд менамояд, ки имрӯз дар соҳаи саноат шумораи шахсони машғули қор кам гардида, ин нишондиҳанда ба солҳои 60-уми асри гузашта баробар гардидааст. Сабаби асосии чунин вазъ набудани

супориши давлатӣ ба маҳсулоти мавриди назар, норасоии воситаҳои гардон, аз чумла, афзоиши нарх ба ашёи хоми воридшаванда ва маҳаллӣ, фарсудаҷавии фондҳои асосӣ, нарасидани кадрҳои баландихтисос дар корхонаҳои саноатӣ, сармоягузори нокифоя барои бунёди ҷойҳои нави корӣ, шахсигардонии ғайримаксадноки корхонаҳои саноатӣ, фаъолияти бесамари корхонаҳои хусусӣ ва ғайра маҳсуб меёбанд.

Калидвожаҳо: захираҳои меҳнатӣ, бекорӣ, иқтисодиёт, музди меҳнат, хочагии халқ, ҳосилнокии меҳнат, мошинҳои боркаш, саноат, сохтмон, андозбандӣ.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

В этой статье отражены вопросы эффективного использования трудовых ресурсов. Автор отмечает, что для успешного решения задач, связанных с использованием трудовых ресурсов, необходимо разработать конкретные меры по обеспечению занятости населения и использования трудовых ресурсов в экономике страны. Также отмечается, что сегодняшний трудовой рынок Республики Таджикистана имеет низкий уровень привлечения трудовых ресурсов и целенаправленного их использования. Автор, анализируя различные отрасли народного хозяйства страны, заключает, что в условиях переходного периода Республика Таджикистан нуждается в реформе трудового рынка, и поэтому необходимо реализовать ряд конкретных мер, в том числе: повышение уровня занятости населения за счет создания новых рабочих мест, развитие важных и перспективных отраслей, обеспечение баланса рабочих мест и трудовых ресурсов. Также автор отмечает, что на сегодняшний день число людей, работающих в сфере промышленности, снизилось и достиг показателей 60-х годов прошлого столетия. Основная причина такого состояния объясняется отсутствием государственного заказа на продукцию, нехваткой оборотных средств, сырья, изношенностью основных фондов, нехваткой высококвалифицированных кадров, недостаточным капиталовложением для создания новых рабочих мест, нецелевой приватизацией промышленных предприятий, неэффективной работой частных предприятий.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, безработица, экономика, трудовая зарплата, народное хозяйство, грузовые автомобили, промышленность, строительство, налогообложение.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF LABOR RESOURCES

This article reflects the issues of effective use of labor resources. The author notes that in order to successfully solve problems related to the use of labor resources, it is necessary to develop specific measures to ensure the employment of the population and the use of labor resources in the country's economy. It is also noted that the current labor market of the Republic of Tajikistan has a low level of attraction of labor resources and their purposeful use. The author, analyzing various sectors of the national economy of the country, concludes that in the conditions of the transitional period, the Republic of Tajikistan needs a reform of the labor market, and therefore it is necessary to implement a number of specific measures, including: increasing the employment rate by creating new jobs, developing important and promising industries, ensuring the balance of jobs and labor resources. The author also notes that today the number of people working in the industry has decreased and reached the indicators of the 60s of the last century. The main reason for this state is the lack of government orders for products, lack of working capital, raw materials, depreciation of fixed assets, lack of highly qualified personnel, insufficient investment to create new jobs, inappropriate privatization of industrial enterprises, ineffective work of private enterprises.

Keywords: labor resources, unemployment, economics, labor wages, national economy, trucks, industry, construction, taxation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тоҳирҷонов Бехрӯз Тоҳирҷонович* – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, омӯзгори кафедраи назарияи иқтисодӣ. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Айни, 67. Телефон: (+992) 888-82-12-12

Сведения об авторе: *Тоҳирҷонов Бехрӯз Тоҳирҷонович* - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, преподаватель кафедры теории экономики. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Айни, 67. Телефон: (+992) 888-82-12-12

Information about author: *Tohirjonov Behruz Tohirjonovich* - Bokhtar state university named after Nosiri Khusrav, lecturer at the Department of Theory of Economics. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Aini, Street 67. Phone: (+992) 888-82-12-12

УДК: 339.137.2

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО МЯСНОГО КЛАСТЕРА

Джабборовва З.М., Махмадизода С.Б., Махмадизод Р.Б.
Института экономики сельского хозяйства ТАСХН

Устойчивое развитие региональной экономики обусловлено стабильным развитием всех отраслей экономики, АПК и сельского хозяйства в структуре которых занимают особое место. В настоящее время происходят кардинальные изменения в механизме управления сельскохозяйственными предприятиями, что связано с углублением конкурентных отношений в сфере производства продовольственных товаров, изменением конъюнктуры рынка, развитием технологии выращивания сельскохозяйственной культуры, появлением высокоэффективных машин и т.д. При этом, одной из прогрессивных форм управления сельхозпредприятиями в современных условиях выступает формирование кластерных образований, способных

аккумулировать весь производственный цикл в единое управляемое русло с учетом взаимодействия как производственных, так и научно-исследовательских единиц хозяйственной деятельности.

Вначале следует уточнить понятие «продовольственной безопасности». В литературе по этому поводу встречается различные толкования. Но все эти определения в основном сводятся к тому, что «...продовольственная безопасность конкретного государства - это состояние экономики страны, при котором обеспечивается продовольственная независимость, гарантируется физическая и экономическая доступность для каждого гражданина страны пищевых продуктов, соответствующих требованиям законодательства конкретного государства о техническом регулировании, в объемах, не меньше рациональных норм потребления пищевых продуктов, необходимых для активного и здорового образа жизни. Обеспечение продовольственной независимости конкретного государства осуществляется за счет устойчивого отечественного производства. В соответствии с этим определением недостающее до обеспечения продовольственной безопасности количество продовольствия должно закупаться по импорту» [7,с.250].

К числу пищевых продуктов, необходимых для активного и здорового образа жизни, в первую очередь, следует отнести продукцию мясопродуктового комплекса. Роль мясопродуктового комплекса, как отрасли обеспечивающей население высококалорийным питанием, во все времена было огромной и усиливается в настоящее время с учетом роста численности населения, деградацией пастбищ, нарушения экосистемы, сужения полей выращивания кормовых трав и т.д. Развитие современных форм хозяйственной деятельности в отраслях производства мясных продуктов способствует более эффективному использованию существующих и потенциальных ресурсов предприятий сельского хозяйства. Нам представляется, что формирование региональных мясопродуктовых кластеров в регионах Республики Таджикистан вполне соответствует стратегическим целям развития национальной экономики в долгосрочной перспективе [3,с.84].

Мясопродуктовый подкомплекс представляет собой единую систему производственного цикла, элементы которого между собой тесно переплетены. Как отмечает Н.И. Амиров, «...мясопродуктовый подкомплекс как система состоит из элементов, каждый из которых представляет собой самостоятельное структурное образование, осуществляющее в составе системы специфическое, функциональное действие и обладающее свойством интеграции, благодаря которому оно может входить в систему. Присутствие того или иного элемента в системе определяется, с одной стороны, способностью выполнять целесообразное действие для системы, с другой (если в системе имеется еще один элемент) - способностью воспринимать это действие. Каждый элемент выполняет только специфические функции, присущие исключительно ему. В то же время в систему могут быть объединены такие элементы, которые способны решать общую для всей системы задачу» [1,с.17-18].

Экономист Ф.Б. Махмадиев считает, что «...теоретические и методологические основы интеграционных отношений - сообщества фирм и организаций, тесно связанных в сфере АПК, взаимно содействуют повышению конкурентоспособности друг друга. В новых условиях хозяйствования кластерная форма интеграции является популярной и перспективной стратегией для развития межотраслевых связей в условиях агропродовольственной системы и обеспечения продовольственной безопасности страны является важным фактором» [2,с.48].

Данное определение отчасти совпадает с определениями, относящихся к кластерным образованиям. Это означает, что формирование кластерных образований в мясопродуктовом подкомплексе не будет сопряжено с особыми трудностями, поскольку необходимые элементы, входящие в единую систему изначально присутствуют, вместе с тем характер взаимодействия и степень ответственности по отдельным операциям могут претерпевать определенные изменения. При этом, кластерный подход имеет ряд преимуществ, которые отличает его от традиционных форм управления производственными процессами в АПК, так как «в условиях традиционной агропромышленной интеграции основная масса прибыли остается на выходе конечной продукции. Кластерный же подход формирует такой механизм взаимоотношений, который позволяет получать эквивалентную затратам прибыль не только тому, кто производит или реализует конечный продукт, но и всем участникам кластера. В этом состоит одно из существенных отличий кластера от сложившихся интегрированных структур, в том числе агрохолдингов, финансово-промышленных групп и др., в которых наиболее ущемленными в доходах оказываются непосредственные сельхозтоваропроизводители» [8,с.72].

Следует поддержать мнение А. Романова и его коллег о том, что «...администрациям регионов отводится важная роль в поддержке формирования кластерных структур, направлении

усилий на стимулирование партнерских взаимоотношений между участниками кластера» [6]. Это означает, что возникновение кластерных образований не происходит на пустом месте. Необходимо совместное усилие органов регулирования экономикой в различных уровнях, предприятий, потенциально выступающих в роли ядра кластера, а также поставщиков и научно-исследовательских институтов, ожидающих определенные результаты от совместной деятельности с производственными предприятиями. Иными словами, необходим комплекс стимулирующих мер, направленных на активизацию процесса формирования кластеров в среде экономического взаимодействия потенциальных участников мясопродуктового подкомплекса, которое происходит непосредственно на рынке мясных продуктов. При этом, важным представляется уровень развитости рынка мясных продуктов в рассматриваемом регионе.

О.А. Рахимов отмечает, что «...низкая эффективность функционирования в Таджикистане рынка мясной продукции в настоящее время усугубляется нерешенностью важнейших организационно-экономических вопросов, предполагающих изменение принципов, оценок и способов решения экономической проблемы рынка мяса, особенно в регионах республики, характеризующихся наиболее развитой животноводческой отраслью» [4,с.38]. При этом, как отмечает названный автор, «...важнейшими принципами формирования мясного рынка в сельском хозяйстве являются: сочетание саморегулирования мясного рынка с государственным вмешательством; аграрный протекционизм; сочетание экономических и социальных задач региона; равноправное участие на региональном рынке всех предприятий, фермерских хозяйств; формирование рыночной инфраструктуры и др.» [4,с.38].

Как видим, во всех рассматриваемых случаях главная роль отводится государственному регулированию. По этому поводу А. Романова и его коллеги отмечают, что «...важной функцией государства в рамках кластерного подхода является задание вектора в развитии производств, входящих в кластер, посылая сигналы производителям о приоритетах в развитии, направлении инвестиций, создании рабочих мест и др. Таким образом, органы государственного управления обеспечивают сбалансированность в развитии отраслей (подотраслей), входящих в мясной подкомплекс» [6]. В настоящее время животноводческая отрасль в Республике Таджикистан развивается достаточно высокими темпами (табл.1).

Таблица 1. Динамика производства мяса в Республике Таджикистан
Table 1. Dynamics of meat production in the Republic of Tajikistan

Республика Таджикистан	Все категории хозяйств	Сельхоз предприятия	Хозяйства населения	Дехканские хозяйства
2009	4200184	343679	3457010	399495
2010	4394192	310128	3635789	448275
2011	4618595	287226	3845831	485538
2012	4732477	272285	3931132	529060
2013	4923638	282790	4077100	563748
2014	5056572	272975	4169979	613618
2015	5279297	260629	4334365	684303
2016	5456206	264051	4479994	712161
2017	5581496	256474	4576143	748879
2018	5620268	237913	4596576	785779
2018/2009 в %	134	0,69	133	196

Рассчитано по: Регионы Таджикистана. Статистический сборник. -Душанбе, АСПРТ, 2019. -С.185.

В Хатлонской области, где имеется большой потенциал производства животноводческой продукции, особенно мясных продуктов, также наблюдается устойчивый рост показателей производства мяса (табл. 2).

Таблица 2. Динамика производства мяса в Хатлонской области Республики Таджикистан
Table 2. Dynamics of meat production in the Khatlon region of the Republic of Tajikistan

Годы	Все категории хозяйств	Сельхоз предприятия	Хозяйства населения	Дехканские хозяйства
2009	134350	15415	1233558	138323
2011	150764	28123	1344264	137579
2013	172988	47646	1376182	132969
2015	217701	54446	1474260	169090
2017	248769	33091	1564599	211481
2018	261927	55032	1577421	190310
2018/2009 в %	194	3,5 раз	127	137

Рассчитано по: Регионы Таджикистана. Статистический сборник. – Душанбе, АСПРТ, 2019. – С.187.

В отличие от общереспубликанских показателей производства мяса, где показатели сельхозпредприятия имеют минусовый тренд, в Хатлонской области наибольший рост показателей наблюдается в сельхозпредприятиях.

В 2018 г. объем производства мяса в сельхозпредприятиях составил 55032 тонн, что более чем в три раза превышает показатели 2009 г. В других хозяйствах тоже наблюдается устойчивый рост показателя производства мяса. Это, в частности, свидетельствует о назревании необходимости формирования кластерных образований на базе животноводческих хозяйств области.

Во то же время следует учесть, что образование кластерных структур в условиях недостаточной развитости институтов рыночной экономики, несовершенства конкурентных отношений, разнонаправленности интересов потенциальных участников не представляется возможным. Скорее всего усилия будут тщетными, если даже этот процесс (процесс формирования кластера), вопреки доводов некоторых исследователей, целенаправленно регулируется со стороны определенных органов государственной власти. Искусственно созданные кластеры на пустом месте не могут функционировать как единая система, внутри которой будет налажено эффективное взаимодействие участников. В этой связи требуются комплексные мероприятия, направленные на создание соответствующих условий для спонтанного возникновения кластерных структур с учетом содействия их формированию как полноценных структур, способных конкурировать во внешней и внутренней среде.

Нам представляется, что решение этой задачи целесообразно осуществить в рамках разработки и реализации стратегических документов развития отрасли. Контуры названной стратегии можно представить следующим образом.

Таблица 3. Стратегия формирования и развития мясного кластера в регионе
Table 3. Strategy for the formation and development of the meat cluster in the region

Меры, связанные с содействием в спонтанном возникновении кластера	Меры, связанные с содействием в развитии кластерных образований
<ul style="list-style-type: none"> - развитие производственной инфраструктуры сельских территорий; - формирование и развитие рынка мясных продуктов в регионе; - создание условий для развития инфраструктуры сбыта, первичной переработки, хранения и транспортировки сельскохозяйственной продукции; - формирование институциональной среды развития конкурентных отношений; - организация центра информации, стажировки и переподготовки животноводов; - создание новых интегрированных и кооперированных структур, обеспечивающих комплексное сервисное обслуживание сельскохозяйственных организаций; - создание и развитие эффективной инвестопроводящей системы в АПК, расширение возможности привлечения банковских кредитов, средств инвесторов в аграрный сектор; - дифференциация местных налогов на земли сельхозпроизводителей в зависимости от эффективности использования данных ресурсов в интересах АПК республики. 	<ul style="list-style-type: none"> - институциональное обеспечение развития кластеров, создание нормативного-правовой базы регулирования кластерных образований; - создание рабочей группы для изучения внутренней среды формирования кластеров; - разработка и реализация проектов по созданию пилотных кластеров в регионе; - предоставление налоговых и таможенных льгот для формируемых кластеров; - стимулирование научно-исследовательских институтов для включения в кластерные образования; - разработка и реализация проектов по государственно-частному партнерству; - создание консалтинговых центров, рекламных агентств, учебных центров по изучению управления кластерными образованиями; - формирование привлекательных финансовых предложений для участников стратегии в части снижения налоговой нагрузки, финансовой поддержки и иных инструментов поддержки; - формирование индивидуальных интеграционных районных программ в части технического и технологического перевооружения и развития районных сельхозпредприятий.

Следует отметить, что «...современные условия функционирования предприятий и организаций требуют более обоснованного совершенствования экономических отношений, на основе признания многообразия форм собственности и хозяйствования; обеспечения технологического и экономического единства этапов производства, заготовки, транспортировки, хранения и реализации продукции высокого качества; учета закономерностей рынка; развития конкуренции; обеспечения надежной системы государственного экономического регулирования. Надежному функционированию этой цепи, поле-потребитель, обеспечивает кластерное развитие производства» [2,с.51].

Таким образом, формирование и развитие мясных кластеров в регионе – это комплексная задача, требующая консолидации усилий представителей органов государственной власти,

местных управлений, бизнес-сообществ, научно-исследовательских институтов, а также индивидуальных предпринимателей. Важно учесть, что для устойчивого развития кластерных образований и их стабильного функционирования необходимо создание соответствующих условий, способствующих эволюционному возникновению кластерных структур. В территориальном разрезе Республики Таджикистан наиболее благоприятные условия имеются в Хатлонской области. Регион имеет достаточный природно-ресурсный потенциал для развития мяспродуктового подкомплекса. Разработка и реализация стратегических направлений развития отрасли может способствовать формированию кластерных образований в мяспродуктовом подкомплексе региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амиров Н.И. Развитие мясного скотоводства Республики Таджикистан: спец: 08.00.05 - 08.00.14. дисс. на соис. уч.степ. док-ра. экон. наук (теория, методология, практика) / Н.И. Амиров. –М., 2014. -158 с.
2. Махмадиев Ф.Б. Формирование и развитие регионального зернопродуктового кластера (на материалах Юго-Восточного Таджикистана): дисс. на соиск. уч. степ. канд. экон. наук. спец. 08.00.05 / Ф.Б. Махмадиев. – Душанбе, 2016. -148 с.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. // Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. -Душанбе: КОНТРАСТ, 2017. -84 с.
4. Рахимов О.А. Развитие и регионального рынка мясной продукции в условиях ВТО (на материалах Центрального региона Республики Таджикистан) спец: 08.00.05 - (региональная экономика): дисс. на соис. уч. степ. канд. экон. наук / О.А. Рахимов. -Душанбе, 2015. -138 с.
5. Регионы Таджикистана. Статистический сборник. – Душанбе, АСПРТ, 2019. – С.185.
6. Романов А. Формирование агропромышленных кластеров в России / А. Романов, В. Арашуков // АПК: экономика, управление. - 2008. -№3.
7. Ушачев И.Г. Продовольственная безопасность России в рамках глобального партнерства / И.Г. Ушачев. -М.: «ИП Насридинова В.В», 2013. -250 с.
8. Файзрахманов Д.И. Формирование мясных кластеров в Республике Татарстан / Д.И. Файзрахманов, А.К. Салахова // Вестник Казанского государственного аграрного университета. -Казан, 2008. -Т.3. -№1(7). -С.71-75.

АСОСҶОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАШАККУЛИ КЛАСТЕРИ МИНТАҚАВИИ ҒЌШТ

Дар мақола рушди консептуалии ташаккули кластери минтақавии ғўшт дар мисоли вилояти Хатлон баррасӣ гардидааст. Муқаррароти назариявии ташаккули сохторҳои кластерӣ ҳамчун омили бадастории ченакҳои амнияти озуқаворӣ асоснок карда шудаанд. Самтҳои стратегии ташаккул ва рушди сохторҳои кластерӣ дар комплекси ғўшт ва маҳсулоти хӯрокворӣ пешниҳод гардидааст. Муаллиф инчунин қайд менамояд, ки ташаккул ва рушди кластерҳои ғўшт дар минтақа дар зеркомплекси - ин масъалаи комплекси буда, муттаҳидшавии саёю кӯшишҳои намояндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, иттиҳодияҳои тичоратӣ, институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, инчунин соҳибқорони инфиродиро талаб менамояд. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки барои рушди босуботи иттиҳодияҳои кластерӣ ва амаликунии бомароми онҳо фароҳамории шароитҳои мувофиқ лозим аст, ки ба бамиеҳои сохторҳои кластерӣ мусоидат менамоянд. Дар бурриши ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама шароити мусоид дар вилояти Хатлон мавҷуд мебошад. Минтақа дорои иқтисодии кофии табиӣ-захиравӣ барои рушди зеркомплекси ғўшту маҳсулоти хӯрокворӣ мебошад. Коркард ва татбиқи самтҳои стратегии рушди соҳа метавонад ба ташаккули иттиҳодияҳои кластерӣ дар зеркомплекси ғўшту маҳсулоти хӯрокворӣ мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: минтақа, кластер, стратегия, амнияти озуқаворӣ, рушди маҳсулоти чорводорӣ, рушди босубот.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО МЯСНОГО КЛАСТЕРА

В статье рассматриваются развитие концептуальных основ формирования регионального мясного кластера на примере Хатлонской области Республики Таджикистан. Обоснованы теоретические положения формирования кластерных структур как фактора достижения параметров продовольственной безопасности. Изучены мелодические основы формирования кластеров в АПК. Предложены стратегические направления формирования и развития кластерах структур в мяспродуктовом комплексе региона. Автор также отмечает, что формирование и развитие мясных кластеров в регионе – это комплексная задача, требующая консолидации усилий представителей органов государственной власти, местных управлений, бизнес-сообществ, научно-исследовательских институтов, а также индивидуальных предпринимателей. Важно учесть, что для устойчивого развития кластерных образований и их стабильного функционирования необходимо создание соответствующих условий, способствующих эволюционному возникновению кластерных структур. В территориальном разрезе Республики Таджикистан наиболее благоприятные условия имеются в Хатлонской области. Регион имеет достаточный природно-ресурсный потенциал для развития мяспродуктового подкомплекса. Разработка и реализация стратегических направлений развития отрасли может способствовать формированию кластерных образований в мяспродуктовом подкомплексе региона.

Ключевые слова: регион, кластер, стратегия, продовольственная безопасность, развитие животноводческой продукции, устойчивое развитие.

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR FORMING A REGIONAL MEAT CLUSTER

The article discusses the development of the conceptual foundations of the formation of a regional meat cluster on the example of the Khatlon region of the Republic of Tajikistan. The theoretical provisions of the formation of cluster structures as a factor in achieving the parameters of food safety have been substantiated. The melodic foundations of the

formation of clusters in the agro-industrial complex have been studied. Strategic directions for the formation and development of clusters of structures to the meat complex of the region are proposed. The author also notes that the formation and development of meat clusters in the region is a complex task that requires the consolidation of the efforts of representatives of state authorities, local governments, business communities, research institutes, as well as individual entrepreneurs. It is important to take into account that for the sustainable development of cluster formations and their stable functioning, it is necessary to create appropriate conditions conducive to the evolutionary emergence of cluster structures. In the territorial context of the Republic of Tajikistan, the most favorable conditions are in the Khatlon region. The region has sufficient natural resource potential for the development of the meat-and-meat sub-complex. The development and implementation of strategic directions for the development of the industry can contribute to the formation of cluster formations in the meat-and-food subcomplex of the region.

Keywords: region, cluster, strategy, food security, development of livestock products, sustainable development.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Чабборова Заррина Мустафоқуловна* - Институти хоҷагии қишлоқи Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, ходими илмӣ. **Суроға:** 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти-Нав, 306. Телефон: (+992) 985-42-19-91. E-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

Маҳмадизода Сафарали Бачабек - Институти хоҷагии қишлоқи Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, унвонҷӯ. **Суроға:** 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти-Нав, 306. Телефон: 933-33-37-32

Маҳмадизод Раҷабали Бачабек - Институти хоҷагии қишлоқи Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, унвонҷӯ. **Суроға:** 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти-Нав, 306. Телефон: 904-40-01-02

Сведения об авторах: *Джабборова Заррина Мустафоқуловна* - Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН, научный сотрудник. **Адрес:** 734020, Республики Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти- Нав 306. Телефон: (+992) 985-42-19-91. E-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

Маҳмадизода Сафарали Бачабек - Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН, соискатель. **Адрес:** 734020, Республики Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти- Нав 306. Телефон: (+992) 933-33-37-32

Маҳмадизод Раҷабали Бачабек - Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН, соискатель. **Адрес:** 734020, Республики Таджикистан, Душанбе, улица Хаёти-Нав 306. Телефон: (+992) 904-40-01-02

Information about the authors: *Dzhabborova Zarrina Mustafokulovna* - Institute of Agricultural Economics, TASKHN, researcher. **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Hayoti Nav street 306. Phone: (+992) 985-42-19-91. E-mail: fmakhmadiev.1986@mail.ru

Mahmadizoda Safarali Bachabek - Institute of Agricultural Economics, TASKHN, applicant. **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Hayoti Nav street 306. Phone: (+992) 933-33-37-32

Mahmadizod Rajabali Bachabeki - Institute of Agricultural Economics, TASKHN, applicant. **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Khayoty Nav street 306. Phone: (+992) 904-40-01-02

УДК 330.341

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Акрамова З.Б.

Политехнический институт Таджикского технического университета

Введение. В условиях трансформации экономики Таджикистана произошли значительные изменения в экономике. Изменение в ключевых сферах: система управления национальным хозяйством, форма собственности, роли государства.

Ухудшение здоровья населения, рост смертности среди молодёжи, уменьшение продолжительности жизни, высокая младенческая смертность, рост заболеваний инфекционного характера, общей и половозрастной заболеваемости – есть общая характеристика демографической ситуации в Таджикистане. Однако, несмотря на это, в стране сохраняется тенденция роста населения, увеличения доли трудоспособного возраста.

Ситуация в экономике отразилась на качестве жизни населения и в частности, в сокращении реальных доходов населения. Это вызвало, в свою очередь, усиление миграции в стране [11]. Рабочая сила высокой квалификации и молодые специалисты в поисках достойной заработной платы стремились покинуть страну. В стране наблюдается высокая безработица, а с другой стороны – дефицит высококвалифицированных, профессиональных кадров.

Таким образом, существующие социально-экономические проблемы в Таджикистане не обеспечивают устойчивый рост, эффективное использование и сохранение человеческого капитала. Решение данной проблемы является актуальной в социально-экономическом развитии страны.

Человеческий капитал в контексте устойчивого развития экономики. Бурное развитие высоких технологий и инноваций стало определяющей чертой современной экономики, а главным стратегическим ресурсом, который обеспечивает устойчивое развитие и конкурентоспособность страны, региона, отрасли, предприятия – знания, интеллектуальный

капитал и человеческий капитал. Для достижения устойчивого развития и качества экономического роста, которое базируется на инновационном развитии, необходим переход экономики на экономику основанную на знаниях. Благодаря инвестициям в нематериальные активы: образование, научные исследования, научные разработки, инновационную деятельность, трудовой потенциал и человеческий капитал можно реализовать возможности страны.

Мировая практика доказала, что только знание, интеллектуальный потенциал и человеческий капитал являются главным катализатором научно-технологического развития, фактором повышения конкурентоспособности, роста экономики. К другим факторам можно отнести опыт и квалификацию кадров, информационные технологии, государственную политику и др. В этом направлении возрастает роль человеческого капитала как основного фактора развития экономики страны и устойчивого её развития.

Человеческий капитал отражает совокупность сформированных и развитых в результате инвестиций производительных способностей [5], личных черт и мотиваций индивидов, которые находятся в их собственности, используются в экономической деятельности, способствуют росту производительности труда и благодаря этому влияют на рост доходов своего владельца и национального дохода [13].

Развитие теории человеческого капитала особенно актуально для трудоизбыточных стран, обладающих огромным человеческим потенциалом, где в силу демографических, социальных, экономических и других причин, предложение рабочей силы хронически превышает спрос [6], что является характерным для Республики Таджикистан.

В Республике Таджикистан, несмотря на то, что наблюдается улучшение демографических показателей, существует избыток трудовых ресурсов, серьезной проблемой является нехватка высококвалифицированных кадров. Со стороны предприятий наблюдается неэффективное использование потенциала своих специалистов, особенно молодого персонала [7].

На рынке труда существует дисбаланс спроса и предложения на труд [4], рис. 1.

Рис.1. Спрос и предложение на труд на рынке труда Республики Таджикистан
Fig. 1. Labor supply and demand in the labor market of the Republic of Tajikistan

Дисбаланс между спросом и предложением на труд объясняется отставанием системы образования от потребностей современного рынка труда и экономики. В стране подготовка кадров осуществляется по невостребованным специальностям.

Поскольку курс экономики на инновационное развитие, технологическую модернизацию и устойчивое развитие базируется на использовании научных знаний, которые необходимы для реализации социальных, экономических, политических, оборонных задач и геополитических приоритетов страны, первоочередной задачей является подготовка высококвалифицированных кадров, отвечающих всем требованиям рынка труда и современной экономики.

В связи с чем актуальной задачей является разработка концепции системных изменений в подготовке высококвалифицированных кадров в системе профессионального образования, отвечающей современным потребностям рынка труда и инновационной модели развития. Основу данной концепция могут составить методические, организационные и технологические модели, которые отвечают потребностям современной экономики.

В связи с этим с позиции инновационного и социально-экономического развития экономики страны, необходимо определить по какой модели должна измениться и развиваться

система профессионального образования [8], которая будет способствовать развитию человеческого капитала как важного фактора инновационного развития, технологической модернизации и устойчивого развития экономики страны.

Решение этой проблемы должно стать первоочередной задачей государства, частного сектора, сферы образования и науки, которая требует системного и глубокого анализа и рассмотрения вопросов профессионального образования во взаимосвязи задач социально-экономического развития страны, направленных на реализацию возможностей страны в целях инновационного развития, технологической модернизации, обеспечения качества экономического роста и устойчивого развития.

Выбор наиболее приоритетных элементов человеческого капитала, способствующих его развитию, определяется с учётом особенностей социально-экономического положения национальной экономики.

Современное состояние человеческого капитала в контексте устойчивого развития экономики. Уровень использования ресурсного потенциала страны характеризуется показателями экономического и социального развития. Косвенно все эти показатели отражаются в объеме валового внутреннего продукта (ВВП), измерители данного показателя отражены в таблице 1.

Таблица 1. Динамика макроэкономических показателей Республики Таджикистан за 2010-2019гг.[12]

Table 1. Dynamics of macroeconomic indicators of the Republic of Tajikistan for 2010-2019

Годы	ВВП, млн. сомони [3]	Численность постоянного населения на конец года, тыс. чел [4]	ВВП на душу населения в тыс. сомони
2010	24704,7	7616,4	3,24
2011	30071,1	7807,2	3,85
2012	36163,1	7987,4	4,53
2013	40525,5	8161,1	4,97
2014	45606,6	8352,0	5,46
2015	48408,7	8551,2	5,66
2016	54474,1	8742,8	6,23
2017	61093,6	8931,2	6,84
2018	68844,0	9126,6	7,54
2019	77354,0	9263,9	8,35

Сравнительный анализ указанных показателей свидетельствует, что объём ВВП за анализируемый период увеличился с 24704,7 млн. сомони в 2002 году до 77354,0 млн. сомони в 2019 году. Абсолютный прирост ВВП в 2019 году составляет 52649,3 млн. сомони, что в 3,13 раза больше, чем в 2010 году.

Наиболее общим показателем, отражающим качественные характеристики населения, является индекс человеческого развития (ИЧР), который даёт интегрированную оценку, отражающую основные социальные и экономические аспекты развития населения страны. Ниже представлены соответствующие данные и показатели ИЧР для населения Республики Таджикистан.

Необходимо отметить, что показатели человеческого развития Таджикистана очень низкие не только по сравнению с мировыми, но и с показателями стран Центральной Азии, таблица 2.

Таблица 2. Динамика индекса человеческого развития Европы и стран Центральной Азии и Мира за 2010-2018 гг.[20]

Table 2. Dynamics of the human development index of Europe and Central Asia and the World for 2010-2018

Годы	Таджикистан	Европа и страны Центральной Азии	Мир [19]
2010	0,580	0,717	0,624
2011	0,607	0,751	0,682
2012	0,622	0,771	0,694
2013	0,607	0,738	0,702
2014	0,624	0,748	0,711
2015	0,627	0,765	0,717
2016	0,647	0,767	0,726
2017	0,650	0,771	0,728
2018	0,656	0,779	0,731

Исходя из значения индекса человеческого развития (ИЧР), Таджикистан относится к странам со средним уровнем человеческого развития. Этой позиции Таджикистан достиг благодаря относительно высоким показателям уровня образования и продолжительности жизни, которая и объясняет незначительные изменения индекса в положительную сторону за рассматриваемый период, таблица 3. Однако индекс доходов на душу населения в Таджикистане достаточно сильно снижает рейтинг страны.

Таблица 3. Динамика индекса человеческого развития стран Центральной Азии и России за 2010-2018 гг.

Table 3. Dynamics of the human development index of the countries of Central Asia and Russia for 2010-2018

Страны	Годы								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Казахстан	0,714	0,768	0,754	0,757	0,788	0,794	0,797	0,8	0,817
Кыргызстан	0,598	0,615	0,622	0,628	0,655	0,664	0,669	0,672	0,674
Таджикистан	0,580	0,607	0,622	0,607	0,624	0,627	0,647	0,65	0,656
Туркменистан	0,669	0,686	0,698	0,698	0,688	0,691	0,705	0,706	0,710
Узбекистан	0,617	0,641	0,654	0,661	0,675	0,701	0,703	0,710	0,710
Россия	0,719	0,755	0,788	0,778	0,798	0,804	0,815	0,816	0,824

Источник: Источник: [16-22]

Данные таблицы 3 свидетельствуют о том, что по показателям человеческого развития в 2018 г. Таджикистан занимает самое последнее место среди стран СНГ и Центральной Азии. Индекс человеческого развития в 2018 г. для Таджикистана составляет 0,656 и по рейтингу страна занимает 127 место среди 189 стран, по которым рассчитывался данный индекс, таблица 4.

Таблица 4. Рейтинг стран Центральной Азии и России по индексу человеческого развития за 2010-2018 гг.

Table 4. Rating of the countries of Central Asia and Russia according to the human development index for 2010-2018

Страны	Рейтинг по ИЧР								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Казахстан	66	68	69	70	56	56	58	58	50
Кыргызстан	109	126	125	125	120	120	122	122	122
Таджикистан	112	127	125	133	129	129	127	127	125
Туркменистан	87	102	102	103	109	111	108	108	108
Узбекистан	102	115	114	116	114	105	105	105	108
Россия	65	66	55	57	50	49	46	46	49

Источник: [16-22]

Для оценки развития человеческого капитала Республики Таджикистан необходим детальный анализ составляющих показателя ИЧР, который более точно отразит происходящие процессы и выявит их динамические и структурные характеристики.

В Республике Таджикистан наибольший рост среди компонентных индексов отмечен у показателя ожидаемой продолжительности жизни. В 2018 году данный показатель составил 73,7 года. Наибольший показатель по индексу образованности, который составляет 0,82. Низкий показатель по индексу ВВП, таблица 5.

Таблица 5. Динамика индекса человеческого развития Республики Таджикистан по его основным компонентам за 1995-2018 гг.

Table 5. Dynamics of the human development index of the Republic of Tajikistan by its main components for 1995-2018

Годы	Рейтинг	ИЧР Республики Таджикистан	Ожидаемая продолжительность жизни при рождении в РТ, лет	ВВП на душу населения, сомони	ВВП на душу населения по ППП, дол.	Индекс средней продолжительности обучения	Ожидаемая продолжительность обучения	Индекс образования
2010	112	0,58	72,5	2543,2	580,3	0,73	0,83	0,82
2011	127	0,607	72,5	3123,1	656,3	0,73	0,83	0,82
2012	125	0,622	72,8	3814,9	870,5	0,73	0,83	0,82
2013	133	0,607	73,4	4348,9	885,7	0,73	0,83	0,82

2014	129	0,607	73,4	4695,8	944,8	0,73	0,83	0,82
2015	107	0,627	73,4	4618,4	696	0,73	0,83	0,82
2016	127	0,647	73,4	5418,6	692	0,73	0,83	0,82
2017	127	0,650	73,7	6840,0	-	0,73	0,83	0,82
2018	125	0,656	73,7	7540,0	-	0,73	0,83	0,82

Источник. Исследовано автором.

Результаты исследования основных социально-экономических показателей Республики Таджикистан показывают достаточно хороший потенциал, накопленный в стране с позиции экономического развития. Однако в стране наблюдается недостаточный уровень социального развития. [9]

Современное состояние национальной экономики характеризуется переходом на новый путь развития [2], где главным фактором экономического развития становится человеческий капитал. Сегодня для развития экономики является крайне важным сохранение, накопление и воспроизводство человеческого капитала. В первую очередь тревожно, что при огромном запасе человеческого капитала в РТ, снижаются его качественные характеристики, что ведёт к уменьшению производительности труда и отрицательно влияет на экономическое развитие страны.

Исходя из полученных результатов, можно сделать вывод о том, что в стратегическом управлении экономики страны необходимо уделить большее внимание развитию человеческого капитала. Для чего нужна государственная поддержка программ (или концепций), связанных с формированием и развитием человеческого капитала. Для обеспечения устойчивого экономического развития необходимо определить новую стратегию развития общества с усилением роли человеческого капитала. При этом считаем целесообразным выбрать путь социально-ориентированного экономического развития.

Инвестиции на развития человеческого капитала в контексте устойчивого развития экономики. В условиях трансформации экономики Таджикистана произошли значительные изменения в экономике. Изменение в ключевых сферах: система управления национальным хозяйством, форма собственности, роли государства.

Развитие человеческого капитала является одним из основных стратегических ориентиров устойчивого развития. Модернизация системы образования и здравоохранения на базе экономики знаний, возрождение нравственных принципов в экономике [1]. Таджикистан обладает огромным количеством человеческого капитала. Однако, при его формировании и развитии не выделяются достаточные инвестиции и не уделяется достаточного внимания показателям жизни и его развития, как на микро- так и на макроуровнях, что оказывает негативное влияние на социально-экономическое развитие страны в целом.

Инвестиции выступают главным фактором увеличения человеческого капитала. Все виды инвестиций в человека способствуют повышению производственного потенциала и позволяют ему самосовершенствоваться и развиваться. Сравнительный анализ опыта крупных американских и японских компаний показал, что инвестиции в человеческий капитал дают гораздо более высокий экономический эффект, чем просто инвестиции в автоматизацию основного производства [10].

Недостаточность финансовых инвестиций является крайне актуальной проблемой в формировании и развитии человеческого капитала в Таджикистане. Следует отметить, что за последние 14 лет государственные инвестиции в развитие человеческого капитала имеют тенденцию к увеличению. Однако это связано с низким базовым уровнем 2003 года. Поскольку, если сравнить объем инвестиций с показателями 1950-90 годов, то этот рост незначителен. СССР имел самую высокую а мире долю расходов на образование в национальном доходе – около 10%, в то время как США тратили на это лишь 4%, а европейские страны - 2-3% [13]. А сейчас получается наоборот постсоветские страны стали меньше осуществлять инвестиции на развитие человеческого капитала, в том числе и наша страна. Государственные инвестиции на повышение качества человеческого капитала в развитых странах составляют от 10 до 12% от ВВП. Здесь речь идёт об инвестициях только в сферу образования, рис.2 [15].

Большая часть государственных расходов (43,2%) направлена на сектора, обеспечивающие развитие человеческого капитала. В первую очередь, это образование, куда было направлено в 2015-2017 гг. 9231,6 млн. сомони, или 17,2% от общей суммы государственных расходов за указанный период. В 2017 г. расходы на образование составили 5,9% от ВВП, увеличившись на 0,8 п.п., по сравнению с 2015 г. На развитие системы здравоохранения было направлено 6,6% от общей суммы расходов государственного бюджета

за 3 года. По отношению к ВВП в 2017 г. расходы на здравоохранение увеличились на 0,3 п.п., по сравнению с 2015 г., и составили 2,3% [11].

Рис. 2. Государственные расходы на развитие человеческого капитала
Figure: 2. Government spending on human capital development

Источник: Министерство финансов РТ

Особое внимание со стороны Правительства уделяется поддержке уязвимых слоев населения. Так, за счет средств государственного бюджета на социальное страхование и социальную защиту за 2015-2017 гг. было направлено 8467,2 млн. сомони, или 15,8% от общей суммы государственных расходов. Однако по отношению к ВВП расходы на данные цели сократились в 2017 г. на 0,6 п.п., по сравнению с 2015 г., и составили 5,0%.

Результаты исследования показывают, что доля государственных инвестиций на развитие человеческого капитала за последнее десятилетие имеет положительную тенденцию, однако это не способствует желаемому росту уровня развития человеческого капитала.

Вывод. Таким образом, мы удостоверились, что инвестиции в развитие человеческого капитала существенно влияют на развитие экономики. Несмотря на то, что государство с каждым годом увеличивает расходы на развитие человеческого капитала, этих средств недостаточно, о чём свидетельствуют проведенный анализ исследуемой проблемы. Поэтому следует осознать важность развития человеческого капитала и уделить должное внимание его развитию.

Из проведенного анализа можно сделать вывод, что инвестиции в развитие человеческого капитала в РТ увеличиваются с каждым годом. Наиболее ощутимые инвестиции в развитие человеческого капитала осуществляются с 2014 года. Несмотря на все позитивные тенденции и увеличение государственных инвестиций в это направление, выделяемые государством средства не обеспечивают все имеющиеся потребности.

Человеческий капитал сегодня является основным фактором устойчивого развития и важной составляющей национального богатства страны. Формирование человеческого капитала страны имеет положительные особенности, которые заключаются в численности населения и увеличении в ее возрастной структуре доли трудоспособного населения, обеспечивают достаточную ресурсную базу в долгосрочной перспективе. Для обеспечения устойчивого экономического развития необходимо усилить роль человеческого капитала в социально-ориентированном экономическом развитии страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аvezов А.Х. Стратегические ориентиры устойчивого развития региона: анализ ситуации и формирование системы показателей / А.Х. Аvezов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - 2015. -№1(62). -С.18-30.
2. Аvezова М.М. Внешнеторговые связи как ключевая составляющая факторной модели устойчивого развития региона / М.М. Аvezова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - 2019. -№10(1). -С.146-151.
3. Агарков С.А. Образовательный потенциал в концепции устойчивого развития арктического региона / С.А. Агарков // Вестник МГТУ. – 2015. -том 18. -№4. -С.577-588.
4. Акрамова З.Б. Роль квалификации кадров на рынке труда Республики Таджикистан / З.Б. Акрамова, Ф.А. Ысанзода // Материалы республиканской научно-практической конференции. -Худжанд: Мехвари дониш, 2016. -С.26-30.

5. Акрамова З.Б. Формирование и развитие человеческого капитала в трудоизбыточной экономике (на примере Республики Таджикистан): автореферат канд. экон. наук / З.Б. Акрамова. -Худжанд, 2012. -22 с. [Электронный ресурс]. https://new-disser.ru/_avtoreferats/01006529367.pdf
6. Акрамова З.Б. Формирование и развитие человеческого капитала в трудоизбыточной экономике (на примере Республики Таджикистан): диссертация канд. экон. наук / З.Б. Акрамова. -Худжанд, 2012. -С.209
7. Ахмедов Ф.В. Роль, влияние и взаимосвязь человеческого капитала с развитием малого бизнеса в Согдийской области / Ф.В. Ахмедов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - 2017. -№2(71). -С.91-99.
8. Банковский статистический бюллетень №12. Худжанд, 2019. -(293). -С.121.
9. Баходурова С.А. Особенности макроэкономического равновесия в открытой экономике Республики Таджикистан. автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / С.А. Баходурова // Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. -Худжанд, 2011. -С.26. [Электронный ресурс]. https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01004991518.pdf
10. Грейсон Дж. Американский менеджмент на пороге XXI века / Дж. Грейсон, О ' Делл К. -М.: Экономика, 1991. - С.196.
11. Национальный доклад о ходе реализации стратегических документов страны в контексте целей устойчивого развития // Доклад подготовлен Министерством экономического развития и торговли Республики Таджикистан в сотрудничестве с группой национальных и международных экспертов. -Душанбе, 2018. -С.96.
12. Статистический ежегодник Согдийской области. Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области. -Худжанд, 2005-2018. -С.376.
13. Управление ресурсами системы высшего образования Республики Таджикистан в условиях финансового кризиса. Институт «Открытое Общество» - Фонд Содействия в Таджикистане. -Душанбе, 2009. -С.43.
14. Численность населения Республики Таджикистан на 1 января 2019 года. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. -Душанбе, 2019. -С.53.
15. Юсупова Г.А. Инвестиционно-финансовый механизм управления развитием региона в рамках реформирования бюджетного процесса / Г.А. Юсупова // Вестник КPCY. - 2018. -Том 18. -№3. -С.40-45.
16. [Электронный ресурс]. [Электронный ресурс]. <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/chapters/>
17. [Электронный ресурс]. http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update_ru.pdf
18. [Электронный ресурс]. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2013_ru.pdf
19. [Электронный ресурс]. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2019_overview_-_russian.pdf
20. [Электронный ресурс]. <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/TJK.html>.
21. [Электронный ресурс]. <http://mirperemen.net/2017/04/dinamika-razvitiya-chelovecheskogo-potenciala-v-stranax-sng/>
22. [Электронный ресурс]. <http://mirperemen.net/2017/04/dinamika-razvitiya-chelovecheskogo-potenciala-v-stranax-sng/>

ТАҲЛИЛИ ТАШАККУЛ ВА ИСТИФОДАИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ЗАМИНАИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИӢТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таҳлили вазъияти нишондиҳандаҳои рушди сармоияи инсонӣ дар заминаи рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шуда, омилҳои рушду ташаккули сармоияи инсонӣ муайян карда шуданд. Барои баҳодихии ҳолати ҳозираи сармоияи инсонӣ ва сатҳи истифодаи неруи захиравии кишвар таҳлили муқоисавии ММД, инчунин, шохиси рушди инсонӣ, ки тавсифи сифатино инъикос мекунад, дар муқоиса бо кишварҳои Аврупо, Осиёи Марказӣ, Ҷапон ва Россия гузаронида шудааст. Рейтинги кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Русия оварда шуда, ҷузъҳои асосии шохиси рушди инсонӣ таҳлил ва самтҳои асосие, ки ба рушди он монеъ мешаванд, муайян карда шудаанд. Дар заминаи таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ роҳҳои асосии рушди сармоияи инсонӣ тавассути зиёд кардани маблағгузорӣ ба рушди он муайян карда шуданд. Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии маблағгузорӣ ба рушди сармоияи инсонӣ муайян карда шудаанд: маориф, тандурустӣ, илм, сӯғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи аҳоли, фарҳанг ва варзиш ва дигар бахшҳои иҷтимоӣ, ки тараққиёти онҳо рушди устувори иқтисоди миллиро таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: таҳлили вазъияти, иқтисоди милли, рушди устувор, сармоияи инсонӣ, шохиси рушди инсон, маблағгузорӣ ба рушди сармоияи инсонӣ.

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В работе проведен ситуационный анализ показателей развития человеческого капитала в контексте устойчивого развития экономики Республики Таджикистан. Выявлены факторы формирования и развития человеческого капитала. Для оценки современного состояния человеческого капитала и уровня использования ресурсного потенциала страны проведён сравнительный анализ объема ВВП, а также индекса человеческого развития, отражающего качественную характеристику в сравнении со странами Европы, Центральной Азии и России. Приведен рейтинг стран Центральной Азии и России. Проанализированы основные компоненты индекса человеческого развития и выявлены основные направления, сдерживающие его развитие. На основе теоретических и практических исследований выявлены основные пути развития человеческого капитала посредством увеличения инвестиций в его развитие. В работе определены основные направления инвестирования развития человеческого капитала: образование, здравоохранение, наука, социальное страхование и защита населения, культура и спорт и другие социальные сектора, развитие которых обеспечит устойчивое развитие национальной экономики.

Ключевые слова: ситуационный анализ, национальная экономика, устойчивое развитие, человеческий капитал, индекс человеческого развития, инвестирование развития человеческого капитала.

ANALYSIS OF THE FORMATION AND USE OF HUMAN CAPITAL IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The paper carried out a situational analysis of human capital development indicators in the context of sustainable economic development of the Republic of Tajikistan. The factors of formation and development of human capital are revealed. To assess the current state of human capital and the level of use of the country's resource potential, a comparative

analysis of GDP and the human development index was carried out, reflecting qualitative characteristics in comparison with countries in Europe, Central Asia, the world and Russia. The rating of the countries of Central Asia and Russia are given. The main components of the human development Index are analyzed and the main areas restricting its development are identified. On the basis of theoretical and practical research, the main ways of human capital development through increased investment in its development have been identified. The research identifies the main areas of investment in the development of human capital: education, health care, science, social insurance and protection of the population, culture and sports, and other social sectors, the development of which will ensure sustainable development of the national economy.

Keywords: situational analysis, national economy, sustainable development, human capital, human development index, investment in human capital development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Акратова Заррина Башировна* - Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти соҳавӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи И.Сомонӣ, 226. Телефон: (+992) 927-13-99-00. E-mail: zarrina_2309@mail.ru

Сведения об авторе: *Акратова Заррина Башировна* - Политехнический институт Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими в городе Худжанде, кандидат экономических наук, доцент кафедры отраслевой экономики. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, улица И.Сомони, 226. Телефон: (+992) 927-13-99-00. E-mail: zarrina_2309@mail.ru

Information about the author: *Akramova Zarrina Bashirovna* - Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi in the city of Khujand, candidate of economic sciences, associate professor of the department of industrial economics. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, I. Somoni street, 226. Phone: (+992) 927-13-99-00. E-mail: zarrina_2309@mail.ru

УДК 330.15(575.3)

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ УЛУЧШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОСВОЕНИЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ

Хофизов Х.А.

Таджикский национальный университет

Проблемы рационального использования природно-ресурсного потенциала на уровне отдельных регионов с каждым годом приобретают особую значимость. Растет количество монографических исследований, направленных на анализ, оценку поиска путей, форм и методов освоения и более эффективного использования природных ресурсов. В последние годы внимание научного сообщества, особенно ученых-экономистов, все больше приковывается к проблемам освоения природных ресурсов, что не случайно, т.к., все отчетливее становится простая истина о том, что баланс между производством осязаемых благ и неосязаемых благ (особенно, услуг) нельзя нарушать [см. 19; 6; 5; 17; 16]. Предвидятся крупные экономические кризисы, берущие свое начало из развитых стран, где соотношение сфер услуг и прочих сфер составляет более 60-70% против 30-40% в структуре ВВП. Постепенно данный показатель развитости (доля сферы услуг в структуре ВВП) теряет свою актуальность, уступая место другому показателю - доле наукоемких отраслей в структуре ВВП, человеческого капитала, нанотехнологии и др.

Следует отметить, что уровень освоенности и рационального использования природно-ресурсного потенциала, как всегда, остается актуальным показателем устойчивости экономического развития. Качественное изменение данного показателя отражается в степени применения высоких технологий для его освоения и эксплуатации, развитости инфраструктуры освоения благоприятной институциональной среды и инвестиционного обеспечения.

Между тем, в экономической литературе термин «природно-ресурсный потенциал» трактуется по-разному, так, что общепризнанное определение данной категории отсутствует. По мнению Х.Ш. Пулодовой, к природно-ресурсному потенциалу следует отнести: «- во-первых, элементы природы, находящиеся в стадии изучения и подготовки к промышленному освоению и использованию, то есть на начальном этапе вовлечения в хозяйственный оборот (например, разведанные месторождения полезных ископаемых); во-вторых, ресурсы, возможности использования которых в народном хозяйстве ограничены из-за отсутствия коммуникаций и путей сообщения в районах их расположения (примером может служить целый ряд месторождений Памира, расположенных в высокогорьях и вдали от транспортных магистралей); в-третьих, вовлеченные в оборот и разрабатываемые месторождения полезных ископаемых, плодоносящие сады; в-четвертых, находящиеся «под парами» сельскохозяйственные угодья; в-пятых, запасы гидроэнергии, вода и площади земельных

угодий, пригодных для сельскохозяйственного производства; богатства и предпосылки, непосредственно не связанные с удовлетворением производственных и личных потребностей» [15,с.182].

Обилие существующих определений затрудняет выбор подходов к изучению данной категории с позиции инвестиционного обеспечения их освоения и рационального использования. Некоторые, наиболее полно раскрывающие определения, нами приведены в табл. 1.

Таблица 1. Определение «природно-ресурсный потенциал»
Table 1. The definition of "natural resource potential"

№	АВТОР/ИСТОЧНИК	ОПРЕДЕЛЕНИЕ
1.	География. Современная иллюстрированная энциклопедия. - Под редакцией проф. А. П. Горкина. - М.: Росмэн, 2006.	Совокупность природных ресурсов территории, которые могут быть вовлечены в хозяйственный оборот с учетом экономической целесообразности и возможностей научно-технического прогресса. В общем виде природно-ресурсный потенциал состоит из 8 осн. частных потенциалов: географического положения; минерального сырья; рельефа; климатических условий; водных ресурсов; земли, включая почвенные ресурсы; растительности, включая лесные ресурсы; животного мира, включая рыбные ресурсы.
2.	Словарь бизнес-терминов. - Академик. ру. 2001 г.	Совокупность природных ресурсов, объектов, средообразующих факторов и условий (включая климатические, геологические, гидрологические и другие условия), которые могут быть использованы в процессе хозяйственной или иной деятельности.
3	Мухаббатов Х.М. Ресурсы горного Таджикистана. - М., 1999.- С.45.	Это не только совокупность имеющихся отдельных природных ресурсов, но и особый интегральный показатель, отражающий систему всех компонентов, которую можно выделить с учётом механизма взаимодействия человека с природной средой.
4	Райсмерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник. - М., 1991. -С.84.	Система природных ресурсов, условий, явлений и процессов, которая, с одной стороны, служит территориальной и ресурсной базой жизнедеятельности общества, а с другой, противопоставит ему как объект антропогенного воздействия.
5.	Игнатенко Н.Г., Руденко В.П. Природно-ресурсный потенциал территории (географический анализ и синтез).- Львов, 1986. - С.12.	Понятие природно-ресурсный потенциал территории включает в себя совокупную производительность её естественных ресурсов, как средства производства и предметов потребления, выражающуюся в их общественной потребительной стоимости.
6.	Четверов В.И. Экономическая эффективность использования природно-ресурсного потенциала. - М., 1997.- С.64.	Совокупность элементов биосферы, технологически возможных к использованию для удовлетворения общественных потребностей.
7	Невская М. А. Современные научные подходы к исследованию природно-ресурсного потенциала // Проблемы системной модернизации экономики России: социально-политический, финансово-экономический и экологический аспекты. - СПб, 2010. -№9. -С.438-443.	...Возможность составляющих элементов природной среды обеспечивать собственное воспроизводство, условия жизнеобеспечения и жизнедеятельности людей.
8.	Емельянов, А. Г. Основы природопользования//Учебник для студ. высш. проф. образования / А. Г. Емельянов. - М. : Издательский центр «Академия», 2013. - 256 с.	Предельное количество природных ресурсов, которые человек может использовать не подрывая условия своего существования и развития.
9.	Зинкин А.В. Понятие природно-ресурсного потенциала//В сборнике: Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры. - Оренбургский государственный университет. - 2017. - С. 1184-1187.	Природно-ресурсный потенциал является совокупностью элементов природной среды (природные ресурсы, процессы и условия), которые человек может использовать в целях жизнедеятельности, и исчисляемые в стоимостном выражении.
10	Реймерс Н.Ф. Природопользование/ Словарь-справочник. - М.: «Мысль», 1990. - 637 с.	В широком смысле в понятие природных (естественных) ресурсов включаются все элементы природной среды, которые человек непосредственно или опосредованно использует или может использовать в своей материальной деятельности на данном этапе развития производительных сил.

Составлено автором

Обобщая приведенные определения, можно исходить из того, что под природно-ресурсным потенциалом понимается совокупность природных ресурсов, условий, явлений и процессов, которые потенциально могут быть освоены и использованы в результате инвестиционных вложений для удовлетворения нужд общества. Акцент на инвестиционные вложения не случаен, поскольку понятие «природный ресурс» предполагает их освоение, а последнее практически невозможно осуществить без инвестиций.

Важным представляется выделение основных источников инвестиционного обеспечения социально-экономического развития регионов в тех или иных специфических условиях.

Природа инвестиционного обеспечения развития регионов предполагает применение широкого набора источников, способных во время и в нужных размерах обеспечить реализацию разных проектов. Однако стабильное инвестиционное обеспечение опирается на стабильное и надежное финансирование, которое должно обеспечиваться от надежных источников. В этом отношении, вопросы методологии инвестиционного обеспечения развития субъектов экономики с учетом уточнения источников финансирования данного процесса приобретает особую значимость.

В развитых странах мира надежным источником инвестиционного обеспечения реализации экономических проектов выступает выручка от добавленной стоимости. В силу больших размеров рынков реализации производимой продукции появляется возможность инвестиционного обеспечения новых проектов, связанных со спросом потребителей. Как отмечает Л.Г. Булгакова, «в соответствии с принципами и подходами макроэкономической теории в качестве основного источника финансирования инвестиционного проекта можно выделить национальный продукт. Основным макроэкономическим показателем для реального статистического измерения национального продукта является валовой внутренний продукт, который может быть определен в любой из фаз воспроизводственного процесса» [3, с.110].

Между тем, в развивающихся странах, особенно в странах, так называемого «третьего мира»[‡], где темпы роста экономики отстают от темпов роста населения (производство от потребления), вопросы поиска инвестиционных вложений приобретают особый характер. В таких странах, к которым мы условно относим и Республику Таджикистан, реализация инвестиционных проектов сопровождается определенными трудностями, предполагающими поиск путей привлечения прямых и портфельных иностранных инвестиций, использование возможностей государственно-частного партнёрства, приобретение инвестиционных кредитов и т.п. Вопрос заключается в том, что в условиях развивающихся стран (или стран третьего мира) такие принципы и условия соответствуют стабильному инвестиционному обеспечению с учетом соблюдения параметров экономической безопасности, особенно если речь идет об освоении природно-ресурсного потенциала. Известно, что освоение природно-ресурсного потенциала помимо того, что займет много времени, еще требует крупных вложений, что порой превышает параметры или пороги допустимых критериев, затрагивающих вопросы экономической безопасности. Экономическая безопасность же, как «...совокупность условий и факторов, обеспечивающих независимость национальной экономики, её стабильность и устойчивость, способность к постоянному обновлению и самосовершенствованию» [1, с.5], естественно, обусловлена непрерывным воспроизводственным процессом. Последнее обусловлено инвестиционным обеспечением.

Следует отметить, что содержание экономической безопасности региона немного отличается от экономической безопасности государства (республики), хотя между этими понятиями больше общности, чем отличия. Как отмечает М.М. Балог, «экономическая безопасность страны и входящих в её состав регионов взаимосвязаны, поэтому содержание категорий, определяющих безопасность на федеральном и региональном уровне, также должны быть логически связаны. На основании этого ряд исследователей переносят определения экономической безопасности, принятые на уровне национальной экономики, на уровень региона» [2, с.439]. Однако, это - ошибочное представление, о чем говорит далее и сам М.М. Балог.[§]

Относительно понятия «экономическая безопасность региона» существует разные мнения, среди которых нами поддерживается следующее: экономическая безопасность региона - это «...

[‡] Понятие «страны третьего мира» стало синонимом слаборазвитых и бедных стран. В настоящее время в мировой политике использование этого термина считается некорректным.

[§] Он отмечает, что недостаток содержательной стороны данного подхода заключается в том, что далее экономическая безопасность страны в отличие от региона рассматривается не только в экономической сфере, но и в областях пересечения экономики со смежными внеэкономическими сферами, а также непосредственно в смежных неэкономических сферах (военной и др.).

обеспеченность региона ресурсами (самодостаточность, экономическая независимость), определяемая как потенциал региона; участие в кооперации и интеграции с другими регионами; эффективное использование потенциала (стабильность, устойчивость, способность к саморазвитию и прогрессу)» [14,с.18]. То, что авторы данной цитаты называют экономической безопасностью региона (обеспеченность ресурсами и эффективное использование потенциала) с определенной оговоркой невозможно перефразировать иначе как то, что экономическая безопасность региона сопряжена с освоением и эффективным использованием его природно-ресурсного потенциала.

Между тем, в регионах, где уровень технологического развития существенно отстает от развитого мира, и одновременно, там же и находятся богатые природные ресурсы, часто имеет место отрицательное влияние фактора «проклятие ресурсов» на экономическую безопасность. Проклятие ресурсов, как известно, это - хроническая болезнь, постоянно обостряющая угрозы экономической безопасности. Первыми обратили внимание на явление «проклятие ресурсов» ученые Д. Сакс и Э. Уорнер. Результаты их статистического анализа показали, что богатые страны с точки зрения природных ресурсов (нефти, например) в наибольшей степени страдают от неравенства доходов, уровнем пассивности других отраслей экономики, неразвитостью человеческого капитала и т.п. Бахрейн, Ирак, Катар, Кувейт, Ливия, ОАЭ, Оман, Саудовская Аравия и ряд других стран попали в список стран, наибольшим образом страдающих от проклятия ресурсов [25,с.45].

А.Р. Сафиуллин и А.А. Александров настаивают на том, что «ресурсному проклятию» сопутствуют следующие тенденции: «1. «Голландская болезнь» (эффект Гронингена) - сценарий макроэкономической динамики, при которой приток доходов от экспорта некоего преобладающего продукта (как правило, увеличение добычи и экспорта сырья) вызывает укрепление обменного курса национальной валюты, и, несмотря на бум в этом секторе, приводит к снижению конкурентоспособности в других секторах экономики, сокращению объемов отечественного промышленного производства и росту безработицы. 2. Неэффективное размещение и использование ресурсов (земля, труд, капитал) между секторами экономики в пользу экспортно-ориентированных секторов» [18,с.76].

С этим можно было согласиться, если бы не специфика проявления ресурсного проклятия в странах и регионах, где уровень освоения природных ресурсов достаточно низкий, а уровень внешней трудовой миграции - существенно высокий. В таких случаях наблюдается следующее: избыток трудовых ресурсов приводит к росту внешней трудовой миграции, мигранты со временем адаптируются на рынке труда стран-импортеров рабочих сил. Они в странах - импортерах рабочей силы строят заводы, фабрики, участвуют в освоении природных ресурсов, их заработок в основном расходуется на нужды повседневной жизни, плюс постройка жилья, женитьба, покупка автомобилей и т.п. Тем временем, страны-экспортеры рабочей силы, истратившие колоссальные средства на образование и здравоохранение своих граждан (трудовых мигрантов), не получают отдачу расходов инвестирования в человеческий капитал нации, природные ресурсы как были, так и остаются не освоенными, соответственно, институты предпринимательской деятельности и инфраструктура инвестиционных процессов не претерпевают серьезных структурных сдвигов, страна постепенно превращается в «полигон потребления», человеческий капитал деградирует и уязвимость национальной экономики от внешних факторов увеличивается. Это и есть проявление ресурсного проклятия в виде проклятия экспорта ресурсов рабочей силы [см. 22,с.229]. В то же время, оно выступает в качестве сопровождающей тенденции нарастания ресурсного проклятия.

При этом необходимо иметь в виду и политическую подоплеку данного явления (ресурсного проклятия), так как «природные богатства действительно представляют некоторую опасность для политического развития страны. Главной проблемой является не природа ресурсов как таковых, а их наличие в условиях слабости институциональной среды, не готовой справляться с трудностями, которые порождают природные богатства» [21,с.60]. Проклятие ресурсов возникает в результате возникновения чувства самоуспокоенности у высших чиновников. Такое чувство может стать причиной чрезмерно слабой политики, а также отказа от структурных и других реформ, необходимых для диверсификации. В таких условиях неизбежно наступает кризис институтов, определяемой как «институциональной ловушки» в новой институциональной теории в виде расширения коррупционных отношений, углубление бюрократических схем управления, снижение уровня институционального доверия в обществе, налоговый разрыв и т.п.

Возвращаясь к теме настоящего исследования, следует отметить, что экономическая безопасность и прямые иностранные инвестиции обратно взаимосвязаны. Данная

взаимосвязанность наиболее отчетливо проявляется в привлечении иностранных инвестиций в целях освоения природно-ресурсного потенциала регионов. В этой связи, необходимо очертить контуры основных принципов инвестиционного обеспечения освоения природно-ресурсного потенциала, как с учетом критериев экономической безопасности, так и с учетом рациональности и эффективности методов и форм привлечения инвестиции. Можно исходить из того, что принципы инвестиционного обеспечения проектов освоения природно-ресурсного потенциала подразделяются на две части: принципы, исходящие от соображения экономической безопасности, и принципы, предполагающие рациональное и эффективное использование методов и форм привлечения инвестиционных ресурсов.

В начале рассмотрим общие принципы в сфере управления и оценки инвестиционной деятельности, предполагающие рациональное и эффективное использование методов и форм привлечения инвестиционных ресурсов, которые в литературе достаточно полно отражены. При этом, каждый исследователь через призму своей линии исследования ранжирует перечень принципов инвестиционной политики. Но в целом, речь может идти о комплексности, системности, учете внешних и внутренних факторов, инновационности, налогового регулирования, рационализации бюджетных расходов, диверсификации и т.п.

Так, Н.А. Старостина и Е.А. Старостина выделяют следующие принципы в сфере эффективности управления инвестиционной деятельностью: комплексности, системности, адекватности и объективности оценки результатов и затрат, ограниченности ресурсов, корректности, диверсификации. При этом, по их мнению, принципы «... комплексности подразумевают рассмотрение инвестиционного проекта и анализ его экономической эффективности как многостороннего и сложного процесса с множеством фаз и этапов реализации, различными схемами и источниками финансирования, постоянно меняющимися условиями осуществления реализации инвестиционных проектов; системности подразумевает необходимость учета того факта, что сам инвестиционный проект представляет сложную производственно-хозяйственную систему с множеством внутренних и внешних взаимосвязей; адекватности и объективности оценки результатов подразумевает необходимость правильного отражения параметров и свойств инвестиционного проекта на всех этапах жизненного цикла, при объективном отражении всех параметров проекта; корректности подразумевает необходимость учета требований экономической оценки, начиная от утвержденных критериев и показателей оценки и заканчивая приемами и алгоритмами, обеспечивая выполнение общих формальных требований; ограниченности ресурсов предопределяет необходимость учета факторов ограниченности всех видов воспроизводимых и невозможных ресурсов и возможность их взаимодополнения и взаимозаменяемости; диверсификации подразумевает необходимость учета и рассмотрения всех возможных вариантов применения намечаемых к выпуску продукции и услуг, отраслевой и территориальной диверсификации; организация мониторинга инвестиционных проектов производственных компаний и их инвестиционных программ включает в себя сбор, анализ и обработку информации о показателях их реализации, выявление причин отклонений от расчетных параметров инвестиционных проектов» [20, с.84].

Значительная роль в обеспечении рационального и эффективного использования методов и форм привлечения инвестиционных ресурсов в освоение природно-ресурсного потенциала принадлежит налоговому регулированию. Принципы налогового регулирования, выступая в качестве косвенного метода активизации инвестиционной деятельности, реализуются посредством четко определенных инструментов, к которым относят: «.. размер налоговых ставок, сроки внесения платежей, налоговые освобождения, налоговые скидки (вычитания), налоговые кредиты, снижение ставки налога, упрощенные режимы налогообложения и налоговую амортизацию; общий уровень налогообложения (нагрузки), структуру действующей в стране системы налогообложения, применения альтернативных систем налогообложения, специальные налоговые режимы (по территориальному признаку), специальные отраслевые (секторальные) режимы налогообложения, объект и предмет налогообложения, принципы установления и размеры ставки налога, определение базы налогообложения, расчет налоговых обязательств и суммы налога, подлежащей уплате в бюджет, специальные режимы налогообложения, альтернативные источники налогообложения, рассрочки и отсрочки налоговых платежей; количественный и видовой состав налогов, объекты налогообложения, налоговую базу, подачи налоговой отчетности, налоговые санкции» [13, с.131].

Между тем, в последние годы внимание все больше акцентируется на принципах государственной поддержки инновационно-инвестиционной деятельности, которые включают реализацию ряда взаимосвязанных мероприятий, таких как: «осуществление государственной поддержки создания благоприятных экономических условий для финансирования и

выполнения инновационно-инвестиционного процесса; формирование необходимого нормативно-правового пространства для инновационно-инвестиционного процесса и его финансирования; воздействие на инновационно-инвестиционный процесс с позиции обеспечения безопасности страны...»[7,с.57].

На фоне этого актуализируются вопросы системной реализации принципов институционализации инвестиционной политики в его новом контрасте. Дело в том, что значение институтов, как драйверов экономического роста во всех сферах экономических отношений, поступательно растет. В научном обиходе кристаллизируются новые понятия в роде «институциональный анализ», «институциональная инфраструктура», «институциональное доверие», «институциональные инвесторы» и т.п. При этом, в сфере инвестиционной деятельности, определяющей является проблема совершенствования институциональной структуры инвестирования, создания необходимой его инфраструктуры (инвестиционные банки, инвестиционные компании, брокеров, фонды - страховые, пенсионные и др.).

К институтам инвестиционной инфраструктуры, по мнению А.И. Кривцова и С.Л. Короткова, относятся: «банковская система (Центральный банк, коммерческие, ипотечные, внешнеторговые и др. банки); информационные системы; системы институционально-правовых положений, конкретизирующих кредитные, бюджетные, налоговые, ценовые, финансовые, амортизационные, земельные, арендные, лизинговые, трастовые и другие отношения; инвестиционные фонды и финансовые компании; инвестиционные консультанты» [9,с.69].

Анализ литературных источников позволяет заявить о том, что в плане активизации инвестиционной деятельности, особенно, если это касается освоения природно-ресурсного потенциала, наиболее актуальным представляются принципы укрепления институционального доверия [см. 8; 23; 10]. Именно институциональное доверие определяет готовность инвесторов инвестировать в долгосрочные проекты, связанные с освоением природных ресурсов. Этот принцип в дальнейшем нами рассматривается в качестве ключевого условия успешности инвестиционной политики.

Размышляя о принципах инвестиционного обеспечения проектов освоения природно-ресурсного потенциала, исходящих от соображения экономической безопасности, следует учесть сценарные варианты выгод и потерь на базе конкретных систем индикаторов, отражающих пороги экономической безопасности от реализации той или иной инвестиционной политики. Приоритеты инвестиционной политики, - отмечают А.П. Градов и И.В. Ильин, «... направленной на формирование и поддержку в длительной перспективе конкурентных преимуществ национальной экономики, устанавливаются на основе анализа баланса положительных и отрицательных последствий реализации (выигрышей и потерь) того или иного направления совершенствования детерминанта конкурентных преимуществ с точки зрения потенциального изменения уровня экономической безопасности» [4,с.99].

В продолжение, размышляя о взаимосвязанности экономической безопасности и инвестиционной политики, названные авторы отмечают, что «выигрыши и потери оцениваются качественно и количественно. Качественная оценка осуществляется экспертным путем с помощью ... лингвистических переменных, например, переход от критического состояния в базовом периоде к удовлетворительному состоянию в перспективе или от критического к кризисному и т.п. Количественное изменение уровня экономической безопасности оценивается величиной прироста или потерь среднедушевого ВВП, которые включают следующие элементы: отток иностранной валюты в связи с той или иной маргинальной склонностью к импорту; инвестиции в социальную сферу в связи с возможным сокращением числа предприятий благодаря изменению на внутренних рынках спроса на конкурентоспособные импортные товары и услуги; дополнительные издержки экономических агентов на создание собственных рабочих мест в связи с экономической экспансией иностранных инвесторов и захватом отечественных рынков; инвестиции в совершенствование детерминант конкурентных преимуществ в соответствии с целевой комплексной программой обеспечения экономической безопасности страны; дополнительный доход от реализации протекционистской политики по защите отечественных товаропроизводителей» [4,с.100].

То есть, эти принципы количественной оценки инвестиционной политики предусматривают освоение природно-ресурсного потенциала как фактора или детерминанта обеспечения конкурентоспособности национальной экономики. В этот перечень можно включить и ряд других показателей, отражающих состояние институциональной среды, ее бюрократизацию, коррумпированность в сфере управления бизнесом.

Резюмируя вышеизложенное, можно схематично представить основные принципы

инвестиционного обеспечения освоения природно-ресурсного потенциала региона с учетом соображения о необходимости обеспечения экономической безопасности в следующем виде (рис. 1).

Рисунок 1. Взаимодействие принципов экономической безопасности и инвестиционной политики в процессе освоения природно-ресурсного потенциала региона
Figure 1. The interaction of the principles of economic security and investment policy in the development of the natural resource potential of

В данной схеме не нашло отражение такое важное составляющее инвестиционной политики, как «привлечение прямых иностранных инвестиций», что не случайно.

Прямые иностранные инвестиции всегда содержат некую угрозу экономической безопасности, хотя их отсутствие, как ни странно, тоже рассматривается как некая угроза.

В этом плане, нам кажется, что блок «диверсификация инвестиционного рынка», добавленный нами в схему (как прямая реакция к комплексному и системному изучению природно-ресурсного потенциала), отражает баланс тот «неких угроз» в их парадоксальном значении. То есть, чем больше инвестиционный рынок региона диверсифицирован, тем желаннее прямые иностранные инвестиции, и чем больше он монополизирован, тем не желаннее с учетом принципов экономической безопасности. «Важным составляющим инвестиционного обеспечения на уровне регионов выступают условия и факторы, имеющие положительное влияние на приток инвестиций, что отражает степень инвестиционной привлекательности данного региона. По сути, инвестиционная привлекательность считается важнейшим условием привлечения инвестиций в экономику регионов. При этом, необходимо отметить, что каждый регион, в независимости от географического расположения, уровня экономического развития, демографического потенциала, институциональных условий и социально-культурной специфики по-своему уникален. Иными словами, имеет определенную привлекательность, которая иной раз ярко не выражена в глазах потенциальных инвесторов» [23,с.341].

Таким образом, принципы инвестиционного обеспечения освоения природно-ресурсного потенциала регионов многогранны, разнообразны и объективно объяснимы в нынешних условиях обострения борьбы за привлечение инвестиционных ресурсов. Важно сочетание двух групп принципов - принципов рационального и эффективного использования методов и форм инвестиционного обеспечения и принципов достижения экономической безопасности - в одну единую органическую систему, чтобы обеспечить и эффективность, и безопасность инвестиционных вложений. Драйвером данной органической системы может выступить взаимодействие принципов по укреплению институционального доверия, совершенствованию

инфраструктуры инвестиционной деятельности и диверсификации источников привлечения прямых иностранных инвестиций в купе с принципами обеспечения инвестиционной привлекательности региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение [Текст] / Л. Абалкин // Вопросы экономики. -М., 1994. -№12. -С.5.
2. Балог М.М. Анализ категорий «экономическая безопасность» и «экономическая безопасность региона» [Текст] / М.М. Балог // Актуальные вопросы развития национальной экономики. Материалы VI Международной заочной научно-практической конференции. -Пермь, 2017. -С.439.
3. Булгакова Л.Г. Анализ теоретических подходов к определению понятия «источник финансирования инвестиционных проектов» [Текст] / Л.Г. Булгакова // Креативная экономика. -М., 2013. -Том7. -№11. -С.109-125.
4. Градов А.П. Экономическая безопасность страны: принципы анализа состояния и противодействия угрозам [Текст] / А.П. Градов, И.В. Ильин // Экономическая наука современной России. -М., 2005. -№3. -С.99-100.
5. Григорьевской Д.В. Оценка показателей экологической эффективности управления природно-ресурсным потенциалом Оренбургской области [Текст] / Д.В. Григорьевской, А.А. Чибилев // Международный научно-исследовательский журнал. -Екатеринбург, 2016. -№2/2(44). -С.88-92.
6. Дудина У.В. Обзор научных подходов к определению понятий «природные ресурсы», «природный потенциал региона», «природно-ресурсный потенциал региона» [Текст] / У.В. Дудина // Власть и управление на востоке России. -Хабаровск, 2014. -№4(69). -С.50-54.
7. Квасов И.Н. О принципах инновационно-инвестиционной деятельности хозяйствующих субъектов в современных условиях (на примере Омской области) [Текст] / И.Н. Квасов, А.В. Пивоварова // Финансовая аналитика : проблемы и решения. -М., 2010. -№11. -С.57-58.
8. Кобелева Х.А. Институциональное доверие в современной России через призму политического генотипа [Текст] / Х.А. Кобелева // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: История. Политология. Социология. -Воронеж, 2016. -№1. -С.51-53.
9. Кривцов А.И. Принципы и методы инвестиционной деятельности институциональных инвесторов в Российской Федерации [Текст] / А.И. Кривцов, С.Л. Коротков // Учет и статистика. -Ростов-на-Дону, 2012. -Т.1. -№25. -С.69.
10. Майборода Т.Л. Доверие как экономическая категория: актуальность, этапы развития исследований [Текст] / Т.Л. Майборода // Вестник Белорусского государственного экономического университета. -Минск, 2011. -№3. -С.19-24.
11. Михайлюк Е.Л. Анализ природно-ресурсного, культурного и экологического потенциалов для развития туризма в Одесской области [Текст] / Е.Л. Михайлюк // Научный Вестник Одесского национального экономического университета. -Одесса, 2016. -№4(236). -С.204-217.
12. Мухина Е.Р. Обзор ключевых задач в сфере управления природно —ресурсным потенциалом региона [Текст] / Е.Р. Мухина, А.В. Маринина // Дневник науки. -Пермь, 2017. -№10(10). -С.27-31.
13. Мыскина О.О. Научные принципы налогового регулирования инвестиционной деятельности [Текст] / О.О. Мыскина // Управление экономическим развитием. -Кисловодск, 2013. -№2. -С.131.
14. Пузов Е.Н. Концептуальные вопросы оценки экономической безопасности регионов [Текст] / Е.Н. Пузов, С.Н. Яшин // Финансы и кредит. -М., 2006. -№1(205). -С.18.
15. Пулодова Х.Ш. К оценке природно-ресурсного потенциала региона [Текст] / Х.Ш. Пулодова // Современные тенденции в экономике и управлении : новый взгляд. -Новосибирск, 2011. -№10/1. -С.182.
16. Сангадиева И.Г. Совершенствование государственного управления природно-ресурсным потенциалом региона (на примере республики Бурятия) [Текст] / И.Г. Сангадиева. // Экономика и предпринимательство. -М., 2016. -№12/3(77-3). -С.927-933.
17. Санковец А.А. Проблемы управления природно-ресурсным потенциалом Республики Бурятия [Текст] / А.А. Санковец // Вестник Бурятского государственного университета. Экономика и менеджмент. -Улан-Удэ, 2016. -№1. -С.38-48.
18. Сафиуллин А.Р. Изобилие ресурсов: благосостояние или проклятие Российской экономики? [Текст] / А.Р. Сафиуллин, А.А. Александров // Вестник Ульяновского государственного технического университета. -Ульяновск, 2015. -№3(71). -С.76.
19. Семенов Е.А. Природно-ресурсный потенциал региона: эколого-экономический аспект хозяйственного освоения [Текст] / Е.А. Семенов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. -Оренбург, 2015. -№1(51). -С.199-202.
20. Старостина Н.А. Методологические принципы оценки эффективности управления инвестиционной деятельностью [Текст] / Н.А. Старостина, Е.А. Старостина // Социально-экономические науки и гуманитарные исследования. -Новосибирск, 2016. -№12. -С.82-86.
21. Томпсон У. Морозная Венесуэла? «Проклятие природных ресурсов» и политика России [Текст] / У. Томпсон // Экономическая политика. -М., 2006. -№4. -С.52-72.
22. Ходиев Д.А. Социальный капитал в противовес к «экономике ресурсного проклятия» [Текст] / Д.А. Ходиев, С. Алиризо // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2013. -№2/2(107). -С.227-230.
23. Хофизов Х.А. Основные подходы к обеспечению инвестиционной привлекательности региона в современных условиях [Текст] / Х.А. Хофизов // Аудит и финансовый анализ. -М.: «ДСМ-ПРЕСС», 2017. -№5-6. -С.341-347.
24. Шорина И.Н. Институциональное доверие в современном российском обществе (региональный аспект) [Текст] / И.Н. Шорина // Вестник Тамбовского государственного университета. -Тамбов, 2013. -выпуск 8(124). -С.271-274.
25. Sachs J., Warner A. The Curse of Natural Resources // European Economic Review. - 2001. -Vol. 45.

ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ БЕҲТАРГАРДОНИИ ТАЪМИНИ САРМОЯГУЗОРӢ БАРОИ АЗ ХУД КАРДАНИ ПОТЕНСИАЛИ ЗАХИРАҶОИ ТАБИИИ МИНТАҚАҶО

Дар мақолаи мазкур принципҳои асосии таъминкунии сармоягузори барои азхудкунии равандҳои истеҳсоли дар минтақа дастабандӣ карда шудаанд, ки усулҳои муосир ва шаклҳои баланд бардоштани қозибияти сармоягузори дар пояи ташаккулдиҳии муҳити ниҳодии мусоид инъикос мекунад, ки он барои ғайбгардонидани ғайбқияти сармоягузори, диверсификасияи бозори сармоягузори, бо дарназардошти нигоҳ доштани параметрҳои бехатарии иқтисоди равона гардида аст. Аз тарафи муаллиф дар асоси омӯзиши таърифи мафҳуми «потенциали захираҳои табиӣ», ки аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ хориҷӣ пешниҳод гардидаанд, таърифи муаллифии «потенциали захираҳои табиӣ» пешниҳод карда шуда аст. Қайд карда шудааст, ки принципҳои таъминкунии сармоягузори барои азхудкунии захираҳои табиӣ минтақаҷо бисёрпахлу, гуногун ва дар шароитҳои рақобат ба ҷалб намудани захираҳои сармоягузори аз лиҳози объективӣ фаҳмонидашаванда мебошанд. Барои ҳамин дар мақолаи мазкур ба инбат гирифтани ду гурӯҳи принципҳои - принципҳои оқилонаву самаранок, истифода бурдани усулҳои шаклҳои таъминкунии сармоягузори ва принципҳои ноил гардидан ба бехатарии иқтисоди дар як банди органики барои таъмин намудани самаранокӣ ва бехатарии сармоягузори қайд карда шудаанд. Маҳз алоқамандӣ ва ҳамкории принципҳои истифодаи усулҳои шаклҳои таъминкунии сармоягузори ва ноил гардидан ба бехатарии иқтисоди тибқи принципҳои таъминкунии қозибияти сармоягузори минтақаҷо ҳамчун элементҳои драйверро ташкилдиҳандаи ҷалби сармоягузори ба иқтисоди минтақаҷо баромад мекунад.

Калидвожаҳо: сармоягузори, захираҳои табиӣ, минтақа, принципҳои, бехатарии иқтисоди, ғайбқияти сармоягузори, истифодабарии оқилона, самаранокӣ, иқтисоди.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ УЛУЧШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОСВОЕНИЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ

В статье рассмотрены и систематизированы основные принципы инвестиционного обеспечения воспроизводственного процесса в регионе, отражающие современные методы и формы повышения инвестиционной привлекательности на базе формирования благоприятной институциональной среды для активизации инвестиционной деятельности, улучшения производственной инфраструктуры, диверсификации инвестиционного рынка, с учетом сохранения параметров экономической безопасности. Автором, на основе изучения сущности и значения различных трактовок и определений, представленных со стороны некоторых зарубежных и отечественных ученых, дана авторская трактовка понятия «природно-ресурсного потенциала». Подчеркивается, что принципы инвестиционного обеспечения освоения природно-ресурсного потенциала регионов многогранны, разнообразны и объективно объяснимы в условиях обострения борьбы за привлечение инвестиционных ресурсов. Поэтому в статье подчеркивается важность сочетание двух групп принципов - принципов рационального и эффективного использования методов и форм инвестиционного обеспечения и принципов достижения экономической безопасности - в одну единую органическую систему, чтобы обеспечить и эффективность, и безопасность инвестиционных вложений. Именно взаимодействие принципов эффективного использования методов и форм инвестиционного обеспечения и достижения экономической безопасности по укреплению принципов обеспечения инвестиционной привлекательности региона выступает в качестве драйверобразующего элемента при привлечении инвестиционных ресурсов в экономику регионов страны.

Ключевые слова: инвестиции, природно-ресурсный потенциал, регион, принципы, экономическая безопасность, инвестиционная деятельность, рациональное использование, инвестиционное обеспечение, эффективность, экономика.

BASIC PRINCIPLES OF IMPROVEMENT OF INVESTMENT PROVISION OF DEVELOPMENT OF NATURAL AND RESOURCE POTENTIAL OF REGIONS

The article considers and systematizes the basic principles of investment support of the reproduction process in the region, reflecting modern methods and forms of increasing investment attractiveness on the basis of creating a favorable institutional environment for enhancing investment activities, improving production infrastructure, diversifying the investment market, taking into account the preservation of economic security parameters. The author, based on the study of the nature and significance of various interpretations and definitions presented by some foreign and domestic scientists, gives an author's interpretation of the concept of "natural resource potential". It is emphasized that the principles of investment support for the development of the natural resource potential of the regions are multifaceted, diverse and objectively explainable in the context of the intensification of the struggle to attract investment resources. Therefore, the article emphasizes the importance of combining two groups of principles - the principles of rational and efficient use of methods and forms of investment support and the principles of achieving economic security - into one single organic system to ensure both efficiency and security of investment. It is the interaction of the principles of the effective use of methods and forms of investment support and the achievement of economic security to strengthen the principles of ensuring the investment attractiveness of the region that act as a driver-forming element in attracting investment resources to the economy of the country's regions.

Keywords: investments, natural resource potential, region, principles, economic security, investment activity, rational use, investment support, efficiency, economy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳофизов Ҳафиз Асгарович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисоди, дотсенти кафедраи кибернетикаи иқтисоди. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 935-12-60-44. E-mail: boadab@mail.ru

Сведения об авторе: *Хофизов Хафиз Асгарович* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической кибернетики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 935-12-60-44. E-mail: boadab@mail.ru

УДК: 330.524:627

РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Шерова Н.Д., Турсунов И.Б.
Таджикский национальный университет

Преодоление системного финансового кризиса в экономике является одной из основных задач и приоритетов Национальной стратегии экономического развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, но в то же время энергетический сектор Республики Таджикистан нуждается в капитальных ресурсах [1,с.230]. Существующий механизм финансирования энергетики не способствует инвестиционным стимулам, что не способствует активизации инвестиционной деятельности. Все это требует комплексного анализа использования денежных ресурсов и новых источников финансирования масштабных проектов, основанных на инвестиционных стимулах в энергетике.

Следует отметить, что водоснабжение и энергоресурсы определяют уровень развития всех секторов экономики, и в то же время выполняют социальную и экологическую функцию по удовлетворению потребностей населения и теплоснабжению предприятий. Таким образом, гидроэнергетические ресурсы Таджикистана уникальны и являются одними из крупнейших в Центральной Азии по запасам, и в настоящее время используются только 5% этих ресурсов, которые равномерно распределены по стране. Гидроэнергетика занимает второе место в Таджикистане по численности населения (87,8 тыс. кВтч / год на км),. Однако по резервной мощности гидроэлектроэнергии на 1 кв/км (3682,7 тыс. кВтч) она занимает первое место в мире, причем многие страны находятся на более низком уровне, чем Таджикистан [1,с.230].

Географически Таджикистан - горная страна с высотой от 3000 до 7 495 метров над уровнем моря. Около половины территории Республики Таджикистан находится на высоте 3000 метров над уровнем моря. Согласно этому плану, сама природа предоставила Таджикистану огромные возможности в области экологически чистых и постоянно возобновляемых ресурсов. В среднем территория Таджикистана представляет собой густую сеть рек (0,6 км / км²). Это означает, что Республика Таджикистан имеет неиспользованные гидроэнергетические ресурсы, эффективное использование которых не только отвечает потребностям нашей страны, но и в целом удовлетворяет потребности соседних стран региона [4,с.18].

Анализ использования гидроэнергетических ресурсов Республики Таджикистан показывает, что они имеют большой потенциал и полезны в горных реках для целевого осушения и являются экономически жизнеспособными. Низкий уровень энергетических и водных ресурсов открывает возможности для развития гидроэнергетики. По данным ООН, потенциал возобновляемой гидроэнергетики региона для экономики Центральной Азии оценивается более чем в 460 миллиардов кВтч в год, из которых используется только 10% (таблица 1).

**Таблица 1. Основные показатели использования водно-энергетического потенциала рек
Центральной Азии**

**Table 1. Main indicators of the use of the water and energy potential of the rivers of Central
Asia**

Страны	Установленная мощность ГЭС МВт	Производство электроэнергии и ГЭС (2017 г.), млрд кВтч	Гидроэнергетика кВтч / год	Потенциал использованной воды %	Вклад в водный потенциал региона%
Таджикистан	4037	16.0	317	5	69
Кыргызстан	2910	11.0	99	11	22
Казахстан	2248	8.0	27	30	6
Узбекистан	1420	7.0	15	47	3
Туркменистан	1	0	2	0	0
В целом	10616	42	460	10	100

Источник: Влияние изменения климата на водные ресурсы Центральной Азии // Обзор месторождений, Евразийский банк развития. Алматы, 2018.-С.18; Реестр Секретариата Интеграционного комитета Евразийского экономического союза. - М., 2018. - 112 с.

Общий объем гидроэнергетического потенциала страны оценивается примерно в 527 млрд кВт/ч. В частности, техническая мощность по использованию 202 млрд кВт/с, но при строительстве экономически целесообразно 172 млрд кВт/с, что оценивается в 300 млрд кВт/с.

В сегодняшних условиях вопрос привлечения инвестиций и повышения уровня производства является важной задачей для страны и ее отраслей. Сегодня решение проблемы привлечения инвестиций в энергетику и активизации инвестиционных ресурсов требует прибыльной инвестиционной деятельности [5,с.46]. Потому что из-за отсутствия единого уровня социально-экономической рентабельности его использования для развития национальной экономики акцент на вопросе выбора стратегии активизации привлечения инвестиций в энергетический сектор усиливается и расширяется. Более того, за счет таких мер можно добиться повышения доходности инвестиционных проектов в топливно-энергетической сфере:

- более полная оценка рисков при реализации проекта;
- использование актуальных методов оценки рентабельности проекта;
- относительно качественная разработка технических заданий и смет до передачи их проектировщикам.

Анализ оценки инвестиционных проектов является важной частью государственной политики по привлечению финансовых ресурсов в энергетический сектор для систематического выявления инвестиций, выяснения наиболее эффективных и прибыльных возможностей оценки ситуации в сферах, которые стимулируют инвестиции и создают условия для инвестирования. Для потенциальных инвесторов в энергетический сектор при анализе привлечения инвестиций ключевую роль играет государственная политика в отношении иностранных инвестиций, иностранных инвестиций, участия в системе международных энергетических соглашений, стабильности государственных институтов, стабильности государственной политики, вмешательство государства в экономику и тд.

Следует отметить, что отраслевая ситуация на инвестиционном рынке Республики Таджикистан несправедлива. Следовательно, необходимо усилить потребность в подробном анализе движения капитала в стране и ее отдельных секторах. Причем основой развития привлечения инвестиций как на уровне отдельных секторов, так и на уровне страны является реальный инвестируемый капитал. Инвестиции в развитие страны и ее капитальные вложения в целом играют важную роль в развитии инвестиционной деятельности.

Из анализа инвестиций в секторы экономики страны видно, что основная доля инвестиций приходится на развитие промышленности страны, в том числе в энергетический сектор, который является наиболее прибыльным сектором (таблица 2).

Таблица 2. Динамика инвестиций в энергетику из источников финансирования за период 2010-2017 гг., млн. сомони

Table 2. Dynamics of investments in energy from sources of financing for the period 2010-2017, million somoni

Источники финансирования	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2017/2010 %
Бюджет государства	45,6	51,2	43,6	68,0	40,2	12,7	27,8
Капитальное строительство	1342,1	1451,3	1530,3	2008,6	2134,9	4675,0	3,4 мар
Капитал	650,2	720,2	850,6	930,3	468,7	1774,9	2,7 мар
Основные средства	5,4	6,2	4,6	5,7	6,5	8,3	1,5 мар
Государственный долг	1985,4	2032,7	2924,4	3722,1	2560,1	6470,9	3,2 мар

Источник: Ежегодная статистика Республики Таджикистан. Статистический сборник. – Душанбе, 2018. - С.151.

Анализ данных таблицы 2 показывает, что общий объем инвестиций из всех источников бюджетного финансирования в 2017 году по сравнению с 2010 годом снизился на 27,8%. В энергетике действуют льготы по инвестициям в капитальное строительство, инвестиции, основной капитал и государственный долг, которые составили 4675,0, 1774,9 и 6470,9 млн сомони соответственно или в 3,4, 2,7 и 3,2 раза соответственно от общих источников финансирования [12,с.98].

Инвестиционные ресурсы неравномерно распределены между отраслями национальной экономики, в основном в энергетике. По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, общий приток иностранных инвестиций в 2018 году составил 644,5 млн долларов США, из которых 236,8 млн долларов США составили прямые инвестиции, а 317,7 млн долларов США - кредиты вовлеченные предприятиями и организациями [6,с.127].

Следует отметить, что приток прямых инвестиций в 2018 году по сравнению с аналогичным периодом 2017 года снизился на 27,7 млн долларов США. Анализ притока

иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан в 2007-2018 годах составил 9 миллиардов 258,6 миллиона долларов США, из которых 4 миллиарда долларов США составили прямые инвестиции, 4 миллиарда 756,7 миллиона долларов США - кредиты вовлеченных предприятиями и организациями и портфельная инвестиция 501,9 млн долларов США (табл. 3).

Таблица 3. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан за 2007-2018 гг. (млн. долл. США)

Table 3. Attraction of foreign investment in the economy of the Republic of Tajikistan for 2007-2018 (USD million)

Годы	Привлечение инвестиций			Всего, млн долл. США
	прямой	Другие виды инвестирования	Портфельный инвестиции	
2007	388,4	472,2		860,6
2008	425,7	563,6		989,3
2009	89,4	293,8		383,2
2010	238,9	228,2		467,1
2011	161,4	164,0	0,1	325,5
2012	391,3	355,0	0,1	746,4
2013	341,1	670,6	0,2	1011,9
2014	377,4	530,4	1,4	909,2
2015	470,9	506,9	0,0	977,8
2016	434,2	408,4	0,1	842,7
2017	354,5	245,9	500,0	1100,4
2018	326,8	317,7		644,5
Всего	4000,0	4756,7	501,9	9258,6

Источник: авторская разработка на основе данных Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан / - [Электронный ресурс]: <https://investcom.tj/langtaj.html>.

Таким образом, анализ показывает, что приток прямых иностранных инвестиций в 2007-2018 гг. были направлены в различные отрасли. По данным, за этот период в Республику Таджикистан было инвестировано 9258,6 млн долл. США, из которых 4 млрд долл. США - прямые инвестиции, 4,7 млрд долл. США - прочие инвестиции и 0,5 млрд долл. США косвенные инвестиции (портфельные). находятся. Также наблюдается тенденция к снижению прямых инвестиций с 2015 по 2018 год, что серьезно подорвет экономику страны [10,с.98].

В последние годы правительство уделяет особое внимание развитию энергетического сектора и осуществляет поэтапное решение проблем гидроэнергетики. В последние десятилетия значительную часть расходов бюджета страны составляет электроэнергия. Таким образом, с 2001 года такая динамика бюджетных расходов стабильно растет и в 2018 году составила всего 65 715 миллионов долларов США. В этой связи Правительство Республики Таджикистан последовательно решает вопросы энергетики. Так, в соответствии с Проектом развития теплоэнергетического комплекса до конца 2012 года планировалось завершить строительство Сангтудинской ГЭС-2 в сотрудничестве с Исламской Республикой Иран [9,с.145].

Что касается страны, Рогунская ГЭС общей стоимостью около 3,4 миллиарда долларов (высота плотины составляет 335 метров, а его мощность составляет 3,6 тыс. мВт) имеет наивысший приоритет и мощность. По мнению экспертов, ввод в эксплуатацию Рогуна не только увеличит общую выработку электроэнергии в бассейне реки Вахш, но также позволит другим гидроэлектростанциям работать с требуемыми темпами. В частности, с использованием Рогуна, двусторонние вопросы изменения графика выработки электроэнергии летом и зимой, передачи электроэнергии из Рогуна в Нурек, Сангтуда-1, Сангтуда-2, передачи электроэнергии в электрические сети Казахстана, России, Афганистан и Пакистан находят своё решение. Также с вводом в эксплуатацию гидроэлектростанций производство электроэнергии увеличится вдвое, повысится экономическое развитие страны и увеличится освоение основных природных источников гидроэнергетики [10,с.98].

Роль долгосрочных энергетических инвестиционных проектов в системе государственной поддержки инвестиционной деятельности, как важного инструмента государственного регулирования, направленного на преодоление проблем национальной экономики и развития отрасли. Дар ин замина чустучӯйи сармоягузори потенсиали, пеш аз ҳама барои татбиқи лоихаҳои дарозмуддати сармоягузорӣ ба соҳаи энергетика, ҳамчун шартҳои базавӣ барои ташкил ва татбиқи лоихаҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат масоили муъими рушди соҳаи энергетика ба ҳисоб меравад [12,с.98].

Важной особенностью механизма управления инвестиционными проектами в энергетике является реализация стратегических государственных задач, которые заключаются в экономном

отборе приоритетных инвестиционных проектов в регуляторной и государственной административной составляющей. Это усилит роль сектора в решении стратегических вопросов, связанных с преодолением энергетической зависимости страны и обеспечением энергетической независимости. В ходе исследования мы определили важность и актуальность защиты интересов инвесторов в механизме управления важными проектами. Это позволит реализовать полезные и долгосрочные региональные проекты в стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурахмонов Ф.А. Экосистемный подход и устойчивое водопользование в системе эколого-экономических факторов / Ф.А. Абдурахмонов, М.Д. Хафизов // Таджикистан и современный мир. - Душанбе, 2017. - №2(57). - С. 226-239.
2. Асоев Б.Х. Энергетическая база рынка электроэнергетики стран Центральной Азии / Б.Х. Асоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. - №2/8. - С. 90-93.
3. Байматов А.А. Рогунская ГЭС и пути использования водно-энергетических ресурсов Таджикистана / А.А. Байматов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - Худжанд, 2018. - № 4 (77). - С.53-61.
4. Иброхимов И.Р. Формирование условий развития денежного рынка открытой экономики / И.Р. Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2016. - № 2/3 (201). - С. 7-22.
5. Исайнов Х.Р. Водно-энергетический капитал Центральной Азии: эколого-экономические и инвестиционные аспекты / Х.Р. Исайнов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. - № 2/5-1. - С. 40-48.
6. Исайнов Х.Р. Пути углубления водно-энергетической интеграции в рамках стран Центральной Азии / Х.Р. Исайнов, М. Мирзошарипов, И.Б. Турсунов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. - Душанбе, 2019. - №2(256). - С.125-129.
7. Исмоилова М.Н. Эволюция теоретического понимания экономической безопасности / М.Н. Исмоилова, И.Р. Иброхимов // Экономика Таджикистана. - Душанбе, 2020. - №2. - С.14-19.
8. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан, от 22.12.2017 г.
9. Турсунов И.Б. Развитие экспортного потенциала Республики Таджикистан в рамках региональной интеграции / И.Б. Турсунов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. - №2/1. - С.143-147.
10. Хафизов М.Д. Интегрированное управление водными ресурсами на основе устойчивой модели / М.Д. Хафизов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. №2-10. - С.96-100.
11. Ходжаев Д.Х. Энергетический сектор Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития / Д.Х. Ходжаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. - №2/3. - С.97-102.
12. Чоршанбиев С.Р. Теоретические основы формирования региональной энергетической инфраструктуры / С.Р. Чоршанбиев // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Экономика и управление. - Тверь, 2017. - №3. - С.118-126.

НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИҶО ДАР СОҶАИ ЭНЕРГЕТИКАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои асосии нақши сармоягузорӣ ба бахши энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки механизми мавҷудаи маблағгузори соҳаи энергетика ба ҳавасмандкунии сармоягузорӣ мувофиқат намекунад, ки дар навбати худ ин раванд ба ғаёлашавии ғаёлаҳои сармоягузорӣ мусоид нест. Инчунин, аз тарафи муаллиф таҳлили нишондиҳандаҳои асосии истифодаи неруи обию энергетикаи дарёҳои Осиёи Марказӣ, динамикаи сармоягузорӣ дар комплекси энергетика аз ҳисоби сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва ҷалби воридоти сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2018 гузаронида шудааст. Нақши лоиҳаҳои дарозмӯҳлати энергетикӣ дар низомии дастгирии давлатии ғаёлаҳои сармоягузорӣ ҳамчун воситаи муҳим танзими давлатӣ, ба ҳал намудани мушкилотҳои иқтисодиёти миллий ва рушди соҳаҳои он равона карда шудааст. Дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда муаллиф иброз мекунад, ки хусусияти муҳими механизми идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар бахши энергетика ин татбиқи масъалаҳои стратегии давлатӣ ба ҳисоб мераванд, ки ҳадафи асосии онҳо дар ҷамъоварии сарфакоронаи лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, энергетика, минтақа, неругоҳи обӣ, рушд, захираҳои об, захираҳои энергетикӣ, бахши энергетика, сармоягузорӣ, сармояи асосӣ, потенциал, лоиҳа, неруи барқ, истеҳсолот.

РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются основные вопросы роли инвестиций в энергетическом секторе Республики Таджикистан. Автор отмечает, что существующий механизм финансирования в энергетике не способствует инвестиционным стимулам, что, в свою очередь, не способствует активизации инвестиционной деятельности. Автор также анализирует основные показатели использования водно-энергетических ресурсов рек Средней Азии, динамику инвестиций в энергетический сектор из источников финансирования и привлечение иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан в 2007 году. -2018. Роль долгосрочных энергетических проектов в системе государственной поддержки инвестиционной деятельности как важного инструмента государственного регулирования направлены на решение проблем национальной экономики и развития ее секторов. На основе анализа автор отмечает, что важной особенностью механизма управления инвестиционными

проектами в энергетике является реализация стратегических государственных задач, основной целью которых является экономичный сбор приоритетных инвестиционных проектов.

Ключевые слова: экономика, энергетика, регион, ГЭС, развитие, водные ресурсы, энергетические ресурсы, энергетический сектор, инвестиции, основной капитал, потенциал, проект, электроэнергия, производство.

THE ROLE OF INVESTMENTS IN THE ENERGY SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the main issues of the role of investments in the energy sector of the Republic of Tajikistan. The author notes that the existing financing mechanism in the energy sector does not promote investment incentives, which, in turn, does not promote investment activity. The author also analyzes the main indicators of the use of water and energy resources of the rivers of Central Asia, the dynamics of investments in the energy sector from funding sources and the attraction of foreign investments in the economy of the Republic of Tajikistan in 2007. -2018. The role of long-term energy projects in the system of state support for investment activities as an important instrument of state regulation is aimed at solving the problems of the national economy and the development of its sectors. Based on the analysis, the author notes that an important feature of the mechanism for managing investment projects in the energy sector is the implementation of strategic government tasks, the main goal of which is the economical collection of priority investment projects.

Keywords: economy, energy, region, hydroelectric power station, development, water resources, energy resources, energy sector, investments, fixed capital, potential, project, electricity, production.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шерова Наргис Давроновна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисод. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 900-22-07-69. E-mail: sherova.1960@mail.ru

Турсунов Иброҳимҷон Бахтиёрвич - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи назарияи иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: ibosha1551@mail.ru. Телефон: (+992) 988-61-15-51

Сведения об авторах: *Шерова Наргис Давроновна* - Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор общегуниверситетской кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 900-22-07-69. E-mail: sherova.1960@mail.ru

Турсунов Иброҳимҷон Бахтиёрвич – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: ibosha1551@mail.ru. Телефон: (+992) 988-61-15-51

Information about the authors: *Sherova Nargis Davronovna* - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor of the University-wide Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Telephone: (+992) 900-22-07-69. E-mail: sherova.1960@mail.ru

Tursunov Ibrokhimdzhon Bakhtiyorovich - Tajik National University, assistant of the Department of Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: ibosha1551@mail.ru. Phone: (+992) 988-61-15-51

УДК: 339.13.637.5

СТРУКТУРА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА И РЕАЛИЗАЦИИ ЖИВОТНОВОДЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Маликов И.А., Анваров И.М., Баротов А.
Таджикский аграрный университет им.Ш.Шотемура

Как показывает практика, в Республике Таджикистан порядка 30,0% мяса, получаемого от поголовья КРС в последнее время, по упитанности, согласно приведенной градации, относится к последним трем. Это говорит о том, что во многих хозяйствующих субъектах нашего государства не выполняются научно-обоснованные рекомендации в процессе кормления животных. В сравнении с предыдущими периодами этот показатель вырос, что свидетельствует о том, что качество произведенного мясо-сырья в последнее время несколько снизилось, что является негативной тенденцией в этой отрасли сельского хозяйства страны.

Для определения реальной или потенциальной емкости мясного рынка целесообразно использовать следующую формулу:

$$E_p = \sum (K_{pi} \times N_{ij} \times K_c) + Z_c + \Delta p - P_n, \quad (1)$$

где E_p – реальная или потенциальная емкость мясного рынка;

K_{pi} – численность соответствующей группы потребителей с точки зрения возраста и пола;

K_e – коэффициент эластичности спроса на мясо по цене и по доходам;

N_{ij} – уровень физиологической нормы потребления, характерный для j-го вида мясной продукции для каждой i-й группы населения;

Z_c – объем необходимых страховых запасов мяса;

Δp – показатель производства продукции на экспорт;

P_n – объем вне рыночного потребления продукции, произведенной домашними хозяйствами.

Определим емкость рынка на примере Согдийской области согласно представленной выше формуле:

$$E_p = (10 \times 20 \times 30) + 30 + 70 - 20 = 5920$$

Однако следует иметь в виду, что спрос является только одной стороной рынка. Главным конъюнктурным индикатором на этом рынке является цена. Рынок мяса, как и любой другой рынок, характеризуется взаимосвязью спроса, предложения и цен в конкурентной среде. Особой проблемой конъюнктурного анализа является непосредственное сопоставление объема спроса и предложения. Имеющаяся информация для оценки пропорций рынка мясной продукции отличается достаточной ограниченностью.

В своих трудах профессор К.С. Терновых подчеркивает, что «...одним из отрицательных последствий импортной продовольственной зависимости страны является влияние ценовой политики импортеров мясной продукции на таджикский рынок конъюнктуры отечественного продовольственного рынка. Зарубежные поставщики используют государственное субсидирование цен и тем самым снижают конкурентоспособность таджикской продукции, таким образом, уничтожая стимулы для развития отечественных мясных отраслей. Особенно значительное увеличение контрактных цен на импортную продукцию отмечается с 2015 г.» [12,с.147]. Согласно проведенным нами исследованиям, в 2019 г. для потребительского рынка Республики Таджикистан было характерно значительное увеличение цен на зарубежную продовольственную продукцию, в том числе на говядину. В этих условиях наряду со стагнацией доходов населения это привело к сокращению его покупательной способности, что является рыночным сигналом для отечественных производителей по увеличению производства этого ценного мяса. Однако, как мы уже отмечали, эти процессы должны быть под контролем властных структур страны, которые должны проводить более последовательную политику по стимулированию собственного товаропроизводителя увеличивать в стране поголовье мясного скота и объемы насыщения национального рынка говядиной.

В связи с этим, мы считаем целесообразным существенно углубить и расширить такие направления государственного регулирования мясопродуктового подкомплекса Республики Таджикистан и отечественного рынка продукции мясного скотоводства, как:

- компенсация затрат на приобретение комбикормов, электроэнергии, необходимой техники;
- льготное кредитование;
- прямые бюджетные ассигнования животноводам;
- строительство новых и реконструкция существующих животноводческих комплексов и ферм;
- возмещение ущерба от стихийных бедствий.

Профессор В.И. Нечаев выделяет ряд причин, вызывающих целесообразность развития государственного регулирования аграрной сферы, функционирующей в условиях рыночных отношений, а именно:

- сезонный характер большинства отраслей, в высокой степени влияющих на характер получения доходов предприятиями;
- отсутствие хорошо развитой базы хранения и переработки продукции;
- повышение предпринимательских рисков в данной отрасли в условиях зависимости аграрного производства от климатических условий;
- зависимость сроков инвестирования средств от календарных сроков выполнения работ [10,с.460].

Результатом проведения анализа необходимо определение конкурентных преимуществ организации и формируемого на его основе стратегического конкурентного потенциала хозяйствующего субъекта в целом.

Таблица 1. Системообразующие факторы формирования и реализации конкурентных стратегий аграрных организаций мясного скотоводства Республики Таджикистан
Table 1. System-forming factors for the formation and implementation of competitive strategies of agricultural organizations of beef cattle breeding in the Republic of Tajikistan

Объект анализа	Группа факторов	Факторы
Макро-внутренняя среда	Ресурсный потенциал	Площадь сельскохозяйственных угодий; численность работников; поголовье животных
	Эффективность производственной деятельности	Фондоотдача; фондообеспеченность; производительность труда; окупаемость затрат; оборачиваемость оборотных средств

	Финансовое состояние	Финансовая независимость; финансовая устойчивость; текущая ликвидность; оборачиваемость дебиторской задолженности; оборачиваемость запасов
Микро-внутренняя среда	Ресурсный потенциал предприятия	Площадь пашни; численность стада
	Эффективность производства	Среднесуточный прирост молодняка; себестоимость продукции, окупаемость затрат

Источник: Составлено автором на основе нормативно-правовых документов республиканского уровня. - 2020

В таблице 1. нами были классифицированы системообразующие факторы формирования и реализации конкурентных стратегий аграрных организаций мясного скотоводства Республики Таджикистан.

Среди них мы выделили как относящиеся к макроэкономическим, так и проявляющиеся и сильно влияющие на эффективность функционирования хозяйствующих субъектов отрасли мясного скотоводства на микроэкономическом уровне, но в том числе под воздействием макроэкономических условий.

В рамках проведенного диссертационного исследования нами было сделано заключение, что в Республике Таджикистан государственному регулированию агропродовольственной сферы уделяется определенное внимание со стороны органов государственной власти. Это видно по разработанным программам развития агропродовольственной сферы в целом и отрасли мясного скотоводства в частности. Для нее характерно экономическое воздействие уполномоченных структур на процессы не только производства, переработки и реализации сельскохозяйственной продукции, но и на материально-техническое обеспечение и производственно-техническое обслуживание ее производителей. Тем не менее, эта отрасль, по нашему мнению, требует определенной доработки и совершенствования.

Параметры господдержки сельскохозяйственных товаропроизводителей приведены в таблице 2.

Таблица 2. Структура поддержки сельского хозяйства Таджикистана, %
Table 2. Structure of support for agriculture in Tajikistan, %

Показатель	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Государственная поддержка реализации инвестиционных проектов в отраслях специализации агропромышленного комплекса	3,5	0,2	2,0
Государственная поддержка увеличения объемов реализованной сельскохозяйственной продукции	67,2	57,4	63,6
Софинансирование отдельных мероприятий местных программ развития сельского хозяйства	-	9,2	8,0
Государственная поддержка племенного животноводства	8,1	5,1	7,0
Государственная поддержка сохранения плодородия почв	4,4	4,8	4,7
Государственная поддержка мероприятий по повышению доступности кредитов	11,3	18,3	9,6
Государственная поддержка мероприятий по повышению финансовой устойчивости малых форм хозяйствования на селе	1,8	2,2	0,4
Государственная поддержка развития малых форм хозяйствования в агропромышленном комплексе	2,3	1,4	3,2
Государственная поддержка мероприятий по развитию кадрового потенциала	1,1	0,7	0,7
Прочие	0,3	0,70	0,80
Итого	100	100	100

Источник: Составлено автором с использованием данных Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан. - 2020

Из данных, отраженных в таблице 2, видно, что в 2020 г. государственная поддержка увеличения объемов реализованной сельскохозяйственной продукции составляла 63,6%, а поддержка мероприятий по повышению доступности кредитов была равна 9,6%. Что касается софинансирования отдельных мероприятий местных программ развития сельского хозяйства, государственных поддержек племенного животноводства и сохранения плодородия почв, то они осуществлялись на уровне 8,0%, 7,0% и 4,7%, соответственно.

По условиям достижения перечисленных целей требуется необходимость анализа ситуации, в которой функционируют субъекты на рынках животноводческой продукции, и определения факторов падения объемов ее производства. В свою очередь, уполномоченные структуры государственной власти должны содействовать формированию и развитию рыночной системы товародвижения сельскохозяйственного сырья и продовольствия.

В более общем плане усилия правительства целесообразно сконцентрировать на следующих направлениях:

- создание целостных для страны продовольственного рынка и рынков материально-технических ресурсов для агропродовольственной сферы с едиными условиями функционирования;
 - организация контроля качества продовольствия;
 - осуществление технико-технологического, ветеринарного, экологического контроля.
- Регулирование рынка преследует достижение следующих целей:
- создание стабильных экономических, организационных, правовых условий для развития рынка;
 - обеспечение населения республики качественными продуктами питания по социально-приемлемым ценам;
 - исключение резких колебаний цен на рынке.

Перед правительством Республики Таджикистан стоит задача создания условий для появления вертикально интегрированных центров агропромышленного комплекса, содействия кооперации в сельском хозяйстве и его интеграции с перерабатывающей промышленностью, стимулирования и создания агропромышленно-финансовых групп. Система государственного регулирования и саморегулирования рынка мяса и мясной продукции и материально-технических ресурсов в Республике Таджикистан, под руководством органов государственного управления, в компетенцию которых входит принятие мер по регулированию рынка мяса и рынка материально-технических ресурсов, с целью удовлетворения спроса населения республики в продукции таджикских товаропроизводителей, приведена на рисунке 1.

Рисунок 1. Система государственного регулирования и саморегулирования рынка мяса и мясной продукции и материально-технических ресурсов в Республике Таджикистан
Figure 1. The system of state regulation and self-regulation of the market of meat and meat products and material and technical resources in the Republic of Tajikistan

Таким образом, по инициативе правительства республики в течение последних лет в формах собственности Республики Таджикистан произошли существенные изменения. В результате этих инициатив многие представители взрослого сельского населения республики получили земельные и имущественные паи, жители республики получили возможность выращивать крупный рогатый скот в личных подсобных хозяйствах.

Таким образом, следует отметить выявленную нами тенденцию, что эффективность работы крупных животноводческих предприятий Республики Таджикистан значительно снизилась, что можно объяснить высокими затратами в процессе выращивания животных и их откорма с целью производства мяса, значительную часть которых составляли затраты на корма, ГСМ, оплату труда занятых в этой отрасли специалистов и простых рабочих.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амирханов Х.А. На американском континенте растет производство говядины / Х.А. Амирханов // Животноводство в России. – 2004. -№11. -С.32.
2. Асроров И.А. Основные направления углубления аграрной реформы в Таджикистане / И.А. Асроров //

- Экономика Таджикистана: стратегия развития. -Душанбе, 2000. -№3. -С.70-71.
3. Барфиев К.Х. Структурный анализ затрат на производство и реализацию продукции / К.Х. Барфиев, С.О. Мирзохонов //Известия Иссък-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. - 2019. - №2(25). –С.285-294.
 4. Баутин В.М. Концептуальные основы формирования инновационной экономики АПК / В.М. Баутин // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2011. -№9. -С.17-21.
 5. Дубовской И.И. Инновационное кормопроизводство как главный фактор устойчиво эффективного развития животноводства. Учеб. пособие / И.И. Дубовской. -Воронеж, 2007. -С.220-225.
 6. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства / Н.Я. Коваленко. -М: Юрайт, 2017. –С.81-299.
 7. Маликов И.А. Проблемы формирования рынка мяса в Республике Таджикистан / И.А. Маликов. -Душанбе, 2007. -86 с.
 8. Маликов И.А. Эффективность инвестиционных проектов в АПК Республике Таджикистан / И.А. Маликов // Ж. ВНИИОПТУСХ. Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. –М., 2016. -№1(26). -С.74-78.
 9. Нечаев В.И. Экономика предприятий АПК / В.И. Нечаев, П.Ф. Парамонов, И.Е. Халявка. -Санкт-Петербург - Краснодар - Москва, 2010. -460 с.
 10. Рахмонов Э.Ш. Роль Таджикистана в экономическом и политическом развитии региона Центральной Азии / Э.Ш. Рахмонов // Экономика Таджикистана: стратегии и развития. – 2000. -№2. –С.1-2.
 11. Статистический сборник Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. –Душанбе, 2018. -С.123-124.
 12. Формирование и развитие региональных аграрных рынков. Монография / К.С. Терновых, А.К. Камалян, А.П. Курносос [и др.]. -Воронеж: Истоки, 2005. -С.147-152.
 13. Экономика предприятия (организации) АПК / Р.Г. Ахметов [и др.]. -М.: Издательство РГАУ-МСХА, 2013. - С.185-186.
 14. Эффективность сельскохозяйственного производства. Методические рекомендации. ГНУ ВНИИЭСХ- 75-лет / И.С. Санду, Е.С. Оглоблин [и др.]. -М., 2005. -С.54-55.

СОҲТОР ВА САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛ ВА ТАТБИКИ МАҲСУЛОТИ ЧОРВОДОРӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОРГОНӢ

Дар доираи таҳқиқоти гузаронидашуда муаллифони чунин хулосабарорӣ намудаанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзими давлатии соҳаи агросаноатӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ диққати муайян дода мешавад. Ин аз рӯи барномаҳои коркардгардидаи рушди соҳаи агросаноатӣ дар умум ва соҳаи чорводорӣ аз ҷумла аён аст. Барои он таъсирасонии иқтисодии соҳторҳои ваколатдор ба равандҳои на танҳо истеҳсолот, коркард ва фуруш, инчунин таъмини моддӣ-техникӣ ва хизматрасонии истеҳсолӣ-техникӣ истеҳсолкунандагонӣ он хос мебошад. Ба ин нигоҳ накарда, аз рӯи ақидаи мо, он коркарди иловагӣ ва мукамалгардониро тақозо менамояд. Ҳамин тариқ, бояд тамоюлоти мо ошкоркардашударо қайд намуд, ки самаранокии фаъолияти корхонаҳои чорводорӣ гӯшти Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле паст гардида, онро метавон бо хароҷоти калон дар раванди парвариши ҳайвонот ва фарбеҳ кардани онҳо бо мақсади истеҳсоли гӯшт маънидод намуд, ки қисмати зиёде онро хароҷот барои хӯроки ҳайвонот, маводи сӯзишворӣ, пардохти музди меҳнати кормандону мутахассисони соҳа ва коргарони оддӣ таркиб додааст.

Калидвжаҳо: чорводорӣ гӯштӣ, таъминоти моддӣ-техникӣ, гурӯҳҳои агросаноатӣ-молиявӣ, маҳсулоти хочагии кишлоқ.

СТРУКТУРА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА И РЕАЛИЗАЦИИ ЖИВОТНОВОДЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

В рамках проведенного исследования нами было сделано заключение, что в Республике Таджикистан государственному регулированию агропродовольственной сферы уделяется определенное внимание со стороны органов государственной власти. Это видно по разработанным программам развития агропродовольственной сферы в целом и отрасли мясного скотоводства в частности. Для нее характерно экономическое воздействие уполномоченных структур на процессы не только производства, переработки и реализации, но и на материально-техническое обеспечение и производственно-техническое обслуживание ее производителей. Тем не менее, она, по нашему мнению, требует определенной доработки и совершенствования. Таким образом, следует отметить выявленную нами тенденцию, что эффективность работы крупных животноводческих предприятий Республики Таджикистан значительно снизилась, что можно объяснить высокими затратами в процессе выращивания животных и их откорма с целью производства мяса, значительную часть которых составляли затраты на корма, ГСМ, оплату труда занятых в этой отрасли специалистов и простых рабочих.

Ключевые слова: мясное скотоводство, материально-технического обеспечение, агропромышленно-финансовые группы, сельскохозяйственная продукция.

SALES OF LIVESTOCK PRODUCTS IN MARKET CONDITIONS

In the framework of the study, we concluded that in the Republic of Tajikistan, the state regulation of the agri-food sector is given a certain amount of attention by the state authorities. This can be seen from the developed programs for the development of the agri-food sector in general and the beef cattle industry in particular. It is characterized by the economic impact of the authorized structures on the processes not only of production, processing and sale, but also on the material and technical support and production and maintenance of its producers. Nevertheless, in our opinion, it requires some refinement and improvement. Thus, it should be noted that the tendency we have identified is that the efficiency of large livestock enterprises in the Republic of Tajikistan has significantly decreased, which can be explained by high costs in the process of raising animals and fattening them for meat production, a significant part of which was the cost of feed, fuels and lubricants, labor remuneration. in this industry professionals and ordinary workers.

Keywords: beef cattle breeding, material and technical support, agro-industrial and financial groups, agricultural products.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Маликов Ином Алимкулович* - Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотемур, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ дар КАС. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146. Телефон: **981-01-31-95**

Анваров Икром Масудович - Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотемур, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ дар КАС. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146. Телефон: **981-01-31-95**

Баротов Анвар - Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотемур, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ дар КАС. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146. Телефон: **981-01-31-95**

Сведения об авторах: *Маликов Ином Алимкулович* - Таджикский аграрный университет им. Ш.Шотемура, доцент кафедры информационной технологии в АПК. Адрес: 734017, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон: **981-01-31-95**

Анваров Икром Масудович - Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемура, доцент кафедры организация сельскохозяйственного производства в АПК. Адрес: 734017, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон: **981-01-31-95**

Баротов Анвар - Таджикский аграрный университет им. Ш.Шотемура, доцент кафедры организация сельскохозяйственного производства в АПК. Адрес: 734017, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон: **981-01-31-95**

Information about the authors: *Malikov Inom Alimkulovich* - Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemura, Associate Professor of the Department of Information Technology in the agro-industrial complex. Address: 734017, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Phone: **981-01-31-95**

Anvarov Ikrom Masudovich - Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemura, associate professor of the department of organization of agricultural production in the agro-industrial complex. Address: 734017, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Phone: **981-01-31-95**

Barotov Anvar - Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur associate professor of the department of organization of agricultural production in the agro-industrial complex. Address: 734017, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Phone: **981-01-31-95**

УДК 332.13

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Шаринов У.А., Маъдиев С.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Активизация инвестиционного процесса в развитых и развивающихся странах мира играет важную роль для развития их экономики. Практика развитых стран показывает, что, несмотря на развитость их экономики, нехватка инвестиций в них всегда ощущается. Таджикистан, наряду с другими государствами, старается привлечь инвестиции и активизировать внутренние возможности для более эффективного развития своих регионов. Следует отметить, что для более эффективного привлечения инвестиций в новых условиях приоритет отдается индустриальному сектору и/или сфере гидроэнергетики. Известно, что 93% территории Таджикистана занимают высокогорья, половина из которых расположены на 3000 метров над уровнем моря.

По-своему расположение Республика Таджикистан имеет потенциальные природные возможности, включая течение таких рек, как Сыр-Дарья, Аму-Дарья и Зарафшон. Все это может сыграть очень важную роль в привлечении и активизации инвестиций в регионы страны.

Низменные участки расположены в долинах рек. Благодаря мобилизации социально-экономических мер наблюдается устойчивый рост экономики страны. Так, по официальным данным, за 2018 год объем валового внутреннего продукта (ВВП) составлял 8,3 млрд. долл. США. Данный показатель, по сравнению с 2011 годом, возрос более чем в 4,2% [6, с.9].

Экономика Таджикистана в определенной степени зависит от производства электроэнергии. Так, в 2018 году 96% электроэнергии было произведено на существующих гидроэлектростанциях. Такая степень зависимости от гидроэнергии делает страну уязвимой ввиду колебаний уровня осадков и изменения климата. Наряду с этими фактами, по причине выхода Узбекистана из Объединённой энергосистемы Центральной Азии в 2009 году и впоследствии с приобретением нашей республикой некоторых ограничений, на перспективу она имеет определённую прочную позицию на рынке гидроэнергетических ресурсов. Отрадно, что, начиная с 2018 г., в связи с плановым вхождением Узбекистана в Объединённую энергосистему Центральной Азии, было восстановлено более 65 км ЛЭП. И это может сыграть

ключевую роль для устойчивого обеспечения промышленных районов Таджикистана электроэнергией.

В этой связи, для совершенствования механизмов развития инвестиционных процессов в экономике Республики Таджикистан нужно акцентировать основное внимание на выработку альтернативных путей развития инвестиционных процессов.

Следует отметить, что в системе организационно-экономического механизма осуществления инвестиционных процессов в регионе данный процесс по структуре включает совокупности компонентов, составляющих циклический режим инвестиционного продвижения в регионе. Начиная от разработки определенных мероприятий, направлений и конкретных путей, данный механизм позволяет раскрывать составную часть концептуальной модели активизации инвестиционных процессов в регионе. Этот механизм включает во взаимодействие основные принципы, критерии и инструменты осуществления инвестиционной привлекательности региона (рис. 1).

Рис.1. Алгоритм активизации инвестиционных процессов в регионе
Fig. 1. Algorithm for activating investment processes in the region

Считаем очень важным соблюдение следующих основных принципов активизации инвестиционного развития: соответствие инвестиционного процесса выбранной стратегии; приобщенность инвестора к объекту инвестиций; взаимная согласованность интересов всех участников инвестиционного процесса; конкретность, адекватность и эффективность

активизации, долгосрочный горизонт; тщательное изучение компании; независимость функционирования и конкретизация цели, позволяющей получения формирования потенциальной возможности инвестиционного развития. На этом фоне приоритетности решения наиболее актуальных проблем социально-экономического развития региона, сбалансированности интересов всех участников инвестиционного процесса, равноправия инвесторов при получении государственной поддержки способствует открытость и доступность информации для всех участников, объективность и приоритетность экономической эффективности принимаемых решений в инвестиционной области.

Процесс формирования и продвижения инвестиционного потенциала страны, исходя из мобилизации прямых инвестиций, как по динамике, так и по территориальной структуре, выглядит неравномерно. Прослеживается неравномерная тенденция для развития отдельных регионов, особенно по Хатлонской области и РРП (см. таблица 1).

Таблица 1. Динамика поступления прямых иностранных инвестиции по регионам Республики Таджикистан, млн. долл. США
Table 1. Dynamics of foreign direct investment inflows by regions of the Republic of Tajikistan, million US dollars

Регионы	Годы	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	Темп изменения 2018/2010, (+/-)
		I	II	I	II	I	II	I	
Итого по РТ	I	469,5	391,4	377,4	3078,5	434,2	3583,7	326,8	0,696
	II	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100	-
В т.ч.: - ГБАО	I	28,3	-	-	65,3	24,5	114,8	0,3	0,010
	II	6,3	-	-	2,2	5,6	3,2	0,09	0,014
- Согдийской Области	I	261,9	87,1	87,1	604,7	170,1	813,7	171,0	0,652
	II	55,7	22,3	23,1	0,2	39,2	56,1	52,3	0,938.
- Хатлонской Области	I	34,9	11,2	80,4	1270,8	165,2	1425,5	59,9	1,716
	II	7,4	28,9	21,3	41,28	38,1	40,2	18,3	2,472
- г. Душанбе	I	134,0	286,3	185,4	889,3	56,3	764,0	63,4	0,473
	II	28,4	73,2	49,3	28,9	12,9	21,34	19,4	0,683
- РРП	I	10,4	6,9	24,5	248,4	18,1	464,9	32,0	3,076
	II	2,2	1,2	6,5	8,1	4,2	12,9	9,8	4,454

Примечание: I - иностранные инвестиции, млн. долл. США; II - в процентах к итогу

Рассчитано по: 20 лет Государственной независимости // Статистический ежегодник // Статистический сборник. – Душанбе: АСПРТ, 2011. -С.413; 2017. -С.242; 25 лет Государственной независимости. Статистический ежегодник // Статистический сборник. –Душанбе: АСПРТ, 2017. -С.272.; 2018. -С.257.; 2019. -С.251

При этом, можно исходить из того, что процесс активизации инвестиционной деятельности протекает в системном порядке и требует разработки и реализации оптимального механизма управления данным процессом.

Наряду с восстановлением народного хозяйства, основу экономической политики государства составляло также и доведение социально-экономического развития отсталых регионов страны до уровня передовых и выравнивание уровня этого показателя между ее различными областями и районами. С этой целью и были привлечены иностранные инвестиции.

Таблица 2. Направления поступления и основные показатели продвижения прямых инвестиций (за 2010-2018гг.)

Table 2. Directions of income and main indicators of direct investment promotion (for 2010-2018)

Регионы Показатели	Основные показатели продвижения прямых инвестиций	
	Сумма прямых инвестиций (млн. долл. США)	%-ое соотношение
в Душанбе	2316,1	28,0%
в Согдийскую область,	2024,6	24,3%
в Хатлонскую область	2988,0	35,9%
в Районы республиканского подчинения	773,2	9,%
в Горно-Бадахшанскую автономную область	232,9	2,8%
ИТОГО	8334,8	100

Источник: Расчет автора по данным: Статистический сборник. -Душанбе, АСПРТ, 2019. -С.251

Анализ данных таблицы 2 показывает, что за исследуемый период (2010-2018 гг.), в целом, по республике не сложилась ярко выраженная тенденция в динамике объемов прямых

иностранных инвестиций. Почти по всем регионам страны резкое увеличение объемов прямых иностранных инвестиций происходило в 2014 и 2015 гг. Из общей суммы прямых иностранных инвестиций структура поступивших инвестиций в республику за 2010-2017 гг. выглядит следующим образом: таблица показывает, что, Хатлонская область, хотя по территории и числу населения является самым крупным регионом страны, однако, как по доле в общем объеме поступивших иностранных инвестиций, так и по темпам их роста, отличается от других регионов незначительно.

Естественно, в г. Душанбе, как столице Таджикистана, сосредоточена основная масса квалифицированной рабочей силы, создана соответствующая инвестиционная, производственная, рыночная и социальная инфраструктура. Все это создает благоприятный инвестиционный климат и повышает инвестиционную привлекательность регионов республики.

Процесс оценки сопровождался применением эконометрических расчетов. Выявлена тесная зависимость между объемом инвестиций в основной капитал, формированием инвестиционного потенциала для развития и достижения результативности экономики региона. Определена прямая зависимость между вложением инвестиций и ВВП. Одновременно установлено, что изначальная отрицательная зависимость вложений в основной капитал имеет положительное влияние на перспективу. Поскольку это связано, как мы считаем, с мобилизацией инвестиций и наращиванием использования потенциала региона. Это выступает как генерирующий процесс для обеспечения комплексного развития в будущем.

Основу энергетической отрасли составляют ГЭС:

- Варзобская;
- Кайраккумская;
- Сарбанд;
- Головная;
- Нурекская;
- Байпазинская;
- Сангтудинская;
- Сангтудинская 2 [6,с.7].

Следует отметить, что на данном этапе развития страны возможности энергетического потенциала страны мобилизованы недостаточно. Это свидетельствует о необходимости привлечь все больше инвестиций в данном направлении.

По своему природному расположению и географическому рельефу, страна богата возобновляемыми источниками энергии. Так, одним из потенциальных источников энергии выступает гидроэнергия. По своему содержанию, данный источник является наиболее выгодным. Более того, это считается фактором эффективного вовлечения в социальный экономический оборот имеющегося потенциала.

Выясняется, что энергетический потенциал страны в 3,5 раза превышает текущий объем потребления электроэнергии в Центральной Азии. Что касается нетрадиционных видов энергий - солнечной, ветряной, геотермальной энергии и биомассы, то они могут покрывать на уровне 10% энергетические потребности страны.

На современном этапе в нашей стране используется около 5% ее технического и экономического гидроэнергетического потенциала. Одновременно отметим, что свыше 9% населения проживает в удаленных не электрифицированных районах. Отметим, что, на наш взгляд, именно в таких местах очень уместно создание условий для привлечения инвестиций и развития малой гидроэнергетики для охвата населения потреблением энергии.

Вышеперечисленные механизмы являются основой для управления состоянием инвестиционного протекания и оценки необходимого уровня инвестиционной привлекательности региона тем самым, управленческие решения требуют не просто констатации совершения каких-либо действий, а, прежде всего, достижения поставленных целей, отсюда, вопрос оценки инвестиционной привлекательности переходит в плоскость количественного измерения этого показателя и определения направлений его повышения, исходя из системного продвижения.

На этой основе появится шанс к динамизму и ускорению темпов развития современной экономики, обусловленные использованием новых информационных технологий. Это, оценивая инвестиционные ситуации, инвестиционный климат и инвестиционную привлекательность регионов для мобилизации инвестиций одновременно открывает новые возможности для инвестирования. Следовательно, оценка инвестиционной привлекательности и инвестиционного климата регионов становится все более актуальной перспективной задачей.

Считаем, что существует огромный разрыв между достигнутым уровнем инвестиций в экономику регионов страны и уровнем, необходимым для обеспечения их устойчивого развития. Имеет место исключительно высокая неоднородность инвестиционного пространства Таджикистана, что является результатом сложившегося неодинакового уровня социально-экономического развития регионов страны. Одной из причин такого дисбаланса является проблема недоверности оценок инвестиционной привлекательности регионов, полученных в результате применения существующих методик. Отсюда возросший интерес субъектов инвестиционной деятельности к определенным методикам и факторам, оказывающим влияние на инвестиционную привлекательность регионов и на темпы и структуры развития экономики.

Таким образом, как совместные, так и отечественные предприятия, вносят активный вклад в пополнении внутреннего рынка качественными товарами, расширение экспортного потенциала и, в конечном итоге, в социально-экономическое развитие региона [9,с.38-46]. На наш взгляд, формирование и мобилизация имеющейся возможности для страны во многом зависит от стремительного подхода к процессу развития. В Республике Таджикистан одним из приоритетных направлений инвестиционных процессов должно быть обновление отрасли, где модернизация устаревших производственных мощностей и инновационное развитие потребуют огромных инвестиционных ресурсов, пополнение которых возможно за счет как внутренних, так и иностранных источников. Считаем, что на данном этапе развития национальной экономики очень важно совершенствование институциональных аспектов механизма участия иностранных инвесторов в инвестиционных процессах в Республике Таджикистан [10,с.50-51].

ЛИТЕРАТУРА

1. Дмитриев Ю.А. Кластерные технологии в контексте развития оздоровительной дестинации медицинского туризма / Ю.А. Дмитриев, М.С. Чистяков // В сборнике: Интеграция туризма в экономическую систему региона: перспективы и барьеры. Материалы I международной научно-практической конференции. -Орёл, 2019. -С.132-138.
2. Доронина Н.Г. Правовое регулирование иностранных инвестиций в России и за рубежом / Н.Г. Доронина, Н.Г. Семилютина. -М.: Финстатинформ, 1993. -128 с.
3. Инвестиционная политика Ульяновской области: Опыт, перспективы и проблемы реализации. Развитие современной науки: теоретические и прикладные аспекты / О.В. Киселева [и др.] // Сборник статей студентов, магистрантов, аспирантов, молодых ученых и преподавателей. Под общей редакцией Т.М. Сигитова. -Пермь, 2016. -С.36-40.
4. Комилов С.Дж. Теоретические подходы к определению сущности инвестиций и инвестиционного потенциала региона / С.Дж. Комилов, Ф.М. Гафаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе: Сино, 2014. -№2/1(127). -С.10-17.
5. Одинаев Х.А. Информационная экономика и проблемы развития национальной системы образования / Х.А. Одинаев // Материалы республиканской научно-практической конференции «Проблемы устойчивого экономического развития Таджикистана». -Душанбе, 2007. -С.32-37.
6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан // Статистический сборник. -Душанбе, АСПРТ, 2019. -С.7.
7. Ураков Д.У. Роль и место иностранных инвестиций в развитии экономики Республики Таджикистан / Д.У. Ураков, Б. Набиев, Х. Шоймардонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе: Сино, 2013. -№2/5. -С.14-17.
8. Хушвахтзода К.Х. Анализ эффективности развития электроэнергетики и внутренние угрозы энергетической безопасности / Хушвахтзода К.Х., М.Б. Холназаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. -№2. -С.49-55.
9. Шарипов У.А. Государственные меры стимулирования развития инвестиционных процессов / У.А. Шарипов // Международный научно-исследовательский журнал Успехи современной науки и образования. -Белгород: Успехи современной науки, 2017. -№4. -С.50-51.
10. Шарипов У.А. Региональная направленность активизации инвестиционных процессов / У.А. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. -Душанбе: Сино, 2019. -№1. -С.38-46.

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ИҚТИСОДИИ ТАШКИЛӢ ЧИҲАТИ ЧАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ БА РУШДИ БАҲШИ ЭНЕРГЕТИКАИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола механизм ва шароити ташаккул ва истифодаи иқтисодии энергетикӣ кишвар баррасӣ мешавад, ки дар он диққати асосӣ ба дурнамои рушд дар асоси мавқеи муайянкунандаи сармоягузорӣ дар шароити рушди гидроэнергетика дода мешавад. Муаллиф чунин мешуморад, ки фаъолияти ин соҳаҳо дар ҳама марҳилаҳо афзоиши сармоягузорӣ ва дарёфти ҳамкориҳои оптималии ташаккули нерӯи энергетикӣ ҳам дар дохили минтақа ва ҳам дар минтақаҳои ҳамсояро дар бар мегирад. Ин маҳз ҳамон чизест, ки бозори муносибатҳои энергетикӣ пешрафта бештар ҳамсон мемихад. Муаллиф далелеро асоснок кардааст, ки барои идоракунии ҷалбу фаъолсозии рушди азнавсозии сармоягузории минтақаҳо баҳои холисонаи вазъи ҷараён лозим аст, ки ин зарурати арзёбии ҷозибияти сармоягузории минтақаҳо дар назар дорад, ки он на танҳо бо ихороти ҳама гуна амали сармоягузорӣ, инчунин бо ноил шудан ба ҳадафҳои рушди минтақа, амалӣ карда мешавад. Ин имкони динамизм ва тезонидани суръати рушди минтақа ва таъмини иқтисоди муосир дар асоси истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ мебошад.

Калидвожаҳо: таквияти раванди сармоягузорӣ, баҳши саноат, имкониятҳои дохилӣ, алгоритми таквияти рушди сармоягузорӣ, рушди самараноки минтақаҳо, бозори фуруши захираҳои энергетикӣ, таҷдид ва навсозии соҳа, рушди инноватсионӣ, захираҳои сармоягузорӣ, муносибати инноватсионӣ - фаврӣ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрены механизм и условия формирования и использования энергетического потенциала страны, где акцент сделан на перспективу развития, исходя из определяющего положения инвестиций в контексте развития гидроэнергетики. Считается, что функционирование данной отрасли на всех стадиях предполагает увеличение инвестиций и нахождение оптимального взаимодействия формирования энергетического потенциала как внутри, так и с соседними регионами. Автором обосновано, что для управления привлечением и активизацией инвестиционно-обновленного развития регионов нужна объективная оценка состояния протекания инвестиционного процесса, который предполагает необходимость оценки инвестиционной привлекательности регионов, где осуществляется не просто констатация совершения каких-либо инвестиционных действий, но и достижение поставленных целей регионального развития. В этом заложен шанс к динамизму и ускорению темпов регионального развития и обеспечению современной экономики на основе использования новых информационных технологий.

Ключевые слова: активизация инвестиционного процесса, индустриальный сектор, внутренние возможности, алгоритм активизации инвестиционного развития, эффективное развитие регионов, рынок сбыта энергетических ресурсов, обновление и модернизация отрасли, инновационное развитие, инвестиционные ресурсы, инновационный стремительный подход.

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL ECONOMIC MECHANISMS TO ATTRACT INVESTMENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE ENERGY SECTOR OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the mechanism and conditions for the formation and use of the country's energy potential, where the emphasis is on the development prospects based on the defining position of investments in the context of hydropower development. It is believed that the functioning of the given industries at all stages involves an increase in investment and finding the optimal interaction of the formation of energy potential both within and with neighboring regions. This is exactly what a more advanced energy relations market allows. The authors substantiated the fact that in order to manage the attraction and activation of the investment-renewed development of the regions, an objective assessment of the state of the flow is needed, which implies the need to assess the investment attractiveness of the regions, where it is carried out not only by the statement of any investment actions, but also by the achievement of the goals of regional development. This is a chance for dynamism and acceleration of the pace of regional development and provision of a modern economy based on the use of new information technologies.

Keywords: enhancing the investment process, industrial sector, internal opportunities, algorithm for enhancing investment development, effective development of regions, and sales market for energy resources, renewal and modernization of the industry, innovative development, investment resources, and innovative - rapid approach.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Шарипов Умарҷон Аҳтамович* - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи суғурта. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Телефон: **981-04-04-04**. E-mail: **Umar4004@mail.ru**
Маъдиев Саъдихоҷа - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи бахисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Телефон: **918-90-71-14**

Сведения об авторах: *Шарипов Умарджон Ахтамович* - Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры страхования. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **981-04-04-04**. E-mail: **Umar4004@mail.ru**

Маъдиев Саъдиходжа - Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **918-90-71-14**

Information about the authors: *Sharipov Umarjon Akhtamovich* - Tajik State Financial and Economic University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Insurance. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov street. Phone: **981-04-04-04**. E-mail: **Umar4004@mail.ru**

Madiev Sadikhoja - Tajik State Financial and Economic University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov street. Phone: **918-90-71-14**

УДК 331.5(575.3)

ОБ ИЗМЕНЕНИЯХ СТРУКТУРЫ РЫНКА ТРУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Гойбназарзода С.М., Бобоев О.Б.

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Рыночные преобразования в экономике Республики Таджикистана, которые происходили в годы независимости, внесли значимые изменения как новое качество в имплементации трудовых отношений. Прежде всего, радикальные изменения можно связать с тем, что в советское время вопросы подготовки кадров, распределения и размещения специалистов для различных отраслей народного хозяйства проводились в рамках централизованного

государственного планирования, которое потеряло свой смысл в годы реализации рыночных реформ полностью. Одновременно, прекращение деятельности крупных предприятий, которые составляли отдельные части единой народнохозяйственной системы бывшей страны Советов, было тесно связано с отсутствием востребованности, неконкурентоспособностью товаров и трудовых отношений на современном рынке труда. Следовательно, утрата связи с рынком потребительских товаров и с изменениями рыночных отношений, у большинства предприятий возникла необходимость перепрофилирования целой системы производства. Наряду с этим на рынке труда ощутимым фактором стало воздействие новых непредсказуемых процессов глобализации, и все это внесло значимые изменения по всей системе производства и отношений на рынке труда. К таким изменениям можем отнести, прежде всего, содержание спроса на труд и предложения труда, особенности взаимоотношений работника и работодателя. В связи с этим очень уместно отмечает таджикский исследователь Ш.С. Мухиддинова: «В результате реализации механизма приватизации произошла деструктуризация крупных производственных единиц, то есть на базе одного предприятия появилось много мельчайших, малых и средних фирм, определяющих собственные ориентиры на все рынки, в том числе на рынок труда. Все это привело к тому, что произошла утрата прежних позиций, роли, места и качественных составляющих, как потребителей, так и предъявителей рабочей силы в масштабе всего общества. В принципе на характер, динамику и состояние рынка труда больше стали воздействовать как ценовые, так и неценовые факторы. В этом аспекте при прочих равных условиях, частные фирмы, организации и учреждения во всех отраслях и сферах человеческой деятельности в качестве работодателя стали более привлекательными, чем государственные предприятия, учреждения и организации» [7, с.37].

Таким образом, распад такой по своей сути налаженной системы управления принципами так называемого «демократического централизма» трудовых ресурсов постепенно под натиском новых рыночных отношений и влияния глобальных факторов в корне изменило качественный состав конструкций на современном рынке труда. В связи с этим можно остановиться на том факте, что у исследователей пока еще отсутствует единое мнение относительно содержания и сущности структурных изменений рынка труда и новых рыночных отношений. Об этом представлено интересное определение российским ученым О.Ю. Красильниковым: «Структурным сдвигом является качественное изменение взаимосвязей между составными элементами экономической системы, обусловленное неравномерной динамикой соотношения их количественных характеристик» [6].

Таким образом, определенные изменения, которые начали происходить на рынке труда постсоветского пространства непосредственно стали влиять на все процессы, происходящие в общественной жизни, а также отразились в новой экономической науке. Учеными стали рассматриваться проблемы рынка труда в новом ракурсе с учетом всех новых перспектив и изменений в трудовых отношениях и в формировании новых рыночных отношений, хотя некоторые общие концепции сохраняли свое основное содержание. В целом, с точки зрения экономического содержания предложение рабочей силы сегодня рассматривается как способность работать, труд как товар, а рынок труда как пространство, в котором происходит продажа конкретного товара продавцу в лице работодателя за определенную плату и в определенное время. Рабочая сила рассматривается как потенциальный товар или продукт, а работодатель рассматривается как потенциальный покупатель данного продукта. Здесь необходимо выяснить, что когда человек решает вступить в трудовое отношение и в процесс труда, тогда будут важны так называемые фактические затраты, связанные с трудом, как проезд на работу и с работы, стоимость специальной одежды и средств, трата времени на дорогу на работу и обратно. Решение сотрудника не работать в любой момент времени принимается просто путем сравнения заработной платы и показателей рыночной заработной платы, а изменение количества предлагаемого времени зависит от эффективности перемещения и дохода.

Определенные структурные преобразования, которые происходят на рынке труда, подвергаются анализу и интерпретации с двух позиций, где первая указывает на спрос и нужду на труд, и вторая позиция указывает на предложение. Данный подход связан с содержанием понятия самого рынка и трудовых отношений. С этой точки зрения определенные структурные изменения оказывают целенаправленное влияние, прежде всего на спрос и предложение рынка труда. общеизвестно, что структурные изменения на рынке труда можно рассматривать путем выявления соотношений между исследуемым индикатором и общей ситуацией во времени и пространстве, с учетом горизонтального и вертикального способов анализа и интерпретации данного процесса. Здесь необходимо отметить, что «индивидуальные показатели структурных

сдвигов отражают интенсивность изменения в каждой анализируемой группе. Индивидуальный показатель абсолютных структурных сдвигов с переменной базой сравнения определяется по формуле: $\Delta_d = d_j - d_{j-1}$ где d_j – удельный вес данной группы в j-м периоде; d_{j-1} – удельный вес данной группы в периоде j-1» [14,с.133].

На основе данного простого метода, мы можем рассматривать определенные структурные изменения на национальном рынке труда в Республике Таджикистан, с учетом их сравнения и сопоставления с темпами экономического роста в стране.

С точки зрения науки, одним из главных факторов в период развития новых рыночных отношений, которые обуславливают структурные изменения на любом рынке, рассматривается ценовой фактор. Относительно самого рынка труда, в качестве ценового фактора выступает заработная плата, в более расширенной интерпретации рассматривается доход от трудовой деятельности. Несомненно, если рассматривать более объективно структурные изменения на рынке труда, в первую очередь, они зависят от уровня мотивации или от стимулирования работника к труду в различных отраслях народного хозяйства. В этом плане можно рассмотреть определенные структурные изменения в системе заработной платы в годы независимости Республики Таджикистан, которые связаны с реализацией современных рыночных реформ. В нижеприведенной таблице мы можем проследить постепенную динамику среднемесячной заработной платы трудового населения Республики Таджикистан в годы независимости, особенно за 1995-2010 годы:

Годы, сомони в процентах к предыдущему году [8]		
Годы	Сомони	% к предыд. году
1995	0,92	-----
1996	2,95	3,2
1997	4,96	168,1
1998	9,17	184,8
1999	11,61	126,6
2000	15,57	134,1
2001	23,50	150,9
2002	32,55	138,5
2003	44,61	137,1
2004	61,81	138,6
2005	83,58	135,2
2006	116,26	139,1
2007	163,27	140,4
2008	231,53	141,8
2009	284,35	122,8
2010	354,44	124,6

Следует особо отметить, что состояние и изменения в оплате труда приводят к изменению баланса сил на рынке труда, так как социальные аспекты занятости могут способствовать созданию условий достойной жизнедеятельности. Наряду с этим, все это рассматривается как главный фактор имплементации концепций рыночной экономики, где социальная поддержка может исходить не только от государства, но и от других направлений. Создание условий для достойной жизни, в которых человек имеет права и возможность реализовывать и развивать свои способности, должно быть главным показателем всех видов отношений в социальной жизни современного общества. Следовательно, основная цель в сфере занятости также и заключается в наиболее полной и производительной, продуктивной занятости населения. Данная цель состоит в достижении двух дополнительных целей: снизить уровень текучести сотрудников и повысить уровень занятости безработного населения. Из данной цели исходит другая важная цель в области социальной защиты, которая заключается в создании эффективной системы социального обеспечения, которая направлена на сокращение бедности и в итоге искоренение бедности. В связи с этим можно сказать, что работа не всегда означает достаточный уровень дохода. Можно с уверенностью сказать, что значительная часть занятого населения, особенно в государственном секторе, имеет сравнительно низкий доход. Поэтому занятость и трудовые вопросы должны быть законодательно установлены, где необходимо применять соответствующие концептуальные подходы к регулированию занятости и трудовых отношений. Все эти вопросы становятся еще более актуальными в условиях глобализации и трансформации рынка труда, так как глобализация осуществляется посредством расширения доступа к более свободному передвижению трудовых ресурсов. В итоге все эти изменения

способствуют улучшению жизнедеятельности людей труда и предоставляют широкую возможность в поиске работы с достойной оплатой их труда. По данному вопросу представитель экономической теории Дж.М. Кейнс в свое время уместно отметил, что изменение заработной платы приводит к продолжительному изменению занятости, «...не иначе как воздействуя или на склонность общества в целом к потреблению, или на график определенной эффективности капитала, или на норму процента» [4].

В целом, в годы независимости нашей страны общий уровень заработной платы по различным видам экономической деятельности имел тенденцию к закономерному росту, и все это было тесно связано с процессами стабилизации политической и экономической жизни после гражданского противостояния 90-х годов XX века в Республике Таджикистан. Определение структурных тенденций повышения заработной платы в отраслях в масштабе страны указывает на закономерность постепенного развития экономической ситуации в стране, так как экономика постоянно находится в движении и это тесно связано с различными факторами политического и социального характера. Отсюда можно сделать вывод, что структурные изменения по показателям заработной платы имели положительные значения в различных отраслях государственного сектора, финансового посредничества, торговли и строительства, а также в определенной степени в промышленности, в сельском хозяйстве. В своем выступлении Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон очень уместно по поводу поступательной динамики заработной платы в условиях рыночной экономики отмечает, что «именно государственная независимость позволила нам выбрать экономическую систему, признанную цивилизованным сообществом, и ради поэтапного улучшения жизни нашего народа обеспечить устойчивое развитие всех сфер. Одним из приоритетных направлений социальной политики независимого Таджикистана является постепенное увеличение размеров минимальной и средней заработной платы работников различных сфер с учетом реальной финансовой возможности. Размер минимальной заработной платы за последние десять лет увеличился в 29 раз и средней заработной платы – почти в 28 раз. С 1997 года до сегодняшнего дня номинальный размер заработной платы увеличился приблизительно в 70 раз, средний размер пенсии - в 85 раз. Кроме того, согласно мерам по реформе заработной платы в стране, заработная плата и пенсии в среднем поэтапно повышаются на 15-20%, что способствует улучшению уровня жизни и укреплению социальной защиты населения. В первые годы независимости (1992-1995 годы) заработная плата и пенсии были вообще ничтожными и то не выплачивались своевременно. Зарплата учителей и врачей составляла 3-5 сомони, государственных служащих - 15-17 сомони. Сегодня средний размер заработной платы в стране достиг 880 сомони» [13].

В трудах отечественных исследователей подробно рассмотрены вопросы структурных изменений рынка труда и некоторыми учеными предполагается, что изменения структуры рынка труда рассматриваются с двух позиций или в двух аспектах. Например, таджикский исследователь Ш.С. Мухитдинова в своем научном труде отмечает, что «первая позиция - это отраслевой подход, где структурные сдвиги изучаются путем исследования количественных изменений в структуре экономически активного населения, занимающегося в различных сферах народного хозяйства, в частности, в сельском хозяйстве, промышленности, транспорте, образовании, здравоохранении, жилищно-коммунальном хозяйстве. Посредством изучения отраслевого размещения трудовых ресурсов и спроса на них можно выявить наиболее приоритетные отрасли, диктуемые законами рынка на том или ином рынке национального хозяйства. В таком контексте особо важно проанализировать структурные сдвиги занятости по отраслям народного хозяйства Таджикистана в годы суверенитета и по сравнению с дореформенным периодом» [7, с.42].

Таким образом, проведенные известными учеными данные свидетельствуют о том, что в годы независимости в нашей стране во многих отраслях народного хозяйства происходили коренные структурные преобразования. В частности, в значимых масштабах происходили отрицательные структурные изменения в экономике в целом и, прежде всего, в промышленности, как отмечает доктор экономических наук М.Т. Каримова: «Резкие структурные сдвиги в промышленности произошли не в силу продуманной структурной политики, а как следствие распада СССР, гражданской войны и медленной реализации экономических реформ, проводимых в стране, отсутствия продуманной промышленной политики в Таджикистане. В результате, если в 1991г. в структуре промышленности доля легкой промышленности составляла 49,2%, то в 2001г. - уже 12,7%; доля машиностроительного комплекса спустилась с 6,7% до 0,9%; промышленности строительных материалов - с 3,8% до 0,8%» [3].

Относительно проблем сельского хозяйства можно сказать, что на период с 1992 по 2001 годы в системе занятости доля сельского хозяйства в сравнительной степени выросла, что отражается в положительной динамике сдвигов рынка труда. Можно сказать, что это закономерно, так как стагнация в промышленном секторе обусловила освобождение рабочей силы, в результате чего определенная часть из них стала заниматься в аграрной отрасли. Структурные сдвиги занятости в отраслях, в первую очередь, обусловлены приобретением независимости страны и рыночными трансформациями в жизни общества в течение более четверти века. К некоторым изменениям можно отнести такие изменения, как потери хозяйственных и промышленных связей с партнерами, реализация открытой экономической и промышленной политики, влияние глобализационных факторов. Следует особо отметить, что определённые искажения в общем направлении изменений занятости были связаны с трансформационными кризисами и рецессиями, которые охватили наряду с мировой экономикой, также и таджикскую экономику более системно. Характерной особенностью в данной системе является то, что доля реального сектора, которая в соответствии с логическими соображениями должна формировать основу народного хозяйства и играть важную роль в укреплении экономической стабильности, постепенно теряет позицию в народном хозяйстве. «Рост занятости в годы суверенитета наблюдается в сельском хозяйстве, то есть в 2015 году составил 64,9%, а в 1991 было 44,7% и в торговле также наблюдается некоторый сдвиг в сторону роста. Однако сложившийся мировой опыт показывает, в начале 90-годов 20 века во всех экономически развитых странах, таких как Япония, Франция, Южная Корея, Великобритания и других, в аграрном секторе были заняты около – 5-7% трудоспособного населения, что существенно ниже, чем в отечественной экономике» [1, с.115]. Как показывают результаты проведенных исследований в настоящее время количество занятых в аграрном секторе в таких странах, как США, составляет до 2%, в Новой Зеландии и Австралии - до 5% [11].

Мы считаем, что основная причина роста занятости в аграрном секторе Республики Таджикистан связана с отсутствием соответствующих перерабатывающих секторов промышленности и отсутствием агропромышленной интеграции на селе. В связи с этим поиск и нахождение новых путей, способов и методов повышения продуктивности использования трудовых ресурсов, которые являются одним из важнейших факторов устойчивости аграрного сектора, касается прежде всего проблемы подготовки и формирования человеческих ресурсов производства. Здесь необходимо отметить о создании гибкой системы подготовки кадров, которая обеспечивает сбалансированное развитие материальных и личностных факторов производства в аграрном секторе. Позитивное отношение к труду с учетом применения новых достижений науки и технологии способствует ускоренному росту производства, доходов населения и улучшению благосостояния народа по всей стране. В результате такого подхода образуется все более широкий рынок продукции и услуг, что стимулирует инвестиции и дальнейший экономический рост. В этом плане особое место выделяется индустриализации, при помощи которой создается крупная система технически развитой промышленности и значительно увеличивается доля промышленности в экономике страны. В связи с этим Президентом Республики Таджикистан, уважаемым Эмомали Рахмоном была объявлена реализация и достижение четвертой стратегической цели Республики Таджикистан: «Ускоренную индустриализацию мы приняли четвертой стратегической целью страны, ибо развитие промышленности создает основу для обеспечения устойчивости экономики, создания новых рабочих мест, увеличения экспортного потенциала страны и ее конкурентоспособности. В результате принятых мер в течение 7 последних лет объем производства промышленной продукции увеличился в почти 3 раза (с 10 миллиардов сомони в 2013 году до 27,5 миллиарда в 2019 году), а доля сферы в валовом внутреннем продукте страны увеличилась на 5,1 процентных пункта (соответственно, с 12,6 процента до 17,7 процента). Но показатели сферы еще недостаточны для качественной реализации принятых программ, а работы в направлении повышения конкурентоспособности производимой отечественной продукции, реализации политики поддержки экспорта и импортозамещения остаются неудовлетворительными» [12].

Следовательно, одной из важных и значимых задач должна быть проблема взаимозависимости земельных отношений и кадровых ресурсов в отдельно взятом регионе страны, так как основу устойчивого сельскохозяйственного сектора надо искать в навыках и знании, мастерстве специалистов и работников отрасли. Нужно признать, что главным направлением в разумном применении трудовых и человеческих ресурсов страны считается учет специфики каждого района и региона, а также хозяйств, которые отвечают потребностям и особенностям аграрной экономики. Одна из существенных особенностей аграрного сектора

предопределяется особенностями сельскохозяйственного рынка труда- в большей зависимости от природных и климатических, а также биологических условий и факторов. Данными факторами в значительной степени определяются технология и организация аграрного производства, а также сезонность сельскохозяйственного рынка труда. Следует отметить, что сезонность аграрного производства также может иногда ограничивать возможности привлечения рабочей силы и трудовых ресурсов. Поэтому сезонность сельскохозяйственного рынка труда можно расширить и усовершенствовать при рациональном функционировании различных способов организации аграрного производства отдельно взятого региона, в том числе путем интегрирования с перерабатывающей промышленностью, что может привести к развитию потребительской кооперации и повышению качества квалификации рабочей силы. Второй подход, прежде всего ориентирован на определение количественных показателей в структуре экономически активного населения, которое работает в различных отраслях как в государственном, так и в частном секторе. С учетом того, что спрос определяет предложение в связи с развитием разнообразных форм собственности в стране, спрос на трудовые ресурсы, особенно в частном секторе, постепенно увеличивается. Такая позиция для современного рынка труда остается быть аксиомой, так как новые рабочие места и производство разнообразных видов продукции в основном создаются частным сектором.

Таблица занятости населения по формам собственности в Республике Таджикистан за 1991-2019 г.г. [10,с.82]

Table of employment of the population by type of ownership in the Republic of Tajikistan for 1991-2019

Форма собственности	Ед.изм.	1991	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Всего	тыс.чел.	1971,13	1852,5	1745,4	2111,7	2233,3	2291,5	2307,3	2325,4	2379,7	2384,2	2407,0	2425,5
в %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Государственный сектор	тыс.чел.	1176,7	875,3	558,5	542,4	432,9	443,8	433,0	444,6	441,5	456,1	470,3	484,5
%	59,7	47,3	32	25,6	19,4	19,1	19,4	18,8	19,1	18,6	19,1	19,5	20,0
Частный сектор	тыс.чел.	376,0	593,7	751,7	1082	1406,6	1478,8	1461,0	1486,6	1588,6	1577,8	1594,1	1728,9
%	19,0	32,0	43,1	51,2	63,0	64,0	64,5	63,3	64,0	66,8	66,2	66,2	71,3
Коллективная	тыс.чел.	418,0	352,4	415,2	469,7	371,1	347,7	387,2	368,4	323,8	325,8	317,4	207,8
%	21,2	19,0	23,7	22,2	16,6	15,8	15,2	16,8	15,8	13,6	13,7	13,2	8,6
Смешанная с иностр. участием	тыс.чел.	0,6	4,3	14,1	16,2	16,2	19,5	20,6	20,6	18,5	18,4	19,0	4,3
%	0,03	0,2	0,8	0,8	0,7	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,2
Смешанная без иностр. участия	тыс.чел.	---	26,8	5,9	1,4	6,5	1,7	5,5	5,3	7,3	6,1	6,2	0,02
%	-	1,4	0,3	0,0	0,3	0,2	0,07	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,0

Как показывают анализы и результаты исследований динамика структурного изменения по показателям занятости и по формам собственности в настоящее время рассматривается в пользу частного сектора. Например, если в 1991 году доля частного и государственного сектора в привлечении трудовых ресурсов составила, соответственно, 19 и 59,7%, то последующие годы характеризовались другой картиной, составляя к 2015 частный сектор - 66,7 и государственный сектор - 18,5%, а к 2018 году данный показатель повысился в частном секторе до 71,3%, когда в государственном секторе мы можем заметить не более 20% занятости населения по формам собственности.

Данная тенденция соответственно рассматривается как объективный процесс общественной жизни, так как одним из важных условий расширения и распространения рыночных отношений является рост и развитие частного сектора. Непосредственно индивидуальный характер человеческого труда, который утверждается в условиях расширения рыночных отношений на основе постепенной обоснованности частной или коллективной формы собственности на средства производства, становится поводом того, что до начала производственного процесса необходимо установить как масштабы хозяйственной деятельности, так и определить пропорции распределения рабочей силы и нормирования

рабочего времени. «В этих целях каждая частная фирма нуждается в научно-обоснованном планировании труда и производства, определении системы оплаты труда в рамках необходимых пропорций в соответствии с законом спроса и предложения рабочей силы. Несмотря на это, частный сектор пока не может выполнять миссии обеспечения занятости в странах с переходной экономикой, в том числе и в Таджикистане, по многим объективным причинам. Среди них главными являются неконкурентоспособность в системе экономических отношений» [7,с.48].

В связи с рыночными преобразованиями, которые связаны с изменением производственных и трудовых отношений, а также сменой собственников на средства производства, можно прийти к такому выводу, что за сравнительно короткий период во многих странах постсоциалистического пространства произошёл значимый рост занятых в частном секторе. Об этом уместно отмечает доктор экономических наук Т.Д. Низамова: «Быстрое развитие негосударственных форм предприятий еще не привело к перелому в динамике эффективности производства. В стране все еще не создана благоприятная среда для развития частного сектора. Серьезные препятствия на путях развития этого сектора имеют место в крупной промышленности, финансовых ресурсов у национального предпринимательства недостаточно, у иностранцев отсутствует заинтересованность осуществления инвестиций в Таджикистан, внутри страны и за ее пределами спрос на продукцию крупных предприятий весьма низок, а предполагаемые затраты на их перепрофилирование огромны» [8,с.49].

Таким образом, соотношение государственного и частного секторов в определении их оптимального уровня в современной экономической науке пока еще остается дискуссионным и открытым вопросом, так как некоторые считают, что государственный сектор должен преобладать в отношении других, в том числе частного сектора, а другие считают, что доминирование должно принадлежать частному сектору. В таком контексте экономическая наука в будущем планирует выявление сбалансированности данных секторов и необходимость определения оптимального соотношения между ними, что и представляет собой предмет специальных исследований. Среди форм структурной трансформации рынка труда, отраслевой подход остается доминирующим и сильно зависящим от конъюнктуры современного рынка, хотя могут быть и другие аспекты, влияющие на динамику спроса рынка труда. К таким показателям можно отнести такие индикаторы, как трудоемкость и производительность труда в современном народном хозяйстве. Преобладание производства продукции аграрного сектора в нашей стране свидетельствует о росте численности занятых трудовых ресурсов в сельском хозяйстве, в то время как в нашей республике роль инновационных технологий в аспекте привлечения трудовых ресурсов должна быть высокой и значимой.

Однако, как показывает реальность, современный рынок труда нуждается в потенциальных и высококвалифицированных кадрах, чтобы своевременно и продуктивно обеспечить благоприятную реализацию национальной стратегии развития. Как уместно по поводу имплементации долгосрочных программ и стратегий отмечает российский исследователь Т.Ю. Ковалева: «построение долгосрочных планов социально-экономического развития, как отдельных субъектов, так и страны в целом, необходимо начинать с рассмотрения динамики демографических процессов, изучения изменений показателей нагрузки трудоспособного населения и уровня его экономической активности, а также исследования тенденций в распределении занятых по видам экономической деятельности» [5,с.76].

Таким образом, в настоящее время нам необходимо организовать процедуру определения потребностей рынка труда в кадрах в масштабе всей страны, с учётом развития приоритетных и стратегически значимых направлений общественной жизни. В последние годы относительно данных проблем в нашей стране были предприняты конкретные подходы, такие как разработка планов и государственных программ по вопросам повышения роли точных, технических и естественных наук и в системе высшего образования.

Наряду со всеми этими продвижениями определенное число населения Республики Таджикистан стремится получить квалификацию и работать за границей, определенная масса которых ищет работу, и после того как устраиваются на работу приобретают там недвижимую и далее стараются оставаться на определенное время. Это имеет определенные негативные последствия, так как мы можем потерять часть хороших специалистов и платежеспособного населения. Все вышеперечисленные показатели отражают определенные проблемы современного рынка труда в нашей стране, и все это не всегда легко поддается адекватному решению. Наряду с этим некоторые из вышеперечисленных проблем могут создавать барьеры для инновационного развития в плане успешной трансформации и усовершенствования рынка труда. В целях своевременного регулирования всех вышеперечисленных проблем и ситуаций

необходимо не только время, но и человеческие, технологические и научные ресурсы, способствующие осуществлению институциональных реформ и изменений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдусаматов Г.С. Закономерности становления и развития рыночных отношений в Республике Таджикистан / Г.С. Абдусаматов. - Душанбе: Ирфон, 1995. -175 с.
2. Барфиев К.Х. Управленческий учет оплаты труда в сельском хозяйстве / К.Х. Барфиев, С.О. Мирзохонов // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. - 2016. -№2 (14). -С.9-12.
3. Каримова М.Т. ВТО и устойчивое развитие промышленности Таджикистана / М.Т Каримова // Материалы экспертных исследований «Глобализация, ВТО и Таджикистан: расширение диалога для устойчивого развития». [Электронный ресурс]. <http://fsci.tj/index.php>.
4. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики / Дж.М. Кейнс. - М.: «ЭКОНОВ», «КЛЮЧ», 1993. -339 с.
5. Ковалева Т.Ю. Статистическое исследование динамики и структурных изменений на рынке труда / Т.Ю. Ковалева // Проблемы современной экономики. – 2011. -№2(38). -С.75-79.
6. Красильников О.Ю. Теоретико-методологические основы исследования структурных сдвигов в современной российской экономике: дисс...д-ра экон. наук: 08.00.01/ Красильников Олег Юрьевич. – Саратов, 2001. -312 с.
7. Мухитдинова, Ш.С. Формирование и развитие национального рынка труда в условиях глобализации (на материалах Республики Таджикистан): дис. канд. экон. наук: 08.00.05– Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда) / Ш.С. Мухитдинова. -Худжанд, 2017. -С.37.
8. Низамова Т.Д. Реструктуризация промышленных предприятий Таджикистана в условиях переходной экономики: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05/ Т.Д. Низамова. -Душанбе, 2007. -49 с.
9. Рынок труда в Республике Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2012. -С.140.
10. Таджикистан: 25-лет государственной независимости. Статистический ежегодник. -Душанбе, 2016. -С. 89; Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2019. -С.82.
11. Щербакова Е. Сельским хозяйством связано 40% экономически активного населения мира / Е. Щербакова // Демоскоп Института демографии Национального университета «Высшая школа экономики». – 2012. –№507-508. [Электронный ресурс] <http://demoscope.ru/weekly/2012/0507/barom02.php>.
12. Эмомали Рахмон. Выступление по случаю 25-й годовщины Государственной независимости Республики Таджикистан. -Душанбе, 2016. [Электронный ресурс] <http://president.tj/ru/node/12952>
13. Эмомали Рахмон. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли. 26.12.2019. [Электронный ресурс] <http://president.tj/ru/node/12952> (дата обращения: 15.01.2021).
14. Юдина М.А. Структурные сдвиги и их влияние на развитие российской экономики / М.А. Юдина // Вопросы экономической теории. Макроэкономика. – 2014. -№4. -С.132-136.

ТАҒЙИРОТ ДАР СОҲТОРИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ИСТИКЛОЛИЯТ

Дар мақолаи мазкур муаллифони тағйироти соҳтори бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар солҳои истиқлолият мавриди баррасӣ қарор додаанд. Мақолаи илмӣ ба мушкилоти таҷдиди бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият бо назардошти тағйироти босуръати самтҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ бахшида шудааст. Муаллифони қайд менамоянд, ки айни замон бояд тартиби муайянсозии талаботи бозори меҳнат ба кадрҳо дар миқёси миллий бо назардошти рушди самтҳои афзалиятнок ва аз ҷиҳати стратегӣ ҳаётан муҳимми ҷамъиятӣ ташкил карда шавад. Солҳои охир дар ҷумҳурӣ бо дарназардошти ин мушкилот, аз қабилӣ таҳияи нақша ва барномаҳои давлатӣ оид ба баланд бардоштани нақши илмҳои дақиқ, техникӣ ва табиатиносии дар системаи таҳсилоти олии қорҳои мушаххас андешида шуданд. Аммо, тавре ки воқеият нишон медиҳад, бозори муносири меҳнат барои таъмини саривақтӣ ва татбиқи стратегияи рушди миллий ба кадрҳои баландиқтисос ниёз дорад. Дар маҷмӯъ, бо вучуди қабули ҷораҳои муҳимми стратегӣ дар соҳаи тайёрии кадрҳо барои баланд бардоштани сифат дар бозори миллий меҳнат, ҳолати қунонии он имкон наметавонад, ки пешгӯӣҳои мувофиқ андешида шавад. Бинобар ин қисми муайяни аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ба харҷ медиҳад дар хориҷ аз кишвар таҳсил ва зиндагӣ карда, соҳиби ҷойи қор гардад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, субъектҳои бозори меҳнат, мақсадҳои рушд, низоми муносибатҳои меҳнатӣ, сатҳи рушди иҷтимоӣ, тавозуни манфиатҳои байни субъектҳои иштирокчиёни бозори меҳнат.

ОБ ИЗМЕНЕНИЯХ СТРУКТУРЫ РЫНКА ТРУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье авторы обсуждают изменения в структуре рынка труда Республики Таджикистан за годы независимости. Научная статья посвящена проблемам модернизации рынка труда в Республике Таджикистан в период независимости с учетом стремительных изменений в социально-экономической и политической сферах. Авторы отмечают, что в настоящее время необходимо установить порядок определения потребностей рынка труда в кадрах на национальном уровне с учетом развития приоритетных и стратегически важных направлений общественной значимости. В последние годы в нашей стране были предприняты конкретные шаги для решения этих проблем, такие как разработка государственных планов и программ по повышению роли науки, техники и естественных наук, а также в системе высшего образования. Однако, как показывает практика, современный рынок труда нуждается в высококвалифицированных кадрах для обеспечения своевременной реализации национальной стратегии развития. В целом, несмотря на принятие стратегически важных мер в области подготовки кадров для повышения качества национального рынка труда, его текущее состояние по-прежнему не позволяет делать оптимистичные прогнозы. При этом определенная часть населения Республики Таджикистан пытается учиться, работать и жить за границей.

Ключевые слова: рынок труда, субъекты рынка труда, цели развития, система трудовых отношений, уровень социального развития, баланс интересов между участниками на рынке труда субъектами.

CHANGES IN THE STRUCTURE OF THE LABOR MARKET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING THE INDEPENDENCE

In this article, the authors discuss changes in the structure of the labor market in the Republic of Tajikistan over the years of independence. The scientific article is devoted to the problems of modernization of the labor market in the Republic of Tajikistan during the period of independence, taking into account the rapid changes in the socio-economic and political spheres. The authors note that at present it is necessary to establish a procedure for determining the labor market needs for personnel at the national level, taking into account the development of priority and strategically important areas of public importance. In recent years, our country has taken concrete steps to address these problems, such as the development of government plans and programs to enhance the role of science, technology and natural sciences, as well as in the higher education system. However, as practice shows, the modern labor market needs highly qualified personnel to ensure the timely implementation of the national development strategy. In general, despite the adoption of strategically important measures in the field of personnel training to improve the quality of the national labor market, its current state still does not allow making optimistic forecasts. At the same time, a certain part of the population of the Republic of Tajikistan tries to study, work and live abroad.

Keywords: labor market, labor market actors, development goals, labor relations system, level of social development, balance of interests between actors in the labor market.

Маълумот дар бораи муаллифони: *Ғоибназарзода Саид Муҳаммадназар* – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, докторант. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. E-mail: sssaid1985@mail.ru. Телефон: **(+992) 988-20-45-45**

Бобоев Олимҷон Бобоевич - Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Телефон: **(+992) 805-55-55-52**

Сведения об авторах: *Ғоибназарзода Саид Муҳаммадназар* – Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, докторант. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33. E-mail: sssaid1985@mail.ru. Телефон: **(+992) 988-20-45-45**

Бобоев Олимҷон Бобоевич - Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, доктор экономических наук, профессор. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33. Телефон: **(+992) 805-55-55-52**

Information about the authors: *Goibnazarzoda Said Muhammadnazar* - Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, doctoral student. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosira street, 33. E-mail: sssaid1985@mail.ru. Phone: **(+992) 988-20-45-45**

Boboev Olimdzhon Boboevich - Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economics, Professor. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosira street, 33. Phone: **(+992) 805-55-55-52**

УДК-338.465.2 (575.3)

ВАРИАНТНО-СЦЕНАРНЫЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА БИЗНЕС-УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Джумъаев Б.М.

Институт туризма, предпринимательства и сервиса

Важнейшим аспектом обеспечения развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан является прогнозирование тенденций изменения динамики основных показателей развития отрасли и определение различных сценариев его развития с учетом реализации важнейших государственных программ и стратегии, в частности, Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030, Программы ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы и другие программы развития отдельных секторов сферы услуг и отрасли промышленности в стране. Прогнозирование сценария развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан, как средство познания будущего состояния развития отрасли, будет иметь важное социально-экономическое значение в развитии экономики Таджикистана в целом и в секторе бизнес-услуг, в частности. Оно позволяет научно обосновать закономерности развития сферы бизнес-услуг, выявить препятствующие проблемы и на этой основе подготовить и принять необходимые экономические решения для улучшения состояния отрасли в стране.

В нашем исследовании в качестве основного метода прогнозирования мы выбрали метод сценарных расчетов, т.к. «сценарный подход, представляя собой методику системного исследования, базируется, в первую очередь, на принципах системного подхода. Сценарный подход также предусматривает выполнение аналитических прогнозных расчетов критериев

оценки результатов, что соответственно предполагает соблюдение общих принципов оценивания» [6,с.73].

«Принцип вариантности прогнозирования связан с возможностью развития сектора бизнес-услуг и его отдельных подотраслей по разным траекториям, при разных взаимосвязях и структурных соотношениях» [8,с.15].

Основными целями разработки сценариев развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан являются прогнозные параметры развития данного сектора на основе направления развития экономики страны и его субъектов. На основе проведенного анализа современного состояния и тенденций развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан [4], приоритетных направлений его развития [2], и опираясь на предусмотренные возможные сценарии социально-экономического развития страны в рамках Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030г. [9], предлагаем следующие сценарии развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан: «инерционное развитие», «пессимистическое развитие» и «интегрированное развитие».

Для разработки сценарных расчетов нами была использована множественная регрессия, отражающая связи между несколькими независимыми переменными и одной зависимой. В качестве зависимого показателя использовался показатель ВВП из Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030г., а в качестве независимых показателей:

- X-объем производства услуг,
- X₁ - производство бизнес-услуг,
- X₂ – экспорт,
- X₃ – импорт бизнес-услуг.

С учетом коэффициентов, которые нами были подсчитаны и выведены инструментом «Регрессия».

Зависимость объема производства услуг от ВВП нами определена по следующему уравнению:

$$PS = 0.428202296687 * GDP \quad (1).$$

где: PS - Производство услуг, млн. сомони
GDP – ВВП (табл.1.)

Таблица 1. Зависимость объема производства услуг от ВВП
Table 1. Dependence of the volume of production of services on GDP

Зависимая переменная: PS				
Метод: метод наименьших квадратов				
Дата: 11.11.20 Время: 16:20				
Выборка (скорректированная): 2010 г. 2018 г.				
Включенные наблюдения: 9 после корректировки				
Переменная	Коэффициенты	Стд. Ошибки	t-статистика	Вероятность
ВВП	0.428202	0.004148	103.2299	0.0000
R-квадрат	0.990416	Средняя зависимая переменная		19551.30
Скорректированный R-квадрат	0.990416	Стандартное отклонения зависимая переменная		6043.054
Стандартная ошибка регрессия	591.5986	Информационный критерий Акайке		15.70797
Сумма квадратов остатки	2799911	Критерий Шварца		15.72989
Логарифмическое правдоподобие	-69.68588	Критерий Ханнана-Куинна.		15.66068
Статистика Дарбина-Уотсона	2.099049			

*Расчеты автора

Результаты расчета показывают, что параметры уравнения являются достоверными. Это подтверждает значение R² (0.990416), стандартная ошибка (103.2299) и коэффициент Дарбина-Уотсона или DW-критерий (2.099049).

Зависимость объема экспорта бизнес-услуг от ВВП нами определена по следующему уравнению:

$$TEBS = 0.00110903259015 * GDP \quad (2),$$

где: TEBS – объем экспорта бизнес-услуг, млн сомони (табл.2.).

Результаты анализа зависимости объема экспорта бизнес-услуг от ВВП также показывают, что параметры уравнения являются достоверными. В данном уравнении значение R² составляет 0.754428, стандартная ошибка 6.9000005 и коэффициент Дарбина-Уотсона или DW-критерий равны 3.086886, что подтверждает достоверность проводимого прогноза.

Таблица 2. Зависимость объема экспорта бизнес-услуг от ВВП
Table 2. Dependence of the volume of exports of business services on GDP

Зависимая переменная: TEBS				
Метод: метод наименьших квадратов				
Дата: 11.11.20 Время: 16:25				
Выборка (скорректированная): 2010 2018				
Включенные наблюдения: 9 после корректировки				
Переменная	Коэффициенты	Стд. Ошибки	t-статистика	Вероятность
ВВП	0.001109	6.90E-05	16.07227	0.0000
R-квадрат	0.754428	Средняя зависимая переменная		50.15300
Скорректированный R-квадрат	0.754428	Стандартное отклонения зависимая переменная		19.85919
Стандартная ошибка регрессия	9.841261	Информационный критерий Акайке		7.515484
Сумма квадратов остатки	774.8034	Критерий Шварца		7.537398
Логарифмическое правдоподобие	-32.81968	Критерий Ханнана-Куинна.		7.468194
Статистика Дарбина-Уотсона	3.086886			

*Расчеты автора

Уравнение, отражающее зависимость объема импорта бизнес-услуг от ВВП, приведено ниже:

$$\text{TIBS} = 0.00396232354917 * \text{GDP} \quad (3),$$

где: TIBS - объем импорта бизнес-услуг, млн сомони (табл.3.).

Таблица 3. Зависимость объема импорта бизнес-услуг от ВВП
Table 3. Dependence of the volume of imports of business services on GDP

Зависимая переменная: TIBS				
Метод: метод наименьших квадратов				
Дата: 11.11.20 Время: 16:27				
Выборка (скорректированная): 2010 2018				
Включенные наблюдения: 9 после корректировки				
Переменная	Коэффициенты	Стд. Ошибки	t-статистика	Вероятность
ВВП	0.003962	0.000219	18.09839	0.0000
R-квадрат	0.749248	Средняя зависимая переменная		181.3667
Скорректированный R-квадрат	0.749248	Стандартное отклонения зависимая переменная		62.35507
Стандартная ошибка регрессия	31.22437	Информационный критерий Акайке		9.824714
Сумма квадратов остатки	7799.692	Критерий Шварца		9.846628
Логарифмическое правдоподобие	-43.21121	Критерий Ханнана-Куинна.		9.777424
Статистика Дарбина-Уотсона	3.177928			

Значение R^2 в третьем уравнении равно 0.749248, стандартная ошибка 0.000219 и коэффициент Дарбина-Уотсона или DW-критерий 3.177928.

Четвертое уравнение отражает зависимость объема производства бизнес-услуг от ВВП и выглядит следующим образом:

$$\text{TPBS} = 0.0152138968744 * \text{GDP} \quad (4),$$

где TPBS - объем производства бизнес-услуг, млн сомони (4).

Таблица 4. Зависимость объема производства бизнес-услуг от ВВП
Table 4. Dependence of the volume of production of business services on GDP

Зависимая переменная: TPBS				
Метод: метод наименьших квадратов				
Дата: 11.11.20 Время: 16:28				
Выборка (скорректированная): 2010 2018				
Включенные наблюдения: 9 после корректировки				
Переменная	Коэффициенты	Стд. Ошибки	t-статистика	Вероятность
ВВП	0.015214	0.001577	9.646069	0.0000
R-квадрат	0.132887	Средняя зависимая переменная		718.4933
Скорректированный R-квадрат	0.132887	Стандартное отклонения зависимая переменная		241.5662
Стандартная ошибка регрессия	224.9437	Информационный критерий Акайке		13.77402
Сумма квадратов остатки	404797.4	Критерий Шварца		13.79593
Логарифмическое правдоподобие	-60.98308	Критерий Ханнана-Куинна.		13.72673
Статистика Дарбина-Уотсона	1.669139			

*Расчеты автора

Результаты расчета зависимости объема производства бизнес-услуг от ВВП также являются достоверными. Так как в данном уравнении значение R^2 составляет 0.132887, стандартная ошибка 0.001577 и коэффициент Дарбина-Уотсона или DW-критерий 1.669139.

Таким образом, на основе использования четырех приведенных уравнений нами осуществлен прогноз развития рынка бизнес-услуг на период до 2030г. в трех сценариях. Более подробно рассмотрим приведенные сценарии развития сектора бизнес-услуг Республики Таджикистан.

Согласно инерционному сценарию, среднегодовой темп роста ВВП в период до 2030г. составляет 6,9%, производство услуг – 11,20% и темп роста производства бизнес-услуг развития сектора бизнес-услуг – 13,09%. Объем темпа роста бизнес-услуг во всех рассматриваемых сценариях превышает темп роста ВВП и темп роста производства услуг. Высокий темп роста бизнес-услуг, по сравнению с темпом роста сферы услуг, объясняется тем, что в стране уже во многих субъектах сегмента потребительских услуг достигнут высокий уровень удовлетворения спроса, так как за годы Независимости были созданы сотни объектов социальной инфраструктуры, медицинские и образовательные учреждения, предприятия общественного питания, детские сады, санитарные оздоровительные комплексы и объекты досуга, что представляют потребителям широкий выбор при принятии решения приобрести соответствующие услуги. Однако начатый этап индустриализации после объявления четвертой стратегической цели страны ускоренной индустриализации, предусматривающей создание и эксплуатацию новых промышленных предприятий в стране создает дополнительный спрос на соответствующие услуги предприятиям и организациям. Наряду с этим, реализация крупных гидроэнергетических проектов в стране, таких как строительство Рогунской ГЭС, промышленных проектов, таких как предприятия по производству алюминия, золота, текстильных изделий, и строительство дорог потребует огромных видов инжиниринговых, консалтинговых, финансовых и маркетинговых услуг. Динамика изменения основных показателей развития сектора бизнес-услуг по сценарию «инерционное развитие» приведена в табл. 5.

Таблица 5. Прогнозирование развития сектора бизнес-услуг по текущему сценарию
Table 5. Forecasting the development of the business services sector according to the current scenario

Показатели	Сценарии	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
ВВП	I	85091,89	94601,8	105174	116929	129997	144525	159132	175216	192925	212424	233893
	II	81314,01	88372,1	96042,8	104379	113439	122100	131423	141457	152257	163882	176394
	III	87658,14	98913,4	111614	125945	142117	160364	179215	200282	223825	250136	279539
Производство услуг млн. сомони	I	36436,54	40508,7	45035,9	50069,2	55664,9	61886	68140,8	75027,8	82610,9	90960,3	100154
	II	34818,84	37841,1	41125,7	44695,4	48575	52283,7	56275,6	60572,2	65196,9	70174,7	75532,5
	III	37535,42	42355	47793,3	53930	60854,6	68668,4	76740,3	85761,1	95842,4	107109	119699
производство бизнес-услуг, млн сомони	I	1106,195	1229,82	1367,27	1520,07	1689,96	1878,83	2068,72	2277,81	2508,02	2761,51	3040,61
	II	1057,082	1148,84	1248,56	1356,93	1474,71	1587,31	1708,5	1838,94	1979,34	2130,47	2293,13
	III	1139,556	1285,87	1450,98	1637,29	1847,51	2084,74	2329,8	2603,66	2909,72	3251,76	3634,01
импорт бизнес-услуг, млн сомони	I	337,1616	374,843	416,735	463,31	515,089	572,655	630,534	694,262	764,431	841,692	926,762
	II	322,1924	350,159	380,552	413,584	449,484	483,802	520,74	560,498	603,292	649,354	698,932
	III	347,3299	391,927	442,251	499,035	563,112	635,415	710,108	793,581	886,867	991,118	1107,62
экспорта бизнес-услуги, млн сомони	I	94,36968	104,916	116,642	129,678	144,171	160,283	176,483	194,32	213,96	235,585	259,395
	II	90,17988	98,0075	106,515	115,76	125,808	135,413	145,752	156,88	168,858	181,751	195,627
	III	97,21573	109,698	123,783	139,677	157,612	177,849	198,755	222,119	248,229	277,409	310,018
занятость в секторе бизнес	I	58,94	63,878	69,22	75,01	81,28	88,08	95,448	103,43	112,08	121,45	131,61
	II	54,55	56,87	59,29	61,80	64,43	67,16	70,01	72,99	76,09	79,32	82,69
	III	60,75	66,83	73,51	80,87	88,96	97,86	107,66	118,43	130,28	143,32	157,66

Примечание: I- инерционное развитие; II- пессимистическое развитие; III- интегрированное развитие.

Согласно второму сценарию, среднегодовой темп роста ВВП в период до 2030г. составляет 4,5%, производство услуг – 10,94% и темп роста производства бизнес-услуг развития сектора бизнес-услуг – 8,8%.

Низкий уровень темпа роста ВВП и объема производства услуг по данному сценарию обосновывается тем, что сохранение аграрно-индустриальной модели развития экономики Таджикистана не позволяет своевременно решать финансирование инфраструктурных, промышленных и гидроэнергетических проектов в стране, высокая зависимость импорта бизнес-услуг не позволяет сформулировать развитый внутренний сегмент данного сектора в стране. Экономика страны по данному сценарию будет зависеть от высокого уровня денежных переводов мигрантов. Частичный спрос на бизнес-услуги проявляются со стороны фермерских и дехканских хозяйств для внедрения современной техники и технологии в сфере сельского хозяйства, освоения новых земель, продажи сельскохозяйственных товаров на внешние рынки и бизнес-услуги, связанные с транспортировкой, хранением, обработкой сельхозпродукции. Спрос на бизнес-услуги со стороны промышленных предприятий проявляется, в основном, на тех предприятиях, которые сталкиваются с финансовыми проблемами и будут нуждаться в проведении финансовой ревизии деятельности или консультации по решению финансовых проблем.

Динамика изменения основных показателей сектора бизнес-услуг по пессимистическому сценарию приведена в табл. 5.

Низкий уровень темпа роста бизнес-услуг по второму сценарию или вероятности еще большего его спада обосновывается тем, что отечественные предприятия и организации переходят на самообеспечение бизнес-услуг, используя внутренний потенциал предприятия, внедрение информационной техники или управленческих изменений.

Согласно третьему сценарию, среднегодовой темп роста ВВП в период до 2030г. составляет 8,5%, производство услуг – 11,36% и темп роста производства бизнес-услуг – 14,69%.

Данный сценарий предусматривает интегральную модель развития страны, при которой параллельно с развитием промышленности развивается сельское хозяйство, международный туризм, строительство объектов социальной инфраструктуры, повышается роль и значение знания во всех сегментах внутреннего рынка. Развитие широких спектров экономики страны влечет за собой развитие широкого набора бизнес-услуг. Реализация и эксплуатация новых объектов в сфере гидроэнергетики делает ее экспорт, как сырьевого ресурса, невыгодным и возникает вопрос о создании дополнительных крупных энергоемких проектов для эффективного использования гидроэнергетических ресурсов страны с высокой добавленной стоимостью. Такая тенденция способствует тому, что бизнес-услуги будут занимать промежуточное положение между другими фирмами и их клиентами и выступают как фактор интеграции предприятий различных сфер деятельности. Развитие специализации в сфере оказания бизнес-услуг приводит к широкому набору входных услуг. Крупные предприятия в сфере оказания бизнес-услуг, выступая как ведущие поставщики, привлекают малые и средние фирмы или других поставщиков на субподрядной основе для выполнения определенных задач в рамках реализации того и иного проекта.

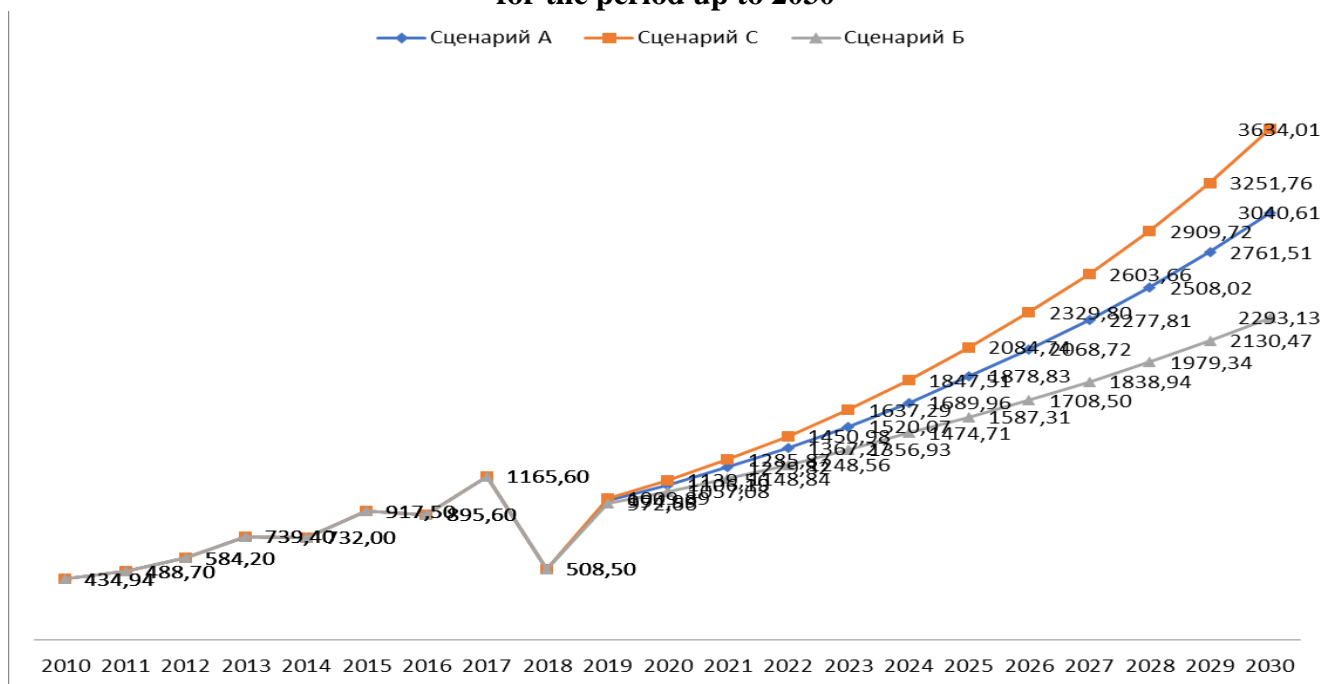
Если, согласно Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, социально-экономическое развитие страны будет происходить преимущественно по индустриально-инновационному сценарию, то переход от сырьевой модели промышленности на производство готовой продукции и организация полного цикла переработки сырья внутри страны стимулирует дополнительный спрос на бизнес-услуги.

Предусмотренное в Национальной стратегии развития создание основ инновационного развития экономики по индустриально-инновационному сценарию страны, который требует проведения реформ в системе образования и подготовке современных кадров создает хорошие условия для подготовки кадров в сфере бизнес-услуг [1, с.23; 9, с.40]. Формирование инновационных подходов решения экономических и социальных вопросов, наряду с развитием импортозамещения и наращивания экспорта товаров и услуг, положительно влияет на формирование знаниеемких секторов бизнес-услуг.

Таким образом, все рассмотренные сценарии развития рынка бизнес-услуг предусматривают положительный тренд развития сектора бизнес-услуг в Республике Таджикистан. При реализации сценария «интегрированное развитие» объем производства бизнес-услуг достигает 3634,01 млн. сомони, что по сравнению с 2020г. в 3,18 раза больше. При реализации пессимистического сценария объем производства бизнес-услуг в 2030 года составляет 2293,12 млн. сомони, что по сравнению с 2020 г. в 2,16 раз больше (рис.1).

Рисунок 1. Прогноз объема производства бизнес-услуг в Республике Таджикистан на период до 2030 года

Figure 1. Forecast of the volume of production of business services in the Republic of Tajikistan for the period up to 2030

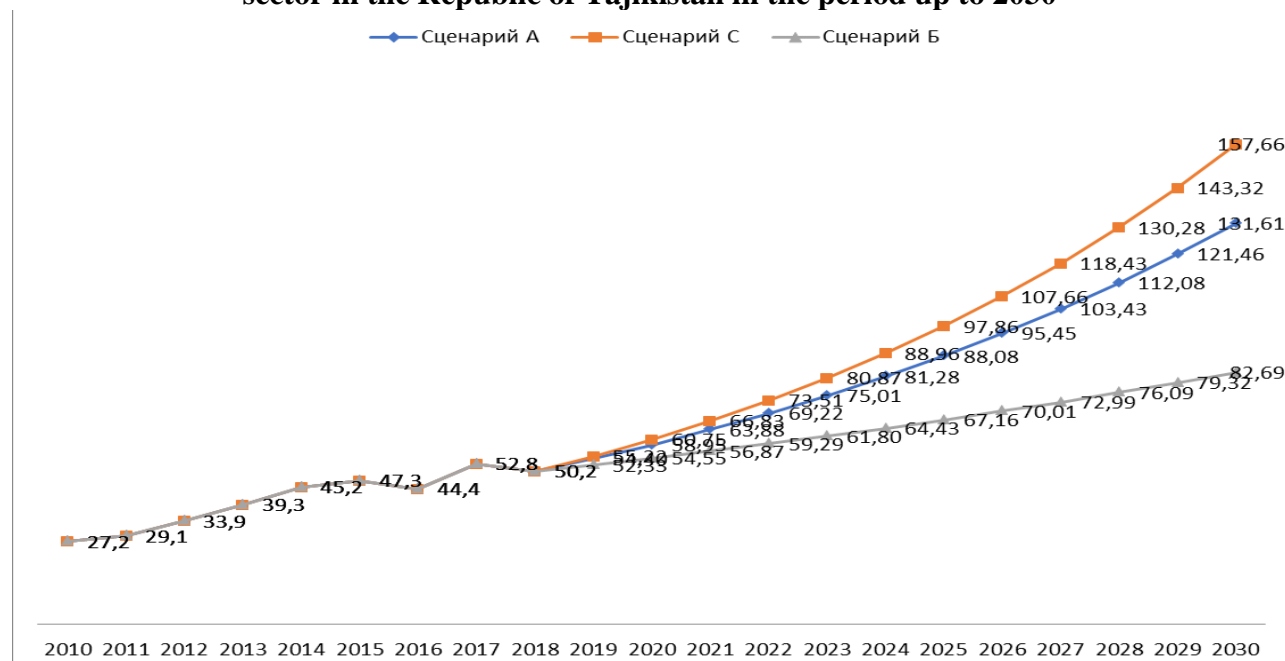

*Расчеты автора

Согласно приведенным прогнозам до 2030г., роль сектора бизнес-услуг в обеспечении занятости также значительно вырастет и составит 157,2 тыс. человек по сценарию интегрированного развития, 82,69 тыс. по сценарию пессимистического развития и 131,61 тыс. по сценарию инерционного развития. Общее количество занятых во всех рассматриваемых сценариях в среднем повышается в 3 раза.

Рисунок 2. Прогнозирование роста объема количества занятых в секторе бизнес-услуг в Республике Таджикистан в период до 2030г.

Figure 2. Forecasting the growth in the number of people employed in the business services sector in the Republic of Tajikistan in the period up to 2030

*Расчеты автора

Независимо от того, что предлагаемые сценарии развития сектора предусматривают совершенно разные пути развития отрасли в перспективе, также возможно и наступление

такого варианта развития сектора бизнес-услуг, который включает различные элементы всех рассматриваемых сценариев. Совмещение элементов различных сценариев в этом случае изменяет тренды развития сектора бизнес-услуг в новом направлении.

Таким образом, дальнейшее развитие рынка бизнес-услуг должно осуществляться на основе сценария «интегрированного развития». Для увеличения эффекта использования данного сценария предлагаем разработку и принятие Концепции развития торговли бизнес-услуг в период 2022-2030 г. Анализ процессов развития сферы услуг в стране показывает, что до сих пор не принята Комплексная программа развития сектора бизнес-услуг. Необходимо отметить, что к данному времени в стране уже накоплен определенный опыт разработки различного рода отраслевых, целевых, специальных и комплексных программ. Однако многие такие программы имеют серьезный недостаток – разрозненность мероприятий и инструментов, отсутствие целостности и взаимосвязанности в масштабе страны. Таким образом, для переориентирования направления развития рынка бизнес-услуг по третьему сценарию требуется уникальный подход к выработке комплексной программы развития сектора бизнес-услуг в стране. Предлагаемая Программа развития сектора бизнес-услуг должна представлять собой взаимосвязанный по содержанию, сроку выполнения, ресурсам и исполнителям комплекс мероприятий правового, организационного, экономического, финансового, социального характера, направленный на преодоление проблем, решение приоритетных задач и достижение целей долгосрочной сервисной политики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джумъев Б.М. Зарубежный опыт формирования и развития рынка бизнес-услуг / Б.М. Джумъев // Вестник Таджикского национального университета (серия социально-экономических и общественных наук). – Душанбе: Типография ТНУ, 2019. - №8. -С.147-154.
2. Джумъев Б.М. Приоритетные направления формирования и развития рынка бизнес услуг в Республике Таджикистан / Б.М. Джумъев // Экономика Таджикистана. – Душанбе: ООО «Саховатсоз», 2020. -№4(2). -С.21-29.
3. Джумъев Б.М. Роль и значение бизнес-услуг в формировании экономики знаний / Б.М. Джумъев // Вестник «Таджикистан и современный мир». – Душанбе, 2019. -№6. -С.64-73.
4. Джумъев Б.М. Современное состояние и тенденции развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан / Б.М. Джумъев // Вестник Таджикского национального университета (серия: экономика). – Душанбе, 2019. - №5/2. -С.31-36.
5. Джумъев Б.М. Условия и факторы формирования и развития рынка бизнес-услуг в условиях рынка / Б.М. Джумъев // Вестник Таджикского национального университета (серия социально-экономических и общественных наук). – Душанбе, 2020. - №5. -С.199-205.
6. Евдокимова Е.С. Сценарный подход к оценке результатов деятельности строительной организации: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Специальность 08.00.05/ Е.С. Евдокимова. – Иркутск, 2014. –145 с.
7. Комилов С.Д. Особенности инвестиционно-инновационной деятельности национальной экономики / С.Д. Комилов, Ф.М. Гафаров // Проблемы современной экономики. – Душанбе, 2018. – №2(66). – С.212-215.
8. Кореева Е.Б. Методы социально-экономического прогнозирования / Е.Б. Кореева, Е.П. Ростова. -Самара: Изд-во Самар. гос. аэрокосм. ун-та, 2011. –С.15-60 с.
9. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. // Утверждено Постановлением Маджлиси намоёндагои Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, №636. – Душанбе: Контраст, 2016. –104 с.
10. Саидмуратов Л.Х. Стратегические цели Республики Таджикистан и устойчивое развитие регионов страны / Л.Х. Саидмуратов // Вестник университета Российско-Таджикский (славянский) университет. Серия экономических наук. – Душанбе: РТСУ, 2016. -№3(54). -Ч.1. -С.149-156.
11. Хабибов С.Х. Создание и развитие инновационного потенциала предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан / С.Х. Хабибов // Таджикистан и современный мир, Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. -№3(54). -С.301

ШАРОИТҲОИ СЕНАРИЯВИИ РУШДИ БОЗОРИ БИЗНЕС–ХИЗМАТРАСОНИҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола шароитҳои сенариявии рушди бозори бизнес–хизматрасониҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Тамоюли тағйирёбии динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳа бо дар назарбошти татбиқи барномаҳо ва стратегияҳои давлатӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ояндабинӣ қарда шудаанд. Муаллиф се сенарияи рушди бозори бизнес хизматрасониҳоро пешниҳод менамояд: «тараққиёти иннерсионӣ», «тараққиёти заиф (ноустувор)» ва «тараққиёти маҷмӯӣ». Аз нуқтаи назари муаллифи рушди минбаъдаи бозори бизнес–хизматрасониҳо бояд аз рӯи сенарияи «тараққиёти маҷмӯӣ» амали қарда шавад. Барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи ин сенария аз тарафи муаллиф корқард ва қабули консепсияи рушди бизнес–хизматрасониҳо дар давраи солҳои 2020–2030 пешниҳод қарда шудааст.

Калидвожаҳо: бахши хизматрасонӣ, бозори хизматрасонӣ, бизнес–хизматрасониҳо, хизматрасониҳои тичоратӣ, бизнес-хизматрасониҳо, бозори бизнес-хизматрасониҳо, шароитҳои сенариявии рушд, ояндабинии иқтисодӣ.

ВАРИАНТНО-СЦЕНАРНЫЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА БИЗНЕС-УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуются вариантно-сценарные условия развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан. Осуществляется прогнозирование тенденций изменения динамики основных показателей развития отрасли с учетом реализации важнейших государственных программ и стратегий. Автор предлагает три сценарии развития рынка бизнес-услуг: «инерционное развитие», «пессимистическое развитие» и «интегрированное развитие». Дальнейшее развитие рынка бизнес-услуг, по мнению автора, должно осуществляться на основе сценария «интегрированного развития». Для увеличения эффекта использования данного сценария автором предлагается разработка и принятие концепции развития торговли бизнес-услуг в период 2020-2030 г..

Ключевые слова: сфера услуг, рынок услуг, бизнес услуги, рынок бизнес-услуг, деловые услуги, рынок деловых услуг, сценарные условия развития, вариантно–сценарные условия, экономическое прогнозирование.

VARIANT SCENARIO CONDITIONS FOR THE BUSINESS SERVICES MARKET DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article deals variant scenario conditions for the business services market development in the Republic of Tajikistan. It forecasts the trends of the main indicators of the development of business services sector on the base of current conditions of sector development and the process of implementation of the most important government programs and strategies. The author offers three scenarios for the development of the business services market: "inertial development", "pessimistic development" and "integrated development". Further development of the business-services market, according to the author, should be carried out on the basis of the "integrated development" scenario. To increase the effect of using this scenario, the author proposes the development and adoption of a The Conception for the development of trade in business services in the period 2020-2030 in the republic of Tajikistan.

Keywords: service sector, service market, business services, business services market, business services market, scenario conditions of development, variant – scenario conditions, economic forecasting.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чумъаев Баҳовиддин Маҳмадназарович* - Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат, мудири кафедраи иқтисоди ҷаҳон. **Суроға:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбада, 48/5. E-mail: j_bahoviddin@mail.ru. Телефон: (+992) 934-88-86-70

Сведения об авторе: *Джумъаев Баховиддин Махмадназарович* - Институт туризма предпринимательства и сервиса, заведующий кафедрой мировой экономики. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. E-mail: j_bahoviddin@mail.ru. Телефон: (+992) 934-88-86-70

Information about the author: *Dzhumaev Bakhoviddin Mahmadvazarovich* - Institute of Tourism, Entrepreneurship and Service, Head of the Department of World Economy. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbada Avenue, 48/5. E-mail: j_bahoviddin@mail.ru. Phone: (+992) 934-88-86-70

Сайфиддинова М.А.

Таджикский национальный университет

Развитие экономики и сотрудничество между странами является главными причинами привлечения налогоплательщиков Республики Таджикистан в международно-экономические, особенно налоговые отношения. Соответственно, появляется вопрос налогообложения доходов физических и юридических лиц за пределами Республики Таджикистан. В соответствии со статей 96 Налогового кодекса Республики Таджикистан (далее – Налоговый кодекс) объектом налогообложения подоходного налога для физических лиц, являющимися резидентами Республики Таджикистан считается доход, полученный из источников Республики Таджикистан и или из источников за пределами Республики Таджикистан и для физических лиц, не являющимися резидентами, из источников в Республике Таджикистан.

Понятие резидентов и нерезидентов определены Налоговым кодексом Республики Таджикистан. Эти понятия при применении международных договоров очень важны, так как в самих договорах начиная с первых статей указывается, что международные соглашения применяются только тогда, когда лица являются резидентами одного или обоих Договаривающихся Государств, примером может служить Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы и капитал от 31 марта 1997 года [12]. Исходя из этого, появляется вопрос об избежании двойного налогообложения. Двойное налогообложение – это ситуация, при которой налоговая обязанность одного и того же лица по сопоставимым налогам возникает одновременно в двух государствах в отношении одного и того же объекта налогообложения [10].

Во всех странах с целью предотвращения двойного налогообложения или уменьшения его бремени предпринимаются меры, в частности принимаются внутрисударственные меры путем отражения в законодательном уровне устранения двойного налогообложения или заключаются международные соглашения между государствами и правительствами государств.

Договор (соглашение, конвенция) об избежании двойного налогообложения - это двусторонний международный договор, регулирующий вопросы прямого налогообложения доходов и имущества компаний и физических лиц – резидентов одного государства на территории другого. Как указывается выше, международные договоры могут иметь разные наименования, например:

- Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы и капитал от 31 марта 1997 года [12].

- Конвенция между Республикой Таджикистан и Швейцарской Конфедерации об избежании двойного налогообложения в отношении налогов на доходы и капитал от 23 июня 2010 года [4].

- Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Узбекистан об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы и капитал от 9 марта 2018 [13].

- Конвенция между Республикой Таджикистан и Королевством Таиланд об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы от 17 мая 2013 [3].

Понятие международного договора и способы признания определены Законом Республики Таджикистан «О международных договорах Республики Таджикистан» от 23 июля 2016 года, и в соответствии со статьей 11 указанного закона договоры об избежании двойного налогообложения по причине того, что имеют льготы по налогообложению подлежат ратификацию [1]. Ратификацию международных договоров в Республике Таджикистан осуществляет Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан.

По состоянию на 1 января 2021 года в Республике Таджикистан заключены и действуют соглашения об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонений от уплаты налогов на доходы и капитал с 36 стран мира, в частности с Российской Федерацией, Киргизской Республикой, Республикой Казахстан, Молдовой, Республикой Армения,

Республикой Беларусь, Индией, Федеративной Республикой Германией, Азербайджанской Республикой и т.д. Необходимо подчеркнуть, что в соответствии с положением Конституции Республики Таджикистан международные договоры, признанные Республикой являются составной частью правовой системы Таджикистана и в случае несоответствия законов международным договорам применяются признанные международные нормативные правовые акты [5]. Более того, в соответствии со статьей 9 Закона Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» законодательные акты, международные правовые акты, признанные Таджикистаном и подзаконные нормативные правовые акты составляют единую систему нормативных правовых актов Республики Таджикистан. Также, в соответствии с частью второй указанной статьи в систему нормативных правовых актов Республики Таджикистан входят:

- Конституция Республики Таджикистан;
- законы, принятые путём всенародного референдума;
- международные правовые акты, признанные Таджикистаном;
- конституционные законы;
- кодексы, законы;
- совместные постановления Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан;
- постановления Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан;
- указы Президента Республики Таджикистан;
- постановления Правительства Республики Таджикистан;
- распоряжения министерств, органов при Президенте Республики Таджикистан, органов при Правительстве Республики Таджикистан, а также решения государственных комитетов, Национального банка Таджикистана и Агентства по ядерной и радиационной безопасности Академии наук Республики Таджикистан;
- постановления Маджлисов народных депутатов Горно-Бадахшанской автономной области, областей и города Душанбе;
- постановления председателей Горно-Бадахшанской автономной области, областей и города Душанбе;
- постановления Маджлисов народных депутатов городов и районов;
- постановления органов самоуправления поселков и сел [2].

И этой классификацией Закон дает преимущество международным договорам, признанным Республикой, а вопрос признания регулируется иным законом Республики Таджикистан [1].

Соглашения об избежании двойного налогообложения являются комплексными международными правовыми актами, включающими в себя нормы, касающиеся налогообложения прибыли (доходов) от предпринимательской деятельности, дивидендов, процентов, международных морских, воздушных, автомобильных перевозок, доходов от недвижимого имущества, работы по найму, вознаграждения от оказания профессиональных услуг, авторские вознаграждения, от оказания профессиональных услуг, пенсий, доходов, получаемых спортсменами, журналистами, преподавателями, учеными, студентами, практикантами и т.п. Указанные соглашения устраняют двойное налогообложения одного и того же объекта налогообложения, и они построены на основе либо Модельной конвенции ОЭСР об устранении двойного налогообложения либо Конвенции ООН об избежании двойного налогообложения [7, с.14].

Необходимо отметить, что Модельная конвенция ОЭСР базируется в основном на категорию страны резидента, что означает близость стран по экономическим показателям, величин налоговых ставок и в этом случае, менее развитые страны окажутся проигрышными, а Конвенция ООН на категорию страны источника дохода, то есть нацелена на защиту менее развитых стран, что и отражается в самом названии этой Конвенции [14].

Во многих странах мира подтверждены нормативными правовыми актами внутригосударственные модели договора об избежании двойного налогообложения, в том числе в Российской Федерации [15]. Типовой договор об избежании двойного налогообложения подтвержден Постановлением Правительства Российской Федерации от 24.02.2010, №84 «О заключении межгосударственных соглашений об избежании двойного налогообложения и о предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы и имущество». Этот типовой договор построен на основе модельной конвенции ОЭСР об избежании двойного налогообложения и о предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы и имущество [11].

В Республике Таджикистан такой нормативный правовой акт отсутствует, что усложняет определение модельной конвенции соглашения об избежании двойного налогообложения между РТ и другими странами. Ввиду того, что типовые соглашения менялись с течением времени, а договоры, в связи с изменениями типовых соглашений не меняются, то количество несовпадений условий Договоров с условиями типовых соглашений достаточно большие.

Необходимо отметить, что договоры об избежании двойного налогообложения заключаются между государствами с определенными ставками налогов, а оффшорные зоны, то есть страны с нулевыми (или низкими) налогами, исходя из принципа «если нет налога, то нет и двойного налогообложения» таких договоров не заключают. А те страны, которые уже заключали выдвинули вопросы пересмотра условий договоров или же вопросы расторжения указанных договоров. Можем привести пример Российской Федерации, которая в 2020 году пересмотрела ряд соглашений со странами имеющими льготные ставки, то есть офшорными зонами, такими как Кипр, Мальта, Нидерланды и т.д. По мнению Крохины Ю.А. значительные риски, связанные с уклонением от уплаты налогов при применении соглашений об избежании двойного налогообложения являются:

1. Недоначисление и соответственно недопоступление подоходного налога физических лиц и налога на прибыль организаций в связи с выводением дивидендов в страны с низкими налоговыми ставками;

2. Минимизация налога на прибыль организаций путем трансфертного ценообразования и финансирования организаций через механизм займов от контролируемых иностранных компаний;

3. Минимизация налога на прибыль организаций посредством выплаты роялти в оффшорные зоны и страны с низкими налоговыми ставками.

Кроме того, в статье Крохиной Ю.А. «Международные соглашения об избежании двойного налогообложения: эффективность правового регулирования» в целях устранения угроз экономической безопасности государства предлагается, сопровождение комплексов мер, направленных на устранение вышеуказанных угроз при подписании соглашений об избежании двойного налогообложения. Следует отметить, что международные соглашения об избежании двойного налогообложения определяют только правила разграничения прав каждого из государства по налогообложению организаций одного государства, имеющих объект налогообложения в другом государстве, однако методы применения, указанных в соглашениях положения: порядок исчисления, уплаты налогов, взыскания сумм налогов, не уплаченных в установленные сроки, и привлечения к ответственности за нарушения- устанавливаются внутригосударственными нормами налогового права.

Так, в Республике Таджикистан применение норм международных правовых актов в целях избежания двойного налогообложения и предотвращения уклонения от уплаты налогов на доходы и капитал регулируется на основе общих и специальных положений о международном налогообложении, изложенных в главах 20-21 подраздела 5 Налогового кодекса Республики Таджикистан [8], где в главе 20 регулируется международное налогообложение, в том числе, налогообложение чистой прибыли постоянного учреждения иностранного юридического лица, зачет иностранного налога, доход полученный в странах льготным налогообложением и в главе 21 определяет специальные положения по международным правовым актам, в том числе порядок применения международных правовых актов, порядок уплаты налога с доходов нерезидентов от деятельности в Республике Таджикистан, не приводящей к образованию постоянного учреждения, порядок применения международных правовых актов в отношении налогообложения доходов от оказания транспортных услуг в международным перевозках, также в отношении налогообложения дивидендов, процентов, роялти, чистой прибыли от деятельности через постоянное учреждение и иных доходов из источников в Республике Таджикистан и т.д. Кроме устранения двойного налогообложения, международные соглашения предотвращают уклонения от уплаты налогов и уменьшают возможности злоупотребления нормами соглашений в целях избежания налога посредством обмена информацией между компетентными органами государств. Во многих соглашениях, заключенными между Республикой Таджикистан и другими странами также предусмотрены отдельные статьи под названием «Обмен информацией», что позволяют обращаться в соответствующие органы с запросами сторон. Из вышеизложенного можно сделать нижеследующие выводы:

1. Необходимо принять внутригосударственный нормативный правовой акт о подтверждении модели договора об избежании двойного налогообложения в Республике Таджикистан в целях унификации Соглашений об избежании двойного налогообложения и

предотвращения уклонений от уплаты налогов на доходы и капитал и четкого определения отнесения действующих в Республике Таджикистан договоров к одной из двух общепринятых моделей.

2. Следует пересмотреть условий договоров. со странами имеющими льготные ставки, то есть оффшорными зонами с целью гармонизации ставок налогов исходя из опыта других стран, в том числе Российской Федерации.

3. При заключении новых соглашений учитывать важность присутствия института «обмена информацией» в целях предотвращения уклонения от уплаты налогов и злоупотребления нормами соглашений.

4. Необходимо принять «антиоффшорный» нормативный правовой акт, который будет препятствовать реализации налоговых схем по уклонению от налогообложения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О международных договорах Республики Таджикистан» от 23 июля 2016 года, №1326.
2. Закон Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» от 30 мая 2017 года, №1414.
3. Конвенция между Республикой Таджикистан и Королевством Таиланд об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы от 17 мая 2013.
4. Конвенция между Республикой Таджикистан и Швейцарской Конфедерации об избежании двойного налогообложения в отношении налогов на доходы и капитал от 23 июня 2010 года.
5. Конституция Республики Таджикистан от 06.11.1994 года.
6. Крохина Ю.А. Международные соглашения об избежании двойного налогообложения: эффективность правового регулирования/ Правовое государство: теория и практика/№4 (42) 2015. -С. 140-144.
7. Model tax convention on income and on capital [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.oecd.org/tax/treaties/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-condensed-version-20745419.htm>
8. Налоговый кодекс Республики Таджикистан от 17 сентября 2012 года, №901.
9. Погорлецкий А.И. Принципы международного налогообложения и международного налогового планирования. СПб.: Изд. С-Пб. Университета, 2005.
10. Полякова В.В., Котляренко С.П. Правовые основы международных налоговых соглашений // Раздел VI в: // Налоговое право: Учебное пособие / Под ред. С.Г. Пепеляева. -М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2000. -С. 382.
11. Постановлением Правительства Российской Федерации от 24.02.2010, №84 «О заключении межгосударственных соглашений об избежании двойного налогообложения и о предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы и имущество».
12. Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы и капитал от 31 марта 1997 года.
13. Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Узбекистан об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы и капитал от 9 марта 2018.
14. United Nations Model Double Taxation Convention between Developed and Developing Countries /Электронный ресурс/ Режим доступа: <https://www.un.org/esa/ffd/wpcontent/uploads/2014/09/DoubleTaxation.pdf>
15. Шахмаматьев А. Международное налоговое право. Учебно-методический комплекс. –М., 2009. -С. 78.

МАСЪАЛАҲОМ МУБРАМИ ИСТИФОДАБАРИИ СОЗИШНОМАҲОИ АНДОЗБАНДИИ ДУКАРАТА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба баррасии масъалаҳои истифодабарии меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ бо мақсади пешгирӣ намудани андозбандии дукарата ва пешгирии саркашӣ намудан аз пардохти андозро барои даромад ва сармоя бахшида шудааст. Дар он махсусият, моҳият ва мазмуни шартномаҳои байналмилалӣ баррасӣ гардидаанд, ки бо дигар мамлакатҳо дар бораи бартарарфозии андозбандии дукаратаи ҳамон як объекти андозбандишаванда ва пешгирии саркашӣ аз пардохти андоз ба даромад ва сармоя баста шудаанд. Муқаррароти шартномаҳои байналмилалӣ, бо дарназардошти таҷрибаи дигар мамлакатҳои мутаракқӣ, аз ҷумла таҷриба ва амалияи Федератсияи Россия, муфассал таҳлили карда шудаанд. Инчунин масоилҳои бо номувофиқатии меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ бо конвенсияҳои моделӣ муфассал мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Методҳои истифодабарӣ ва таъсири қонунгузори дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидаанд. Объекти андозбандӣ дар мисоли андозии даромад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида, масъалаҳои баррасии муқаррароти созишнома оиди пешгирӣ қардани андозбандии дукарата бо минтақаҳои оффшорӣ баррасӣ гардидаанд. Масъалаҳои бо созишнома ба мувофиқат овардани созишномаҳо, қибайни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳо бо Конвенсияи модели СММ баста шудаанд, мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Ғайр аз ин, мафҳуми ҳуди созишнома, бо мақсади бартарарфозии андозбандии дукарата ва мафҳуми андозбандии дукарата бо мақсади ишорат ба моҳияти бастани шартномаҳои ишоратгардида муайян гардидаанд. Дар мақолаи илмӣ инчунин роҳҳои ҳалли масъалаҳои дар боло ишоратгардида, аз ҷумла қабули санадҳои зарурии меъерӣ ҳуқуқӣ, аниқгардонии нисбатдихӣ ба яке аз модули умумикабулгардидаи тамоми созишномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвӣ расидаанд, пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: шартнома (созишнома, конвенсия) оиди пешгирӣ аз андозбандии дукарата, қонунгузори андоз, Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон андозбандии дукарата, конвенсияҳои моделӣ, меъёрҳои имтиёзӣ, мубодилои иттилоот.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ СОГЛАШЕНИЙ ОБ ИЗБЕЖАНИИ ДВОЙНОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена рассмотрению вопросов применения норм международных правовых актов в целях избежания двойного налогообложения и предотвращения уклонения от уплаты налогов на доходы и капитал. В ней рассматриваются особенности, сущность и содержания международных договоров, заключенные с другими странами об устранении двойного налогообложения одного и того же объекта налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доходы и капитал. Детально анализируются положения международных договоров, исходя из опыта других развитых стран, в частности из опыта и практики Российской Федерации. Также подробно анализируются проблемы, связанные с несоответствием норм международных договоров с модельными конвенциями. Рассмотрены методы применения и влияние на него внутреннего законодательства Республики Таджикистан. Определен объект налогообложения, в примере подоходного налога в Республике Таджикистан, приведены вопросы рассмотрения положений соглашений об избежании двойного налогообложения с оффшорными зонами. Анализируются вопросы приведения в соответствие соглашений, заключенных между Республикой Таджикистан и другими странами с Модельной конвенцией ООН. Более того, определены понятие самого соглашения, в целях устранения двойного налогообложения и понятие двойного налогообложения, в целях указания на суть заключения указанных договоров. В научной статье также предлагаются пути решения вышеуказанных вопросов, в том числе принятия необходимых нормативных правовых актов, уточнения отнесения к одной из общепринятой модели всех международных соглашений Республики Таджикистан, ратифицированных Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан.

Ключевые слова: договор (соглашение, конвенция) об избежании двойного налогообложения, налоговое законодательство, Налоговый кодекс Республики Таджикистан, двойное налогообложение, модельные конвенции, льготные ставки, обмен информацией.

RELEVANT ISSUES OF IMPLEMENTATION OF THE AGREEMENTS ON AVOIDANCE OF DOUBLE TAXATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to review the issues regarding the application of the norms of international legal acts in order to avoid double taxation and prevent tax evasion on income and capital, characteristics, essence and the content of international treaties concluded with other countries on elimination of double taxation of one and the same object of taxation and prevention of tax evasion on income. It is analyzed in detail by international organizations based on the experience of other countries, in particular from the experience and practice of the Russian Federation. It also analyzes in detail the problems associated with the inconsistency of international treaties with model conventions. The methods of application and the impact on it of the internal legislation of the Republic of Tajikistan are considered. The object of taxation is determined, in the example of solving the problem of taxation of the Republic of Tajikistan. The object of taxation is determined, in the example of the income tax of the Republic of Tajikistan, the issues of considering the provisions of agreements on the avoidance of double taxation with offshore zones are given. The issues of bringing into conformity agreements concluded between the Republic of Tajikistan and other countries with the UN Model Convention are analyzed. Moreover, the concept of the agreement itself is defined, in order to eliminate double taxation and the concept of double taxation, in order to indicate the essence of the conclusion of these agreements. The scientific article also presents the ways to solve the above issues, including the adoption of the necessary regulatory legal acts, clarification of the reference to one of the generally accepted model of all international agreements of the Republic of Tajikistan, ratified by the Majlisi Namoyandagon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan.

Keywords: Treaty (agreement, convention) for the avoidance of double taxation, tax legislation, the Tax Code of the Republic of Tajikistan, double taxation, model conventions, preferential rates, exchange of information.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфиддинова Манижа Азимҷонова – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, аспиранти кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: manija_s@mail.ru. Телефон: (+992) 936-66-25-45

Сведения об авторе: Сайфиддинова Манижа Азимджоновна - Таджикский национальный университет, аспирант кафедры международного права Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: manija_s@mail.ru. Телефон: (+992) 936-66-25-45

Information about the author: Sayfiddinova Manizha Azimjonovna - Tajik National University, Graduate student of the Department of International law, Tajik National University . Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. E-mail: manija_s@mail.ru. Phone: (+992) 936-66-25-45

УДК: 341.9

АСНОДИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ҲАМЧУН УСУЛИ БА ЯК ШАКЛ ДАРОРИИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ

Холмуродзода Фазлиддин Шомаҳмад
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар шароитҳои байналмилалӣ афзоиши тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётии инсон, махсусан иқтисод, бо таври объективона бо мукамалгардонии минбаъдаи ҳуқуқ, шартнок мегарданд, ки муносибатҳои гуногуни хусусӣ-ҳуқуқии дорои характери байналмилалӣ танзим менамояд. Лекин, имрӯз, махсусияти муносибатҳои ишоратгардида, бо сабаби фарқият дар тартиботи ҳуқуқии милли ҳеле ҳассос мебошанд. Иқтисоди миллии давлатҳои гуногун бо робитаҳои хоҷагидорӣ бо ҳам ҳеле зич

алоқаманданд ва муносибатҳои иқтисодии байналмилалиро ба вучуд меоранд. Ин на танҳо ба мамлакатҳои дахл дорад, ки қонунгузори онҳо дар шароитҳои иҷтимоӣ-таърихӣ ва иқтисодии аз ҳам умуман фарқкунанда, инчунин аз баъзе ҷиҳат бо тавсифоти ба ҳам мушобех ташаккул меёфт, ки дар натиҷа бояд ягонагии танзими ҳуқуқии муносибатҳои муайянро дар фазои минтақавӣ ва ё сатҳи тамоми иттиҳоди ҷаҳонӣ таъмин намояд. Чунин ҳамшаклиро метавон бо роҳи якшаклкунӣ ба даст овард, ки зерин он «...ҳамкориҳои давлатҳо дар назар дошта шудааст, ки ба офариниш, тағйирёбӣ ва ё қатъи меъёрҳои меъёрҳои якхелаи (якшаклаи) ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи дохилии доираи муайяни давлатҳо равона карда шудааст» [12,с.93]. Илова бар ин, фарқият дар меъёрҳои низомҳои миллии ҳуқуқӣ баъзан гардиши байналмилалӣ тичоратиро хеле ҷиддӣ мураккаб мегардонанд. Аз ин лиҳоз, бо мақсади бартарафсозӣ ва ё барҳамдиҳии монеаҳои ҳуқуқӣ дар рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ ва эҷоди меъёрҳои ягона дар ҳуқуқи дохилии давлатҳои гуногун якшаклкунӣ ҳуқуқ зарур аст. Дар алоқа бо ин С.В. Бахин қайд менамояд, ки: «Самти муҳимми ҳамкориҳои давлатҳо дар соҳаи сиёсати ҳуқуқӣ мурағабсозии дастурҳои ягона ва якшаклаи ҳуқуқӣ зарур аст, ки барои танзими муносибатҳои муайяни ҷамъияти пешбинӣ гардидаанд» [1].

Дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ якшаклкунӣ ҳамчун фишанги баҳамназдиқшавӣ ва дар як вақт рушди ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ нақши муҳим мебошад. Моҳияти ин дар он аст, ки якшаклкунӣ яке аз намудҳои раванди ҳуқуқҷодкунӣ мебошад, ки дар натиҷаи он меъёрҳои якхелаи (якшаклаи) ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи миллии давлатҳо, ки дар аснод ширкат меварзанд, тағйир ва ё қатъ мегарданд. Махсусияти фарқкунандаи ин раванд табиати дучонибаи ҳуқуқӣ мебошад. Яқум, байналмилалӣ-ҳуқуқӣ: тартиб додани маҷмӯи меъёрҳои мувофиқи ҳуқуқӣ дар шакли асноди байналмилалӣ, ки бо созишномаи давлатҳо ба даст оварда мешавад, яъне уҳдадорӣҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии давлатҳо, ки ин қувваи байналмилалӣ-ҳуқуқиро касб менамояд (марҳилаи яқум); дуҷум, милли-ҳуқуқӣ: дарки меъёрҳои байналмилалӣ –ҳуқуқӣ аз ҷониби ҳуқуқи миллии давлатҳо дар шакли санадҳои милли-ҳуқуқӣ, ки ин ба онҳо қувваи ҳуқуқиро дар ҳудуди давлати аниқ медиҳад (марҳилаи дуҷум). Натиҷаи якшаклкунӣ ҳуқуқ дар ҳуқуқи миллии пайдо гардидани меъёрҳои якхелаи аз ҷиҳати матн якшаклаи ҳуқуқ мебошад. Ин амри воқеиро қайд намуда, Ю.А. Тихомирова одилона қайд менамояд, ки «меъёрҳои байналмилалӣ ҳамчун нишонаи меъёрӣ, маҳак, стандарт барои азнавсозии санадҳои миллии дар раванди ва истифодабарии онҳо баромад менамоянд» [18,с.305].

Мувофиқан, ҳамчун яке аз усулҳои барасмиятдарории ҳуқуқии меъёрҳои якшаклаи ҳуқуқии аснодҳои байналмилалӣ баромад менамоянд, ки бояд ба муносибатҳои убури сарҳадҳои муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ таъсир расонанд. Асосан, асноди якшаклаи байналмилалӣ – ин уҳдадорӣ байналмилалӣ давлатҳои аснодбанд оиди истифодабарии бечунуҷарои меъёрҳои ҳуқуқӣ дар доираи ҳуқуқи миллии худ мебошад. Гуногуншаклии муносибатҳои иҷтимоӣ гуногуншаклии банизомдарории онҳоро ба миён меорад; меъёрҳо бо механизмҳои гуногуни амалкунӣ объективона заруранд то ки онҳо тавонанд муносибатҳои гуногун ва ҳатто паҳлӯҳои гуногуни онро танзим намоянд [15,с.3]. ин аз он шаҳодат медиҳад, ки асоси наздиқшавӣ низомҳои байналмилалӣ – ҳуқуқиро механизмҳои байналмилалӣ – ҳуқуқӣ, ва пеш аз ҳама, байналмилалӣ ташкил медиҳад, ки нақши он боз ҳам меафзояд [19,с.2-3]. Яъне, асоси якшаклкунӣ ҳуқуқро асноди байналмилалӣ ташкил медиҳад, ки бо он тамоми махсусияти механизми ҳуқуқии он алоқаманд аст. Ба сифати яке аз чунин аснодҳо Конвенсияи СММ дар бораи аснодҳои хариду фурӯши байналмилалӣ молҳои соли 1980 интиҳоб гардид, ки натиҷаи олии якшаклкунӣ мебошад. Моҳиятан, мурағаббон дар назди худ вазифаи муҳим гузошта буданд: пайдо кардани ҳалли созишкорона барои он ки муқаррароти Конвенсия аз ҷониби ҳуқуқистифодабаранда ҳам дар мамлакатҳои дорой оилаи ҳуқуқии англо-америкой ва ҳам романи-олмонӣ дарк ва қабул карда шаванд. Доираи назарраси иштирокчиён ва мудовамати истифодабарии муваффақ барои ҳалли баҳсҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки мурағаббон аз уҳдаи ин кор баромаданд.

Бояд ба он тавачҷуҳ дод, ки баъзе аз муаллифон якшаклкуниро ҳамчун ҷорӣ кардани меъёру қоидаҳои умумихатмӣ ва якхелаи ҳуқуқӣ тасаввур менамоянд [20,с.47]. Асосан мо бо чунин мавқеъ розӣ ҳастем, лекин муайянсозии якшаклкуниро ҳамчун ҳамкориҳои давлатҳо мувофиқ мешуморем, ки ба қоркарди меъёрҳои ягонаи ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи дохилии доираи муайяни давлатҳо равона карда шудаанд. Чунин мавқеъро Н.Г.Вилкова низ дастгирӣ менамояд, ки дар фаҳмиши ӯ якшаклкунӣ ҳуқуқи аснодҳои байналмилалӣ инъикосгари эҷоди меъёрҳои аз рӯи мазмун якхела дар ҳуқуқи давлатҳои гуногун мебошад, ки барои батартибдарории гурӯҳи мувофиқи муносибатҳо пешбинӣ гардидаанд,

ки фазои якхелаи ҳуқуқиро ба вучуд меоранд, то таъмини шароитҳои ягона ва ё мушобеҳи ҳуқуқи амаликунии субъектҳои хоҷагидориро имконпазир мегардонанд [4, с. 78].

Солҳои охир бошад ба аснодҳои дучониба ва ё серчонибаи дорои характери якшаклӣ диққати махсус дода мешавад, яъне ба он созишномаҳои байналмилалӣ- ҳуқуқи давлатҳои, ки дар онҳо меъёрҳои якхелаи моддӣ ва ё коллизии граждани-ҳуқуқӣ ҷой доранд, чунки чунин аснодҳо дар таҷрибаи имрӯзаи муоширати байналмилалӣ хеле зиёд дучор меоянд. Ба ин қатори конвенсияҳо, ки дар соҳаи савдои байналмилалӣ ва соҳаҳои ба он алоқаманд баста шудаанд, дохил мешаванд: конвенсияҳо дар бораи хариду фурӯши молҳо, факторинги байналмилалӣ, лизинги байналмилалии молиявӣ, вексел ва ё чеки оддӣ ва интиқолшаванда, созишномаҳои бисёрчониба оиди ҳамлу нақли автомобилӣ, бо роҳи оҳан, бо нақлиёти ҳавоӣ ва ғайра.

Баъзан раванди эҷоди меъёрҳои ба як шакл даровардашуда дар шакли асноди байналмилалӣ хеле душвор, мураккаб ва аксаран дарозмуддат мебошад. Масалан, Конвенсия дар бораи масунияти доираи ҳуқуқӣ дар Комиссияи ҳуқуқи байналмилалии СММ аз соли 1977 қарорд гардида, бо қарори Ассамблеяи СММ танҳо дар соли 2004 қабул гардидааст. Он бо ҷустуҷӯи қарорҳои созишкорона бо мақсади мувофиқати мавқеи давлатҳои гуногун оиди концепсияи умумии танзими минбаъдаи ҳуқуқӣ ва инчунин мазмуни ин ва ё он меъёри аниқ ҳамроҳӣ карда мешавад. Аз ин лиҳоз, ба мавқеи давлатҳо на танҳо махсусияти низоми ҳуқуқи худ, инчунин манфиатҳои сиёсӣ ва дигар манфиатҳо низ таъсир мерасонанд. Дар натиҷа, чи хеле ки бо забони ҳуқуқӣ изҳор менамоянд, ризоияти иродаи давлатҳо ба амал меояд, ки бо асноди байналмилалӣ ба тасвиб расидааст. Тамоми раванди эҷоди меъёрҳои якхела ва ё ба як шакл даровардашуда, дар доираи ҳуқуқи байналмилалӣ ва механизмҳои ба он хос, ва пеш аз ҳама, Конвенсияи Вена дар бораи ҳуқуқи аснодҳои байналмилалии соли 1964 ба амал меояд.

Бамаврид аст ишорат намуд, ки ҳамагуна асноди байналмилалӣ новобаста аз он ки ба кадом масъала бахшида шудааст, моҳиятан муносибатҳои мутақобиларо байни давлатҳо оиди танзими муносибатҳо дар ин ва ё он соҳа танзим менамояд. Ин ба асноде низ дахл дорад, ки ба якшаклдарории ҳуқуқ равона карда шудааст. Ҳамин тариқ, масалан, Конвенсияи Вена оиди аснодҳои хариду фурӯш аз соли 1980 на асноди хариду фурӯшро байни шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ танзим менамояд, балки давлатҳо-иштирокчиёни онро оиди батартибдарории якхелаи хариду фурӯш уҳдадор месозад. Ба таври дигар, он давлатҳо-иштирокчиёноро уҳдадор месозад, ки истифодабарии меъёрҳои мувофиқи ҳуқуқи Конвенсияи пешбинӣ кардари таъмин намояд. Дар мувофиқа бо схемаи мазкур танҳо он вақт, ки меъёрҳои дар асноди байналмилалӣ ҷойдошта қисми ҳуқуқи миллии давлатҳо гарданд, метавон оиди ба якшаклдарории меъёрҳои ҳуқуқ ҳамчун раванди хотимаёфта сухан кард.

Бинобар ин, натиҷаи марҳилаи дуюм ба ҳуқуқи миллии давлатҳо-иштирокчиёни шартномаи баналмилалӣ воридсозии меъёрҳои якхелаи ба як шаклдаровардашуда мебошад.

Лекин дар ҳолати муттаҳидсозӣ бо ҷӣ тарз давлатҳо метавонанд истифодабарии ин меъёрҳоро дар соҳаи милли таъмин намоянд, аз қарори ҳар як давлат вобастагӣ дорад. Дар робита бо ин, чунин савол мубрам менамояд: меъёрҳои аснодҳои байналмилалӣ, ки уҳдадорҳои байнидавлатиро ғайримустақим мегардонанд, ба рафтори субъектҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, махсусан: шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд? Механизми қувваи ҳуқуқӣ гирифтани асноди байналмилалӣ дар муносибат дар дохили давлат ҷӣ гуна амал менамояд? Чунин ба назар мерасад, ки ҷавоб ба ин саволҳо, ки дар доктринаи маъруфи шакливозкунӣ ба тасвиб расидаанд, маънидод мегарданд бо баёни кӯтоҳ нисбати он ки:

-меъёри байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи дохилидавлатӣ дар натиҷаи шакливозкунии он ба меъёри ҳуқуқи дохилидавлатӣ қувваи ҳуқуқӣ касб менамояд;

-шакливозкунии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳуқуқи дохилидавлатӣ бо шаклҳои ҳуқуқӣ бо роҳи интишори санадҳои гуногуни милли ва ё дохилидавлатӣ амалӣ карда мешавад;

-интиқоби ин ва ё он шакли шакливозкунӣ аз табиат ва мазмуни асноди байналмилалӣ ва характери муносибатҳои танзимшаванда вобастагӣ доранд;

-меъёри ҳуқуқи милли, ки маҳсули шакливозкунӣ мебошад, ба сифати *lex specialis* нисбати меъёрҳои дигари дохилидавлатӣ истифода бурда мешавад;

-меъёри «шакливозкарда» бо худмухтории муайян дар низоми меъёрҳои дохилидавлатӣ фарқият дорад, ки ин бо алоқаи ин меъёр бо уҳдадории байналмилалии онро бамиянбарда шарҳ дода мешавад;

-ҳангоми шакливазкунӣ асноди байналмилалӣ ҳамчун санади ҳуқуқи байналмилалӣ шакли робитаи ҳуқуқии давлатҳои онро ба имзорасонда мемонад [7,с.47].

Ҳамин тариқ, яке аз шаклҳои ҳуқуқии мутобиксозии ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллиро шакливазкунӣ меноманд. Ин ҳолатро қайд намуда, баъзе аз олимон, аз ҷумла, И. И. Лукашук чунин мешуморад, ки «...истифодабарии истилоҳи «шакливазкунӣ» имконияти таъсиррасонии бевоситаи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро дар доираи қонунгузории миллии зерини шубҳа мемонад. Ба он нигоҳ накарда, ки дар давлатҳои тартиботи гуногуни амаликунии мутақобилаи низомҳои ҳуқуқӣ арзи вучуд доранд, ҳамаи онҳо бо ҳуқуқи дохилии мамлакат муайян карда мешаванд. Аллакай бо дарназардошти чунин махсусият сухан кардан оиди амаликунии бевосита ва ё мустақими ҳуқуқи байналмилалӣ беасос аст. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ танҳо ба моҳияти муқаррароти конституционӣ қисми низомҳои ҳуқуқӣ махсус ёфта, аз ин рӯ, дар дохили низомҳои миллии дохилӣ, на берун аз он, амал менамоянд. Аз ин лиҳоз, мафҳуми «таъсиррасонӣ ва ё истифодабарии бевосита» бояд дорои характери шартӣ бошад» [10,с.45-46].

Ба муносибати гуногун нисбати амаликунии мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ дар соҳаи муносибатҳо бо иштироки субъектҳои манфиати миллии нигоҳ накарда, он дар шакли амалисозии миллии-ҳуқуқӣ таҷассум меёбад. Аз ин рӯ, раванди татбиқи ҳуқуқи байналмилалиро дар қонунгузории миллии бояд ҳамчун ягонагии фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ва фаъолияти ташкилӣ-ҳуқуқӣ баррасӣ намуд ва онро бо як истилоҳ: «имплементатсия [17,с.170]» номгузорӣ намуд. Дар алоқа бо ин Б.Л. Зимченко методҳои зерини асосии имплементатсияи миллии-ҳуқуқӣ ҷудо карда шудаанд: методи ҳуқуқҷодкунии дохилидавлатӣ; методи ҳаволаи ғайрикорпоратсионӣ. Дар натиҷаи амаликунии методи ҳаволаи ғайрикорпоратсионӣ ба сарчашмаҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар доираи низомҳои ҳуқуқии давлат меъёри дохилидавлатии ҳуқуқӣ ба миён меояд, ки унсурҳои сохтори мантиқии он, инчунин қисматҳои, ки мазмуни он дар як вақт ҳам дар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки қисми низомҳои ҳуқуқии давлат гаштаанд, ва ҳам дар сарчашмаҳои ҳуқуқи миллии таҳким мегарданд [8,с.16]. Дигар усул ҳавола ба санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ мебошад, ки бо тӯфайли он онҳо қувваи ҳуқуқиро дар низомҳои ҳуқуқии ҚТ касб менамоянд. Лекин бояд қайд намуд, ки меъёрҳои ҳаволагардида наметавонанд табиати он меъёрҳои байналмилалиро, ки ба он ҳавола карда мешаванд, тағйир диҳанд. Онҳо танҳо имконияти мурочиат ба онҳоро имконпазир гардонидани, лекин онҳоро ба меъёрҳои ҳуқуқӣ табдил дода наметавонанд. Дар натиҷа муқаррароти ҳаволагардидаи қонунгузории миллии санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқиро ба қисмати меъёрии низомҳои ҳуқуқии ҚТ ворид менамоянд. Аз ин лиҳоз, аҳамияти ҳаволаҳо аз он иборат аст, ки онҳо ба ҳуқуқи миллии меъёрҳои нави моддиро ворид накарда, истифодабарии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро барои танзими муносибатҳои аниқе, ки дар дохили давлат ба миён меоянд, иҷозат медиҳанд.

Қонунгузории аксарияти мамлакатҳои усулҳои созишномаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллиро муқаррар менамоянд. Дар ин сурат далаيليҳои давлатҳои, ки ҳуқуқи байналмилалиро қисмати ҳуқуқи мамлакат ва ё аз қувваи қонунҳои сӯистифодакунанда эълон менамоянд, алоқаманд мегарданд [13,с.130-131]. Баъзан конститутсия ва ё дигар санадҳои қонунгузории давлатҳои масъаларо дар бораи усулҳои ба амал баровардани аснодҳои байналмилалӣ дар дохили давлатҳои ба тартиб мебардоранд. Масалан, дар моддаи 12 Конститутсияи Нигерия чунин омадааст, ки "ягон аснод байни Федератсия ва ё дигар мамлакатҳои дорои қувваи қонунӣ намегардад, ғайр аз дар ҳаҷме, ки дар он дилхоҳ асноди дигар аз ҷониби Маҷлиси Миллии қонунӣ доништа шуда бошад". Моддаи 96 Конститутсияи Испания пешбинӣ менамояд, ки "аснодҳои байналмилалӣ қонунӣ ва расман дар Испания басташуда қисмати қонунгузории дохилии онро таркиб медиҳанд". Дар ин муносибат боз ҳам аниқ муқаррароти КГ Испания ба назар мерасад: "Меъёрҳои ҳуқуқие, ки дар аснодҳои байналмилалӣ ишорат гардидаанд, дар Испания мустақиман истифода намебардоранд. Ин меъёрҳо танҳо баъд воридсозии онҳо ба ҳуқуқи дохилӣ бо роҳи нашри пурраи он дар Бюллетени расмии давлат мавриди истифода қарор мегиранд" (моддаи 1.5).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чи хеле ки дар мувофиқа бо қ.3. моддаи 10 Сарқонун гуфта шудааст, санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқии аз ҷониби Тоҷикистон эътирофгардида, қисмати таркибии низомҳои ҳуқуқии ҷумҳурӣ мебошанд. Бинобар ин, дар мамлақати мо дар сатҳи конституционӣ масъалаи қувваи ҳуқуқии санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ нисбати меъёрҳои дохилидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли худро ёфтааст. Ин муқаррароти конституционӣ аҳамияти муҳим дорад, чунки мамлақати мо боз ҳам фаъолона ба низомҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ворид мегардад. Лекин муҳим он арзёбӣ мегардад, ки ин бо чӣ тарз ба миён меояд. Агар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалияти санадҳои

байналмилалии ҳуқуқиро эътироф менамояд, онгоҳ мувофиқан чунин савол ба миён меояд: к ива чӣ тавр далели коллизияро муқаррар менамояд? Ҳамин тариқ, дар низми ҳуқуқии аврупоӣ инро судҳо ҳал менамоянд. Оиди Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфтан мумкин аст, ки ин ба доираи ҳуқуқии судҳои мо дохил намешавад. Республикаи Тоҷикистон, это не входит в юрисдикцию наших судов. Бинобар мураккаб будани масоили коллизияҳои ҳуқуқӣ чунин мешуморем, ки бояд қонун дар бораи тартиби татбиқи санадҳои байналмилалии ҳуқуқӣ дар низми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон омода ва қабул карда шавад. Лекин, ба ин нигоҳ накарда, меъёр дар бораи қабули санадҳои байналмилалии ҳуқуқӣ, ки бо Конститутсияи ҶТ пешбинӣ гардидааст, барои муҳосибаҳои нав нисбати асноди байналмилалӣ ҳамчун сарчашмаи Ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ майли нав дод. Бояд қайд намуд, ки барои таҷрибаи ҳуқуқӣ вазъи конституционӣ, ки даор Қарори Суди Олии ҶТ аз 18 ноябри соли 2013 зери №9 «Дар бораи истифодабарии санадҳои байналмилалии ҳуқуқӣ аз ҷониби судҳо, ки Тоҷикистон эътироф намудааст» аҳамияти муҳим дорад, ки дар мувофиқа бо он судҳо ҳангоми баррасии парвандаҳо бо тартиби судӣ меъёрҳои аснодҳои байналмилалиро мавриди истифода қарор медиҳанд.

Ҳамин тариқ, ба асноди байналмилалӣ шарик гардида, давлат уҳдадор мешавад, ки тамоми чораҳои зарурӣ барои он ки тамоми меъёрҳои дар аснод пешбинигардида дар қаламрави он аз ҷониби шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва мақомоти ҳуқуктатбиқкунанда – субъектҳои ҳуқуқи миллӣ истифода бурда шаванд ва мувофиқан ҳамин гуна амалҳоро аз дигар давлатҳо – иштирокчиёни аснод бояд талаб намояд.

Ҳуқуқи байналмилалӣ, чун қоида, муайян наменамояд, ки чӣ гунна чораҳои аниқ бояд аз ҷониби давлатҳо қабул гарданд. Ҳар як давлат инро мустақилона ҳал менамояд. Лекин, дар интиҳо, барои татбиқи меъёрҳои асноди байналмилалӣ дар қонунтатбиқкунии миллӣ давлат бо иродаи ягона ба он қувваи ҳуқуқи миллиро ҳамроҳ менамояд. Бинобар ин, набояд пурра бо ақидаи Н.В. Миронов дар бораи он ки "қоидаҳои асноди байналмилалӣ, ки бевосита давлатро уҳдадор месозад, метавонанд ҳатмӣ бошанд" барои субъектҳои миллӣ-ҳуқуқӣ дар он ҳолат "вақте ки ин дар ин ва ё он шакл аз ҷониби ҳуди давлат таъин карда шудааст, розӣ шуд [14,с.108]. Матлаби қор ин аст, ки механизми ҳуқуқии чунин раванд бо ҳуқуқи миллии давлат пешбинӣ карда мешавад. Моҳият дар он аст, ки дар натиҷаи эътирофи давлат меъёрҳои аснодҳои байналмилалӣ ба ҳуқуқи миллӣ ҳамгиро мегарданд.

Ба муносибатҳои гуногун нисбати масоили амаликунии мутақобилаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллӣ нигоҳ накарда, аксаран дар бораи «истифодабарии бевоситаи», якумин нисбати муносибатҳои дохилӣ сухан меронанд. Оиди масъалаи он ки асноди байналмилалӣ нисбати муносибатҳои дохилӣ бевосита истифода мегардад, В.П. Звекон қайд менамояд, ки он метавонад дар якҷанд маъниҳои ба ҳам наздик истифода бурда мешавад. Якум, оё асноди байналмилалӣ дар ин ҳолатҳо ғайр аз низми миллии ҳуқуқӣ, бо қувваи худӣ, *proprio vigore* истифода бурда мешавад? Дуюм, оё дар чунин ҳолат асноди байналмилалӣ ба сифати санади худичрошаванда амал менамояд, ки барои истифодабарии он содир намудани қарори дохилидавлатӣ талаб карда мешавад ва ё ягон тарзи дигар ин тартиб амалӣ мегардад?. Ва дар интиҳо, сеюм, истифодабарии қоидаҳои асноди байналмилалӣ нисбати муносибатҳои дохилӣ ва шакливозкунии онҳо ба меъёрҳои дохилидавлатӣ ҳатмӣ мебошад [7,с.48]?

Бо дарназардошти ин, М.М. Богуславский қайд менамояд, ки дар мувофиқа бо доктринаи байналмилалӣ-ҳуқуқии ҳукмрон меъёр нисбати муносибатҳои мувофиқ танҳо дар натиҷаи шакливозкунии он, яъне дар натиҷаи тағйирёбии қуллии он ба меъёри ҳуқуқи дохилидавлатӣ истифода бурда мешавад» [2,с.48]. Мақсад аз он иборат аст, ки баъзан мафҳуми «амалкунии бевоситаи», «истифодабарии бевоситаи» меъёрҳои аснодҳои байналмилалӣ дар маънои аслиӣ, ба монанди он ки истифодабарии бевоситаи меъёрҳои байналмилалӣ қатъи назар аз низми миллии ҳуқуқии давлат фаҳмида мешавад. Лекин, ин маънои онро надорад, ки асноди байналмилалӣ ба санади ҳуқуқи миллӣ мубаддал мегардад (алалхусус, санади қонунгузорӣ) ва сифати сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ буданро аз даст медиҳад. Оиди ин қазия И.И. Лукашук дуруст хулосабарорӣ намуда, чунин қайд менамояд, ки «санади ҳуқуқи байналмилалӣ дигаргун намегардад, он мақоми худро нигоҳ дошта, ба мазмуни он мақоми меъёри санади ҳуқуқи миллӣ дода мешавад» [11,с.224]. Чунин мавқеъро С.А. Раҷабов низ тарафдорӣ менамояд, ки чунин мешуморад «барои он ки қобили танзим намудани муносибат бо иштироки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бошад, қоидаҳои дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҷойдошта бояд ба низми ҳуқуқии мамлакат бо тартиби он муқаррарнамуда ворид карда шаванд, яъне ба мазмуни меъёри байналмилалӣ ва ё қоидаҳо мақоми меъёри ҳуқуқи миллӣ дода мешавад [16,с.131]. Дар алоқа бо ин дар адабиёт одилдона қайд мегардад, ки маҳз санади тасдиқ ва ё тасвиби

асноди байналмилалӣ аз ҷониби давлат барои он маънии мубаддалгардӣ ба қисми таркибии қонунгузори миллӣ мебошад [5,с.703]. Аз ин лиҳоз, дар соҳаҳои ҳарбӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғайри фарҳангӣ чун қоида асноди байналмилалӣ сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ мегардад. Фарқият танҳо дар он аст, ки дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ аснодҳо асосан ба қарорҳои танзими яқхелаи муносибатҳои муайяни дорои вижагиҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ (манқул ва ғайриманқул) равона карда шуда, дорои тамоилҳои ба худ хоси қарорҳои ҳуқуқӣ барои низомҳои миллӣ-ҳуқуқӣ мебошанд, ки дар созишномаи байналмилалӣ-ҳуқуқии мамлакатҳо ширкат меварзанд. Чунки, маҳз аснодҳои байналмилалӣ имконият фароҳам меоранд то меъёрҳои ба як шакл даровардашудаи ХБХ-и на танҳо дорои характери коллизсионӣ-ҳуқуқӣ, инчунин моддӣ-ҳуқуқӣ эҷод намояд. Бо ин заминаҳо барои яқшаклии таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ ва рушди васеи робитаҳои иқтисодӣ ва дигар робитаҳои байни субъектҳои давлатҳои гуногун ба роҳ монда мешаванд. Чунин аснодҳо як навъ маҷроро барои меъёрҳои миллӣ-ҳуқуқӣ оиди масъалаи мувофиқ "густурда", воситаҳои бадастории он дар интиҳо аз ҷониби ҳуди давлатҳо муқаррар мегардад. Моҳиятан, ҳамчун фарқияти маълум метавонад он омил баромад намояд, ки қарорҳои субъектҳои ҳуқуқи дохилидавлатӣ гирандаи санади мувофиқи давлат мебошанд, ки онро дар ҳама гуна ҳолат бояд барои қарорӣ ва амалӣ намудани асноди байналмилалӣ дар соҳаи дохилидавлатӣ - мақомоти давлатӣ ва субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ-хусусӣ қабул кард. Лекин, ҳангоми омӯзиши механизми амаликунии асноди байналмилалӣ, ки ба сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ нисбат дода мешаванд, набояд махсусияти онҳо бояд ба назар нагирифта нашавад. Моҳияти онҳо аз он иборат аст, ки тавлиди уҳдадорӣ, ба монанди дигар аснодҳои байналмилалӣ, барои субъектҳои онро ба имзорасонда, дорои меъёрҳои мебошанд, ки татбиқи онҳо дар интиҳо дар соҳаи муносибатҳои шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ таъмин карда мешавад. Бо воридсозии чунин аснодҳои байналмилалӣ ба таркиби низомии ҳуқуқии давлат, қоидаҳои ин аснодҳо дорои функцияҳои меъёрҳои дохилии ҳуқуқӣ мегарданд ва онҳоро метавон дар муносибатҳои ҳуқуқӣ-хусусӣ бе тағйирсозии табиати ибтидоии он, ки онҳо ҳамчун меъёрҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ мемонанд, мавриди истифода қарор дод.

Дар як вақт нодуруст мебуд чунин муҳокимаронӣ намуд, ки ин созишномаҳои умумӣ-ҳуқуқии байналмилалӣ танҳо ба амаликунӣ нисбати мақомоти давлатӣ пешбинӣ гардида, аснодҳои байналмилалӣ "ҳуқуқӣ-хусусӣ" дорои қувваи водоркунанда нисбати шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ мебошанд. Дар ҳарду ҳолат уҳдадорӣ оиди асноди байналмилалӣ танҳо давлатҳо-иштирокчиён бар души худ доранд ва бо воситаи амалисозии амалҳои зарурӣ аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор ва шахсони мансабдор иҷро менамоянд. Дар робита бо ин, чи хеле ки Н.Ю Ерпилова қайд менамояд, моҳиятан аснодҳои байналмилалӣ дар соҳаи ХБХ муносибатҳои ҳуқуқиро бо иштироки шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ-субъектҳои ҳуқуқи дохилӣ танзим менамоянд, лекин уҳдадорӣ оиди аснод ба давлатҳои вогузошта мешаванд, ки дар он ширкат меварзанд ва барои батартибдароии ҳуқуқии дохилии худ дар мувофиқа бо уҳдадорӣ байналмилалӣ худ масъулият доранд [6,с.46-47].

Тамоми ин гуфтаҳо он ҳулосаро тасдиқ менамояд, ки аснодҳои байналмилалӣ аз ибтидо муносибатҳои байни давлатҳо танзим намуда, бо воситаи онҳо ба муносибатҳои, ки ширкаткунандагон он шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ мебошанд, таъсири танзимкунанда мерасонанд, яъне, аснодҳои байналмилалӣ аз тарафи давлат эътирофгардида дар ҳуқуқи миллӣ татбиқ мешаванд, ки дар амаликунии мутақобила бо он муносибатҳои мувофиқро танзим менамоянд.

Ҳамин тариқ, дурустии тасаввуротро оиди механизмҳои воридсозии асноди байналмилалӣ ба соҳаи дохилидавлатӣ ва татбиқи уҳдадорӣ дар аснод басташударо аз ҷониби субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ инкор накарда, ва маҳз ҳамин, чи хеле ки аз ақидаҳои баёншуда маълум мегардад, предмети онҳо мебошад, оиди он ки меъёрҳои дар аснод қойдошта меъёрҳои граждани-ҳуқуқӣ мебошанд ва онҳо ғайр аз ин, ба «мазмунӣ уҳдадорӣ байналмилалӣ-ҳуқуқӣ» дохил мешаванд, изҳори шубҳа менамояд. Агар дар аснод меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ мавҷуд набоянд, он гоҳ чунин ба назар мерасад, ки тарафҳои аснод (давлатҳо ва ё дигар субъектҳо) дорои уҳдадорӣ ҳам намебошанд, чунки уҳдадорӣ байналмилалӣ-ҳуқуқӣ танҳо бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар икарда мешавад. Инкор намудани бартариҳои меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар аснод ба як шаклдаровардашуда маънии инкор намудани асосҳои дорад, ки аз онҳо уҳдадорӣ байналмилалӣ ҳуқуқии давлатҳо-иштирокчиён бармеоянд. Эътирофи он бошад бо таври автоматикӣ ба раққунии фишурдаи гуфташуда оиди характери граждани-ҳуқуқии меъёрҳои дар созишномаи байналмилалӣ мавҷудбуда меорад. Аз ҷумла, моддаи 3 Конвенсияи Институти байналмилалӣ яқшаклсозии ҳуқуқи хусусӣ ва Созмони

байналмилалии авиатсияи граждани дар бораи кафолатҳои байналмилалӣ нисбати таҷҳизоти мобилӣ, ки дар Конференсияи дипломатӣ 29 октябр - 16 ноябри соли 2001 дар Кейптаун қабул гардидааст, чунин муқаррар намудааст: «Конвенсия истифода бурда мешавад, агар дар лаҳзаи бастанӣ созишнома, ки кафолати байналмилалиро ба вучуд меорад ва ё пешбини менамояд, қарздор дар давлати созишномакунанда воқеъ бошад». Бе шакку шубҳа, меъёри мазкур байналмилалӣ-ҳуқуқӣ мебошад ва уҳдадорҳои давлатҳои иштирокчиёро дар таъмини чунин мақом (пеш аз ҳама, дар танзими дохилидавлатӣ) таҳким менамояд, то ки ҳалли масъала оиди соҳаи амаликунии муқаррароти конвенсия дар мувофиқа бо дастурҳои овардашуда амалӣ гардад. Оиди меъёрҳои граждани-ҳуқуқӣ гуфтан мумкин аст, ки онҳо дар доираи салоҳияти аниқи ҳуқуқии ҳар як иштирокчии Конвенсия дар натиҷаи иҷрокунии чораҳо аз ҷониби он амалӣ карда мешаванд, ки бо санадҳои ҳуқуқи муқаррар гардидаанд. Аз ин манзар, онҳо қонуни қисмати тавсифоти умумии созишномаи байналмилалӣ – бадастории якшаклӣ дар танзими милли-ҳуқуқии муносибатҳои аниқ мебошанд.

Маъмулан чунин қабул шудааст, ки меъёри коллизсионӣ – ин меъёри дорои характери ҳаволакунӣ мебошад, аз он метавон танҳо бо ягон меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ истифода бурд, ки ба онҳо он ҳавола менамояд. Бинобар ин, дар баробари меъёри моддӣ-ҳуқуқӣ, ки ба он ҳавола мешавад, меъёри коллизсионӣ қоидаи муайяни рафторро барои иштирокчиёни мубодилоти граждани ифода менамояд [3, с.88]. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар натиҷаи ҳалли масъалаи коллизсионӣ, он нисбати муносибати аниқ истифода гардида, барои иштирокчиёни он қоидаи ягонаи рафторро ба миён меорад, лекин меъёри коллизсионӣ наметавонад иҷрои дастурҳои меъёри моддиро маҷбур созад. Дар ин муносибат ба як шакл даровардани меъёрҳои коллизсионӣ нақши муҳим мебозанд.

Ҷояи ба як шаклдарории меъёрҳои коллизсионӣ зерин таъсири муносибатҳои байналмилалии васеъгардидаи иқтисодӣ ба вучуд омад, ки барои онҳо дар доираи ҳуқуқи дохилимиллӣ мондан хеле тангӣ мекард. Меъёрҳои коллизсионӣ ва ё моддӣ дар ҳуқуқи давлатҳои ҷудогона гуногунанд. Ғайр аз ин, аз рӯи аксари масъалаҳои коллизсионӣ дастурҳо дар қонунгузори миллии вучуд надоранд. Тарафдорони он аз он бармеоянд, ки бо баргари меъёрҳои якшаклаи коллизсионӣ ҳолати пешбинишавандагӣ ва сахтӣ нисбати истифодабарии ҳуқуқи хориҷӣ ба миён меояд. Гуфтаҳои боло аз он шаҳодат медиҳанд, ки баякшаклдорӣ ҳамчун фишанги наздикшавӣ ва дар як вақт рушди ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ дар аснодҳои байналмилалӣ нақши муҳим мебозад.

Дарвоқеъ, арзиши методи коллизсионии ба як шаклдорӣ аз он иборат аст, ки он имконият медиҳад то дар асноди байналмилалӣ мубодилаҳои якхелаи коллизсионӣ муҳтасар ифода ёфта, бо ин номуайяни дар муносибатҳои мутақобилаи тарафҳо баргараф карда шавад. Аллакай дар марҳилаи бастанӣ муомилоти иқтисоди хориҷӣ ба тарафҳо маълум аст, ки дар мувофиқа бо қадом меъёрҳои коллизсионӣ ҳуқуқи муайян карда мешавад, ки нисбати ин муносибатҳо истифода бурда мешаванд, ки дар аснод инъикоси худро наёфтаанд. Бо дарназардошти ин, онҳо метавонанд пешакӣ махсусияти ҳуқуқи ин ва ё он давлатро ба ҳисоб гирифта, бо таври мувофиқ муқаррароти аснодро ислоҳ намоянд. Баргари меъёрҳои ба як шаклдаровардашудаи коллизсионӣ барои тарафҳо муайянсозии онро, ки қонуни қадом мамлакат метавонад ҳангоми пешниҳоди даъво ба судҳои давлате, ки ин меъёрҳои ба як шаклдаровардашударо қабул намудааст, истифода бурда шаванд, осон мегардонад.

Байни афзалиятҳои методи мазкур инчунин метавон номбар кард: истифодабарии бевосита танҳо нисбати иштирокчиёни гардиши байналмилалии тичоратӣ; ин раванди хеле оддӣ мебошад, назар ба баякшаклдарории меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ; бо вучуди ин як соҳаи томи ҳуқуқ метавонад бо миқдори ками дастурҳо ба танзим дароварда шавад. Ҳамин тариқ, Конвенсияи Римии соли 1980 тақрибан аз 20 модда иборат буда, ба як шакл дарории меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ дар доираи Иттиҳоди Аврупо ҷойи зиёдеро ишғол менамояд; дар ИМА қисми Restatement Second, Law of Conflict of Laws, ки меъёрҳои коллизсиониро аз рӯи аснодҳои ҷудогона муайян менамояд қариб аз 36 модда иборат аст, дар қисми Restatement Second, Law of Contracts бошад сухан оиди принципҳои умумии ҳуқуқи аснодӣ меравад.

Меъёрҳои ба як шаклдаровардашудаи коллизсионӣ ҳаволаҳои ягонаи коллизсиониро нисбати низоми хориҷии ҳуқуқ ба вучуд меоранд, ки дар натиҷа онҳо танзими ягонаи ҳуқуқи муносибатҳоро бо унсури хориҷӣ таъмин наменамоянд.

Яке аз камбудҳои ба як шаклдарории меъёрҳои коллизсионӣ он аст, ки он дар асноди байналмилалӣ ба қайд гирифта шуда, меъёри коллизсионӣ онро ба ҳуқуқи миллии ҳавола менамояд, ки дар мамлакатҳои гуногун якхела нестанд, ва аз ҷониби судҳои миллии ва арбитражҳои байналмилалӣ бо тарзи гуногун истифода бурда мешаванд. Судҳои миллии бо

lexfori алоқаманданд ва метавонанд танҳо меъёрҳои коллизии аснодҳои байналмилалиро истифода баранд, ки дар онҳо мамлакатҳои мувофиқ, арбитраж дар арбитражи байналмилалӣ ширкат варзида, дорои озодии зиёде мебошанд.

Камбудии дигари меъёрҳои коллизии масоили муқаррарсозии мазмуни ҳуқуқи хориҷӣ аз ҷониби суд мебошад. Онро метавон хеле осон ҳал намуд, агар ҳуқуқи давлати хориҷӣ ба ин ва ё он низоми ҳуқуқ дахл дошта, мафҳумҳои ошноро истифода мебарад ва бо ҳамон забон муошират менамояд. Инчунин ҳолати мураккаб он вақт ба миён меояд, вақте ки суд бояд ҳуқуқи давлатеро истифода барад, ки ба дигар оилаи ҳуқуқӣ таалуқ дорад. Бадастории маълумот оиди мазмун ва истифодабарии ҳуқуқи хориҷӣ хеле гаронқиммат арзёбӣ гардида, мушкилот ба миён меорад ва вақтро талаб менамояд. Агар парванда хеле мураккаб бошад, ин мушкилот дучанд меафзояд. Маҳз бо ҳамин сабабҳо тарафҳои баҳсунанда дар суд барои истифодабарии қонуни мамлақати суд ризоият медиҳанд. Дигар камбудии назаррас аз он иборат аст, ки судҳо бо дили нохоҳам ҳуқуқи хориҷиро истифода мебаранд.

Дар асоси меъёри ягонаи коллизии ҳуқуқи миллии ин ва ё он мамлакат бояд истифода бурда шавад, аз ин лиҳоз, муносибатҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ-хусусӣ дар доираи ҳуқуқи миллии боқӣ мемонанд.

Мушкилоте, ки бо ба қувваи қонунӣ даромадани аснодҳои байналмилалӣ алоқаманданд ва аз рӯи масъалҳои хариду фурӯши байналмилалӣ дорои меъёрҳои коллизии мебошанд: Конвенсияи Гаагаи солҳои 1955 ва 1958 ва эътиқоди умумӣ дар зарурияти бадастории якшаклии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар танзими ин намуди паҳнгардидаи додугирифтӣ байналмилалӣ тичоратӣ ҳаракатро оиди ба як шаклдарории байналмилалӣ-ҳуқуқии меъёрҳои моддӣ ба миён оварданд. Конференсияи Гаага доир ба ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ 1 июли соли 1964 ду конвенсияи байналмилалиро қабул намуд: Дар бораи Қонуни якшакла доир ба бастанӣ асноди хариду фурӯши байналмилалӣ молҳо ва Қонуни якшакла дар бораи хариду фурӯши байналмилалӣ молҳо.

Бояд қайд намуд, ки қабули ин конвенсияҳо бо ба як шаклдарории меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ шартнок гаронида шуда буд, яъне эҷоди меъёрҳои якхелаи ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои дорои характери моддӣ-ҳуқуқиро танзим менамоянд. Таҷриба нишон дод, ки нигоҳ накарда ба он ки дар конвенсияҳои Гаагаи соли 1964 амалан аввалин маротиба имконпазир гардид, ки дастурҳои моддӣ-ҳуқуқиро дар бораи бастан ва ба иҷро расонидани асноди хариду фурӯши молҳо мувофиқ намоянд, лекин онҳо мавқеи сарчашмаи асосии танзими хариду фурӯши байналмилалиро ишғол накарданд.

Методи ба як шаклдарории моддӣ-ҳуқуқӣ инчунин аз камбудихо ҳолӣ нест, ки сабабҳои ноқомии баъзе аз аснодҳои байналмилалиро шарҳ медиҳад, ки байни онҳо метваон номбар кард: мураккабии мувофиқати қоидаҳои якхела, бартариҳои низомҳои гуногуни ҳуқуқӣ, нуқтаи назари гуногун ба ин ва ё он ҷанбаи додугирифтӣ иқтисодӣ хориҷӣ, сатҳи гуногуни фарҳанги ҳуқуқӣ ва тайёрии давлатҳо ба воридсозии қоидаҳои мувофиқ ба ҳуқуқи дохилӣ.

Ҳангоми тайёр намудани Конвенсияи СММ дар бораи аснодҳои хариду фурӯши байналмилалӣ молҳо (минбаъд Конвенсияи Вена) танқиди аз ҷониби давлатҳои гуногун баёнёфта нисбати ин ду асноди байналмилалӣ ба ҳисоб гирифта шуд. Ва дар рафти корҳои тайёри ва дар вақти қабули он на танҳо намояндагони мамлакатҳои Ғарб, Аврупои Шарқӣ, Россия, инчунин намояндагони мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ низ ширкат варзиданд. Он нақше ки Конвенсияи Вена дар танзими хариду фурӯши байналмилалӣ молҳо бозид, пеш аз ҳама, бо он муайян карда мешавад, ки чунин муносибат заминаро барои муҳокимаи муқаррароти ҷудоғонаи лоиҳа васеъ намуда, ба намояндагони мамлақтҳои дорои низомҳои гуногуни ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ имконият фароҳам овард то мавқеи худро ибраз намуда, ба қабули асноди байналмилалӣ мутаносиб, ки ҳуқуқҳои асосӣ ва уҳдадорихои фурӯшанда ва харидорро танзим менамояд, боис гашт.

Рушди васеро меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқии аснодҳои байналмилалӣ дар соҳаи моликияти зеҳнӣ дар натиҷаи ҳамкориҳои суръатноки фарҳангӣ ва илмӣ ба даст оварданд. Чунин аснодҳои универсалии бисёрҷонибаи байналмилалӣ дорои меъёрҳои коллизии намебошанд. Моликияти зеҳнӣ он соҳаи махсуси ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошад, ки дар он асноди байналмилалӣ барои эътирофи ҳуқуқҳои махсус дар дигар тарафи сарҳад, дар давлати дигар зарур аст.

Дар китоби дарсӣ аз рӯи фанни ҳуқуқи граҷданӣ ва тичоратии давлатҳои хориҷӣ А.С. Комаров одилона чунин ишорат намудааст, ки «чи қадаре ки баякшаклдарорӣ маҳдудият нашошта бошад..., боз ҳам танзими ягонаи ҳуқуқӣ дастнорас мегардад, чунки чизҳои зиёде дар интиҳо аз таҷрибаи тафсир ва истифодабарии меъёрҳои ба як шакл

даровардашудаи судҳои ҳар як мамлакат вобастагӣ дорад. Чи хеле ки таҷриба нишон медиҳад, яқшаклӣ дар ин марҳила то лаҳзаи кунунӣ ба даст оварда нашудааст» [9].

Асноди байналмилалӣ дар танзими муносибатҳои муайяни байналмилалии ҳуқуқӣ-хусусӣ нақши муҳим бозида, наметавонад ба ҷавабгардони танзими худ даъво намояд. Камбудии ба як шаклдарории моддӣ-ҳуқуқӣ заруряти ҷустуҷӯи дигар воситаҳои ба як шаклдарориро ба миён оварданд, ки ин ба қарорди танзимкунандагони ғайриаснодӣ, фишангҳои «ҳуқуқи нарм» меорад, ки онҳо ба характери тавсиявии худ нигоҳ накарда, орои таъсиррасонии муайян ба танзими муносибатҳои байналмилалии ҳуқуқӣ-хусусӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Бахин С.В. Процесс сближения (унификации и гармонизации) права и его влияние на развитие международного частного права в России и Евросоюзе (глава 6) // Современное международное частное право в России и Евросоюзе. Кн. первая: монография / под ред. М.М. Богуславского, А.Г. Лисицына-Светланова, А. Трунка. -М., 2013. -С. 140.
2. Богуславский М.М. Международное частное право. Учебник / М.М. Богуславский. - М., Международные отношения, 1994. -С. 48.
3. Богуславский М.М. Международное частное право: учебник / М.М. Богуславский. - М., ИНФРА, 2016. -С. 88.
4. Вилкова Н.Г. Договорное право в международном обороте / Н.Г. Вилкова. - М.: Статут, 2004. -С.78.
5. Додонов В.Н. Международное право. Словарь-справочник / В.Н. Додонов, В.П.Панов, О.Г. Румянцев / под. общ. ред. В.Н. Трофимова. -М.: ИНФРА, 1997. -С. 703.
6. Ерпылева Н.Ю. Международное частное право: учебник / Н.Ю. Ерпылева. - ИД Юрайт, 2011. -С. 46-47.
7. Звеков В.П. Международное частное право. Курс лекций / Звеков В.П. М., НОРМА-ИНФРА, 1999. -С. 47.
8. Зимненко Б.Л. Международное право и правовая система Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Б.Л. Зимненко. -М., 2006. -С.16.
9. Комаров А.С. Ответственность в коммерческом обороте / А.С. Комаров. - М.: Юрид. литература, 1991.
10. Лукашук И.И. Нормы международного права в правовой системе России (учебно-практическое пособие) / И.И.Лукашук. - М., 1997. -С. 45-46.
11. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть / И.И. Лукашук. -М., Бек, 1997. -С.224.
12. Международное частное право: учебник для бакалавров /отв. ред. Г.К. Дмитриева. -3-изд. -М.: Проспект, 2013. - С. 93.
13. Мюллерсон Р.А. Национально-правовая имплементация международных договоров / Р.А. Мюллерсон //Советский ежегодник международного права 1978. -М., 1980. -С. 130-131.
14. Миронов Н.В. Правовые формы социалистической интеграции / Н.В. Миронов. - М., 1977. -С. 108.
15. Нерсисян В.С. Право в системе социальной регуляции / В.С. Нерсисянц. -М., 1986. -С. 3.
16. Раджабов С.А. Международное гуманитарное право в Республике Таджикистан / С.А. Раджабов. – Душанбе: Деваштич, 2007. -С. 131.
17. Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность. –Душанбе: ЭР-граф, 2016. -С. 170.
18. Тихомиров Ю.А. Публичное право: учебник для юридических факультетов и вузов / Ю.А. Тихомиров. - М., 1995. -С. 305.
19. Унификация и гармонизация в международном частном праве. Вопросы теории и практики: Монография /Отв. ред. Г.К. Дмитриева, М.В. Мажорина. -М.: Норма, 2016. -С. 2-3.
20. Федосеева Г.Ю. Международное частное право. Учебник / Г.Ю. Федосеева Изд. 4-е, перераб., доп. - М.: Издательство «Эксмо», 2005. -С. 47.

АСНОДИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ҲАМЧУН УСУЛИ БА ЯК ШАКЛ ДАРОРИИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСИ

Мақолаи мазкур ба баррасии мавзӯи асноди байналмилалӣ ҳамчун усули ба як шакл дарории меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ бахшида шудааст. Мувофиқан, ҳамчун яке аз усулҳои баррасиятдарории ҳуқуқи меъёрҳои яқшакла ҳулосаи аснодҳои байналмилалӣ баромад менамоянд, ки бояд ба муносибатҳои убури сарҳадҳои муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ таъсир расонанд. Дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ яқшаклкунӣ ҳамчун фишанги баҳамназдикшавӣ ва дар як вақт рушди ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ нақши муҳим мебозад. Моҳияти ин дар он аст, ки яқшаклкунӣ яке аз намудҳои раванди ҳуқуқҷодкунӣ мебошад, ки дар натиҷаи он меъёрҳои яғхелаи (яқшаклаи) ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи миллии давлатҳое, ки дар аснод ширкат меварзанд, тағйир ва ё қатъ мегарданд. Махсусияти фарқкунандаи ин раванд табиати дучонибаи ҳуқуқӣ мебошад. Яқшакл, байналмилалӣ-ҳуқуқӣ: тартиб додани маҷмӯи меъёрҳои мувофиқи ҳуқуқӣ дар шакли асноди байналмилалӣ, ки бо созишномаи давлатҳо ба даст оварда мешавад, яъне уҳдадорҳои байналмилалӣ-ҳуқуқи давлатҳо, ки ин қувваи байналмилалӣ-ҳуқуқиро касб менамояд (марҳилаи яқшакл); дуюм, милли-ҳуқуқӣ: дарки меъёрҳои байналмилалӣ –ҳуқуқӣ аз ҷониби ҳуқуқи миллии давлатҳо дар шакли санадҳои милли-ҳуқуқӣ, ки ин ба онҳо қувваи ҳуқуқиро дар ҳудуди давлати аниқ медиҳад (марҳилаи дуюм).

Калидвожаҳо: асноди байналмилалӣ, бастанӣ асноди байналмилалӣ, баяқшаклдарорӣ, баррасиятдарории ҳуқуқи меъёрҳои ба як шакл даровардашуда, раванди ҳуқуқҷодкунӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ дар шакли асноди байналмилалӣ.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ДОГОВОР КАК СПОСОБ УНИФИКАЦИИ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО ПРАВА

В статье автором рассматривается тема заключения международного договора как способа унификации норм международного частного права. Соответственно, одним из способов юридического оформления унифицированных норм выделяется заключение международных договоров, призванных оказывать влияние на

трансграничные частноправовые отношения. В условиях рыночных отношений унификация как инструмент сближения и одновременно развития международного частного права играет важную роль. Суть его в том, что унификация является разновидностью правотворческого процесса, в результате которого создаются, изменяются или прекращаются одинаковые (унифицированные) правовые нормы в национальном праве государств, участвующих в договоре. Отличительной особенностью этого процесса является его двойственная правовая природа. Во-первых, международно-правовая: создание комплекса соответствующих правовых норм в форме международного договора, которое достигается соглашением государств, т.е. международно-правовых обязательств государств, что придает им международно-правовую силу (первая стадия); во-вторых, национально-правовая: восприятие международных правовых норм национальным правом государств в форме национально-правовых актов, что придает им юридическую силу в пределах конкретного государства (вторая стадия).

Ключевые слова: международный договор, заключение международного договора, унификация, юридическое оформление унифицированных норм, правотворческий процесс, правовые нормы в форме международного договора.

INTERNATIONAL AGREEMENT AS A METHOD FOR UNIFICATION OF THE STANDARDS OF INTERNATIONAL PRIVATE LAW

In the article the author examines the topic of concluding an international treaty as a way to unify the norms of private international law. Accordingly, one of the ways of legalization of unified norms is the conclusion of international treaties designed to influence cross-border private law relations. In conditions of market relations, unification as a tool for convergence and, at the same time, the development of private international law plays an important role. Its essence is that unification is a kind of law-making process, as a result of which the same (unified) legal norms are created, changed or terminated in the national law of the states participating in the treaty. A distinctive feature of this process is its dual legal nature. First, international legal: the creation of a set of relevant legal norms in the form of an international treaty, which is achieved by agreement of states, i.e. international legal obligations of states, which gives them international legal force (first stage); secondly, national legal: the perception of international legal norms by the national law of states in the form of national legal acts, which gives them legal force within a particular state (second stage).

Keywords: international treaty, conclusion of an international treaty, unification, legal registration of unified norms, law-making process, legal norms in the form of an international treaty.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Холмуродзода Фазлиддин Шоманмад* – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, омӯзгори кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатии факултети сиёсат ва идораи давлатӣ. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67

Сведения об авторе: *Холмуродзода Фазлиддин Шоманмад* – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, соискатель кафедры права и государственного управления факультета политики и государственного управления. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, ул. Аини 67

Information about the author: *Holmurodzoda Fazliddin Shomakhmad* - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, applicant for the Department of Law and Public Administration of the Faculty of Politics and Public Administration. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, st. Aini 67

УДК:34.06

МАҲУМИ ТЕХНИКАИ ҲУҚУҚӢ ДАР ДОИРАИ ФАҲМИШИ ВАСЕЪ

Давлатзода Шухрат Шерафган
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

В.Н. Карташов дар доираи фаҳмиши васеи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, ҳуқуқтатбиқсозӣ (амалигардонии ҳуқуқ), тафсиринамӣ, техникаи санадҳои судӣ, техникаи санадҳои тафтишотӣ, техникаи санадҳои прокурориро ҷудо менамояд [4, с.16-23].

Бояд қайд намуд, ки В.Н. Карташов кӯшиш намудааст, ки мафҳуми васеъро оиди муайян намудани техникаи ҳуқуқӣ пешниҳод намояд. Ҳангоми таснифи мафҳуми техникаи ҳуқуқӣ фаъолиятҳоеро номбар намудааст, ки аз васеъ будани мафҳуми мазкур дарак медиҳанд. Ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки бо вучуди ин фаъолиятҳои пешниҳодгардида дар самти фаъолияти ҳуқуқӣ ҳоло ҳам кифоя набуда, ҳангоми муайян намудани мафҳуми пурраи техникаи ҳуқуқӣ нокифоя аст. Як қатор фаъолиятҳоеро, аз қабилӣ ҳуқуқэҷодкунӣ, фаъолияти ҳуқуқтатбиқсозӣ (фаъолияти амалигардонии ҳуқуқ), фаъолияти тафсиринамӣ, техникаи санадҳои судӣ, техникаи санадҳои тафтишотӣ, техникаи санадҳои прокурорӣ пешниҳод намуда, ҳангоми муайян намудани мафҳуми техникаи ҳуқуқӣ дар шакли таснифоти васеъ аз онҳо ҷонибдорӣ намуда, онҳоро заминаи чунин муайянсозӣ меҳисобад. Дар шакли васеъ тасниф намудани мафҳуми техникаи ҳуқуқӣ ҳоло ҳам пурра набуда, як қатор фаъолиятҳои дигарро низ дар бар мегирад, аз қабилӣ техникаи оmodасозии санадҳои коллективӣ, ҳангоми амалигардонии фаъолияти дохилӣ-локалӣ, қабули санадҳои локалӣ ва як қатор фаъолиятҳоеро номбар намудан мумкин аст, ки барои пурра намудани мафҳуми техникаи ҳуқуқӣ заруранд.

Дигар гурӯҳи олимон, аз қабилӣ А.И. Абрамов, Т.Н. Рахманина, О.А. Иванюк, А.А. Каширкина, Н.Н. Черногор чунин шаклҳои техникаи ҳуқуқиро техникаи меъёрэҷодкунӣ,

техникаи банизомдарории санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, техникаи санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, техникаи мониторинги ҳуқуқиро дар алоҳидагӣ таҳқиқ намудаанд [2,с.267-257].

Н.И. Матузов ва А.В. Малко чунин шаклҳои техникаи ҳуқуқиро ҷудо намудаанд: қонунгузорӣ (ҳуқуқэҷодкунӣ); батартибдарории санадҳои меъёрӣ; баҳисобгирии (банақшагирӣ) санадҳои меъёрӣ; ҳуқуқтатбиқсозӣ [6,с.311]. Ин муаллифон кӯшиш намудаанд, ки техникаи ҳуқуқиро дар шакле, ки вучуд дошт, таҳқиқ намоянд. Ҳангоми таҳқиқи паҳлуҳои алоҳидаи техникаи ҳуқуқӣ муаллифон мафҳумҳои маҳдудро пешниҳод намудаанд. Дар байни олимони ақидаҳои гуногун мавҷуд буда, ҳар яке нуктаҳои назари хешро оиди масъалаҳои алоҳидаи техникаи ҳуқуқӣ иброз намудаанд. Муҳаққиқон таснифоти гуногуни мафҳуми техникаи ҳуқуқиро вобаста ба техникаи ҳуқуқӣ иброз намуда, аз назари хеш асоснок менамоянд. Як қатор муаллифон техникаи ҳуқуқӣ ва технологияи ҳуқуқиро дар таҳқиқоти худ истифода бурдаанд. Баъзе аз ин муаллифон байни ин ду мафҳум -техникаи ҳуқуқӣ ва технологияи ҳуқуқӣ фарқият намегузоранд ва баъзе аз олимони дигар тафовут байни ин ду мафҳумро пешниҳод намуда, онҳоро дар алоҳидагӣ таҳқиқ намуда, таснифоти мафҳуми техникаи ҳуқуқиро дар заминаи назарияҳои илмӣ пешниҳод менамоянд.

Н.А. Власенко чунин шаклҳои технологияи ҳуқуқиро, ҳамчун меъёрэҷодкунӣ, ҳуқуқтатбиқсозӣ, батартибдарорӣ, доктриналӣ ҷудо менамояд [1,с.9].

В.Ф. Калина чунин шаклҳои техникаи ҳуқуқиро: техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ (омодасозӣ ва батартибдарории санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ); техникаи тафсиринамӣ (даркнамӣ ва истифодабарии қонунҳо); техникаи амалигардонии ҳуқуқ (барасмиятдарории муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ); техникаи ҳуқуқтатбиқсозӣ; техникаи мутобиксозии санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро ҷудо менамояд [5,с.43-44].

Шаклҳои техникаи ҳуқуқиро дар алоқамандӣ, ба сохтори оморасозии китобҳо, васоити илмӣ-таълимӣ ва амалиявӣ оид ба техникаи ҳуқуқӣ ва техникаи қонунгузорӣ муайян кардан мумкин аст. Ҳамин тариқ, васоити илмӣ-амалии «техникаи қонунгузорӣ» чунин қисматҳоро, аз қабилӣ техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ, техникаи нашрнамоии санадҳои меъёрӣ, техникаи шарҳдиҳӣ, техникаи амалигардонии ҳуқуқ, техникаи ҳуқуқтатбиқсозиро фаро мегирад. Китобу васоити илмӣ-амалӣ ба фаслу бобҳои алоҳида ҷудо шуда, паҳлуҳои алоҳидаи техникаи ҳуқуқиро пешкаш менамоянд. Инчунин, дар китобҳои илмӣ, васоити илмӣ-таълимӣ ва амалӣ ба ғайр аз фаслу боб инчунин зербобҳо ҷой дошта, институтҳои алоҳидаи техникаи ҳуқуқиро дар раванди омӯзиши паҳлуҳои алоҳида мавриди таҳқиқи ҳаматарафа қарор медиҳанд.

Гузaronидани таҳқиқот оиди техникаи ҳуқуқӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки техникаи ҳуқуқӣ дар замони шӯравӣ дар маркази таваҷҷуҳи ҳуқуқшиносон қарор дошт.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, назарияи техникаи ҳуқуқӣ падидаи инкишофёбанда буда, бо мурури замон тағйир меёбад. Назарияи техникаи ҳуқуқӣ наметавонад, ки тағйиротҳои дар ҷамъият пайдошударо ноҳида гирад. Бо мурури пешрафти ҷамъият назарияи техникаи ҳуқуқӣ низ пеш рафта, талаботҳои навро соҳиб мегардад, ки минбаъд барои амалигардонии фаъолияти ҳуқуқӣ ба инобат гирифта мешавад. Ҳар як марҳилаи таърихӣ ҳаёти ҷамъиятӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Аз ин сабаб техникаи ҳуқуқӣ низ вобаста ба ҳар як марҳилаи таърихӣ хусусиятҳои хоси худро доро мебошад. Бо инкишофу пешрафти ҷамъият муносибатҳои нав пайдо гашта, талаботҳои нави танзимнамӣ ба вучуд меоянд, ки яке аз намудҳои техникаи ҳуқуқӣ мебошад. Талаботу қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ бо дарназардошти пешрафту инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ пешкаш карда мешуд ва ҳангоми фаъолият ба инобат гирифта мешуд.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, андешаҳои гуногун оиди ин масъала дар байни олимони ҷой доранд. Т.Я. Хабриева қайд менамояд, дар шароити васеъ гаштани манфиатҳои ҷамъиятӣ ба техникаи ҳуқуқӣ, ҳоло ҳам назарияи мукаммали техникаи ҳуқуқӣ омода ва пешкаш нагардидааст. Далели ин гуфтаҳо он аст, ки мафҳуми техникаи ҳуқуқӣ, аломатҳои дохилии он, ҷой ва нақши он дар ҳаёти ҳуқуқӣ ҳанӯз аниқ муайян нашудаанд [7,с.150-151].

Дар солҳои охир ба техникаи ҳуқуқӣ диққати бештар зоҳир мегардад. Дар таҳқиқи техникаи ҳуқуқӣ як қатор марказҳои муосири илмӣ, хусусан мактаби ҳуқуқии шаҳри Нижегород, Институти қонунгузорӣ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии назди Ҳукумати Федератсияи Россия ва диг. саҳми арзанда гузоштаанд.

Ҳоло таҳқиқотҳои амиқи умуминазариявӣ паҳлуҳо ва самтҳои алоҳидаи техникаи ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешаванд. Дар давлатҳои пасошӯравӣ низ оиди масъалаҳои алоҳидаи техникаи ҳуқуқӣ ва намудҳои он таҳқиқоти илмӣ аз ҷониби олимони гузаронида шудаанд. Дар ҷумҳурии Тоҷикистон низ ин масъала аз ҷониби як қатор олимони мавриди

омӯзиш қарор гирифтааст. Пахлуҳои алоҳидаи техникаи ҳуқуқи Шарофзода Р.Ш., Нематов А., Раҳимзода М.З., Давлатзода Ш.Ш. ва диг. мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Ҳамин тариқ, аз ҷониби Т.Я. Хабриевой, Н.А. Власенко ва диг. ба категорияҳои «фаъолияти ҳуқуқии меъёрэҷодкунӣ», «технологияи ҳуқуқии меъёрэҷодкунӣ» ва «техникаи ҳуқуқӣ», тарзҳои нави омӯзиши техникаи ҳуқуқӣ, масъалаҳои мутобиқсозии меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба қонунгузориҳои миллий, техникаи оmodасозии лоиҳаҳои шартномаҳои байналмилалӣ, пешниҳод шудаанд [11].

Аз таҳқиқотҳои гузаронидашуда метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Мафҳумҳои «техникаи ҳуқуқӣ» ва «техникаи қонунгузорӣ» бо якдигар ҳамчун ҷузъҳои том ва ягона фаҳмида мешаванд. Онҳо, пеш аз ҳама, аз ҷиҳати доираи фарогири мақсад, қисматҳои сохторӣ (мазмунӣ) фарқ мекунанд. Мафҳуми «техникаи ҳуқуқӣ» дар муқоиса аз мафҳуми «техникаи қонунгузорӣ» васеъ мебошад. Техникаи ҳуқуқӣ – ин низоми қоидаҳо, тарзу воситаҳои коркард, барасмиятдарорӣ, нашрсозӣ, батартибдарорӣ, тафсир ва татбиқсозии санаду ҳуҷжатҳои ҳуқуқӣ бо мақсади мукамалгардонии низоми қонунгузориҳои. Техникаи қонунгузорӣ як намуди техникаи ҳуқуқӣ мебошад. Барои ошкор намудани мафҳуми техникаи қонунгузорӣ таҳқиқоти пурра ва ҳаматарафа зарур аст.

2. Техникаи ҳуқуқӣ на танҳо соҳаи ҳуқуқэҷодкуниро фаро мегирад. Тарзу воситаҳо, қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ дар раванди банизомдарорӣ, тафсир ва татбиқи санадҳои меъёри ҳуқуқӣ васеъ истифода мегарданд. Ба ғайр аз ин, намудҳои техникаи ҳуқуқӣ, техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ, техникаи банизомдарорӣ, техникаи тафсирнамоӣ, техникаи татбиқсозии санадҳои меъёри ҳуқуқӣ вучуд доранд. Намудҳои зикршудаи техникаи ҳуқуқӣ метавонанд ба зернамудҳо ҷудо шаванд – тарзу қоидаҳои дақиқи техникаи ҳуқуқие, ки ҳангоми оmodасозӣ ва истифодаи ҳуҷжатҳои ҳуқуқӣ истифода мешаванд. Ҳамин тариқ, техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ ба чунин зернамудҳо ҷудо мешавад: техникаи қонунэҷодкунӣ; техникаи ҳуқуқэҷодкунии санадҳои зерқонунӣ. Зернамудҳои техникаи ҳуқуқтатбиқсозӣ: техникаи санадҳои судӣ, техникаи санадҳои прокурорӣ, техникаи санадҳои локалӣ ва диг. мебошанд.

3. Дар низоми техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ техникаи қонунгузорӣ пешоҳанг буда, барои ҳалли проблемаҳои техникӣ ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани сифати қонунгузорӣ равона гардидааст.

4. Бо пешрафти ҷамъият, мукамалгардонии низоми ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ нисбат ба мафҳуми техникаи ҳуқуқӣ васеъ гардида, фаҳмиши илмӣ он амиқтар мешавад. Техникаи ҳуқуқӣ объекти актуалии дарки воқеияти илмӣ мебошад, ки диққати олимони – ҳуқуқшиносонро бештар ҷалб менамояд. Инкишофи мафҳуми техникаи ҳуқуқӣ гузариш аз фаҳмиши маҳдуд ба фаҳмиши васеи ин падидаи ҳуқуқӣ, таҳқиқ карда мешавад. Қаблан мафҳуми «техникаи ҳуқуқӣ» ҳамчун техникаи қонунгузорӣ маънидод мегардид ва ба сифати синоними мафҳуми «техникаи қонунгузорӣ» истифода мегардид. Бо мурури пешрафти фаҳмиши ҳуқуқ мафҳуми техникаи ҳуқуқӣ васеъ мегардад. Он аз доираи қонунгузорӣ баромада ва ба соҳаҳои банизомдарорӣ, тафсирнамоӣ, батартибдарорӣ ва истифодабарии санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқӣ паҳн мегардад.

5. Солҳои охир дар алоқамандӣ ба эътирофномаҳои меъёрҳо ва принципҳои байналмилалӣ, шартномаҳои байналмилалиро ҷузъи таркибии низоми ҳуқуқӣ эътироф намудан, барои шарҳ додан ва ҷойгир намудани меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар қонунгузориҳои миллий техникаи санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, техникаи тафсирномаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар қонунгузориҳои миллий, техникаи оmodасозии шартномаҳои байналмилалӣ истифода мегардад.

6. Техникаи мониторинги ҳуқуқӣ низ аҳамияти зиёдро доро мебошад. Зарур аст, ки диққатро ба таҳлили техникаи мониторинги ҳуқуқӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ равона созем. Дар шароити ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Умумиҷаҳонии Савдо мониторинги ҳуқуқӣ аҳамияти присипиалиро соҳиб мегардад.

7. Техникаи ҳуқуқӣ наметавонад аз таъсири инкилобҳои технологӣ-иттилоотӣ дар қанор бошад. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар замони муосир фаъолнок шуда истодааст. Дар марҳилаҳои ҳуқуқэҷодкунӣ технологиякунонӣ - иттилооткунонии ҳуқуқэҷодкунӣ, банизомдарорӣ, фаъолияти ҳуқуқтатбиқсозӣ фаъолнок гардонид шудааст. Дар алоқамандӣ ба ин техникаи иттилоотии ҳуқуқӣ бояд ҳамчун як намуди техникаи ҳуқуқӣ ва объекти алоҳидаи дарки воқеият омӯхта шавад.

С.В. Поленина чунин қайд менамояд: «Алоқамандӣ байни ҳуқуқэҷодкунӣ, техникаи ҳуқуқӣ ва оmodасозии низоми қонунгузорӣ фаҳмо буда, сухан дар бораи он меравад, ки доираи сарчашмаҳои ҳуқуқ ва таъсири онҳо ба низоми чунин шаклҳои ҳуқуқ, ҳамчун қонунгузорӣ, ки ба маъноии маҳдуд (қонун), ба маъноии васеъ (маҷмӯи санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ) фаҳмида мешавад» [8].

Ҷонибдорони фаҳмиши васеъ, дар зери маъноии қонунгузорӣ низоми қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии зерқонуниро мефаҳманд. Чихеле ки С.В. Поленина сохтори зерини қисми иерархияи низоми қонунгузориро: низоми санадҳои меъёрии мақомотҳои олии давлатӣ (санадҳои қонунгузорӣ); низоми санадҳои меъёрии мақомоти олии ҳокимияти иҷроия ва санадҳои ҷобачоқунии ҳокимияти давлатӣ; низоми санадҳои меъёрии идорӣ; низоми санадҳои меъёрии мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ давлатӣ ҷудо менамояд [9, с.41].

Фаҳмиши васеи қонунгузорӣ аз доираи сохтори дохилии (низоми дохилӣ) қонунгузорӣ берун мебарояд. Он ҳангоми фаҳмиши сохтори дохилии қонунгузорӣ, низоми дохилии онро ба инобат гирифта, тибқи он амалӣ карда мешавад. Дар ин ҳолат ба низоми қонунгузорӣ ҳама вақт қонун ва дигар санадҳои зерқонунӣ дохил мешаванд. Чунин фаҳмиши сохтори қонунгузорӣ дар таҳқиқоти илмӣ васеъ истифода мегардад. Ҳар як муаллиф вобаста ба ин тарзи фаҳмиши қонунгузорӣ ақидаҳои худро ибраз намудааст. Барои муайян намудани фаҳмиши сохтори қонунгузорӣ аҳамияти мақомотҳои қабулкунандаи санад ва мавқеи он дар байни дигар мақомотҳои давлатӣ аҳамияти зиёд дорад. Мавқеи санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ низ аз мавқеи мақомоти давлатии қабулкунандаи санад дар иерархияи мақомотҳои давлатӣ муайян карда мешавад. Ҳар як мақомоти давлатӣ дар иерархияи мақомотҳои давлатӣ мавқеи муайян ва хусусиятҳои худро доро мебошад. Инчунин, сохти қонунгузорӣ аз ҳудуди давлат вобаста буда, ба қонунгузорию умумидавлатӣ, қонунгузорию субъектони алоҳида, қонунгузорию автономияҳо ва дигар намуди қонунгузориро дар адабиётҳои ҳуқуқӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Ба ақидаи А.С. Пиголкина, сохти қонунгузорӣ – «ин комплекси ҳамаи санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии амалкунандаи давлатӣ, ки самт ва аҳамияти ягонаи иҷтимоӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ дошта, муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба характер ва соҳаҳои (қисматҳои) алоҳида соҳаҳои ҳаётӣ танзим менамоянд, инчунин аз мавқеи мақомоте, ки санадҳои меъёриро қабул намудааст дар низоми иерархияи мақомотҳои давлатӣ вобастагӣ дорад» [10, с.371]. Ҳамин тариқ сохти қонунгузорию ҳудудӣ – федеративӣ ҷудо мешавад, ки дарбаргирандаи қонунгузорию федеративӣ, қонунгузорию субъектони федератсия, сохти санадҳои меъёрии мақомоти маҳаллии худидоракунӣ, санадҳои меъёрии локалии ноҳиявӣ – маҳаллӣ мебошад [10, с.372].

АДАБИЁТ

1. Власенко Н.А. Законодательная технология: Теория. Опыт. Правила / Н.А. Власенко. -Иркутск, 2001. -С.9.
2. Доктринальные основы юридической техники / отв. ред. Н.А. Власенко. – С. 267 – 357.
3. Законодательная техника: научно-практическое пособие / Апт Л.Ф., Власенко Н.А., Исаков В.Б. Кузнецов и др.; под ред. Ю.А. Тихомирова. – М.: Городец, 2000. – 272 с.в С.В
4. Карташов В.Н. Юридическая техника: тактика, стратегия, технология (к вопросу о соотношении) / В.Н. Карташов // Проблемы юридической техники: сб. ст. / под ред. В.М. Баранова. -Н. Новгород, 2000. -С.16-23.
5. Калина В.Ф. Юридическая техника: учебник для прикладного бакалавриата / В.Ф. Калина. -М.: Юрайт, 2014. - С.43-44.
6. Матузов Н.И. Теория государства и права: учебник / Н.И. Матузов, А.В. Малько. -2-е изд., перераб. и доп. -М.: Юрист, 2009. -С.311.
7. Обзор науч.-практ. конференции на тему: «Качество закона и проблемы юридической техники» // Журнал российского права. – 2008. -№2. -С.150-151.
8. Поленина С.В. Формирование правового пространства России в условиях глобализации: состояние и технико-юридические проблемы совершенствования законодательства // Правотворчество и технико-юридические проблемы формирования системы российского законодательства в условиях глобализации / С.В. Поленина, В.М. Баранов // сб. ст.; под общ. ред. С.В. Полениной, В.М. Баранова, Е.В. Скурко. -М.: Н.-Новгород, 2007. –С.6.
9. Поленина С.В. Теоретические проблемы системы советского законодательства. – М., 1979. – С. 41.
10. Теория государства и права: учебник / Пиголкин А.С., Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А.; под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева. -М.: Высшее образование, 2008. -37 с0.
11. Юридическая техника: учебное пособие по подготовке законопроектов и иных нормативных правовых актов органами исполнительной власти / под ред. Т.Я. Хабриевой и Н.А. Власенко. -М., 2009.

МАҲУМИ ТЕХНИКАИ ҲУҚУҚӢ ДАР ДОИРАИ ФАҲМИШИ ВАСЕЪ

Тағйирот дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ҷомеа пайдоиши ихтисосҳои нави ҳуқуқшиносиро ба монанди техникаи ҳуқуқӣ тақозо менамояд. Инкишофи он дар андозаи баробар қисмати махсус ва умумии онро талаб менамояд. Дар мақола муаллиф мафҳуми техникаи ҳуқуқиро дар доираи фаҳмиши васеъ баррасӣ намудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки маҳз истилоҳи «техникаи ҳуқуқӣ», истилоҳи ҷомеа буда, дар доираи фаҳмиши маҳдуд ва васеъ истифода бурда мешавад. Дар доираи фаҳмиши васеъ техникаи ҳуқуқӣ ҳамчун маҷмӯи малақаҳо, усулҳо ва тарзҳои маънидор мешавад, ки дар фаъолияти ҳуқуқшиносӣ мавриди истифода қарор дода мешавад. Он аз муносибати омӯрӣ иборат буда, ин муносибат дар тӯли мӯҳлати зиёд бартариятдошта махсуб меёфт. Инчунин муаллиф қайд менамояд, ки ҳангоми муайянсозии техникаи ҳуқуқӣ на танҳо фаъолияти қонунҷодкунӣ, инчунин паҳлӯи фаъолияти он низ муҳим арзёбӣ мегардад, ки нигорандаи фаъолиятест, ки ба ҳалли вазифаҳои муайян ва мувофиқан ба дастории мақсадҳои аниқ равона карда шудааст. Техникаи ҳуқуқӣ дар фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ва ҳуқуқтаъбиқкунӣ дорои фарқият мебошад. Дар ҳуқуқҷодкунӣ ин техника аз усулҳои ифодаи фикри қонунгузор дар модаҳои санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ,

кор аз рӯи матни санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, интихоби забон ва истилоҳот, усулҳои ба расмиятдарории иловаҳо, тағйирот, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва ғайра иборат мебошад. Техникаи ҳуқуқӣ дар фаъолияти ҳуқуктатбиқкунӣ аз қоидаҳои барасмиятдарории санадҳо, ҳукмҳо, қарорҳои судӣ, маҷмӯи воситаҳои муносири техникаи, инчунин станарҳои истехсолоти қорӣ барои таъмини ҳалли сифатнок ва фаврии парвандаҳои юридикӣ, баровардани қарорҳои қонунӣ асосноккардашудаи иборат мебошад.

Калидвожаҳо: техникаи ҳуқуқӣ, муайянсозии техникаи ҳуқуқӣ, қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ, танзими меъёрӣ-ҳуқуқии муносибатҳои аниқи иҷтимоӣ, қоркарди меъёрҳои ҳуқуқӣ.

ПОНЯТИЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ В ШИРОКОМ СМЫСЛЕ

Изменения общественных отношений и общества требуют появления новых юридических специальностей, таких как юридическая техника. Ее развитие предполагает развитие в равной мере ее особенной и общей части. В статье автор рассматривает понятие юридической техники в широком смысле. Автор отмечает, что термин «юридическая техника», являясь собирательным, используется в узком и широком смысле. В широком смысле юридическая техника определяется как совокупность навыков, приемов, способов, применяемых в юридической деятельности; она включает в себя статический подход, который долгое время был преобладающим, и динамический подход. Также автор отмечает, что при определении юридической техники важна не только законодательная часть, но и деятельностная сторона, представляющая собой деятельность субъектов, направленная на решение определенных задач и соответственно достижение конкретных целей. Юридическая техника имеет свои различия в правотворческой и в правоприменительной деятельности. В правотворчестве эта техника включает в себя приемы изложения мысли законодателя в статьях нормативно-правовых актов, работу над текстами нормативно-правовых актов, выбор языка и терминологии, способы оформления дополнений, изменений, нормативных – правовых актов и т. п. Юридическая техника обеспечивает ясность понимания законодательства, его доступность. Юридическая техника в правоприменительной деятельности включает в себя правила оформления правоприменительных актов, приговоров, судебных решений, протоколов, набор современных технических средств, а также стандартов делопроизводства для обеспечения качественного и быстрого разрешения юридических дел, вынесение законно обоснованных юридических решений.

Ключевые слова: юридическая техника, определение юридической техники, правила юридической техники, нормативно-правовое регулирование конкретных социальных отношений, разработка юридических норм.

CONCEPT OF LEGAL TECHNIQUE IN A BROAD SENSE

Changes in social relations and society require the emergence of new legal specialties such as legal technique. Its development presupposes the development of its special and general parts in equal measure. In the article the author considers the concept of legal technology in a broad sense. The author notes that the term "legal technique", being a collective one, is used in a narrow and broad sense. In a broad sense, legal technique is defined as a set of skills, techniques, methods used in legal activity; it includes the static approach, which has long been prevalent, and the dynamic approach. The author also notes that when defining legal techniques, not only the legislative part is important, but also the activity side, which is the activity of subjects aimed at solving certain problems and, accordingly, achieving specific goals. Legal technique has its own differences in lawmaking and law enforcement. In lawmaking, this technique includes techniques for presenting the legislator's thoughts in articles of normative legal acts, work on the texts of normative legal acts, the choice of language and terminology, ways of drafting additions, changes, normative - legal acts, etc. Legal technology provides clarity understanding of legislation, its availability. Legal technique in law enforcement activities includes the rules for the registration of law enforcement acts, sentences, court decisions, protocols, a set of modern technical means, as well as office work standards to ensure high-quality and fast resolution of legal cases, the issuance of legally justified legal decisions.

Keywords: legal technique, definition of legal technique, rules of legal technique, legal regulation of specific social relations, development of legal norms.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатзода Шухрат Шерафган* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **987-12-03-03**

Сведения об авторе: *Давлатзода Шухрат Шерафган* - Таджикский национальный университет, кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **987-12-03-03**

Information about the author: *Davlatzoda Shukhrat Sherafgan* - Tajik National University, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **987-12-03-03**

УДК: 343.6

ЗҶУРОВАРИИ ОИЛАВӢ ВА Ё ЗҶУРОВАРӢ ДАР ОИЛА?

Ғафорова Ш.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Солҳои охир мушкилоти зӯрварӣ нисбати занон дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Тибқи санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ (эъломияҳо ва конвенсияҳо), зӯрварӣ нисбати занон яке аз монеаҳои расидан ба ҳадафҳои баробарӣ, вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосии занон аст. Дар бисёр кишварҳо, сарфи

назар аз қонунҳои пешрафтаи қабулшуда, ки баробарии умумиро эътироф мекунад ва таъбизро нисбат ба ҷинсият ва ҳама гуна дигар аломатҳо, муносибати хушунатомез нисбати занон, агар пинҳон ё инкор карда нашавад, манъ карда, вобаста ба аҳамияташ кам карда мешавад, ки аз ҷониби ҷомеа ва давлат нисбати он таҳаммулпазирӣ пешбинӣ карда шудааст. Дар байни баъзе хусусиятҳои хосси ба ҳолатҳои мазкур мусоидаткунанда, метавонем меъёрҳои қабулшуда ва анъанаҳои, ки дар урфу одатҳо, хуруфотҳои иҷтимоӣ ва динӣ дар муносибат бо занон, мақоми зан ва гаронии дутарафа (кор – оила) нисбати занҳо мустақкам шудаанд, қайд намоем. Ҳадди ақал гуфтан мумкин аст, ки зӯрварӣ нисбати занон яке аз мушкилоти нобаробарии гендерӣ дар ҷомеаи мо мебошад.

Оид ба посухи суоле, ки ҳамчун рафтори зӯрварона нисбати занон чи фаҳмида мешавад, метавонем, аз меъёрҳо ва амалияҳои гуногуни ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ маълумот гирем. Аввалин ҳуҷҷати байналмилалӣ, ки тафсири умумӣ ва васеи истилоҳи «зӯрварӣ нисбати занон»-ро медиҳад, ин Эълумияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба решакан намудани зӯрварӣ нисбати занон мебошад, ки намояндагони онҳо тавонистанд бо истифода аз дониши назариявӣ ва таҷрибаи амалии кишварҳои гуногуни аъзои Созмони Милали Муттаҳид мавод таҳия кунанд.

Тибқи Эълумия истилоҳи «зӯрварӣ нисбати занон» маънои «ҳама гуна зӯрварии дар асоси ҷинс содиршудае, ки ба занон зарари ҷисмонӣ, ҷинсӣ ё рӯҳӣ мерасонад ё метавонад расонад, аз ҷумла, таҳдиди ҷунин амалҳо, маҷбурӣ ё худсарона маҳрум сохтан аз озодӣ, новобаста аз он ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ ё шахсӣ содир шудааст», фаҳмида мешавад [7]. Ин мафҳум, ба ақидаи мо, тамоми хусусиятҳои асосии зӯрвариро дар бар мегирад, ки метавонанд ҷисмонӣ, ҷинсӣ (шаҳвонӣ), рӯҳӣ бошад.

Ҳамзамон, ба назари мо, дар ин мафҳум нишон додани он, ки кирдори зӯрварӣ «дар асоси ҷинс» содир мешавад, қомилан зиёдати аст. Ин тавзеҳот гузашт ба феминизм аст ва доираи Эълумияро яқбора танг карда, доираи ҳуди падидаи зӯрварӣ нисбати занонро беасос маҳдуд мекунад [2,с.6]. Масалан, маълум аст, ки дар як қатор ҳолатҳо занон на дар иртибот ва на бар асоси ҷинсият, балки дар робита ба нақши муайяни иҷтимоии худ объектҳои зӯрварӣ мегарданд (қассир дар қассаи амонатӣ, ки ғорат шудааст, куштори посбони зан дар посбонии объект ва ғайра) ё субъектҳои ҷиноят метавонад мард набошад, балки зани дигар бошад (муносибати хушдоман ва келин), ки ин ҳам метавонад пеш ояд.

Эълумия танҳо бо муайянсозии мафҳуми зӯрварӣ ва номбар кардани намудҳои асосии он маҳдуд нашуда, самтҳои асосии зоҳиргардии онро муайян кардааст: оила, кор, таҳсил, истироҳат.

Одатан, дар саросари ҷаҳон зӯрварӣ нисбати занон бештар чун як зухуроти мушкилоти зӯрварии шаҳвонӣ ҳисобида мешуд. Вақтҳои охир, таҳти таъсири ҳаракатҳои ҷамъиятии занон ва ҳаракатҳои ҳуқуқи инсон дар доираи ташкилотҳои байналмилалӣ ва пас аз онҳо, давлатҳои алоҳида ба мафҳуми «зӯрварӣ нисбати занон» назар ба пештара маънои васеътар пешниҳод кардан гирифтанд. Маълум шуд, ки мушкилот фақат бо ибораи таҷовуз ба номуси «забонзада» маҳдуд намешавад. Зӯрварӣ нисбати занон инчунин зӯрварии хонаводагӣ, озори ҷинсӣ ва таҳдид дар ҷойи кор, муассисаҳои таълимӣ ва ҷойҳои дигар, инчунин хариду фурӯши занон мебошад. Нигаронӣ аз амалҳои зӯрварӣ нисбати занони мансуб ба ақаллиятҳои миллӣ, мардуми маҳаллӣ, занони муҳоҷир ва ғайра изҳор карда мешавад.

Ҳамин тариқ, дар ин санад бори аввал маҳкумкунии зӯрварӣ нисбати занон дар ҳама шаклҳо ва зухуроти он сабт шудааст. Як ҷанбаи зӯрварӣ нисбати занон ин зӯрварӣ нисбати зан дар оила мебошад. Баҳри ошқорсозии моҳияти ҷунин зӯрварӣ мафҳуми васеътари «зӯрварӣ дар оила»-ро муайян менамоем.

Пайдоиши як қатор масоили махсус зарурати ҷудо кардан ва мустақилона омӯختани проблемаи зӯрварии хонаводагиро нишон дод, ки ин падида бо хусусиятҳои мушаххаси шаклҳои зухурот хос аст ва усулҳои махсуси пешгирии ва эҳтиётгиро талаб мекунад. Илова бар ин, сарфи назар аз афзоиши ҳиссаи ҷиноятҳои нисбати ашхоси барои ҷинояткор ношинос содир шуда, таҳқиқот нишон медиҳанд, ки зӯрварии оилавӣ паҳн шудааст ва тамоюли қоҳиши он вучуд надорад. Вақтҳои охир хушунат дар оила ба як мушкили азими иҷтимоӣ мубаддал гаштааст, ки пояҳои на танҳо зиндагии ҳуди хонаводаро, балки пояи амнияти иҷтимоиро низ вайрон мекунад [9].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зӯрварӣ дар оила дар шаклҳои гуногуни он зоҳир мегардад.

Бавосита, паҳн шудани зӯрварии оилавино аз рӯи маълумоти оморӣ Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон хулоса кардан мумкин аст. Ба ин мисол шуда метавонад моддаи 109 ҚҚ ҚТ (ба худкушӣ расонидан), ки дар соли 2010 ҳамагӣ 5-нафарро ташкил дода бошад, дар соли 2019 ин шумора ба 19 расид ва танҳо дар шаш моҳи аввали

соли 2020-11 нафарро ташкил медиҳад [4]. Аксарияти чабрдидагони ин ҷиноят занон мебошанд. Одатан, аксарият бар асари муноқишаҳое, ки дар ҳаёти оилавӣ ва ҳамарӯза вучуд доранд, мурочиат наменамоянд. Мутахассисонро махсусан афзоиши бемориҳои сифилис, гепатитҳо ва пеш аз ҳама, вируси норасоии маъсунияти одам ва бемории пайдошудаи норасоии маъсуният (ВНМО ва БПНМ) нигарон кардааст. Тибқи ҳисоботи Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар соли 2018 ба 100000 аҳоли 1422 ҳолатҳои сироятбӣ бо ВНМО рост меомад [5]. Солҳои охир дар байни сироятфтагон шумораи кӯдакон ва занон, афзудааст. Ҳангоми муайян кардани таърихи сироятбӣ, табибон шумораи афзоиандаи ҳолатҳои сироятбиро аз волидайн (хешутаборӣ), аз модар ба кӯдак ва занҳо аз шавҳарон дарҷ мекунанд, ки дар натиҷаи зӯрвариҳои пурраи ниҳонии ҷинсӣ дар муносибатҳои оилавӣ пайдо шуданашон мумкин аст. Марказҳои бухронӣ барои кумаки занону наврасони зӯрвариҳои хонаводагиро аз саргузаронида, оид ба паҳн шудан ва пешгирии зӯрвариҳои хонаводагӣ маълумоти назаррасро пешниҳод мекунанд [1, с.15]. Ҳамин тариқ, раванди ҷинояткорӣ дар оила чараён дорад ва тамоюли коҳиши он ба назар намерасад.

Бо мақсади муайян кардани чунин падида, ба мисли зӯрварӣ дар оила истилоҳоти мухталиф истифода мешаванд – зӯрвариҳои хонаводагӣ, зӯрвариҳои оилавӣ, зӯрварӣ дар оила. Пас чунин суол ба миён меояд, ки мафҳумҳои овардашуда аз ҷиҳати иборатанд ва оё ин истилоҳот метавонанд дар оянда ҳамчун муродиф истифода шаванд?

Вақте ки истилоҳи «зӯрвариҳои хонаводагӣ» истифода мешавад, ҷиҳати маъноро доштани он пурра маълум нест: зӯрварӣ аз ҷониби касе дар ҳудуди хона ё фақат аз ҷониби аъзои оила содир шудааст? Ҳангоми истифодаи истилоҳоти «зӯрвариҳои оилавӣ», «зӯрварӣ дар оила», саволи дигаре метавонад ба миён ояд: оё ин зӯрварӣ дар дилхоҳ ҷой, аммо фақат аз ҷониби аъзои як оила содир карда мешавад?

Ҳадаф аз аниқ кардани ин масоил дар он аст, ки ду ҷанбаи ҷудо карда шаванд: аз як тараф, мушкilotи маҳдуд кардани ҳудуде ба миён меояд, ки дар он зӯрвариҳои содиршуда ба категорияи таҳқиқшуда дохил мешавад, аз тарафи дигар, номуайяни ҳангоми муайян кардани аъзои оила ё набудани он ба миён меояд, ки ин маънои далели истиқомати якҷоя ё алоҳида мебошад. Ассотсиатсияи миллии кормандони иҷтимоӣ дар Иёлоти Муттаҳида зӯрварӣ дар оиларо ҳамчун «зӯрвариҳои эҳсосӣ, ҷисмонӣ ё шахсонӣ, доништа ё надоништа содир намудан алайҳи аъзои оила ва дигар аъзои хонавода» муайян мекунад. Инчунин, чунин мафҳумҳо мавҷуданд: «рафтори ҷудогона ё такрорӣ яке аз аъзои оила барои нигоҳ доштани қудрат ва назорат аз болои шахси наздик». Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи зӯрварӣ дар оила» мафҳуми «зӯрварӣ дар оила» чунин шарҳ дода шудааст: «Кирдори зиддиҳуқуқии қасдонаи дорои хусусияти ҷисмонӣ, рӯҳӣ, шахсонӣ ё иқтисодӣ, ки дар доираи муносибатҳои оилавӣ аз ҷониби як узви оила содир шуда, боиси поймол шудани ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ, расонидани дарди ҷисмонӣ ё зарар ба саломатии ӯ мегардад, ё таҳдиди расонидани чунин зарарро ба вучуд меорад» [6]. Ҳеҷ қадоме аз ин мафҳумҳо ҷойи амалҳои зӯрварӣ, далелҳои якҷоя ё ҷудо зиндагӣ кардани баъзе оилаҳо ва умуман аъзои оила буданро нишон намедиҳанд. Бо ин мақсад шарҳи иловагӣ лозим аст.

Дар мавриди ҷое, ки зӯрварӣ нисбати аъзои оила содир шудааст, маълум аст, ки шавҳар занашро (ё баръакс) дар кӯча куштааст, ин ҷиноят аз ҷиҳати маъно ва мундариҷааш ҷинояти кӯчагӣ ҳисобида намешавад ва дар категорияи ҷиноятҳои оилавӣ баррасӣ карда мешавад. Дар ин ҳолат истилоҳи «зӯрвариҳои оилавӣ» бештар мувофиқ аст, зеро сухан дар хусуси аъзои оила меравад. Аз ҷониби дигар, чунин ҳолат дар мо ҳам мавҷуд аст: собиқ ҳамсарон, ки дер боз одамони «наздик» набуда, мувофиқан, аъзои як оила ҳам нестанд ва яке аз онҳо нисбати дигараш дар макони зисти яке аз тарафҳо кирдори хусусияти зӯрварона доштаро раво мебинад. Дар ин ҳолат, зӯрвариҳои яке аз онҳоро метавон зӯрвариҳои хонаводагӣ номид? Ё маҳз барои ин вазъият истилоҳи «зӯрвариҳои хонаводагӣ» мувофиқтар аст, дар сурате ки хусусияти асосӣ дар он аст, ки ҳамсар (шавҳар)-и собиқ дар як хона ҷиноят содир мекунад? Ва ҷиҳати гуна вазъиятро муайян кардан мумкин аст, дар ҳолате ки аъзоёни оила бо ягон сабаб алоҳида зиндагӣ мекунанд, аммо пайваستا ба амалҳои муайяне, ки метавонанд бо истифодаи зӯрварӣ анҷом ёбанд, дучор мегарданд?

Ба ақидаи мо, бо мақсади муайянсозии мафҳумҳои мазкур, саволи асосӣ дар он нест, ки зӯрварӣ дар кучо содир карда шудааст ва субъектон бо ҳамдигар якҷоя ё алоҳида зиндагӣ мекунанд (аз ин рӯ, дар ҳамаи мафҳумҳои дар боло овардашуда диққат ба ин равона карда нашудааст), балки сухан дар бораи он меравад, ки оила чист ва кӣ аъзои оила ҳисобида мешавад.

Қонунгузориҳои масоили ҳуқуқии муносибатҳои оилавино танзимкунанда, шартҳо ва тартиби издивоҷ, қатъ кардани ақди никоҳ, безътибордонистани он ва ғайраро муқаррар

карда, аммо мафҳуми умумии “оила” пешниҳод карда нашудааст. Бо истифода аз адабиётҳои махсуси назариявӣ оиди оила ва никоҳ, мо гуфта метавонем, ки оила – ин доираи шахсонест, ки бо ҳам муносибати муайян доранд [3,с.10]. Вобаста аз он, ки иштирокчи (субъекти) муносибатҳои оилавӣ кист, мо намудҳои зерини муносибатҳоро чудо мекунем: а) ҳамсарӣ - байни ҳамсароне, ки ҳам дар издивоҷи сабтшуда ва ҳам сабтнашуда мебошанд; б) волидайн - байни волидон ва фарзандони ноболиғи онҳо, инчунин муносибатҳои волидайн байни домодҳо, келинҳо ва хусуру хушдоман; в) хешовандӣ - байни аъзои дигари оила (бародарон, хоҳарон, бибиҳо, наберагон ва ғайра, ки хешовандони шавҳар (ҳамсар) мебошанд).

Ин тафсири васеъ мушкилоти муайянсозии мафҳуми зӯровариҳо дар муносибатҳои ҳамсарони собиқ баргараф мекунад. Қайд кардан бамаврид аст, ки далели ҳатман зиндагонии якҷояро фақат дар баъзе ҳолатҳо бояд ба назар гирифт. Одатан, муносибатҳои гуногуни оилавӣ ва хешутаборӣ на фақат ҳангоми зиндагии якҷоя метавонанд ба вучуд оянд. Масалан, шавҳар дар муҳочират қарор дорад ва бо ҳар воситаю усул метавонад нисбати ҳамсараш зӯровариҳои рӯҳиро раво бинад. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиши проблемаи зӯровариҳо дар оила нисбати занон, мо далелҳои зӯровариҳо дар сурати аз ҳам чудо шудани аъзои оила баррасӣ кардем, ки ин табиатан нисбат ба ҳолатҳои якҷоя зиндагӣ кардан хеле камтар аст.*

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо пешниҳод менамоем, ки ҳамаи истилоҳотро, сарфи назар аз ҷанбаҳои гуногун, ҳамчун муродиф истифода барем ва зӯровариҳо дар оиларо ҳамчун амали барқасдонаи як аъзои оила (бо истифодаи тафсири васеи аъзои оила) нисбати дигар (сарфи назар аз далели ҳамзистии онҳо ва ҷойи ҷиноят муайян карда шавад), аъзои он, ки метавонад ба шахси ҷабрдида зарари ҷисмонӣ ва ё осеби равонӣ расонад, фаҳмем.

АДАБИЁТ

1. Кумитаи қор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати ҚТ, PDV (Prevention of Domestic Violence), Swiss Confederation (Конфедератсияи Швейтсария) Ҳаёт бе зӯровариҳо. – Душанбе, 2019. - С. 15.
2. Лунеев В.В. Криминологическая характеристика преступного насилия в России и мире / Насильственная преступность / В.В. Лунеев; зери таҳрири В.Н. Кудрявцев ва А.И.Наумов. –М.,1997. - С.139.
3. Мошак Г.Г. Преступление в семье: истоки и профилактика/Г.Г.Мошак. –Кишинев,1989. - С.158.
4. Маълумоти оморӣ. Сармаркази иттилоотӣ-таҳлили ВКД ҚТ дар бораи зӯровариҳо дар оила соли 2010-2020. Аз таърихи 01.11.2020. таҳти №14/1-1260
5. Муассисаи давлатии “Маркази Ҷумҳуриявии омор ва иттилоотӣ тиббӣ” Солимии аҳоли ва фаъолияти муассисаҳои тандурустӣ дар соли 2018. – Душанбе, 2019. - С.367.
6. Сарчашмаи электронӣ: Majmilli.tj /Қонуни ҚТ “Дар бораи пешгирии зӯровариҳо дар оила”/ аз таърихи 19.03.2013 таҳти №954.
7. [Манбаи электронӣ]. www.un.org. Decl_conv<declarations>violens Декларация об искорнении насилия в отношении женщин; Резолюция 48/104 Ассамблея Генералии СММ аз 20 декабри соли 1993 (статья 1).
8. Шестаков А.Д. Семейная криминология: семья-конфликт преступление / А.Д. Шестаков. -Сакт-Петербург, - С.264.
9. Энциклопедия социальной работы. В. 3 т. Т.2 / под ред. Л.Э. Кунельский, М.С. Московский. –М., С.106; Миньковский Г., О. Малниченко; Жестокое обращение. Советская милиция 1980. №5. / Л.Э. Кунельский, М.С. Московский: Энциклопедия социальной работы в 3 т. Т.2. –М., С106.

ЗҶУРОВАРИИ ОИЛАВӢ ВА Ё ЗҶУРОВАРӢ ДАР ОИЛА?

Солҳои охир мушкилоти зӯровариҳо нисбати занон дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Тибқи санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, зӯровариҳо нисбати занон яке аз монеаҳои расидан ба ҳадафҳои баробарӣ, вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зӯровариҳо дар оила дар шаклҳои гуногуни он зоҳир мегардад. Муаллиф дар мақолаи мазкур оиди истилоҳоти истифодашаванда ҳангоми таҳлили кирдорҳои хусусияти зӯровариҳо дошта ва ба намудҳои ҷудонамоии иштирокчиёни ин гуна муносибатҳо маълумот додааст. Инчунин пешниҳод гардидааст, ки ҳамаи истилоҳотро, сарфи назар аз ҷанбаҳои гуногун, ҳамчун муродиф истифода барем ва зӯровариҳо дар оиларо ҳамчун амали барқасдонаи як аъзои оила (бо истифодаи тафсири васеи аъзои оила) нисбати дигар аъзои он (сарфи назар аз далели ҳамзистии онҳо ва ҷойи ҷиноят), ки метавонад ба шахси ҷабрдида зарари ҷисмонӣ ва ё осеби равонӣ расонад, фаҳмем.

Калидвожаҳо: зӯровариҳо, осеби равонӣ, зарари ҷисмонӣ, оила, ҷиноят, иштирокчиён, занон, мафҳум.

ДОМАШНЕЕ НАСИЛИЕ ИЛИ НАСИЛИЕ В СЕМЬЕ?

В последние годы проблема насилия в отношении женщин обсуждалась на международном и национальном уровнях. Согласно международным правовым актам, насилие в отношении женщин является одним из препятствий для достижения целей равенства, нарушения прав человека и основных свобод. В Республике Таджикистан насилие в семье проявляется в различных формах, каждая из которых имеет свое значение. В статье автор обсуждает терминологию, используемую при анализе актов насильственного характера и классификации

* Чунин оилаҳо бояд мавриди таваҷҷуҳи зиёди криминологҳо бошанд, зеро ҳам натиҷаҳои қорӣ мо ва ҳам маълумоти дигар таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҷиноятҳо аксаран дар онҳо содир мешаванд. Ниг.: Шестаков Д.А. Семейная криминология: семья-конфликт-преступление. -СПб., 1996. -С.10.

участников таких отношений. Также предлагается, чтобы все термины, независимо от их различных аспектов, использовались взаимозаменяемо, а насилие в семье определялось как преднамеренное действие одного члена семьи (с использованием широкого толкования членов семьи) в отношении других его члены (независимо от их совместного проживания и местонахождения).

Ключевые слова: насилие, психическое насилие, физический вред, семья, преступление, участники, женщина, понятие;

DOMESTIC VIOLENCE OR VIOLENCE IN THE FAMILY?

In recent years, the problem of violence against women has been discussed at the international and national levels. According to international law, violence against women is one of the barriers to achieving the goals of equality, human rights and fundamental freedoms. In the Republic of Tajikistan, domestic violence manifests itself in various forms, each of which has its own significance. In this article, the author discusses the terms used in the analysis of acts of a violent nature and the classification of participants in such relationships. It is also suggested that all terms, regardless of their various aspects, be used interchangeably, and that domestic violence be defined as the intentional actions of one family member (using a broad interpretation of family members) in relation to another (regardless of their cohabitation and location), its members, which may cause physical or psychological harm to the victim.

Keywords: violence, psychological trauma, bodily harm, family, crime, participants, women, concept.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гафорова Шахноза Абдуҷабборовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи криминалистика ва экспертизаи судӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **985-76-66-66**

Сведения об авторе: *Гафорова Шахноза Абдуҷабборовна* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры криминалистики и судебной экспертизы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Телефон: **985-76-66-66**

Information about the author: *Gaforova Shakhnoza Abdujabborovna* - Tajik National University, applicant for the Department of Criminalistics and Forensic Science. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki prospect, 17. Phone: **985-76-66-66**

УДК347.167

ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ НИКОҲӢ-ОИЛАВӢ ТИБҚИ САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ ИСЛОМӢ

Аминҷонов А.Х.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Муносибатҳои никоҳӣ-оилавӣ дар ҳуқуқи исломӣ ҳам тавассути Қуръону ҳадис ва ҳам тавассути дигар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ мавриди танзим қарор дода шуда, ба масъалаи бастании никоҳ, ҳуқуқи уҳдадорӣҳои ҳамсарон, манфиатҳои никоҳ, тарбияи фарзандон ва ташкилу ҳифзи оила диққати махсус равана карда шудааст. Яке аз хусусиятҳои муҳимми танзими ин гурӯҳи муносибатҳо на ба сифати ҳуқуқ, балки чун уҳдадорӣ муқаррар намудани бастании никоҳ мебошад, ки чунин талабот аз китоби Қуръон бармеояд, дар ояти 32 сураи “Нур” чунин оварда шудааст: “Ва, албатта, бояд мардон бе зан ва занон бе шавҳар (намонанд) ва канизон ва бандагонӣ худро ба никоҳи якдигар дароваред (то миёни муъминин мард бе зан ва зан бе шавҳар боқӣ намонад ва аз фақирӣ матарсед, ки), агар мард ва зане фақиранд, Худо бо лутфи худ онро бе ниёз ва мустағнӣ мегардонад” [4].

Ин оятро А.Ф. Холиқов шарҳ дода, менависад: “Дар ояти мазкур се талаботи ҳуқуқии мустақил оиди никоҳ нисбат ба муъминон оварда шудааст. 1) бояд ҳатман ҳамаи занҳо ва мардон баъд аз ба балоғат расидан ба ақди никоҳ дароянд; 2) соҳибони бандагон ва канизон уҳдадоранд, тобеони худро ба ақди никоҳ дароранд; 3) камбағалон ва нодорон низ камбағалӣ ва нодориро монеи никоҳ нанамоянд. Ба ақди никоҳ дароянд, ки ин ақд барои онҳо низ шарт аст” [11,с.194]. Воқеан, оят дорои се талаботи ҳуқуқӣ ва шарҳи он бамаврид аст. Аммо набояд фаромӯш кард, ки ба онҳое, ки василаи никоҳ намеёбанд, сабр қардан тавсия шудааст. Василайи никоҳ наёфтани метавонад ҳам ҳамсари муносиб наёфтани ва ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ камбудӣ доштан бошад. Аз ин рӯ, камбағалон ҳуқуқ доранд то муҳайё қардани шароит аз бастании никоҳ худдорӣ намоянд. Тасдиқи ин гуфтаҳо ояти 33-и сураи “Нур” мебошад: “Ва онон, ки василаи никоҳ наёбанд, бояд сифати нафс пеша қунанд, то Худо онҳоро ба лутфи худ бениёз гардонад” [5].

Тибқи нишондодҳои Қуръон, мо дар бораи миқдори занҳо дар никоҳ сухан ронда метавонем. Мард дар як вақт метавонад бо чор зан ақди никоҳ бандад, дар ин бора қариб ҳамаи имомҳо навиштаанд. Албатта, доштани чор зан на уҳдадорӣи мард, балки ҳуқуқи ўст. Чунончи, Қуръон ба мард ба гирифтани чор зан танҳо ба шарте, ки ў нисбати ҳамаи занҳо одилона муносибат намояд, иҷозат медиҳад, дар акси ҳол мардро ҷазои саҳт интизор аст. Албатта, маҳдудқунандаи муҳимми ин ҳуқуқ муносибати одилона бо занҳо

мебошад. Дар ояти 3 сураи “Нисо” гуфта шудааст: “Агар битарсед, ки мабодо роҷеъ ба ятимон муурооти адлу дод накунад, пас он кас аз занонро ба никоҳи худ оред, ки шуморо неку ва муносиб бо адолат аст, ду ё се ё чаҳор (на бештар). Ва агар битарсед, ки ба онҳо аз роҳи адолат рафтор карда натавонед, якеро (занро) интиҳоб кунед, ки ин ба адолат наздиктар буда, тарки ситамкорист...” [6]. Баъзе фақеҳони муосири исломӣ қайд мекунанд, ки бо мақсади ҳалли як қатор масоили шахсӣ ва ҷамъиятии инсон ислом ба бисёрникоҳӣ иҷозат медиҳад. Ба назари онҳо ислом тарзи ҳаётест мувофику муносиби табиат ва он бояд ба каму кост ҳамаи масоили дар назди одамон гузошташударо ҳал намояд. Ин хусусияти исломро возеҳтар дар масъалаи бисёрникоҳӣ аз дидгоҳи онҳо мушоҳида кардан мумкин аст. Ислом бо мақсади ҳал кардани масъалаҳои мушкили шахсӣ ва ҷамъиятӣ бисёрникоҳиро ҷоиз донистааст, мегӯянд онҳо*.

Аз сабаби он ки ислом дар ҷомеаи ғайриозод пайдо шуда, аз миёни ҷамоаҳои синфӣ, ки қишрҳои мухталифи озод ва ғайриозодро доро буд убур кардааст ва дар паҳнои тафаккури он рушд намудааст, меъёрҳои ҳуқуқи он дар масъалаи никоҳ ва талоқ ба ин категорияҳо низ бахшида шудаанд. Бинобар ин, омӯзиши чунин вазъи никоҳ, одатан, на барои таҷрибабардорӣ, балки бештар аз он ба хоҳири пурра кардани хоҳири ҳуқуқӣ ва воқеияти таърихӣ вазъи ҳуқуқи исломӣ ногузир мебошад.

Дар хусуси миқдори занҳое, ки қишрҳои мухталифи ҷомеа дошта метавонанд, дар сарчашмаҳои исломӣ фикри ягона вучуд надорад, мисол дар масъалаи теъдоди зани ғуломон, А. Холиқов чунин мулоҳизаронӣ мекунад: “Дар Қуръон роҷеъ ба шумораи занҳое, ки бояд ғуломон ва ғайриозодон ҳуқуқ дошта бошанд, чизе гуфта нашудааст. Мақтабҳои ҳуқуқӣ роҷеъ ба ин масъала ақидаҳои гуногун доранд. Аз ҷумла ҳанафиён бо назардошти қиёс муқаррар кардаанд, ки ғуломон метавонанд танҳо ду зан гиранд. Қиёси онҳо бо он (ҳукм) асоснок мегардад, ки чун ғуломон нисфи ҳуқуқҳои озодонро доранд, ин ба ҳуқуқҳои оилавию никоҳӣ низ тааллуқ дорад. Пас, агар тибқи ояти 3 сураи “Нисо” озодон ҳуқуқи чаҳор зан гирифтаанд дошта бошанд, пас ғуломон нисфи он, яъне ҳуқуқи ду зан гирифтаанд доранд” [11, с.195].

Дар байни муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳадис онҳоро мавриди танзим қарор медиҳад, муносибатҳои оилавӣ – никоҳӣ мавқеи назаррасро ишғол мекунанд. Ҳадис нисбат ба дигар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ муносибатҳои оилавию муқаррар мавриди танзим қарор дода, дар аксари мавридҳо асосгузори институтҳои ҷудогонаи ин соҳаи ҳуқуқ баромад мекунад. Аз ҷумла, дар муайян намудан ва танзими институтҳои оилавии “никоҳ” “талоқ” нақши ҳадис ҳамчун манбаи ҳуқуқӣ ивазнашаванда аст. Яке аз хусусиятҳои хосси ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ, ки онро аз дигар соҳаҳои ҳуқуқи исломӣ фарқ мекунанд, ба ғайри он ки вай дорои предмет ва услуби махсус аст, боз дар он зоҳир мегардад, ки ин соҳаи ҳуқуқ дар таҳти таъсир ва нуфӯзи ҳуқуқи одатӣ қарор дорад. Ин нуқта хеле бамаврид қайд шудааст, ки ҳуқуқи одатӣ, пеш аз ҳама, нуфузи қалонро ба соҳаҳои ҳуқуқи оилавӣ ва маданияти ислом нигоҳ доштааст. Чунин хусусиятро дар худ таҷассум намудани соҳаи ҳуқуқи оилавӣ дар ҳадис чунин муқаррар шудааст: “Никоҳ мувофиқи урф ва одатҳо баста мешавад” [10]. Ҳамин тавр, дар ҳадиси мазкур муқаррар мешавад, ки никоҳ дар ислом мутобиқи одатҳои қаблӣ, ки пешиниён мебастанд, идома меёбад. Фақеҳони суннӣ бар ин ақидаанд, ки маншаи пайдоиши никоҳ ҳамчун аҳди ҳуқуқӣ аз суннати Пайғамбар (с) сарчашма мегирад. Далели ҳукми онҳо дар ҳадис асоснок карда мешавад. “Никоҳ аз одати ман аст, ҳар кӣ дар одати ман нест, аз уммати ман нест” [9, с.193-200]. Дар ҳадиси мазкур асосгузори ислом муқаррар мекунад, ки ҳар як мусалмон бояд ҳатман ба аҳди никоҳ дарояд ва оиларо ташкил кунад, дар акси ҳол ӯ аз уммати Пайғамбари ислом (с) шуда наметавонад.

Дар ҳадиси дигар омадааст: “Эй ҷавон издивоҷ кун ва аз зино бипарҳез, ки зино решаи имонро бармеканад”.

Дар заминаи андешаҳои олимони ва таҷрибаи ҳаётӣ метавон гуфт, ки дар никоҳ чунин манфиатҳо барои инсон нуҳуфтаанд: қабл аз ҳама аз фасоди ахлоқӣ нигоҳ дошта, ҷомеаро аз амали номатлуб (зино) нигоҳ медорад, бо сабаби никоҳ насли башар аз завоҷ ва қатъ шудан наҷот меёбад, бо сабаби никоҳ шахсони ҷудогона ва дар маҷмӯъ тамоми ҷомеа аз ҳаром (зино) ва махсусан, аз бемориҳои сироятӣ (аз қабилҳои ВИЧ/СПИД) дар амон мемонанд, никоҳ наслҳоро аз омехтагии насабӣ нигоҳ медорад, ба сабаби никоҳ оила бунёд ёфта, танзими оила сабаби танзим ва оромии амнияти зинаҳои ҷомеа қарор мегирад, никоҳ байни табақаҳо ва гурӯҳҳо, миллатҳои мухталиф риштаи қаробат ва ҳешовандиро пайваста, муносибатҳои ҷомеаҳои мухталифи инсониро тақвият медиҳад,

* Олимони шинохтаи фикри исломӣ Имом Абӯҳанифа, Имом Абӯюсуф, Бурҳониддини Марғелонӣ, Тоҷӣ Шариа ва дигарон чунин назарро доро мебошанд.

никоҳ барои тарбияи насли солим ва танзими умури хонаводагӣ ба дӯши никоҳшавандагон масъулият мегузорад ва ин масъулияти зану шавҳар дар тарбияи фарзандони ҷисман ва рӯҳан солим, барои ислоҳи ҷомеаи солим ва дорои ахлоқи неку зиёд таъсиргузор аст, дар роҳи сарф ва харчи иқтисодии хонавода низом ба вучуд меорад.

Дар ҳадисҳо муносибати зан ва мард дар оиладорӣ ҳамаҷониба мавриди танзим қарор гирифта, дар онҳо зикр шудааст, ки оила чун ҷузъи хурдтарини ҷомеа, пеш аз ҳама, дар ҳамдигарфаҳмию ҳурмату эҳтироми тарафайн устувор бошад.

Оила ҳамчун ҷузъи маънавии олами зинда наметавонад аз фарозу нишебҳо, шикасту рехтҳо, пирӯзию ноқомӣҳо мустасно бошад. Дар оила шодӣ ҳаст, ғам ҳаст, сабзиш ҳаст, ҳазон ҳаст, гармою сармо ҳаст. Танҳо бурдборӣ, ба якдигар тақия карда ба муваффақиятҳо саргарм нашуда, аз ноқомӣҳо ноумед нагарданд, ба харчу сарфи беҳуда дар оила роҳ надодан боиси он шуда метавонад, ки зану шавҳар ва фарзандони онҳо дар шароити оилаи солим хушбахтона зиндагӣ кунанд.

Устуворию мурағатҳои ҷомеа аз устуворию мурағатҳои оила вобаста аст. Ба даст гирифтани чунин оила, ниғадошти чунин тартибот воқеан бе ҳаққи баробару адолатноки тарафайн, ки дар уҳдадорӣҳо зану шавҳар асос ёфтааст, номумкин аст. Чунин зербиноро Пайғамбари ислом (с) хуб дарк намуда, дар ҳадисе, ки дар маҷмӯаи Тирмизӣ дар боби никоҳ аз номи Умар ибни Аббос оварда шудааст, таъкид кардааст: “Шумо бар занонатон ҳақке доред ва занони шумо бар шумо ҳақке доранд”.

Дар ҳадиси дигар, ки дар маҷмӯаи Абудовуди Сичистонӣ аз номи Муовия бинни Ҳайдат ривоят шудааст, омадааст: “Ё Расулulloҳ (с), занони мо бар мо чӣ ҳақке доранд. Фармуд: Ин ки чун таом хурдӣ, таомашон диҳӣ ва чун либос пӯшӣ, либос бипӯшонӣ ва ба сурати зан сила мазан ва ба ӯ нагӯ Худо туро зишт созад ва ҷуз дар хона аз ӯ дурӣ макун, яъне ҳар гоҳ хости барои таъдибаш аз ӯ дурӣ кунӣ, тарки ҳамбистариашро ҷуз дар хона макун”. Дар ҳадиси мазкур аниқ ва равшан доираи рафтору уҳдадорӣҳои мард дар муқобили зан нишон дода шуда, ҳудудҳои ҳуқуқи мард аниқ шудааст [11, с.192].

Ҳимояи ҳаққи зан аксаран дар ҳадисҳо тарозуеро мемонад, ки тавассути он адлу адолат, муъминию нақомии мардонро муайян мекунад. Дар ҳадис омада: «Бехтарини шумо онҳоеанд, ки ба занонашон равияи нақутар доранд».

Вобаста ба ин бо ибтиқори Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон соли 2015 соли оила эълон гардид ва садҳо ҷавонон аз оилаҳои камбизоат бо ташаббуси шахсони саховатманд оиладор карда шуданд, ки ин ба мустаҳкамшавии оилаҳо мусоидат мекунад [8].

Шариат аз зану шавҳар талаб мекунад, ки муносибати байни онҳо хуб бошад, онҳо ҳаёти оилавии худро дар асоси ҳамдигарфаҳмӣ, эҳтироми ҳуқуқҳои ҳамдигар, иҷрои вазифаҳои оилавӣ ба роҳ монанд. Ҳатто дар ҳолати мавҷуд набудани муҳаббат байни ҳамсарон онҳо набояд ба ҳамдигар кинаву адоват дошта бошанд, балки бояд нисбати ҳамдигар пуртоқатиро ихтиёр кунанд.

АДАБИЁТ

1. Ал-Бухари Муҳаммад ибн Исмаил. Обычаи и приличия в Исламе. Хадисы Пророка о правилах поведения. –СПБ.: Диля, 2009.
2. Боқизода А. Фикҳи исломӣ бар асоси мазҳаби ҳанафӣ. –Лохур, 2011. – 798с.
3. Имом Абузакариё Яҳё ибни Шарафи Нававии Димишқӣ. Риёз -ас- солиҳин. -Порис, Лохур, 1993. -Ҷ.1. -С. 256.
4. Қуръони маҷид. Сураи “Нур”, ояти 32 / Тарҷумаи А. Оятӣ. -Техрон, 1371х.
5. Қуръони маҷид. Сураи “Нур”, ояти 33 / Тарҷумаи А. Оятӣ. -Техрон, 1371х.
6. Қуръони карим, сураи “Нисо”, ояти 3.
7. Мухтасари тафсири Қуръони карим / аз рӯи “Тафсири Хусайнӣ” ва “Тафсир ал- имомайн ал-ҷалолойн”. -Душанбе, 1992.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январи соли 2015.
9. Самарқандӣ Ҷалолоддин Муҳаммад ибни Абӯбақр. Шарҳи мухтасари виқоя / Самарқандӣ Ҷалолоддин Муҳаммад ибни Абӯбақр. -Лакхнав, 1895
10. Убайдулло ибни Масъуд Тоҷи Шариа. Мухтасар ал-виқоя ф-ил масоил ал-ҳидоя. -Тошканд, 1990. -160 с. (арабӣ).
11. Холиқов, А.Ф. Ҳуқуқи исломӣ. –Душанбе: Эр-граф, 2010. -473 с.

ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ НИКОҲИ-ОИЛАВИ ТИБҚИ САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ ИСЛОМӢ

Муносибатҳои ҳуқуқи никоҳи-оилавӣ ҳанӯз аз замони қадим дар ҷомеа масъалаи муҳим ва проблемавӣ буда, то имрӯз ин муносибатҳо мушкилоту печидагӣҳои ба худ хосро доро мебошанд. Ҳуқуқи исломӣ баробари нузули худ ба ин масъала диққати хосро равона карда, тавассути сарчашмаҳои ҳуқуқи худ ин муносибатҳоро мавриди танзим қарор додааст. Занону мардонро ба бастани никоҳ уҳдадор намуда, дар муносибатҳои никоҳи-оилавӣ ба онҳо ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои муайянро воғузур намудааст. Дар муқаррар намудани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои аз никоҳ бавучудоянда нақши Қуръон ва ҳадис ҳамчун сарчашмаи асосӣ

ивазнашаванда буда, меъёрҳои онҳо тарафҳои никоҳро асосан ба эҳтироми ҳамдигар, устувор нигоҳ доштани оила ва тарбияи фарзандон уҳдадор намудааст.

Калидвожаҳо: Куръон, оят, ҳадис, никоҳ, оила, фарзанд, зан, шавҳар, ҳуқуқи исломӣ, бисёрникоҳӣ, урфу одат, шариат, муносибатҳои никоҳӣ-оилавӣ, уҳдадорӣ.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРАВОВЫХ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СООТВЕТСТВИИ С ИСТОЧНИКАМИ ИСЛАМСКОГО ПРАВА

Правовые брачно-семейные отношения ещё с древних времён являлись актуальной проблемой в обществе и до сих пор эти отношения сложны и запутанны. Исламское право с момента своего возникновения уделяло особое внимание этой проблеме, посредством своих правовых источников регулировало эти отношения. Женщины и мужчины, в брачно-семейных отношениях имеют определённые права и обязанности. В установлении прав и обязанностей, возникающих из брака, роль Корана и хадисов, как основных источников, неизменяема, их нормы вынуждают стороны брака в основном к взаимному уважению, устойчивому сохранению семьи и правильному воспитанию детей.

Ключевые слова: Коран, аят, хадис, брак, семья, дети, жена, муж, исламское право, многобрачие, обычаи и традиции, шариат, брачно-семейное отношение.

REGULATION OF LEGAL MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS IN ACCORDANCE WITH THE SOURCES OF ISLAMIC LAW

Since ancient times, legal marriage and family relations has been an urgent problem in society, and until now these relations are complex and confusing. Since its inception, Islamic law has paid special attention to this problem, regulating these relations through its legal sources. Obliging women and men to enter into marriage, in marriage and family relations gives them certain rights and obligations. In establishing the rights and obligations arising from marriage, the role of the Qur'an and hadiths, as the main sources, is unchangeable; their norms force the parties to the marriage mainly towards mutual respect, sustainable preservation of the family and the correct upbringing of children.

Keywords: Koran, ayat, hadith, marriage, family, children, wife, husband, Islamic law, polygamy, customs and traditions, Sharia, marriage and family relations, commitment, adultery.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аминҷонов Абдураззоқ Худойшукуровиҷ* – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, омӯзгори кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67. Телефон: **(+992) 933-79-80-84**

Сведения об авторе: *Аминҷонов Абдураззоқ Худойшукуровиҷ* –Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кандидат юридических наук, преподавателькафедры прав человека и сравнительного правоведения. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Айна, 67. Телефон: **933-79-80-84**

Information about the author: *Aminjonov Abdurazzok Khudoysshukurovich* –Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Candidate of Law, Lecturer at the Department of Human Rights and Comparative Law. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Aini street, 67. Phone: **(+992) 933-79-80-84**

УДК: 340.12

ПРОБЛЕМАҲОИ УМУМИИ ЭЪТИБОРНОКИИ СОЗИШНОМАИ АРБИТРАЖӢ

Абдуллозода Зебониссо Файзулло

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи. А. Баҳоваддинови АМИТ

Дар ибтидо, вақте ки дар назди арбитраж ва ё судҳои давлатӣ масъалаи боэтибории созишномаи арбитражӣ ба миён меояд, муайян намудани марҳилаҳои баррасии он амали зарур ва мантиқӣ ба назар менамояд. Якум, дар назди арбитражҳо вазифаи муайян намудани эътиборнокии созишномаи арбитражӣ гузошта мешавад. Агар яке аз тарафҳо ихтдор намояд, ки то пешниҳод гардидани аризае якум, аз рӯйи моҳияти баҳс суди ҳақамӣ ваколати дахлдор надорад, суди ҳақамӣ ба таври мустақилона оид ба ваколати худ, аз ҷумла дар бораи дилхоҳ эътирозҳо роҷеъ ба мавҷудият ва ё эътиборнокии созишномаи арбитражӣ қарор мебарорад. Тавзеҳоти арбитражӣ, ки қисми шартнома мебошад, бояд чун созишнома, ки аз дигар шартҳои шартнома вобастагӣ надорад, тафсир карда шавад. Бароварда шудани қарори арбитражӣ оид ба безътибор будани шартнома «худ ба худ боиси безътибор гардидани созишномаи арбитражӣ намегардад»[5]. Таъйиноти асосии созишномаи арбитражӣ, ки дар натиҷаи ихтдори иродаи тарафҳо ба миён меояд, ба арбитраж додани ваколат ба ҳисоб меравад ва ҳамин тавр доираи ваколатҳои ба арбитраж воғузоргардида, инчунин, аз ҷониби тарафҳо дар созишнома муайян карда мешавад. Ба ибораи дигар тавассути созишномаи арбитражӣ мумкин аст ба натиҷаи деррогатсионӣ расид, яъне доираи баҳсҳои бо он фарогирифташавандаро аз юрисдиксияи судҳои давлатӣ истисно намуд [1]. Конвенсияи аврупоӣ инчунин мушаххас менамояд, ки «аз ҷониби яке аз тарафҳо бинобар надоштани тобеияти судӣ рад кардани суди арбитражӣ бояд на дертар аз ҳолати аз ҷониби тарафи дахлдор пешниҳод гардидани аризае даъвогӣ ва ё ихтдори норозигӣ аз рӯйи моҳияти парванда пешниҳод гардад, агар ин радкунӣ ба ҷой

надоштан ва ё бозътибории созишномаи арбитражӣ асос ёфта бошад» [7]. Дар чунин ҳолат суди арбитражӣ метавонад оид ба масъалаи ваколати худ ва ё роҷеъ ба ҷой доштани созишномаи арбитражӣ ва ё бозътибории он, инчунин, аҳде, ки қисми таркибии онро ин созишнома ташкил медиҳад, қарор қабул намояд.

Вақте ки ҳалли масъалаи бозътибории созишномаи арбитражӣ зарур дониста мешавад, ҳолате мебошад, ки яке аз тарафҳо аз рӯи моҳияти баҳс ба суди давлатӣ даъво пешниҳод менамояд, ҳолати дигар ба шумор меравад. Дар ин ҳолат, агар даъво оид ба масъалае, ки тарафҳо роҷеъ ба он созишнома бастаанд, пешниҳод гардад, суд бояд мувофиқи Конвенсияи Нью-Йорк тибқи дархости яке аз тарафҳо, онҳоро ба арбитраж раво намояд [8]. Агар суд муайян намояд, ки созишномаи арбитражӣ бозътибор аст, эътиборашро аз даст додааст ва ё иҷро карда намешавад, таъмини амали болозикр ғайриимкон мегардад. Муқаррароти монанд дар моддаи 14 Қонун ҚТ "Дар бораи арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ" (минбаъд Қонуни оид ба АБТ) пешбинӣ гардидааст [2].

Дар Қонун оид ба АБТ (мод. 47) муқаррарот ҷой дорад, ки тибқи он ҳалномаи арбитражӣ ниҳой мебошад. Чунин ҳалномаи ниҳоии арбитражӣ бекор шуда наметавонад, яъне бинобар бозътибории созишномаи арбитражӣ мавриди баҳс қарор намегирад. Айни замон, яқинан, пешгӯӣ кардани он, ки ин муқаррарот дар таҷриба ба кадом натиҷаҳо оварда мерасонанд, мушкил аст, аммо тахмин кардан мумкин аст, ки ин гуна меъёрҳои муосир дар қонунгузорӣ бо мақсади ҷолибияти баррасии ҳакамӣ мустаҳкам карда шудаанд. Вале бояд дар назар дошт, ки эҳтимолияти «норозигии» тараф (тарафҳо) бо қарори суди ҳакамӣ ҳама вақт, ҳатто агар дар созишнома, ниҳой будани қарори судӣ бевосита пешбинӣ гардида бошад ҳам, ҷой дорад. Бинобар мавҷуд набудани воситаҳои шикоят овардан аз болои қарор тарафҳо, ногузир роҳҳои нави изҳори норозигии хешро ҷустуҷӯ менамоянд.

Ниҳоятан, масъалаи бозътибории созишномаи арбитражӣ, ки дар ҳолатҳои пешбиниамудаи моддаи V Конвенсияи Нью-Йорк рад намудани онҳо имконпазир мебошад [3], дар марҳилаи эътироф ва мавриди иҷро қарор додани созишномаи арбитражӣ [4] ҷой дорад. Аз ҷумла, аз ҷониби тарафе, ки ба муқобилаш қарор қабул гардидааст, пешниҳод шудани далелҳои бозътибории созишномаи арбитражӣ тибқи қонуне, ки тарафҳо созишномаро пойбанди он намуда буданд ва ё тибқи қонуни давлате, ки дар он ҷо қарор қабул гардидааст, агар чунин муқаррарот ҷой надошта бошад, ба чунин асосҳо дохил мешавад. Муқаррароти монанд айнан дар моддаи 36 (1) (a) (i) Қонуни намунавӣ пешбинӣ гардидаанд [9].

Муҳаққиқони ибтидоии ин масъала қайд намудаанд, ки бозътибории созишномаи арбитражӣ тибқи ҳуқуқи нисбати он татбиқшаванда дар асоси моддаи V (1) (a) Конвенсияи Нью-Йорк дар бисёр ҳолатҳои кам мавриди баҳс қарор гирифтааст. Зиёда аз ин, вақте ки чунин ҳолатҳо ба амал меоманд, дар ҳолатҳои бисёр кам ин гуна асос дар баррасӣ ба инobat гирифта мешуд [10]. Изҳороти мазкур дигар мубрам ва дуруст ба шумор намераванд. Дар айни замон, таҷрибаи ҳуқуқтатбиқнамоӣ аз ҷой доштани ҳаҷми назарраси асосҳои моддӣ барои мавриди баҳс қарор додани бозътибории созишномаҳои арбитражи байналмилалӣ шаҳодат медиҳад [11].

Ҳолатҳои бозътибории созишномаҳо бинобар асосҳои умумие, ки нисбати шартномаҳо татбиқ мегарданд (барои мисол хато, гумроҳӣ, фиреб, бевичдонӣ, зӯрварӣ, таҳдид ва ғайраҳо), тибқи категорияҳои бозътибории моддӣ созишномаҳои арбитражӣ, ки дар конвенсияҳо ва санадҳои арбитражҳои миллии нисбатан пешрафта ҷой доранд, кам ба назар мерасанд. Ин асосҳои бозътибор донишҷӯи созишномаи арбитражӣ истисноӣ мебошанд, яъне тафсири маҳдудкунандаи онҳо аз принсипи эҳтимолияти бозътибории (ҳақонияти) созишномаи арбитражӣ бармеоянд.

Зимнан, бозътибории моддӣ бояд бо дарназардошти чанд омилҳои мазкур баҳо дода шавад. Якум, дар ин робита мушкилиҳое ҷой доранд, ки бо проблемаҳои дар ҳуқуқи шартномавӣ ҷойдошта айнавт доранд. Тавре ки қаблан зикр гардид, созишномаи арбитражӣ инчунин шартнома мебошад ва асосҳои умумии бозътибории шартномаҳо нисбати он паҳн мегарданд. Ин асосҳо аз сабаби дар созишномаи арбитражӣ ҷой доштани элементи хориҷӣ аҳамияти зиёдтарро касб менамоянд. Дуюм, ин асосҳо қобилияти ҳуқуқдорӣ дахлдори тарафҳои созишномаи арбитражӣ, ба ном «тобеияти арбитражи субъективӣ», маҷмӯи категорияҳои, ки ба изҳори ихтиёрии ирода, ба ибораи дигар нуқсҳои ирода (маҷбуркунӣ, ба гумроҳӣ бурдан, хато ва амсоли инҳо)-ро дар бар мегирад. Сеюм, ин имконпазирии баҳс ҳамчун мавзӯи баррасии арбитражи ба ном «тобеияти арбитражи объективӣ» мебошад. Дар баъзе қонунгузориҳо қоидаҳои махсус оид ба бозътибории созишномаҳои арбитражӣ дар мафҳуми «доктринаи тобеияти

гайриарбитражӣ» инъикоси худро ёфтаанд. Ба андешаи Нестеренко А.В., истилоҳи «тобеияти арбитражӣ» (аз калимаи англисии *arbitrability*) новобаста аз он, ки гайрирасмӣ буда, дар қонунгузорӣ мустақкам нагардидааст, дар адабиётҳо барои ишора намудани имконияти ба баррасии судҳои ҳақамӣ, яъне судҳои гайридавлатии арбитражӣ супоридани ин ва ё он баҳс ба таври васеъ истифода мегардад. Илова бар ин, тобеияти арбитражӣ дар иҷроиши қарорҳои судҳои ҳақамӣ, ки аз рӯи баҳсҳои мушаххас бароварда мешаванд, меъёри муҳим мебошанд [6].

Илова бар ин, унсурҳои гайриқонунӣ ва зиддиҳуқуқӣ - унсурҳои муҳими боэътибории созишномаи арбитражӣ мебошанд, ки бояд, бешак ба онҳо тавачҷӯҳ кард. Инчунин дар алоҳидагӣ баррасӣ намудани оқибатҳои даст кашидан аз ҳуқуқ ба арбитраж зарур шуморида мешавад.

Аз мафҳуми созишномаи арбитражи «беэтибор» бояд мафҳуми созишномаи «гайриқонунӣ» - созишномае, ки дар фазои ҳуқуқӣ умуман ҷой надорад, фарқ карда шавад. Агар муҳокимаронӣ дар доираи назарияи шартномавӣ идома ёбад, пас тафовути асосӣ дар он аст, ки созишномаи арбитражӣ бастанашуда эътироф карда мешавад, агар тарафҳо ба созиш наомада бошанд.

Тавассути тафсири меъёрҳои миллӣ ва байналмилалӣ оид ба ҷой доштани зарурати риояи шакли ҳатти созишномаи арбитражӣ хулоса баровардан мумкин аст. Яъне, моддаи II (1) Конвенсияи Нью-Йорк «созишномаи ҳаттиро эътироф менамояд» ва он дар ҳолати риоя нашудани ин шакли шартнома ба сифати оқибат худ аз худ боэътибории созишномаи арбитражиро пешбинӣ наменамаяд. Ҳолати дигар он аст, ки тавассути тафсири мушаххас ин ва ё он оқибатҳои ҳуқуқии риоя нагардидани шартҳо бояд баррасӣ карда шаванд. Зиёда аз ин, қайд кардани муқаррароти моддаи V 1 (а) Конвенсияи Нью-Йорк, ки асоси муҳим, вале на танҳо асоси ягонаи рад кардани эътироф ва иҷрои қарорҳои арбитражӣ аз рӯи мазмуни боэътибории моддии созишномаҳои арбитражиро пешбинӣ менамояд, аз ҷумла гайри қобили амал будани тарафҳои созишнома тибқи ҳуқуқи татбиқшаванда, яъне ҷунин хулоса кардан мумкин аст, ки барои боэътибории созишномаи арбитражӣ ва минбаъд имкони эътироф ва иҷрои самараноки қарори арбитражӣ қобилияти амалкунии тарафҳо зарур доништа мешавад. Аммо ба муқаррароти мушаххаси моддӣ-ҳуқуқии муайянкундаи боэътибории созишномаи арбитражӣ, ки бояд тибқи ҳуқуқи моддии татбиқшавандаи интихобнамудаи тарафҳо ва ё тибқи қонуни ҷойи бароварда шудани қарор ҳал карда шавад, тавачҷӯҳ зоҳир намудан зарур аст, агар ҷунин қарор бароварда нашуда бошад.

АДАБИЁТ

1. Бободжонзода И.Х., Бадалов А.М. Правовая природа международного коммерческого арбитража и особенности правового регулирования. Журнал, Правовая жизнь. Апрель-июнь, 2020, №2 (30). С. 57-66; Бободжонзода И.Х. Понятие публичного порядка в правовой системе Республики Таджикистан. Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: анализ тенденций и перспектив развития. VII Международная научно-практическая конференция, посвященная 25-летию Конституции Республики Таджикистан (Душанбе, 31 октября 2019г.) Ежегодный сборник докладов. Душанбе, 2019. С. 236-245; Бободжонзода И.Х. Арбитраж и современные альтернативные методы решения споров. Доклад на пятом национальном Форуме по верховенству закона в Таджикистане. Национальная библиотека Республики Таджикистан. 1 ноября 2019г. Душанбе, 2019; Костин А.А. Арбитражное соглашение// Международный коммерческий арбитраж. 2005. № 2. С. 5.
2. Закон РТ от 18 марта 2015 г. № 1183 "О Международном коммерческом арбитраже" Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2015 г., №3, ст. 205.
3. Конвенция Организации Объединенных Наций о признании и приведении в исполнение иностранных арбитражных решений (заключена в г. Нью-Йорке в 1958 г.) – Вестник ВАС РФ. – N 8. – 1993 – Ст. V (1) (а).
4. Котельников А.Г. Правовая природа арбитражного соглашения и последствия его заключения: дис.... канд. юрид. наук.: Екатеринбург, 2008. С.169.
5. Менглиев Ш. Арбитражное рассмотрение внешнеэкономических споров. Душанбе "Эҷод". 2009. 412с.; Шонасридинов Н. Асосҳои ҳуқуқии ғайриарбитражи байналхалқии тиҷоратӣ. Васоити таълимӣ. Душанбе: Сино. 2007. – 76с.; Арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ. /Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З. – Душанбе: Деваштич, 2007. 157с; Бободжонзода И.Х., Бадалов А.М. Понятие и особенности правового регулирования международного коммерческого арбитража. Академический юридический журнал. №2 (34) 2020. – С. 105-110. Закон РТ от 18 марта 2015 г. № 1183 "О Международном коммерческом арбитраже" Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2015 г., №3, ст. 205.
6. Нестеренко А.В. Критерии арбитрабельности споров по законодательству Российской Федерации // Международный коммерческий арбитраж. 2005. N4. -С.28; Маковский А.Л., Карабельников Б.Р. Арбитрабельность споров: российский подход // Международный коммерческий арбитраж. 2004. N 3; Лобода А.И., Лобода Ю.В. Арбитрабельность споров и признание арбитражных соглашений в сфере международной морской перевозки грузов // Международный коммерческий арбитраж. 2006. N 1
7. Ст. V (3), Европейская конвенция о внешнеторговом арбитраже, Женева (Вместе с "Составом и характером деятельности специального комитета, указанного в статье IV Конвенции", "Списком торговых палат и других

- органов, препровожденным генеральному секретарю в соответствии с пунктом 6 статьи X"), 21.04.1961, СПС «Консультант Плюс», по состоянию на 20.10.2016).
8. Ст. II (3) Конвенция Организации Объединенных Наций о признании и приведении в исполнение иностранных арбитражных решений (Заключена в г. Нью-Йорке в 1958 г.). URL.: http://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/arbitration/NY-conv/XXII_1_r.pdf (дата обращения: 10.10.2020).
 9. Типовой закон ЮНСИТРАЛ о международном торговом арбитраже (принят в г. Нью-Йорке 21.06.1985 на 18-й сессии ЮНСИТРАЛ). URL.: http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/arbitration/1985Model_arbitration.html (дата обращения 10.11.2017).
 10. Van den Berg. The New York Arbitration Convention of 1958: Towards a Uniform Judicial. Interpretation. 1981. P. 282.
 11. G. Born. International Commercial Arbitration. 1981. P. 705.

ПРОБЛЕМАҲОИ УМУМИИ ЭЪТИБОРНОКИИ СОЗИШНОМАИ АРБИТРАЖӢ

Дар мақола дар бораи асосҳои умумии эътиборнокии созишномаи арбитражӣ сухан меравад. Таъйиноти асосии созишномаи арбитражӣ, ки дар натиҷаи изҳори иродаи тарафҳо ба миён меояд, ба арбитраж додани ваколат ба ҳисоб меравад ва ҳамин тавр доираи ваколатҳои ба арбитраж вогузоргардида, инчунин аз ҷониби тарафҳо дар созишнома муайян карда мешавад. Муаллиф қайд менамояд, ки масъалаи бозътибории созишномаи арбитражӣ, ки дар ҳолатҳои пешбининамудаи моддаи V Конвенсияи Нью-Йорк рад намудани онҳо имконпазир мебошад, дар марҳилаи эътироф ва мавриди иҷро қарор додани созишномаи арбитражӣ ҷой дорад. Аз ҷумла, аз ҷониби тарафе, ки ба муқобилаш қарор қабул гардидааст, пешниҳод шудани далелҳои бозътибории созишномаи арбитражӣ тибқи қонуне, ки тарафҳо созишномаро пойбанди он намуда буданд ва ё тибқи қонуни давлате, ки дар он ҷо қарор қабул гардидааст, агар чунин муқаррарот ҷой надошта бошад, ба чунин асосҳо дохил мешавад.

Калидвожаҳо: созишномаи арбитражӣ, муҳокимаи ҳақамӣ, тарафҳо, конвенсияҳои байналмилалӣ, қонунгузории миллий, асосҳои бозътибории созишномаи арбитражӣ, шартнома.

ОБЩИЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ АРБИТРАЖНОГО СОГЛАШЕНИЯ

В статье рассматриваются общие принципы действительности арбитражного соглашения. Основной целью арбитражного соглашения, возникающего в результате выражения воли сторон, является делегирование полномочий арбитражу и таким образом, объем полномочий, делегированных арбитражу, также определяется сторонами соглашения. Автор отмечает, что вопрос о действительности арбитражного соглашения, в котором может быть отказано в случаях, предусмотренных статьей V Нью-Йоркской конвенции, находится на стадии признания и исполнения арбитражного соглашения. В частности, противная сторона может предоставить доказательства недействительности арбитражного соглашения в соответствии с законом, с которым стороны заключили соглашение, или в соответствии с законодательством государства, в котором было принято решение, если такое положение не существует, входят в такие основания.

Ключевые слова: арбитражное соглашение, третейское разбирательства, стороны, международные конвенции, национальное законодательства, основания действительности арбитражного соглашения, договор.

GENERAL PROBLEMS OF VALIDITY OF AN ARBITRATION AGREEMENT

The article discusses the general principles of the validity of an arbitration agreement. The main purpose of an arbitration agreement arising from the expression of the will of the parties is to delegate authority to the arbitration, and thus the scope of authority delegated to arbitration is also determined by the parties to the agreement. The author notes that the question of the validity of the arbitration agreement, which can be refused in the cases provided for in Article V of the New York Convention, is at the stage of recognition and execution of the arbitration agreement. In particular, the opposing party may provide evidence of the invalidity of the arbitration agreement in accordance with the law with which the parties entered into the agreement, or in accordance with the legislation of the state in which the decision was made, if such a provision does not exist, are included in such grounds.

Keywords: arbitration agreement, arbitration proceedings, parties, international conventions, national legislation, grounds for validity of the arbitration agreement, contract.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллозода Зебониссо Файзулло* - Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи. А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, унвонҷӯй. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 33. E-mail: zebo.abdullozoda@bk.ru. Телефон: **901-50-50-55**

Сведения об авторе: *Абдуллозода Зебониссо Файзулло* – Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 33. E-mail: zebo.abdullozoda@bk.ru. Телефон: **901-50-50-55**

Information about the author: *Abdullozoda Zebonisso Faizullo* - Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A.Bakhovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan, applicant. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 33. E-mail: zebo.abdullozoda@bk.ru. Phone: **901-50-50-55**

Маҳмудов И.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иштироки прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ яке аз фишангҳои муҳимми таъмини қонуният ва кафолатҳои воқеии ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Заминаҳои ҳуқуқии иштироки прокурорро дар ин самт Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ҚТ) «Дар бораи мақомоти прокуратураи ҚТ», Кодекси муҳофизати ҷиноятии ҚТ, фармонҳои Прокурори генералии ҚТ «Дар бораи ташкили назорати прокурорӣ оид ба риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо ҳангоми таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ» (аз 15 феввали соли 2016, № 25) ва «Дар бораи пурзӯр намудани назорати прокурорӣ оид ба риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҷараёни пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва ба амал баровардани адолати судӣ» (аз 15 феввали соли 2016, № 30) ташкил медиҳанд.

Паҳлуҳои алоҳидаи масъалаи мазкур аз ҷониби олимону муҳаққиқон ва донишмандони тоҷик, аз қабили Абдуллоев Н.А., Искандаров З.Х., Раҳмон Ю.А., Абдуллоев П.С., Шаҳидуллозода М., Шарифзода Ф.Р., Раҳмадҷонзода Р.Р., Назиров Н., Муҳиддинов А.А. ва дигарон дар доираи монография, китобу васоити таълимӣ, мақолаҳои илмию фишурдаҳои мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, зимнан аз ҷониби онҳо андешаву назар оид ба мазмуну моҳияти давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ, инчунин таклифу тавсияҳои мушаххас дар мавриди такмили танзими ҳуқуқии давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ, таквияти иштироки прокурор ва назорати прокурорӣ дар ин давра пешниҳод шудаанд.

Аз ҷумла, дар мавриди аҳамияти муҳофизати давраи мазкур профессор Искандаров З.Х. таъкид менамояд, ки оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ чун давраи мустақили муҳофизати ҷиноятӣ аз рӯйи вазифа, иштирокчиён, доираи муайяни ҳаракатҳо ва ҳуҷҷатҳои муҳофизатӣ, расмиёт аз даврҳои дигари муҳофизати ҷиноятӣ фарқ мекунад. Ҳаддалимқон, саривақт, дуруст иҷро намудани вазифаи давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ шароит фароҳам меорад, ки таъйиноти муҳофизати судии ҷиноятӣ амалӣ карда шавад. Агар мо хоҳем, ки вазифаи муҳофизати ҷиноятӣ, ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон ва манфиати шахс, ҷомеаву давлат, ки аз ҷиноят ҷабр дидаанд; саривақт ва пурра ошкор намудани аъмоли ҷинояткорона; ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахси дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз айбдорӣ ва маҳкумнамоии беасос, ба иҷро расанд, дар ҳамин давра муносибат ба қор рӯякӣ набуда, бояд ҷиддӣ, ҳуҷҷатҳои қарор асоснок, қонунӣ ва дуруст бошанд. Вагарна таъмин намудани ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани маҳз шахсони гунаҳгор, саривақт аз ҷавобгарӣ озод намудани ашхоси бегуноҳ, ки таҳти таъқиботи ҷиноятӣ қарор дода шудаанд, ғайриимқон гашта, муҳофизати ҷиноятӣ таъйиноти худро ҳамчун тарзи маъруфи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иҷро расонида наметавонад [6,с.87-88].

Муаллифони китоби дарсии муҳофизати ҷиноятӣ (бо забони русӣ) бошанд, бар он назаранд, ки давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ боиси таҳриқи механизми бузурги муҳофизати ҷиноятӣ гашта, онро ба ҳаракат медарорад, заминаҳои ҳуқуқии анҷом додани амалҳои тафтишӣ ва муҳофизатиро барои дигар даврҳои муҳофизати ҷиноятӣ фароҳам меорад. Қонунӣ ва саривақт оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ манфиатҳои ҷомеаву давлат, инчунин ҳуқуқи ва манфиатҳои қонунии ҷабрдидаро аз ҷиноят ҳифз менамояд. Дар мавриди худ қонунӣ ва асоснок рафти қарор аз оғози парвандаи ҷиноятӣ низ кафолати таъмини ҳуқуқҳои шахсият ба ҳисоб рафта, ўро аз беасос ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан эмин нигоҳ медорад. Оғози парвандаи ҷиноятӣ ҳамзамон дорои аҳамияти зиёди муҳофизатӣ мебошад, зеро танҳо пас аз он аз рӯйи қоидаҳои умумӣ гузаронидани амалҳои муҳофизатӣ ва татбиқи чораҳои маҷбурқонии муҳофизати ҷиноятӣ имқонпазир мегардад [18,с.271].

Мувофиқи нуқтаи назари олими тоҷик Муҳиддинов А.А., давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ - марҳилаи нахустини муҳофизати судии ҷиноятӣ ба ҳисоб рафта, ҳангоми мавҷуд будани сабаб ва асосҳои қофӣ аз лаҳзаи ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ворид шудани хабарҳо дар бораи ҷиноятҳои тайёршаванда, содиршаванда ва содиршуда ба вуқӯъ меояд [12,с.300].

Оғози парвандаи ҷиноятӣ барои татбиқи чораҳои маҷбурқонии муҳофизатӣ ва дигар ҳолатҳои маҳдудқонии ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон имқон фароҳам меорад. Аз

ин рӯ, барои адолати судӣ ҳолатҳои ғайриқонунӣ ва беасос оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ, инчунин ғайриқонунӣ ва беасос рад кардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ яксон зиёновар буда, оқибатҳои якхелаи нгувордоранд [12,с.294-295].

Зимнан бояд қайд намуд, ки аз ҷониби олимони ватанӣ ҷиҳати такмили танзими ҳукукии давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ андешаву назарҳои қобили мулоҳиза баён шудаанд.

Аз ҷумла, олими соҳа Раҳмадҷонзода Р.Р. (Юлдошев Р.Р.) дар асоси таҳлили боби 17 КМҶ ҚТ, ки «Сабаб ва асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ» ном дорад, онро чандон ҳадафрас нашуморида, ба ҳулосае омадааст, ки он ниёз ба такмил дорад. Ба ин хотир пешниҳод менамояд, ки ба мақсади ислоҳ кардани камбудииҳои ҷойдошта номи боби 17 таҷдиди назар карда шуда, мазмуни моддаи 140 КМҶ ҚТ бошад, ба мисли моддаи 103 КМҶ ҚТ дар таҳрири соли 1961 мушаххас гардонидани шуда, ба он қисми иловагӣ ҳамроҳ карда шавад. Ба назари ӯ, амалисозии тавсияҳои мазкур метавонанд ба баланд бардоштани самаранокии меъёрҳои кодекс дар маҷмӯъ ва ҳамзамон самаранокии падидаи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ мусоидат намоянд [25,с.149].

Дар ҳамин ҳол Муҳиддинов А.А. вобаста ба масъалаи муҳлати ба прокурор пешниҳод намудани қарор дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ қайд менамояд, ки агар қарор дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ пас аз анҷом ёфтани рӯзи қарор қабул шуда бошад ва ҳолати таъхирнопазири аз рӯйи парванда татбиқ кардани ҷораҳои маҷбуриҳои мурофиавии ҷиноятӣ ҷой надошта бошанд (аз ҷумла дар рафти гузаронидани амалҳои тафтишӣ), ҳуҷҷатҳои мазкур метавонанд дар оғози рӯзи нави қарор пешниҳод шаванд [13,с.90].

Ба андешаи ӯ, бо дарназардошти эҳтиёҷоти амалия ва зарурати ба таври дахлдор мавриди танзими қонунӣ қарор додани масъалаи мазкур зарур аст, ки ба банди 1 моддаи 146 КМҶ ҚТ бо мазмуни зайл тағйирот ворид карда шавад: Ҳангоми мавҷуд будани сабаб ва асосҳои пешбиниқардаи моддаи 140 Кодекси мазкур таҳқиқбаранда, муфаттиш бо розигии прокурори назоратбаранда, инчунин прокурор дар доираи ваколатҳои мурофиавии бо кодекс пешбинишуда дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ қарор қабул мекунанд. Меъёри мазкур ба таври мушаххас дар банди 1 моддаи 146 КМҶ ҚР мустаҳкам шуда, барои ҳалли масъалаи мутобиқати назария бо амалияи оғози парвандаи ҷиноятӣ мусоидат менамояд [12,с.298].

Баъзе аз тақлифу пешниҳодҳо дар мавриди аҳамият ва такмили давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ ҳамзамон аз ҷониби дотсент Абдуллоев А.С. изҳор шудаанд [1].

Дар таҳқиқоти илмӣ замони муосир андешаву назари мухталифи олимони соҳаи мурофиавии ҷиноятӣ дар мавриди нигоҳ доштан ва ё хориҷ кардани давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ аз низоми давраҳои мурофиавии ҷиноятӣ ба назар мерасанд.

Ин масъала, пеш аз ҳама, ба он рабт дорад, ки дар натиҷаи амалисозии ислоҳоти қонунгузориҳои мурофиавии ҷиноятӣ дар баъзе аз кишварҳои пасошӯравӣ ва қабули кодексҳои нав давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ аз низоми давраҳои мурофиавии ҷиноятӣ хориҷ карда шудааст. Аз ҷумла, аз кодексҳои мурофиавии ҷиноятӣ кишварҳои соҳили Балтика – Латвия, Литва, Эстония, инчунин Украина, Қазоқистон ва Қирғизистон давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ бардошта шудааст.

Мувофиқи нуқтаи назари Раҳмадҷонзода Р.Р. (Юлдошев Р.Р.), оид ба мавзӯи баррасишаванда, аз як тараф, нигоҳ доштани давраи мазкур бо дарназардошти анъанаҳои шакли омехтаи мурофиавии ҷиноятӣ қобили қабул буда, аз дигар тараф, ба андешаи ӯ, тақдири минбаъдаи давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ дар зери таъсири амиқи тағйироти дигаргуниҳое, ки дар минтақа ва ҷаҳон дар қонунгузориҳои мурофиавии ҷиноятӣ бошиддат рӯйи қарор омада истодаанд, норавшан боқӣ мемонад. Дар иртибот бо масъалаи мавриди назар ӯ андеша дорад, ки ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ дар ин самт танҳо дар заминаи муҳокимаи фаъолна ва ҳамроҳанг сохтани ислоҳотҳои дар пай дошта имконпазир мегардад [25,с.150].

Муваққики Н.Назиров бар он назар аст, ки дар меъёрҳои КМҶ муҳолифат ҷой дошта, масъалаи муҳолифати меъёрҳои КМҶ аз давраи якум, яъне давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ ба назар мерасад. Гарчанде аз саршавии ин давра лаҳзаи саршавии қафолати мурофиавӣ ва татбиқи меъёрҳои ҳукукии ҷиноятӣ ва мурофиавии ҷиноятӣ ба миён меоянд [15,с.51].

Ҷ менависад, ки боби 17 ва моддаи 140 КМҶ ҚТ сабаб ва асоси оғози парвандаи ҷиноятиро мебоист ба танзим мебароварданд. Номи боб сабаб ва асосҳои оғози парвандаи ҷиноятиро пешбинӣ менамояд, аммо моддаи 140 ба ҷойи сабабҳо ва асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ, асосҳои оғози парвандаи ҷиноятиро муқаррар мекунанд ҳалос, мазмуни ин модда бошад, сабабҳои оғоз кардани парвандаро номбар мекунанд. Вале дар

бораи асоси оғоз парвандаи чиноятӣ чизе гуфта нашудааст. Дар , асоси оғоз кардани парвандаи чиноятӣ ин мавҷуд будани маълумоти кофии дар қонун пешбинишудааст, ки аломатҳои таркиби чиноятро муайян мекунад. Дар ҳолати рӯякӣ таҳлил кардани маводи аввалини воридшуда, он метавонад ба қабули қарори ғайриқонунӣ ва беасоси оғоз ва рад кардани оғози парвандаи чиноятӣ оварда расонад, ки ин дар ду ҳолат ҳам ба поймол намудани ҳуқуқи озодиҳои инсон мусоидат хоҳад кард [15,с.52-53].

Профессор Искандаров З.Х. вобаста ба масъалаи баррасишаванда низ бар ҳамин ақида аст. Аз ҷумла, мавсуф иброз мекоранд, ки мувофиқи таҳлилҳо оид ба оғоз намудани парвандаи чиноятӣ масъалаҳои ҳалталаб кам нестанд, чунончи: мутобиқати дохилии қисмҳои таркибии КМЧ ҚТ (қисм, фасл ва боб) оид ба оғоз намудани парвандаи чиноятӣ, возеҳу мухтасар ва фаҳмо будани меъёрҳои он; ба сифати асос пешбинӣ намудани сабаби оғоз кардани парвандаи чиноятӣ, ки ба дуруст иҷро намудани вазифаи муроғиати чиноятӣ мусоидат намекунад; теъдоди субъектоне, ки салоҳияти оғоз намудани парвандаи чиноятиро доранд, ҳаҷми салоҳияти онҳо оид ба оғоз намудани парвандаи чиноятӣ; тартиби оғоз кардани парвандаҳои чиноятӣ нисбат ба намудҳои алоҳидаи таъкибот; оид ба рад намудани парвандаи чиноятӣ ва диг.[6,с.89].

Андешаву назарҳои ҷойдошта ба он далелат мекунанд, ки дарвоқеъ Кодекси муроғиавии чиноятӣ ҚТ дар баҳши тақмили падидаи сабаб ва асоси оғози парвандаи чиноятӣ ба тақмил ниёз дорад.

Дар робита ба масъалаи маҳфуз нигоҳ доштан ва ё хориҷ кардани давраи оғози парвандаи чиноятӣ аз низоми давраҳои муроғиати чиноятӣ он нуқтаро ба инобат гирифтани зарур аст, ки оғози парвандаи чиноятӣ яке аз қафолатҳои муҳими таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои иштирокчиёни муроғиати ба ҳисоб рафта, ба бартараф намудани омилҳои худсарона поймол намудани ҳуқуқи инсон ва суиистифода намудани мақоми хизмати шахсони масъули мансабдор мусоидат менамояд. Азбаски дар натиҷаи оғози парвандаи чиноятӣ як қатор иштирокчиёни муроғиати чиноятӣ аз қабили гумонбаршуда, айбдоршаванда ва ҷабрдида ба миён омада, имкони маҳдуд кардани ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон ва зарурати татбиқи чораҳои маҷбуркунии муроғиавии чиноятӣ рӯйи қор меоянд, муҳим аст, ки ин амалҳо бо қафолатҳои муроғиавӣ таъмин карда шаванд. Аз ин рӯ, дар ҳоли ҳозир дар шароити қонунии рушди давлатдорӣ нигоҳ доштани давраи оғози парвандаи чиноятӣ, ҳамчун давраи мустақили муроғиати чиноятӣ, ки ба ҳалли вазифаҳои мушаххас нигаронида шудааст, дар қонунгузори муроғиавии чиноятӣ мувофиқи мақсад аст.

Дар мавриди аҳамият ва зарурати мавҷудияти давраи оғози парвандаи чиноятӣ олими шинохтаи рус Т.Н. Москалкова чунин менависад: «Мавҷуд будани ин давра худ қафолати пешгирӣ аз худсарӣ ва суиистифодаи шахсони мансабдор мебошад» [14,с.290].

Дар муроғиати чиноятӣ муносири Федератсияи Россия низ давраи оғози парвандаи чиноятӣ давраи аввалин ва ҳатмии муроғиати чиноятӣ ба ҳисоб меравад. Давраи мазкур аз лаҳзаи ба қайд гирифтани маълумот дар бораи чиноят аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ оғоз гардида, пас аз қабули қарор дар хусуси оғози парванда ва ё рад кардан аз оғози парванда ба анҷом мерасад. Дар раванди давраи мазкур бо роҳи гузаронидани амалҳои ғайримуроғиавӣ ва чанде аз амалҳои тафтишӣ дар доираи муҳлати бо қонун муқарраршуда маълумоти воридшуда оид ба чиноят мавриди бо мақсади муайян кардани асоси оғози парванда, яъне идомаи фаъолияти муроғиавӣ-чиноятӣ ва ё қатъ кардани чунин фаъолият, тафтиши тосудӣ қарор мегирад.[5,с.578]

Ҳамзамон, аз ҷониби олимону муҳаққиқони шинохтаи тоҷик ва рус низ дар робита ба паҳлуҳои гуногуни падидаи давраи оғози парвандаи чиноятӣ ва иштироки прокурор дар он андешаву назарҳои созанда иброз шудаанд.

Аз ҷумла, Корнакова С.В. ва Чубикин А.В. дар монографияи муштараки худ қайд месозанд, ки вазифаҳои прокурор дар давраи оғози парвандаи чиноятӣ дар он ифода меёбад, ки ҳолатҳои қонуншиканиро ҳангоми қабул, бақайдгирӣ ва санҷиши аризаҳои иттилоот оид ба чиноятро аз ҷониби мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, муфаттиш оғохонидани, ошкор ва бартараф намуда, чиҳати барқарор намудани ҳуқуқҳои поймолшудаи шаҳрвандоне, ки дар марҳилаи нахустини муроғиати чиноятӣ иштирок менамоянд, чораҳои дахлдор меандешад. [10,с.40-41]

Ба андешаи онҳо, қонунӣ, асоснок ва саривақт оғоз намудани парвандаи чиноятӣ барои таъмини ҳимояи манфиатҳои ҷомеа ва давлат, инчунин ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ҷабрдида аз чиноят мусоидат менамояд. Аз дигар тараф, қонунӣ ва асоснок рад кардан аз оғози парвандаи чиноятӣ қафолати таъмини ҳуқуқҳои шахсият ба ҳисоб рафта, ҳолатҳои беасос ба ҷавобгариҳои чиноятӣ кашидани шахсро пешгирӣ менамояд [10,с.41].

Ба андешаи профессор Головки В.Л., яке аз омилҳои асосии таъмини қонуният дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ назорати прокурорӣ ба ҳисоб меравад. Агар назорати судӣ бо ташаббуси шахси манфиатдор бо роҳи муроҷиат ва шикоят ба суд амалӣ карда шавад, пас назорати прокурорӣ ҳам зимни баррасии шикоят, ҳам дар доираи иҷроӣ ваколатҳои муроғиавӣ, новобаста аз муроҷиати шахс амалӣ карда шуда, хусусияти ҳамешагӣ, ҳатмӣ ва фарогир дорад [5,с.578].

Давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ боиси таҳрики механизми бузурги муроғиавӣ ҷиноятӣ гашта, онро ба ҳаракат мебарорад, заминаҳои ҳуқуқии анҷом додани амалҳои тафтишӣ ва муроғиавиро барои дигар давраҳои муроғиавӣ ҷиноятӣ фароҳам меорад. Қонуни ва саривақт оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ манфиатҳои ҷомеаву давлат, инчунин ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ҷабрдидаро аз ҷиноят таъмин менамояд. Дар мавриди худ қонуни ва асоснок раф кардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ низ аз ваколатҳои ҳуқуқҳои шахсият ба ҳисоб рафта, ӯро аз беасос ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан эмин нигоҳ меорад. Оғози парвандаи ҷиноятӣ ҳамзамон аҳамияти муҳими муроғиавӣ дорад, зеро танҳо пас аз он аз рӯйи қоидаҳои умумӣ гузаронидани амалҳои муроғиавӣ ва татбиқи ҷораҳои маҷбури муроғиавӣ ҷиноятӣ имконпазир мегардад [18,с.271].

Вазиҳои прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ аз санҷиши ҳолати қонуни ва асоснок будани оғози парвандаи ҷиноятӣ ва аз натиҷаи он қабули қарори дахлдор ба ҳисоб меравад, менависад А.А. Муҳиддинов [12,с.297].

Зимнан бояд қайд намуд, ки дар заминаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси муроғиавӣ ҷиноятӣ ва Қонуни федералӣ “Дар бораи прокуратураи Федератсияи Россия” аз 5 июни соли 2007 таҳти №87-ФЗ ки пеш аз ҳама, ба ҷудо намудани функсияи тафтишот ва назорати прокурорӣ, инчунин бартараф намудани таъсири ҳамдигарии ин функсияҳо нигаронида шуда буд, мавқеи муроғиавӣ прокурор дар муроғиавӣ ҷиноятӣ, инчунин доираи ваколатҳои муроғиавӣ оид ба пешбурди таъкиботи ҷиноятӣ ва назорат аз болои фаъолияти муроғиавӣ мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ ба таври ҷиддӣ тағйир ёфтанд [24,с.3-4].

Аз ҷумла, айни замон прокурорҳо мувофиқи қонунгузори муроғиавӣ ҷиноятӣ ин кишвар аз ҳуқуқи оғози парвандаи ҷиноятӣ ва қабули дигар қарорҳои муроғиавӣ ба давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ иртиботдошта маҳруманд. Прокурор то ҳанӯз ваколати баррасии аризаву иттилоот оид ба ҷиноят ва қабули қарори дахлдори муроғиавиро надорад.

Дар қиёс ба қонунгузори муроғиавӣ ин кишвар, тавре дар адабиётҳои ҳуқуқӣ бамаврид ишора мешавад, прокурор дар муроғиавӣ ҷиноятӣ Тоҷикистон дорои ваколатҳои васеъ мебошад. Аксарияти ваколатҳои прокурор дар давраи тафтишоти пешакӣ амалӣ мешаванд. Аз ҷумла, прокурор ҳуқуқ дорад парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда, тафтиши парвандаҳои ҷиноятиро амалӣ намояд, инчунин назорати иҷроӣ қонунҳоро дар давраи тафтишоти пешакӣ ба амал барорад [2].

Ин масъала дар доираҳои илмӣ аз ҷониби олимону муҳаққиқони рус сару садоҳои зиёдеро ба миён оварда, ба таври гуногун шарҳу тавзеҳ ёфтааст.

Мувофиқи нуқтаи назари Ш. Абдул-Қадинов, яке аз воситаҳои паҳншударини пинҳон кардани ҷиноят ғайриқонунӣ раф кардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ оид ба ариза дар бораи ҷиноят ба шумор меравад. Аз ин рӯ, барои прокурор доштани ҷунин аслиҳаи таъсирбахш, ки барои оғохонидан ва пешгирии ҷунин кӯшишҳо хизмат менамояд, ба фоидаи қор аст. Ба андешаи ӯ, прокурор на танҳо ҳуқуқи ошкор намудани қонуншиканӣ аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, балки дигар воситаҳои ҳуқуқии бо қонуни прокуратура пешбинишударо дошта бошад [3,с.13].

Барқарор намудани ваколати прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ барои ба таври дахлдор ва воқеӣ ба амал баровардани функсияҳои прокурор дар муроғиавӣ ҷиноятӣ мусоидат менамояд [3,с.15].

Дар иртибот ба масъалаи мазкур Э.Р. Исламова менависад, ки ваколатҳои мавҷудаи прокурор барои ба амал баровардани назорати самарабахш дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ кофӣ набуда, имкониятҳои прокурор барои таъмини риояи ҳуқуқи шахрвандон маҳдуд мебошанд. Аз ин рӯ, ҷунин меҳисобем, ки дар шароити муосир ихтисор кардани ваколатҳои таъмини қонуният дар муроғиавӣ ҷиноятӣ дар шакли маҳдуд кардани ваколатҳои муроғиавӣ прокурор беасосанд [7,с.28].

Ба андешаи ӯ, танҳо дар сурати доштани маҷмӯи ваколатҳои кофии муроғиавӣ, ки баҳри ошкор, бартараф ва оғохонидани қонуншиканӣ ҳангоми ба амал баровардани назорати прокурорӣ ва таъкиботи ҷиноятӣ равона мешаванд, прокурор қодир аст, ки ба таъмини қонуният ва риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ мусоидат намояд. Маҳрум будан аз ҳуқуқи оғози парвандаи ҷиноятӣ

ба прокурор имкон намедихад, ки қонуншиканҳои ошкоршуда бартараф карда шаванд. Чунин муқаррарот, ба стандартҳои байналмилалӣ, ки мавқеи калидии прокурорро дар муҳофизати ҷиноятӣ муайян менамоянд, муҳолиф аст [7,с.28].

Мавсуф пешниҳод менамояд, ки ваколатҳои муҳофизати прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ ниёз ба такмил дошта, прокурор бояд соҳиби ҳуқуқҳои зерин бошад: мустақилона оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ; бекор кардани қарорҳои ғайриқонунии мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, роҳбари воҳиди тафтишот ва муфаттиш бо тартиби ягона [8,с.62].

Новобаста ба таклифҳои сершумори олимони ва кормандони амалӣ дар хусуси ба прокурор бозпас гардонидани ҳуқуқи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ то ҳоло дар қонунгузори муҳофизати ҷиноятӣ чунин тағйирот ворид нашудаанд [4].

Бе барқарор намудани ҳуқуқи прокурор дар хусуси додани дастури хаттӣ ба муфаттиш, ки иҷрои он хатмист, оид ба маводҳои санҷиши пешакӣ ва оғози парвандаи ҷиноятӣ, ки нишонаҳои ҷиноят баръало равшан мебошанд, ҳулоса кардан дар мавриди имкониятҳои прокурор оид ба таъмини очилии ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахс, ташкилот ва ҷабрдида аз ҷиноят бармаҳал аст [3,с.13-14].

Ба мақсад мувофиқ меҳисобем, ки қонунгузори муҳофизати ҷиноятӣ бояд тартиби ягона, муайян ва самарбахши таъсиррасонии прокурор ба қарорҳои ғайриқонунӣ ва беасоси мақомоти таҳқиқ, роҳбари мақомоти тафтишот, таҳқиқбаранда ва муфаттишро пешбинӣ намояд. Ин тартиб бояд ҳуқуқи прокурорро ҷиҳати мустақилона бекор кардани қарори беасос ва ғайриқонунӣ оид ба рад кардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ ва ирсали мавод барои тафтиши иловагӣ ва ҳангоми мавҷуд будани сабаб ва асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ пешбинӣ намояд. Таҳлилҳои гузаронида имкон медиҳанд ҳулоса намоем, ки қонунгузори муҳофизати ҷиноятӣ дар қисмати ваколатҳои прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ ноқис ва такмилталабанд. Аз ин рӯ, барқарор кардани мавқеи пешинаи прокурор ва ба ӯ баргардонидани ваколатҳои дахлдор оид ба назорат ва таъкиботи ҷиноятӣ бешубҳа пешравӣ буда, ин омил барои таъмини воқеии манфиатҳои тамоми иштирокчиёни муҳофизати ҷиноятӣ мусоидат менамояд [7,с.29].

Қонунӣ ва асоснокӣ фаъолияти шахсони ваколатдори мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, инчунин қабули қарорҳои муҳофизатӣ аз ҷониби онҳо дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ аз бисёр ҷиҳат амалӣ шудани назорати саривақтӣ ва самарбахши прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо дар ин марҳила вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, яке аз қафолатҳои асосии риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсият дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ ин фаъолияти муҳофизати прокурор ба ҳисоб меравад.[10,с.3]

Ба андешаи Химичева П.Г., наандешидани тадбирҳои зарурӣ оид ба ҳар як ҳабар оид ба ҷиноят ба таври қиддӣ ҳуқуқи шахрвандон, манфиати ҷомеаро поймол намуда, нуфузу эътибори давлатро коҳиш медиҳад ва дар зехну тафаккури шахрвандон таассуроти нодурустро оид ба дараҷаи пасти касбият ва салоҳиятнокии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба миён меорад [21,с.180].

Аз ин рӯ, вобаста ба он ки, то кадом андоза маълумот оид ба ҷиноят саривақт қабул ва ба расмият дароварда шудааст, то кадом андоза фаврӣ, босифат ва қонунӣ будани сарчашмаи иттилоот санҷида шудааст, то кадом ҳад қарори қабулшуда ба воқеяти ҳолатҳои санҷидашуда мувофиқат карда, асоснок мебошад, пешравиҳо дар самти тафтишот, таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои шахрвандон ва дар ниҳояти қор ба даст овардани таъйиноти муҳофизати судии ҷиноятӣ вобастагӣ дорад.[10,с.25]

Назорати прокурорӣ бояд санҷиши риояи тамоми меъёрҳои ҳуқуқиеро, ки давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ танзим менамоянд, фаро гирад. Аз ин рӯ, ба андешаи Э.Р. Исламова, ба мавзӯи назорати прокурорӣ дар ин марҳила масъалҳои зерин бояд мансубият дошта бошанд:

- риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд;
- ба қонун мувофиқ будани фаъолияти шахсони мансбадор ҳангоми қабул, бақайдгирӣ ва баррасии ариза ва иттилоот дар хусуси ҷиноят, қабули қарор дар бораи оғоз ва ё рад кардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ, дар бораи аз рӯйи тобеияти тафтишӣ раво кардани ариза ё иттилоот;
- санҷиши қонунӣ будани қарорҳои муҳофизатӣ, ки дар ҷараён ва натиҷаи баррасии ариза ва иттилоот дар хусуси ҷиноят қабул шудаанд;
- риояи муҳлатҳои муҳофизати бо қонун пешбинишуда дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ;
- баррасии шикоят аз амал ва қарори шахсони мансбадори мақомоти тафтишоти пешакӣ ҳангоми оғози парвандаи ҷиноятӣ [9,с.83].

Риояи қонуният аз чониби прокурор унсури муҳимтарини фаъолияти муурофиавии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Гузашта аз ин, нақши он дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ баръало ба ҷашм мерасад, зеро аз баррасии дурусти ариза ва иттилоот оид ба ҷиноят, имкониятҳои воқеии ҷабрдидаҳо ҷиҳати дастрасии саривақтӣ ба адолати судӣ ва баргардонидани зарари аз ҷиноят расидаро таъмин менамоянд. Ҳама амалҳои шахсони мансабдор, ки дар марҳилаи мазкур анҷом дода мешаванд, тартиби гузаронидани онҳо ва қабули қарорҳои дахлдор аз натиҷаи баррасии онҳо кафили бозътимоди таъмини қонунӣ ва асосноки марҳилаҳои баъдии истехсолот оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ба ҳисоб мераванд.[10,с.37]

Мувофиқи нуқтаи назари Лазарева В.А., риояи нақардани қонунгузорию муурофиавии ҷиноятӣ дар ҳама ҳолат то андозае ба ҳуқуқҳои дилхоҳ иштирокчиёни муурофия даҳолат менамояд. Аз ин рӯ, риояи қонуният дар ҷараёни пешбурди тафтишоти пешакӣ, пеш аз ҳама, қаҳолати таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои иштирокчиёни муурофия ва дигар шахсони масъулро дар назар дорад [11,с.58-59].

Давраи нахустини муурофияи ҷиноятӣ ҳамеша яке аз давраҳои мушкил ва ҳалталаби муурофияи судии ҷиноятӣ ба ҳисоб рафта, он пеш аз ҳама иртибот дорад ба вайрон қардани талаботи қонун ҳангоми қабул, ба қайд гирифтани ариза ва ҳабар дар бораи ҷиноят, пинҳон намудани ариза аз бақайдгирӣ ва қабули қарорҳои муурофиявӣ. Аз ин рӯ, давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ аҳамияти назарияӣ ва амалӣ пайдо қарда, ба муҳиммияти масъалаҳои муурофиявие, ки дар ин давра ба миён меоянд, вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, давоми солҳои охир тамоюли пурзӯр қардани талабот оид ба риояи қонуният дар давраҳои тосудии муурофияи ҷиноятӣ ба ҷашм мерасанд [10,с.3].

Бо дарназардошти муҳиммияти таъмин қонуният, ҳифзи ҳуқуқу озодӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ мувофиқи муқаррароти моддаи 150-и КМҚ ҚТ ба прокурор ҳангоми амалӣ қардонидани назорат ҷиҳати қонунӣ будани оғози парвандаи ҷиноятӣ ҷунин ваҳолат дода шудааст: муҳлати баррасии ариза ё иттилоотро бо тартиби пешбининамудаи қисми 5 моддаи 145 Кодекси мазкур дароз намояд; қарори мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурори поёниро дар ҳусуси рад намудан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ бекор қарда, маводро барои санҷиши иловагӣ ирсол намояд; қарори мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурори поёниро дар ҳусуси оғози парвандаи ҷиноятӣ бекор қунад ва оғози парвандаи ҷиноятиро рад намояд; қарори мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурори поёниро дар ҳусуси рад қардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ бекор қунад ва парвандаи ҷиноятиро оғоз намояд; қарори мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурори поёниро дар ҳусуси оғози парвандаи ҷиноятӣ бекор қунад ва парвандаи ҷиноятиро, агар оид ба он амалҳои тафтишӣ анҷом дода шуда бошанд, қатъ қунад. Инҷунин, доираи муайяни ваҳолатҳои прокурор зимни ба амал баровардани назорати иҷрои қонунҳо дар фаъолияти мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ зимни оғози парвандаи ҷиноятӣ дар моддаи 168 КМҚ ҚТ пешбинӣ шудаанд.

Мавриди зикри ҳос аст, ки паҳлуҳои алоҳидаи масъалаҳои вобаста ба иштироки прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ ва ба амал баровардани назорати прокурорию дар ин давра фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ташкили назорати прокурорӣ оид ба риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳо ҳангоми таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ» аз 15 феввали соли 2016, № 25 ва «Дар бораи пурзӯр намудани назорати прокурорӣ оид ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҷараёни пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва ба амал баровардани адолати судӣ» аз 15 феввали соли 2016 таҳти № 30 танзим намудаанд. Дар фармонҳои зикршуда асос, ҳудуд ва шаклу усулҳои ба амал баровардани назорати прокурорӣ дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ мушаххас шудаанд.

Аз ҷумла, дар фармони Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ташкили назорати прокурорӣ оид ба риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳо ҳангоми таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ» аз 15 феввали соли 2016 таҳти № 25[19] тамоми прокурорҳои дахлдор ҷиҳати таъмини риояи ҳуқуқу ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҳама марҳилаҳои таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, ба амал баровардани таҳқиқ ва тафтиши пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисонаи парвандаҳои ҷиноятӣ, вазиқадор қарда шудаанд. Гузашта аз ин, онҳо бояд рафти қабул, бақайдгирӣ, баррасии ариза ва иттилоот дар ҳусуси ҷиноятро таҳти назорати қатъӣ гирифта, мунтазам, на кам аз як маротиба дар як моҳ масъалаи мазкурро дар мақомоти зериназоратиашон мавриди санҷиш қарор диҳанд. Ҳолати иҷрои қонуни муурофиавии ҷиноятиро вобаста ба қабул, бақайдгирӣ ва баррасии аризаю иттилоот дар бораи ҷиноят на камтар аз ду маротиба дар як сол дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқи вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ, ҳамзамон дар фаъолияти прокуратураҳои ҳарбии

гарнизонҳо мавриди таҳлил ва чамъбаст қарор дода, вобаста ба натиҷаҳои таҳлилҳо чораандешӣ намоянд.

Дар фармони Прокурори генералии ҶТ «Дар бораи пурзӯр намудани назорати прокурорӣ оид ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҷараёни пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва ба амал баровардани адолати судӣ» аз 15 феввали соли 2016 таҳти № 30[20] таъкид мешавад, ки новобаста аз ҷораҳои андешидашуда ҳолатҳои вайронкунии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар рафти пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва баамалбарории адолати судӣ аз байн нарафтааст, ки чунин зухуроти номатлуб нобовариро дар ҷомеа нисбат ба волоияти қонун ва қафолати ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба миён меорад. Аз ҷумла ба он ишора мешавад, ки мувофиқи натиҷаи таҳлилҳо ҳолатҳои дар асоси маводҳои нопурраи санҷишӣ оғоз намудани парвандаҳои ҷиноятӣ, риоя нагардидани дахлнопазирии шахсият ва манзил, эҳтироми шаъну шарафи шахс, маҳрамияти мукотибот, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобирот, забони муруфиаи судии ҷиноятӣ, ҳуқуқу озодиҳои шахс ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ, бе чамъ овардани далелҳои қонунӣ тасдиқкунандаи гуноҳ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шаҳрвандон, дастгир ва розигӣ додан барои ба ҳабс гирифтани онҳо, то ҳол дар фаъолияти сохторҳои таҳқиқ ва тафтиши пешакии ҳамаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҷой дошта, баҳри пешгирии ин қонунвайронкуниҳо аз ҷониби прокурорҳои дахлдор на ҳама вақт ҷораҳои лозима андешида мешаванд.

Аз ин рӯ, тавре ки аз ҳисоботҳои солони Прокурори генералии мамлакат ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти мақомоти прокуратураи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар рафти таъкиби ҷиноятӣ ташкил медиҳад. Дар натиҷаи саривақт андешидани ҷораҳои таъсиррасонии прокурорӣ доираи муайяни қонуншиканиҳо ошкор ва бартараф карда шудаанд.

Чунинчӣ, соли 2019 - 73 (85) ҳолати ғайриқонунӣ ва бармаҳал оғоз намудани парвандаҳои ҷиноятӣ, 5 (13) ҳолати ғайриқонунӣ дастгир намудан, 3(8) ҳолати ғайриқонунӣ ба ҳабс гирифтани ва 5 (8) ҳолати ғайриқонунӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шаҳрвандон ошкор карда шуда, дар маҷлисҳои васеи ҳайати мушовара мавриди муҳокима ва ҷорачӯӣ қарор дода шудаанд [22].

Соли 2020 бошад, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, алалхусус, дар рафти таъкиби ҷиноятӣ таҳти назорати қатъии прокуророн қарор дошта, 48 ҳолати ғайриқонунию бармаҳал оғоз намудани парвандаҳои ҷиноятӣ, 10 ҳолати ғайриқонунӣ дастгир кардан, 6 ҳолати ғайриқонунӣ ба ҳабс гирифтани, 12 ҳолати ғайриқонунӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шаҳрвандон ошкор карда, ҳуқуқҳои поймолгардидаи онҳо барқарор ва нисбат ба шахсони гунаҳкор ҷораҳои қатъии прокурорӣ андешида шуд [23,с.4].

Ҳамзамон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо кормандони мақомоти прокуратура ба мавҷудияти камбудии муайян зимни ба амал баровардани назорати прокурорӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ таъкид намуда чихати бартараф кардани мушкилоти ҷойдошта дастуру супоришҳои мушаххас дода буданд. Аз ҷумла, иброз намуданд, ки вазъи тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ ва назорат аз болои мақомоти таҳқиқу тафтиш ба талаботи ҷавобгӯ набуда, ҳолатҳои кашолқорӣ дар тафтиши парвандаҳо, тафтиши нопурра ва яктарафаи парвандаҳои ҷиноятӣ, бандубасти нодурусти кирдори айбдоршавандагон, набурдани назорати прокурорӣ барои барқарор кардани зарар ва аз тарафи судҳо ба тафтиши иловагӣ баргардонидани парвандаҳои ҷиноятӣ кам нестанд. Масалан, мақомоти прокуратура 1215 ҳолати аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бармаҳал оғоз намудани парвандаҳои ҷиноятиро ошкор намуда, қарорҳои ғайриқонунии муфаттишонро бекор намуданд. Илова бар ин, 228 қарори дигари мақомоти тафтиш дар хусуси оғози парвандаи ҷиноятӣ бо сабаби беасос оғоз карда шуданашон қатъ карда шудаанд.[17]

Аз ин лиҳоз, Сарвари давлат таъкид намуданд, ки мақомоти прокуратураи зарур аст, ки назорати риояи қонунро дар марҳилаҳои тосудӣ, алалхусус ғайриқонунӣ оғоз намудани парвандаҳои ҷиноятӣ ва беасос ба ҷавобгарӣ кашидани одмаон, сифати пасти тафтиши парвандаҳо ва риоя нагардидани муҳлати тафтиш боз ҳам пурзӯр карда, ҳолатҳои беасос кашол додани тафтиш ва аз ҷониби таҳқиқбарандагону муфаттишон бидуни зарурат ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ даъват кардани шаҳрвандонро пешгирӣ намояд [17].

Дар адабиётҳои таълимӣ ва илмӣ бамаврид таъкид мешавад, ки назорати прокурорӣ зимни пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ ҳам дар шакли таҳқиқ ва ҳам дар шакли тафтиши пешакӣ яке аз қафолатҳои таъмин гаштани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии

иштирокчиёни муурофияи чиноятӣ (чабрдидагон, гумонбаршудагон, айбдоршавандагон, шохидон ва ғайра), ногузирии чавобгарии чиноятӣ, ҳимояи манфиатҳои шахс, чамбият ва давлат аз таҷовузи чинояткорона мебошад [16,с.209].

Иштироки прокурор дар давраи оғози парвандаи чиноятӣ яке аз кафолатҳои муҳимми таъмини қонуният ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ба ҳисоб меравад.

Прокурор вазифадор аст, ки ҳолати қабул, бақайдгирӣ ва ҳаллу фасли ариза дар бораи чиноят, риоя намудани меъёрҳои муурофиявӣ ҳангоми оғоз намудани парвандаи чиноятӣ, дар ҳолати ошкор намудани ҳодисаи чиноят аз тарафи мақомоти таҳқиқ ва тафтишот андешида шудани чораҳои барои муқаррар намудани ҳодисаи чиноят ва шахси онро содиркарда, ба қонун мутобиқ будани қарорҳои дар рафти тафтиши пешакӣ қабулшуда, риоя гаштани тартиб ва шартҳои анҷом додани амалҳои муурофиявӣ, риоя намудани ҳуқуқҳои чабрдида, гумонбаршуда, айбдоршаванда ва дигар иштирокчиёни муурофияи судии чиноятиро назорат намояд [16,с.210].

Ҳамин тариқ, оғози парвандаи чиноятӣ давраи нахустини муурофияи чиноятӣ ба ҳисоб рафта, табиист, ки дар тақон бахшидан ва ба ҳаракат даровардани механизми бузурги муурофияи чиноятӣ саҳми назаррас дорад. Қонунӣ ва асоснок оғоз намудани парвандаи чиноятӣ барои ҳалли вазифаҳои муурофияи чиноятӣ дар дигар давраҳои муурофияи чиноятӣ заминаҳои мусоидро фароҳам меорад. Аз ин рӯ, прокурор тавассути иштироки хеш дар давраи оғози парвандаи чиноятӣ функцияи конституционии назорати иҷроӣ қонунҳоро амалӣ сохта, ҳамзамон, бо мақсади самарабахш ба иҷро расонидани ваколатҳои назоратӣ функцияи таъкиботи чиноятиро низ анҷом медиҳад. Назорати прокурорӣ дар давраи оғози парвандаи чиноятӣ яке аз василаҳои муҳимми таъмини қонуният ва ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шахрвандон ҳангоми қабул, баррасӣ ва ҳаллу фасли аризаву иттилот оид ба чиноят; қабули қарорҳои муурофиявии қонунӣ ва асоснок дар бораи рад кардан ва ё оғози парвандаи чиноятӣ; риоя намудани меъёрҳои муурофиявӣ ҳангоми оғоз намудани парвандаи чиноятӣ ва муҳлатҳои бо қонунгузорӣ пешбинишуда; ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳои шахрвандон аз суиистифода ва худсарии шахсони мансабдори мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ дар марҳилаи ибтидоии муурофияи чиноятӣ ба ҳисоб меравад. Ба мақсад мувофиқ меҳисобем, ки чиҳати саривақт ошкор ва баргараф намудани қонуншиканиҳо дар давраи оғози парвандаи чиноятӣ ва таъмини самарабахшии назорати прокурорӣ қонунгузорию муурофиявии чиноятӣ бо дарназардошти таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи дунё таҷдиди назар карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев П.С. Далелҳо ва исбот дар муурофияи чиноятӣ: воситаи таълимӣ. - Душанбе: Эр-граф, 2019. - 252 с.
2. Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации). Москва. 2016.224 с.
3. Абдул-Кадыров Ш.Функции и полномочия прокурора в стадии возбуждения уголовного дела //Законность. 2012. № 9 (935). С. 13.
4. Абдул-Кадыров Ш.Функции и полномочия прокурора в стадии возбуждения уголовного дела //Законность. 2012. № 9 (935). С. 15; Быков В.М. Права прокурора на стадии возбуждения уголовного дела // Законность. 2013. № 4. С. 53; Ережипалиев Д. Полномочия прокурора в стадии возбуждения уголовного дела // Уголовное право. 2011. № 4. С 84; Капинус О.С. К вопросу о процессуальном положении прокурора в стадии возбуждения уголовного дела // Прокурор. № 2013. № 2. С. 55; Кругликов А.П. Полномочия прокурора по возбуждению уголовного дела и осуществлению уголовного преследования // Законность. 2012. № 1. С. 16.
5. Головкин Л.В. Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н. проф. Л.В. Головкин. – М.: Статут, 2016. – 1278с. С.578.
6. Искандаров З.Х. Таносуби қоидаҳои умумӣ ва махсус оид ба оғоз намудани парвандаи чиноятӣ // Рушди ҳуқуқи судӣ, ҳуқуқи чиноятӣ ва фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ, ш. Душанбе 22 октябри соли 2015). -Душанбе: Империл-Групп, 2015. -396 с. -С.87-88.
7. Исламова Э.Р. Реализация полномочия прокурора в стадии возбуждения уголовного дела // Законность. 2011. № 4(918). С. 28. (28-29).
8. Исламова Э.Р. Проблемы обеспечения законности в стадии возбуждения уголовного дела // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. 2014. № 2 (6). С. (58-64). С. 62.
9. Исламова Э.Р. Процессуальные полномочия прокурора в стадии возбуждения уголовного дела: дис. ... канд.юрид.наук.Иркутск, 2009. С.83.
10. Корнакова С.В., Чубыкин А.В. Процессуальный статус прокурора в стадии возбуждения уголовного дела в российском уголовном процессе: монография. – М.: Юрлитинформ, 2015.-200с. С.40-41.
11. Лазарева В.А. Прокурор в уголовном процессе: учебное пособие. - М.: Юрайт, 2011. 296 с. С. 58-59.
12. Мухитдинов А.А. Институт возбуждения уголовного дела в уголовном процессе Республики Таджикистан // III Московский юридический форум. Международная научно-практическая конференция, посвященная 95-летию профессора Полины Абрамовны Лупинской "Современные проблемы доказывания и принятия решений в уголовном процессе. Социальные технологии и правовые институты" (г. Москва, Университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА), 8 апреля 2016 г.): материалы конференции / отв ред. С.Б. Россинский. – Москва: Оригинал-макет, 2016. 592 стр. С. 300.

13. Мухитдинов А.А. Процессуальное положение следователя в уголовном процессе (по материалам Республики Таджикистан). Душанбе, 2015. С.90.
14. Москалькова Т.Н. Возбуждение уголовного дела // Уголовный процесс: Учебник / Под ред. В.П. Божьева. М.: Спарк. 2002. С.290.
15. Назиров Н.А. Конунгузории мурофивии чиноятӣ дар солҳои соҳибистиклолии Тоҷикистон // Ахбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2012. -№ 3. - С 51.
16. Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе: Ирфон, 2019. - 390 саҳ. С. 209.
17. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура аз 13 март соли 2018 // www.president.tj (саҳи муроҷиат 14.03.2018)
18. Уголовное судопроизводство Республики Таджикистан: учебник / под ред. Н.С. Мановой, Ю.В. Францифорова, Р.Р. Юлдошева. – Душанбе: «Таджпринт», 2017. – 492 стр. С. 271.
19. Фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ҷабҳияти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 320 саҳ. Ҷилди 1.
20. Фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ҷабҳияти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – 320 саҳ. -Ҷилди 2.
21. Химичева Г.П. Возбуждение уголовного дела: проблемы правовой регламентации и совершенствования деятельности // «Черные дыры» в Российском Законодательстве. 2003. № 2. С.180.
22. Ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи конунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019» // рӯзномаи «Садои мардум» аз 21 март соли 2020, № 36-37 (4142-4143).
23. Ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи конунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020» // Садои мардум. 29 январӣ соли 2021. -№ 12 (4274). -С.4.
24. Щерба С.П., Ережипалиев Д.И. Прокурор в досудебном производстве по уголовным делам; функции, правовой статус, полномочия: монография – М.: Юрлитинформ, 2015. – 168. С. 3-4.
25. Юлдошев Р.Р. Совершенствование отдельных направлений стадии возбуждения уголовного дела в Таджикистане // Академическая мысль. №1(6). 2019. С. 149.

ИШТИРОКИ ПРОКУРОР ДАР ДАВРАИ ОҶОЗИ ПАРВАНДАИ ЧИНОЯТӢ

Дар мақола таъкид карда мешавад, ки иштироки прокурор дар давраи оғози парвандаи чиноятӣ яке аз фишангҳои муҳими таъмини қонуният ва қафолатҳои воқеии ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳангоми қабул, баррасӣ ва ҳаллу фасли аризаву иттилоот оид ба чиноят ба ҳисоб меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки оғози парвандаи чиноятӣ давраи нахустини мурофиаи чиноятӣ ба ҳисоб рафта, табиист, ки дар тақдир бахшидан ва ба ҳаракат даровардани механизмҳои бузурги мурофиаи чиноятӣ саҳми назаррас дорад. Қонунӣ ва асоснок оғоз намудани парвандаи чиноятӣ барои ҳалли вазифаҳои мурофиаи чиноятӣ дар дигар давраҳои мурофиаи чиноятӣ заминаҳои мусоидро фароҳам меорад. Аз ин рӯ, прокурор тавассути иштироки хеш дар давраи оғози парвандаи чиноятӣ функсияи конституционии назорати иҷрои қонунҳоро амалӣ сохта, ҳамзамон бо мақсади самарабахш ба иҷро расонидани вақолатҳои назоратӣ функсияи таъкиботи чиноятиро низ анҷом медиҳад. Назорати прокурорӣ дар давраи оғози парвандаи чиноятӣ яке аз василаҳои муҳими таъмини қонуният ва ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ҳангоми қабул, баррасӣ ва ҳаллу фасли аризаву иттилоот оид ба чиноят; қабули қарорҳои мурофиавии қонунӣ ва асоснок дар бораи рад кардан ва ё оғози парвандаи чиноятӣ; риоя намудани меъёрҳои мурофиавӣ ҳангоми оғоз намудани парвандаи чиноятӣ ва муҳлатҳои бо қонунгузорӣ пешбинишуда; ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳои шаҳрвандон аз суиистифода ва худсарии шахсони мансабдори мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешақӣ дар марҳилаи ибтидоии мурофиаи чиноятӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: прокурор, мурофиаи чиноятӣ, назорати прокурорӣ, давраи оғози парвандаи чиноятӣ, қонуният, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъкиботи чиноятӣ.

УЧАСТИЕ ПРОКУРОРА В СТАДИИ ВОЗБУЖДЕНИЯ УГОЛОВНОГО ДЕЛА

В статье указывается, что участие прокурора в стадии возбуждения уголовного дела является одним из важных инструментов и реальных гарантий по охране прав и свобод человека и гражданина при приеме, регистрации и рассмотрении заявлений и сообщений о преступлении. Автор отмечает, что возбуждение уголовного дела является первой стадией уголовного процесса, запускает механизм уголовного процесса и приводит его в движение. Законное и обоснованное возбуждение уголовного дела создает необходимые предпосылки для решения задач уголовного процесса в последующих стадиях уголовного процесса. Своим участием прокурор в стадии возбуждения уголовного дела осуществляет конституционную функцию надзора за исполнением законов, а также для эффективной реализации надзорных полномочий наделен функцией уголовного преследования. Прокурорский надзор на стадии возбуждения уголовного дела является одним из важных механизмов по обеспечению законности и охраны прав и свобод человека и гражданина при приеме, рассмотрении и разрешении заявлений и сообщений о преступлении; принятию законных и обоснованных процессуальных решений о возбуждении и отказе о возбуждении уголовных дел; соблюдению процессуальных норм и сроков при возбуждении уголовного дела; охраны и защиты прав граждан от произвола и злоупотреблений должностных лиц органов дознания и предварительного следствия в начальных стадиях уголовного процесса.

Ключевые слова: прокурор; уголовный процесс; прокурорский надзор; стадия возбуждения уголовного дела; законность; охрана прав и свобод человека и гражданина; уголовное преследование.

PARTICIPATION OF THE PROSECUTOR IN THE STAGE OF INITIATING THE CRIMINAL CASE

The article indicates that the participation of the prosecutor in the stage of initiating a criminal case is one of the important tools and real guarantees for the protection of human and civil rights and freedoms when receiving, registering and considering statements and reports about a crime. The author notes that the initiation of a criminal case is the first stage of the criminal process, launches the mechanism of the criminal process and sets it in motion. Legal and reasonable initiation of a criminal case creates the necessary prerequisites for solving the problems of the criminal process in the

subsequent stages of the criminal process. By his participation, the prosecutor at the stage of initiating a criminal case carries out the constitutional function of supervision over the implementation of laws, and also for the effective implementation of supervisory powers is endowed with the function of criminal prosecution. Prosecutor's supervision at the stage of initiation of a criminal case is one of the important mechanisms for ensuring the legality and protection of human and civil rights and freedoms when receiving, considering and resolving statements and reports about a crime; adoption of legal and well-grounded procedural decisions on the initiation and refusal to initiate criminal cases; compliance with procedural norms and deadlines when initiating a criminal case; protection and protection of the rights of citizens from arbitrariness and abuse of officials of the bodies of inquiry and preliminary investigation in the initial stages of the criminal process.

Keywords: prosecutor; criminal process; prosecutor supervision; the stage of initiation of a criminal case; legality; protection of human and civil rights and freedoms; criminal prosecution.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмудов И.Т.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокуратури факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **935-04-43-52**. E-mail: **1978_mahmudov@mail.ru**

Сведения об авторе: *Махмудов И.Т.* – Таджикский национальный университет, кандидат юридических наук, доцент, заведующая кафедрой судебного права и прокурорского надзора юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон (+992) **935-04-43-52**. E-mail: **1978_mahmudov@mail.ru**

Information about the author: *Makhmudov I.T.* - Tajik National University, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of judicial law and prosecutor's supervision of law faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: (+992) **935-04-43-52**. E-mail: **1978_mahmudov@mail.ru**

Мухаммадзода П.А., Сафарализода Х.К.

**Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан,
Таджикский национальный университет**

Введение. Хотя «умная сила» - новое понятие, но это не новое явление. Автор концепции «умной силы» Дж. Най описал ее как сочетание «твердой силы» для понуждения и возмездия с «мягкой силой» в виде убеждения и притяжения [8,с.18], что с учетом ситуации может быть использовано для достижения желаемых результатов. То есть «умная сила» - это способность, при необходимости, использовать «твердую силу» или «мягкую силу». Другими словами, некоторые вопросы решаются с помощью «твердой силы» в форме принуждения, а остальные с помощью «мягкой силы» в форме убеждения.

О такой форме поведения говорили философы разных исторических периодов. Например, по этому вопросу у итальянского мыслителя Н. Макиавелли есть очень интересные идеи. По его мнению, «с врагом можно бороться двумя способами: во-первых, законами, во-вторых, силой. Первый способ присущ человеку, второй - зверю; но так как первое часто недостаточно, то приходится прибегать и ко второму» [6,с.91]. Продолжая свои рассуждения, далее отмечает, что «из всех зверей пусть государь уподобится двум: льву и лисе. Лев боится капканов, а лиса – волков, следовательно, надо быть подобным лисе, чтобы уметь обойти капканы, и льву, чтобы отпугнуть волков. Тот, кто всегда подобен льву, может не заметить капкана» [6,с.92]. Из этого можно прийти к выводу, что действие, особенно политическое действие и принятие политических решений с учетом ситуации и с учетом места использования «твердой силы» или «мягкой силы» сопровождало человечество на протяжении всей истории. Однако, учитывая реалии последних двух десятилетий, важно не только теоретическая и методологическая разработка концепции «умной силы», но и необходимо ее использование в процессе формирования национальной государственности и обеспечения национальной безопасности. Концепция, предложенная Дж. Наем под названием «умная сила», - это новый проект по реализации национальных интересов и борьбе с угрозами и опасностями современности. Поэтому его модернизация необходима для проведения государственной политики в соответствии с современными реалиями. Реальность современности такова, что в нынешних условиях происходит устойчивое развитие информационных и коммуникационных технологий, которые используются не только транснациональными корпорациями, но и террористическими и экстремистскими организациями. Кроме того, процесс глобализации, обострение геополитической борьбы, появление информационных войн и использование новых научно-технических достижений в процессе геополитической борьбы представляют различные угрозы для новых независимых государств. Учитывая эти обстоятельства, в данном исследовании будут проанализированы следующие вопросы:

– определение специфических особенностей «умной силы» в современных условиях. «Умная сила» - новое понятие в теоретико-методологической структуре политической науки, и поэтому до настоящего времени ему не уделялось достаточное внимание. Особенно в условиях Республики Таджикистан этот вопрос не получил особого внимания со стороны отечественных исследователей;

– принимая во внимание изменения политических процессов современности и трансформацию системы международных отношений, различные страны мира используют соответствующие методы и способы для отстаивания своих национальных интересов и защиты их от внутренних и внешних угроз. Под влиянием таких тенденций содержание «умной силы» изменяется и приобретает национальный и региональный характер, что необходимо определение таких особенностей «умной силы»;

– по сей день большинство исследователей рассматривают «умную силу» как неотъемлемую часть стратегической культуры. Но на самом деле все наоборот. Стратегическая культура - неотъемлемая часть «умной силы». Поэтому очень важно обосновать эту гипотезу.

Предпосылки возникновения концепции «умной силы». Автор концепции «умной силы» считается американский ученый Дж. Най. Он использовал этот термин в своей книге в 2004 году [15]. Однако до этого он разрабатывал концепцию «мягкой силы». Но причины появления понятия «умная сила» зависят от изменений геополитических приоритетов и глобальных политических процессов. В любом случае концепция «мягкой силы» создала

научно-теоретические условия для появления концепции «умной силы». Принимая во внимание реалии современности, можно сказать, что «мягкая сила» не только тесно связана с «умной силой», но и является ее структурным элементом. Другими словами, «мягкая сила» дополняет содержание «умной силы». Вот почему ее иногда называют «умной стратегией».

Следует отметить, что концепция «мягкой силы» сформировалась в конце 80-х годов и изначально была не научной концепцией, а политической программой, которая должна была служить для достижения целей внешней политики США. Основная цель этой концепции заключалась в разработке путей и средств воздействия на общественное мнение в странах Варшавского договора и постсоветских странах. На протяжении двух десятилетий (1980-2000 гг.) эта концепция доказала свою эффективность во внешней политике США. Например, окончание холодной войны, распад Советского Союза, бархатные революции в Восточной и Центральной Европе, подписание Соглашения между Соединенными Штатами и Советским Союзом об уничтожении ракет малой и средней дальности, революции в Чехословакии и Румынии и разрушение Берлинской стены, а также другие подобные события являются результатами использования «мягкой силы».

После распада Советского Союза использование «мягкой силы» было одним из приоритетов западной внешней политики. Но в начале 2000-х годов появились процессы, которые отражали недостатки концепции «мягкой силы». То есть, стало понятно, что невозможно решить все проблемы с помощью «мягкой силы». Например, после событий 11 сентября 2001 года США снова прибегли к силовому применению и объявили войну международному терроризму. Такое развитие ситуации привело западных политологов к разработке новых концепций. За очень короткое время Дж. Най снова смог отреагировать на новые изменения. Как отмечается, в 2004 году он предложил концепцию «умной силы». Он обратил внимание американских политиков на необходимость разработки новой концепции, заявив, что в новых условиях опора только на «мягкую силу» не даст желаемого результата. «Умная сила» - это способность сочетать «твердую силу» и «мягкую силу», что обеспечивает эффективность плана действий» [8,с.59]. Российский ученый Е.В. Пименова отмечает, что «идеи «умной силы» были признаны в США более соответствующими внешнеполитическим реалиям. Практические последствия смены смысловых акцентов не заставили себя ждать. Следствием последовательной реализации новой концепции стала череда «цветных революций» на постсоветском пространстве, «арабская весна» на Ближнем Востоке, майдан и раскол Украины, всплеск кровавого террора ИГИЛ, беспрецедентный поток миграции в Европу» [10,с.63]. Если сказать это положение другими словами, «мягкая сила» создает необходимые условия для использования «твердой силы», и поэтому такой подход и такую стратегию можно назвать «умной силой». В этой связи важно упомянуть одну из закономерностей государственной политики и одновременно в какой-то мере прояснить реалии «мягкой силы» и «умной силы». Суть этой закономерности заключается в том, что любое открытие, особенно стратегические разработки, которые носят чисто политический характер, находятся в первую очередь в распоряжении государств и правительств. Концепции «мягкая сила» и «умная сила» также следует оценивать в рамках такой закономерности. То есть до конца 1980-х годов концепция «мягкой силы» широко использовалась как стратегия мягкой силы во внешней политике США. Затем Дж. Най и его последователи дали научно-теоретическую оценку глобальных изменений, разработали эту стратегию с методологической точки зрения и представили ее ученым в виде научной концепции. Другими словами, эта концепция была представлена как устаревшая стратегия и технология. Затем, после распада Советского Союза, началось использование умной стратегии и умных технологий. К событиям 11 сентября 2001 года эта стратегия уже выполнила свою миссию. Поэтому, как и концепция «мягкой силы» в 2004 году, ученым была представлена концепция «умной силы».

Однако сам Дж. Най считает, что причина и необходимость формирования «умной силы» зависит, прежде всего, от текущей международной обстановки. В своем исследовании он использует два очень важных термина: во-первых, передача власти из одних рук в другие, а во-вторых, распыление власти [8,с.339]. Он признает, что первый вопрос имеет давнюю историю. Но вторая проблема - новое явление. Действительно, в контексте развития информационных и компьютерных технологий и расширения масштабов использования Интернета мы можем наблюдать процесс распыления власти. Учитывая данную ситуацию, он отмечает, что «мир не является ни однополярным, ни многополярным, ни хаотичным – ему свойственны одновременно все эти три характеристики. Таким образом, умная великая стратегия должна быть в состоянии разбираться с очень разнообразным распределением силы по различным областям и понимать взаимные уступки по каждой из них. Нет никакого смысла рассматривать

мир через линзы чистого реализма. ... Все-таки в трехуровневой игре игрок, сосредоточивающий внимание только на одной доске, в конечном счете должен неизбежно потерпеть поражение» [8,с.347].

Смысл трехуровневой игры состоит в том, что мир является однополярным с точки зрения использования вооруженных сил, многополярным с точки зрения экономических сил и хаотичным с точки зрения остальных сил, особенно информационных и компьютерных сил. Именно поэтому он, продолжая свои рассуждения, обосновывает важность «умной силы» следующим образом: «самый лучший порядок военного сражения вряд ли сможет решить проблемы на нижней шахматной доске негосударственных игроков и таких транснациональных угроз, как пандемические заболевания или изменение климата, несмотря на то, что эти вопросы представляют угрозу безопасности миллионов людей такого же масштаба, как и военные угрозы. ... Подобные вопросы потребуют сотрудничества, создания необходимых институтов и общих благ, от чего выигрывают все и из чего никто не может быть исключен» [8,с.347-349]. С учетом этой ситуации Е.В. Пименова рассматривает «умную силу» как результат модернизации «мягкой силы» [10,с.62]. Другими словами, в результате формирования и адаптации «мягкой силы» к новым условиям она превратилась в «умную силу». Она основывает свой вывод на том, что автор концепции «мягкой силы» с конца 80-х годов до наших дней несколько раз менял свои взгляды в отношении ее сущности и каждый раз добавлял новый элемент в содержание этого понятия.

Как отмечалось выше, основная причина повышенного внимания к стратегии «умной силы» связана с качественными и количественными изменениями последних двух десятилетий. В частности, развитие информационных и компьютерных технологий и распространение Интернета не только увеличили количество глобальных игроков, но и укрепили их позиции. Поэтому в концепции Дж. Ная также уделяется внимание вопросу компьютерной силы. Следует отметить, что основу любой силы составляют ресурсы. Учитывая изменения последних лет, можно сказать, что информация как источник компьютерной силы стала одним из важнейших источников геополитической конкуренции. Именно развитие информационных и коммуникационных технологий сделало информацию доступной для неправительственных организаций в качестве стратегического ресурса, что является главной проблемой современности. Другими словами, в условиях информационных революций стало невозможно управлять транснациональными организациями из-за их сетевой природы. Такая же ситуация наблюдается в деятельности террористических и экстремистских организаций. По мнению российского ученого М.А. Неймарка, «основная проблема в борьбе с международным терроризмом состоит в том, что их деятельность носит сетевой характер» [9,с.69]. Поэтому в современных условиях очень сложно конкурировать не только с террористическими и экстремистскими организациями, но и с транснациональными компаниями и неправительственными организациями, и трудно бороться с их негативными воздействиями. Реальность «умной силы» в этом отношении такова, что в зависимости от появления угроз и вызовов современности, которые многогранны и разнообразны, существует острая необходимость в формировании соответствующей умной стратегии.

Формирование умной стратегии. На протяжении всей истории философы и полководцы стремились к рациональной политике и рациональной стратегии. Еще в VI веке до нашей эры древнекитайский философ Сунь Цзы утверждал, что «при планировании победы, согласно моим советам, действуйте в зависимости от конкретной ситуации и используйте внешние факторы. Действие в зависимости от ситуации позволяет использовать преимущества избранного плана» [12,с.18]. Или в XV веке итальянский мыслитель Н. Макиавелли размышлял об успехах и достижениях следующим образом: «Поистине страсть к завоеваниям – дело естественное и обычное; и тех, кто учитывает при этом свои возможности, все одобряют или же никто не осудит; но достойную осуждения ошибку совершает тот, кто не учитывает своих возможностей и стремится к завоеваниям какой угодно ценой» [6,с.19]. Точно так же в процессе реализации стратегических целей учет возможностей - это главное условие «умной силы», которое в современных условиях всесторонне анализируется и обсуждается как теоретически, так и методологически и концептуально. Изучение «умной силы» позволяет раскрыть сущность ряда других вопросов, включая стратегическую культуру и стратегическое планирование, и показать их место в процессе осознания угроз и противодействия угрозам и вызовам. Планирование успеха - это то же самое, что и стратегическое планирование, которое должно осуществляться с учетом возможностей, а также с учетом внутренней и внешней ситуации в стране. В современном мире многие ученые и исследователи вносят свой вклад в развитии

концепции «умной силы». Но американский политолог Дж. Най по-прежнему находится на вершине этого айсберга, и его теоретические разработки все еще изучаются учеными.

В отличие от «мягкой силы», механизмы формирования которой не показаны, Дж. Най предлагает стратегию формирования «умной силы». По его мнению, стратегию «умной силы» или «умной стратегии» следует разрабатывать с учетом следующих вопросов:

Во-первых, сначала нужно определить приоритетные цели. В жизни человек не может получить все, что хочет. То же самое и с независимыми государствами. Следовательно, цели должны быть согласованы с возможностями, иначе они нереалистичны. Кроме того, очень важно установление структурных целей, потому что через них можно достичь общей цели.

Во-вторых, какие ресурсы есть в распоряжении субъекта для реализации приоритетных целей и когда их можно использовать. Все доступные ресурсы должны быть оценены, чтобы определить, какие ресурсы можно использовать и насколько они приемлемы в зависимости от изменений ситуации.

В-третьих, каково положение субъекта по отношению к объекту воздействия, то есть как он пытается влиять и в какой степени он желает и готов к этому. Следует получить точную и полную информацию о возможностях и намерениях противника. Этот компонент «умной силы» напоминает малоизвестную стратегию древнекитайского философа Сунь Цзы. По его мнению, «если знаешь его (имеется в виду противника) и знаешь себя, сражайся хоть сто раз, опасности не будет; если знаешь себя, а его не знаешь, один раз победишь, другой раз потерпишь поражение; если не знаешь ни себя, ни его, каждый раз, когда будешь сражаться, будешь терпеть поражение» [12,с.78].

В-четвертых, определить, какое поведение может привести к успеху. Суть использования «умной силы» - выявление случаев применения «твердой силы» и «мягкой силы». То есть в текущей ситуации необходимо определить, какие из сил выгоднее использовать, какую из них необходимо использовать больше и какую меньше.

В-пятых, определить вероятность успеха. Излишняя самоуверенность также может сделать невозможным достижение даже самых благородных целей. Однако сознательный нейтралитет в реализации целей может иметь плачевные последствия [8,с.338-340].

Российский ученый О.Г. Леонова поддерживает точку зрения Дж. Най, отмечая, что «если «мягкая сила» является более философией поведения государства во внешней политике, то «умная сила» – это, по большому счету, эффективная технология и набор инструментов для достижения поставленных целей» [4,с.28]. В целом можно сказать, что умная сила – это одно из важнейших требований для формирования современных стратегий. Потому что появление концепции «мягкой силы», а затем и появление концепции «умной силы» - это изменение стратегических традиций, которое оправдывает несостоятельность существующих стратегических традиций. Это означает, что каждое государство и правительство в нынешних условиях вынуждены обращаться к стратегическим традициям современности, чтобы лучше осознавать свои национальные интересы и иметь возможность защищать их на соответствующем уровне. Так как ранее существовавшие стратегические традиции и модели не могут выполнить эти задачи в условиях усложнения мировых отношений. Дж. Най показал в этом контексте хорошую аналогию. По его словам, «если у вас плохой товар, даже самая хорошая реклама не поможет его продать. ... Плохая стратегия администрации в деле конверсии силы вела к напрасной трате запасов как твердой, так и мягкой силы. Первый шаг к разработке более эффективного плана действий по использованию умной силы начинается с более полного понимания типов и форм использования силы» [8,с.62]. Другими словами, перед лицом меняющихся обстоятельств также должны измениться отношения и стратегии. Такие изменения происходят очень часто и очень быстро в наше время, и эта ситуация также меняет порядок вещей, особенно общественных и международных отношений. В частности, эгоистичное и преднамеренное использование информации и информационно-коммуникационных технологий против конкурентов и противников, которые западные исследователи называли «sharp power», отрицательно сказывается на национальной безопасности и политической стабильности общества.

«Sharp power» или «острая сила» новый структурный элемент «умной силы». По словам Дж. Най, «использование ложной информации в корыстных целях составляет сущность sharp power» [16]. О.Г. Леонова отмечает, что «сущность этой технологии заключается в отвлечении внимания аудитории и манипуляции сознанием. Благодаря sharp power непривлекательные по сути ценности, идеи и фобии продвигаются во внешний мир, превращая простодушных пользователей страны-мишени в жертву. Применяя новую технологию, ее субъекты не стремятся «завоевать сердца и умы», как это ставит своей целью «мягкая сила», но

умело манипулируют целевой аудиторией путем искажения фактов и формирования фальсифицированного контента информационных потоков [5,с.22]. Из этого можно сделать вывод, что «sharp power» (далее «острая сила») – это технология, направленная для оказания негативного воздействия на привлекательный имидж конкурентов. Одна из задач «острой силы» является создание препятствий для реализации стратегических целей соперников. По мнению О. Леоновой, «Sharp power – это технология влияния в эпоху, когда информация становится оружием» [5,с.22].

Если «мягкая сила» направлена на увеличение любви и привлечение внимания, то «острая сила» направлена на повышение ненависти и снижение авторитета оппонента. «Острая сила» или «Sharp Power» - это набор инструментов и технологий, которые могут быть как полезными, так и вредными. При эффективном использовании она выгодно субъекту «острой силы» и вредна для конкурентов.

«Острую силу» мы условно представляем как один из структурных элементов содержания «умной силы». Учитывая характеристики «острой силы», можно сказать, что она направлена на снижение потенциала «мягкой силы» конкурентов. Конечно, такая задача также может быть выполнена «мягкой силой» в форме «мягкой силы» одной стороны против «мягкой силы» другой стороны. Однако когда «мягкая сила» одной стороны менее эффективна, чем другая, она может использовать «острую силу», что делается с учетом ситуации и, следовательно, приемлемо признать ее неотъемлемой частью «умной силы».

Одна из особенностей «острой силы» заключается в том, что она осуществляется в полной секретности. Поэтому такие явления, как кибертерроризм, кибератаки, информационные атаки и психологические атаки представлены как формы проявления «острой силы». Например, кибертерроризм - это деятельность, осуществляемая с использованием компьютерных технологий, целью которой является нарушение различных систем обслуживания и нанесение вреда экономике. Кибератаки также проводятся для распространения любых вредоносных компьютерных программ, взлома баз данных, кражи информации и т.д. Информационные атаки направлены на распространение ложной информации и неверное толкование реальности, выявление недостатков противника, неверное толкование успехов противника и т.д. Все подобные действия осуществляются третьими лицами, авторы которых часто неизвестны. Например, кибертерроризм и кибератаки (взломы) осуществляются с использованием новых технологий и через серверы зарубежных стран. Такие атаки могут проводиться на азиатском континенте, но в этом процессе могут использоваться европейские или американские серверы, и в этом случае выявить преступников и саботажников очень трудно, а иногда невозможно. Информационные атаки осуществляются в форме «острой силы» под псевдонимами и от имени анонимных пользователей. В последние годы специалисты по информационным и коммуникационным технологиям разработали компьютерные программы, которые делают это автоматически в Интернете без помощи людей. В такой ситуации очень важно учитывать стратегическую культуру или потенциал умной стратегии, чтобы противостоять «острой силе» диверсантов или бороться с ними.

Стратегическая культура - важный элемент «умной силы». Некоторые рассматривают «умную силу» как новое явление и как неотъемлемую часть стратегической культуры. Но это не так. Наоборот, стратегическая культура является неотъемлемой частью «умной силы». Такая гипотеза обосновывается тем, что «умная сила» - это, прежде всего, интеллектуальный шаблон, основанный на политическом мировоззрении. Например, успех лидеров в реализации политических целей зависит от их политического мировоззрения, а успех государств и народов в реализации национальных интересов также зависит от их политического мировоззрения. Стратегия формируется на основе знаний и опыта, которые составляют основу мировоззрения человека. Следовательно, можно различать хорошие и плохие стратегии, успешные и неудачные стратегии. Более того, стратегическая культура является неотъемлемой частью политической культуры. В основе политической культуры также лежит политическое мировоззрение. Таким образом, можно с уверенностью сказать, что стратегическая культура является неотъемлемой частью «умной силы».

Но следует признать, что и «умная сила», и стратегическое мышление - явления, имеющие долгую историю. Во-первых, термин «стратегия» впервые был использован в Древней Греции для обозначения «искусства войны» и «искусства ведения войны». Например, Фукидид считал главной целью стратегии не только уничтожение противника, но и уничтожение культуры и ее моральных ценностей [13]. Подобные взгляды можно найти в учении Клаузевица. По его мнению, «стратегия – это использование боя в целях войны. ... Монарх или полководец, умеющий направить войну, которую он ведет, в точном соответствии со своими целями и

средствами и делающий ни слишком много, ни слишком мало, дает этим лучшее доказательство своей гениальности» [2,с.188-189; 3,с.40-41]. Н.Макиавелли, с другой стороны, для победы над соперниками и устранения угроз представляет дальновидную и ситуативную стратегию [6]. Древнекитайский философ Сунь Цзы также умело разработал оборонительную стратегию и стратегию достижения успеха. В целом, стратегия включает в себя комбинацию целей и инструментов, которые можно использовать для достижения успеха или желаемых результатов.

Хотя содержание стратегии менялось с прохождением различных исторических периодов, ее основная идея все еще актуальна. Американский политолог Дж.Л. Гиддс утверждает, что «стратегия - это процесс, посредством которого цели связываются с ресурсами и средствами, намерения со способностями [14,с.225]. Автор концепции «умной силы» Дж. Най по поводу сущности стратегии отмечает, что «стратегия объединяет средства и цели, а это требует ясности относительно поставленных целей (желательных результатов), ресурсов и тактики их использования» [8,с.338]. Как видно, объяснение сущности стратегии с учетом ее взаимосвязи с целями и средствами – не новая идея, и это давно обосновано как основной закон формирования стратегии. Следуя этой традиции, русский философ Т.А. Алексеева утверждает, что «думать или действовать стратегически значит попытаться выстроить корреляцию между целями и ресурсами, имеющимися в распоряжении лиц, принимающих решения, через формулу цены/выигрыша, когда наличных ресурсов недостаточно для прямого достижения цели и необходимо выстроить целую систему тактических шагов для увеличения потенциальных ресурсов» [1,с.132]. В этом случае также можно увидеть, что взаимосвязь между существующими целями и средствами определяется как ключевой индикатор стратегии. Однако в современных условиях стратегия связана не только с целями и средствами, но и с анализом ситуации, прогнозированием, оценкой, планированием, моделированием и обеспечением национальной и государственной безопасности. В этом контексте существует особый тип мышления - стратегическое мышление, которое сохраняет концептуальное и системное мировоззрение и способствует эффективному функционированию политических организаций. В этом отношении особое значение имеют стратегическое планирование и стратегическое прогнозирование. Учитывая важные особенности современности и быстрые изменения в политических процессах, перспективы которых очень трудно предсказать, очень важно оценить угрозы и предотвратить их, необходимо сформировать стратегическую культуру и стратегическое мышление.

О стратегической культуре у российского ученого М.И. Рихтика есть интересные рассуждения. Он анализирует стратегическую культуру больше на уровне общества, чем на уровне политического лидерства. По его мнению, когда говорим о сущности стратегии, «речь идет о том, как общество говорит, думает, пишет, снимает кинофильмы, рассказывает анекдоты и т.п., о том, что сегодня составляет его представления о безопасности» [11,с.203]. Суждения М.И. Рихтика интересны тем, что он связывает представления людей о безопасности со стратегической культурой. На наш взгляд, такая форма рассмотрения вопроса целесообразна. Потому что концепция безопасности - это, прежде всего, совокупность человеческих знаний о национальных интересах, путях и средствах их реализации, и защиты этих интересов от внутренних и внешних угроз, которые нужны для поддержания стабильности, сохранения своих культурных и духовных ценностей и обеспечения устойчивого развития общества.

В процессе формирования национальной государственности такой подход к стратегической культуре очень важен. На наш взгляд, в современных условиях, прежде всего, государственным деятелям необходимо иметь стратегическую культуру, отвечающую требованиям современности. Кроме того наблюдается принятие концепций, стратегий и доктрин национальной безопасности в практику всех стран для более эффективной реализации национальных интересов и борьбы с угрозами. Однако нельзя забывать, что «доктрина каждой страны формируется под влиянием стратегической культуры политического руководства страны. Ее уровень и качество также зависят от этого типа культуры. Стратегическая культура политического руководства - это совокупность опыта и знаний, способов и средств, а также умение использовать возможности и инструменты, которые используются в нужное время для решения жизненно важных проблем страны. Развитие стратегической культуры также зависит от национальных традиций, географического положения государства, политического и исторического опыта, мировоззрения и миропонимания политического руководства страны» [7,с.121].

В своих исследованиях М.И. Ракитов также уделил должное внимание содержанию стратегической культуры. Он отмечает, что в структуре стратегической культуры есть два типа

деятельности или два типа стратегического поведения: первое поведение объединяет общественное восприятие внутренней и внешней реальности страны. Например, восприятие людьми мира, внешней политики, армии, войны и мира, других стран, угроз и опасностей и т.п. Второе поведение - оперативное. То есть определить национальные приоритеты, обосновать существование угрозы и опасности, укрепить доверие общества к их устранению, которое в нужный момент считает вмешательство государственных органов важным и своевременным шагом обеспечения мира и стабильности [11,с.204]. Рассмотрение стратегической культуры в таком виде позволяет нам представить ее как базовое условие обеспечения национальной безопасности.

Заключение. В условиях трансформации современного мира, причины которых были перечислены выше, процесс реализации национальных интересов сталкивается с серьезными трудностями. В частности, в таких условиях возникают угрозы и опасности, которые не только препятствуют реализации национальных интересов, но многие из них напрямую влияют на развитие общества и политическую стабильность страны. В этой ситуации необходимо искать новые пути и методы, а также разрабатывать новые стратегии, чтобы в достаточной степени реализовывать и защищать национальные интересы. В связи с этим понятие «умная сила» выступает как стратегия, отвечающая современным требованиям. Эффективность внутренней и внешней политики государства также зависит от уровня и качества ее использования.

Концепция «умной силы» требует использования соответствующих сил в разных случаях для решения будущих проблем. Другими словами, «умная сила» - это набор существующих сил, которые используются в зависимости от обстоятельств. Такую парадигму автор этой концепции Дж. Най назвал парадигмой «либерального реализма». В ее основе лежит гипотеза о том, что использование различных сил в отдельности не может решить все проблемы. Поэтому в зависимости от текущей ситуации и сложности мирового политического пространства рекомендуется их совместное использование.

Хотя «мягкая сила» не помогает решить все проблемы, отказаться от нее невозможно. Потому что это один из важнейших элементов «умной силы». Так же нельзя отказываться от «твердой силы» и «острой силы». Они также являются элементами «умной силы».

В научных кругах Республики Таджикистан до сих пор не изучена проблема использования «умной силы» в реализации национальных интересов и для борьбы с угрозами. Поэтому необходимо в дальнейшем рассматривать разные аспекты этого вопроса. Сначала необходимо тщательно проанализировать сущность, характер и содержание этого понятия, а затем на основе его методологического потенциала сформировать концепцию «умной силы» страны. Для Республики Таджикистан, которая на данном этапе развития сталкивается с различными угрозами и вызовами, как никогда важно формировать такую концепцию и разработать умные стратегии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева, Т.А. Стратегическая культура: эволюция концепции [текст] / Т.А. Алексеева // Полис. Политические исследования. – 2012. -№5. -С.130-147.
2. Клаузевиц, К. О войне. Пер. с нем. [текст] / К. Клаузевиц. -М.: Логос, 1994. -451 с.
3. Клаузевиц, К. Принципы ведения войны. Пер. с англ. Л.А. Игоревского. [текст] / К. Клаузевиц. -М.: Центрполиграф, 2009. -220 с.
4. Леонова, О.Г. Политика «умной силы» – продукт эволюции «мягкой силы» [текст] / О.Г. Леонова // Социально-гуманитарные знания. – 2019. -№5. -С.25-31.
5. Леонова, О. Sharp Power – новая технология влияния в глобальном мире [текст] / О. Леонова // Мировая экономика и международные отношения. – 2019. -Т.63. -№2. -С.21-28. DOI: 10.20542/0131-2227-2019-63-2-21-28
6. Макиавелли, Н. Государь. О военном искусстве. Пер с итал. Г.Муравьевой. [текст] / Н. Макиавелли. -М.: АСТ, 2019. -416 с.
7. Махмадов, А.Н. Национальная безопасность: Учебное пособие [текст] / А.Н. Махмадов, Х.К. Сафарализода. – Душанбе, 2019. – 224 с.
8. Най, С.Дж. Будущее власти. Как стратегия умной силы меняет XXI век. Пер. с англ. В.Н. Верченко. [текст] / С.Дж. Най. -М.: АСТ, 2014. -444 с.
9. Неймарк, М.А. «Мягкая сила» в мировой политике. «Умная сила»: к перспективам в мировой политике. Часть 2. [текст] / М.А. Неймарк // Обозреватель-Observer. –2016. -№2. -С.67-77.
10. Пименова, Е.В. Закат «мягкой силы»? Эволюция теории и практики soft power [текст] / Е.В. Пименова // Вестник МГИМО-Университета. – 2017. -№1(52). -С.57-66. DOI: 10.24833/2071-8160-2017-1-52-57-66
11. Рыхтик, М.И. Стратегическая культура и новая концепция национальной безопасности США [текст] / М.И. Рыхтик // Вестник Нижегородского государственного университета имени Н.И. Лобачевского. Серия: международные отношения, политология, регионоведение. –2003. -№1. -С.203-219.
12. Сунь, Цзы. Искусство войны. Пер. с англ. М.Михайлова. [текст] / Сунь Цзы. -М.: АСТ, 2019. -160 с.
13. Фукидид. История. Пер. с греч. Ф.Г. Мищенко и С.А.Жебелева. [текст] / Фукидид. -СПб.: Наука, 1999. -590 с.
14. Gaddis, J.L. Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy. -Oxford: Oxford University Press, 2005. -512 p.

15. Nye, J. The Means to success in World politics. -New York: Public Affairs, 2004. -192 p.
16. Nye, J.S. Jr. How Sharp Power Threatens Soft Power. The Right and Wrong Ways to Respond to Authoritarian Influence / Foreign Affairs, 2018, January 24. [Electronic resource]. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-01-24/how-sharp-power-threatens-soft-power> (accessed: 19.05.2020).

НЕРУИ ХУШМАНД, СТРАТЕГИЯИ ХУШМАНД ВА ТАХДИДҲОИ НАВИ ЗАМОНИ МУОСИР

Дар шароити муосир дар зери таъсири технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва тавозуни қувваҳо ба дигаргунии ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардида истодаанд. Дар ин раванд на танҳо таъсири ширкатҳои фаромиллӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ, балки таъсири ташкилотҳои террористӣю экстремистӣ низ ба маротиб афзун гардида истодааст. Ин гуна вазъият барои давлатҳои миллӣ мушкилиҳои навро эҷод намуда, таҳдиду хатарҳои гуногунро ба вучуд овардааст. Аз ҳама муҳим ин аст, ки дар шароити мустақамшавии мавқеи субъектҳои ғайридавлатӣ амалӣ намудани манфиатҳои миллӣ ҳеле мушкил мегардад. Дар ҳамин гуна шароит сиёсатшиноси амрикоӣ Ч.Най концепсияи «неруи хушманд»-ро пешниҳод менамояд, ки он дар яқоягӣ истифода бурда тавонистани «неруи нарм» ва «неруи сахт»-ро дар бар мегирад. Ч.Най чунин тарзи муносибатро бо мураккабии ҷаҳони муосир асоснок менамояд. Ҷаҳони муосирро аз лиҳози неруҳои ҳарбӣ яққутба, аз лиҳози неруҳои иқтисодӣ бисёрқутба ва аз лиҳози неруҳои дигар, махсусан неруҳои иттилоотӣю компютерӣ беқутб ва бетартиб муаррифӣ намуда, пешниҳод менамояд, ки вобаста ба вазъияти баамаломата дар мавридҳои зарурӣ неруҳои мувофиқ ва мутобиқ бояд истифода бурда шаванд, то ки мақсадҳо ва натиҷаҳои интизорӣ ба даст оянд. Албатта, бо чунин андешаҳо розӣ шудан мумкин аст, аммо воқеияти муҳимми «неруи хушманд» ин аст, ки ҳар як мамлакат онро бо дарназардошти афзалиятҳо ва имкониятҳои худ бояд ташаққул диҳад. Зеро барои баъзе давлатҳо «неруи нарм, барои давлатҳои дигар «неруи сахт» ва барои давлатҳои боқимонда «неруи ғаъол» натиҷаи дилхоҳ медиҳад. Аммо кам давлатҳоҳо кодир ҳастанд, ки аз иқтидори ҳамаи неруҳои истифода бурда тавонанд.

Калидвожаҳо: «неруи хушманд», «неруи нарм», «неруи сахт», «неруи ғаъол», стратегияи хушманд, маданияти стратегӣ, манфиатҳои миллӣ, таҳдидҳои фаромиллӣ, муборизаҳои геополитикӣ, ҳучумҳои иттилоотӣ.

УМНАЯ СИЛА, УМНАЯ СТРАТЕГИЯ И НОВЫЕ УГРОЗЫ СОВРЕМЕННОСТИ

В современных условиях под воздействием развития информационно-коммуникационных технологий претерпевают значительные изменения система международных отношений и баланс сил. В этом процессе растет не только влияние транснациональных корпораций и неправительственных организаций, но и увеличивается влияние террористических и экстремистских организаций. Эта ситуация стала причиной появления новых вызовов и угроз национальной безопасности суверенных государств. Самое главное то, что в условиях активизации деятельности негосударственных акторов реализация национальных интересов становится очень сложной. В этом контексте американский политолог Дж. Най предлагает концепцию «умной силы», которая включает в себя возможность использовать в сочетании «мягкой силы» в виде убеждения и «твердой силы» в виде понуждения. Дж. Най оправдывает такой подход сложностью современного мира. Он описывает современный мир как однополярный, с точки зрения вооруженных сил, многополярный, с точки зрения экономических сил и хаотический, с точки зрения других сил, особенно информационных и компьютерных сил, и предлагает использовать соответствующие и подходящие силы там, где это необходимо, в зависимости от ситуации и для достижения ожидаемых целей и результатов. Конечно, мы можем согласиться с такими взглядами, но реальность «умной силы» состоит в том, что каждая страна должна строить ее с учетом собственных приоритетов и возможностей. Потому что для одних стран «мягкая сила», для других «твердая сила», а для остальных «острая сила» дает желаемый результат. Кроме того, немногие государства могут одновременно использовать весь потенциал своих сил.

Ключевые слова: «умная сила», «мягкая сила», «твердая сила», «острая сила», умная стратегия, стратегическая культура, национальные интересы, транснациональные угрозы, геополитическая борьба, информационные атаки.

SMART POWER, SMART STRATEGY AND NEW THREATS OF THE MODERN WORLD

In modern conditions, under the influence of information and communication and computer technologies, the system of international relations and the balance of power have changed greatly. In this process, the influence of not only transnational corporations and non-governmental organizations is increasing, but the negative influence of extremist-terrorist organizations is also growing. This situation creates new problems for nation states and will cause new challenges and threats. The most important point in this context is that in the context of strengthening the place and role of non-governmental organizations it will become difficult to realize national interests. It was in these circumstances that American political scientists J. Nye proposed the concept of “smart power,” which includes a combination of hard power and soft power. J. Nye substantiates this attitude taking into account the transformation of the modern world. He thinks that the modern world is not unipolar, not multipolar and not chaotic, at the same time all these characteristics are in it. As for the military forces, the world is unipolar, from the point of view of economic power it is multipolar, and the rest of the forces are chaotic. He suggests that to obtain the expected results and the successful implementation of the goals set, it is necessary to use various types of power, taking into account the situation and the existing resources. Of course, one can agree with such ideas, but the reality of “smart power” is that each state, taking into account its priorities and capabilities, must develop its own smart strategy. Practice shows that some states with the help of soft power, others with the help of hard power, and others with the help of active force get the desired results. However, not all states can use all kinds of force at the same time.

Keywords: «smart power», «soft power», «hard power», «sharp power», smart strategy, strategic culture, national interests, transnational threats, geopolitical confrontations, information attacks.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон* – Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои сиёсӣ, муовини директор. **Суроға:** 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 40. Телефон: **992-372-27-86-96**. E-mail: **mts-05022019@mail.ru**
Сафарализода Хучамурод Қуддусӣ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти кафедраи равандҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: **quddusov@mail.ru**. Телефон: **(+992) 988-12-73-83**

Сведения об авторах: *Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон* – Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, доктор политических наук, заместитель директора. **Адрес:** 734025, Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки, 40. Телефон: **992-372-27-86-96**. E-mail: **mts-05022019@mail.ru**
Сафарализода Худжамурод Қуддусӣ - Таджикский национальный университет, докторант кафедры политических процессов в Таджикистане. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **quddusov@mail.ru**. Телефон: **(+992) 988-12-73-83**

Information about the authors: *Muhammadzoda Parviz Abdurahmon* – Center for strategic research under the President of the Republic of Tajikistan, D. Sc. in Political Science, deputy director. **Address:** 734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 40. Phone: **992-372-27-86-96**. E-mail: **mts-05022019@mail.ru**
Safaralizoda Khujamurod Quddusi - Tajik National University, doctoral student of the Department of Political Processes in Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. E-mail: **quddusov@mail.ru**. Phone: **(+992) 988-12-73-83**

УДК 327

РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН И ТУРЕЦКАЯ РЕСПУБЛИКА: ЭВОЛЮЦИЯ ДВУСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Алиева Г.

Таджикский национальный университет

В 1991 году Республика Таджикистан обрела независимость и начала налаживать прямые связи с государствами мира. Для ведения внешнеполитических связей Таджикистан открыл дипломатические представительства почти в 30 странах мира, одной из которых считается Турецкая Республика. Турция является одним из ключевых партнеров Таджикистана и играет важную роль во внешних отношениях страны.

Отношения между Таджикистаном и Турцией начинаются в относительно далекие года 1991, когда Турция стала одной из первых стран, признавшей независимость Таджикистана. «Открытие 4 августа 1992 года посольства Турецкой Республики в Таджикистане стало конкретным шагом в налаживании сотрудничества между двумя странами. По известным причинам, связанным, прежде всего, с периодом гражданского противостояния в Таджикистане, Посольство Республики Таджикистан в Турции было открыто несколько позже - 4 декабря 1995г. Посольство Турции в Душанбе продолжало свою деятельность даже во время гражданской войны в период с 1992 по 1997 гг. Но, несмотря на это, взаимодействие между двумя государствами приобрело активный характер со времени установления в январе 1992г. дипломатических отношений» [9, с.8].

Посольства обеих стран в соответствующих столицах были созданы в соответствии с протоколом, подписанным в 1992 году. «За 28 лет дипломатических отношений между двумя странами состоялись визиты Президента Республики Таджикистан в Турцию (в 1996, 1998, 1999, 2006, 2009, 2010 и 2012 гг.) и Президента Турецкой Республики в Республику Таджикистан (сентябрь 1995, ноябрь 2001, май 2009 и июнь 2019 гг.)» [4].

Правовая основа отношений была заложена в 1991 году посредством двусторонних соглашений и протоколов в сфере политического, экономического, образовательного, культурного, торгового, научного исследования и военного сотрудничества. Общее количество соглашений, меморандумов и документов достигло более 65, что обеспечивает прочную правовую основу для настоящего и будущего сотрудничества между двумя странами.

Турецко-таджикские отношения основаны на общих исторических и культурных связях, которые обогатились наследием таких великих мыслителей, как Мевлана Джалал ад-дин Руми. Сегодня обе страны полны решимости еще больше укрепить их сотрудничество во всех областях.

Нужно отметить, что отношения между двумя странами основаны на общей истории, культуре и религии, а принципы сотрудничества между двумя странами включают уважение международного права и национальных интересов каждого государства, а также нормы равенства и дружбы. Что касается культурного наследия, важно отметить, что Таджикистан и Турцию тесно связывает великий мыслитель Мавлоно Джалолиддин Балхи. «Исторические и

культурные ценности народов двух стран предоставили обширные возможности для дальнейшего развития отношений между двумя странами. В этой связи, по инициативе обеих сторон в Душанбе 19-20 октября 2018 г. состоялся Международный симпозиум в память Мавлоно Джалолиддини Балхи» [4].

Следует подчеркнуть, что взаимоотношения между Таджикистаном и Турцией получили институциональный характер после подписания «Совместной декларации об основах сотрудничества между Турцией и Таджикистаном» 18 декабря 2012 года президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном и президентом Республики Турции Абдулло Гулемом. В связи с этим важно отметить, что Министр иностранных дел Турции Мевлют Чавушоглу посетил с официальным визитом Душанбе 21 октября 2016 года. В ходе встречи с Министром иностранных дел Республики Таджикистан между двумя внешнеполитическими ведомствами был подписан договор о сотрудничестве на 2017-2020 годы.

Таким образом, мы можем отметить, с установлением дипломатических контактов между Турцией и Таджикистаном начинается новая фаза таджикско-турецких отношений. И перед нами стоит задача определения места и роли Турции во внешней политике Таджикистана и собственно, какие национальные интересы преследует в стороны в отношении друг с другом.

На сегодняшний день сотрудничество с Турецкой Республикой занимает важное место во внешней политике Таджикистана в связи с рядом обстоятельств. Если посмотреть на ряд официальных визитов, подписанные документы и взаимоподдерживающие заявления, отношения, кажется, развиваются активно. В последние годы с целью вывести отношения Таджикистана и Турции на более высокий уровень и наладить взаимовыгодное сотрудничество были проведены различные встречи на разных уровнях. Особенно в последние 5 лет (2015-2020 гг.) отношения между двумя странами достигают своего пика, прежде всего, это касается экономического сектора.

За весь постсоветский период усилия турецкой дипломатии были направлены на налаживание тесных политических и торгово-экономических отношений со странами Центральной Азии, в том числе с Таджикистаном. Тесные связи с новыми независимыми государствами региона давали определенный шанс Анкаре ограничить возможность России закрепить свои позиции, а также не допустить расширение влияния Ирана, тем самым подчеркнуть свою значимость для запада. Экс-министр иностранных дел Турции И. Джем в одной из статей отмечал: «Турция после «холодной войны» приняла на себя роль важного геополитического игрока в центре большого региона, простирающегося от Европы до Центральной Азии» [1]. Моральную и политическую поддержку стремлениям Анкары оказали в 1991 г. США, Великобритания и руководство НАТО, обеспокоенные перспективой политической и идеологической экспансии Ирана в регионе [2, с.135].

Важно отметить, что наряду с позитивными моментами также и существуют негативные моменты во взаимоотношении между двумя странами. Как отмечают специалисты, «Таджикистан в политической сфере, не являясь частью тюркского мира, выпадал из общей конструкции. Несмотря на общую религиозную идентичность между странами, межгосударственные отношения оставались на уровне экономического партнерства. Это, в первую очередь, обусловлено тем, что в основе внешнеполитического вектора Турции изначально лежала не религиозная мотивация, а историко-геополитическая.

В геополитическом смысле в Таджикистане, Турция традиционно уступала не только России, Китаю, но даже Ирану, с которым Таджикистан имеет общую культурноцивилизационную основу. Трезво оценивая свои возможности, турецкий внешнеполитический курс в отношении Таджикистана исконно был направлен на получение экономических дивидендов. Официальный Душанбе, в свою очередь, начиная с 90-х годов имея дело с перманентным сначала политическим, а затем финансово-экономическим кризисами, был заинтересован в поиске не только потенциальных доноров, но и новых идеологических основ» [8].

Однако мы не согласны с утверждением некоторых специалистов, что «турецкая модель развития», которая в свою очередь предполагает формирование светской государственности в мусульманской стране может служить примером для подражания [8].

Эволюция турецко-таджикских отношений четко прослеживается в торгово-экономической сфере. Здесь страны достигли больших результатов. «Турция демонстрирует успешную политико-экономическую трансформацию и во внешней политике. Такая тенденция просматривается и по отношению к Таджикистану» [8].

Как показывает анализ представленных данных, за 2009-2013 годы как экспорт Турции в Таджикистан, так и импорт из Таджикистана выросли более чем в 3 раза, товарооборот с

Турцией в 2013 г. составил 656,0 млн. долл или 12,4%, от общего суммарного объема внешнеторгового оборота страны. Это позволяет говорить о стабильном увеличении доли Турции во внешней торговле Таджикистана, только в 2009 г. она составила 5,9% [8].

«При этом в 2010-2013 гг. Турция оставалась ведущим партнером Таджикистана по экспорту. В 2013 г. Турция импортировала из Таджикистана продукции на сумму 473,4 млн. долл., что составило 40,7% от общего объема экспортированных товаров, сохранив устойчивое положительное сальдо. Импорт достиг 182,6 млн. долл или 4,4% от общего объема импорта в страну. Сумма экспорта превысила импорт 2.5 раза и составила 290,8 млн. долл.

За 2013 г. основными экспортируемыми товарами в Турцию являлись: хлопок-волокно, алюминий первичный, кожа и кожсырье. Импорт товаров и продовольствия из Турции в Таджикистан за этот период составляли: мясо птиц, мясо крупнорогатого скота, фрукты, а также моющие средства, ковры и текстильные напольные покрытия, изделий из пластмассы и резины, изделия из черных металлов, оборудование и механизмы» [10,с.12].

«В 2018 году объём товарооборота составил 401,43 млн. долларов США. В двусторонней торговле экспорт составил 276,524,00 долларов США, а импорт 124,914,000 долларов США» [4].

Однако к 2019 году товарооборот между двумя странами сократился в разы. Товарооборот между Турцией и Таджикистаном в январе-декабре 2019 года составил 274,55 млн. долларов [6]. Сокращение товарооборота между двумя странами связано с различными факторами. В первую очередь, это связано с логистикой.

На международной арене политическое и дипломатическое сотрудничество между Таджикистаном и Турцией осуществляется на нескольких уровнях и форматах, в том числе, таких как ООН, ОБСЕ, Организация исламского сотрудничества (ОИС) и Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА), где лидеры двух стран имеют возможность непосредственно контактировать по различным темам и страны активно поддерживают друг друга в рамках вышеупомянутых организаций.

Как уже упоминалось, активное участие Турции в образовательной сфере стран Центральной Азии можно рассматривать как результат пересмотра внешней политики Турции в начале 1990-х годов. Это новое определение включало в себя акцент на общие этнические связи Турции с тюркскими республиками бывшего Советского Союза. Турция подчеркивала общую историю и традиции, пыталась создать общий алфавит и пошла дальше, создав и реорганизовав определенные существующие институты, которые работали над выявлением этнической общности. Образовательные связи, установленные с Таджикистаном, были важной частью этой политики, так называемой культурной переориентации, проводимой Турцией. Инициативы Турции по развитию культурного сотрудничества, турецкого языка, турецких школ и университетов осуществлялись на двух уровнях: государственном и негосударственном. Как мы уже упомянули Таджикистан не входит в тюркоязычный союз центральноазиатских стран, но это не мешает Турции реализовывать свои образовательные программы в регионе. В этом плане открытие турецких школ и лицеев в Таджикистане считается важным событием в истории взаимоотношения двух стран. Однако вышеупомянутые лицеи скоро были закрыты из-за угрозы развития пантюркистских настроений среди населения.

Подводя итог вышесказанному, можно сделать следующий вывод - за прошедшие годы в таджикско-турецких отношениях разработаны и совместно приняты важнейшие документы и решения, установились достаточно активные контакты на уровне глав государств и правительств, налажены постоянные связи между парламентариями, руководителями министерств и ведомств.

В то же время уровень экономического сотрудничества еще не соответствует имеющемуся большому потенциалу сторон, особого внимания требуют вопросы исполнения принятых соглашений, практической реализации достигнутых договоренностей. Согласно проведенному анализу ряд совместных решений продолжительное время остается нереализованным, что подчеркивает необходимость постоянного контроля и мониторинга за ходом выполнения двусторонних документов, принятия конкретных мер по развитию взаимодействия и сотрудничества в различных сферах.

Таким образом, можно заключить, что Турция пытается расширить свое влияние в Центральной Азии в целом и в Таджикистане в частности, однако на данный момент безуспешно, по причинам как внутреннего, так и международного характера. Одна из внутренних причин заключается в том, что «турецкая модель» с упором на демократию, верховенство закона и рыночную экономику не вызвала большого энтузиазма в центральноазиатских странах. Другая причина заключается в том, что со стороны

среднеазиатского и в частности таджикского истеблишмента существовал и продолжает существовать страх распространения пантюркизма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Cem I/ Turkey: Setting Sail to the 2 st Century // Journal of International Affairs, Perceptions, September – November 1997, Vol.2.
2. Winrow G. Turkey in Post-Soviet Central Asia. L.,1995. P. 135.
3. Назаров Т.Н. Внешняя политика в системе факторов международного сотрудничества. Таджикистан: экономика, политика, экономическое сотрудничество / Т.Н. Назаров. - Минск, 2002. -С. 100.
4. Отношения Таджикистана с Турцией. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.mfa.tj/ru/main/view/25/otnosheniya-tadjikistana-s-turtsiei> (дата обращения: 12.08.2020 г.)
5. Послание Президента Республики Таджикистан Э.Ш. Рахмонова Парламенту страны «Таджикистан и современный мир». Душанбе, 2003. С. 14.
6. Турция в январе сократила товарооборот с Таджикистаном. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kabar.kg/news/turciia-v-ianvare-sokratila-tovarooborot-s-tadjikistanom/> (дата обращения: 12.08.2020 г.)
7. Хасанов Азат. Турецкие лица в Таджикистане // Евразийский Союз Ученых. 2014. №8-4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/turetskie-litsei-v-tadjikistane> (дата обращения: 12.08.2020).
8. Хуррамов Х. Приоритеты и акценты в таджикско-турецких отношениях. Статья. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cabar.asia/ru/hursand-hurramov-prioritety-i-aktsenty-v-tadjiksko-turetskih-otnosheniyah-2/> (Дата обращения: 12.08.2020)
9. Шарофов Э. У. История таджикско - турецкого сотрудничества: 1991-2011 гг.: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / Шарофов Эраджбой Умрибоевич; [Место защиты: Ин-т истории, археологии и этнографии им. Ахмади Дониша АН Респ. Таджикистан].- Душанбе, 2012.- 160 с.
10. Шкваря Л.В. Внешнеэкономические связи Республики Таджикистан с государствами Азии: современные тенденции / Л.В. Шкваря, В.И.Русакович, Д.В. Лебедева // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. -2015. -№ 6 (78). -С. 12.

ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ЧУМҲУРИИ ТУРКИЯ: ТАҶАВВУЛИ ҲАМКОРИҶОИ МУТАҚОБИЛА

Мақсади асосии мақолаи мазкур баррасии рушди муносибатҳои Тоҷикистон ва Туркия давоми солҳои 1991 то 2020 бо таъки ба ҷанбаҳои ҳамкории сиёсӣ ва ҳамкории ҳамаҷониба дар соҳаи маориф мебошад. Ҳамкории ҳамаҷониба ба роҳи таҳлили изҳороти расмӣ дар тамоми сатҳҳо, инчунин ширкат ва ҳамкории ҳамаҷониба бисёрҷониба омӯхта мешавад. Оиди соҳаи маориф гуфта мумкин аст, ки диққати асосӣ ба ташаббусҳои гуногуни давлати Туркия, ба монанди ифтитоҳи мактабҳо ва донишгоҳҳои туркӣ, инчунин барномаҳои мубодилаи донишҷӯён равона карда шудааст, ки онҳоро метавон ҳамчун яке аз фишангҳои «қувваи нарм» баррасӣ намуд, ки фара арзишҳои туркиро пешбарӣ менамоянд. Дар мақола муносибатҳои асимметрии нишон дода шудаанд, ки дар онҳо Тоҷикистон саъй менамояд сиёсати бисёрҷониба пеш борад, ки ин маҳдудияти муайяно ба рӯи ин муносибат мегузорад, ҷо нақладываает определённые ограничения на эти отношения. Ҳузури Туркия дар Тоҷикистон асосан бо соҳаи маориф, иқтисод ва сармоягузори маҳдуд мегардад. Ин таъки ба "қувваи нарм" бо он маънидод мегардад, ки Туркия то имрӯз камбудии захирахоро эҳсос намуда, ба Россия, Хитой ва ИМА дар мубориза барои нуфузи сиёсӣ ва ҳарбӣ дар Осиёи Марказӣ муқобилият нишон намендҳад.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, Туркия, ҳамкории, Тоҷикистон, маориф, сиёсат, мубориза бо терроризм, «қувваи нарм», сиёсати хоричӣ.

РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН И ТУРЕЦКАЯ РЕСПУБЛИКА: ЭВОЛЮЦИЯ ДВУСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Главной целью данной статьи является рассмотрение развития таджикско-турецких отношений с 1991 по 2020 год с акцентом на аспекты политического и образовательного сотрудничества. Сотрудничество в политической сфере изучается путем анализа официальных заявлений на всех уровнях, а также участия и сотрудничества в многосторонних структурах. Что касается образовательной сферы, то основное внимание уделяется различным инициативам Турции, таким как открытые турецких школ и университетов, а также программам студенческого обмена, которые можно рассматривать как один из инструментов «мягкой силы», неизбежно продвигающих турецкую культуру и ценности. В статье показаны асимметричные отношения, в которых Таджикистан стремится проводить многовекторную политику, что накладывает определенные ограничения на эти отношения. Турецкое присутствие в Таджикистане в основном ограничивалось сферами образования, экономики и инвестиций. Эта опора на "мягкую силу" объясняется тем, что Турция, по-видимому, по крайней мере, на данный момент испытывает недостаток ресурсов и не готова бросить вызов России, Китаю и США в борьбе за политическое и военное влияние в Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, Турция, сотрудничество, Таджикистан, образование, политика, борьба с терроризмом, инвестиции, турецкое присутствие, «мягкая сила», внешняя политика.

THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE TURKISH REPUBLIC: THE EVOLUTION OF BILATERAL COOPERATION

The main purpose of this article is to review the development of Tajik-Turkish relations from 1991 to 2020 with an emphasis on aspects of political and educational cooperation. Political cooperation is examined through the analysis of official statements at all levels, as well as participation and cooperation in multilateral structures. In the educational sphere, the focus is on various Turkish initiatives such as open Turkish schools and universities, as well as student exchange programs, which can be seen as one of the soft power instruments inevitably promoting Turkish culture and values. The article shows asymmetric relations in which Tajikistan seeks to pursue a multi-vector policy, which imposes certain restrictions on these relations. The Turkish presence in Tajikistan was mainly limited to the spheres of education, economy and investment. This reliance on soft power is explained by the fact that Turkey, apparently, at least for the moment, lacks

the resources and willingness to challenge Russia, China and the United States in the struggle for political and military influence in Central Asia.

Keywords: Central Asia, Turkey, cooperation, Tajikistan, education, politics, fight against terrorism, investments, Turkish presence, "soft power", foreign policy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алиева Г.* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

Сведения об авторе: *Алиева Г.* - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: *Alieva G.* - Tajik National University, applicant for the Department of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17

УДК: 325.8(575.3)

СИЁСАТИ БУНЁДКРИВУ СОЗАНДАГИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛИИ ҶАВОНОН

Бахтиёрзода Рустам
Донишгоҳи давлатии Данғара

Таҳқиқи масъалаҳои сиёсати давлатии ҷавонон дар шароити кунунии Тоҷикистони соҳибистиклол аҳамияти муҳим ва хоссаи назариявӣ амалӣ дорад. Воқеияти зиндагӣ ва ҳаёти имрӯзаи ҷомеаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки агар шахрвандон маърифати зарурӣ ва сатҳи баланди худшиносӣ надошта бошанд, дар байни онҳо ваҳдату якдилӣ таъмин намегардад. Яъне, таҳқиқи ҳаматарафаи илмӣ-назариявии масъалаи мазкур дар шароити кунунӣ таҳлили доманадорро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтаем, ки таҷрибаи таърихӣ ва амалии Тоҷикистони соҳибистиклолро ба таври возеҳу равшан омӯзем ва ҷамъбаст намоем.

Ба ин хотир, қайд намудан лозим аст, ки солҳои охир дар адабиёти илмӣ ва оммавӣ-сиёсӣ ҷанбаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, маърифатӣ-мафкуравӣ ва ахлоқии татбиқи сиёсати давлатии ҷавонони кишвару халқҳои алоҳидаи Осиёи Миёна мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Вале бисёр паҳлуҳои муҳими роҳандозии сиёсати давлатии ҷавонон дар Тоҷикистон аз назари таҳқиқ дур мондааст [1].

Тибқи муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба ҳайси субъектҳои системаи сиёсии ҷамъият соҳиби мақоми ҳуқуқӣ мебошанд. Вобаста ба ин дар моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки «давлат ва ҳамаи мақомотҳои он, шахсони мансабдор, шахрвандон уҳдадоранд, ки Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд» [2].

Дар шароити кунунӣ мавқеъ ва манзалати ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ дар муҳити сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Албатта, чунин иқдом дар таҳким ва пойдории татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон пешравӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, доираи таҳқиқоти мазкурро фаъолият ва саҳми ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ дар пойдор гардидани сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мегирад.

Ба ин муносибат омӯзиш ва таҳқиқи қонуниятҳои умумӣ ва мушаххаси масъалаҳои мазкур иқдом ва ҳамкориҳои якҷояи мутахассисони соҳаҳои гуногуни илм – фалсафа, таърих, ҳуқуқ, сиёсатшиносӣ ва равшаншиносӣ тақозо менамояд. Бояд зикр намуд, ки солҳои охир таҳқиқоти зиёди илмӣ-оммавӣ ба вазъияти сиёсии ҷомеа, алалхусус, сиёсати давлатии ҷавонон бахшида шудаанд. Дар ин қатор олимони кишварҳои ИДМ А.П.Бутенко, И.М.Илинский, И.К. Асадуллоев, А.Н. Маҳмадов, А.А. Шамолов ва С.Б. Ашӯровро номбар кардан мумкин аст [3].

Омӯзиш ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки масъалаҳои тарафайни ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва динӣ дар устувор гардонидани сиёсати давлатии ҷавонон гарчанде ба таври умумӣ баррасӣ шуда бошанд ҳам, вале дар он механизми амалӣ шудани масъалаҳои стратегии сиёсати давлатии ҷавонон нокифоя мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ба ин нигоҳ накарда, таҳқиқи мавқеъ ва манзалати ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва динӣ дар мамлакатҳои ИДМ аҳамияти хосса дорад.

Зеро ин мавзӯ дар Тоҷикистон ба таври нокифоя омӯхта ва коркард шудааст. Ва то имрӯз таҳқиқоти илмӣ арзишманда, ки моҳият, вазифаҳои асосӣ, дараҷаи амалигардонӣ ва таъмини самараноки самтҳои асосии стратегии сиёсати давлатии ҷавононро дар Тоҷикистон фаро гирад, мавҷуд нест. Аз ин лиҳоз, таҷрибаи андӯхташудаи водор месозад, ки давлат, Ҳукумат, ташкилотҳои ҳифзи ҳуқуқ, созмонҳои ҷамъиятӣ насли ҷавонро бояд

ба он омода намоянд, ки онҳо минбаъд аз хатоҳои гузашта дарси ибрат гирифта, муттаҳид шаванд ва якҷоя амал карда, ба роҳи ягонагӣ ва якдигарфаҳмӣ қадам гузоранд. Чунки сарварони ояндаи сиёсӣ, роҳбарони давлативу ҳизбӣ, созмону вазорату муассисаҳо маҳз аз байни ҷавонони имрӯза ба воя мерасанд.

Аз рӯи таҳлили вазъи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазифаҳои асосии идеали сиёсии мо бояд аз ягонагии миллӣ, дӯстӣ, бародарӣ ва муттаҳидии халқҳои сокини кишварамон иборат бошад.

Яъне, ҷавонони Тоҷикистон бояд фаъолияти худро барои устувор гардонидани ягонагии Тоҷикистон ва беҳтар кардани шароити зиндагии халқ равона созанд. Агар мо ба таърихи ташаккули давлати худ назар афканем, пай мебарем, ки давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити вазнини иқтисодии мамлакат нигоҳ накарда, тамоми имкониятҳоро барои таъмин кардани раванди муътадили таҳсил дар мактабҳои олии ва миёнаи махсус фароҳам оварда, баҳри беҳтар кардани шароити моддӣ ва иҷтимоии донишҷӯён тадбирҳои муфиди амалӣ меандешанд.

Сиёсати давлатии ҷавонон дар ҷумҳурии мо бо соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон ташаккул ёфта, айни ҳол ба устувории иҷтимоӣ-сиёсӣ ва андешидани маҷмӯи тадбирҳо, ки барои инкишофи минбаъдаи он зарур аст, ниёз дорад. Бояд таъкид кард, ки ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва динӣ дар пойдорӣ ва устуворгардонии сиёсати давлатии ҷавонон нақши муҳим мебозанд. Дар тӯли солҳои охир оид ба мавзӯи нақши ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва динӣ дар пешбурди сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асарҳои зиёди илмӣ-назариявӣ таҳия гардида, рӯи чоп омадаанд [4]. Муҳаққиқон чиддан кӯшиш намудаанд, ки масъалаи мазкурро дар шароити Тоҷикистон ба таври муфассал, возеҳу равшан мавриди баррасию таҳлил қарор диҳанд.

Оид ба бунёди давлати дунявии демократӣ ва суботи вазъи сиёсии кишвар, таъмини ҳамкорихоӣ Ҳукумат ва созмонҳои гуногуни ҷамъиятиву сиёсӣ, ризоияту ҳамдигарфаҳмӣ дар ҷомеа Сардори давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид намудаанд: «Демократикунонии ҷомеа раванди мавсимӣ нест ва демократияро дар як давраи муайяни кӯтоҳ қорӣ кардан ва фароҳам овардан ғайриимкон мебошад. Ҷомеаи демокративу ҳуқуқбунёд маҳз ба шаҳрвандоне таъя мекунад, ки аз ҷиҳати сиёсиву ҳуқуқӣ бомаърифат, ба ҳифзи адолат қодир, ба риояи волоияти қонун ва бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ омода бошанд. Давлати соҳибистиклоли тоҷикон меъёрҳои асили демократияро ҳамчун омили пешрафти ҷомеа эътироф намуда, минбаъд низ барои инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ шароити мусоид фароҳам меорад».

Имрӯз дар Тоҷикистон бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ чараён дорад, ки ин иштироки бевосита ва фаъолонаи шаҳрвандон, алаҳхусус ҷавонон, коллективҳои меҳнатӣ, ташкилот ва созмонҳои ҷамъиятиро тақозо менамояд. Дар ин радиф масъалаи дигар дарки назариявии воситаҳо ва стратегияи минбаъдаи моҳияти иштироки ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва динӣ дар амалӣ намудани вазифаҳои муҳим ва асосии сиёсати давлатии ҷавонон дар Тоҷикистон мебошад. Зеро иштироки фаъолонаи субъектҳои мазкур, сиёсати давлатии ҷавонро муайян ва ҳалли вазифаҳои онҳоро қоннок менамояд.

Дар иртибот ба ин агар мо ба таҷрибаи амалӣ назар андозем, пас маълум мешавад, ки муносибат ба ҷавонон ҳамеша барои давлат ва ҷамъият муҳим хоҳад монд. Имрӯз ҷавонон ҳамчун ифодагари манфиатҳои насли наврас, омили қомеб гардонидани сатҳи инкишофи ҷамъият ва давлат маҳсуб меёбанд. Сиёсати давлатии ҷавонон чунин нишонаҳоро муайян месозад:

– то кадом андоза ҷавонон вазъи кунунии ҷамъият ва сиёсати давлат нисбат ба ҷавонро қабул доранд ва қонибдорӣ менамоянд;

– навоарие, ки насли ҷавон барои пешрафти ҷамъият ва фаъолияти давлат ворид мекунад, таассуроти насли гузаштаре нисбат ба ҷавонон ҷи гуна ифода ва арзёбӣ мекунад;

– ҷавонон то кадом андоза омили инкишоф ё монетаи пешрафти ҷамъият ва давлат мегарданд. Ба ҷавонон системаи худинкишоф хос нест, зеро зиндагии онҳо ба шароити воқеии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ вобаста мебошад;

– худшиносӣ, ҳудогоҳӣ ва масъулиятшиносии ҷавонон дар кадом ҷоя қарор дорад;

– дар раванди бунёди давлати миллӣ мо ба осори бузургони фарҳанг ва илму адаби миллат ба хотири тавсеаи худшиносӣ ва ташаккули ифтихори миллию ватандорӣ рӯи оварем.

Дар мавриди омӯзиш ва таҳлили моҳият ва самтҳои муҳимми сиёсати давлатии ҷавонон қайд кардан лозим аст, ки зарурати сиёсати мазкур нисбат ба ҷавонон ба эътибор гирифтани ва муайян намудани вазъи ҷамъиятии онҳоро ифода мекунад. Яъне, ҷавонон қисми ҷудонашавандаи ҷамъияти оянда маҳсуб мегарданд. Ҷавонон қисми муҳимми

чамъияти муосир ҳисоб ёфта, мақому манзалати ивазнашавандаро нисбат ба дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ соҳиб мебошанд. Насли ҷавон барои тақдири имрӯза ва ояндаи давлати худ масъуласт. Масъулияти насли ҷавон дар асоси аз худ кардан ва такмил додани системаи арзишу меъёрҳо ва истифодаи онҳо дар рафтору фаъолияти хеш, ки ба тараққиёти Тоҷикистон мусоидат мекунад, зоҳир мегардад.

Дар ҳоли ҳозир огоҳ намудани ҷавонон аз таҳаввулотии ҷомеа ва дастовардҳои илми муосир, истифодаи иттилооти илмиву санчидашуда ва баррасии мероси илмиву фарҳангии гузашта ва имрӯзаи халқи тоҷик зарур аст. Бештар ба илм ҷалб намудани ҷавонони худшиносу ҳудогоҳ, ки қишри асосӣ ва пешбарандаи ҷомеаи Тоҷикистонро ташкил медиҳанд, ба мақсад мувофиқ мебошад. Хуллас, ҷавононро дар заминаи арзишҳои маънавӣ бояд тарбия кард. Яке аз вазифаҳои асосии давлат, Ҳукумат ва умуман ҷомеа аз он иборат аст, ки ҷавононро ба ҳудогоҳии миллӣ, ягонагӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ ҳидоят намуда, аз иштибоҳоти наслҳои пешин сабақи таърихӣ бардоштанро омӯзонанд. Самти асосии сиёсати давлатии ҷавонон, ки баробари ташкилҳои Тоҷикистони соҳибистиклол арзи вучуд кардааст дар ҷавонон тарбия намудани рӯҳияи ватандӯстӣ, эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои шахс, ниғаҳдорӣ ва ғайи гардонидани фарҳанги миллӣ, муносибати некбинона нисбат ба таърих ва гузаштаи халқи тоҷик ва дигар халқияту миллатҳо мебошад.

Аз тарафи дигар, омили ташаккули масъулияти ояндабинии ҷавонон барои давлат аз ҳамаҷониба ба роҳ мондани иштироки ҷавонон дар демократикунонии кишвар ва тараққиёти ҷомеа иборат аст. Дар асоси андешаҳои зикршуда қайд намудан мумкин аст, ки сиёсати давлатии ҷавонон барои таъмин намудани самтҳои зерин ниғаронида шудааст:

– ташаккули малакаву маҳорати ҷавонон дар рушду ҳифзи фарҳанги миллӣ, тарбия намудани муносибати эҳтиёткорона ба мероси таърихӣ ва фарҳангии халқи тоҷик;

– парваридани тафаккур ва эҳсоси ватандӯстӣ, тарбияи шаҳрванди чамъияти демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ, ки дорои қобилияти дарки муҳити иҷтимоӣ дар шароити чамъияти шаҳрвандӣ буда, эҳтироми ҳуқуқ ва озодии шахсро ба ҷо оварда, истифодабарандаи имкониятҳои системаи демократӣ, ифодагари ҳиссиёти баланди дарки шаҳрвандӣ, таҳаммули миллӣ ва динӣ буда, муносибати эҳтиромона ба забон, урфу одат ва фарҳанги халқҳои дигар дошта бошад;

– ташаккули фарҳанги ҷаҳонии муносибатҳои байниинсонӣ барои ҳалли низои дохилии кишвар, монев шудан ба истифодаи зӯрварӣ ва омода будан ба ҳифзи Ватан аз таҷовузи беруна;

– инкишофи ҳамаҷониба ва замонавии насли ҷавон, такмили қобилияти эҷодии ҷавонон, малакаи худташкилӣ ва худамалкунии онҳо, ҳимояи ҳуқуқҳо ва иштироки фаъолони онҳо дар соҳмонҳои чамъиятӣ;

– ривоч додани ҷаҳонфаҳмии комил ва ҷаҳонбинии муосири илмӣ, инкишоф ва риояи фарҳанги муносибатҳои байниэтноӣ;

– дастбӣ ба ҳадафҳои мусбии меҳнат, фаъолияти баланди корӣ, бомуваффақият аз худ намудани принципҳои асосии касбият, малакаи рафтори босамари бозори меҳнат;

– аз худ намудани малакаи гуногуни иҷтимоӣ ва нақшаҳо, масъулиятнокӣ нисбат ба боигарии шахсӣ ва чамъиятӣ, ташаккули фарҳанг ва рафтори иҷтимоӣ бо назардошти арзишҳои чамъияти кушод, иттилооти он ва болоравии тағйироти динамикӣ.

Вазъи кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он душвории иқтисодӣ, пастравии сатҳи зиндагӣ, болоравии камбизоатии аҳоли мушоҳида карда мешавад, таҳлили ҳамаҷонибаи ҷаҳонии зиндагии мардум, аз ҷумла, ҷавононро, тақозо менамояд. Аз ин лиҳоз, комёб гардидани давлат ба дигаргунсозии ҳаёти иҷтимоӣ танҳо тавассути иштироки фаъолони ҷавонон имконпазир аст. Ҳамаи ин муносибати навро ба коркард ва амалӣ кардани сиёсати давлатии ҷавонон тақозо дорад. Ба ин муносибат таҳқиқи давра ба давраи паҳлуҳои фаъолияти ҷавонон, чамъоварии маълумот ва ба эътибор гирифтани талабот ва манфиатҳои ба миёномадаи онҳо яке аз масъалаҳои замони муосир ба шумор меравад.

Аз таҳлилҳои боло хулоса кардан мумкин аст, ки вазъи мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ бар дӯши ҷавонон бори гаронро оварда, ҳифзи манфиатҳои онҳо муаллақ менамояд ва оқибат боиси ба таъсири ғояҳои гуногуни радикалӣ ва экстремистӣ рӯ овардани онҳо мегардад. Аз ин рӯ, аз ҷиҳати ҳиссонӣ ва маънавӣ ташаккули ёфтани шахсияти насли ҷавон яке аз вазифаҳои муҳим буда, ҳамзамон диққати ҷиддиро талаб менамояд.

Таҷрибаи амалӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон миқдори зиёди вазорату муассисаҳо, ташкилотҳои давлатию чамъиятӣ арзи ҳастӣ доранд, ки ҷиҳати муайян намудани тақдири минбаъдаи насли ҷавон қарорҳои дахлдор қабул мекунад. Аммо на ҳамаи онҳо фаъолияти ҳудро содиқона ба роҳ мондаанд. Аз ин лиҳоз, ҷой надоштани ҳамоҳангии умумӣ ва ягонагии мутамарказ моро водор мекунад, ки сатҳи

амалигардонии сиёсати давлатии ҷавононро дар ҷумҳурӣ тавассути таҳлили фаъолияти ҳамаи мақомоти давлатӣ, ки бо ин ё он роҳ ба тақдири насли ҷавон таъсир мерасонанд, дида бароем.

Ташкилотҳои давлатӣ, ба мисли мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ғайра дар асоси қонун фаъолият мекунанд. Чунин ташкилотҳои давлатӣ, ба монанди милитсия, суд, прокуратура, амният, армия, адлия ва ғайраҳо, ки ҳамчун ниҳодҳои таҷрибаноки пурқуввати ҷамъият ташкил шудаанд, метавонанд аз уҳдаи ҳалли саривақтии ҳама гуна масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бароянд. Дар шароити кунунӣ ташкилотҳои давлатии Тоҷикистон бо ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динии ҷумҳурӣ алоқаи зич доранд ва дар ин радиф муносибатҳои ҳамкориро ба роҳ мондаанд, ки дар якҷоягӣ вазифаҳои мураккаб ва душвори сиёсати давлатии ҷавононро ҳал менамоянд.

Дар бораи ҷорабиниҳои давлатӣ, ки ба ҳалли масъалаҳои ҷавонон нигаронида шудаанд, гуфтан бамаврид аст, ки сиёсати давлатии ҷавононро системаи баохиррасида, ки ба таври аниқ танзими муносибати байни насли ҷавону ҳаёти гуногунмазмуни муосирро ба уҳда дорад, номидан нодуруст аст. Зеро он аз низоми доимоамалкунанда ва беохир иборат аст. Аниқтараш, сиёсати давлатии ҷавонон ба ягонагии комил табдил додани барномаю лоиҳаҳои муфассали ба ҷавонон тааллуқдошта, ки нақш ва танзими устувори давлатиро тақозо менамояд, нигаронида мешавад.

Ба ин муносибат қайд кардан лозим аст, ки ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ дар роҳандозӣ ва устуворгардонии сиёсати давлатии ҷавонон қувваи бузург ба ҳисоб мераванд.

Дар шароити кунунӣ дар Тоҷикистон як қатор ташкилотҳои гуногуни сиёсиву ҷамъиятӣ, ба монанди ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ғайридавлатӣ, эҳсонкорӣ, маданӣ ва равшаннамоӣ арзи ҳастӣ доранд. «Ҳамаи онҳо дар асоси қонунҳои конституционӣ, ки ба онҳо фазои ҳуқуқӣ фароҳам овардааст, фаъолият мекунанд», – қайд менамоянд, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [5].

Дар иртибот ба ин, ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар ҷалб намудани оммаи халқ, идора кардани ҷамъият ва инкишоф додани Тоҷикистони соҳибистиклол нақши муҳим мебозанд.

Принсип ва арзишҳои демократӣ, ки аз ҷониби ҷамъият эътироф шудаанд, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, Ҳукумат ва созмонҳои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор месозанд, ки ба таври мунтазам ба роҳ мондани фаъолияти худро дар самти ба ҷавонон расонидани кумаки иттилоотӣ оид ба сиёсати давлатӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорихо, имкониятҳои амалӣ кардани ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ, таҳсил ва таъмини иҷтимоӣ ва ғайра суръат бахшанд. Ба навиштаи академик Муҳаммадҷон Шакурӣ, «ҷамъият, ҷомеа ба ҳештаншиносии шахс асос ёфтааст. Худшиносии шахс ба ҷӣ дараҷа амиқ рафта бошад, савияи хештаншиносии ҷамъият ба ҳамон дараҷа баланд хоҳад буд».

Масъалаҳои сиёсати давлатии ҷавононро мавриди таҳқиқ қарор дода, сиёсатшинос В.А. Малтсев чунин менависад: «Дар зери иборати иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ҳаракатҳои оммавӣ, иттифоқҳои касаба, ташкилотҳои занону собиқадорон, ҷавонон ва наврасон, маъюбон, ташкилотҳои маданӣ-равшаннамоӣ, варзишӣ, ташкилотҳои ихтиёрӣ, иттифоқи эҷодкорон, ҳамдиёрон, фондҳо, ассотсиатсияҳо ва дигар иттиҳодияҳои шахрвандӣ фаҳмида мешавад» [6, с.350]. Бояд таъкид намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятиро қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» [7], «Фаъолияти соҳибкорӣ», «Ҳизбҳои сиёсӣ» ва ғайра танзим менамоянд.

Ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва иттиҳодияҳо сиёсати давлатии ҷавононро роҳбарӣ карда, ба амалигардонӣ ва пешрафти сиёсӣ, иҷтимоӣ, фаъолнокии меҳнатӣ, мустақилияти аъзоёни худ, қаноатманд гардонидан ва ҳифзи талаботҳо ва манфиатҳои бешумори онҳо мусоидат менамоянд. Таҷрибаи амалӣ нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистон ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва иттиҳодияҳо дар мувофиқа бо мақсадҳо ва вазифаҳои бунёд ва устувор гардонидани Тоҷикистони соҳибистиклол, ки ба оинномаи онҳо ворид шудааст, қонунҳои давлатӣ ва Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имконияти иштироки иттиҳодияҳои ҷамъиятиро дар идоракунии корҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ фароҳам меоранд, фаъолият мекунанд.

Тибқи нишондоди афкори фалсафӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва таҷрибаи таърихӣ ва амалии фаъолияти давлат миллате, ки аз уҳдаи ҳифзи кишвари худ намебарояд, оқибат гаравғони тафаккури ғулумӣ гашта, мустақилияти миллии худро аз даст хоҳад дод. Барои ҳалли масъалаҳои мазкур ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва динӣ масъулияти ҷиддиро ба зимма доранд, ки асосан ба фаъолияти онҳо хос аст. Айни ҳол ҳадафи фаъолияти давлат, Ҳукумат, Маҷлиси Олӣ, тамоми қувваҳои сиёсӣ, ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва динӣ

ба амалигардонии сиёсати давлатии ҷавонон, ки пешрафти Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол, муттаҳид кардани ҳамаи шахрвандони Тоҷикистонро тақозо менамояд, нигаронида шудааст. «На роҳи оҳан, на нақлиёт, на мошинҳои азимчусса ва на саноат, умуман, – навишта буд В.И. Ленин, – дар сурате дуруст амал карда наметавонанд, агар иродаи ягонаи ҳамоҳангсози меҳнаткашон ба як органи хоҷагидори амсоли механизми соат дурусткоркунанда табдил наёбад» [8, с.157].

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: «Ҳама дар назди Қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, новобаста аз миллат, наҷод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, маълумот ва моли мулк ҳуқуқи озодиҳоро қафолат медиҳад» [9, с.31]. Дар ин радиф гуфта бамаврид аст, ки дар ҳуқуқҳои конституционӣ ба шахрвандон уҳдадорӣ муайян дода мешаванд, ки экстремистҳои динӣ онро эътироф кардан наметавонанд. Яъне, ба ин васила онҳо аз итоат ба қонунҳои кунунии кишвари соҳибистиклоламон саркашӣ менамоянд, ки ин ба табиати онҳо хос аст.

Ҳамчунин қайд кардан зарур аст, ки тибқи талаботи сиёсати давлатии ҷавонон ҳар як шахрванд дар муайян кардани муносибати озодаи худ ба дин ва бемамониат эътироф ва иштирок кардан дар гузаронидани расму оинҳои динӣ ва ғайра ҳуқуқ дорад.

Чи хеле ки дар боло қайд намудем ҳадафҳои сиёсати давлатии ҷавонон дар ҳамаи сатҳи ҳокимияти давлатӣ ва идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бевосита татбиқ карда шаванд.

Дар назар бояд дошт, ки ҳадафҳои муқарраргардида бо мақсаду мароми мақомоти давлатӣ дар самти татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон набояд муҳолифат кунад. Аз ин лиҳоз, дуруст аст, ки сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирӣ, ҳавасмандгардонии оилаҳо, корхонаҳо ва идораҳо, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шахрвандӣ, ки фаъолиятшон ба ташкили шароит ва мусоидат кардан ба ҳалли масъалаҳои ҷавонон нигаронида шудааст, аҳамияти муҳим дорад.

Ҳамчунин, тибқи таҳқиқоти илмӣ-амалӣ насли ҷавон масъулиятро барои гузашта, ҳозира ва ояндаи ҷамъият бояд бар дӯши худ гирад. Ин иқдом то андозае аз ташаккули комил ва сатҳи баланди ҳисси ватандӯстии ҷавонон вобастагӣ дорад ва андешидани тадбирҳои тарбиявиро дар ин радиф тақозо менамояд.

Сиёсати давлатии ҷавононро мавриди омӯзиш қарор дода, сиёсатшинос Қ.А. Миралиён чунин менависад: «Сиёсати давлатии ҷавонон ин сиёсати дохилии давлат оид ба танзим намудани муносибати ҷавонон бо давлат мебошад. Ҷавонон объекти манфиатҳои миллии давлатанд, ҳамчунин яке аз омилҳои таъминкунандаи давлат ва ҷамъият маҳсуб мегарданд. Насли навраси оянда нисбат ба вазифаҳои ҳифз ва тараққиёти кишвар ва ҳимояи арзишҳои меросӣ ва фарҳангии Ватан бояд алоқаи зич дошта бошанд» [10, с.13].

Дар Тоҷикистон дар бораи моҳият ва вазифаҳои сиёсати давлатии ҷавонон иттилооти воқеӣ дастрас карда мешавад. Имрӯз дар назди насли ҷавони кишвар санчиши бузург истодааст. Яъне, тақдирӣ ояндаи Тоҷикистон бар дӯши ҷавонон буда, бартараф намудани монеаҳои дар ин самт мавҷуда аз ақлу хиради волои онҳо вобаста аст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо ҷавонони Тоҷикистон рӯзи 27 майи соли 1997 гуфта буд, ки «агар ҷавонон ояндаи миллат бошанд, ҷавонони болаёқат ва боистеъдодро қафолати ору номус ва шаъну шарафи он гуфта мумкин аст. Фақат ҷавонони босавод ва боистеъдод – ҳифзкунандаи илму фарҳанги миллати худ чун звенои васлкунандаи занҷири донише, ки аз насл ба насл гузаштааст, хизмат карда метавонанд» [12, с.57].

Масъалаҳои муносибатҳои байниҳамдигарии ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва диниро дар тараққи ва устувор гардидани Тоҷикистони соҳибистиклол дида баромада, қайд кардан лозим аст, ки ташкилотҳои мазкур дар амалӣ шудани вазифаҳои муҳимми стратегии сиёсати давлатии ҷавонон нақши бузург мебозанд. Таҷрибаи амалии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки сиёсати давлатии ҷавонон аз самтҳои муҳталифи афзалиятнок ва мунтазами бо ҳам алоқаманд иборат буда, ҳамчун замина барои ворид шудани ҷавонон ба ҷомеа ҳисобида мешавад. Дигар самтҳои, ки дар шароити аниқи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ муҳим пазируфта шудаанд, ба дараҷаи воқеии муносибатҳо, фаъолият ва амали ниҳоду объектҳо ва ҳамкориҳо, ки бо назардошти хусусиятҳои миллии ва минтақавӣ роҳандозӣ мешаванд, нигаронида шудаанд.

Дар ҳар даври замон ва давлату миллати пешрафта нақши ҷавонон басо назаррас ва аввалиндараҷа арзёбӣ мегардад. Албатта, ҳамагон медонанд, ки ҷавонон неруи бузург ва созандаю бунёдкор мебошанд, бинобар ин ҳам ба ин қувваи созандаю бунёдкори ҷомеа таъя бояд кард. Чунончи, Президенти кишвар дар нахустин вохӯрии худ бо ҷавонони

мамлакат таъкид карда буданд: «Ҳадафи ман аз суҳанронӣ дар ин чо хушдор сохтани шумо ҷавонон аз хатогиҳои гузашта мебошад, ки шумо бояд сабақ омӯzed, дар раванди минбаъдаи таърих муттаҳид бошед ва ваҳдату якдилро пеша намоед. Чунки дар оянда маҳз аз байни шумо ҷавонон пешвои сиёсӣ, роҳбарони ҳизбу ҳаракатҳо ва вазорату муассисаҳо ба камол мерасанд» [13,с.24]. Дар ҳақиқат нақши ҷавонон дар ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти имрӯза, аз ҷумла илм, маориф, фарҳанг, тандурустӣ, технология, варзиш ва ғайраҳо ба назар мерасад. Дар раванди демократикунонии ҷомеаи имрӯза бошад, чи тавре ки дар сархати аввали моддаи якуми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад» [14].

Пӯшида нест, ки раванди демократикунонии ҷомеа падидаи арзишманд буда, аз роҳи нави таърихӣ дар заминаи дигаргунсозии нахустини демократӣ бо ҳислат ва унсурҳои хоси марбут ба фарҳанг ва афкори сиёсии ҳамон миллату давлат бунёд мегардад. Имрӯзҳо ҳаракати ҷавонон дорои қувваи бузурге мебошад, ки дар амалисозии сиёсати давлат ҳамаҷониба мусоидат менамояд. Айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатии ҷавонон пурсамар мебошад, ки ҳадафи асосӣ ва хусусиятҳои хосси онро қаблан муҳаққиқон Ҳасанов Ш.Қ. ва Ашурова А.А. хеле возеҳу равшан қайд кардаанд.

Бо тавачҷуҳ ба гуфтаҳои боло ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавонон ҳамеша сиёсати хирадмандонаи Роҳбари давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҳамаҷониба дастгирӣ намуда, дастурҳои Пешвои миллатро сармашки кори худ қарор медиҳанд.

Дар ҳақиқат ҷавонон неруи бузурги пешбарандаи ҷомеа мебошанд ва зарур аст, ки ин неруро ҳарчи бештару хубтар барои рушду пешрафти ватани азизамон ва тақвият бахшидани ҷомеаи демократӣ равона намоем.

АДАБИЁТ

1. Бутенко А.П. От тоталитаризма к демократии / А.П. Бутенко // социально-политический журнал. – №1,2,3.
2. В.И.Ленин. – Полн. собр. соч. / В.И.Ленин. – Т. 36. – С.157.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1999.
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003. – С. 31.
5. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. 2008, №3.
7. Мальцев В.А. Основы политологии: учебник для ВУЗов / В.А. Мальцев. – М., 1998. – С.350.
8. Миралиев Қ.А. Амалгардонии сиёсати давлатии ҷавонон ва нақши он дар устувор гардонидани иқтисодии ҳаракатҳои ҷавонони Тоҷикистон дар шароити тараққиӣ ҷамъияти муосир / Қ.А. Миралиев. – Душанбе, 2006. – С.13.
9. Рӯзномаи «Ҷумҳурият» аз 21 августи соли 2011.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавонон – ояндаи Тоҷикистони соҳибистиклол. – Душанбе, 1997; Рауфӣ А. Асоси иқтисодии ягонагии миллӣ. – Душанбе 1998; Тоҳиров Ф.Т. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон / Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе, 2001; Муҳаббатов А. Ҳизбҳои сиёсӣ: ҳақиқат ва оянда / А. Муҳаббатов. – Душанбе, 2011; Ҷавонон ва илми муосир. – Душанбе, 2010; Ҳодибоев Ф. Нақши ҷавонон дар тараққиӣ ҷамъият / Ф. Ҳодибоев. – Душанбе, 2010; Шамолов А.А. Масъалаҳои сиёсати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.А.Шамолов, С.Б. Ашӯров [ва диг.]. – Душанбе, 1998.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Дар роҳи ягонагӣ ва барқароркунӣ. – Душанбе, 1996; Тоҷикон дар оинаи таърих. – Душанбе, 1997.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Дар роҳи ягонагӣ ва барқароркунӣ. – Душанбе, 1996.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавонон – ояндаи миллат. – Душанбе, 1998. – С.57.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавонон созандаи фардои ҷомеа. – Душанбе: Деваштич, 2008. - С.24.
15. Ҳасанов Ш.Қ. Сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш.Қ. Ҳасанов, Н.С. Бӯриев. – Душанбе: Эр-граф, 2012. - С.23-24.

СИЁСАТИ БУНЁДКОРИВУ СОЗАНДАГИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛИИ ҶАВОНОН

Дар доираи татбиқи сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон мушкилошти иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳагӣю иҷтимоӣ марҳила ба марҳила паси сар гардида истодаанд. Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият фароҳам овард, ки ҷавонон дар соҳаҳои гуногун фаъолият намуда, аз технологияҳои иттилоотӣю инноватсионӣ самаранок истифода баранд. Пӯшида нест, ки кишри фаъоли ҷомеа ҷавонон ба ҳисоб рафта, давлату Ҳукумат, ин табақаи фаъолро мавриди тавачҷуҳи доимии худ қарор медиҳанд. Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар охири асри ХХ ва аввали асри ХХІ мактаби беназири ҳудогоҳӣ, худшиносӣ, ҳештаншиносӣ ва муваффақиятро асос гузоштаанд. Дар мақолаи мазкур пешниҳод гардидааст, ки таҷрибаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бояд пайваста мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар ин асос механизмҳои фаъол ва самаранок оиди баланд бардоштани ҳисси ҳувияти миллӣ ва ҳештаншиносии ҷавонон таҳия гардад.

Калидвожаҳо: худшиносии миллӣ, ташаккулёбӣ, амалисозӣ, иқдом, падида, таъсиррасонӣ, шахсият, сиёсат, муваффақият.

СОЗИДАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ

На основе дальновидной политики Президента Республики Таджикистан все экономические, политические, культурные и социальные проблемы поэтапно поддаются решению. Государственная независимость Таджикистана дает огромную возможность личностного, интеллектуального и творческого развития каждому гражданину Таджикистана. Издревле молодежь считается активным социальным слоем населения в любом государстве мира. Жизнь и активность молодежи поддается анализу и изучению со стороны государственных властей и международных организаций. Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон как политический Лидер новейшей истории таджикского народа, является основателем успешной школы национально самосознания, самопознания и успеха. В истории человеческой цивилизации в общественной жизни людей лидер как центральная и наиболее авторитетная фигура, имеет способность сплачивать и объединять людей для достижения общей национальной цели. На основе изучения всех достижений Президента Республики Таджикистан предлагается разработать эффективный механизм для вдохновения молодежи, что способствует развитию и формированию национального самосознания.

Ключевые слова: национальное самосознание, формирование, реализация, инициатива, фактор, эффективность, личность, политика, успех.

CREATIVE POLICY OF EMOMALI RAHMON IN FORMING NATIONAL CONSCIOUSNESS OF YOUTH

On the basis of the forward-looking policy of the President of the Republic of Tajikistan, all economic, political, cultural and social problems are gradually amenable to solution. The state independence of Tajikistan provides a huge opportunity for every citizen of Tajikistan for personal, intellectual and creative development. Since ancient times, young people have been considered an active social stratum of the population in any country in the world. The life and activity of young people is amenable to analysis and study by state authorities and international organizations. The President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon as a political leader in the modern history of the Tajik people, is the founder of a successful school of national identity, self-knowledge and success. In the history of human civilization in the social life of people, the leader is the central and most authoritative figure who has the ability to unite and unite people to achieve a common national goal. Based on the study of all the achievements of the President of the Republic of Tajikistan, it is proposed to develop an effective mechanism for inspiring young people, which contributes to the development and formation of national identity.

Keywords: national identity, formation, implementation, initiative, factor, efficiency, personality, politics, success.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бахтиёрзода Рустам Бахтиёр* – Донишгоҳи давлатии Данғара, ассистенти кафедраи илмҳои гуманитарӣ, идоракунии минтақавӣ ва сайёҳӣ. **Суроға:** 734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Данғара, кӯчаи Марказӣ, 34/2. E-mail: vaqt-plus@inbox.ru. Телефон: (+992) 007-44-77-00

Сведения об авторе: *Бахтиёрзода Рустам Бахтиёр* - Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры гуманитарных наук, регионального управления и туризма. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, Дангаринский район, улица Центральная, 34/2. E-mail: vaqt-plus@inbox.ru. Телефон: (+992) 007-44-77-00

Information about author: *Bakhtiyorzoda Rustam Bakhtiyor* - Dangara state University, assistant at the department of Humanities science? Regional management and tourism. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Dangara region, Markazistreet, 34/2. Phone: (+992) 007-44-77-00. E-mail: vaqt-plus@inbox.ru

УДК: 324.3

ҲАМКОРИИ МУТАҚОБИЛАИ ДАВЛАТ БО БАХШИ ХУСУСӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ СИЁСИИ МУОСИР

Комилбек Амид Ёрбек

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Масъалаи идоракунии давлатӣ ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии идоракунии он дар ҳамаи давру замон дар маркази диққати олимону сиёсатмадорон қарор дошт. Дар шароити муосир, рушди соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, ки дар баъзе кишварҳои мутаммадин бо суръати кайҳонӣ пеш рафта истодааст, натиҷаи дуруст ба роҳ мондани усули идоракунии мебошад.

Дар низоми идоракунии сиёсии муосир давлат, ки хосияти мураккаб дорад, як зумра унсурҳои гуногуни идоракунии мавҷуданд, ки дар раванди идоракунии давлат нақши муассир доранд.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта дар самти ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ нишон медиҳад, ки он яке аз механизмҳои самарабахш дар низоми идоракунии сиёсӣ ба ҳисоб рафта, нақши он дар рушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ хеле бузург мебошад. Ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ дар низоми идоракунии сиёсии муосир барои амалишавии нақшаву стратегияҳои миллию давлатӣ мусоидат менамояд.

Дар аксарияти давлатҳои мутаммадин ва рӯ ба инкишофи олам, ки аз рӯйи тарҳи (модел) либералӣ-демократӣ низоми идоракунии давлатӣ ба роҳ монда шудааст, шарикҳои давлат бо бахши хусусӣ яке аз ҷанбаҳои муҳими он ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи

давлатҳое, ки дар онҳо ин механизм аллакай чандин сол фаъолият мекунад, нишон медиҳад, ки самаранокии он дар раванди идоракунии, яъне амали намудани стратегияҳои миллӣ ва барномаҳои давлатӣ хеле назаррас мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чанбаи мазкурро қонунгузори амалкунанда бо истилоҳи “шарикии давлат бо бахши хусусӣ” нишон додааст. Дар солҳои охир ҳиссаи бахши хусусӣ дар баланд бардоштани маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ назаррас мебошад, ки ин аз саривақт ва дуруст ба роҳ мондани шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар кишвар дарак медиҳад. Дар Паёми солони худ ба мақоми қонунбарори кишвар Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон натиҷаи ҳафт соли рушди бахши хусусиро дар ҷумҳурӣ таҳлил намуда, қайд намуданд, ки “...саҳми бахши хусусӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ соли 2013-ум 54% буд ва ин нишондиҳанда соли 2019 ба 70% расонида шуд” [2].

Бояд, қайд намуд, ки дар кишвари мо баъди ба даст овардани истиқлолият чанбаи мазкур дар раванди идоракунии давлатӣ баъди солҳои 2000-ум ворид гардид ва дар муддати ду даҳсола самаранокии худро нишон дод.

Барои дуруст дарк намудани мафҳуми “шарикии давлат бо бахши хусусӣ” зарур аст, ки чанбаи назариявӣ ва амалии онро дар таҳқиқоти олимони кишварҳои мутаммадин мушоҳида намоем.

Британияи Кабир яке аз аввалин давлатҳое мебошад, ки дар он масъалаи ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ дар асоси қонунгузорӣ ба роҳ монда шудааст. Қадами аввал қабули концепсия бо номи “Ташаббуси молияи хусусӣ” (Private Finance Initiative, PFI) дар соли 1992 мебошад [8]. Мақсади асосии концепсия иҷозат додан ба ширкатҳои хусусӣ барои сохтмон, азнавтаъмиркунӣ ва ба истифода додани инфрасохтори соҳаи иҷтимоӣ, ки моликияти давлат мебошанд, маҳсуб меёфт. Ин модели британи шарикии давлат бо бахши хусусиро ташкил медиҳад, ки дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

- бахши хусусӣ харочот барои таъмири инфрасохтори худро аз ҳисоби даромади баъди ба истифода додани он дар муҳлати муайяншуда барқарор мекунад;
- давлат пайваста пардохтро аз ҳисоби бучет таъмин мекунад.

Модели мазкур то бӯҳрони ҷаҳонии соли 2008 бомуваффақият амалӣ карда мешуд. Аммо бӯҳрони мазкур татбиқи як қатор лоиҳаҳоро бо сабаби танқисии молиявӣ ба таъхир андохт.

Айни замон ҳукумати Британия шаклҳои нави зерини ҳамкориҳои байни давлат ва бахши хусусиро ба роҳ мондааст:

1. Шакли саҳомӣ – гузаштани моликияти давлатӣ ба дасти бахши хусусӣ ва ташкили корхонаҳои омехта ё фуруши қисмати саҳмияи ширкатҳои давлатӣ.
2. Ташаббуси маблағгузори хусусӣ – бастанӣ шартномаҳои дарозмуддат байни давлат ва бахши хусусӣ барои сохтмон, идоракунии ва ба истифода додани иншоотҳои давлатӣ.
3. Аутсорсинг – ба таври шартномавӣ додани баъзе вазифаҳои давлатӣ дар самтҳои хизматрасонӣ.

Бояд қайд кард, ки яке аз хусусиятҳои тарҳи британи ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ ин интиҳоби озоди шаклҳои шартнома барои ҳар як лоиҳа мебошад. Қонуни ягона дар ин самт вучуд надорад. Вале на ҳамаи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба шарикии давлат бо бахши хусусӣ дохил мешаванд, зеро як қатор шартҳо ва алгоритми муайян мавҷуд ҳастанд, ки Низомномаи хариди давлатӣ онҳоро муқаррар намудааст [7].

Айни замон дар Британияи Кабир зиёда аз 700 лоиҳаи шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар соҳаҳои гуногун амалӣ шуда истодаанд. Арзиши умумии онҳо зиёда аз 54 млрд фунт стерлинго ташкил медиҳад, ки бештари сармоя ба соҳаи нақлиёт дар ҳаҷми 29 млрд фунт стерлинг ва боқимонда ба соҳаҳои тандурустӣ ва маориф равона карда шудаанд. Бояд қайд намуд, ки ба сифати сармоядорони пешқадам ҳукумати Британия диққати асосиро ба фонди нафақа ва суғурта равона менамояд, ки дорои захираи бузурги молиявӣ мебошанд.

Таҷрибаи муваффақи дигар дар ин самт амалияи Канада мебошад. Рушди шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар Канада низ назаррас мебошад. Канада давлати федеративӣ буда, ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ дар ин ҷо аввал дар сатҳи музофот аз солҳои 80-уми асри XX оғоз ёфтааст. Саҳми асосиро дар рушди ин соҳа музофотҳои Антаро, Алберт ва Квебек гузошанд. Барои мисол, дар Антаро амалишавии барномаҳои шарикии давлат бо бахши хусусиро Ширкати давлатии инфрасохторӣ ба зимма дорад. Дар давраи солҳои 2006-2014 дар доираи Ontario’s Infrastructure Investment Program барномаҳои густурда дар соҳаи инфрасохтор ба маблағи умумии 96,7 млрд доллар амалӣ шуданд. Қобили қайд аст, ки барнома самари иқтисодии зерин дорад:

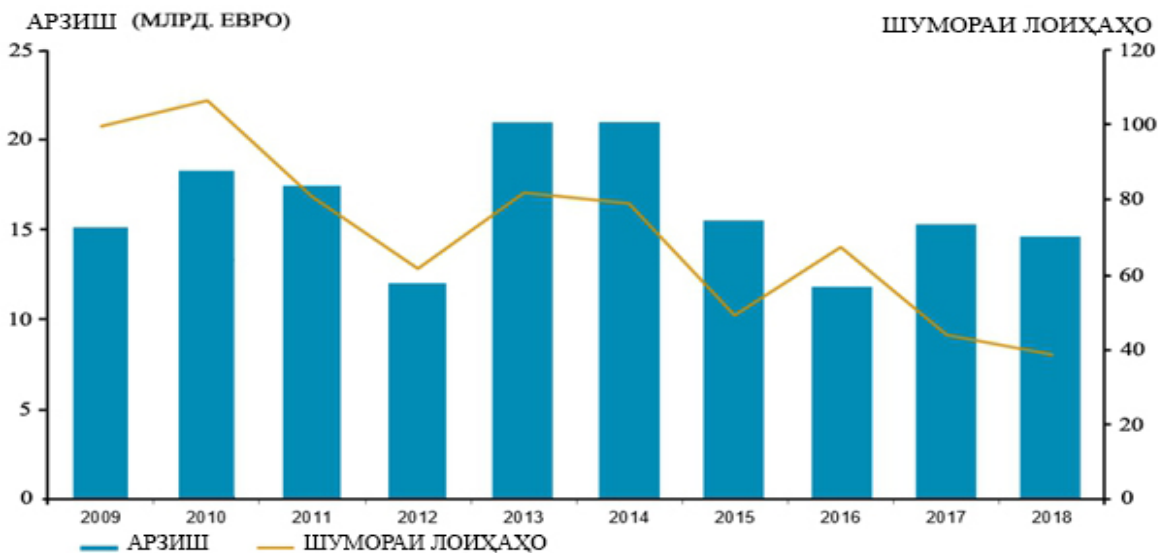
- хиссаи миёна дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии воқеӣ 11,3 млрд долларро ҳамасола ташкил медиҳад;
- афзоиши даромади корпоративӣ 2,2 млрд доллар дар як сол;
- коҳиш ёфтани сатҳи бекорӣ;
- 16,7 млрд доллар андози иловагии воридшуда;
- 166 ҳазор ҷойи нави корӣ [6].

Дар сатҳи милли бошад, нақши асосиро Вазорати инфрасохтори Канада (Infrastructure Canada) ва Шӯрои шарикии давлат бо бахши хусусии Канада (The Canadian Council for Public-Private Partnerships) доранд иҷро мекунад. Фаъолияти асосии мақомоти давлатии зикршуда додани иттилооти консултативӣ, таҳлил ва тақсими таҷрибаи беҳтарини шарикии давлат бо бахши хусусӣ мебошад. Ҳамчунин, Вазорати инфрасохтори Канада тақсими маблағи Фонди шарикии давлат бо бахши хусусиро муайян мекунад (The P3 Canada Fund).

Фонди шарикии давлат бо бахши хусусӣ яке аз воситаҳои муҳимми дастгирии мақомоти минтақавӣ ва маҳаллӣ дар самти амалӣ намудани лоиҳаҳои шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар соҳаҳои гуногун мебошад. Маблағгузорӣ тавассути усулҳои гуногун ба роҳ монда шудааст. Тақсими маблағ бошад, дар асоси озмун муайян карда мешавад. Ҳаҷми максималии дастгирии Фонд на бештар аз 25% арзиши умумии лоиҳа мебошад. Дар ҳолати соли 2018 Фонд бештар аз 25 лоиҳаи гуногунро дар кишвар дастгирӣ намудааст. Арзиши лоиҳаҳо дар маҷмӯъ 6 млрд доллар ва сармоя аз ҷониби фонд 1,3 млрд долларро ташкил медиҳад [9].

Дар айни замон дар Канада 282 лоиҳаи шарикии давлат бо бахши хусусӣ бо арзиши умумии 136 млрд доллар амалӣ шуда истодаанд. Қисмати зиёди лоиҳаҳо дар соҳаи тандурустӣ (99), соҳаи нақлиёт (79) ва обтаъминкунӣ (20) амалӣ шудаанд. Ҳамчунин, якчанд лоиҳаи шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар соҳаи энергетика, ба монанди “Соҳтмони неругоҳи атомии Брюс Пауэр дар музофоти Онтарио” амалӣ шудаанд. Арзиши умумии ин лоиҳа тақрибан 23 млрд долларро ташкил медиҳад, ки яке аз калонтарин лоиҳа дар таърихи ин кишвар ба ҳисоб меравад. Ҳамаи хавфҳои амалиётӣ ва бозорӣ аз зиммаи музофот ба “Брюс Пауэр” вогузор шудаанд. Барои Канада лоиҳаҳо дар соҳаи “энергияи сабз” бештар афзалият доранд [9].

Тибқи таҳқиқоти Бонки Аврупоии сармоягузорӣ дар соли 2018 арзиши умумии лоиҳаҳои шарикии давлат бо бахши хусусӣ, ки марҳалаи маблағгузорӣ аз худ шудааст, 14,6 млрд евроро ташкил медиҳад, ки 4% назар ба соли 2017 (15,2 млрд. евро) зиёд мебошад.

Дар асоси маълумоте, ки дар расми 1 омадааст, метавон чунин хулоса кард:

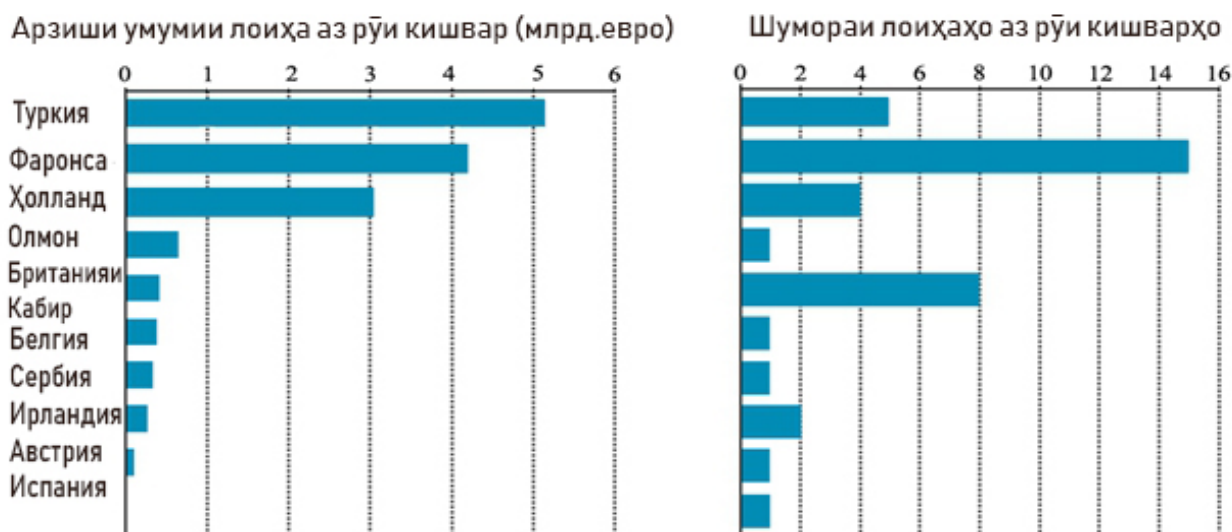
- шумораи умумии лоиҳаҳо назар ба ҳамин давраи соли 2017 47 адад то 39 адад коҳиш ёфтааст. Шумораи камтарини лоиҳаҳо аз соли 1997 то инҷониб аст;
- афзоиши арзиши миёнаи ҳар як лоиҳа аз 375 млн евро (345 млн евро дар соли 2017)-ро ташкил медиҳад;
- 51% муомилот аз тарафи шарикон пардохт мешавад.

Қобили қайд аст, ки 66% (9,6 млрд. евро)-ро аз арзиши умумии ҳамаи лоиҳаҳои шарикии давлат бо бахши хусусӣ дар бозори аврупоӣ 8 лоиҳа ташкил медиҳанд:

- пули Чанаккале (3,1 млрд евро Туркия);
- шохрохи Анкара-Нигд (1,2 млрд евро Туркия);
- шабакаи шохрохи васеи бисёрхатаи Жиронд (1,2 млрд евро Фаронса);
- нақби Бланкенбург (1 млрд евро Нидерландия);
- шохрохи А16 дар Роттердам (930 млн евро Нидерландия);
- девори сохилмуштаҳкамкунӣ дар Афслейтдейк (810 млн евро Нидерландия);
- озмоишгоҳ дар Донишгоҳи Билкент (711 млн евро Туркия);
- шохрохи А10/А24 дар Нойруппин-Панков (652 млн евро Олмон).

Дар асоси маълумоти дар боло овардашуда маълум мегардад, ки бахши роҳсозӣ барои шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ дар кишварҳои Аврупо аз ҳама серталаб будааст. Дар маҷмӯъ, арзиши лоиҳаҳои амалишуда дар соҳаи мазкур ба 7 млрд евро баробар аст. Дар соли 2017 арзиши онҳо ба 7,6 млрд евро расидааст.

Аз рӯи арзиши умумии лоиҳаҳои ШДБХ дар соли 2018 бо нишондиҳандаи 5,1 млрд евро пешсаф Туркия мебошад, гарчанде ки ин нисбат ба соли 2017 6 млрд. евро камтар аст. Дар айни замон шумораи зиёди лоиҳаҳо дар Фаронса амалӣ карда шуданд – яқбора 15 лоиҳа марҳилаи молиявро паси сар намуданд [3,с.67-75] (ниг. расми 2).

Дар шароити иқтисодии Тоҷикистон ба мисли кишварҳои дигари дар ҳоли рушд қарордошта захираҳои маҳдуди молияи давлатӣ ва мураккабии ҷалб ва истифодаи самараноки маблағҳои хусусӣ имкон намедиҳад, ки масъалаҳои таъмини аҳоли бо хизматрасониҳои босифати бозорӣ сари вақт ҳал карда шаванд. Дар робита ба ин, масъалаи ташаккул ва рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодии мамлакат аҳамияти зиёд дорад. Ташаккули низоми иқтисоди бозорӣ, муваффақ шудан ба рушди дарозмуддат ва устувори қисматҳои бахши хизматрасонӣ дар асоси шарикӣ метавонад ба баланд бардоштани сифат ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои муҳимтарини инфрасохторӣ, инчунин баланд бардоштани нақши шаклҳои гуногуни шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар бозори хизматрасонӣ мусоидат намояд.

Ҳамин тавр, масъалаи ташаккул ва рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодии давлат аҳамияти зиёд дорад. Ташаккули низоми иқтисоди бозорӣ, муваффақ шудан ба рушди дарозмуддат ва устувори қисматҳои бахши хизматрасонӣ дар асоси шарикӣ метавонад ба баланд бардоштани сифат ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои муҳимтарини инфрасохторӣ, инчунин баланд бардоштани нақши шаклҳои гуногуни шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар бозори хизматрасонӣ мусоидат намояд. Татбиқи асосҳои методи таҳияшудаи рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар шароити иқтисодии интиқоли тавассути таҳлили таҷрибаи мавҷуда ва омезиши (синтези) муносибатҳои методологии мавҷуда, модулсозии иқтисодиву математикии муносибатҳои муштараки давлат ва бахши хусусӣ зимни амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо таҳияи усули муайянсозии самараноки шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, инчунин, механизмҳои институтсионалӣ, тағйирот дар қонунгузорӣ ва интиқоли самтҳои афзалиятнок ва механизми мутобиқсозии манфиатҳо ва мувофиқсозии моделҳои гуногуни шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматрасониҳои бозорӣ аҳамияти муҳим дорад.

Таҳлили таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки раванди мутамарказ намудани идоракунии давлатӣ дар ин самт идома дорад. Нақши ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар

ташаккули институти ҳамкорию давлат бо бахши хусусӣ ва табдил додани он ҳамчун воситаи муҳими рушди соҳаҳои гуногун ҳаёти ҷамъияти назаррас мебошад.

АДАБИЁТ

1. Варнавский В.Г. Новая концепция государственно-частного партнерства в Великобритании / В.Г. Варнавский // Мировая экономика и международные отношения. -2014. -№ 8. – С. 67–75.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. [Манбаи электронӣ] - Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (Санаи муроҷиат 20.10.2020).
3. Фадюшин И.С. Международный опыт развития ГЧП / И.С. Фадюшин Международный научно-исследовательский журнал. – Екатеринбург РФ. -2019. - Часть 2. -№ 4 (82). – С.39-43.
4. Canada Fund Projects [Электронный ресурс] – URL: <https://www.infrastructure.gc.ca/prog/fond-p3-canada-fund-eng.html>. (Дата обращения 25.10.2020)
5. Spectrum [Электронный ресурс] / URL: <http://www.p3spectrum.ca/>. (Дата обращения 25.10.2020)
6. Махмадов, П. А. Политика информационной безопасности в системе национальной безопасности Республики Таджикистан / П. А. Махмадов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/2(197). – С. 303-308.
7. The Public Contracts Regulations 2015 No. 102 [Электронный ресурс] – URL: http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2015/102/pdfs/ukxi_20150102_en.pdf. (Дата обращения 25.10.2020)
8. United Kingdom – England: PPP Units and Related Institutional Framework [Электронный ресурс] – URL: https://www.eib.org/attachments/epec/epec_uk_england_ppp_unit_and_related_institutional_framework_en.pdf. (Дата обращения 25.10.2020)
9. P3 Canada Fund Projects [Электронный ресурс] – URL: <https://www.infrastructure.gc.ca/prog/fond-p3-canada-fund-eng.html>. (Дата обращения 25.10.2020)

ҲАМКОРИИ МУТАҚОБИЛАИ ДАВЛАТ БО БАХШИ ХУСУСӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ СИЁСИИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур низоми идоракунии сиёсии давлат дар шароити муосир ва ҳамкорию мутақобилаи давлат бо бахши хусусӣ, ки яке аз унсурҳои муҳими он ба ҳисоб меравад, мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода шудааст. Дар низоми идоракунии сиёсии муосир давлат, ки ҳосияти мураккаб дорад, як зумра унсурҳои гуногуни идоракунии мавҷуданд, ки дар раванди идоракунии давлатӣ нақши муассир доранд. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта дар самти ҳамкорию мутақобилаи давлат бо бахши хусусӣ нишон медиҳад, ки он яке аз механизмҳои самарабахш дар низоми идоракунии сиёсӣ ба ҳисоб рафта, нақши он дар рушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳеле бузург мебошад. Ҳамкорию давлат бо бахши хусусӣ дар низоми идоракунии сиёсии муосир барои амалишавии нақшаи стратегияҳои миллию давлатӣ мусоидат менамояд. Масъалаи ташаккул ва рушди шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлат аҳамияти калон дорад. Татбиқи асосҳои методи таҳияшудаи рушди шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ дар шароити иқтисодиёти интиқоли тавассути таҳлили таҷрибаи мавҷуда ва омезиши (синтези) муносибатҳои методологии мавҷуда, модулсозии иқтисодиву математикӣ муносибатҳои муштараки давлат ва бахши хусусӣ зимни амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо таҳияи усули муайянсозии самаранокии шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ, инчунин, механизмҳои институтсионалӣ, тағйирот дар қонунгузорӣ ва интиҳоби самтҳои афзалиятнок ва механизми мутобиқсозии манфиатҳо ва мувофиқсозии моделҳои гуногуни шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматрасониҳои бозорӣ аҳамияти муҳим дорад. Таҳлили таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки раванди мутамарказ намудани идоракунии давлатӣ дар ин самт идома дорад. Нақши ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар ташаккули институти ҳамкорию давлат бо бахши хусусӣ ва табдил додани он ҳамчун воситаи муҳими рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ назаррас мебошад.

Калидвожаҳо: низоми идоракунии сиёсӣ, идоракунии давлат, ниҳод, шарикҳои давлат бо бахши хусусӣ, самаранокии, таҷриба, таҳлил, муқоиса, кишварҳои хориҷӣ, Тоҷикистон.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА С ЧАСТНЫМ СЕКТОРОМ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

В статье исследуется система политического управления в современных условиях и взаимодействие государства с частным сектором, который является одним из важнейших ее элементов. В современной системе политического управления государством, имеющей сложный характер, существует ряд различных элементов управления, которые сильно влияют на процесс государственного управления. Опыт развитых стран в области государственно-частного партнерства показывает, что это один из наиболее эффективных механизмов в системе политического управления, и его роль в развитии экономической, социальной и культурной жизни имеет большое значение. Государственно-частное партнерство в современной системе политического управления способствует реализации национальных и государственных планов и стратегий. Важное значение имеет формирование и развитие государственно-частного партнерства в различных сферах общественной жизни, таких, как экономическая, социальная и культурная жизнь государства. Внедрение разработанной методологической базы для развития государственно-частного партнерства в переходной экономике через анализ существующего опыта и синтез существующие методологические подходы, экономико-математическое моделирование государственно-частного партнерства при реализации частных инвестиционных проектов и развития инвестиций частного сектора. Институциональные механизмы, изменения в законодательстве и выбор приоритетов, а также механизмы согласования интересов и гармонизация различных моделей государственно-частного партнерства в сфере рыночных услуг также имеют значение. Анализ опыта зарубежных стран показывает, что процесс централизации государственного управления в этой сфере продолжается. Значительную роль имеют публичные институты в формировании института государственно-частного партнерства и его трансформации как важного инструмента развития различных сфер общественной жизни.

Ключевые слова: политическое управление, управление, государство, институт, государственно-частное партнерство, эффективность, опыт, анализ, сравнение, зарубежные страны, Таджикистан.

INTERACTION BETWEEN THE STATE AND THE PRIVATE SECTOR IN THE MODERN SYSTEM OF POLITICAL GOVERNANCE

The examines the system of political governance in modern conditions and the interaction of the state with the private sector, which is one of its most important elements. In the modern system of political governance of the state, which is complex in nature, there are a number of different elements of governance that strongly influence the process government. The experience of developed countries in the field of public-private partnership shows that this is one of the most effective mechanisms in the system of political governance, and its role in the development of economic, social and cultural life is of great importance. Public-private partnership in the modern system of political governance contributes to the implementation of national and state plans and strategies. The formation and development of public-private partnerships in various spheres of public life, such as the economic, social and cultural life of the state, is of great importance. Implementation of the developed methodological framework for the development of public-private partnerships in a transitional economy through analysis of existing experience and synthesis of existing methodological approaches, economic and mathematical modeling of public-private partnerships in the implementation of private investment projects and the development of private sector investments. Institutional arrangements, changes in legislation and the choice of priorities, as well as mechanisms for reconciling interests and harmonizing various models of public-private partnerships in market services also matter. Analysis of the experience of foreign countries shows that the process of centralization of public administration in this area continues. Public institutions play a significant role in the formation of the institution of public-private partnership and its transformation as an important tool for the development of various spheres of public life.

Keywords: political governance, governance, state, institution, public-private partnership, efficiency, experience, analysis, comparison, foreign countries, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Комилбек Амид Ёрбек* – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент, проректор оид ба корҳои илм ва инноватсия. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Телефон: **935-57-58-55**. E-mail: amid.komilbek@mail.ru

Сведения об авторе: *Комилбек Амид Ёрбек* – Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, кандидат политических наук, доцент, проректор по науке и инновациям. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33. Телефон: **(+992) 935-57-58-55**. E-mail: amid.komilbek@mail.ru

Information about the author: *Komilbek Amid Yorbek* - Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Candidate of Political Science, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosira street, 33. Phone: **(+992) 935-57-58-55**. E-mail: amid.komilbek@mail.ru

УДК: 323.3

СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ КАДРҲО ЧУН ПАДИДАИ ИЧТИМОЙ

Нуриддин П.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сиёсати давлатии кадрҳо – низоми иҷтимоие мебошад, ки вазифаи он аз муайян намудани стратегияи ташаккул ва рушди иқтисодии кадрҳои ҷомеа дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ иборат мебошад. Сиёсати давлатии кадрҳо бояд манфиатҳои иҷтимоии шахрвандонро ошкор намояд, заминаро барои ҳавасмандкунии рушди шахсият фароҳам оварад, ба пешрафти мутахассисон аз нигоҳи касбӣ ва мутобикати манфиатҳои инсон ва ҷомеа мусоидат намояд. Давлат ба шарикӣ иҷтимоии инсон табдил меёбад [21]. Сиёсати давлатии кадрҳо, ки ҷанбаи иҷтимоӣ-сиёсӣ дорад, асосӣ рушди ҳамоҳангшудаи иҷтимоӣ ва иқтисодиро ба вучуд оварда, ба рушди устувори давлат мусоидат мекунад.

Ҳамзамон, як силсила назарияҳои сотсиологии зерин мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, аз ҷумла назарияҳои далелнокӣ, пешвоӣ, маъмурияти муносиб, равишҳои сотсиологии омӯзиши равандҳои кадрӣ ва ғайра.

Ҳадафи назарияи захираҳои инсонӣ, ки муаллифи он Ч. Бернارد мебошад, баланд бардоштани муассирии қори ташкилотҳо аз ҳисоби захираҳои инсонӣ мебошад. Бинобар ин, вазифаи асосии ҳар як роҳбари ташкилот фароҳам овардани чунин шароит мебошад, ки ҳар як корманд тавонад қобилият ва истеъдоди худро ба нафъи ҷомеа пурра истифода барад. Дар кормандон парвариш додани мустақилӣ ва худназоратӣ мустақиман ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо таъсир мерасонад.

Назарияи муносибатҳои инсонӣ саъю талоши кормандонро барои шахсияти эътирофшудаи ҷомеа будан дар назар дорад. Асосгузори ин мактаб Мэри Паркер Фоллет ва Элтон Мэйо [6] буданд. Дарки вобастагии сифати қори корманд аз таваҷҷуҳи роҳбар омили муҳимми ҳавасмандии одамон аст. Дар сурати қонеъшавии ин талабот, ангеаи шахсии муқобилият бо ҳокимияти расмӣ заиф мешавад.

Таъсири муассир расонидан ба муҳити ҳаётии табақаҳои гуногуни аҳоли яке аз вазифаҳои муҳимми давлати иҷтимоӣ мебошад. Ҳангоми ташкили фаъолияти ниҳодҳои

давлат, давлати иҷтимоӣ масъалаҳои иҷтимоии ҷомеа – ҳам гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ҳам шахсиятҳои алоҳидаро ҳал менамояд.

Н.Н. Грисенко дар таҳқиқоти худ давлати иҷтимоиро тарзи бештар муносиби пайванди озодӣ ва ҳокимият ба хотири некуаҳволии ҷомеа умуман ва аз ҷумла, ба хотири рифоҳи шахсият менамояд [5].

Унсурҳои зарурии давлати иҷтимоиро метавон сиёсати иҷтимоӣ – сиёсати дохилии давлат номид, ки робитаҳои иҷтимоиро тавассути манфиатҳои гурӯҳҳои асосии иҷтимоии аҳолии танзим менамояд. Шугли аҳолии дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ, афзоиши некуаҳволӣ, ризоияти шахрвандӣ, таъмини суботи сиёсӣ, ҷамоҳангсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ – ҷунинанд вазифаҳои асосии сиёсати иҷтимоии давлат.

Муҳаққиқон В.П. Мелников ва В.С. Нечипоренко ба вазифаҳои сиёсати иҷтимоии давлат таъмини таҷдиди захираҳои иҷтимоӣ, субот ва мувозинати низоми ҷамъиятӣ, коҳиши шиддати иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагиро дохил мекунад, ки бояд ба қонунҳои намудани талаботи солими аъзои ҷомеа мусоидат намоянд [12].

Аз самтҳои иҷтимоии кадрҳо муваффақияти амалисозии сиёсати иҷтимоии давлат вобаста аст. Барои фаъолияти муваффақонаи ниҳодҳои иҷтимоӣ қормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ бояд дорои эҳсоси баланди масъулият бошанд, малакаи таҳлили вазъи иҷтимоӣ сиёсиро дошта бошанд, навъҳои рушди равандҳои иҷтимоиро пешбинӣ ва ояндабинӣ қарда тавонанд ва онҳоро дар фаъолияти амалии худ ба назар гиранд. Қор дар соҳаи сиёсати иҷтимоӣ малакаи қор бо одамон, муоширатӣ будан, доштани қобилияти фаъолсозии захираҳои инсонро талаб менамояд.

Тамоми матлаби зикршуда алоқамандии сиёсати иҷтимоӣ ва сиёсати кадрӣ нишон медиҳад. Қойҳои сиёсати кадрҳо дар сиёсати иҷтимоӣ дар монографияи А.И. Турчинов таҳлил ва ошқор қарда шудааст, ки дар он намудҳои зерини сиёсати дохилии давлат зикр гардидаанд: «сиёсати иҷтимоии давлат; сиёсати демографияи давлат; идоракунии захираҳои меҳнатӣ; сиёсати давлатии кадрҳо; идоракунии қормандони ташкилот; идоракунии таҷрибаи касбии ташкилот; низоми касбикунонии қормандон» [17].

А.И. Турчинов менависад: «Касбикунонии инфиродии ҷомеа то сатҳи фаҳмиши сиёсати кадрҳо қун ҳунар ва фарҳанг, идоракунии сарвати миллӣ, инкишофи шахсӣ ва имқониятҳои касбии инсон пухта расидааст» [17, с.15].

Аммо муҳаққиқ К.Ю. Полднев қунин мешуморад, ки «дар қунин арзёбӣ каме муболиға шудааст, қунки алҳол назарияи сиёсати давлатии кадрҳо, ки равандҳои муосири иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар соҳаи фаъолияти меҳнатии кадрҳоро инъикос менамояд, ҳанӯз таҳқиқ нашудааст. Асоси қонунгузории низоми идоракунии давлат такмили минбаъдаро талаб менамояд, ҳамқунин ба баррасии иловагии дигар масъалаҳои муқрам дар низоми таъмини кадрӣ хизмати давлатӣ эҳтиёҷ дорад» [15].

Таҳқиқоти В.А. Сулемов, А.И. Турчинов, В.М. Анисимов, А.А. Хохлов ва дигар ҷомеашиносон дар ғанисозии сифатии фаҳмиши моҳияти иҷтимоии сиёсати давлатии кадрҳо нақши муҳим бозӣ қардааст.

Профессор В.А. Сулемов дар бораи сиёсати давлатии кадрҳо қун низоми созмонёфтаи иҷтимоӣ суҳан меронад, ки дар он афзалиятҳо, усулҳо ва воситаҳои амалӣ намудан бо ҳам алоқаманданд [16]. Вазифаи он аз фароҳам овардани шароит ва қафолат барои ҳудамалисозии касбӣ ва меҳнатӣ, дастёбӣ ба ҷамоҳангии манфиатҳои инсон ва талаботи ҷомеа иборат аст. Сиёсати кадрҳо аз тарафи гурӯҳи одамон ба хотири одамони дигар амалӣ қарда мешавад. Бинобар ин, қалимаи «иҷтимоӣ» яке аз қанбаҳои моҳиятии сиёсати давлатии кадрҳоро қун падидаи расмӣ ҷамъиятӣ таъкид менамояд.

А.И. Турчинов сиёсати кадрҳоро падидаи иҷтимоӣ меҳисобад, ки самти фаъолияти субъект, ташаккул, рушд, талабот ва истифодаи иқтидори касбии ҷомеа (сиёсати давлатии кадрҳо) ва таъмини кадрӣ муассисаро (сиёсати кадрҳо) муайян менамояд [18].

Дар шароити ҷомеаи демократӣ ҳангоми рушди давлати иҷтимоӣ сиёсати кадрҳо қисми сиёсати дохилии давлатӣ буда, сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии онро муайян месозад. Моҳияти сиёсати кадрҳо дар сиёсати дохилии давлат хизматрасонӣ ба манфиатҳои тамоми захираҳои меҳнатии давлат мебошад.

Қисми иқтисодии сиёсати давлатии кадрҳо ба амалисозии иқтидори кадрҳо – муҳимтарин захираи давлат равона қарда шудааст, ки аз он беҳбудии иқтисодии кишвар вобаста аст. Рушди самараноки иқтисодӣ боиси афзоиши некуаҳволии шахрвандон меғардад, ки робитаи баръакси субъектӣ – объективӣ давлат ва ҷомеа мебошад.

Сиёсати иҷтимоӣ вазифаҳои иҷтимоиро дар масъалаҳои рушди сифатии шароити қор, инкишофи касбӣ ва ҳифзи иҷтимоии шахрвандон иҷро менамояд.

Қақат давлат рушди захираҳои кадрӣ бо дарназардошти тамоюлотӣ рушди

иктисодии дарозмуддат таъмин карда, вазифадор аст, ки талаботи ояндаи иктисодиётро ба кадрҳои босифат таъмин намояд ва заминаи боэътимоди таъмини шуғл, рушди касбӣ ва ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандони худро фароҳам созад.

Метавон натиҷагирӣ кард, ки сиёсати давлатии кадрҳо – падидаи иҷтимоӣ мебошад, ки робитаи иҷтимоӣ ва иктисодиро дар соҳаи рушди муносиб ва зуҳури иқтисодии кадрҳои ҷомеа чун захираи боаҳаммияти иқтисодӣ танзим менамояд.

Сиёсати давлатии кадрҳо дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ қисми таркибии сиёсати давлатии кадрҳо мебошад. Он аз табиати иҷтимоии давлати иҷтимоӣ бармеояд, чунки маҳз мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ҳамон сиёсати дохилиро татбиқ менамоянд, ки сиёсати давлатии кадрҳо қисми он мебошад. Давлат ба талаботи ҷомеа хизмат мерасонад ва ҷомеа барои ин захираҳои лозимаро пешниҳод менамояд – моҳияти иҷтимоии шарикӣ давлат ва ҷомеа умуман ва аз ҷумла, хизматчиёни давлатӣ ва шаҳрвандон дар ҳамин аст.

Моҳияти иҷтимоии сиёсати давлатии кадрҳо дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ бо вазифаҳо ва салоҳияти давлат барои соҳибӣ ба иқтисодии зеҳнӣ, касбӣ, маълумотӣ ва эҷодии кормандони иштироккунанда дар раванди меҳнат тавсиф карда мешавад. Ин фаъолияти дорои ҷанбаи иҷтимоӣ ва ҳадафманди субъектҳои амалисозии сиёсати давлатии кадрҳо мебошад, ки мақсади ҳавасманд кардани кормандон, таъмини фазои муносиби рушди касбӣ, дастрасӣ ба чараёни иҷроӣ вазифаҳоро дорад.

Сиёсати давлатии кадрҳо аз истифодаи захираҳои меҳнатӣ вобаста аст. Самарабахшии бештари он метавонад дар давлати иҷтимоӣ зоҳир шавад. Ва ин қонунӣ аст, чунки давлате, ки дар он афзалият ба риояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва таъмини ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандон дода мешавад, иқтисодии баландтарро барои рушд дорад.

Давлатҳои иҷтимоӣ чунин кишварҳои пешрафтаи саноатӣ, монанди Германия, Шветсия, Япония [20] ва дигарон эътироф карда шудаанд, ки на танҳо бо рушди устувори иқтисодӣ ва афзоиши даромади миллӣ, соҳибқорӣ озод ва муносибатҳои бозорӣ, балки бо тамоюл ба баробарии иҷтимоӣ ва тақсими одилонаи неъматҳо фарқ менамояд. Дар чунин кишварҳо нақши танзимкунандаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ меафзояд, ки дар самтгирии иҷтимоии иқтисоди бозорӣ, дастгирии фарҳанг, маориф, илм ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ рӯнамо мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи моддаи 1-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад [10].

Муносибати бунёди давлат чун субъекти таъминкунандаи суботи ҷомеа нисбат ба иқтисодии кадрӣ дар «Консепсияи ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон» (минбаъд «Консепсия...») инъикос ёфтааст [9].

Дар «Консепсия...» намунаи стратегия ва тактикаи давлат оид ба ташаккул, рушд ва талаботи иқтисодии кадрҳои ҷомеа тарҳрезӣ гардидааст. Нуктаҳои он заминаи меъёрии ҳуқуқиро, ки робитаҳои меҳнатӣ ва кадрӣ, шартҳои амалисозии маълумоти касбӣ, самтҳои ниҳодҳои иҷтимоии таъминкунандаи ҳуқуқи конституционии шаҳрвандон ба истифодаи озод ва ихтиёрдорӣ қобилияти худро танзим менамояд, фароҳам меоварад.

«Консепсия...» ва ҳуди сиёсати кадрҳо аз рӯйи мазмун барои дастбӣ ба як ҳадаф равона шудаанд, аммо аз рӯйи сохтор ва вазифаҳо айният надоранд. Вақте ки ақидаҳои дар «Консепсия...» баёншуда расман эътироф шаванд, онҳо аз тарафи мақомоти олии давлат тасдиқ гардида, стратегия ва тактикаи қори давлат бо кадрҳо мегарданд. Ҳамин тавр, нуктаҳои «Консепсия...» сиёсати давлатии кадрҳо мешаванд. Фақат дар сиёсати кадрҳо метавонанд самтҳои афзалиятноки ислоҳоти кадрӣ давлат муфассалтар ошкор карда шаванд, марҳалаҳо ва воситаҳои амалӣ намудани сиёсати кадрҳо, имконоти таъминоти ҳуқуқӣ, иттилоотӣ, идоракунии хосси барномаи ҳадафманди кадрӣ давлатӣ тарҳрезӣ шаванд.

Сиёсати иҷтимоии кадрҳо нисбат ба сиёсати давлатии кадрҳо аз нигоҳи мазмун васеътар аст, чунки дар сиёсати давлатии кадрҳо чун иштирокчи давлат баромад мекунад, ки наметавонад танзими масъалаҳои кадрӣ бар дӯш гирад.

Дар чараёни фаъолияти давлатӣ метавонанд ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, сохторҳои соҳибқорӣ, коллективҳои меҳнатӣ низ саҳм гиранд. Сиёсати давлатии кадрҳо ва фаъолияти гуногунҷабҳа оид ба татбиқи он раванди иҷтимоии танзимшаванда мебошад. Дақиқан муайян кардани ҳадафҳо, афзалиятҳо ва усулҳои ҷанбаҳои иҷтимоии сиёсати давлатии кадрҳо тадбирҳо ва амалҳои гуногунро пайванд медиҳад, назария ва амалияи фаъолияти кадрӣ ганӣ месозад.

Тарҳрезии тамоюлоти асосии сиёсати давлатии кадрҳо ва татбиқи мунтазами онҳо

дар ҳаёт – мураккабтарин масъалаи миқёси давлатӣ мебошанд. Он фақат аз интиҳоб ва ҷобачогузории кадрҳои роҳбарикунанда иборат нест. Тавре ки В.А. Сулемов қайд менамояд, «давлат бояд ҷанбаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, идоракунӣ, маънавию ахлоқӣ ва дигар ҷанбаҳои танзими масъалаҳои кадриро дар назар гирад» [2].

Тарз ва воситаҳои ислоҳоти кадрӣ, касбисозии технологияи татбиқи онҳо воситаи нисбатан муносиби идоракунии давлатӣ мебошанд ва алоқамандии вазифаҳои гуногуни иҷтимоии сиёсати давлатии кадрҳоро муайян месозанд. Омилҳои муҳимми суботи иҷтимоию сиёсии ҷомеа, ҳифз ва таҳкими тамомияти арзии кишвар усулҳои бунёди сиёсати давлатии кадрҳо мегарданд.

Дар сиёсати кадрҳо талабот ва имконияти ҷомеа ва давлат инъикос ёфтаанд. Сатҳи рушди ҷамъияти сиёсӣ ва иқтисодии давлат, ҳислат ва қонунмандии инкишофи равандҳои кадрӣ ба вазъияти воқеии кадрҳо ва касбияти онҳо таъсир мерасонанд.

Сиёсати кадрҳо дар асос ва доираи сиёсати давлатии дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷшуда ташаккул меёбад. Дар моддаи 5-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон навишта шудааст: «Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд. Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд».

Дар моддаи 17 омадааст: «Ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, наҷод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқи озодиҳоро қафолат медиҳад. Мардон ва занон баробарҳуқуқанд» [10].

Тибқи муқаррароти моддаи 27-и Конститутсия, ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон «ҳуқуқ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд. Шаҳрвандон ба хидмати давлатӣ ҳуқуқи баробар доранд. Шаҳрванд аз синни 18-солагӣ ҳуқуқи дар раёйпурсӣ иштирок кардан, интиҳоб намудан, инчунин аз синни муқаррарнамудаи Конститутсия, қонунҳои конститутсионӣ ва қонунҳои ҳуқуқи интиҳоб шуданро дорад. Шаҳрвандоне, ки аз тарафи суд ғайри қобили амал доништа шудаанд ва ё мувофиқи ҳукми суд дар ҷойҳои аз озодӣ маҳрумшудагон нигоҳ дошта мешаванд, ҳуқуқи дар интиҳобот ва раёйпурсӣ иштирок кардан надоранд» [10].

Мутобиқи ин нуктаҳои конститутсионӣ, дар Тоҷикистон шароити дахлдор ва воситаҳои бозғирмои амалисозии онҳо фароҳам оварда мешаванд.

Аз ҳалли масъалаҳои асосии шаклгирии давлатдорӣ, намуди идоракунӣ, сатҳ ва демократикунонии воситаҳои сохти давлатӣ ба андозаи муайян ҳадафҳо, афзалиятҳо ва усулҳои сиёсати кадрҳо вобаста аст.

Моҳияти асосии сиёсати давлатии кадрҳоро В. А. Сулемов тавсиф намудааст. Ба ақидаи ӯ, вазифаи сиёсатмадор дар ҳалли вазифаҳои кадрӣ давлат чунинанд:

— ба эҳё ва рушди устувори давлат самтгирӣ намояд, барои хизмат одамони касбии омӯзишдида ва дорои тафаккури навинро ҷалб намояд;

— мунтазам вазифаҳои стратегиро ҳал намояд;

— ягонагии ҳадафҳо ва усулҳои кори кадрӣ ва хусусияти соҳаҳоро ба назар гирад;

— ҳислати пешгирикунанда дошта бошад, пешрафти иҷтимоӣ, тағйироти ҳислати меҳнат ва равандҳои идоракуниро дар назар гирад;

— дар ҳар як хизматчиӣ давлатӣ ҳислатҳои тавачҷуҳ ба одамон, масъулият барои кори супоридашуда, ташаббускорӣ, поквичдонӣ ва худназоратиро тарбия диҳад;

— амал кардан ба асоси қонуни қафолатдиҳандаи ҳалли воқеъбинона ва боадолатонаи масъалаи кадрӣ» [3].

Илова бар ин, сиёсати кадрӣ бояд аз тарафи аҳли ҷомеа ва мақомоти баландпояи ҳокимият назорат карда шавад, аз ҳисоби кормандони тоза ҷалбшуда таҷдид шавад, ирсият ва қобилияти кадрҳои калонсол ҳифз шавад. Ирсият махсусан дар шароити замонасозии ҷомеа аҳамияти зиёд касб мекунад.

Ин ҷиҳатҳо бояд ягонагии сиёсати кадрӣ тамоми давлат, муносибати маҷмӯиро дар ташаккули усулҳои асосии амалӣ намудани сиёсати давлатии кадрҳо дар шароити замонасозии ҷомеа таъмин намояд.

Муаллифи кӯрси таълимии «Сиёсати давлатии кадрҳо ва воситаи амалисозии он» ақида дорад, ки натиҷаи фаъолияти сиёсати давлатии кадрҳо бояд чунин бошад:

— бояд шароити мусоид ва баробари иҷтимоӣ ва қафолати ҳуқуқӣ фароҳам оварда шавад, то ин ки ҳар як корманд имконият дошта бошад қобилият ва дониши худро ошкор созад, ба қуллаи эҷодӣ ва самаранокии фаъолияти меҳнатӣ расад;

— дар тамоми соҳаҳои фаъолияти меҳнатӣ бояд кормандони баланддихтисос ва аз нигоҳи касбӣ омодашуда шуғл дошта бошанд;

— бояд барои одамони ба мансабпарастӣ, порахӯрӣ ва дигар васвасаҳои расидан ба ҳокимият майлдошта монеаҳои боэътимод гузошта шаванд [3,с.37].

Муқаррароти сиёсати кадрҳо бояд барои тамоми субъектҳо чанбаи ҳатмӣ дошта бошад, чунки асосҳои умумии ҳуқуқӣ барои тамоми ҷомеа муайян карда мешаванд.

Мавзӯи сиёсати давлатии кадрҳо чун намууди фаъолияти иҷтимоӣ инҳо мебошанд:

— як қисми муносибатҳои меҳнатӣ;

— кадрҳои муассисаҳои давлатӣ ва маҳаллӣ, сиёсати давлатии кадрҳо дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ;

— механизмҳои бештар умумии ташаккул ва талабот ба иқтисодии кадрҳои ҷомеа (қисман механизмҳои сиёсати шуғл);

— воситаҳои назорат ба мазмун ва сифати омода кардани кадрҳо ва ҳимояи ҷомеа аз кормандони ғайрикасбӣ;

— воситаҳои ҳавасмандкунии маблағгузорӣ дар рушди соҳаи кадрӣ хизмати давлатии шаҳрвандӣ [2].

Ба сифати объекти сиёсати давлатии кадрҳо иқтисодии кадрҳои ҷомеа баррасӣ карда мешавад. Дар сурати замонасозии бунёдӣ, вазифаи аввалиндараҷа бо стратегияи рушди давлат мутобиқ намудани он мебошад. Ин бо кумаки технологияи иҷтимоӣ ва усулҳои махсус тарҳрезӣшудаи интихоб ва пешрафти кормандони роҳбарикунанда, мубодилаи иттилооти кадрӣ; пешбини талабот ба кадрҳои касбӣ умуман барои давлат ва аз ҷумла барои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, арзёбӣ ба кормандон, аттестатсияи онҳо, ташаккули гурӯҳ барои ҳалли вазифаҳои муҳим ва аввалиндараҷа имконпазир мегардад.

Дар масъалаи дастрасӣ ба ҳадафҳои иҷтимоӣ сиёсати кадрӣ мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои зеринро матраҳ менамояд:

— бо кормандони варзида ва касбӣ таъмин кардани сохторҳои давлатӣ;

— фароҳам овардани шароит барои фаъолият ва танзими ҳуқуқии дастгоҳи давлатӣ мутобиқи меъёрҳои қонунгузорӣ;

— таъмини низоми тайёр кардан ва такмили ихтисоси мутахассисони хизмати давлатӣ, ҳавасманд кардани ташаббускорӣ ва муносибати эҷодкоронаи кормандон дар ҷойи кор;

— муайян кардани тартибот ва танзими таъйинот, ҷобачогузорӣ, пешрафт, арзёбӣ ва ҳавасмандкунии хизматчиёни давлатӣ.

Нисбат ба кормандони дастгоҳи давлатӣ мутобиқи қонунгузори амалкунанда як силсила маҳдудиятҳо ба қор бурда мешавад. Яъне, риояи сирри хизматӣ (давлатӣ), имконпазир набудани иҷрои якҷояи вазифаи давлатӣ ва фаъолияти тичоратӣ. Қонунгузорӣ зимни қорӣ кардани маҳдудият, ҳанӯз ҳавасмандкуниро барои қори поквичдононаи хизматчиёни давлатӣ муайян накардааст. Ҳамзамон, қайд кардан зарур аст, ки тибқи моддаи 38-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ», хизматчиӣ давлатӣ барои дастовардҳои хизматӣ, хизмати бардавому бенуқсон, иҷрои супоришҳои махсусан муҳимми давлатӣ ҳавасманд гардонидани мешавад [10]. Намудҳои ҳавасмандгардонӣ ва тартиби бо он сарфароз гардониданро қонунҳо ва дигар санадҳои меъерии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамоянд [10]. Кафолати иҷтимоӣ ва ҳуқуқи хизматчиёни давлатӣ ҳанӯз низомбандӣ нашоудааст, музди меҳнати зинаи миёна бо сатҳи масъулияти ба дӯши онҳо гузошташуда мутобиқат намекунад.

Солҳои охир дар адабиёти идоракуни ба сабаби афзуншавии нақши фаъоли инсон дар тамоми сатҳҳои ташкилӣ, пешниҳоди табдили истилоҳи «сиёсати кадрҳо» ба истилоҳи «идоракунии захираҳои инсонӣ» ба миён омадааст, чунки амалияи нав гӯё бо сиёсати анъанавии кадрӣ ихтилоф дорад [1]. Дар хориҷа чунин истилоҳ вучуд надорад, аммо ин маънои онро надорад, ки давлат дар идоракунии кадрҳои мақомоти ҳокимият мувоҳида намекунад.

Муҳаққиқ А.В. Илишев фаъолияти ҳадамоти давлатии Японияро дар самти қор бо кормандон мисол оварда, ин равандро шарҳу эзоҳ додааст. Мутобиқи манбаҳои ғарбӣ, иқтисодии эҷодии корманди Япония тахминан 60-75%, корманди америкой ва европой то 45-55% истифода бурда мешавад. Ҳосилнокии меҳнат дар Россия аз сохторҳои хориҷӣ ба ҳисоби миёна 3 маротиба ақиб мемонад, бинобар ин, бо як ҳисоби сода метавон натиҷагирӣ кард, ки имкониятҳои кормандони Россия дар бехтарин маврид то 15-20% истифода бурда мешавад [7,с.8].

Асоси таъмини ҳадамоти давлатии Японияро сиёсати мустақилонаи марказонидашудаи кадрӣ бо таъя ба усулҳои меритократӣ [13] ташкил медиҳад. Хусусияти нодири ин ришта мавҷудияти муассисаи мустақили марказонидашудаи давлатии ҷавобгӯи пешбурди сиёсати кадрҳо дар соҳаи ҳадамоти давлатӣ – Агентии кадрӣ мебошад. Аз

нигоҳи ташкилӣ ва ҳуқуқӣ Агентии кадрӣ ҳамзамон бо ҳукумат амал карда, бевосита ба Шӯрои вазирон тобеъ намебошад [14].

Таҳлили хусусиятҳои таъминоти кадрӣ ҳадамоти давлатии Япония аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин кишвар чанбаҳои кадрӣ ҳадамоти давлатӣ тартиботи дақиқ ва аниқ танзимшуда дошта, Агентии кадрӣ нақши дирижерро дар оркестри хуб созмонёфта бозӣ мекунад. Агентии кадрӣ ба қабули кормандон ба хизмати маъмурию идорӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир мекунад. Дар Япония низоми имтиҳонсупорӣ қабул ба хизмати давлатӣ амал мекунад. Қабули марказонидашуда ба туфайли имтиҳони умумии давлатӣ сурат мегирад. Талаботи имтиҳон хеле мураккаб буда, ба сатҳи хатмкунандагони бехтарини Донишгоҳҳои марказии Токио, Кэйо, Донишкадаи забонҳои хориҷии Токио ва ғайра мутобиқ шудааст. Онҳое, ки имтиҳонро бомуваффақият месупоранд, ҳуқуқи додани дархост барои қабул ба кор дар ин ё он вазорат ё идораи давлатиро дарёфт менамоянд. Барои қабул ба Вазорати қорҳои хориҷӣ, иқтисод, тичорати беруна ва саноат бояд имтиҳони иловагӣ супорида шаванд [14].

Гузaronидани имтиҳон чун яке аз муҳимтарин хусусияти элитарии дастгоҳи давлатии Япония мебошад, ки муҳаққиқи америкой, профессори Донишгоҳи Иллинойс Р. Ко чун «элитаи лаёқатмандон», яъне «элитаи интиҳобшуда ба асоси меъёрҳои умумии мусобика дар ҷараёни рақобати кушоди имтиҳонӣ ва ба асоси маълумоти дарёфтшуда» [15] муайян кардааст.

Яке аз хусусиятҳои хосси хизматчиёни давлатии Япония – беихтиёрон будани онҳо аст, ки дар кӯшиши доимии дарк кардани ҷойгоҳи худ дар ҷомеа, амиқтар фаҳмидани вазифаҳои худ аз нигоҳи равандҳои ҷамъиятӣ, таҳлил намудани амали худ аз нуктаи назари муносиб будан ва тақмили ихтисоси худ мебошад.

Пурсишҳои сотсиологӣ ва саволнома ба хизматчиёни давлатӣ, ки дар Япония гузаронида мешаванд, ҷамъбандӣ шуда, дар нашрияҳои махсуси дорои чанбаи иттилоотӣ оид ба ҳадамоти давлатӣ, ҳамчунин дар адабиёти илмӣ–оммавӣ ва даврӣ ба нашр мерасанд. Ба ғайр аз ин, аҳли ҷомеаи японӣ имкон дорад, ки аз масъалаҳо ва рӯҳияи хизматчиёни давлатӣ огоҳ шаванд ва онҳое, ки мехоҳанд ба хизмати давлатӣ қабул шаванд, тасаввуротро дар бораи кори ояндаи худ пайдо мекунанд.

Дастгоҳи давлатӣ дар Япония мавқеи имтиёзнок дорад. Дар он низоми тартиботи вазифавӣ ва музди меҳнати устувор барои мудирони давлатӣ ҷой дорад. Мутобиқи омори байналмилалӣ, Япония аз рӯйи сатҳи пардохти музди меҳнат барои мансабдорони дастгоҳи давлатӣ дар ҷаҳон ҷойгоҳи пешбарро ишғол мекунад. Бар иловаи ҷоиза ва иловапулиҳо, мансабдорони дараҷаи олӣ дар ҳудуди 130 ҳазор доллар дар сол музди мегиранд.

Ба ғайр аз музди меҳнат, низоми пардохтҳои иҷтимоӣ барои хизматчиёни давлатӣ дар Япония иловапулӣ барои нигоҳдории кӯдак, хароҷоти нақлиёт, барои эҳтиёҷоти муолиҷа, барои руҳсатӣ, пардохтҳои якдафъаина ва ғайраро дар бар мегирад. Ҳамасола гурӯҳи махсуси Агентии кадрӣ муқоисаи мизони музди меҳнати хизматчиёни давлатиро бо нишондиҳандаҳои мушобех дар бахши хусусӣ анҷом медиҳад. Натиҷаи чунин муқоиса тавсия барои ҳукумат ҷиҳати баланд бардоштани музди меҳнати хизматчиёни давлатӣ мегардад. Чунин тавсияҳо маъмулан иҷро карда мешаванд.

Чунин ташкилии хизмати давлатӣ дар Япония, ҳамчунин дар назар гирифтани дигар манфиатҳои хизматчиёни давлатӣ, аз ҷумла, тартиби аз қор озод кардан ва ҳифзи иҷтимоии онҳо, хизматчиёни давлатиро дар мавқеи ҳимояи махсуси давлат қарор медиҳад.

Тавсифи муҳими таъминоти кадрӣ хизмати давлатии Японияро метавон сатҳи баланди устуворӣ дар дастгоҳи маъмурӣ номид, ки ба воситаи ҷамоҳангии дохилӣ ва байни вазоратҳо муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, низоми дастгоҳи давлатӣ ва тақсими вазифаҳои дохилӣ ба нақши пешбари ҷамоҳангкунанда дар идоракунӣ самтгирӣ шудааст, ки ба мулоим кардани ихтилофоти дохилӣ дар ҷараёни амалӣ намудани идоракунӣ маъмурии давлатӣ мусоидат карда, пас, низоми маъмуриро нисбат ба осебҳои хориҷӣ устувортар месозад.

Дастгоҳи давлатии Япония дорои пояи пешрафтаи иттилоотӣ мебошад, ки ба он имкон медиҳад майдони васеи иттилооти ҷамъиятиро назорат намуда, ба равандҳои ҷамъиятӣ таъсири ҷиддӣ расонад.

Хусусияти фарқкунандаи Япония сатҳи баланди тахассусии кормандони ба хизмати давлатӣ қабулшуда мебошад. Ҳамасола ҳар як хизматчиёни нухуми давлатӣ тақмили ихтисос мекунад, ки Агентии кадрӣ пешбинӣ намудааст, мунтазам бозомӯзии кормандон дар хориҷа ба муддати 2 сол ё 6 моҳ созмон дода мешавад, яъне хизматчиёни давлатии Япония дониши худро пас аз қабул шудан ба кор, дар ҷараёни фаъолияти меҳнатӣ тақмил додан мегиранд.

Бояд таъкид кард, ки устувории дохилии хизмати давлатии Япония чун ниҳоди ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ тавассути идоракунии ягона ва ҳамоҳангсозии маҷмӯӣ таъмин карда мешавад, ки ба туфайли мавҷудият ва фаъолияти мақоми махсуси давлатии ҳокимияти иҷроия – Идораи маъмурию ҳамоҳангсозӣ ва воситаҳои қабули қарорҳои мувофиқашуда амалӣ мешавад.

Тахлили анҷомгирифта шаҳодат медиҳад, ки таҷрибаи мусбати Япония оид ба таъмини кадрӣ ислоҳоти давлатӣ низ истисно намебошад. Бисёр давлатҳои рушдфтои саноатӣ ҳаҷон дар идоракунии давлатӣ аз таҷрибаи Япония истифода мебаранд. Ба ақидаи А.И. Турчинов, «ин амалияи идоракунии сиёсати кадрҳо номида намешавад, аммо моҳияти он аз ин тағйир намеёбад».

Натиҷаи таҳқиқоти сиёсати кадрӣ хизмати давлатии Япония хеле ҷолиб мебошад ва метавонад дар ҷараёни ислоҳоти хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бомуваффақият мавриди истифода қарор гирад.

Муҳаққиқон Р. Марр ва Г. Шмидт дар асарҳои худ қайд мекунанд, ки рушди иқтисодӣ, некуаҳволӣ ва амнияти давлат, ки аз захираҳои инсонӣ бармеояд, метавонад асоси бунёди афзалиятҳои дарозмуддатро дар муборизаи рақобатӣ афзун намояд [19].

Ба ақидаи олимони Россия - А.И. Турчинов, Н.И. Глазунов, В.И. Лукьяненко, алҳол мафҳуми «сиёсати кадрҳо» маънои аввалияи худро аз даст додааст ва акнун фаъолияти субъекти идоракунии иҷтимоӣ ба амалисозии қобилияти кадрӣ ва баланд бардоштани сифати онҳо равонашударо инъикос менамояд. Метавон гуфт, ки сиёсати кадрҳо ба шакли умумӣ – муайян намудани тамоюлот дар қор бо кадрҳо, стратегияи таҷдид ва дар амал татбиқ намудани муассири иқтисодӣ кадрӣ ҷамъият мебошад.

Дигаргуниҳои амиқи сохтори Тоҷикистон таҳаввулоти бунёди ро дар тамоми зинаҳои идоракунии давлатӣ талаб менамояд. Азбаски вазъи дастгоҳи давлатӣ, иқтисод ва тавсифҳои сифатӣ он ба имкониятҳо ва нақши давлат чун иштирокчиӣ идоракунии равандҳои иҷтимоӣ таъсири ҷиддӣ мерасонанд, масъалаи ташаккул ва тақмили мақомоти ҳокимияти давлатии амалкунанда дар вазъияти нави ҳуқуқӣ ва фазои навини иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ то имрӯз бо тамоми мураккабии худ матраҳ аст.

Хулоса, имрӯз теъдоди ҳар чи бештари сиёсатмадорон, қонунгузорон ва маъмурон-мудирон аҳамияти иҷтимоӣ истифодаи идоракунии ҳайат (захираҳои инсонӣ) дар бунёди давлати қавӣ, замонасозии дастгоҳи он ва замонасозии ҳадамоти давлатиро дарк мекунанд. Дар ҷумлаи тадбирҳои дигар, ин ба асоси баланд бардоштани нақши мақомоти ҳокимияти давлатӣ, фазои ҳуқуқӣ, таҳкими интизоми давлатӣ ва ташаккули масъулияти баланди кадрҳо, махсусан, кадрҳои роҳбарикунанда имконпазир аст.

АДАБИЁТ

1. Глазунова Н.И. Государственное управление как система [текст] / Н.И. Глазунова. -М.: Альфа, 2001. -С. 32.
2. Государственная кадровая политика и механизм ее реализации // Материалы к методологическому семинару. - Москва, 30 окт. 2001 г. - 2001. -С. 11-12.
3. Государственная кадровая политика и механизм ее реализации. Кадроведение. 2-е изд. [текст] / под. ред. Е.В. Охотского. -М.: Изд. Мир, 1998. -С. 35.
4. Государственная кадровая политика: концептуальные основы, приоритеты, технологии реализации [текст] / под. ред. Е.В. Охотского. -М.: Изд. Мир, 1996. -С. 17.
5. Гриценко Н.Н. Социальное государство [текст] / Н.Н. Гриценко // Труд и социальные отношения. = 2003. -№2. -С. 7.
6. Журавлев П.В. Мировой опыт в управлении персоналом: обзор зарубежных источников. [текст] / П.В. Журавлев, М.Н. Кулапов. -М.: К+, 2005. - 613 с.
7. Илышев А.В. Социальные функции государственной службы Японии: опыт реализации и возможности его адаптации в России : автореф. дис. ... канд. социол. наук. [текст] / А.В. Илышев. -М.: РАГС, 1998.
8. Илышев А.В. Как создают госэлиту в Стране восходящего солнца [текст] / А.В. Илышев // Служба кадров. - 2001. -№8. -С.48-51.
9. Концепсия ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2007, тахти №289 тасдиқ карда шудааст.
10. Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: Ирфон, 2003. -С. 3.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 5.03.2007 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007, №3, мод. 166.
12. Мельников В.П. Государственная служба России. Учебник [текст] / В.П. Мельников, В.С. Нечипоренко. -М.: РАГС, 2003. -С. 368.
13. Меритократия (айнан. «ҳокимияти арзандаҳо»), аз лот. Meritus - арзанда, лаёқатманд ва аз юнонии қадим. Κράτος - ҳокимият, идоракунии) - усули идоракунии, ки тибқи он мансабҳои роҳбарикунандаро бояд одамони бештар қобилиятнок, сарфи назар аз баромади иҷтимоӣ ва вазъияти молии онҳо, ишғол намоянд.
14. Нуриддинов Р.Ш. Ҳадамоти дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ. Китоби дарсӣ [матн] / Р.Ш. Нуриддинов, П.Р. Нуриддинов. -Душанбе: ЭР-граф, 2018. -С.104-107.
15. Полднев К.Ю. Социальная сущность государственной кадровой политики в органах власти и управления : дис. ... канд. социол. наук. [текст] / К.Ю. Полднев. -М.: РАГС, 2004. -С. 24.

16. Сулемов В.А. О социальной природе и целеустремленности государственной кадровой политики [текст] / В.А. Сулемов // Государственная кадровая политика: проблемы формирования и реализации: материалы «Круглого стола». -М.: Сыктывкар, 2001. -С.16-17.
17. Турчинов А.И. Профессионализация и кадровая политика: проблемы развития теории и практики [текст] / А.И. Турчинов. -М.: Крафт+, 1998. -С. 82.
18. Турчинов А.И. Человек в социальной политике государства и организации // Управление персоналом [текст] / А.И. Турчинов. -М.: Крафт+, 2002. -Гл. 1. -С.25.
19. Управление персоналом в условиях социальной рыночной экономики [текст] / под. ред. Р. Марра и Г. Шмидта. -М.: Сова, 1997. -С.5.
20. Управление персоналом: Энциклопедический словарь [текст] / под ред. проф. А.Я. Кибанова. -М., 1998. -С. 344.
21. Энциклопедический словарь работника кадровой службы [текст] / под общ. ред. В.М. Анисимова. -М.: Сова, 1999. -С.92.

СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ КАДРҲО ЧУН ПАДИДАИ ИЧТИМОЙ

Таҳқиқоти чанбаи ичтимоии сиёсати кадрҳо метавонад аз мавқеи гуногуни илмӣ ба асоси равишҳои меъёрӣ, техникаӣ-идоракунии, ниҳодӣ, вазифавӣ ва ғайра анҷом гирад. Таҳлили натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳад, ки масъалаи таъминоти кадрҳои хизмати давлатӣ низомбандӣ шавад. Моҳияти ичтимоии сиёсати давлатии кадрҳо аз ташаққули коллективҳои коршоями меҳнатӣ, истифодаи мақсаднок ва муносиби захираҳои меҳнатии давлат иборат аст. Барои сиёсати давлатии кадрҳои меъёри асосии он – равиши шахсиятӣ ва инфиродӣ муҳим аст. Сиёсати давлатии кадрҳо аз дигар намудҳои сиёсати давлатӣ бо мавзӯи худ ба таври бунёдӣ фарқ мекунад. Чихати ичтимоии сиёсати давлатии кадрҳо дар вазифае ошкор карда мешавад, ки онро ба таври объективӣ дар ҷомеа иҷро менамоянд, яъне вазифаи барномарезии таҷдиди кадрҳо дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ. Ҳамзамон, гуфтан бамаврид аст, ки мафҳуми сиёсати давлатии кадрҳо, ки чун ниҳоди ичтимоӣ баррасӣ мешавад, аз рӯйи мазмун нисбат ба сиёсати давлатии кадрҳо, ки дар он фақат давлат чун субъект баромад мекунад, васеътар аст. Дар таркиби ниҳоди ичтимоии сиёсати кадрҳо дигар ниҳодҳо: сохторҳои соҳибқорӣ, хизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, коллективҳои меҳнатӣ низ дохил мешаванд. Низоми андешаҳо, донишҳои назариявӣ, усулҳо, робитаҳои ифодакунандаи сиёсати кадрҳо бо шароити мушаххаси таърихӣ рушди давлат алоқаманд аст. Онҳо ҳадафҳо, вазифаҳо, чанбаҳои тадбирҳои ташкилию амалии мақомоти давлатиро (хусусӣ, ҷамъиятӣ) муайян менамоянд, ки аз мутамаддини ҷомеа, аз хислат ва нақши давлат ва низоми ҳокимиятдорӣ вобастаанд. Ҳаҷм ва ҳудуди танзими давлатии равандҳои кадрӣ низ аз рӯйи самтгирии динамикӣ ва стратегии рушди давлатдорӣ, суръат ва сифати нишондиҳандаҳои дигаргуноҳии бозорӣ ва сатҳи мутамаддини ислоҳоти демократӣ муайян карда мешаванд.

Калидвожаҳо: сиёсати давлатии кадрҳо, кадр, ичтимоӣ, сиёсат, давлат, идоракунии, хизмати давлатӣ.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ

Исследование социального аспекта кадровой политики может быть осуществлено с различных научных позиций на основе нормативного, технико-управленческого, институционального, функционального и других подходов. Комплексный анализ и совокупность полученных результатов позволяют систематизировать проблемы кадрового обеспечения государственной службы. Социальная сущность государственной кадровой политики состоит в формировании дееспособных трудовых коллективов, целесообразном и рациональном использовании трудовых ресурсов страны. Для социальной составляющей государственной кадровой политики важен главный ее критерий - личностный и индивидуальный подход. Государственная кадровая политика коренным образом отличается от других видов государственной политики своим предметом. Социальная сторона государственной кадровой политики раскрывается в той функции, которую она объективно выполняет в обществе, -это функция программирования кадрового воспроизводства в органах власти. Необходимо отметить, что понятие государственной кадровой политики, рассматриваемой как социальный институт, гораздо шире по содержанию, чем государственная кадровая политика, где субъектом выступает только государство. В состав социального института кадровой политики входят и другие институты: предпринимательские структуры, политические партии, общественные организации, трудовые коллективы. Система идей, теоретических знаний, принципов, отношений, выражающая кадровую политику, обусловлена конкретными историческими условиями развития страны. Они предопределяют цели, задачи, характер организационно-практических мероприятий государственных (частных, общественных) органов политики, которые зависят от цивилизованности общества, от характера и роли государства, режима властвования. Объем и пределы государственного регулирования кадровых процессов также определяются динамической и стратегической направленностью развития государственности, темпами и качественными параметрами рыночных преобразований, уровнем цивилизованности демократических реформ.

Ключевые слова: государственная кадровая политика, кадры, социальное, политика, государство, управление, государственная служба.

STATE PERSONNEL POLICY AS A SOCIAL PHENOMENON

The study of the social aspect of personnel policy can be carried out from various scientific positions on the basis of normative, technical and managerial, institutional, functional and other approaches. A comprehensive analysis and the totality of the results obtained allow us to systematize the problems of staffing the civil service. The social essence of the state personnel policy consists in the formation of capable labor collectives, the expedient and rational use of the country's labor resources. For the social component of the state personnel policy, its main criterion is important-personal and individual approach. State personnel policy is fundamentally different from other types of state policy in its subject matter. The social side of the state personnel policy is revealed in the function that it objectively performs in society, this is the function of programming personnel reproduction in government bodies. It is necessary to note that the concept of state personnel policy, considered as a social institution, is much broader in content than state personnel policy, where the subject is only the state. The social Institute of personnel policy also includes other institutions: business structures, political parties, public organizations, and labor collectives. The system of ideas, theoretical knowledge, principles, and relations that Express personnel policy is determined by the specific historical conditions of the country's development. They determine the goals, objectives, and nature of organizational and practical activities of state (private, public) policy

bodies, which depend on the civilization of society, on the nature and role of the state, and on the regime of power. The scope and limits of state regulation of personnel processes are also determined by the dynamic and strategic direction of the development of statehood, the pace and quality parameters of market transformations, the level of civilization of democratic reforms.

Keywords: state personnel policy, personnel, social, policy, state, management, public service.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нуриддин Парвин Раймалихон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: panurama@mail.ru

Сведения об авторе: *Нуриддин Парвин Раймалихон* – Таджикский национальный университет, кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: panurama@mail.ru

Information about the author: *Nuriddin Parvin Raimalikhon* – Tajik national university, candidate of political science, associate professor of the Department of international relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: panurama@mail.ru

УДК: 321.01

ҶАНБАИ МЕТОДОЛОГИИ ОМУЌИШИ ФАРҶАНГИ СИЁСИИ ҶАВОНОН ВА ЗАРУРАТИ ТАШАККУЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Аланазаров Ш.Ш.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар ҷомеаи муосир падидаву равандро ба ҷараёнҳои сершуморе мавҷуданд, ки аз як тараф, агар ҷанбаи мусбӣ дошта бошанд, аз тарафи дигар, ҷанбаи манфӣ низ доранд ва аксарияти онҳо имрӯз ба манфиати гурӯҳҳо ва ашхоси муайян ғайриқонуният мекунад ва характери террористӣ ва ифротгароиро ба худ касб менамоянд. Зухури ҳар яки онҳо ҳатман фикру мулоҳиза, таҳлилу тавсиф ва назариёти гуногунро ба бор меорад. Гарчанде баъзеи онҳо муддатҳои зиёд аст, ки дар илмҳои гуногун омӯхта мешаванд, аммо таҳлили ҳамачонибаро соҳиб нагаштаанд.

Терроризм аз забони латинӣ (*terror* – даҳшат, ҳарос) гирифта шуда, ба маънои муосираш дар охири асри XVIII ҳангоми Инқилоби Бузурги Фаронса истифода шудааст [4, с.14]. Он як навъ сиёсат, идеология ё амали иборат аз таҳдид, фишорварӣ, зӯрӣ нисбати шахсони алоҳида, гурӯҳи одамон, ҷомеа, ҳокимият, ниҳодҳои ҳокимиятӣ, давлат ва низоми идоракунии он буда, баҳри расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, идологӣ, геополитикӣ ва имкониятҳои гуногуни таҳрешишуда равона гардидааст. Ҳоло зиёда аз 200 навъи маънидод кардани терроризм мавҷуд аст, ки ҳеҷ яке аз он умумиэтирофшуда нест. Дарки падида бошад, аз тавсифи мафҳумии он осон нест. Зеро бо вучуди ҳислати бисёрсоҳа доштаниш, боз омили бавучудой дар дохили як давлат ва мавқеъ гирифтани дар он, инчунин дар миқёси байналмилалӣ зухур карданиш як қатор мушкилиҳоро ба миён овардааст.

Терроризм яке аз шаклҳои манфуртарини экстремизм ба шумор меравад. Мафҳуми экстремизм бошад, аз забони франсузӣ (*extremism*) ва аз латинӣ (*extremus*) гирифта шуда, маънои канораро дорад [5, с.553]. Экстремизм дар пояи пайравӣ ё эътиқод ба ҳиссиёт, амал, стратегия ё муносибат ба чизе касе сар зада, ҳолату вазъияти махсуси зоҳиршавиро дорад. Амалиёти экстремистӣ аз доираи эътирофи умум дур буда, имконияти созиш, гуфтушунид ва ризоият бо субъектҳои он душвор ё имконнопазир аст. Ғайриқонуният экстремистӣ аслан тавассути таблиғоти ташвиқоти осоишта ва тавассути ҷанг ё низои мусаллаҳона сурат мегирад. Терроризм як навъи мусаллаҳона ва муташаккилонаи экстремизми сиёсӣ аст.

Террорист – субъект, терроризм – сиёсат ва террор – воситаи баамалбарории ин сиёсат аз ҷониби субъект аст. Аммо бо вучуди ин наметавон ҳадафу мақсад ва воситаеро, ки терроризм онро дар ғайриқонуният худ истифода мекунад, муқаррар аз террор ва даҳшатфиканӣ иборат донист. Зеро, тамоми навъи амалиёти мусаллаҳона ва барқасдона хоҳу ноҳоҷ ҷониби муқобилро гирифтори тарс ва даҳшат месозад. Бинобар ин, даҳшатафканӣ мақсади асосии терроризм набуда, ҳадафи муайян ва ё як навъ ниқоргирии ғайриқонуният онро ташкил медиҳад. Шояд «Ал-Қоида» бо ба амал баровардани ҳодисаи 11 сентябр касеро тарсонидан наметавонд. Зеро моҳияти тарсонидан касе ё чизеро аз раъҷи гардонидан ва монев шуданро дорад. Аммо ин ҳодиса Амрико роҳшикаста нанамуд, баръакс, муқобила ва таъсиррасониашро ба муқобили терроризм тезонид ва шояд «Ал-Қоида» дар асоси ҳадафу бадастории манфиате ин амалро содир накарда буд, ки гӯё ғайриқонуният ӯ

баёнгарии пуштибонӣ аз ислом бошад. Чунки баъди ин ҳодиса давлатҳое, ки аксарияти аҳолии онҳоро мусулмонон ташкил менамуданд, баҳусус давлатҳои мусулмонӣ, гирифтори амалиёти харобиовари зиддитеррористӣ ва сиёсати геополитикии давлатҳои қудратманд, аз ҷумла ИМА гардида, ҳолати ноороми низоми сиёсии дохилидавлатиро соҳиб гардиданд. Пас ҳулосаи охири ин амалиётро на тарсонидан, балки як навъ никорғирӣ метавон номид.

Тарс дар бештари ҳолатҳо хосси нотавонон ё зердастон буда, истифодаи террор чун воситаи баамалбарории сиёсат, бештар аз ҷониби барандагони сиёсат (синфи ҳукмрон) дида мешавад. Террор нисбати халқ маҳз аз ҷониби онҳо сурат мегирад. Терроризм бошад, як навъ эътирозест алайҳи террор.

Террор ва терроризмро (ба он нигоҳ накарда, ки дар баъзе ҳолатҳо аломатҳои монандро ба худ мегиранд) метавон чунин шарҳ дод:

– террор ин таҳдид аз тарафи ҳокимият (ҳокимияти бо режими тоталитарии идоракунии асосёфта) ё зулми қудратмандон нисбати нотавонон (беқудратон) аст;

– терроризм бошад, баръакси террор зӯроварии ҷониби нотавон нисбати ҷониби пуркуват мебошад. Бинобар ин, дар як маврид ин ду падидаро метавон муқобили ҳам номид [7,с.10].

Террорро беш аз ҳама дар навъи муносибатҳои зер, ки гузашта ва замони имрӯзаро дар бар мегиранд, метавон нишон дод:

– истилокорихои шоҳон;

– ҳокимон (мансабдорон) ва субъектҳои дохилӣ (халқ);

Дар навъи муносибати аввал мақсад истилокорихоро бо террор омехта сохтан ва хардуро як шуморидан набуда, баръакс террорро аз таркиби истилокорӣ ҷудо намудан аст, яъне байни онҳо фарқият ҷой дорад. Маълум аст, ки қисмати тавонманд, эминсоз ва нуруи меҳварии ҳар як давлат ва халқи он лашкариёнаш ба шумор меравад. Ҳасб қардани давлат ва мағлубияти як давлат аз ҷониби давлати дигар маҳз ба қувваи лашкариёни он вобаста аст. Пас, агар барои шикаст ва азхуднамоии давлате шикаст додани лашкари он кифоят бошад, барои шоҳи истилогар ҳадафи муҳимтаре ба ҷуз азбайнбарии танҳо лашкариёнаш ҳадафи дигаре бояд набошад, вале аз таърих истилокорихои подшоҳоне, ки ба мағлубияти лашкар иктифо накарда, бераҳмиҳои гӯшношунидро болои мардуми нотавону осуда оварданд, метавон ёдовар шуд, ки аз ҷанги муқаррарӣ фарқ мекунад. Мисолҳои зер равшанидиҳандаи гуфтаҳои болоянд: яке аз шоҳони сулолаи Ғазнавиён Султон Маҳмуд пас аз ишғол қардани қалъаи Маҳован бо сабаби он, ки ҳокими қалъа пеш аз омадани ӯ гурехтааст, тамоми сокинони онро қатли ом намуда буд. Монанди ин истилокорихои муғулҳо бо сардории Чингизхон хунхортарин ҷанг дар таърих боқӣ мондааст. Онҳо ба касе раҳм намекарданд, баръакс қанон, мардон ва кӯдаконро мекуштанд, шиками қанони ҳомиларо пора карда, кӯдакони ҳанӯз таваллуднашударо сар мезаданд. Дахшатноктарин террорро Темур дар рафти истилокорихояш ба амал баровардааст. Ӯ дар яке аз забткорихояш баъди ба харобазор табдил додани шаҳри Бағдод, 90ҳазор сари ғуломону афсаронро бурида, 120 калламанора бунёд намуд, ки он ба рӯзи Иди Қурбон рост меомад. Бераҳмии ӯ то ҳақде боло рафта буд, ки ҳатто ҳангоми ишғоли яке аз шаҳрҳои Осиёи Сағир фармон дод, ки ҳамаи кӯдаконро ба замин партофта, аз болои онҳо аспу ароба гузаронанд. Темур бо ин роҳ меҳост дар ҳама ҷо воҳима афканад [3,с.607-622].

Террор дар навъи муносибати дуюм, яъне ҳокимон ва субъектҳои дохилӣ ҳанӯз дар асри XIII аз тарафи идораи Поп – Инквизитсия нисбати табибон, шоирон, олимон ва озодандешон, ки тавассути воситаҳои гуногун тарсонидан, таъкиб намудан ва ба қатл расонидан сурат мегирифт, ба амал бароварда мешуд. Аз таърихи халқи тоҷик бошад, даврони ҳукмронии аморатро метавон мисол овард. Амир Олимхон охири намояндаи хонадони Манғития равшанфикрон, ислохотхоҳон ва ҷонибдорони онҳоро мубталои ҳукми дахшатбор гардонид ба буд. Амалдорони амир ва муллоён гумонбаршудагонро аз кӯчаҳо кашон-кашон ба арк мебарданд ва баъзеи онҳоро фурсат надода, дар ҷойи дастгиршудашон зада мекуштанд. Онҳо гӯшу бинии мурдагонро мебуриданд, чашмонашонро мекофтанд, рӯяшонро ҷок мекарданд, шикамҳоиашонро пора мекарданд. Дар аъзои бадани баъзеи дастгиршудагон ин амалиётро дар ҳолати зиндагии онҳо иҷро карда, пас аз он мекуштанд, ки маҷрӯҳ бо азоб ва укубатҳои шуниданошуда ҷон меод. Ҳар рӯз қариб 100 нафар қаллодон аз пагоҳӣ то бегоҳӣ ба одамкушӣ машғул бошанд ҳам, барои бандиёни наво, ки беҳадду ҳисоб оварда мешуданд, ҷой ҳолӣ қарда наметавонистанд. Амир аз тамошои манзараи кушташавандагон лаззат мебард. Устод Садриддин Айни бераҳмиҳои амирро дар асараш маҳкум намуда, ӯро дар беҳиссӣ ба сангу кулӯҳ ва дар бевичдонӣ бадтар аз хайвон ташбеҳ мекунад [1,с.78-79].

Террор шакли ноодилона ваҳшиёна ва муташаккилонаи чанг аст. Тафовути чангро аз террор дар асоси хусусиятҳои зер метавон нишон дод:

1	чанг (чанги мусаллаҳона) ба муқобили тарафи ярокнок ва ҷониби душман сурат мегирад террор бо истифода аз қудрат, даҳшат ва зулм афкандан нисбати беяроқон ва истифодаи он на танҳо ба муқобили душман, балки ба муқобили худихост;
2	дар чанг куштори зиёд аз харчи зиёд аст; террор харчи ночиз ва куштору зарари бешумор меорад;
3	чанг ҷониби муқобилро ғайриҷашмдошт далеру нотарс ва ҷонфидо месозад; террор рақибро рӯҳшикаста, сустирода ва ваҳшатзада мекунад.

Ҳар як мафҳум таърихи пайдоиш дорад. Гарчанде амалҳои террористӣ аз замони хеле қадим вучуд доштаанд, аммо террор ба забони муосир дар давраи инқилоби Фаронса, бо кӯшиши жирондистҳо ва якобинчиён дохил шуд. Онҳо соли 1792 муттаҳид шуда, хоستانд шоҳро маҷбур кунанд, то вазирони ҳукуматро бо роҳбарони гурӯҳҳои тундрави чап иваз кунанд. Маҳз ҳамин вақт ходимони инқилоб эълон карданд: «Бигзор террор масъалаи рӯз бошад». Ҳукумати якобинчиён системаи террори давлатиро ба роҳ монда буд.

Амалиёти террористӣ, махсусан дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI хеле афзоиш ёфтанд. Агар аз соли 1970 то соли 1980 дар тамоми дунё 1814 амали террористӣ анҷом ёфта бошад, аз соли 1980 то 1986 шумораи онҳо ду баробар афзуд.

Террористон одамонро мекушанд, дар ҷойҳои таҷаммуи мардум бомба метарконанд, ба куштори шахсиятҳои олирутбаи давлатӣ ва ҳизбӣ даст мезананд, ки мисолҳои зер баёнгарии ин гуфтаҳоанд [8]:

Аз дасти террористони сикх 31 октябри соли 1984 сарвазирӣ Ҳиндустон Индира Ганди ба қатл расид.

Солҳои 1990-1993 созмони террористии «Созмони озодибарҳи Тамил Илама» дар Шри-Ланка қатли якчанд шахсияти сиёсӣ, аз ҷумла сарвазирӣ Ҳиндустон Рачив Ганди (1991), президенти Шри-Ланка Ранасингх Премадс (1993) ва дигар ходимони баландрутбаи низомии давлатиро ба иҷро расонид. Рӯзи 9 сентябри соли 2001 фармондеҳи номдори муборизаи зидди Артиши Шӯравӣ дар Афғонистон Аҳмадшоҳи Масъуд аз тарафи ду нафар террористи араб ба қатл расид.

Терроризм дар сурат ва сирати гуногун ба амал меояд: таҳдидҳои бевосита дар вақти муборизаи сиёсӣ; зӯрварӣ нисбат ба шахсони гуногун ва махсусан ходимони давлатӣ ва ҷамъиятӣ; ба гарав гирифтани шахсони гуногун бо мақсадҳои муайян; рабудани ходимони давлатӣ ва сиёсӣ ё куштани онҳо; талаби пул ва воситаҳои дигари моддиву молиявӣ ва коммуникатсионӣ; озод намудани маҳбусони сиёсӣ; муваффақ гаштан ба вазъияти умумии террор; душманӣ ангехтан байни ду давлат; паст намудани эътибори ҳокимият.

Унсурҳои марказии террор амали террористӣ мебошад. Амали террористӣ асосан аз 3 қисм таркиб ёфтааст: ғояҳо ва омилҳои сиёсӣ, ки амали террористиро асоснок менамоянд; фаъолияти зӯрварӣ бо тамоми зухуроташ; ҳуди амали террористӣ, ки ба муқобили кадом объект равона гардидааст.

Терроризм фаъолиятест, ки бо мақсади дигаргунсозии сохти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, вайронсозии идеологияи давлатӣ, тағйирдиҳии идоракунии давлатӣ ва режими давлатӣ, харобсозии ягонагии ҳудудӣ бо методҳои ҷинойӣ ва террор анҷом дода мешавад.

Якчанд шаклҳои терроризмро фарқ мекунанд, ки асоситарини онҳо навҳои зер мебошанд [9, с.50]:

✓ **Терроризми сиёсӣ** ин навъи терроризм бо истифода аз таҳдиди ҷомеаро ба ҳолати мочарогаарӣ оварда мерасонад, ки дар натиҷа ҷудойӣ ва бесарусомонӣ ҳосси он ҷомеа мегардад. Ба сифати субъекти терроризми сиёсӣ, чун қоида ҳизбҳои сиёсии радикалӣ, гурӯҳҳои алоҳидаи дохили ҳизб ё иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилоти экстремистӣ баромад мекунанд.

✓ **Терроризми миллатгарой** ин навъи терроризм ба таҳаммулнопазирии миллӣ асос ёфта, дар фаъолияти он маҳдудсозии фаъолияти намояндагони ин ё он халқ бо истифода аз террор асос ёфтааст. Терроризми миллатгарой бо сепаратизм алоқамандӣ дорад, ки он ҳамчунин баҳри иҷро амалҳои дигар, тағйирот дар сохти давлати мавҷуда, вайронсозии ягонагии ҳудудӣ, ташкили давлати соҳибистиклол анҷом дода мешавад. Ба мисоли чунин навъи терроризм Армияи ҷумҳуриявии Ирландия (Ирландияи шимолӣ), Ҳизби коргарии Курдистон (Туркия), Фронти озодихоҳи Квебек (Канада), Палангҳои озодихоҳи Тамил Илама (Шри-Ланка)-ро номбар намудан мумкин аст.

✓ **Терроризми динӣ** ба муқобили сиёсати глобалии давлатҳои абарқудрат равона гардидааст, ки қулли давлатҳои ҷаҳонро дар як «хонаи бузург» муттаҳид кардан

меҳоҳанд ва ин иқдом оқибат ба дини онҳо раҳна ворид месозад. Баъзе аз ин навъи ташкилот, баҳусус «Ҳизбуллоҳ», «Ал-қоида» мақсади бунёди хилофати мусулмониро доранд.

✓ **Терроризми ҷиноӣ** он бо куштор, ҷудой андохтан дар байни гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа, таъсир расонидан ба фаъолияти намояндагони ҳокимият асос ёфтааст.

✓ **Терроризми технологӣ**, ки таҳдиди аз ҳама бештар дорад, бо истифода аз яроқи ядрой, кимиёвӣ, бактериологӣ ва воситаҳои радиоактивӣ, инчунин муҳосираи объектҳо, яроқҳо, маводҳои ядрой мақсадҳои хешро амалӣ мегардонад.

✓ **Терроризми кибернетикӣ** он нисбати ҳамаи навъҳои терроризм таҳдиди бештар дорад. Асоси фаъолияти он роҳ ёфтан ба васоити иттилоотӣ, аз ҷумла Интернет ва паҳш кардани маълумоти бардурӯғ, инчунин тағйир додани далелҳо мебошад. Ба монанди ин навъи фаъолияти террористӣ, террористон боз як методи дигарро пайдо кардаанд, ки ин ба оби ошомидани истифодаи умум ҳамроҳ кардани моддаҳои захролуд ба шумор меравад. Он ба аҳоли хатари бештар меорад.

Мақсадҳои терроризмро ба ду навъ ҷудо мекунанд:

1. **дохилӣ**, ба вучуд овардани бетартибӣ дар минтақаҳои гуногуни як давлат, ҳизбхоро ба ҳам ангехтан, паст намудани эътибори ҳокимият ва боварии мардум нисбат ба он;

2. **берунӣ**, суст намудани робитаҳои байналмилалӣ, байнидавлатӣ, ба вучуд овардани мочароҳо дар байни минтақаҳо, фишор ба шахрвандони давлатҳои дигар [2,с.76].

Бояд гуфт, ки мақсадҳои терроризм гарчанде гуногунсоҳаанд, вале метод ва шаклҳои расидан ба ин мақсадҳо монанд мебошанд.

Терроризм бо гурӯҳ ва ташкилотҳо муттаҳид гаштааст. Ташкилоти террористӣ иттиҳодест, ки барои ба амал баровардани амалҳои гуногуни террористӣ асос ёфтааст. Гурӯҳҳои террористӣ бошанд, ҷузъи фаъоли дохили ташкилот буда, ҳадафҳо ва мақсадҳои асосии ташкилоти террористӣ тавассути онҳо таъмин карда мешаванд. Ҳоло дар ҷаҳон шумораи зиёди ташкилотҳои террористии зерин ба қайд гирифта шудаанд: 1.Ташкилоти «Абду-Нидал»; 2. Гурӯҳи «Абӯ-Сайёф»; 3. Гурӯҳи мусаллаҳи исломӣ; 4. «Аум»; 5. Ташкилоти басқҳо «Ватан ва озодӣ»; 6.«Ал-Гама ал-Исломия» («Гурӯҳи исломӣ»); 7. «Ҳаммос»(Ҳаракати муқовимати исломӣ); 8. «Ҳаракат-ул-муҷоҳиддин»; 9. Ҳаракати исломии Ўзбекистон; 10. «ал-Ҷиход» («Ҷиходи исломии Миср»); 11. «Кхани-Чаи»; 12. Ҳизби корғарии Курдистон; 13.Палангҳои озодибашши «Тамил-Илама» («ТОТИ»); 14. «Артиши озодибашши миллӣ» (Колумбия); 15.«Ҷиходи исломии Фаластин»; 16. «Ҷабҳаи озодибашши Фаластин»; 17. «Фармондеҳии асосии Ҷабҳаи халқии озодибашши Фаластин»; 18. «Ал-Қоида»; 19. «Аум синриқӣ», (Ҳақиқати олии Аум) [6,с.10-11].

Терроризм оқибати харобиовар дорад. Ҳамасола дар натиҷаи ҳодисаҳои террористӣ ва умуман бо айби террористон ҳазорон нафар гирифтори марг мегарданд. Танҳо дар соли 2005 дар ҷаҳон 11111 амалиёти террористӣ ба қайд гирифта шудааст,ки бар асари он 24.7 ҳазор инсонҳо маҷрӯҳ, 24.7 ҳазор рабуда ва 16.6 ҳазор кушта шудаанд. Тахминан 30%-и ҳамаи ин ҳодисаҳо ва 55%-и натиҷаи ин нишондод ба Ироқ марбут аст. Террористон қариб 6.6 ҳазор полис, 300 нафар корманди давлатӣ, ҳазор нафар кӯдакони ноболиғ, 170 ҳазор намояндагони воломақоми динӣ, 140 муаллим ва 110 рӯзноманигорро ба қатл расониданд [10].

Соли 2005 шумораи амалиёти террористие, ки бо худкушӣ (худро дар ҷойҳои махсуси серодам тарқонидан) асос ёфтааст, боло рафт: ҳамагӣ 360 ҳодисаи монанди ин ба қайд гирифта шуд, ки 3 ҳазор одам бар асари он ҳалок гардид. Ба он нигоҳ накарда, ки дар солҳои охир монанди ҳодисаи 11 сентябри соли 2001 амалиёте рух надодааст, вале террористон амалиёти мураккабу муташаккиларо нисбат ба он ҳодиса анҷом дода истодаанд ва ҳамасола адади ҳодисаҳои террористӣ меафзояд.

Терроризм аз ҷанги муқаррарӣ аслан бо он фарқ мекунад, ки амалиёти бардавомро соҳиб нест. Онро як навъ ҷанги бемуҳлат ном мебаранд. Субъектҳои терроризм низ бо психологияи махсуси худ фарқ мекунад, ки онро психологияи террорист меноманд:

✓ Бераҳмӣ (террорист медонад, ки бо амали содиркардаи стодаи худ ҷони чандин нафарро аз байн мебарад, вале онро содир мекунад;

✓ дилмондагӣ аз ҳаёт (террорист пеш аз содир намудани амале худро бояд бовар кунонад, ки рӯзе мемирад ва ё агар дастгир шавад, умри минбаъдаи ӯ паси панҷараи зиндон мегузарад);

✓ нафрат доштан (ба худ, ба шахсони алоҳида, ба ҷомеа);

✓ фанатизм (таассуб);

✓ ноустувории психологӣ, бемории психикӣ;

✓ боварӣ ба он ки амали ҳақро содир мекунад.

Терроризм дар ҷойи хушқу ҳолӣ ба вучуд намеояд. Омилҳое мавҷуданд, ки ба пайдоиши терроризм сабаб мешаванд. Дар замоне, ки ҷомеа масъалаҳои мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангиро танзим карда наметавонад ва ҳолати бухрони ҷомеа дурудароз ҳукмфармоӣ менамояд, давраи табдили арзишҳо ва ормонҳои сиёсӣ ба ҳолати сифатан нав ба вучуд меояд. Ба амал омадани амалҳои террористӣ дар зерин таъсири омилҳои эътирозӣ низ ба ҳақиқат наздик аст. Он эътирозест бар зидди сохти сиёсӣ, режими сиёсии ҳукмрон ва беадолатии иҷтимоии ҷомеа, ки мақом ва нақши воқеии одамон, умумиятҳои гуногуни иҷтимоиро таҳриф менамояд.

Бенавоӣ, камбағалӣ, сатҳи пасти маърифат омилҳои бавучудорандаи терроризм нестанд. Шояд омилҳои номбурда то дараҷае ба зуҳури терроризму ифротгароӣ мусоидат намоянд, аммо онҳо наметавонанд сабаби ягонаи пайдоиши ин зуҳурот шаванд. Решаҳои пайдоиши ифротгароӣ дигар омилу сабабҳои мебошанд, ки онҳо эътироф нашуда, баҳри рафъи онҳо кӯшишҳо ба ҳарч дода намешаванд. Майл ба ифротгароиву терроризм вақте пайдо мешавад, ки дар ҳолати нобаробарии қувваҳо онҳое, ки наметавонанд ба қувваи афзалиятноки душман рӯ ба рӯ муқобилият нишон диҳанд, маҷбуранд ба дигар воситаҳо, ҳатто ба худтарконӣ рӯй оранд.

Аксарияти кишварҳои олам аз ҷиҳати этникӣ гуногунҷеҳра мебошанд. Ҳокимияти давлатӣ навобаста аз сатҳи инкишофи худ асосан дар ҳимояи манфиатҳои аксарияти милли қарор дорад, ки ин манбаи эътироз ва муқовимати ақаллияти миллии дигар мегардад [6, с.16].

Дар замони муосир якҷанд омилҳои боиси сар задан ва ё пайдоиши терроризм мегарданд:

1. сиёсӣ, ноустувории сиёсӣ, мавҷудияти режими диктаторӣ, низои Шарқу Ғарб (дар масъалаи фарҳанг, анъана ва сарватҳои табиӣ);

2. иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сатҳи пасти зиндагӣ, бекорӣ (инсонҳои нодор баҳри соҳибсарват шудан чун дигарон дар даст задан ба амалҳои вазнинтарини ҷиноӣ қудрат пайдо мекунанд);

3. иқтисодӣ -терроризм имрӯз ҳосияти тичоратро (бизнесро) ба худ гирифтааст. Ақидае мавҷуд аст, ки даромади ташкилотҳои террористӣ аз даромади ташкилотҳои нефтистехсолкунанда бештар аст;

4. динӣ, маҳдудсозии дин ва фишор ба диндорон, бартариятдиҳӣ ба мазҳабҳои оини худ ва дурӯғ хондани мазҳабҳои дигар, ки аслан ин навъи фаъолият ва амалҳои канора дар муносибатҳои яке аз ҷараёнҳои равияи шиа, ваҳҳобизм ба назар мерасад;

5. маънавӣ, бухрони маънавии ҷомеа ва сатҳи пасти фарҳанги сиёсии он.

Пайдоиши терроризм ба омилҳои дохилӣ ва берунӣ иртибот дорад. Ба омилҳои дохилӣ маҳдудияти иштирок ва фаъолияти мардум дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва ба омилҳои берунӣ таъсири давлатҳои пурзӯр ва кӯшиши онҳо барои дар зерин таъсири худ нигоҳ доштани давлати дигар дохил мешаванд.

Пешрафти техника, ташаккули воситаҳои иттилоотӣ, навсозӣ ва ҷаҳонишавӣ барин падидаҳо ба паҳншавии терроризм боис гаштаанд, ки ҳар яки инҳо шарҳи махсусро талаб менамояд. Инкишофи техника ба мураккабгардии дараҷаи амалиёти террористӣ (террористон бо яроқҳои наву хатаровар мусаллаҳ гардида, доираи таъсиррасониашон аз доираи як давлат берун мебарояд) боис гардид.

АДАБИЁТ

1. С. Айни. Акнун навбати қалам. – Душанбе, 1978. – Ҷ. II. – С.78-79.
2. Бернгард А.С. Стратегия терроризма / А.С. Бернгард. – Варшава, 1978. – С.76.
3. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон / Б.Ғ.Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1983. – Ҷ. I. – С. 607- 622
4. Жаринов К.В. Терроризм и террористы / К.В. Жаринов. – М., 1999. – С.14.
5. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2007. – С.553
6. Зокиров Г.Н. Терроризм / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2004. – С.11- 10, 16.
7. Лансов С.А. Террор и террористы / С.А. Лансов. – М., 2004. – С.10.
8. Хронология терроризма с 1960-х по наши дни: www.google.ru
9. Хоффман Б. Н. Терроризм. Взгляд изнутри / Б. Н. Хоффман. – М., 2003. – С.50
10. [Электронный ресурс]. <http://arctogaia.org.ru>.

ҶАМЪАИ МЕТОДОЛОГИИ ОМУЗИШИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ ҶАВОНОН ВА ЗАРУРАТИ ТАШАККУЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИ

Дар мақола муаллиф ҷамъаи методологии омузиши фарҳанги сиёсии ҷавонон ва зарурати ташаккули он дар шароити истиқлолияти давлатӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Нақши ҷавононро дар равандҳои ҷамъиятӣ- сиёсӣ баҳогузори намуда, бояд ба назар гирифт, ки насли имрӯзаи ҷавон дар шароитҳои ташаккул ёфт, ки бо тағйироти кулӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсии мамлакат тавсиф мегардад. Имрӯз ҷавонон ҳамчун захираи асосӣ ва рушди ҷамъиятӣ ва маҳаки неқӯаҳолии ояндаи давлат баромад менамоянд. Муаллиф

накши ҷавононро дар даврони тағйироти куллии ҳаёти ҷамъиятӣ, имконият ва амалҳои воқеиро, ки ба ҷавонон дастрас гардидааст, махсус қайд менамояд. Муаллиф инчунин ибраз меорад, ки дар шароити кунунии ҷомеаи муосир ва муносибатҳои бозоргонӣ оиди озодии худмуайянсозӣ ва интиҳоби амалҳо барои ҷавонон шароити муносиб фароҳам гардидааст. Муаллиф қайд менамояд, ки терроризм таҳдиди бузург ба амнияти давлатҳои ҷаҳон доништа мешавад. Мафҳуми мазкур бо назардошти таъсири расонӣ ба мафкураи ҷавонон дар мақолаи мазкур мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Ҷанбаи методологии омӯзиши фарҳанги сиёсии ҷавонон ва зарурати ташаккули он дар шароити истиқлоли давлатӣ аз ҷониби муҳаққиқ ба таври васеъ таҳқиқ ва бо далелҳои илмӣ асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: фарҳанги сиёсӣ, ҷавонон, истиқлол, ифротгароӣ, терроризм.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье автором рассмотрены методологические основы изучения молодежной политической культуры и необходимость ее формирования в условиях государственной независимости. Оценивая роль молодежи в общественно-политических процессах, следует учитывать, что современное молодое поколение формировалось в условиях, характеризующихся кардинальными переменами в общественной и политической жизни страны. В современных реалиях молодежь выступает основным ресурсом общественного развития и критерием будущего благополучия государства. Автор особо подчеркивая роль молодежи в период ключевых общественных изменений, отмечает возможности и реальные действия, доступные молодежи. Автор указывает также на то, что при нынешних условиях современного общества и рыночных отношениях, заложен мощный стимул относительно свободы самоопределения и выбора действий для молодежи. Автор отмечает, что терроризм считается серьезной угрозой безопасности народов во всем мире. Эта концепция подробно изучена в данной статье с учетом влияния на умы молодых людей. Методологический аспект изучения политической культуры молодежи и необходимость ее формирования в условиях государственной независимости широко исследован и обоснован исследователем.

Ключевые слова: политическая культура, молодежь, независимость, экстремизм, терроризм и др.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR STUDYING YOUTH POLITICAL CULTURE AND THE NEED FOR ITS FORMATION IN THE CONDITIONS OF STATE INDEPENDENCE

In the article, the author considers the methodological foundations of the study of youth political culture and the need for its formation in conditions of state independence. Assessing the role of youth in social and political processes, it should be borne in mind that the modern young generation was formed in conditions characterized by cardinal changes in the social and political life of the country. In today's realities, youth is the main resource for social development and a criterion for the future well-being of the state. Emphasizing the role of youth in the period of key social changes, the author notes the opportunities and real actions available to young people, the author also points out that under the current conditions of modern society and market relations, there is a powerful incentive regarding freedom of self-determination and choice of actions for young people. The author notes that terrorism is considered a serious threat to the security of peoples around the world. This concept is explored in detail in this article taking into account the impact on the minds of young people. The methodological aspect of studying the political culture of youth and the need for its formation in conditions of state independence has been widely studied and substantiated by the researcher..

Keywords: political culture, youth, independence, extremism, terrorism, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аланазаров Шарафдҷон Шарифович - Донишгоҳи давлатии Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Данғара, кӯчаи Марказӣ, 34/2

Сведения об авторе: Аланазаров Шарафдҷон Шарифович - Дангаринский государственный университет, соискатель. Адрес: 734065, Республика Таджикистан, Дангаринский район, улица Центральная, 34/2

Information about the author: Alanazarov Sharafdzhon Sharifovich - Dangara State University, applicant. Address: 734065, Republic of Tajikistan, Dangara region, Markazistreet, 34/2

УДК: 323.28

ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ҲАМЧУН АМАЛИ КАЧРАФТОРӢ: ВАСИЛАӢ СИЁСИЮ ҲУҚУҚӢ ВА ИҶТИМОИЮ МАЪРИФАТИИ ПЕШГИРИИ ОН

Раҷабзода Р.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Терроризму экстремизм ҳамчун раванҷҳои таҳдидовар ба ҳастии инсонҳо ва суботи амнияти кишварҳо имрӯз ҷаҳонро ба ташвиш овардаанд. Хусусияти глобалӣ касб намудани ин мушкилот, пеш аз ҳама, вижагиҳои хосси худро дошта, мавҷудияти низоми ташаккулифта, маблағгузори даркорӣ, низоми мукаммали таъсири расонӣ иттилоотӣ ва психологӣ, ташкили қори табиғоти инфиродӣ, истифодаи васеи воситаҳои техникӣ, дарёфти иттилоот ва истифодаи он барои ҷалби гурӯҳҳои осебпазир муваффақияти қори гурӯҳҳои террористиро таъмин намуда истодааст.

Дар тамоми кишварҳои ҷаҳон ҷораҳои шадиди амниятӣ баҳри пешгирии амалҳои террористӣ андешида мешаванд. Ин нишонаи амиқи таҳдиди глобалӣ доштани терроризму экстремизм буда, кишварҳо новобаста ба мавқеи ҷойгиршавӣ, сатҳи рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва мансубияти миллию наҷодӣ ва динӣ роҳу усулҳои муқовимат ва

пешгирӣ аз ин падидаҳо сустҷӯ менамоянд. Дар ин роҳ муқовимате лозим аст, ки ҷавҳари онро ақли солим, нуруи боқуввати зеҳнӣ ва далелҳои илман асоснокгашта ташкил диҳанд.

Пешгирӣ аз қувват гирифтани ин зухуроти харобиовар ва ғайринсонӣ василаи самараноктар аз бархӯрди рӯиросӣ бо он аст, зеро агар низомҳои сиёсӣ инстинкти худмуҳофизатиро дар самти пешгирии терроризму экстремизм саривақт ба қор андозанд, ин метавонад механизми боэътимод дар роҳи пешгирии ин хатари бузург гардад.

Ба ақидаи мо, ҳар як давлат бо низоми мавҷудаи муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ сиёсии худ имконияти комили институтсионализиатсияи фаъолияти онҳоро дорад, ки дар забони имрӯзаи илми сиёсатшиносӣ он ҳамчун низоми сиёсӣ муаррифӣ гашта, доираи муайяни ниҳодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва муносибатҳои дар доираи онҳо амалишавандаро дар бар мегирад, ки дар маҷмӯъ ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ давлат, муносибати байни кишварҳои гуногуни ҷомеа, фарҳанг ва шуури сиёсии ҷомеаро фарогир мебошанд. Низоми сиёсӣ дар ин самт метавонад фаъолиятро дар ҷодаи муносибатҳои байнисистемавӣ ва дохилисистемавӣ амалӣ намояд.

Фаъолияти байнисистемавӣ дар марҳилаи кунунӣ, ки ҳамбастагии ҷаҳони муосирро зич гардонидани истодааст, бағоят муҳим аст. Воқеияти сиёсии муосир нишон дода истодааст, ки ягон давлат дар алоҳидагӣ ба пуррагӣ наметавонад ин хатарро решақан намояд, зеро доираи паҳншавӣ ва робитаҳои онҳо басо фарох мебошанд. Маҳз аз ҳамин сабаб ҷаҳони имрӯза терроризму ифротгароиро ҳамчун хатари умумибашарӣ эътироф намуда, муборизаи дастаҷамъона ба муқобили онҳоро мувофиқи мақсад мешуморад.

Рисолати низоми сиёсӣ дар мавриди пешгирии терроризму экстремизм, пеш аз ҳама, дар иҷрои вазифаи экстракционии он аён мегардад, ки тибқи он бояд тамоми нуруи дохилии худро баҳри фаъолияти минбаъдааш сарф намояд. Дар ин самт ба низоми сиёсӣ зарур аст, ки баҳри тақон додан ва ба қор даровардани механизмҳои дохилисистемавӣ кӯшиш намояд. Механизмҳои дохилисистемавӣ гуфта, он ниҳодҳо дар назар дорем, ки фаъолияти онҳо дар сатҳи ҷомеа амалӣ гашта, муносибатҳои иҷтимоӣ аз ҷониби онҳо тавассути низоми мавҷудаи ҳуқуқӣ, ҷамъиятӣ, урфу одат ва анъанаҳо амалӣ карда мешаванд.

Низоми мавҷудаи ҳуқуқӣ гуфта, низоми мавҷудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалқунандаро дар ин ё он низоми сиёсӣ фаҳмидан мумкин аст, ки тавассути онҳо муносибатҳои иҷтимоӣ дар сатҳҳои гуногун ба танзим дароварда мешаванд. Онҳо метавонанд чи субъектҳои сатҳи болоӣ ва чи субъектҳои сатҳи поёниро новобаста ба мавқеи иҷтимоӣ дар бар гиранд. Аз ин рӯ, низоми ҳуқуқӣ василаи самараноки пешгирӣ аз амалҳои террористӣ экстремистӣ ба ҳисоб рафта, муайян намудани муносибати қотеона нисбат ба ин зухурот дар самти пешгирӣ аз паҳншавии онҳо метавонад нақши назаррас дошта бошад. Оид ба татбиқи ин меъёр дар Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гашта, якҷанд санадҳои меъёрии байналмилалӣ эътироф гаштаанд, ки ин баҳри амалӣ намудани ҳамкории байнисистемавӣ ё худ байнидавлатӣ ҷиҳати дар сатҳи байналмилалӣ нест намудани ин зухурот имкониятро фароҳам меоварад. Муҳимияти эътирофи санадҳои меъёрии байналмилалӣ дар он аст, ки чун терроризм ҳамчун зухуроти трансмиллӣ фаъолият намуда истодааст, муқовимат ба он ҳам бояд дастаҷамъона бошад.

Қисми таркибии механизми дохилисистемавиро бе мавҷудияти ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва анъанавӣ тасаввур қардан мумкин нест. Дар ин самт фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва институтҳои анъанавӣ бағоят муҳим мебошад. Ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳамчун иттиҳодияҳои хурди одамон дар самти татбиқи ҳадафҳои муайяни иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ маънавӣ фаъолият намуда, қудрати таъсиррасониро ба афкори омма тавассути барнома ва лоиҳаҳои худ доранд. Ин аст, ки ҷалби ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба пешгирии амалҳои ифротгароӣ дар сурати фаъолияти ҳамоҳанги онҳо бо мақомоти давлатӣ метавонанд василаи самарабахш дар ин самт гарданд. Механизмҳои муқовимат бо терроризму ифротгароӣ наметавонанд барои тамоми ҷомеаҳо якхела бошанд, зеро ҳар як ҷомеа хусусиятҳои хосси миллию этникӣ ва динию мазҳабии худро дошта, паҳнқунандагони ин равияҳо моҳирона ин омилҳоро ба инобат мегиранд. Аз ин рӯ, дар низоми мавҷудаи муносибатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ зарур аст, ки механизмҳои ташаққулиҳандаи шуури ҷамъиятӣ фаъолияти мунтазам ва системанок дошта бошанд. Дар ин самт, пеш аз ҳама, баланд бардоштани масъулияти шаҳрвандӣ, ҷоннок намудани фаъолияти ниҳодҳои ҷамъиятӣ, масъулияти мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ, зиёиёни маҳал, ходимони дин, мақомоти худидорақунии маҳаллӣ ва сохторҳои маҳаллии қор бо занон, ҷавонон ва фарҳанг бисёр зарур аст.

Маҳз ниҳодҳои ҷамъиятӣ ҳамон ниҳодҳои онанд, ки дар зинаҳои иҷтимоӣ бо кишроҳои поёни доими қор мекунад ва қодиранд дар тафаккурсозии аҳли ҷомеа нақши бориз дошта бошанд.

Ташкили муқовимати сазовор ин ташкили муқовимати дурусти иттилоотӣ мебошад, ки бо истифода аз тамоми воситаҳои дастраси иттилоотӣ бояд ба роҳ монда шавад. Дар ин самт ярмаркаҳо ва аксияҳои иттилоотиро дар маҳал ташкил ва баргузор намудан зарур аст. Муқовимати иттилоотӣ дар ҳамон вақт самарабахш мегардад, ки агар мазмун ва муҳтавои маводи пешниҳодшаванда баҳри шинохти ҷеҳраи аслии ифротгароӣ ва терроризм мусоидати қомил намуда, бо далелҳои раднопазир моҳияти ғайриинсонии ин зуҳуротро ошкор созанд.

Институтҳои анъанавӣ, аз он ҷумла шӯроҳои қалонсолон, шахсони обрӯманди маҳалла ва кӯчаҳо, занону ҷавонони ғайбӣ, ходимони дин, олимони ва аҳли зиё, ки табақаи таъсиррасону бонуфуз ва обрӯмандро ташкил медиҳанд, метавонанд тавассути ташкили ғайбӣ тарғиботию маърифатӣ баҳри пешгирии ин равияҳо саҳми босазо дошта бошанд, зеро ин кишри ҷомеа тавассути дарки баланди воқеият, илм, ғояҳо, фикру ақида ва донишҳои илмию динии худ метавонанд баҳри дарки воқеии моҳият ва мазмуни равияҳои ифротӣ мусоидат намоянд.

Ниҳодҳои анъанавӣ имконият медиҳанд, ки тавассути тарғиби арзишҳо, меъёрҳо ва анъанаҳо ҳувиати миллию динии мардум боло рафта, пеши роҳи паҳншавии равияҳои ифротии динӣ гирифта шаванд. Тарғиби ақидаҳои солими илмию дунявӣ баҳри ташаккули шуур ва фарҳанги қомил сиёсӣ мусоидат намуда, имконият медиҳанд, ки шахс мавқеи устувори ҳудуд дар ҷомеа ёбад. Дар ин самт пешниҳоди ғояҳои таъминкундаи ҳамгироии иҷтимоӣ ба ҷомеа басо муҳим мебошад. Дар ҳама давру замон бо рушди иқтисодию иҷтимоӣ инсоният ниёз ба ғизои маънавӣ дорад. Маҳз ҳамин омил метавонад ҳамчун василаи муттаҳидкунонда дар ҷомеа баҳри боло бурдани ҳувиати миллии ва эътиқоди мардум таъсиргузор бошад. Ташаббуси Президенти мамлакат, Ҷаноби олий, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи эълони соли 2009 ҳамчун соли бузургдошти Имоми Аъзам Абӯҳанифа яке аз ҷунин ғояҳои буд, ки баҳри шинохти асли мазҳаби худ ба мардуми кишвар мусоидат намуд, зеро, дар шароите ки баҳси даҳҳо фирқаю мазҳабҳо дар дини мубини ислом боиси сар задани муқовимату зиддиятҳо ва низоъҳои ҳунин гашта истодаанд, шиносонидани моҳияти мазҳаб ба пайравонаш басо муҳим мебошад. Пешниҳоди ҷунин ғояҳои муттаҳидкунонда ба ҷомеа дар самти муайян намудани мавқеи онҳо нисбат ба ин равияю ҳаракатҳои бегона низ аҳамияти муҳим дорад.

Ҳамчунин, таҷлили солгарди даҳҳо нафар орифони бузург, уламои шинохта, ки дар муаррифии ҷавҳари дини ислом нақши бузург доранд, баҳри бедории ҷомеа муҳиманд. Дар ҳошияи ин амалҳои анҷомдода ҷопи китоби муқаддаси Қуръон ба забони тоҷикӣ ва ҳуруфоти кириллӣ беҳтарин иқдом баҳри боло бурдани сатҳи оғаҳии динии мардум ба ҳисоб меравад.

Вале ба ҳамаи ин амалҳои анҷомдодаи давлату Ҳукумати мамлакат нигоҳ накарда, мутаассифона, Тоҷикистони мо низ аз таҳдиди хатарҳои ифротгароию терроризм дар қанор нест. Пайдоиши якҷанд равияҳои ифротии динӣ, аз қабилҳои салафия, таҳририя, ҷамоати таблиғ, “Ҷабҳат-ун-нусра”, “Ансоруллоҳ” ва ғайраҳо, ҷалби ҷавонону занон ба онҳо, иштироки шахрвандони мо дар муқовиматҳои мусаллаҳонаи кишварҳои Сурияю Ироқ номгӯи ин амалҳои он, ки ҷомеаро баҳри пешгирии аз ин таҳдид ҳушдор медиҳад. Ин воқеият бори дигар тасдиқ менамояд, ки василаҳои озмудашуда ва дақиқ тарҳрезии ифротӣ террористон бо истифодаи васеи воситаҳои техникӣ, ташкили ғайбӣ тарғиботию мубаллиғони худ, маблағгузориҳои амалҳои террористӣ тавонистааст имрӯз дар тамоми ҷаҳон аз худ ҳамчун қувваи муқовиматкунонда ба пурзӯртарин низоми ва суботи кишварҳои амнияти инсонҳо дарак диҳад.

Ҷуноне ки олимони муайян намудаанд, яке аз сабабҳои асосии гаравидани занону ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ ин номуваффақӣ дар мутобиқати иҷтимоии онҳо мебошад. Ногуфта намонад, ки дар раванди иҷтимоишавии инсон мутобиқати иҷтимоӣ ҷузъи асосӣ ба шумор меравад. Мутобиқати иҷтимоӣ мутобиқати фардро ба муносибатҳои иҷтимоӣ, талаботҳо, меъёрҳои сохти иҷтимоӣ муайян менамояд. Маҳз мутобиқати иҷтимоӣ фардро водор месозад, ки механизми зарурии ғайбӣ тарғиботро дар давраҳои муайяни ҳаёт интиҳоб намуда, онҳоро дуруст истифода барад. Мутобиқати иҷтимоӣ дар сатҳи макромухит, мезомухит ва микромуҳит мегузарад. Ин раванд дар сатҳи макромухит мутобиқати шахсро ба рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангию маънавии ҷомеа тавсиф менамояд. Мутобиқат дар сатҳи мезомухит мутобиқати инсонро дар гуруҳи иҷтимоӣ ва мутобиқат дар сатҳи микромуҳит бошад, мутобиқати фардӣ ва кӯшиш ба муносибатҳои мутавозинро дар бар мегирад.

Ба ақидаи В.А.Бондаренко, «раванди мутобиқат бо функцияи азнавсозии узвҳо, механизмҳо, коркарди малакаҳои навшуда, одатҳо ва хислатҳо вобаста мебошад, ки ба мувофиқати шахсият ва муҳит мусоидат менамоянд. Раванди мутобиқшавӣ хусусияти духӯра дорад. Дар он имкониятҳои нав ба даст оварда шуда, ҳамзамон имкониятҳои мавҷуда навсозӣ мешаванд. Нигоҳ доштани самаранокии ҷабҳият дар он вақте ба даст меояд, ки шахс барои одат кардан дар муҳити нав омода бошад. Қобилият ба мутобиқшавӣ на танҳо одат кардан ба вазъи тағйирёбанда, балки дар коркарди усулҳои маъмулии рафтор низ инъикос меёбанд, ки имконият медиҳанд мушкилиҳои гуногунҷанба ва баъзан шадидро паси сар намоянд» [1]. Аз ин ҷо бармеояд, ки раванди мутобиқшавии иҷтимоӣ раванди сода набуда, ҳамоҳангии ҷанбаҳои раванӣ ва иҷтимоиро дар якҷоягӣ тақозо менамояд.

Мутобиқати иҷтимоӣ дар натиҷаи муносибатҳои иҷтимоӣ раванӣ, ахлоқию психологӣ байни одамон ба вучуд омада, мутобиқшавӣ ба муҳити иҷтимоиро ифода мекунад [2].

Илм собит намудааст, ки мутобиқати иҷтимоӣ боз мафҳуми баръакси худро низ дорад, ки онро номутобиқати иҷтимоӣ маънидод менамоянд. Номутобиқати иҷтимоӣ ин раванди иҷтимоӣ раванӣест, ки дар ҷараёни он шахс қобилияти мутобиқшавиро ба муҳити иҷтимоӣ пурра ё қисман аз даст медиҳад. Шахс наметавонад робитаҳои муқаммалӣ иҷтимоӣ бо аҳли ҷомеа ва ниҳодҳои он дошта бошад. Ў ҳатто мавқеи худро нисбат ба арзишҳо ва меъёрҳои мавҷудаи иҷтимоӣ низ муайян намуда наметавонад. Чунин ҳолат боиси сар задани низоъ дар байни шахс ва ҷомеа мегардад.

Ба ақидаи мо, номуваффақӣ дар мутобиқати иҷтимоӣ равандест, ки дар ҷараёни он шахс наметавонад худро ба муҳити мавҷуда дар ҷомеа тавассути қабули меъёрҳо, арзишҳо, идеалҳо ва доираи муайяншудаи муносибатҳо мутобиқ намояд. Эҳсоси бегонагӣ, напазируфтани меъёрҳои умумиҷамъиятӣ мавҷудаи иҷтимоӣ маънавӣ, ворид шуда натавонистан ба муҳити ахлоқию маънавӣ ва сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомеа нишонаҳо ва мушкилиҳои мебошанд, ки шахсро дар раванди иҷтимоӣшавии он ҳамроҳӣ менамоянд.

Таҳлилҳо нишон дода истодаанд, ки яке аз сабабҳои рӯ овардани ҷавонон ба ҳаракатҳои ифротӣ маҳз мавҷудияти ҳамин мушкилӣ мебошад. Зеро аз нуқтаи назари физиологӣ ва синнусолӣ маҳз дар синну соли наврасӣ ва ҷавонӣ зери таъсири омилҳои гуногуни иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ раванди номутобиқати метавонад пурзӯр шавад. Бинобар ин, мусоидати комили ҷомеа дар самти муаррифии дурусти арзишҳо ва анъанаҳо, роҳнамоӣ намудан дар самти воридшавии ҷавонон ба муҳити иҷтимоӣ, кам намудани таъсирҳои манфии ғоявӣ ба онҳо, пурзӯр намудани муқовиматнокии онҳо ба таҳдидҳои гуногуни фарҳангӣ мафкуравӣ зарур мебошад.

Қувваи асосӣ, ки дар ин самт метавонад муқовимати сазовор нишон диҳад, ин шуури сиёсӣ ва низоми ташаккул ёфтаи арзишҳоест, ки шахс дар зинаҳои аввали иҷтимоӣшавӣ онро аз худ намуда, дар марҳилаҳои минбаъда тақвӣ бахшидааст, яъне ҳар арзише, ки сараввал инсонро ҳамчун маълумоти муайян ва ё меъёри ҳатмии рафтору муошират ва муносибат қабул намудаасту он дар шакли арзиш ё муқаддасот дар зеҳни ӯ нақш бастааст, метавонад кутбнамо дар ҷабҳияти минбаъдаи ҳаёти ӯ гардад. Аз ин ҷо метавон хулоса намуд, ки агар чунин мафҳумҳо, аз қабили «ватан», «модар», «сарзамини аҷдоӣ», «миллат» ва «қарзи вичдонӣ ва фарзандӣ» ҳамчун муқаддасот дар ҷавҳари ақлу идроки шахс ҷой гирифта бошанд, пас, ягон қувва ва технологияи мағзшӯӣ наметавонанд устувории мавқеи ӯро ҳалалдор созанд.

Маҳз аз ҳамин сабаб устувории мафкуравӣ яке аз омилҳои муҳиме арзёбӣ мегардад, ки тавассути он раванди мутобиқати иҷтимоӣ метавонад самаранок амалӣ гашта, шахс мавқеи устувори худро дар ҷомеа пайдо намояд. Бинобар ин, мунтазамӣ ва пайваस्ताгии мантӣ дар пешбурди ҷабҳияти маърифатӣ идеологӣ, ба инобат гирифтани хусусиятҳои синнусолӣ дар пешниҳоди иттилооти зарурӣ, истифода аз нури он кишроҳои иҷтимоӣ, ки дар байни онҳо ин корҳо амалӣ карда мешаванд, амри зарурӣ мебошанд.

Вобаста ба ин қайд намудан зарур аст, ки мубодилаи иттилооти тавассути технологияҳои муосири иттилоотӣ амаликунанда аз нигоҳи вақт ва фазои фарогирии худ имкониятҳои васеъ дошта, доираи таъсиррасонии фарохро дар бар гирифта метавонад. Ин аст, ки имрӯзҳо маҳз шабакаҳои интернетӣ василаи ҷалби ҷавонон ба муқовиматҳои кишварҳои хориҷа ва ташвиқи тарғиби равияҳои ифротӣ дар дохили кишвар гашта истодаанд. Мубаллиғони виртуалӣ, ки дорой малакаҳои хуби боваркунонӣ, ҳавасмандсозӣ ва ҷалбкунӣ мебошанд, аз усулҳои корбарии фардӣ васеъ истифода бурда, доираи ҷонибдорони худро васеъ намуда истодаанд. Таҷриба ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар аксарияти кулли мавридҳо ҷалбкунӣ ҷавонон маҳз тавассути шабакаҳои интернетӣ сурат гирифта истодааст. Яъне, маҳз шабакаҳои иҷтимоӣ майдони

мусоиди гуфтугузори мубаллиғон гашта, фаъолияти гурӯҳҳои ифротӣ бо ҳамин васила таъмин гашта истодааст. Ин аст, ки маҳз тавассути тағйири дарк ва шуури ханӯз ба пуррагӣ ташаккулнаёфтаи наврасону ҷавонон бо роҳи гуфтугӯи мустақими виртуалӣ ва таъсиррасонӣ ба рӯҳу равони онҳо мубаллиғону аъзои ин ҳаракатҳои иртиқойи ҷонибдорони ғоявии худро «коркард» мекунанд.

Дар аксари мавридҳо тавассути истифодаи назарфиребии шуури омма террористон кӯшиш мекунанд, ки моҳияти фаъолияти худро ҳамчун фаъолияти барои инсоният муфид муаррифӣ намоянд. Ҳамон шакли дарк ва эҳсосу тасаввуротеро меҳоханд ташаккул диҳанд, ки гӯё дар сангари роҳи ҳақ қарор доранд аз ин роҳ баргаштани онҳо таҳдид ба нестии эътиқоди аҳли мусалмон аст. Маҳз натиҷаи чунин фаъолияти мақсадноку озмудашуда аст, ки имрӯзҳо ҳазорҳо нафар ҷавонон аз сар то сари олам ба сафҳои онҳо пайваста, ҳаёти худ ва ҷомаҳои соқиту оромро зерин таҳдиди марғу нобудшавӣ қарор медиҳанд.

Таҳлилҳо вобаста ба ҷалби кишрҳои гуногуни ҷома ба равияҳои ифротӣ на танҳо дар кишвари мо, балки дар дигар мамлакатҳо низ нишон медиҳанд, ки маҳз ҷавонон бештар ба онҳо рӯ оварда истодаанд, ки ин боиси таассуфу ташвиш аст, зеро, вақте ки ифроту терроризм симои ҷавон ба худ касб мекунанд, ин метавонад ба пояҳои амниятӣ суботи кишварҳо зарбаи сахт зада, паҳншавии ин равияҳои номатлубу харобиоварро қувват бахшад. Истифодаи неруи ҷавонон дар амалӣ намудани ғояҳои хавфноки ифротӣ нишонаи костагӣ дар устувории мафкуравӣ ва ғоявии онҳо буда, рафъи ин ҳолат ҳамбастагии фаъолияти тамоми ниҳодҳои низоми сиёсиро тақозо менамояд.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки василаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ маърифатӣ тавассути татбиқи механизмҳои дохилисистемавӣ байнисистемавӣ дар роҳи муқовимат ба терроризму экстремизм василаҳои боэътимод ба ҳисоб рафта, метавонанд заминаҳои субъективӣ объективиро дар самти муқовимат ва мубориза бо ин зуҳуроти хатаровар самаранок гардонанд.

АДАБИЁТ

1. Бондаренко В.А. Социальная адаптация личности: понятие и сущность. [Электронный ресурс]. www.superinf.ru.
2. Философский энциклопедический словарь, 1989.
3. Арестов В.Н. Религиозный экстремизм: содержание, причины и формы проявления, пути преодоления / В.Н. Арестов. -Харьков, 1987. -186 с.
4. Бағлиев М.А. Египет. Глубокие корни исламского экстремизма / М.А. Бағлиев // Азия и Африка сегодня. -2002. -№10. -С. 126-143.
5. Давыдов И.П. Проблемы категориального описания и квалификации религиозного экстремизма (религиоведческий и правоведческий аспекты) / И.П. Давыдов // Религиозный экстремизм и фундаментализм: справочное издание. - М., 2008. -312 с.
6. Добаев И.П. Исламский радикализм: генезис, эволюция, практика / И.П. Добаев. - Ростов-на-Дону, 2003. -263 с.
7. Ислам на постсоветском пространстве: взгляд изнутри / Под ред. А. Малашенко и М.Б. Олкотт; Моск. Центр Карнеги. -М.: Арт-Бизнес-Центр, 2001. 236 с.
8. Коршунова О. Н. Преступления экстремистского характера: теория и практика противодействий / О.Н. Коршунова. - СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2006. -321 с.
9. Силантьев Р.А. Ислам в современной России.: Энциклопедия / Р.А. Силантьев. - М.: Алгоритм, 2008. -576 с.
10. Шаракшанэ С. Ислам и политический экстремизм / С.Шаракшанэ // Религия и право. -1999. -№4. -С.26-36.
11. Яблоков И.Н. Религиозный экстремизм: причины и предпосылки // Религиозный экстремизм: история и современность / И.П. Давыдов, И.Н. Яблоков; под ред. В.В. Миронова, И.Н. Яблокова; сост. П.Н. Костылев. - М., 2008. -254 с.

ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ҲАМЧУН АМАЛИ КАҶРАФТОРӢ: ВАСИЛАҲОИ СИЁСИЮ ҲУҚУҚӢ ВА ИҶТИМОӢЮ МАЪРИФАТИИ ПЕШГИРИИ ОН

Мақола ба омӯзиши мушкилоти муқовимат ба терроризм ва экстремизм дар шароити муосир бахшида шудааст. Аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки роҳи муассири мубориза амалисозии ҳамкории байнисистемавӣ ва дохилисистемавӣ байни субъектҳо мебошад. Дар доираи ин ҳамкориҳо механизмҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ-маърифатӣ фаъолна амалӣ карда мешаванд, ки ба ташаккули иродаи қавии сиёсӣ, заминаи устувори меъриии ҳуқуқӣ ва мавқеи идеологии шаҳрвандон равона карда шудаанд, ки ба муқобили паҳншавии ғояҳои экстремистӣ равона карда шудаанд. Механизмҳои иҷтимоӣ-маърифатӣ барои ташаккули шахсияти ҳамаҷониба ташаккулёфта, ки қобилияти мустақилона шинохтани моҳияти терроризм ва экстремизмро доранд, махсусан муҳиманд.

Калидвожаҳо: терроризм, экстремизм, механизми дохили система, механизми байнисистемавӣ, дастурҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ, асосҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ: ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ И СОЦИАЛЬНО-КОГНИТИВНЫЕ СПОСОБЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ

Статья посвящается исследованию проблем противодействия терроризму и экстремизму в современных условиях. В частности, отмечается, что эффективным способом противодействия выступает реализация межсистемного и внутрисистемного взаимодействия между субъектами. В рамках данного взаимодействия активно реализуются политико-правовые и социально-когнитивные механизмы, направленные на формирование твердой политической воли, устойчивой нормативной правовой основы и идеологической позиции граждан,

направленной на противодействие распространению экстремистских идей. Социально-когнитивные механизмы особо важны для формирования всесторонне развитой личности, способной самостоятельно узнавать сущность терроризма и экстремизма.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, внутрисистемный механизм, межсистемный механизм, социальные ориентиры и ценности, политико-правовые основы.

INTERNATIONAL TERRORISM: POLITICAL, LEGAL AND SOCIO-COGNITIVE METHODS OF COUNTERACTION

The article is devoted to the study of the problems of countering terrorism and extremism in modern conditions. In particular, it is noted that the implementation of intersystem and intersystem interaction between the subjects is an effective way of counteraction. Within the framework of this interaction, political-legal and socio-cognitive mechanisms are actively implemented, aimed at the formation of a strong political will, a stable normative legal basis and the ideological position of citizens aimed at countering the spread of extremist ideas. Socio-cognitive mechanisms are especially important for the formation of a comprehensively developed personality, able to independently recognize the essence of terrorism and extremism.

Keywords: terrorism, extremism, intersystem mechanism, intersystem mechanism, social guidelines and values, political and legal foundations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабзода Рустам* – Донишгоҳи давлатии Данғара, унвонҷӯи кафедраи илмҳои гуманитарӣ. **Суроға:** 734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Данғара, кӯчаи Марказӣ, 34/2. Телефон: (+992) 918-25-89-89

Сведения об авторе: *Раджабзода Рустам* - Дангаринский государственный университет, соискатель кафедры гуманитарных наук. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, р-н Дангара, улица Маркази, 34/2. Телефон: (+992) 918-25-89-89

Information about author: *Rajabzoda Rustam* - Dangara state University, applicant at the department of Humanities science. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Dangara region, Markazi street, 34/2. Phone: (+992) 918-25-89-89

УДК: 327.5

САМТҲОИ АСОСИИ МУБОРИЗА БО ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНИ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Муллоботур Муллобаҳодур, Маҳмадизода Нозим Давлатмурод
Донишгоҳи давлатии Данғара,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Экстремизм ва терроризми динӣ дар шароити имрӯза яке аз таҳдидҳои назарраси устувории Осӣи Марказӣ ба ҳисоб мераванд, чараёну ҳаракатҳои радикалии исломӣ дар минтақа такмил меёбанд, онҳо бештар бо фуруш ва паҳни маводи муҳаддир, чинояткорӣ мутташакил, фуруши одамон пайваст гардида, аз ҳама муҳим ҷавононро ба доираи ғайриқонунии худ мекашанд. Мутташакилӣ ва мобилитияти гурӯҳҳои исломӣ, ки дар ғайриқонунии худ принсипи шабакавино истифода мебаранд, боло меравад. Мувофиқан, бояд чорабиниҳо, воситаҳо ва шаклҳои муҳолифат бо чараёнҳои радикалии исломӣ низ дидагун гардида, такмил ёбанд.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосири рушди ҷамъиятӣ мубориза бо экстремизми динӣ ба яке аз масъалаҳои муҳим мубаддал гардида, таҳқиқ ва таҳлили ҳамаҷонибаи илмиро талаб менамояд. Чорабиниҳои мухталифи мубориза бо экстремизми динӣ, ки аз тарафи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ амалӣ карда мешаванд, ба таъминоти васеи илмиву методологӣ ниёз доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шакл ва роҳҳои муборизаи бо экстремизми динӣ дар аксарияти кишварҳо самараи хуб надорад, зеро он, пеш аз ҳама, бар зидди экстремистони касбӣ равона гардида, ба дур намудани ҷавонон аз ҳаракатҳои диниву экстремистӣ, ҷалби онҳо ба самти дигар, диққати зарурӣ намедиҳанд.

Яке аз самтҳои асосии мубориза бо экстремизми динӣ таъмини заминаҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Ин аст, ки дар кишварҳои алоҳида, дар сатҳи байналхалқӣ, дар доираи сохтор ва механизмҳои мухталифи минтақавӣ ва байналхалқӣ меъёрҳои ҳуқуқие таҳия ва қабул шудаанд, ки мақсади асосии онҳо пурзӯр намудани мубориза бо экстремизми динӣ аст. Мубориза бо экстремизми динӣ, ки хусусияти байналхалқиро касб намудааст, проблемаи глобалии байналхалқӣ гардидааст, ки ҳамоҳангсозии саъю кӯшиши тамоми давлатҳоро талаб менамояд. Чунин ҳамоҳангсозии саъю кӯшиши давлатҳо, пеш аз ҳама, дар самти мукамал намудани заминаҳои ҳуқуқии муҳолифат ва бартарофт намудани экстремизми динӣ, коркарди механизмҳои мухталифи огоҳномаии экстремизми динӣ мушоҳида карда мешавад.

Таъминоти ҳуқуқии мубориза бо шаклҳои мухталифи экстремизм, аз он ҷумла, экстремизми динӣ таҳлили маҷмуавии ҳуқуқӣ, сотсиологӣ ва сиёсии ин падидаи

мураккаби ичтимоӣ-сиёсиро талаб менамояд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ экстремизм ва терроризмро ҳамчун воситаи ба даст овардани мақсадҳои сиёсӣ маҳкум менамояд [9,с.45]. Мубориза бо экстремизми динӣ яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти СММ ба ҳисоб меравад. Ташаққули заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ дар муҳолифат бо шаклҳои гуногуни зуҳуроти экстремизм пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон фаъол гардидааст.

Дар Тоҷикистон, Қазоқистон ва Қирғизистон дар оғози солҳои 2000-ум қонунҳои алоҳидаи мубориза бо экстремизм ва терроризм дар алоқамандӣ бо фаъол гардидани таъсиррасонии “Ал-Қоида” қабул карда шуданд [2,с.321]. Фаъолияти созмонҳои экстремистӣ дар ин кишварҳои минтақа мувофиқи қонунгузорӣ манъ карда шудааст.

Таҳлили қонунгузори кишварҳои минтақа нишон медиҳад, ки фаъолияти мақомоти давлатии онҳо дар самти мубориза бо экстремизм ба ҳам монанд аст, мувофиқи қонунгузорӣ онҳо дорои салоҳиятҳои васеъ мебошанд. Маҳз аз ҳамин хотир, аксарияти созмонҳои байналхалқии ҳифзи ҳуқуқ Ӯзбекистон ва Тоҷикистонро барои саҳтгирии ҳуқуқии мубориза бо экстремизм ва терроризм зери танқид гирифтаанд.

Ба ҷиддӣ гардидани базаи қонунгузорӣ дар самти мубориза бо экстремизм ва терроризм, инчунин пайгирӣ ва ҷараёнҳои сершумори судӣ, доираи ин амалҳои ғайриқонуниро маҳдуд накардааст, яъне, муҳолифат ба экстремизм ва терроризм дар минтақа ғайрисамаранок аст. Илова бар ин, дини ислом дар минтақа ҳар чи бештар сиёсӣ мегардад, ки шартӣ аввали радикалигардии он ба ҳисоб меравад.

Самти дигари мубориза бо экстремизми динӣ – таъминоти таълимиву идеологӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, барои таъминоти таълимиву идеологӣ дар кишварҳои минтақа нақш ва мақоми воситаҳои ахбори умум ба таври дақиқ муқаррар карда шудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки то сентябри соли 2001 аксарияти аҳолии кишварҳои минтақа оид ба ин падидаҳо тасаввуроте надоштанд.

Созмону ташкилотҳои мухталифи экстремистиву террористӣ сарчашмаҳои мухталифи идеологиро байни аҳолии паҳн намуда, аъзоёни навро ба созмону ташкилотҳои худ ҷалб менамуданд. Ин буд, ки ҳукуматҳои кишварҳои минтақа ҷорабиниҳои муайянро оид ба пешгирии ин амалҳо ба роҳ монданд.

Яке аз ҷунин ҷорабиниҳо манъ намудани паҳни маводҳои экстремистӣ, харид ва фурӯши онҳо ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, истифодаи шабакаҳои алоқаватӣ умумӣ барои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ манъ карда шудааст.

Дар ҳудуди кишварҳои минтақа нашр ва паҳн кардани маводҳои аудиовизуалӣ ва дигар маводҳо, ки даъват ба фаъолияти экстремистиро дар бар мегиранд, манъ карда шудааст. Ба ҷунин маводҳо дохил мешаванд:

-маводҳои расмӣ созмонҳои экстремистии манъгардида;

-маводҳо, ки муаллифони онҳо шахсоне ба ҳисоб мераванд, ки мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ байналхалқӣ барои ҷиноят бар зидди инсоният аз озодӣ маҳрум гардидаанд ва аломатҳои экстремистиро фарогир мебошанд;

- дигар маводҳо, аз он ҷумла маводҳои беном, ки аломатҳои экстремизм доранд.

Лекин, ба ин ҷорабиниҳо нигоҳ накарда, аксарияти ҷабрдидагон то ба дастгир гардидан аз тарафи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ намендонанд, ки маводҳои экстремистии манъгардидаро истифода менамоянд. Лекин надоништан онҳоро аз масъулият ва ҷавобгарӣ озод наменамояд. Маҳз бо ҳамин сабаб ҳукуматҳои минтақа бо воситаҳои ахбори умум ҳамкорҳои судмандро ба роҳ мондаанд.

Дар доираи ин ҳамкориҳо дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ, дар барномаи радио ва телевизион оид ба фаъолияти созмонҳои экстремистӣ маводҳо паҳн карда шуда, ҷунин фаъолият маҳкум карда мешавад. Ташвиқоти тарғиботи фаъоли ғояҳои миллӣ ва ватандӯстӣ ба роҳ монда шудаанд.

Лекин, ба тамоми ин ҷорабиниҳо нигоҳ накарда, ҳанӯз ба пуррагӣ таҳдидҳои экстремистӣ баргараф нагардидаанд. Метавон қайд намуд, ки дар кишварҳои минтақа ин самти мубориза бо экстремизм, аз он ҷумла экстремизми динӣ, на он қадар самаранок аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тамоми созмонҳои экстремистӣ дар фаъолияти худ ба самти корҳои идеологӣ диққати махсус равона менамоянд. Корҳои идеологӣ, асосан, байни ҷавонон амалӣ карда мешаванд. Мувофиқи сарчашмаҳои мухталиф, аз 50% то 80% таркиби созмону ташкилотҳои экстремистиро дар кишварҳои ҷаҳони ислом ҷавонони 17-28 сола ташкил менамоянд [10,с.32]. Созмону ташкилотҳои экстремистӣ, асосан, ҷавононро ба фаъолияти худ ҷалб менамоянд. Мувофиқан, дар корҳои таълимӣ-идеологӣ зарур аст, ки ба ин қишри аҳолии диққати махсус равона карда шавад.

Самти дигари мубориза бо экстремизми динӣ, гуфтугӯ дар дохили ҳуди ислом байни ҳаракат ва ҷараёнҳои мухталиф ба ҳисоб меравад. Гуфтугӯ ягона воситаи маҳдуд ва паст намудани масъалаи экстремизми динӣ ба ҳисоб меравад. Зарур аст, ки дар доираи

гуфтугӯи дохилӣ, ба раванди радикалигардии ислом хотима бахшида шавад, амалӣ гардидани вазифаҳои асосии дин ба роҳ монда шавад: дин бояд рӯхро начот диҳад, на одамонро ба эътироз даъват намояд. Дин метавонад рушди созандаи шахсият ва ҷамъиятро ба самти муайян равона намояд [5,с.29].

Саъю кӯшиши чудо гардидан аз радикалистони исломӣ, чудо намудани ҷамъияти онҳо аз дин, истифодаи методҳои зӯрӣ ва зӯроварона нисбати экстремистон – самти хатарнок ва бе оянда ба ҳисоб меравад. Муносибати радикалии экстремистонро нисбат ба давлат ба инобат гирифта, метавон қайд намуд, ки чунин стратегия танҳо созмону ташкилотҳои экстремистиро қувват мебахшад.

Дар муҳолифат бо экстремизми динӣ бояд на танҳо мақомотҳои қудратӣ, балки дигар мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, инчунин воситаҳои ахбори умум иштирок намоянд. Корҳои самаранок бо воситаҳои ахбори умум муваффақияти мубориза бо экстремизми диниро таъмин менамоянд. Илова бар ин, муваффақияти мубориза бо экстремизм ва терроризм аз таълим ва тарбияи насли наврас вобаста аст.

Нақш ва мақоми воситаҳои ахбори умумро дар фаъолияти таълимӣ ва идеологии кишвар ба инобат гирифта, ташкил намудани фаъолияти пешгирикунандаи воситаҳои ахбори умум зарур мегардад. Воқеияти ҷомеаи муосир талаботи истифодаи имкониятҳои беҳамтои воситаҳои ахбори умумро дар муҳолифат бо падидаҳои манфии муосир, аз он ҷумла паҳни идеологияи радикалӣ ва терроризми байналхалқӣ муқаррар намудааст. Воситаи пуриқтидори муҳолифат ба паҳн гардидани экстремизми динӣ метавонад ташвику тарғиби арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва анъанавии миллату халқиятҳо: ватандӯстии онҳо; мазҳабпарастӣ, эҳсоси масъулият барои тақдири наслҳои оянда, ки хосси онҳо аст, таҷрибаи чандинасраи бартараф намудани мушкilotи ҳаётӣ бо саъю кӯшиши якҷоя бошад [6,с.86].

Мутобиқан, зарурати ташкил намудани ташвиқоту тарғибот оид ба нақши давлат дар бартараф намудани экстремизм тариқи барномаҳо, маводҳои мухталифи аудиовизуалӣ, таҷассуми масъалаҳои мочаро, ноустувории сиёсӣ, тоқатнопазирии динӣ, ҷинояткорӣ байналхалқӣ, терроризм, экстремизми динӣ, гузаронидани пурсишҳои сотсиологӣ ба миён меояд [3,с.68].

Лекин таҳлилҳо ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ин ҷорабиниҳо ханӯз ба пуррагӣ наметавонанд таҳдиди экстремизмро дар кишварҳои минтақа бартараф намоянд.

Гарчанде экстремистон ва террористон дар танқид намудан пурқувват ҳастанд, лекин ба ғайр аз идеяи хилофат, ки дар шароити имрӯза шубҳанок ба ҳисоб меравад, ҳеҷ барномаи созандае надоранд. Аз ин рӯ метавон чунин ҳолатро дар мубориза ба маҳдуд ва решақан намудани экстремизми динӣ дар минтақа истифода намуд.

Воситаи дигари мубориза бо экстремизми динӣ, дар шароити муосир, бартараф намудани проблемаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки дар минтақа ҷой доранд, ба ҳисоб меравад, зеро мавҷудияти чунин проблемаҳо ҳамчун заминаи асосии рушди гурӯҳу созмонҳои экстремистии динӣ баромад менамояд.

Доираи проблемаҳои муҳим барои минтақаро дар асоси таҳлилҳо метавон чунин арзёбӣ намуд: коррупсия, мавҷуд набудани адолати иҷтимоӣ, сатҳи баланди бекорӣ дар байни ҷавонон, мавҷуд набудани болоравии иҷтимоӣ, рушди нокифояи институтҳои демократӣ ва ғайраҳо. Ҳалли проблемаҳои зикргардида шакли самараноки мубориза бо экстремизми динӣ ба ҳисоб меравад.

Барои муборизаи самаранок бо экстремизми динӣ, мувофиқи ақидаи аксарияти муҳаққиқон, зарур аст, ки фаҳми концептуалии ин падида, коркарди базаи методологӣ ва методикаи таҳқиқоти моҳияти он амалӣ карда шавад. Аз ин амалҳо самаранокии қарорҳои давлатӣ дар самти мубориза бо экстремизм вобаста аст.

АДАБИЁТ

1. Авцинова Г.И. Политический экстремизм: реалии и мифы / Г.И.Авцинова // Мир современной науки. -№4. - С. 12-19.
2. Аманбекова Ш. Влияние афганского кризиса на процесс исламизации Центральной Азии / Ш.Аманбекова // Постсоветские исследования. -2018. -Т. 1. -№3. -С.318-329.
3. Арухов З.С. Экстремизм в современном исламе. Очерки теории и практики / З.С.Арухов // Евразийский юридический журнал. -2012. –С. 68-73.
4. Бурковская В.А. Актуальные проблемы борьбы с религиозным экстремизмом в современной России / В.А. Бурковская // Мир юридических наук. -2009. -С.45-53.
5. Джалилов З.Г. Нетрадиционные исламские движения в Центральной Азии / З.Г. Джалилов // Казахстан-Спектр. -2009. -№4. -С.28-36.
6. Заслужный А.Г. Экстремизм: сущность и способы противодействия / А.Г. Заслужный // Современное право. - 2012. -№12. –С. 83.

7. Поляков К.И. Исламский экстремизм в Центральной Азии / К.И.Поляков. -М.: Институт востоковедения РАН, 2014. -137 с.
8. Религиозный экстремизм в Центральной Азии: проблемы и перспективы. –Душанбе, 2002.
9. Терроризм. Правовые аспекты борьбы. Нормативные и международные правовые акты с комментариями, научные статьи / Отв. ред и рук. авт. коллектива И.Л. Трунов. -М.: Изд-во Эксмо, 2005.
10. Central Asia: Terrorism, Religious Extremism, and Regional Stability URL: <https://www.brookings.edu/testimonies/central-asia-terrorism-religious-extremism-and-regional-stability>

САМТҲОИ АСОСИИ МУБОРИЗА БО ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии мубориза бо экстремизми динӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Муаллифон қайд менамоянд, ки дар шароити имрӯза ғайбати соҳибони ташкилотҳои экстремистӣ дар минтақа мутаваккил мегардад, онҳо принсипи шабакавири истифода бурда, махсусан ҷавононро ба доираи ғайбати худ ҷалб менамоянд. Мувофиқан, бояд ҷорабиниҳо, воситаҳо ва шаклҳои муҳолифат бо экстремизми динӣ дигаргун гардида, тақвир ёбанд. Дар шароити муосир рушди ҷамъиятӣ мубориза бо экстремизми динӣ ба яке аз масъалаҳои муҳим мубаддал гардида, тақвир ва тақвирҳои ҳамаҷонибаи илмиро талаб менамояд. Ҷорабиниҳои муҳталифи мубориза бо экстремизми динӣ, ки аз тарафи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ амалӣ карда мешаванд, ба таъминоти васеи илмиву методологӣ ниёз доранд. Яке аз самтҳои асосии мубориза бо экстремизми динӣ – таъминоти заминаҳои ҳуқуқии муҳолифат бо экстремизми динӣ ба ҳисоб меравад. Қайд намудан зарур аст, ки дар кишварҳои минтақа заминаи зарурии ҳуқуқии мубориза бо экстремизми динӣ мавҷуд аст, ки дар доираи он ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ваколатҳои ин падида, қоркарди базаи методологӣ ва методикаи таҳқиқоти моҳияти он амалӣ карда шаванд. Аз ин амалҳо самаранокии қарорҳои давлатӣ дар самти мубориза бо экстремизм вобаста аст.

Калидвожаҳо: терроризм, экстремизм, экстремизми динӣ, соҳмонҳои минтақавӣ, заминаҳои ҳуқуқӣ, таълимӣ-идеологӣ, радикалӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, воситаҳои ахбори умум, тарғибот, соҳмонҳои экстремистӣ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ БОРЬБЫ С РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются основные направления борьбы с религиозным экстремизмом. Авторы отмечают, что в современных условиях деятельность экстремистских организаций в регионе организована, они используют сетевой принцип, особенно вовлекают в свою деятельность молодежь. Соответственно, меры, инструменты и формы противодействия религиозному экстремизму должны быть изменены и улучшены. В современных условиях общественного развития борьба с религиозным экстремизмом стала одной из важнейших задач и требует всестороннего научного исследования и анализа. Различные меры, принимаемые правоохранительными органами по борьбе с религиозным экстремизмом, требуют обширного научно-методического обеспечения. Одним из основных направлений борьбы с религиозным экстремизмом является создание правовой базы. Следует отметить, что в странах региона приняты необходимые правовые предпосылки противодействия религиозному экстремизму, в рамках которых правоохранительным органам предоставлены широкие полномочия. Анализ показывает, что борьба с религиозным экстремизмом на правовой основе малоэффективна. Другим направлением борьбы с религиозным экстремизмом является образовательно-идеологическое обеспечение. Распространение экстремистских материалов в этой области запрещено, а любая экстремистская деятельность через средства массовой информации осуждается. Однако анализ показывает, что в этой области не было достигнуто значительного прогресса. Для эффективной борьбы с религиозным экстремизмом, по мнению большинства исследователей, необходимо осуществить концептуальное осмысление этого явления, разработать методологическую основу и методы исследования его сущности. От этих действий зависит эффективность правительственных решений в борьбе с экстремизмом.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, религиозный экстремизм, региональные организации, правовая база, образовательно-идеологические, радикальные, правовые нормы, СМИ, пропаганда, экстремистские организации.

THE MAIN DIRECTIONS OF THE FIGHT AGAINST RELIGIOUS EXTREMISM IN MODERN CONDITIONS

The article examines the main directions of the fight against religious extremism. The author notes that in today's conditions the activities of extremist organizations in the region are organized, they use the network principle, especially involve young people in their activities. Accordingly, measures, tools and forms of countering religious extremism must be changed and improved. In modern conditions of social development, the fight against religious extremism has become one of the most important tasks and requires a comprehensive scientific research and analysis. Various measures taken by law enforcement agencies to combat religious extremism require extensive scientific and methodological support. One of the main directions of the fight against religious extremism is the creation of a legal framework. It should be noted that the countries of the region have adopted the necessary legal prerequisites for countering religious extremism, within the framework of which law enforcement agencies are given broad powers. The analysis shows that the fight against religious extremism on a legal basis is ineffective. Another area of the fight against religious extremism is educational and ideological support. The distribution of extremist materials in this area is prohibited, and any extremist activity through the media is condemned. However, analysis shows that no significant progress has been made in this area. To effectively combat religious extremism, in the opinion of most researchers, it is necessary to carry out a conceptual understanding of this phenomenon, to develop a methodological basis and methods for studying its essence. The effectiveness of government decisions in the fight against extremism depends on these actions.

Keywords: terrorism, extremism, religious extremism, regional organizations, legal base, educational and ideological, radical, legal norms, mass media, propaganda, extremist organizations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муллоботур Муллобаходур* – Донишгоҳи давлатии Данғара, унвонҷӯи кафедраи фанҳои гуманитарӣ. **Суроға:** 734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Данғара, кӯчаи Марказӣ, 34/2. **Телефон:** 778-88-71-20

Маҳмадизода Нозим Давлатмурод – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи онтология ва назарияи маърифат. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Муллоботур Муллобаходур* – Дангаринский государственный университет, соискатель кафедры гуманитарных дисциплин. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, р-н Дангара, улица Маркази, 34/2. **Телефон:** 778-88-71-20

Маҳмадизода Нозим Давлатмурод - Таджикский национальный университет, кандидат философских наук, доцент кафедры онтологии и теории познания. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе Рудаки, 17.

Information about the authors: *Mullobotur Mullobahodur* - Dangara State University, applicant for the Department of Humanities. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Dangara district, Markazi street, 34/2. **Phone:** 778-88-71-20

Mahmadizoda Nozim Davlatmurod - Tajik National University, Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of Ontology and Theory of Knowledge. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Radaki 17.

УДК: 347.1

СОХТАНИ ДАВЛАТИ БОСАМАР ҲАМЧУН ЗИНАИ НАВИ ШАРИКӢИ ДАВЛАТ ВА БАҲШИ ХУСУСӢ

Хасанов Ш.Қ.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар замони муосир нақш ва вазифаи давлат дар иқтисодиёт мавриди бозбинӣ қарор мегирад. Азбаски тағйироти сифатии ба таври воқеӣ дар ҷомеа ногузир боиси тағйирёбии моҳияти давлат гардиданд, ҳамзамон рушди заминаи иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат босуръаттар дар муқоиса бо унсурҳои маҷбуркунии ҳокимияти он тавсеа меёбад. Акнун давлат бештар аз ҳама ба неруи ташкилкунандаи ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ, ҳимоятгари манфиатҳои шахсӣ ва умумии одамон табдил меёбад. Чунин равандҳо боиси ба миён омадани як силсила назарияҳо, аз қабилӣ «давлати рифоҳи умумӣ», «демократияи чандандешӣ», «давлати ҳуқуқбунёд» ва ғайра гардиданд.

М. Вебер қайд намудааст, ки давлат иборат аз низоми ҳокимияти итоат мебошад, ки ба зӯрварии қонунӣ таъя мекунад. Ба ақидаи ӯ, “давлат мошин барои истисмори як синф аз тарафи синфи дигар аст, мошин барои он ки дигар синфҳои мутеъбударо дар итоати як синф нигоҳ дорад”. Ҳар гуна таърифи давлат ба сифати асоси он маҷбуркунӣ, низоми силсиламаротиб ва итоаткуниро инъикос менамояд ва бинобар ин, давлат аз рӯйи моҳияти худ ҳомили коррупсияи ниҳонӣ (билқувва) мебошад. Дар оғози асри ХХІ зарурати тақвияи нақши давлат дар идоракунии ва танзими равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, бунёди давлати босамар масъалаи бештар мубрами рӯз мегардад. Таърихи иқтисодиёт гувоҳ аст - таъкид менамояд Ҷ.Стиглицс, ки «ҳеҷ гуна ҳолати комёбии бузурги иқтисодӣ набудааст, ки ҳукумат дар он нақши муҳим набозида бошад». Ин ҳам ба кишварҳои бо рушди босуръат фарқкунанда, - масалан, Хитой ва ҳам кишварҳои дорои сатҳи баландтарини некуаҳволӣ, пеш аз ҳама, кишварҳои Скандинавия мансуб мебошад. Ҳамин тавр, дар замони муосир нақши давлат дар иқтисодиёт аз марзҳои маҳдудшуда бо бозори ноком, ташаккули талаботи босамар, манбаи талаботи инвестиционӣ ва ё истеъмоли берун меравад. Он ба омили муҳимтарини истеҳсолот ва рушди иқтисодӣ табдил ёфта, ба ҳамон сатҳи аҳамияти соҳибкорӣ хоҳад расид. Таҷрибаи як силсила кишварҳо, (махсусан, кишварҳои Скандинавия ва Хитой) нишон медиҳанд, ки рушди иқтисодии солҳои ахир на омили ҳолиси иқтисодиёти бозорӣ, аз қабилӣ речаи моликият, механизми нархгузорӣ ва пеш аз ҳама, самаранокии давлат ва зӯроти таъйиноти иҷтимоӣ доштани он мебошад.

Дар давлати муосир дафтрасолорӣ ҳокимияти қонунии худро дар болои шаҳрвандон амалӣ менамояд. Аз рӯйи амсилаи М.Вебер, самаранокии «ҳокимияти дафтрасолорӣ ба маъқул будани он асос ёфтааст, яъне ба донишҳои вижа ва салоҳияте, ки мансабдорон доро мебошанд, давлат ҳам ҳокимияти худро бо ёрии инҳисор ба зӯрварии қонунӣ амалӣ месозад» [1].

Дар Хитойи қадим тарафдорони легизм (қонунгароӣ) муътақид буданд, ки ҳалокати давлат аз фасоди мансабдорон оғоз меёбад. «Вақте ки қонунҳо дар ҳаёт амал намекунанд, ин аз он ҷо оғоз мешавад, ки онҳоро дар боло вайрон мекунанд», - навишта буд файласуф Шан Ян дар асри IV пеш аз милод.

Рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар бисёр сохторҳои ҳокимият дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ба мутамарказ шудани коррупсия дар шакли шабакаҳои коррупсионӣ боис гардид. Чунин шакли ғайриқонунии криминалӣ нисбат ба коррупсияи инфиродӣ камтар шаффоф аст, дар ба даст овардани пуштибонии сохторҳои давлатии бонуфуз, ки дар гирифтани ришва бевосита ё бавосита, ба воситаи дастҳои худ, аз ҷониби қавми хонаводагӣ иштирок мекунанд. Ангезаҳои водоркунандаи рушди падидаи коррупсия инҳо ба ҳисоб мераванд: тафовут дар сатҳи даромадҳо, пардохти дастмӯдҳои кам дар бисёр иқтисодиётҳои давраи гузариш, бо шумули кишварҳои ИДМ, кишварҳои дар ҳоли рушд. Ба ақидаи узви вобастаи АИР Гринберг Р.С., «барои решакан намудани коррупсия, на он қадар парвандаҳои ҷиноятӣ, балки ҳамон қадар бозтақсимои неъматҳо лозим мебошанд». Дар шароите, ки кишрбандии ҷомеа ҷанбаи фалокатбор касб менамояд, коррупсия ба сифати яке аз тарзҳои бозтақсими даромадҳо арзи вучуд мекунад. Ба маънии муайян дар ҷомеа то ҳадде ташаннуҷ хоҳиш меёбад. Амалия тавре сурат мегирад, ки чун қоида ҷиноятҳои мансабӣ, яъне ҷиноятҳои содиршуда бар зидди ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ ҷиноятҳои коррупсионӣ ҳисоб карда мешаванд.

Тайи солҳои ахир дафтарсолории ватанӣ рисолати зубдагони ҷомеаро соҳибӣ карда, ҳамзамон худро аз ҳар гуна шаклҳои назорат ва масъулият дар назди шаҳрвандон эмин ва беҳатар гардонидаст. Дафтарсолорӣ худро бо ҳамаи сифатҳои мушаххасаи зубдагони ҷомеа аз автомобилҳои гаронқимат то беназорат азхудкунии моликияти ҷамъиятӣ таъмин намуд. Асоси коррупсияи дафтарсолориро рафтори судҷӯнаи намояндагони дафтарсолорӣ, яъне ғайриқонунии ба истифодаи мақоми ҳокимиятӣ-инҳисории худ ё ба дастрасӣ ба захираҳои давлат равонагардида, дар тафовут аз талош ба иқтисоди бозорӣ ва ба даст овардани даромад дар раванди рақобат ташкил медиҳад. Ин гуна рафтор дар вазъияти низои манфиатҳо, вақте ки бархӯрд ва мубаддалшавии манфиатҳои ҷамъиятӣ ба нафъи манфиатҳои хусусӣ, гурӯҳӣ ва корпоративӣ ба вуқӯъ меояд, возеҳан зухур мекунад. Дар ҷомеаи муосир равандҳои тавсеаи бегонашавии ҳокимияти сиёсӣ аз ҷомеа ҷараён дошта, хароҷоти моддӣ барои раванди ташаккули мақомоти ҳокимияти давлатӣ афзоиш меёбад. Бо ҳамин заминаҳои иҷтимоии ташаккули мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз ҷумлаи намояндагони гурӯҳҳои олигархӣ асосан дар андешаи манфиатҳои ғаразноки шахсӣ ё корпоративӣ буда ба вучуд оварда мешавад. Дар ин ҳол, сарфи назар аз маҳдудиятҳои назарраси меъёрии ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ дар кишвар хатари тақвияи «давлати қавмӣ», ки ба он омехташавии коррупсияи поёнӣ ва болоӣ хос мебошад, ҳифз мегардад. Коррупсияи давлатсолорӣ дар кишвар ҳамчун вижагии сифатии низоми идоракунӣ мебошад. Сухан дар бораи коррупсия ҳамчун зухуроти алоҳида ва бигзор зудоянди ришвахӯрӣ ё зиёдаравӣ аз ҳудуди ваколатҳои мансабӣ (коррупсияи поёнӣ) наарафта, балки дар бораи ташаккули чунин механизми идоракунӣ меравад, ки дар он муносибатҳои коррупсионӣ мақоми шакли пешбари таъмини ҳамкорӣҳои идоракунӣ, зимнан ҳам дохилӣ (дар миёни зинаҳои ҳокимият) ва ҳам берунӣ (давлат-тиҷорат, давлат ҷомеаи шаҳрвандӣ)-ро ишғол мекунанд.

Сарфи назар аз маҳкумияти ҳамагонӣ, эълонии мубориза бо коррупсия ва қавлу ваъдаҳои ҳизбҳои сиёсӣ ва роҳбарияти давлат оид ба решаканкунии он, коррупсия бозғайимод ба мавҷудияти худ идома медиҳад. Гузашта аз ин, дар марҳилаи кунунии ислоҳоти ҷомеа имконоти бештар барои амалҳои коррупсионӣ зухур менамоянд, ки пайомадҳои онҳо таҳдид барои таъмини суботи сиёсӣ дар кишвар хоҳад буд.

Далелҳои коррупсия, ки дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ошкор мегарданд, дараҷаи эътимоди аҳли ҷомеаро ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ хоҳиш медиҳанд. Масалан, якбора якҷанд «шахсиятҳои муҳим» аз тарафи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз рӯйи моддаҳои гуногуни ҷиноятӣ боздошт ва маҳкум карда шуданд. Як гурӯҳи кормандони воломақоми мақомоти мубориза бо коррупсия дастгир ва маҳкум шуданд.

Ба усули ахлоқӣ мубаддал гардидани ғараз ва худхоҳӣ сиёсатро фасодзада менамояд ва баъд аз он навбати табоҳшавии давлат фаро мерасад. Коррупсия ба мисли механизми пасравандаи хрематистӣ ворида амал мешавад. Дар навбати худ, нотавонии давлат дар муқовимат бо коррупсия бурҳони ҷиддӣ ва қавӣ ба манфиати либерализатсия – ба бизнес додани озодии бештар хоҳад шуд. Ҳамин тавр, даври ботил сарбаста мешавад: либерализм коррупсияро ва коррупсия либерализмро тақвият медиҳад. Ин ҳулоса бо таълимоти расмӣ либералҳо муҳолифат дорад, ки тибқи он либерализм – воситаи асосии мубориза бо коррупсия аст [1]. Муаллифони алоҳида коррупсияи ғоявиро ҷудо мекунанд [5]. Коррупсияи ғоявӣ иборат аз навъи коррупсияи «болонишинон» ё қуллаи он мебошад. Дар тафовут аз коррупсияи поёнӣ, ки дар он ангезаҳои ғаразноки коррупционер, маъмулан таҷассуми возеҳи моддӣ ё ғайримоддӣ дорад, дар коррупсияи ғоявӣ ангезаҳои муқофот дар ин ё он шакл возеҳ нест, бинобар ин, ин намуди коррупсия бештар хатарнок

ва мубориза бо он боз ҳам мураккабтар мебошад. Коррупсияи ғоявӣ дар ҳокимият метавонад оқибатҳои хеле манфӣ барои давлатро ба бор оварад.

Яке аз тадбирҳои маҳдудкунандаи коррупсияи ғоявӣ такмили идоракунии давлатӣ ва шаффофияти он дар кишвар мебошад. Муқаррар намудани ҳадафҳои дақику возеҳи давлатӣ ва стратегияи давлатӣ зарур мебошад. Дар ин ҳол, ҳар гуна икдоми идоракунии давлатиро метавон аз лиҳози мувофиқат бо ҳадафҳои дар пеш гузошташуда мавриди санҷиш қарор дод. Айни ҳол сиёсати давлатӣ, асосан ҷанбаи расмӣ дошта, ба ҳаллу фасли проблемаҳои воқеии ҷомеа, иқтисодиёт ва сиёсат самтгирӣ нашудааст.

Мушаххас намудани самтҳои асосии сиёсати давлатӣ дар ҷабҳаи муқовимат ба коррупсия, ки фарогири такмили низом ва сохтори мақомоти давлатӣ, муносибсозӣ ва мушаххасгардонии ваколатҳои онҳо, коркарди системаи тадбирҳои самтгирӣшуда ҷиҳати такмили тартиби ҷараёни ҳадамоти давлатӣ ва муниципалӣ ва ташвиқ намудани шоистақорӣ дар иҷрои вазифа ва уҳдадорӣҳои хизматӣ дар ҳадамоти давлатӣ ва муниципалӣ, рушди расмиёти ҳаллу фасли тосудӣ ва ғайрисудии баҳсҳо мебошад, аз аҳамияти беандоза бархӯрдор аст.

Дар «Стратегияи муқовимат ба коррупсия» тадбирҳои оид ба такмили идоракунии давлатӣ бо мақсади пешгирии коррупсия пешбинӣ шудаанд, ки он иборат аз маҷмӯи ҷорабиниҳои зерин мебошад: 1) беҳтар намудани идоракунии давлатӣ дар соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ; 2) такмил додани амалкарди дастгоҳи давлатӣ; 3) дар ҳайати ҳадамоти кадрӣ мақомоти давлатӣ таъсис додани воҳидҳои сохторӣ оид ба пешгирии ҳукукҷайронкунии коррупсионӣ ва ғайра.

Механизмҳои сиёсӣ идоракунии муқовимат ба коррупсия шомили воситаҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ мебошанд, аммо тавре ки таҷрибаи ватанӣ ва кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ҷазодиҳии ҷиноятӣ барои давлат басо гарон тамом мешавад. Тавре ки дар адабиёти илмӣ қайд карда мешавад, воситаҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба муносибатҳои давлатӣ-хизматӣ хеле саҳт таъсиррасон мебошанд. Дар натиҷаи амалисозии воситаҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ коррупсия шаклҳои худро дигаргун месозад, ки бо онҳо тавассути амалисозии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мубориза намудан бесамар аст, бинобар ин, ворида амал сохтани воситаҳои маъмурию ҳуқуқии пешгирӣ ва бартарафкунии коррупсия дар низомии хизмати давлатии кишвар зарур мебошад.

Воситаҳои сиёсӣ идоракунии муқовимат ба коррупсия дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ бояд ба меъёрҳои байналмилалӣ ва инчунин стандартҳои аврупоии амалкунанда дар ин соҳа асос ёфта бошанд. Яке аз сабабҳои истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар он аст, ки давлатҳои саноатӣ пешрафтаи дорои хизмати давлатии босамар, инчунин воситаҳои ба таври бояду шояд фаъолияткунандаи маъмурию ҳуқуқии пешгирӣ ва бартарафкунии коррупсия дар системаи хизмати давлатӣ мавҷуд мебошанд. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар амалисозии механизмҳои маъмурию ҳуқуқии муқовимат ба коррупсия дар низомии хизмати давлатӣ нишон медиҳад, ки бисёр давлатҳо воситаҳои мушобеҳи маъмурию ҳуқуқии муқовимат ва бартарафкунии коррупсияро ташкил намудаанд, ки ба шакли сохти давлатӣ ва вижагиҳои гуногуни миллӣ вобастагӣ надоранд.

Мухтавои консепсияи пешгирӣ ва бартарафсозии коррупсия дар системаи хизмати давлатии кишварҳои хориҷӣ иборат аз таърифи муфассали вазъи маъмурию ҳуқуқии хизматчиӣ давлатӣ, амалисозии назорати вазифавӣ аз болои фаъолияти хизматиӣ ӯ мебошад. Дар системаи хизмати давлатии бисёр давлатҳои хориҷӣ воситаи муҳимми пешгирӣ ва бартарафкунии коррупсия, расмиёти маъмурии баргузори хизмати давлатӣ (аттестатсияҳо, имтиҳонҳои таҳассусӣ, озмунҳо ва ғайра) ба ҳисоб мераванд. Айни замон дар баъзе давлатҳои хориҷӣ ба таъсиси ҷунин механизмҳои сиёсӣ идоракунии муваффақ шудаанд, ки коррупсияро то ба сатҳи барои давлат ва ҷомеа хатари ҷиддӣ надошта коҳиш диҳанд. Сарфи назар аз вижагии системаи хизмати давлатии давлатҳои пешрафтаи саноатӣ таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба амалисозии механизмҳои сиёсӣ идоракунии муқовимат ба коррупсияро метавон дар раванди ислоҳоти ҷараёndoшта дар кишвар истифода намуд.

Масалан, Британияи Кабир яке аз нахустин кишварҳои мебошад, ки қонун «Дар бораи пешгирии коррупсия»-ро қабул намуд. Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Қонун «Дар бораи фаъолияти коррупсионӣ дар хориҷа» қабул карда шуд. Соли 1974 дар Гонконг комиссия оид ба пешгирии коррупсия таъсис дода шуд, ки «инқилоби ором»-ро дар ҷомеа роҳандозӣ намуда, ба фаъолияти коррупсионии мансабдорон зарбаи ҷиддӣ ворид кард. Дар ИМА, ЧФО, Бритониёи Кабир, Фаронса ва баъзе кишварҳои дигар нақши муҳим дар механизми пешгирӣ ва бартарафсозии коррупсия дар системаи хизмати давлатӣ ба ҳадамоти андоз тааллуқ дорад. Дар Федератсияи Россия бошад, ҳадамоти андоз ҳанӯз дар

механизми пешгирӣ ва бартарафсозии коррупсия дар системаи хизмати давлатӣ нақши назаррас надорад.

Дар механизми танзими сиёсию идоракунии муносибатҳои давлатию хизматӣ дар назар гирифтани таҷрибаи кишвари Канада мувофиқи мақсад мебошад. Хизмати давлатии Канада яке аз мустақилтарин аз ҷиҳати муқовимат ба коррупсия ба шумор меравад. Кодекси рафтори хизматчиёни давлатӣ, ки ҳанӯз соли 1985 қабул шуда буд, ба гурӯҳҳои алоҳидаи хизматчиёни давлатӣ имконияти машғул шудан ба баъзе намудҳои ғайриқонунии соҳибкории ҳамзамон бо хизмати давлатӣ фароҳам сохт. Дар ин ҳол қонунгузори дар бораи хизмати давлатии Канада дорои маҷмӯи томи мамнуиятҳои вобаста ба ҳамкории дар хизмати давлатӣ мебошад. Таҷрибаи Канада дар механизми амалисозии воситаҳои маъмурию ҳуқуқии пешгирӣ ва бартарафсозии коррупсия қобили таваҷҷуҳ мебошад. Қобили зикр аст, ки ҳар қадар дар пеши роҳи баҳши тичорат монеаҳои маъмурии қарор дошта бошанд, ҳамон қадар тамоюли безътиноӣ нисбат ба онҳо пурзӯр мегардад ва дар ин маврид коррупсия нақши муҳим хоҳад дошт. Омилҳои маъмурии бо баҳонаҳои гуногун, аксаран барои мубориза бо иқтисоди нӣҳонӣ ва коррупсия аз тарафи давлат эҷод мешаванд, ки он боиси дар иқтисодиёти расмӣ пайдо ва рушд ёфтани ангеаҳои муносибатҳои ғайрирасмӣ мегардад [8]. Ришвахӯрии қисми ҷудонопазири ҳаёт мебошад, он ҳадди ифроти низоми худкомаи ҷомеаю андаке нарм месозад ва ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки монеаҳои эҷоднамудаи дастгоҳи ноҳинҷори давлатиро бартараф намоянд. Муборизони ахлоқгаро истифодаи робитаҳо, гирифтани пораро маҳкум месозанд, зеро он ба ахлоқ муҳолифат дорад ва гуноҳ номидани мешавад, дар ҳоле ки ҳуқуқшиносон падидаи мазкурро аз рӯи ҳарфи қонун баррасӣ менамоянд [9].

Коррупсия ба афзоиши ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли таъсири манфӣ мерасонад. Пайомадҳои иҷтимоию иқтисодии коррупсия дар ворид шудани зарар ба давлат ва ҷомеа дар рафтори коррупсионии кишри дафтрасолори сохторҳои идоракунии ифода мегардад. Масалан, ҳисороти иқтисодӣ дар ҳолатҳои марбут бо интиқол додани маблағҳои бучети давлатӣ ба ҳисобҳои ғизбо ва ҳаракатҳои сиёсӣ, ин маблағҳо ба бучети давлат аз андозсупорандагон, ки маъмулан, дар айни замон, интиҳобкунандагон ҳам мебошанд, ворид мешаванд. Ҷунин амалҳо ташаннуҷи иҷтимоию сиёсиро таҳрик мекунанд. Имконоти бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз ҳам хеле маҳдуд мебошад. Тақсимооти маблағҳои баҳши бучет барои дастгирии истеҳсолот ва соҳаҳо ҳам дар салоҳияти вазорат ва идораҳои дахлдор аст. Комилан возеҳ аст, ки дар ин маврид имконоти роҳандозии амалҳои нодуруст бо маблағҳои бучетӣ зиёд аст. Гузашта аз ин, аксаран ҳолати иваз кардани мафҳуми «идоракунии давлатӣ» бо мафҳуми «менеджменти давлатӣ» ба миён меояд [6]. Масалан, барои ба даст овардани иҷозатномаи ин ё он фаъолият гирифтани ба истилоҳ чандин мувофиқаҳо бо идораҳои дахлдор зарур аст, ки ҳурдагириҳои онҳо, маъмулан намояндагони соҳибкории хурд ва миёнаро ба додани ришва водор месозад.

Тавре ки қайд карда шуд, маҳз коррупсия ангеаи асосии вайронкунии қонуният дар соҳаи фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ мебошад. Суиистифодаи ваколатҳои мансабӣ, баромадан аз ҳудуди онҳо, тақаллубу сохтакории мансабӣ ва баъзе кирдорҳои дигар аксаран, маҳз бо мақсади гирифтани ришва амалӣ карда мешаванд, дар зимн, баъзе қормандон ба хизмати давлатӣ маҳз барои сарватандузии ғайриқонунӣ меоянд, бинобар ин, баъди ба сари мансаб омадан на танҳо пора мегиранд, балки ошкоро тамаъҷӯӣ мекунанд [3]. Садоқати шахсӣ - асли (принсипи) коррупсияюфари хизмати давлатӣ ва меъёри идоракунии иҷтимоӣ гардид. Бинобар ин, дар миёни баргузидагони сиёсии ҳоким бисёр шахсоне мебошанд, ки дар гузашта бо қарору тасмимҳои бесалоҳият, кирдорҳои ғайриахлоқӣ ё зиддиҳуқуқӣ, ҷалб гардидан ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои коррупсионӣ ва иқтисодӣ худро беобрӯ намудаанд, ҳатто рафтори ҷиноятқоронаи ошкорои онҳо ба хотири садоқати шахсӣ ба сарвари минтақа ё раҳбари мақоми худидоракунии маҳаллӣ мавриди баҳшиш қарор мегирад. Бо ҳамин тартиб, ба истилоҳ «дастгирии ҳамагонӣ» ва рӯйпӯш намудани «рафторҳои ношоам»-и ҳамаи аъзои «даста»-и мазкур таъмин гардида, бо ҳамин пӯшида будани фаъолияти мансабдорон аз аксарияти аъзои ҷомеа ба хотири худмуҳофизатқунӣ ё сарватандузии коррупсионӣ ташаккул меёбад [4].

Ҷузъи иттилоотӣ-ҳуқуқиро бояд ба ҷумлаи механизмҳои бунёдии сиёсию идоракунии муқовимат ба коррупсия дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ шомил намуд, ки он ба эҷоди механизмҳои тамоси бетанаффуси электронии шахс бо давлат, речаи ошкоро будани амалисозии муомилоти пулӣ нигаронида шудааст. Воситаҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки гузариш ба шиносномаҳои электронӣ, овоздиҳии электронӣ ва санҷиши натиҷаи он дар маҳзани умумии иттилоотӣ, анҷом додани муомилот, ҳуқуқи молумулкӣ ва бақайдгирии фосолавии онҳо ҳамроҳ бо андозситонӣ дар речаи худқоршуда ва худқори пурра нигаронида шудааст. Масъалаи оид ба воридсозии усули (принсипҳои) дастрасӣ ба

маълумоти инфиродӣ дар доираи силсиламаротиби муайяни мақомоти хифзи ҳуқуқ ва шахсони мансабдори онҳо низ муҳим аст.

Қабули қонуни таъминкунандаи дастрасии озоди шаҳрвандон ба иттилоот оид ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба ошкор будани бучетҳои ҳамаи сатҳҳо мусоидат мекунад. Тартиби дастрасии шаҳрвандон ба иттилоот дар китобхонаҳои оммавӣ бояд тасдиқ карда шавад. Қонун бояд шахсони мансабдорро маҷбур намояд, ки дар бораи фаъолияти худ ҳисоботи муфассал тартиб диҳанд, ки эътимоднокии онҳо аз тарафи мақомоти мустақили назоратӣ тасдиқ карда шуда бошад. Чунин ҳисобот ва ҳамаи қарорҳои қабулнамудаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ бояд дар як ҷое нигоҳдорӣ шаванд, ки барои ҳамагон дастрас бошанд. Бояд феҳристҳои санадҳои барои ҳамагон дастрас мурағаб карда шаванд. Қонун бояд ҷавобгарии маъмуриро барои ҳудудҳои намудани шахсони мансабдор ва субъекти худидоракунии маҳаллӣ аз додани ҳисобот ва пинҳон намудани санадҳо аз шаҳрвандон пешбинӣ намояд [2].

Ниҳоди хизмати давлатӣ унсури муҳими амалисозии амалкарди идоракунии ба ҳисоб меравад. Айни замон дар кишвар раванди ислоҳоти хизмати давлатӣ идома дорад. Барои воқеан амал кардани механизми мазкур проблемаҳои зеринро ҳаллу фасл бояд намуд:

якум, унсурҳои асосии вазъи ҳуқуқии хизматчи муайян карда шаванд;

дувум, механизми интиҳоб ва болоравии мансабии кадрҳо дар асоси арзёбии объективии коршоямии таҳассусӣ, суботи талошҳои касбии мусбати хизматчиён;

севум, таъмин намудани пардохти музди меҳнати сазовор ва бастаи имтиёзҳои ҳавасмандкунандаи меҳнати идоракунии баландсатҳӣ, ки обрӯмандии вазъи хизматчиёро кафолат медиҳад;

чорум, ба таври воқеӣ таъмин намудани ҳимояи иҷтимоии берунӣ ва дохилии хизматчиён;

панҷум, таҳия намудани механизми арзёбии меҳнат ва болоравии мансабӣ;

шашум, тафриқа намудани мақоми хизматчиёни давлатӣ вобаста ба вучуд доштани дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ;

ҳафтум, чиддан роҳандозӣ намудани назорати шаффофияти даромадҳои хизматчиёни давлатӣ, дигар шахсони мансабдор ва аъзои хонаводаи онҳо.

Назорат аз болои даромадҳои субъектҳои ҳокимият ва аъзои оилаи онҳоро на ҳадамоти кадрӣ, балки бояд ҳадамоти махсуси мустақил амалӣ намояд. Ба эълумии даромад на танҳо амволи ба моликият дарёфткардаи ҳамаи аъзои хонавода, балки дигар амволи дар истифодабуда (кироияи бӯстонсаро, манзил, автомобил, амволи дигар) низ бояд шомил карда шаванд.

Дар амалияи кунунии идоракунии давлатӣ ба истилоҳ усули «равзанаи ягона» тақрибан «давои ҳамаи дардҳо» буда, бояд эътироф намуд, ки усули мазкур барои қабули қарорҳои нисбатан осону қобили фаҳми шаҳрвандон хеле муҳим мебошад. Ба шаҳрванд лозим намеояд, ки ба ҳузури чандин мансабдорон биаравад. Аҳамияти равиши мазкурро инкор накарда, дар айни замон бояд қайд намуд, ки албатта, бо ёрии он тамоми проблемаҳои коррупсия ҳаллу фасл нахоҳанд гардид. Гузашта аз ин, тасаввур дар бораи имконпазир будани муқовимат ба коррупсия танҳо бо қувваи сохторҳои давлатӣ, бештар бо истифодаи қувва, ки асоси чунин амалҳо ҷустуҷӯи гунаҳкорон ва ҷазоҳои сахт бояд ташкил диҳанд, ҳаёли хоме беш нест.

Шакли бештар возеҳи амалҳои хизматчиёни давлатӣ дар ҷойи қор тибқи дастуралҳои техникӣ мебошанд, ки ҳарчанд ба кунӣ, вале тадричан аз тарафи давлат таҳия, қабул ва ҷорӣ мегарданд. Дар бораи тадбирҳои ҷавобгарӣ барои ҷурму гуноҳони ҷиддӣ ва ҷиноятҳои коррупсионӣ сухан гуфта, бояд таъкид намуд, ки чунин механизме бояд қоркард гардад, ки тибқи он дубора ба қор гирифтани мансабдори мучрим ва маҳкумгардида ба хизмати давлатӣ истисно карда шавад. Ҷораҳои ҷавобгарӣ бояд аз таҳассус маҳрумкунии умрбоди мучрим (аммо на муваққатӣ, чунон ки имрӯз маъмул аст) ва ҷораи боз ҳам сахттар – мусодираи тамоми молу мулк (аммо на фақат амволи ба тариқи зиддиҳуқуқӣ андухташуда) бошанд.

Барои амалияи идоракунии ватанӣ амалҳо оид ба ташаккули низоми идоракунии шаффоф ва ошкоро барои иштироки шаҳрвандон дар он, дастуркунонии ҳамкориҳои ҳокимият бо ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бо соҳибқорӣ иқдомоти нисбатан нав мебошанд. Дар ин ҷо нақши бештар созандаро метавонанд ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ифо намоянд, зеро ба фаъолияти онҳо, маъмулан ба дараҷаи камтарин қолаби тафаккур ва амалкарди ҷазодихӣ хос мебошад. Ба соҳаҳои фаъолияти ғайритиҷоратӣ бояд инҳо мансуб дониста шаванд:

якум, расонидани хизматрасониҳои иҷтимоӣ;

дувум, эчод ва пешбурди ташаббусҳои шахрвандӣ;
севум, ҳимоя ва пешбурди манфиатҳои ҷамъиятӣ;
чорум, амалисозии назорати шахрвандӣ;
панҷум, амалисозии иртиботот миёни сохторҳои ҳокимият, соҳибкорӣ ва шахрвандон.

Асоси шаффофияти ғайрифаъолияти хизматчиёноро инҳо ташкил медиҳанд:

Аввалан, дастрасии иттилоот ва таъмини огоҳкунии мақсаднок. Дар ин ҳол, фақат дастрасии иттилоот кофӣ нест, зеро иттилоот худ ба худ «ғайрифаъол» буда, фаъолнокии назарраси шахрвандонро барои ба даст овардани он, дар ихтиёри онҳо қарор доштани афзор ва малакаҳои дахлдори дарёфти иттилоотро дар назар дорад.

Сониан, ин омодагӣ ҷиҳати муҳокимаи проблемаҳои пайдошаванда ва коркарди қарорҳои муштарак мебошад. Агар вазифа ташаккули низоми шаффофи идоракунии бошад, он гоҳ дар он, аввалан бояд чунин ғоя муқаррар шуда бошад, ки шахрвандон ба ҳама ҷиз бояд саруқор дошта бошанд. Дар сурати иштирок надоштани аҳоли дар коркард ва амалисозии қарор метавон воқеан ба қабул нашудани ғоя ва муқовимат ба он ва дар беҳтарин ҳолат ба муносибати ғайрифаъол рӯ ба рӯ шуд.

Солисан, зарур аст, ки фарогирии технологияҳои қорҳои таъминкунандаи шаффофияти ғайрифаъолияти ҳокимият ва иштироки шахрвандон дар коркард ва амалисозии қарорҳои аҳамияти иҷтимоидошта, дар амалисозии назорат аз болои ғайрифаъолияти идоракунии номбар карда шавад. Дар робита бо ин аҳамияти чунин самти инкишофи ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, аз қабилӣ баланд бардоштани салоҳият дар соҳаи ғайрифаъолияти худро қайд кардан муҳим аст.

Ба афзорҳои таъминкунандаи сатҳи баланди шаффофияти ҳокимият инҳо мансубанд:

Якум, истимои умумӣ. Ба ғайр аз истимои ҷамъиятӣ, барои таъмини мубодилаи афкор, муҳокимаи масъалаҳои мубрам дар асоси муоширати мустақим метавонанд дигар шаклҳои ҳамкорӣҳои аҳли ҷомеа бо мақомоти ҳокимият, аз қабилӣ конференсияҳо, мизҳои мудаввар, семинарҳо ва дигар чорабиниҳои истифода шаванд.

Дувум, иштирок дар маҷлисҳои мақомоти ҳокимият. Чунин ҳамшарикӣ барои ҳокимият хеле муносиб аст, зеро он имкон медиҳад, ки тамоси бевосита бо намоёндагони комилан мушаххаси ҷомеаи шахрвандӣ барқарор гардад.

Севум, яке аз босамартарин афзорҳои шаффофияти ҳокимият дар назди шахрвандон системаи озмунҳои амалишаванда барои ин ё он эҳтиёҷоти давлатӣ (мунисипалӣ) мебошад. Дар соҳаи мазкур то кунун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андозаи қабилӣ мулоҳиза инҳисори давлатӣ, чи дар хизматрасониҳои манзилию маишӣ ё вобаста ба хизматрасонии иҷтимоӣ ба аҳолии ниёзманд боқӣ мондааст. Дар ин ҷо ҳам эҳтимоли хатари коррупсия баланд мебошад. Ҳангоми созон додани расмиёти озмунҳои қалбақӣ ҳам, ин гуна хатарҳо ба маротиба афзуда, амалан ногузир мегарданд.

Чорум, қабулгоҳҳо. Ба таърихи пайдоиш ва мавҷудияти қабулгоҳҳо муроҷиат карда, метавон ба хотир овард, ки натиҷаи арзу шикоятҳо, маъмулан бо он тамом мешуд, ки баррасии арзу шикоятҳои шахрвандон ба ҳамон мақома супорида мешуд, ки мардум аз болои он шикоят мекарданд. Бинобар ин, ба ҳар сурат агар тасаввур шавад, ки қабулгоҳҳо ояндаи бобарор интизор аст, пас бояд он шакле ба худ бигирад, ки фишангҳои таъсиргузори воқеӣ барои ислоҳи ин ё он иштибоҳҳои содирнамудаи намоёндагони ҳокимият ё дигар амалҳои бадқасдонаи зиддиҳуқуқии онҳо бошад.

Панҷум, ҳукумати электронӣ. Тибқи таърифи пешниҳоднамудаи Бонки Умумиҷаҳонӣ, таҳти мафҳуми ҳукумати электронӣ истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва иртибототӣ барои баланд бардоштани самаранокиӣ, сарфаҷӯӣ ва шаффофияти ҳукумат ва имконияти назорати ҷамъиятӣ аз болои он дар назар дошта мешавад. Ҳадафҳои ташаккули ҳукумати электронӣ дар кишвар аз инҳо иборат мебошанд: баланд бардоштани сифат ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои давлатии ба шахрвандон ва муассисаҳо пешниҳодшаванда, содакунии расмиёт ва ихтисори муҳлатҳои хизматрасониҳои мазкур, коҳиш додани ҳазинаҳои маъмурии вобаста ба дарёфт ва қорӣ намудани меъёрҳои ягонаи хизматрасониҳо ба шахрвандон; баланд бардоштани шаффофияти иттилоот оид ба ғайрифаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, густариши имконияти дастрасӣ ба иттилооти мазкур ва иштироки бевоситаи шахрвандон, муассисаҳо ва ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар расмиёти ташаккул ва экспертизаи қарорҳои дар ҳамаи зинаҳои идоракунии давлатӣ қабулшаванда; баланд бардоштани сифати равандҳои маъмури-идоракунии; такмили системаи таъминоти иттилоотӣ-таҳлилии қарорҳои дар ҳамаи зинаҳои идоракунии давлатӣ қабулшаванда, таъмини фаврият ва тамомии назорат аз болои ғайрифаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, таъмини савияи матлуби амнияти иттилоотии ҳукумати электронӣ ҳангоми ғайрифаъолияти он.

Ҳамин тавр, ба чузъиёти асосии механизмҳои сиёсӣ идоракунии муқовимат ба коррупсия дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ инҳоро бояд мансуб донист: яқум, бунёд кардани системаи шаффофи иттилоотӣ дар низоми эъломияҳои даромадҳо ва хароҷоти хизматчиёни ҳамаи рутбаҳои давлатӣ бо шумули ҳешовандони наздики онҳо; дувум, таъсиси механизмҳои ҳадди ақали муоширати хизматчиёни давлатӣ ва шаҳрвандон; сеюм, истифодаи шакли нави ташкили фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ - "ҳукумати электронӣ", метавонад истифодаи густардаи технологияҳои иттилоотӣ-иртибототӣ (ТИИ) фаврияти сатҳи сифатан нав ва осони дарёфти хизматрасониҳои давлатӣ аз тарафи шаҳрвандон ва муассисаҳо оид ба натиҷаҳои фаъолияти мақомоти давлатӣ фароҳам созад.

АДАБИЁТ

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия. - Избранные произведения / М. Вебер. - М., 1990. - 645 с.
2. Денисов С.А. Реализация прав граждан на полную и достоверную информацию / С.А. Денисов // Информационное общество: право и власть: Сборник статей. - Екатеринбург, 2001. - С.45-46.
3. Королева М.В. Взаимосвязь коррупции с преступностью в сфере правоохранительной деятельности // Государственная политика противодействия коррупции и теневой экономике в России / М.В. Королева. - М., 2007. - 680 с.
4. Кабанов П.А. Политическая коррупция в России: понятие, сущность, причины, предупреждение / П.А. Кабанов. - Казань, 2004. - 115 с.
5. Сулакшин С.С. Государственная политика противодействия коррупции и теневой экономике в России. Монография в 2-х томах. Т. 1 / С.С. Сулакшин, С.В. Максимов, И.Р. Ахметзянова [и др.]. - М.: Научный эксперт, 2008. - С.81-83.
6. Франчук В.И. Коррупция в государственном аппарате как угроза существованию российского общества и меры по борьбе с ней // Государственная политика противодействия коррупции и теневой экономике в России / В.И. Франчук. - М., 2007. - 191 с.
7. Цыганов В.В. Интеллектуальное предприятие: механизмы овладения капиталом и властью (теория и практика управления эволюцией организации) / В.В. Цыганов, В.А. Бородин, Г.Б. Шишкин. - М., 2004. - 192 с.
8. Huntington, Samuel P., "Modernization and Corruption" in Heidenheimer, Arnold J. "Political Corruption", New Brunswick, N.J.: Transaction Books, 1970, p.495; Left, Nathaniel, "Economic Development Through Bureaucratic Corruption", American Behavioral Scientist, 1964, -p.8-14.
9. Scott, James C., "Comparative Political Corruption", Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1972, -p.4.

СОХТАНИ ДАВЛАТИ БОСАМАР ҲАМЧУН ЗИНАИ НАВИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСИ

Мақолаи ба баррасии мавзӯи сохтани давлати босамар ҳамчун зинаи нави ҳамкориҳои давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бахшида шудааст. Дар замонҳои муосир нақш ва вазифаи давлат дар иқтисодиёт мавриди бозбинӣ қарор мегирад. Азбаски тағйироти сифатии ба таври воқеӣ дар ҷомеа ногузир боиси тағйирёбии моҳияти давлат гардидад, ҳамзамон рушди заминаи иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат босуръаттар дар муқоиса бо унсурҳои маҷбуркунии ҳокимияти он тавсеа меёбад. Акнун давлат бештар аз ҳама ба неруи ташкилкунандаи ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ, ҳимоятгари манфиатҳои шахсӣ ва умумии одамон табдил меёбад. Чунин равандро боиси ба миён омадани як силсила назарияҳо, аз қабили «давлати рифоҳи умумӣ», «демократияи чандандешӣ», «давлати ҳуқуқбунёд» ва ғайра гардидад.

Калидвожаҳо: қонуният, коррупсия, давлат, иҷтимоӣ, ҳокимият, тичорат, иқтисодиёти пинҳонӣ, ришва, коррупсияи ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ, коррупсияи сиёсӣ, коррупсияи маишӣ, коррупсияи тичоратӣ.

СОЗДАНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО ГОСУДАРСТВА КАК НОВЫЙ ЭТАП ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Происходящие в обществе качественные изменения неизбежно приводят к изменениям сущности государства, одновременно расширяется развитие ускоренной экономической и социальной базы государства, по сравнению с элементами принуждения его власти. Теперь государство становится все более учредителем социально-экономической жизни, защитником личных и общих интересов людей. Такие процессы стали причиной возникновения ряда теорий, таких как государство "общей рифмы", "многопартийной демократии", "правового государства" и др.

Ключевые слова: законодательство, коррупция, государство, социальная коррупция, власть, торговля, тайная экономика, коррупция права и этика, политическая коррупция, местная коррупция, коммерческая коррупция.

CREATING AN EFFECTIVE STATE AS A NEW STAGE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Currently, the role and tasks of the state in the economy plays an important role. Since the qualitative changes that actually take place in society inevitably lead to changes in the essence of the state, at the same time the development of the accelerated economic and social base of the state is expanding in comparison with the elements of coercion of its power. Now the state is becoming more and more the founder of social and economic life, the defender of personal and common interests of people. Such processes have given rise to a number of theories, such as the state of "common rhyme", "multi-party democracy", "rule of law", etc.

Keywords: legislation, state, corruption, social status, business, political corruption, state corruption, foreign corruption, corruption of law and state security, corruption in public administration, parliamentary corruption, corruption in enterprises.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳасанов Шарифхуҷа Қозиевич* – Донишгоҳи давлатии Данғара, номзади илмҳои куқуқ, докторант. **Суроға:** 734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Данғара, кӯчаи Марказӣ, 34/2. E-mail: sharifhasanov@mail.ru. Телефон: **918-25-89-89; 907-44-29-99**

Сведения об авторе: *Хасанов Шарифхуджа Козиевич* – Дангаринский государственный университет, кандидат юридических наук, докторант. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, Дангаринский район, улица Центральная, 34/2. E-mail: sharifhasanov@mail.ru. Телефон: **918-25-89-89; 907-44-29-99**

Information about the author: *Khasanov Sharifkhudzha Kozievich* – Dangara State University, candidate of law, doctoral candidate. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Dangara region, Markazistreet, 34/2. E-mail: sharifhasanov@mail.ru. Phone: **918-25-89-89; 907-44-29-99**

УДК: 327.0089; 336.7

ҲИМОЯИ МАНФИАТҲОИ ЭКОЛОГИИ МАМЛАКАТ ДАР ШАРОИТИ БУҲРОНҲОИ ЭКОЛОГИ

Ҳалимзода Дилафрӯз Додихудо
Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сабабҳо ва манбаъҳои зоҳиршавии буҳронҳои экологӣ дар ҳама давру замон ба ҷаҳолияти инсон вобастагӣ доранд. Ба ибораи дигар, таҳдиду ҷолишҳои экологиро дар шароити зоҳиршавии буҳронҳои экологии глобалӣ метавон натиҷаи муносибати нодурусти инсон бо табиат арзёбӣ кард. Албатта, инсон дар тӯли ҳаёти худ бо табиат дар пайвастагии мутақобила қарор мегирад. Мо кӯшиш намудем, ки дар мақолаи мазкур манфиатҳои экологии мамлакатро дар шароити зоҳир гардидани буҳронҳои экологӣ мавриди баҳсу баррасӣ қарор диҳем, ки ҳимояи мунтазами онҳо вазифаи аввалиндараҷаи давлат маҳсуб мегардад. Пеш аз ҳама пешгирии фалокатҳои гуногуни табиӣ ва техногенӣ, аз ҷумла обҳезӣ, хушксолӣ, фаромадани ярҷ, обшавии босуръати пирияхҳо ва дигар ҳодисаҳои номатлуб, саломатии миллат ва ҳифзи муҳити атроф дар низоми манфиатҳои экологии мамлакат қарор гирифта, ба раванди рушди мамлакат таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Ҳимояи манфиатҳои экологии кишвар дар шароити муосир самти афзалиятноктарини сиёсати экологӣ маҳсуб гардида, дар самти бартараф намудани таҳдидҳои экологиро хатарҳои табиӣ нақши муассир дорад [1].

Манфиатҳои экологӣ инъикоси воқеиятҳои иҷтимоӣ дар муҳити атроф буда, пеш аз ҳама, аҳамияти иқтисодӣ ва сиёсӣ доранд. Аз ин рӯ, манфиатҳои экологӣ бо манфиатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ саҳт алоқаманданд буда, дар асл, ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ва давлатро фаро мегиранд. Давлат татбиқи манфиатҳои экологиро бо мақсади рушди устувори худ ба роҳ монда, ба масъалаи дарки моҳияти шиддати иҷтимоӣ экологӣ дар шароити буҳронҳои нави экологӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамояд. [3]. Зеро манфиатҳои экологии мамлакат инъикоскунандаи талаботҳои моддии кишвар ва эҳтиёҷоти миллат аст. Маҳз ҳимояи манфиатҳои экологӣ барои некуаҳволии мардум заминаи мусоид фароҳам оварда метавонад. Аз ин лиҳоз дарозумрии миллат, муҳити зист, саломатии миллат ва пешгирии касалиҳои сироятёбанда дар меҳвари мановфеи экологии мамлакат қарор доранд. Самаранокии сиёсати экологии давлат дар самти таҳкими манфиатҳои экологии мамлакат тафаккури экологиро тақозо намуда, мундариҷаи аслии онро дар воқеиятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ нишон медиҳад [2].

Ҳамин тариқ, таҳдиду хатарҳои экологӣ дар илмҳои сиёсӣ бояд ҳамчун як маҷмӯи системавӣ баррасӣ карда шаванд. Дар доираи он, мубодилаи энергия ва материя дар муҳити зист ба амал меояд.

Манфиатҳои экологӣ, дар навбати худ, афзалиятҳои тамоми ҷомеа, аз қабилҳои манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ, шахсони алоҳида, сифати муҳити зист, таъмини ҳаёти осоишта, саломатии инсон ва саломатии наслҳои ояндаро фарогир аст. Афзалиятҳои экологӣ он манфиатҳоеро дар назар дорад, ки онҳо аз истифодаи захираҳои табиӣ ба даст меоянд ва асоси ҳаётро ташкил намуда, дар раванди таъмини аҳолии кишвар бо ниёзҳои иқтисодӣ нақши муҳим дошта, аз ҷониби давлат кафолат дода мешаванд [5].

Фалокате, ки ба тамоми инсоният таҳдид мекунад, ин аст, ки яке аз аломатҳои вайрон кардани экосистема: биосфера ҳамчун экосистема тавассути ҷаҳолияти инсон аз ҳолати устувор бароварда мешавад.

Аз назари илмӣ муносибати мутақобилаи инсон ва табиат дар меҳвари сиёсати экологии ҳар як кишвар қарор гирифта, хусусиятҳои ба худ хос дорад ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи он яке аз масъалаҳои мубраму ҳаётан муҳимми давлат дар шароити муосир

арзёбӣ мегардад. Махсусан дар шароити зоҳир гардидани бухронҳои экологии глобалӣ, сиёсати экологӣ дар маърази диққати ҳар як давлату ҳукумат қарор мегирад.

Аз тарафи дигар рушду инкишофи босуръати саноат ва технологияҳои инноватсионӣ техникаӣ аз зумраи он тамоилоте арзёбӣ мегардад, ки ба табиат ва муҳити экологии таъсири ҳамаҷониба мерасонад. Махсусан дар ин замина партовҳои саноатӣ ба муҳити атроф зарфияту ҷолишҳои ба истилоҳ вижаеро дар равобити байналмилалӣ ба вучуд овардааст, ки он барои ташкили созмонҳои минтақавию байналмилалӣ марбути соҳа заминаи асосӣ гузоштааст [4]. Маҳз омилҳои мазкур равандҳои ҳамгироии кишварҳоро дар самти мубориза бар зидди таҳдидҳои нави экологӣ дар муносибатҳои байнидавлатии кишварҳо тақвия додаанд. Дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон низ ниҳодҳои байналмилалӣ пайдо гардидаанд, ки дар ҷаҳорҷӯбаи худ самтҳои нави таҳқиқоти илмиро ҳамчун соҳаи фаъолият ба миён овардаанд. Дар амалияи сиёсӣ равандҳои мазкурро бештар ҳамгироии экологӣ низ меноманд, ки ҷангоми таҳияи принципҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда, мутавозин ва сиёсати миллии давлат дар ҷаҳорҷӯбаи сиёсати экологии кишварҳо ба амал бароварда мешаванд [7]. Аз ин рӯ, дар шароити муосир баррасии самтҳои мухталифи сиёсати экологии давлат ҳамчун объекти таҳқиқот мубрамияти хос дошта, аз ҷониби доираҳои мухталифи илмӣ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Махсусан бояд тазаққур дод, ки рушду инкишофи инжинерияи генӣ як қатор муаммоҳои глобалиро барои инсоният ба бор овардааст, ки онҳоро дар ҷаҳорҷӯбаи сиёсати экологии мамлакат баррасӣ намудан мувофиқи мақсад аст [6].

Бояд тазаққур дод, ки ҷаҳони муосирро бе рушди техникаю саноатӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Тамоили мазкурро раванди динамикии арзёбӣ намудан мумкин аст, ки он бевосита барои қонеъ намудани талаботҳои моддии шахс ва ҷомеа дар маҷмӯъ сафарбар мегардад.

Ҳамзамон, тараққиёти техникаю саноатӣ дар баробари афзалиятҳои худ авомили манфии худро дорад, ки он аз муносибати нодурусти инсон бо табиат сарчашма мегирад [9]. Илова бар ин, мушкilot ва муаммоҳои экологӣ ҳатари эҳтимолан ба вуқӯъ пайвастанӣ ҷангҳои атомиро ба миён овардааст, ки вайрон гардидани тавозун дар ҷунин ҳолатҳо метавонад боиси аз байн рафтани тамаддунҳо дар рӯи олам гардад.

Бояд мутазаққир шуд, ки рушду инкишофи саноатӣ техникаӣ дар баробари афзалиятҳои худ боз пайомадҳои номатлуби худро дорад. Баргараф намудани пайомаду оқибатҳои нохуши он барои ҳар як кишвар вазифаи муҳим мебошад. Дар ин замина бухронҳои экологӣ ва зоҳир гардидани онҳо барои ҳар як шахс, ҷомеа ва давлат аҳамияти хос дорад. Аз ин рӯ, ҳимояи манфиатҳои экологии мамлакат дар шароити бухронҳои экологӣ асли сиёсати экологиро ташкил дода, самтҳои мушаххаси онро таҳким медиҳад [8].

Тавре Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми видеоии худ дар мубоҳисаҳои умумии Иҷлосияи 75-уми Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид қайд намудаанд: вазъи имрӯзаи ҷаҳони муосир дар пасманзари шиддат гирифтани рақобатҳои геосиёсӣ, геоиқтисодӣ ва тавсеа ёфтани таҳдиду ҳатарҳои муосир, бахусус ҳамагирии коронавируси нав, ҳолатҳои ноустувору мураккаб ва ҳассоси сайёра ба бор овардааст.

Тавре Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, бемории COVID-19, ки дар ибтидо ҳамчун бухрони соҳаи тандурустӣ хуруҷ кард, тадриҷан боиси бухрони иқтисодиву иҷтимоӣ ва молиявии ҷаҳонӣ гардид. Аз дидгоҳи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бемории сироятӣ коронавирус ба Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсири ҷиддӣ расонида, боиси паст рафтани нишондиҳандаҳои тамоми соҳаҳои иқтисоди миллии, аз ҷумла фаъолияти сармоягузорӣ, ба шумули сармоягузори мустақими хориҷӣ, тичорати дохиливу хориҷӣ, сайёҳӣ ва хизматрасонӣ, бахусус, нақлиёт шуд [10]. Бо дарназардошти идомаи паҳншавии бемории коронавирус Ҳукумати Тоҷикистон имрӯзҳо кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дар баробари пешгирӣ аз паҳншавии бемории сироятӣ, ҷиҳати таъмин намудани фаъолияти босуботи тамоми соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодии кишвар ҷораҳои зарурӣ андешад.

АДАБИЁТ

1. Бетлер Аллекс. Национальные интересы, национальная и международная безопасность /Б. Аллекс. -2006. – 14 с.
2. Блиновская Я.Ю. Экологическая политика института защиты моря и освоения шельфа: опыт и перспективы / Я.Ю. Блиновская // Защита окружающей среды в нефтегазовом комплексе. - 2012. -№ 1. -С. 13-14.

3. Гуаньцзюнь В. Государственная экологическая политика Китая: история развития и современные проблемы / В. Гуаньцзюнь // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Философия. Культурология. Политология. Право. Международные отношения. - 2012. - № 1. - С. 66-70.
4. Казначеев В.П. Научно-технический прогресс, экология и экономическая проблема в современной глобальности / В.П. Казначеев, А.Т. Янщина. - М., 1985.
5. Клаус Шваб. Четвёртая промышленная революция. – М., 2020. – 288 с.
6. Кружилин И.П. Мелиорация земель как фактор продовольственной и экологической безопасности // Мелиорация и водное хозяйства / И.П. Кружилин. - М., 2004.
7. Кочергин А.Н. Экологические знание и сознание: Особенности формирования / А.Н. Кочергин, Ю.Г. Марков, Н.Г. Васильев. – Новосибирск, 1987.
8. Крашенинников М.А. Экологическая политика в энергетике / М.А.Крашенинников, З.М. Хасанов //Известия высших учебных заведений. Проблемы энергетики. -2008. -№ 3-4. -С. 131-133.
9. Махмадов, П. А. Политика информационной безопасности в системе национальной безопасности Республики Таджикистан / П. А. Махмадов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/2(197). – С. 303-308.
10. Паёми видеои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муҳофизати умумии Иҷлосияи 75-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид URL:<https://mfa.tj/tg/main/view/6417/pajomi-videoi-dar-mubohisahoi-umumii-ijlosiyai-75-umi-majmai-umumii-sozmoni-milali-muttahid> [Санаи истифодабарӣ 10.11.2020]– 416 с.
11. Пугачев А.В. Экологическая политика на современном этапе: содержание, цели и задачи / А.В.Пугачев //Каспийский регион: политика, экономика, культура. -2009. -№ 2 (19). -С. 81-85.
12. Сафарализода, Х. К. Международный имидж государства и его взаимосвязь с национальной безопасностью страны / Х. К. Сафарализода, И. И. Баротов // Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховадиноа Академии наук Республики Таджикистан. – 2019. – № 4. – С. 88-97.

ҲИМОЯИ МАНФИАТҲОИ ЭКОЛОГИИ МАМЛАКАТ ДАР ШАРОИТИ БУХРОНҲОИ ЭКОЛОГӢ

Дар мақолаи мазкур ҳимояи манфиатҳои экологии мамлакат дар шароити бухронҳои экологӣ ҳамчун объекти таҳқиқоти илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф чанбаҳои назариявӣ методологии омӯзиши падидаи мазкурро дар шароити зохир гардидани таҳдидҳои экологӣ махсусан муҳим арзёбӣ намуда, роҳҳо ва воситаҳои самараноки сиёсати экологии мамлакатро дар самти ҳимояи манфиатҳои экологии мамлакат нишон додааст. Тавре муаллиф қайд менамояд баррасии масоили умда ва хусусиятҳои хосси сиёсати экологии мамлакат дар шароити дигаргуншавии муносибатҳои ҷамъиятӣ аҳамияти муҳим дошта, бешубҳа муносибати мутақобилаи инсон ва табиатро амалӣ менамояд, ки он дар аксар маврид омили ноустувори табиӣ-ҷуғрофиро дар нуқтаҳои мухталиф ба бор меорад. Аз ин рӯ, кишварҳо сиёсати экологиро дар заминаи амнияти экологӣ таҳия ва коркард намуда, ҳамчун стратегияи давлатӣ онро ба соҳаҳои мухталифи муҳити зист равона менамоянд, ки асоси онро муносибати мутақобилаи инсон ва табиат ташкил медиҳад. Инчунин, муаллиф тадқиқот ва таҳлили илмӣ-назариявӣ сиёсати экологиро дар шароити тағйирёбии иқлими ҷаҳонӣ низ баррасӣ намуда, таъсири манфии онро ба раванди сиёсати байналмилалӣ нишон додааст. Муаллиф инчунин фаъолияти субъектҳои сиёсӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ ва ниҳодҳои минтақавӣ байналмилалиро дар таҳкими сиёсати экологии мамлакат нишон додааст. Сарфи назар аз он, ки чанбаҳои байналмилалӣ сиёсати экологӣ як баҳси алоҳидаи илмӣ аст, муаллиф баъзе хусусиятҳои онро дар мақолаи мазкур ишора намудааст.

Калидвожаҳо: сиёсати экологӣ, таҳқиқоти илмӣ, тағйирпазирии ҷома, таҳдидҳои экологӣ, хатарҳои табиӣ, амнияти экологӣ, кишвар, давлат, субъекти сиёсати экологӣ, объекти сиёсати экологӣ.

ЗАЩИТА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ СТРАНЫ В КОНТЕКСТЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КРИЗИСА

В статье рассматривается защита экологических интересов страны в условиях экологических кризисов как объект научного исследования. Автор рассматривает теоретические и методологические аспекты изучения этого явления, особенно важного в контексте экологических угроз, и показывает пути и средства проведения эффективной экологической политики страны для защиты экологических интересов страны. По мнению автора, проработка основных вопросов и особенностей экологической политики страны важна в контексте меняющихся общественных отношений и, несомненно, реализует взаимоотношения человека и природы, которая зачастую имеет разные стороны. Поэтому страны разрабатывают и развивают экологическую политику на основе экологической безопасности, и как государственная стратегия, она фокусируется на различных областях окружающей среды, что основано на отношениях между человеком и природой. Автор также рассматривает исследование и теоретический анализ экологической политики в контексте глобального изменения климата и показывает его негативное влияние на процесс международной политики. Кроме того, в своей статье автор выделяет уязвимости гидроэнергетических и тепловых электростанций, а также рассматривает их деятельность в системе экологической безопасности страны и экологической политике государства. Автор также освещает деятельность политических субъектов, политических партий, отдельных социальных групп, региональных и международных институтов по укреплению экологической политики страны. Хотя международные аспекты экологической политики представляют собой отдельную научную дискуссию, автор отмечает в этой статье некоторые ее особенности.

Ключевые слова: экологическая политика, научные исследования, социальная изменчивость, экологические угрозы, стихийные бедствия, экологическая безопасность, страна, государство, субъект экологической политики, объект экологической политики.

PROTECTION OF THE ECOLOGICAL INTERESTS OF THE COUNTRY IN THE CONTEXT OF THE ENVIRONMENTAL CRISIS

The article discusses environmental policy as an object of scientific research. The author examines the theoretical and methodological aspects of the study, which are especially important in the context of environmental threats, and shows the ways and means of implementing an effective environmental policy of the country. According to the author, the study of the main issues and features of the country's environmental policy is important in the context of changing social relations and, undoubtedly, realizes the relationship between man and nature in the "Man - Environment" system, which often brings different moments. Therefore, countries design and develop environmental policies based on environmental safety, and as a state strategy, it focuses on various areas of the environment, which is based on the relationship between man and nature. The author also examines research and theoretical analysis of environmental policy in the context of global climate change and shows its negative impact on the process of international politics. In addition, in his article, the author highlights the vulnerabilities of hydropower and thermal power plants, and also considers their activities in the country's environmental safety system and the state's environmental policy. The author also covers the activities of political actors, political parties, individual social groups, regional and international institutions to strengthen the country's environmental policy. Although the international aspects of environmental policy represent a separate scientific discussion, the author notes some of its features in this article.

Keywords: environmental policy, scientific research, social variability, environmental threats, natural disasters, environmental safety, country, state, subject of environmental policy, object of environmental policy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳалимзода Дилафруз Додихудо* – Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои сиёсӣ, мудири кафедраи тақмили ихтисос. **Суроға:** 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мастонгулов, 3. Телефон: 939-22-52-02

Сведения об авторе: *Халимзода Дилафруз Додихудо* - Академия Министерства внутренних дел Республики Таджикистан, кандидат политических наук, заведующая кафедрой повышения

квалификации. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мастонгулова, 3. Телефон: (+992) 939-22-52-02

Information about the author: Halimzoda Dilafruz Dodihudo - Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, candidate of political sciences, head of the department of advanced training. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mastongulov, 3. Phone: (+992) 939-22-52-02

УДК: 327.8(520)(575.3)

МАҚОМИ ЯПОНИЯ ДАР СИЁСАТИ ХОРИЧИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳаитов Ф.М.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тоҷикистон ҳамчун давлати комилхуқуқ барои рушду беҳбудӣ ва пойдории минбаъдаи кишвар таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қадамҳои устувор ба сӯйи оянда гузошта истодааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷаи дуру наздик ҳамкориҳои судманд ба роҳ мондааст. Дар солҳои охир мақоми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ баланд гардидааст.

Густариши рӯзафзуни равобити дипломатӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамолики мухталифи дунё, аз ҷумла бо Япония, дар ҳоли рушд қарор дорад.

Кишварҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи хос доранд. Кишвари мо бо дарназардошти таърихи қадимаи равобити тиҷоратӣ бо ин кишварҳо дар концепсияи сиёсати хориҷии худ мавқеи онҳоро ба таври зайл муайян намудааст: “Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мақсади роҳ ёфтани ба бозорҳои босуръат инкишофёбандаи сармоя, фановарӣ, ашёи хом ва маҳсулоти саноатӣ, таҳкими муносибатҳои мутақобилан судмандро бо кишварҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ, аз ҷумла Япония, Ҷумҳурии Корея, Шохигарии Таиланд, Ҷумҳурии Индонезия, Малайзия, Ҷумҳурии Сотсиалистии Ветнам, Сингапур ва кишварҳои дигари минтақа аз самтҳои муҳимтарини сиёсати хориҷии худ мешуморад. Вазъи муносибатҳои дучониба бо ин кишварҳо барои расидан ба ин мақсад шароити мусоид фароҳам меорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба густариши ҳамкориҳои гуногунҷанба бо Япония ба сифати шарикӣ боэътимод ва кишвари мададрасон манфиатдор буда, робитаҳои худро бо ин кишвари дӯст мустақиман ва аз тариқи ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ тавсеаи бештар хоҳад дод” [3].

Муносибатҳои Япония бо Тоҷикистон таърихи қадима доранд. Қорвонҳои ду давлат бо истифода аз роҳҳои хушкии Хитою Корея рафтумад намуда, дар баробари зиёд намудани ҳаҷми муомилоти тиҷоратӣ байнидавлатӣ бо фарҳангу хунари яқдигар ошно мегардиданд. Тоҷикон тамоми нозуқиҳои парваришу қорқарди пила ва аз он истеҳсол намудани газворҳои абрешимино аз японӣҳо омӯхтаанд.

Япония яке аз мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон ба шумор рафта аз нигоҳи иқтисодӣ дар ҷаҳон ҷойи сеюм (пас аз ИМА ва Чин)-ро ишғол менамояд. Аз ин рӯ бо ҷунин кишвар, ки дастовардҳои хоҷагии халқи онро ба ҳайси як «муъҷизаи иқтисодӣ» эътироф қардаанд, ҳамкорӣ намудан аз манфиат ҳолӣ нест.

Япония истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро 28 декабри соли 1991 ба расмият шинохт ва 2 феввали соли 1992 байни ду кишвар муносибатҳои дипломатӣ ба роҳ монда шуданд [4, с.127]. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ ҳамкориҳои дипломатӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ миёни ду кишвар рӯз аз рӯз боло рафта истодаанд. Сафарҳои ҳайатҳои расмӣ дар сатҳи роҳбарони давлатҳо ва ҳукумат аз ҳарду ҷониб хуб ба роҳ монда шудаанд.

Соли 1996 Ҳукумати Япония сиёсати «Роҳи Абрешим»-ро пеш гирифт, ки мутобиқи он Япония омодагии хешро барои густариши ҳамкориҳо бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор намуд. Ин мазмун дар паёми Сарвазири ҳамонвақтаи Япония Рютаро Хасимато ба унвони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баён ёфта буд. Пас аз қабули ин сиёсат раванди муносибатҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Япония ривочу равнақ ёфтанд. Бо мақсади густариши ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1996 идораи сиёсати хориҷии Япония бо роҳбарии сафир оид ба ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиё ва минтақаи Уқёнуси Ором ҷаноби Хиромато Сэки ба Душанбе ташриф овард. Ӯ паёми Ҳукумати Японияро нисбати

омодагиашон оид ба расонидани кумаки иловагӣ дар ҳаҷми 2,5 млн доллари амрикоӣ ба ҷониби Тоҷикистон изҳор намуд.

Соли 1998 Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Япония сафар намуд ва дар рафти сафар масъалаҳои пешкаш кардани қарзҳои имтиёзноки расмии Япония ба Тоҷикистон баррасӣ шуданд.

Дар масири солҳои соҳибистиклолӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд сафар ба Япония анҷом доданд, ки барои густариши минбаъдаи ҳамкориҳо миёни кишварҳои саҳифаҳои навро боз намуд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон тайи се боздид аз Япония ду маротиба бо Императори Япония Акихито мулоқот анҷом додааст. Мулоқотҳои Эмомалӣ Раҳмон бо сарвазир ва дигар намоёндагони воломақоми Япония дар хошияи ҳамошиҳои ҷаҳониву минтақавӣ дар кишварҳои гуногуни дунё доир гашта, самараи зиёд ба бор овардаанд.

Рӯзҳои 17-19 феввали соли 2003 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар қори Форуми сеюми умумиҷаҳонии оби тоза дар Япония иштирок намуд. Дар рафти сафар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Сарвазири Япония Д. Коидзуми вохӯрӣ анҷом дод. Ҷонибҳо як қатор масъалаҳои муносибатҳои дучонибаро муҳокима намуданд.

Моҳи декабри соли 2007 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои иштирок дар қори Саммити якуми оби Осие ва уқёнуси Ором ба Япония сафар кард. Дар рафти боздид Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Императори Япония Акихито, Сарвазир Ясуо Фукуда ва вазири қорҳои хориҷӣ Масахико Комура мулоқотҳо анҷом дод, ки зимни онҳо масъалаҳои амнияти минтақавӣ, вазъият дар Афғонистон ва ҳолати ҳамкориҳои иқтисодӣ миёни кишварҳо, аз ҷумла, кумаки бебозгашти Ҳукумати Япония ба Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтанд [4,с.128].

Дар масъалаҳои зиёди глобалии муосир, аз ҷумла ислоҳоти СММ ҳарду кишвар мавқеи наздик ва ё монанд доранд. Доир ба ҳаллу фасли масоили глобалии вобаста ба об ва санитария ҳамкориҳои судбахш ба роҳ мондаанд, ки ҳарду кишварро ташаббусқорони асосии вобаста ба ин мавзӯ дар ҷаҳон мешуморанд. Иштирок ва суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Форуми ҷаҳонии баҳшида ба оби тоза (моҳи март соли 2003 дар шаҳри Киото) ва дар Ҳамоиши нахустини кишварҳои Осиеву уқёнуси Ором баҳшида ба об (моҳи декабри соли 2007 дар шаҳри Беппу) бо даъвати роҳбарияти воломақоми Япония аз он шаҳодат медиҳад [8,с.9]. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон тайи се боздид аз Япония ду маротиба бо Императори Япония Акихито мулоқот анҷом додааст. Мулоқотҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Сарвазир ва дигар намоёндагони воломақоми Япония дар хошияи ҳамошиҳои ҷаҳониву минтақавӣ дар кишварҳои гуногуни дунё доир гашта, самараи зиёд ба бор овардаанд. Иқдоми Япония вобаста ба таҳкими Муқолаи сиёсии «Осиеи Марказӣ + Япония», ки якумин ҷаласаи он соли 2004 дар шаҳри Остона баргузор гардидааст, тавассути ҳамкориҳои минтақавӣ аз таваҷҷуҳи ҳосси ҷониби японӣ ба Тоҷикистон ва кишварҳои Осиеи Марказӣ гувоҳӣ медиҳад. муқолаи мазкур ба 5 сӯтун асосӣ: муқолаи сиёсӣ, ҳамкориҳои дохилии минтақавӣ, инкишофи тичорат, муқолаи зехнӣ, муносибатҳои фарҳангӣ ва табодули инсонӣ таъҷ менамояд. Бояд тазаққур дод, ки ҷониби Тоҷикистон дар ҳамаи ҷорабиниҳои дар қорҷӯбаи Муқолаи мазкур анҷомёфта, бо пешниҳодҳои мушаххас иштирок намудааст. Мардуми Тоҷикистон қумақҳои молиқо техникаи Японияро пайваста эҳсос менамояд. Қумақҳои мазкур ҳусусан дар солҳои аввали истиклолияти давлатӣ дар вазъи ноороми Тоҷикистон аҳамияти қалон доштан.

Ҳамчунин, Ҳукумати Япония ба Тоҷикистон тавассути Агентии Япония оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ (JICA) бештар ба соҳаи маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ ҳамкориҳои густурда дорад. Япония дар Тоҷикистон ҳамчунин лоиҳаҳои гуногуни соҳаи иҷтимоӣ, алалхусус ду лоиҳаи афзалиятнок барои Тоҷикистон - бозсозии роҳи автомобилгарди Қӯрғонтеппа - Дӯстӣ - Панҷи Поён ва бо оби нӯшоқӣ таъмин намудани аҳолии ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ маблағқузори намудааст [7,с.62].

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Япония дар доираи лоиҳаи барқарорсозии иқтисодӣ ва сатҳи иҷтимоии Афғонистон низ ҳамкориҳои судманд ба роҳ мондаанд.

Санаи 20 июли соли 2000 Ассотсиатсияи дӯстии Тоҷикистону Япония ва майи соли 2001 Ассотсиатсияи дӯстии Японияву Тоҷикистон ташкил шуданд. Бо даъвати Ҳукумати Япония аз 14 то 18 майи соли 2001 сафари қории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Япония сурат гирифт. Зимни сафари мазкур гуфтушунидҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Император Акихито ва Сарвазири мамлақат Дзюнитиро Коидзуми ба вуқӯ пайвастанд. Дар натиҷаи сафар Баёнӣи муштарак оид ба дӯстӣ ва ҳамкорӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Япония ба имзо расид.

Санаи 5 апрели соли 2002 ба литсейи техникийи шаҳри Данғара номи Ютака Акино гузошта шуд, ки номбурда ҳангоми иҷроиши рисолати сулҳофарӣ дар Тоҷикистон ба ҳалоқат расид.

Санаи 28 ноябри соли 2003 миёни вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сафири Фавкулода ва Мухтори Япония дар Тоҷикистон табодули ёддоштҳо оид ба пешниҳоди грант барои дастрасии таҷҳизот ба Осорхонаи миллии бостоншиносии Тоҷикистон сурат гирифт.

Моҳи феврالی соли 2005 дар шаҳри Душанбе Созишнома оид ба ҳамкориҳои техникӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Япония ба имзо расид.

Моҳи июни соли 2006 сафари кории вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Талбак Назаров ба Япония сурат гирифт, ки зимни он ӯ дар қорӣ «Муколамаи Осиёи Марказӣ + Япония» ширкат варзид ва бо як қатор намояндагони расмӣ Япония мулоқотҳои дучониба анҷом дод.

Моҳи октябри соли 2008 гурӯҳи коршиносони Агентии ҳамкориҳои байналмилалӣ Япония иборат аз устодони донишгоҳҳои он кишвар чиҳати баррасии марҳалаи дуҷуми Барномаи тайёр кардани мутахассисон - менечерҳои ҳавони хизмати давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи барномаи Master Degree аз шаҳри Душанбе боздид ба амал овард. Гурӯҳи қорӣ аз устодони донишгоҳҳои Япония, ки сатҳи дониши номзадони Тоҷикистонро озмуданд, иборат буд. Онҳо номзадони лаёқатмандро барои идомаи таҳсил дар донишгоҳҳои Япония интихоб намуданд. Соли 2009 раванди интихоби номзодон ба охир расида, гурӯҳи аввалини сенафараи намояндагони Тоҷикистон ба Япония сафар кард.

Моҳи ноябри соли 2008 байни Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сафорати Япония дар Душанбе табодули ёддоштҳо чиҳати расонидани ёрии техникӣ ба телевизиони «Сафина» ба маблағи 500 ҳазор доллари ШМА ба имзо расид.

Санаи 14-уми январӣ соли 2009 дар бинои Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон маросими ба имзо расидани табодули ёддоштҳо вобаста ба лоиҳаи таҷдиди роҳи автомобилгарди «Дӯстӣ - Панҷи Поён» сурат гирифт.

Моҳи июни соли 2014 Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочидин Аслов чиҳати анҷоми сафари расмӣ озими Япония шуд. Худи ҳамон рӯз дар Токио мулоқоти Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочидин Аслов бо Вазири корҳои хориҷии Япония Фумио Кишида баргузор гардид. Дар қараёни суҳбат қонибҳо ба рушди муносибатҳои Тоҷикистону Япония, ки посухгӯи манфиатҳои мардумони ду кишвар ҳастанд, баҳои баланд доданд. Вазирони корҳои хориҷии кишварҳои дӯст доираи васеи мавзӯҳои муносибатҳои дучониба, аз ҷумла густариши ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ, заминаи шартномавӣ-ҳуқуқӣ, нақлиёт, кишоварзӣ, тандурустӣ, энергетика, маориф ва рушди захираҳои башарӣ ва соҳаҳои фарҳангиву гуманитариро мавриди баррасӣ қарор доданд.

Вазирон инчунин роҷеъ ба масъалаҳои мубрами глобалӣ ва минтақавӣ табодули афкор қарда, чиҳати таҳким ва густариши ҳамкориҳои муштарақ дар доираи Созмони Милалӣ Муттаҳид, Муколамаи Осиёи Марказӣ Япония ва дигар созмонҳои байналмилалӣ бонуфуз рағбати ду кишварро таъкид намуданд.

Дар ин робита, ба масъалаҳои вазъи байналмилалӣ, аз он ҷумла вазъияти Осиёи Шарқӣ ва Марказӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир қарда шуд.

Музокирот дар фазои озод ва ҳусни эътимод, ки хосси муносибатҳои шарикӣ ва ҳусни эҳтироми Тоҷикистону Япония мебошад, баргузор гардид.

Натиҷаи назарраси мулоқот имзои Барномаи ҳамқорӣ байни вазоратҳои қорҳои хориҷии ду кишвар барои солҳои 2014-2016 мебошад. Санади мазкур чиҳати таҳкими минбаъдаи муколамаи сиёсии ду кишвар мусоидат хоҳад қард. Ҳамзамон, табодули Ёддоштҳо вобаста ба лоиҳаҳои “Бо оби нӯшокӣ таъмин намудани аҳолии ноҳияи Панҷи вилояти Хатлон” ва “Қудо намудани идрорпулиҳо барои рушди захираҳои башарӣ” (бахши магистратура) ба тасвиб расонида шуданд.

Моҳи мартӣ соли 2015 вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочидин Аслов Роҳбари Намояндагии Япония оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ (JICA) дар Душанбе Киёши Иширо ба ҳузур пазируфт. Дар қараёни мулоқот масоили васеи ҳамкориҳои дучониба, аз ҷумла дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ, кишоварзӣ, нақлиёт ва коммуникатсия, энергетика, обтаъминкунии аҳоли ва лоиҳаҳои дучониба мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Дар вохӯрӣ ҳамчунин роҷеъ ба ҳамкориҳои судманд дар доираи созмонҳои минтақавию байналмилалӣ дар соҳаҳои об ва беҳдошт ва инчунин омодагӣ ба Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд роҷеъ ба натиҷаҳои татбиқи даҳсолаи

байналмилалии амал «Об барои ҳаёт» 2005-2015 (9-11 июни соли 2015, Душанбе) табодули назар сурат гирифт [7].

Дар фарҷоми мулоқот Протоколи марбут ба татбиқи лоиҳаи “Бо оби ошомиданӣ таъмин намудани аҳолии ноҳияи Панҷи вилояти Хатлон” ба имзо расонида шуд. Моҳи апрели соли 2015 мулоқоти Муовини вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Низомиддин Зоҳидӣ бо Сафири Фавқулода ва Мухтори Япония дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (муқими ш. Бишкек) Такаюки Коикэ баргузор гардид.

Дар рафти мулоқот масъалаҳои рушди муносибатҳои дучониба ва ҳамкориҳои судманд дар соҳаҳои тичоративу иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ, энергетика ва соҳаҳои гуманитариву иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Ҷонибҳо инчунин роҷеъ ба масъалаҳои ҳамкориҳои дучониба дар доираи созмонҳои минтақавию байналмилалӣ, аз ҷумла дар ҷаҳорҷӯби Муколамаи “Осиёи Марказӣ+Япония” мубодилаи афкор намуданд [6].

Санаи 17-уми сентябри соли 2015 вохӯрии собиқ сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Япония Х. Зарифӣ бо Ноиб-президенти Агентии Япония оид ба рушди байналмилалӣ (ЈІСА) хонум Янагисава Кае баргузор гардид. Зимни вохӯрӣ роҷеъ ба вазъияти кунунӣ ва дурнамои ҳамкориҳои дучониба байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии Япония оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ мубодилаи афкор сурат гирифт. Аз ҷумла, густариши муносибатҳои дучониба ва равандҳои муҳими ҳамкорӣ, татбиқи лоиҳаҳо дар соҳаи нақлиёт, тандурустӣ, кишоварзӣ, рушди захираҳои башарӣ ва дигар масъалаҳои мутақобилан судманд мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Сафир ба хонум Кае Янагисава барои кумаку дастгирии пайваста барои Тоҷикистон арзи сипос қарда, изҳори умед намуд, ки доираи ҳамкориҳои ду кишвар дар оянда боз ҳам инкишоф хоҳад ёфт. Ҷонибҳо оид ба татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва нақлиётӣ табодули афкор намуданд. Ҷараёни татбиқи лоиҳаҳо ва оғози лоиҳаҳо, ки дар баррасии ҷониби японӣ мебошанд, миёни ҷонибҳо таъкид гардид. Ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои эҳё намудани Роҳи бузурги Абрешим аз тариқи роҳи мошингард ва роҳи оҳан зикр гардид.

Ҳамин тариқ, муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Япония айни замон густариш ёфта истодаанд. Иқдоми Япония вобаста ба таҳкими Муколамаи сиёсии «Осиёи Марказӣ + Япония», ки якумин ҷаласаи он соли 2004 дар шаҳри Остона баргузор гардидааст, тавассути ҳамкориҳои минтақавӣ аз таваҷҷуҳи хосси ҷониби Япония ба Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ гувоҳӣ медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015, №332 тасдиқ шудааст.
2. Конфронси байналмилалии «Об барои ҳаёт» 2005-2015, 9-11 июн, Душанбе, 2015.
3. Талбақ Назаров, Абдунабӣ Сағторзода. Дипломатияи муосири тоҷик. -Душанбе, 2006.
4. Форуми ҷаҳонӣ бахшида ба оби тоза (17-19 март соли 2003) ш. Киото
5. Ҳамоиши нахустини кишварҳои Осиёву уқёнуси Ором бахшида ба об (2-3 декабри соли 2007) ш. Беппу.
6. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият. Зери назари Ҳамроҳон Зарифӣ. -Душанбе, 2011. - 340 с.
7. Ҳамроҳон Зарифӣ. Дипломатияи Тоҷикистон, дирӯз ва имрӯз. - Душанбе, 2013. - Ҷилди 1. -569 с.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эҳёи миллат. - Душанбе, - 12 ҷилд. (2011, 25 август– 2012, 27 октябр).
9. [Манбаи электронӣ]. <http://khovar.tj/>

МАҚОМИ ЯПОНИЯ ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муносибатҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Япония дар даврони соҳибистиқлоли мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Япония истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро 28 декабри соли 1991 ба расмӣ шинохт ва 2 феввали соли 1992 байни ду кишвар муносибатҳои дипломатӣ ба роҳ монда шуданд. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ ҳамкориҳои дипломатӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ миёни ду кишвар рӯз аз рӯз боло рафта истодаанд. Сафарҳои ҳайатҳои расмӣ дар сатҳи роҳбарони давлатҳо ва ҳукумат аз ҳарду ҷониб хуб ба роҳ монда шудаанд. Муносибатҳои Япония бо Тоҷикистон таърихи қадима доранд. Қорвонҳои ду давлат бо истифода аз роҳҳои хушкии Хитою Корея рафтумад намуда, дар баробари зиёд намудани ҳаҷми муомилоти тичоратии байнидавлатӣ бо фарҳангу хунари якдигар ошно мегардиданд. Тоҷикон тамоми нозуқиҳои парваришу қорқарди пила ва аз он истехсол намудани газворҳои абрешими аз японӣ омухтаанд.

Калидвожаҳо: мавқеъ, муносибат, дипломатия, ҳамкориҳо, истиқлол, иқтисодиёт, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Япония, сиёсати хориҷӣ, тичорат, сармоягузорӣ, грантҳо, кумак.

СТАТУС ЯПОНИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье изучены дипломатические отношения Республики Таджикистан с Японией в период независимости. Япония официально признала независимость Республики Таджикистан 28 декабря 1991 года, и 2 февраля 1992 года между двумя странами налажены дипломатические отношения. За годы независимости с каждым днем идет дипломатическое, экономическое, социальное, культурное сотрудничество между двумя

странами. Поездки официальных делегаций на уровне глав государств и правительства с обеих сторон прошли хорошо. Японские отношения с Таджикистаном имеют древнюю историю. Караваны двух государств, пользуясь сухопутными дорогами Китая и Кореи, наряду с увеличением объема межгосударственного делового оборота, ознакомились с культурой и ремеслом друг друга. Таджики обучают японцев тонкостям производства шелковых тканей.

Ключевые слова: положение, отношение, дипломатия, сотрудничество, независимость, экономика, Республика Таджикистан, Япония, внешняя политика, торговля, инвестиции, гранты, помощь.

JAPAN'S STATUS IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the diplomatic relations of the Republic of Tajikistan with Japan during the period of independence. Japan officially recognized the independence of the Republic of Tajikistan on December 28, 1991, and diplomatic relations were established between the two countries on February 2, 1992. Over the years of independence, diplomatic, economic, social and cultural cooperation between the two countries has been developing every day. The visits of official delegations at the level of heads of State and Government from both sides went well. Japanese relations with Tajikistan have an ancient history. The caravans of the two countries, taking advantage of the overland route of China and Korea, along with the increase in the volume of interstate business turnover, got acquainted with each other's culture and craft. Tajiks are taught the intricacies of growing and processing of carpets and production of Japanese silk fabric.

Keywords: Status, attitude, diplomacy, cooperation, independence, economy, republic of tajikistan, japan, foreign policy, trade, investment, grants, assistance.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хаитов Фирӯз Мирзомуродович* – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. E-mail: firuz_95_haitov@mail.ru. Телефон: 988-31-71-17

Сведения об авторе: *Хаитов Фируз Мирзомуродович* - Институт государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, соискатель кафедры дипломатии и международных отношений. **Адрес:** Республика Таджикистан, город иша ушанбе, ул.Саида Носира, 33. E-mail: firuz_95_haitov@mail.ru. Телефон: 988-31-71-17

Information about the author: *Khaitov Firuz Mirzomurodovich* Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Applicant for the Department of Diplomacy and International Relations. **Address:** RT, Dushanbe, Said Nosir-33 str. E-mail: firuz_95_haitov@mail.ru. Phone: 988-31-71-17

УДК: 32:338.124.4(575.3)

ОМИЛҲОИ БУҲРОНИ ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН (ДАҲАИ АВВАЛИ ИСТИҚЛОЛ)

Шукурзода Абдулҳаким
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Хувият дар нигоҳи аввал ҳаммаъно бо шахсият, аслият ва худ (зот) мебошад. Равоншиносон барои баён доштани маънои аслии ин калима аз назари мафҳумӣ талоши бисёре кардаанд. Бинобар печидагии инсон, дар баёни як таъриф ва қоидаи мушаххас дар ин замина, донишмандон низ ба мушкилӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Аммо, соҳибназарони илмҳои ҷамъиятӣ хувиятро як раванди посухгӯӣ ба ҷӣ қасе будан ва ҷӣ гуна шиносӣ шудан меҳонанд. Ба ибораи дигар, онро ба худшиносӣ дар баробари дигарон ҳулоса мекунанд. Аммо ин маъно, ки бештар дар равоншиносӣ матраҳ мешавад, ба ҷанбаи фардӣ ва шахсии хувият алоқаманд мебошад. Мо дар ин мақола ба хувияти миллӣ пардохтани ҳастем. Бинобар ин, мо ба ҷанбаи иҷтимоӣ ва умумии хувият бештар сару кор дорем. Ҳарчанд ки хувияти миллӣ худ ташкилшуда аз маҷмуи хувиятҳои шахсии афроде ҳаст, ки бо доштани муштарақоти зеҳнӣ ва моддӣ, дар якҷоягӣ миллатеро ташкил мекунанд.

Инсонҳо дар канори хувияти фардии худ дорои хувияти ҷамъӣ (иҷтимоӣ) низ мебошанд, ки онҳоро ба иҷтимоӣ калонтаре ба номи миллат ва ё дар маънои боз ҳам пешрафтаи он – шаҳрванд, пайванд меҳад. Замоне ки инсонҳо ба таври қабилавӣ зиндагӣ мекарданд, хувияти ҷамъии худро дар қолаби қабила меҳиданд ва худро тобеи арзишҳои он меҳонанд. Яъне, аз назари зеҳнӣ ва моддӣ нисбат ба он қабила эҳсоси тааллуқ мекарданд ва меъёрҳои он ҷамъиятро риоя мекарданд. Баъдан, бо ташкили шаҳрдавлатҳо ва императориҳо, мафҳуми хувияти иҷтимоӣ низ дигаргун шуд ва то шакли имрӯзии он омада расид. Хувияти миллӣ дар пайравӣ аз мафҳуми миллат, ки шакли он сиёсӣ ё таърихӣ бошад, фарқ мекунад, аммо бо таваҷҷуҳ ба ин ки имрӯз ҳатто маънои миллат ҳам иваз шудааст ва бештар маънои шаҳрванд мавриди назари сиёсатшиносон аст, хувияти ҷамъӣ, бо шакли сиёсии зиндагии инсон ҳамсозӣ пайдо кардааст.

Баҳси хувияти миллӣ вақте ба таври ҷиддӣ ворида омӯзишҳои илмҳои ҷамъиятшиносӣ гардид, ки буҳронҳои дар кишварҳо ба вучуд омаданд. Барои мисол, вақте

дар Аврупо инқилобҳои илмӣ ва сиёсӣ шакл мегиранд, хувияти пешинаи инсонии аврупоиро дарҳам мешикананд. Бинобар ин, баъди падидаи бухрони хувият, масъалаи миллатсозиро барои касби хувияти нав ба таври ҷиддӣ матраҳ мекунад. Дар он замон дар минтақаҳои мо на масъалаи миллат матраҳ мебошад ва на масъалаи бухрони хувият. Чун ислом, ки дини аксарияти мардум будааст, меъёри хуб ва шоиста буданро на миллат, балки диндорӣ (тақво) донистааст [15]. Бинобар ин, агар амир (роҳбарияти идорӣ ва сиёсии кишвар) турку муғулу манғит ҳам бошад, ҳамин басанда аст, ки “мусулмон” бошад. Ҳамин омил будааст, ки ҳеҷ гуна бухрони хувиятӣ ба масъалаи ҳукуматдорӣ ҳалал ворид накардааст.

Аммо бо омадани русҳо ва ҳамла ба Бухоро, навъе дугонагии хувиятро мебинем. Як гурӯҳе ё аз тарс ё аз рӯйи сидқ, аввал дар давраи шоҳӣ ва баъдан дар замони ҳамлаи артиши сурх тарафдори русҳо мешаванд. Ин раванд бо таблиғоти онҳо суръат мегирад ва дар замони кӯтоҳе шакли идораи ҳукумат, забон, хат ва умуман фарҳанги мардум таҳти таъсири ҷиддии русҳо қарор мегирад. Ҳукумати марказӣ дар замони кӯтоҳе худро бисёр қудратманд мекунад, идеологияшро ҳоким месозад ва ин раванд то пош хӯрдани Шӯравӣ ва касби истиқлолияти кишварҳо давом пайдо мекунад.

Мо дар ин мақола ба бухрони хувияти тоҷикони Тоҷикистон дар даҳсолаи аввали истиқлолият пардохтанӣ ҳастем. Дар ин мақола аз равиши китобхонаӣ, таҳлилий ва мушоҳидавӣ истифода шудааст. Бо баррасӣ кардани баъзе китобу мақолаҳо ва сайтҳои интернетӣ ба ин натиҷа расидем, ки дар ин мавзӯ ҳанӯз мақолаи таҳлилии дар шакле, ки мавриди назар аст, навишта нашудааст. Сабабҳо ва омилҳои ба бухрони хувияти миллӣ дучор шудани мо дар солҳои аввали истиқлолият, ки ҳатто ба низои миллӣ ва ҷанги дохилӣ анҷомид, мавзӯе мебошад, ки омӯхтани он барои пешгирӣ аз ҳар гуна низои миллӣ ва баланд бардоштани шуури сиёсии мардум кумак мекунад. Бинобар ин, тасмим гирифтм ин мавзӯи актуалиро дар шакли як мақолаи илмӣ ба баррасӣ бигирем.

Мафҳуми хувияти миллӣ бо тавачҷуҳ ба таҳаввулоти сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ҳамеша дар маърази тағйир ва дигаргунии мафҳумӣ қарор мегирад [1, с.87], ҳамон тавр, ки баҳси хувияти миллӣ, натиҷаи тағйиру таҳаввулоти ҷиддӣ дар Аврупо буд. Агар вазъияти он вақт бавучудода дар Аврупоро дар назар бигирем, ду масъалаи асосӣ вучуд дошт: а) вазъияти бавучудода, хувияти пешини инсонии аврупоиро дарҳам шикасту фуру рехт; б) ташкили воҳидҳои сиёсии нав ба номи давлатҳои миллӣ, сабаби ташаккули нави мафҳуми хувияти иҷтимоӣ гардид. Хувияти иҷтимоии навташаклшударо метавон оғози хувияти миллӣ дар назар гирифт, ки ба пайравӣ аз миллат – ба маънои нав ва модерни он – тағйири мафҳумӣ ёфта буд. Аз ҳамин ҷо буд, ки масъалаи хувияти миллӣ ба унвони масъалаи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ як нигариши оғохон ба худ гирифт ва вориди адабиёти сиёсӣ ва ҷамъиятшиносӣ шуд. Имрӯзҳо яке аз масъалаи асосӣ дар маҷлисҳои илмӣ – махсусан барои омӯзиши масъалаи давлат-миллатсозӣ дар кишварҳои дар ҳоли рушд, маҳз ҳамин мавзӯи хувияти миллӣ ва бухрони хувият аст.

Хувият раванди посухгӯии оғохонаи ҳар фард ба пурсишҳои аз худ аст. Аз гузаштаи худаш бояд донанд, ки чӣ касе буда ва ҳоло кӣ ҳаст? Ба кадом миллат ва наҷод тааллуқ дорад? Чӣ фарҳанг ва тамаддун доштааст ва чӣ нақше дар тамаддун ва рушди ҷомеаи башарӣ доштааст? Имрӯз соҳиби чӣ ҷойгоҳи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар низоми ҷаҳонӣ аст? Хулоса ва натиҷаи донишҷӯи ҷавоби ин саволҳо, ки илҳомии хувияти таърихӣ ба шахс гуфта мешавад, то чӣ андоза дар ба амал расонидани мақсадҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ, коромад буданаш мавриди назар аст.

Ба ҳамин хотир, хувияти миллӣ вақте аҳамияти худро нишон дод, ки эҳсосоти пинҳон дар ҷомеаҳои миллиро бар асоси қасду оғоҳӣ, пояе барои ҳаракати иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ қарор дод. Омилҳо ва абзорҳои ин оғоҳӣ ва ё шуури миллӣ, тавассути тамаддуни нав – модернизатсия фароҳам оварда шуд. Бинобар ин, оғоҳӣ ба унсури зехнии хувияти миллӣ, яъне эҳсоси миллӣ, ки онро ҳамчунин рӯҳи иҷтимоӣ ва ё вичдони иҷтимоӣ меғӯянд, ба ташаккули хувиятҳо ёрӣ расонд.

Хувияти миллӣ, маъносозӣ бар асоси маҷмӯаи ба ҳам пайваستا аз хусусиятҳои фарҳангӣ, таърихӣ, ҷуғрофӣ ва сиёсӣ аст, ки одамон дар доираи узвият дар як ҷомеаи сиёсӣ, дар баробари он эҳсоси ҳамбастагӣ, вафодорӣ ва масъулият мекунад. Хувияти миллӣ ду навъ иртибот ба вучуд меоварад. Яке робита байни давлат ва миллат, дувум, робита миёни миллатҳо. Дар навъи аввал, ташкили давлати миллиро метавон дар назар гирифт, ки бо баён кардани робитаи давлат ва миллат идеологияи ҳоким бар низоми сиёсиро барои сохт ва ҳамбастагии ҷомеа муайян мекунад. Дар намуди дувум, хувияти миллӣ ба унсури оғоҳии миллӣ ва дигар унсурҳои, ки барои барангехтани эҳсоси хувияти муштарақ дар як миллат дар баробари бегонагон мебошад, ишора мекунад. Бинобар ин, давлатҳо бо истифода аз нишонаҳои хувияти миллӣ, монанди фарҳанг, мероси муштараки

таърихӣ, парчам, дин, забон ва ғ. барои мустаҳкам кардани ҳамбастагии ҷомеаҳои худ, махсусан дар баробари бегонагон, талош мекунанд.

Маҳалгарой. Яке аз масъалаҳои асосӣ дар давраи ҷанги дохилӣ, сафкашиҳо бар асоси маҳал дар назар гирифта мешавад. Нишонаи вафодориҳои сиёсӣ бар асоси решаҳои ҷуғрофӣ масъалаи муҳим қаламдод мешудааст, ки то ҳоло дар ин замина таҳқиқоти илмие сурат нагирифтааст. Ба назари муаллифи мақола, маҳалгарой, натиҷаи он чизе нест, ки иддае мегӯянд, мо ҳанӯз миллат нашудаем ва зиндагии қабилавӣ сабаби маҳалгароии мо мешавад. Махсусан ин тарзи фикрро дар масъалаи тақсимбандии маҳалгароёна дар солҳои ҷангӣ таҳлил кардан бисёр душвор аст. Чунки дар он шароит омилҳои бисёри таъсиррасон вучуд доштанд. Ба назар мерасад, ки тақсимои идории он замон бар асоси вафодориҳои маҳаллӣ, аз як тараф мероси шӯравӣ бошад, аз тарафи дигар, метавонист як амри сохта бошад.

Тоҷикон дар замони вуруди русҳо ба Бухоро аввалин касоне буданд, ки ҳаракатҳои зиддирусиро оғоз карданд ва мубориза бурданд. Он вақт худ як бори дигар ба бухрони хувият дучор шуда буданд. Чун, вақте арзишҳои нав вориди ҳар ҷомеае мешаванд, ин арзишҳо бо арзишҳои суннатӣ ва классикӣ дар зиддият бо якдигар қарор мегиранд. Аз як тараф, арзишҳои суннатӣ заиф мешаванд ва аз тарафи дигар, арзишҳои нав ҳанӯз ҷойи худро ба пуррагӣ мустаҳкам накардаанд [2,с.292]. Ҳамон тавре ки дар шароити ҷаҳонишавӣ, бисёре аз арзишҳо ва меъёрҳои суннати ҷомеаҳо таҳти таъсири ҷиддии модернизатсия қарор гирифтаанд ва ҳатто таҳдид ҳам мешаванд.

Аммо бо мурури замон, кадрҳо ва мутахассисони маҳаллӣ, ки акнун қудрати сиёсӣ ва идораи ҳукумати коммунистӣ дар дасташон буд, кам-кам ба равиши суннатӣ, классикии идораи ҳукумат пардохтанд. Яъне, васеъ кардани оилаҳову хешу таборон, ташкили шабакаҳои арбобу раиятӣ, тарафдорӣ бар асоси решаи ҷуғрофӣи муштарак ва ғ. Ба ибораи дигар, нухбаҳои нав дар даруни сохтори шӯравӣ, дубора ба “хешутаборбозӣ” баргаштанд [3,с.252-53]. Аз он ҷо ки дар замони шӯравӣ, аксарияти роҳбарони дараҷаи аввал аз минтақаи шимол буданд, русисозӣ, шахрисозӣ ва саноатикунонӣ бештар дар ин минтақа сурат гирифт. Ҳарчанд Хучанд худ дорои маданият ва шахрнишинии таърихӣ буд. Дар баробари ин, минтақаи ҷануб мисли ин ки аз назари шӯравӣ дур монда бошад, чандон рушд накарда буд.

Аз ҷаҳати ҳафтад ба баъд Ҳукумати Шӯравӣ тасмим мегирад, ки минтақаи ҷануби Тоҷикистон низ рушд кунад ва қудрати худро дар ин минтақаҳо бештар амалӣ мекунанд. Албатта, далели ин гуна тасмим гирифтани ҳануз маълум нест [3,с.259], аммо шояд ин масъала буда бошад, ки мардуми ҷануб ва марказ чандон таҳти таъсири русисозӣ қарор нагирифта буданд ва ҳанӯз бештари суннатҳои худро нигоҳ дошта буданд.

Замоне Шӯравӣ ба Афғонистон ҳамла кард, ташвиш дошт, ки мардуми Бадахшони Тоҷикистон бо он тарафи марз (ки ҳаммазҳаб ҳам буданд) ҳамкорӣ накунанд. Аз ин хотир роҳи ворид шудани мардумони минтақаҳои дигар, аз ҷумла бадахшонихоро дар Кумитаи давлатии амният ҳамвор кард. Аз тарафи дигар, мақомоти қудратии кишвар бештар ба намояндагони ҷануб воғузур карда шуд. Ин масъала низ шояд ба ҷанги Афғонистон иртибот мегирифт.

Омӯзиш дар замони шӯравӣ ройгон ва ҳамагонӣ буд. Бинобар ин, аксари мутахассисони соҳаҳои мухталиф дар ин давра аз ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубӣ батадрич вориди ҳукумат мешуданд. Дар солҳои аввали истиқлолият, аксари ҷавонони таҳсилкардаи ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубӣ, аз вазъияте, ки аз назари кадрӣ ва идораи ҳукумат вучуд дошт, норозӣ буданд. Аммо бо интиқоли қудрат вазъияти баръакс тақрор шуд ва ин масъала давом пайдо кард. Бинобар ин маҳалгарой ҳам дар интиқоли кадрҳо ва ҳам дар иртибототи иҷтимоӣ яке аз омилҳои асосии бухрони хувият дар сатҳи сиёсӣ ва бухрони хувияти миллӣ дар сатҳи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ буд.

Мардуми тоҷик новобаста аз он ки аксарияти мутлақи аҳолии кишварро ташкил мекунанд ва шабоҳатҳои ҳадди аксарӣ (максималӣ) доранд, мардуми шахру ноҳия ва деҳа ё хешу табори худро барои иртиботи самимонатар чувҷӯ мекунанд. Вазъияти бадтар дар он замон ин буд, ки ҳатто бо лақаб мондан ва таҳқир кардани мардуми минтақаи дигар ба душмантарошӣ мепардохтанд. Монанди масъалаи муттаҳам кардани муллоҳои навгаро ба “ваҳобгарӣ” ва ё мардуми минтақаеро бо лақаб монданҳои махсус душман нишон додан. Ин масъалаи иҷтимоӣ дар ҳама кишварҳо, камтар ё бештар вучуд дорад, аммо дар кишвари мо чун шоистасолорӣ ва таҳаммулпазирӣ камтар дида мешавад ва кишвари хурд ҳастем, осебпазирӣ бештар ба дунбол дошт, ки ҳанӯз дар баъзе масъалаҳо идома дорад.

Дин. Ҷомеаи Тоҷикистон бо ҳамаи назорати ҷиддии Ҳукумати Шӯравӣ, то андозае диндор ва суннатӣ боқӣ монд. Махсусан дар ноҳияҳои кӯҳистонӣ, аксари рӯҳониён ба таври пинҳонӣ ба тадрису ташвиқи омӯзаҳои динӣ машғул будаанд. Маъмулан, афроди

диндор дар кишвар бештар фарзанд доштанд ва дар доираи хешу табори худ (боз ҳам одамони диндор) издивоҷ мекарданд. Омили ислом (мусулмон будан) ҳатто дар аксари коммунистҳо низ мушоҳида карда мешуд. Бинобар ин, ҳатто дар он замон низ наметавон исломро аз хувияти як фарди тоҷик ҷудо кард.

Дар ҷанд даҳаи охири ҳукуматронӣ, Шӯравӣ тасмим гирифт, ки ба баъзе маконҳои ибодат расмият бахшад ва рӯҳониёни муайяно (махсусан аз хонаводаҳои соҳибнуфуз) ба Шарқи Наздик равон кунад, то ҳам бо рӯҳониёни кишварҳои арабӣ иртибот барқарор шавад ва ҳам динро тавассути ин кадрҳои омода кардааш таҳти назорат бигорад. Ба ҳамин хотир буд, ки интиҳоб ва назорати ин афрод таҳти идораи Амният (КГБ) буд. Бинобар ин, дар ин шароит ду навъ рӯҳоният вучуд дошт: а) рӯҳонияти расмӣ, ки тавассути КГБ идора мешуд; б) рӯҳонияти ғайрирасмӣ, ки миёни мардум аксаран ба таври пинҳонӣ ривож дошт.

Исломи сиёсӣ. Пас аз иртиботи Шӯравӣ бо кишварҳои Шарқи Наздик ва ҷанги Афғонистон, раванди сиёсӣ шудани ислом миёни мусалмонони кишварҳои Шӯравӣ ба тадриҷ оғоз шуд. Мусалмонони Қафқоз ва Осиеи Марказӣ (махсусан дар Тоҷикистон) баъди пошхӯрии Шӯравӣ ва истиклоли ғайриинтизор ба по хестанд ва ҳар кадом бо роҳе барои амалӣ намудани барномаҳои динии худ ба фаъолият пардохтанд. Дар ин миён, кишварҳои исломие низ буданд, ки бо онҳо ҳамкорӣ мекарданд ва ҳатто дар канори ҳукуматҳо ба ин гурӯҳҳо низ ошқору пинҳон кумак мекарданд. Аммо рушди исломи сиёсӣ дар Тоҷикистон ба назар мерасад, ки ҷанд омил дошт: а) расмият додани як гурӯҳе аз рӯҳониён; б) нури рӯҳонияти ғайрирасмӣ, ки дар даврони Шӯравӣ низ вучуд дошт ва ба тақвияти диндорӣ иддае кумак мекард ва намегузошт, ки таҳти таъсири ҳукумати коммунистӣ ва русисозӣ, мардум бедин шаванд; в) заиф будани хувияти миллии мардуми тоҷик буд, ки нисф русгарову коммунист ва нисфи дигар исломӣ (ба навъе дур аз хувияти миллии) буданд.

Дар соли 1991 ҲНИТ, ки аз соли 2015 фаъолияти он мамнуъ мебошад ба яке аз бозигарони аслии дар сахнаи сиёсат табдил шуд. Роҳбари он, Абдулло Нурӣ, ки соли 1987 ба ҳабс гирифта шуда буд [16], боз ба фаъолият шурӯъ кард ва то солҳои 2005 нисбатан қудрат ва нуфуз дошт. Ҳарчанд ин ҳизб бисёр боэҳтиёт рафтор кард ва бо фарҳангу тамаддуни миллии ва шароити муосир худро зид нишон наод, аммо ҷандон муваффақ нашуд. Илова бар ин, баъзе аз рӯҳониёни расмӣ ва суннатӣ, ба таври ошқор ё зимнӣ ин гуна ҳаракати исломии сиёсиро таъйид намекарданд. Ҳарчанд миёни исломӣҳо (наҳзат), миллигароён (Растохез), демократҳо ва бадахшониҳо эътилофи ғайриҷамъадошт сурат гирифт, аммо он ҳам ҷандон дароз нақашид.

Барои таърифи хувият асосан се дидгоҳ -миллӣ, динӣ ва то ҳудуде ғарбӣ [4,с.78] вучуд дошт, ки ҳанӯз ин мушкил ҳал нашудааст. Ноогоҳии олимони динӣ аз масъалаҳои миллии ва сиёсӣ-иҷтимоӣ, ифроти донишмандони соҳаҳои мухталифи таъриху фарҳанг дар беаҳамият нишон додани нақши ислом дар ҷомеа, набуди таҳаммулпазирӣ ва дигар масъалаҳо дар он замон, аз омилҳои бухрони хувияти миллии буданд. Олимони диние, ки омилҳои миллиро ба назар намегирифтанд ва ҳатто инкор мекарданд, риояти онҳоро бо ислом дар тазод муаррифӣ мекарданд, ба таври ғайритабиӣ фардро дучори дугонагии хувиятӣ мекарданд. Аз тарафи дигар, олимоне қарор доштанд, ки унсури ислом ё мусулмон будани як фарди тоҷикро на фақат беҳуда, балки онро зарарнок ҳам медонистанд. Ҳатто дар ин замина ифрот ҳам шудааст, то он ҷое ки таҳқиқҳои фаровон ҳам кардаанд [5,с.12,4]. Яъне, ифротгароии динӣ ва дунявӣ ҳарду дар якҷоягӣ сабаби ба бухрони хувияти миллии расондани мардуми тоҷик мешаванд. Хулоса, аз ҳарду тараф ифрот мекунем, гоҳе зардуштӣ шудани мешавем ва унсури исломиро дар таркиби хувияти як фарди тоҷик инкор мекунем ва баъзан мусулмони якраве мешавем, ки ҳамин корро бо зардуштият ва миллият мекунем [6,с.54-56]. Ҳол он ки ҳамаи инҳо дар якҷоягӣ хувияти миллии як фарди тоҷикро ташкил мекунанд.

Омилҳои маҳалгароӣ, исломи сиёсӣ ва исломи суннатӣ, исломият ва тоҷикият, ноогоҳӣ (фаҳмиши нодуруст аз дин ва набуди фарҳанги рушдёртаи сиёсӣ), набудани андешаи ягонаи миллии ва ғ. дар маҷмӯъ сабаби расидан ба бухрони хувият шудаанд. Ин омилҳоро дар марҳилаи аввал, ҳамчун омилҳои дарунӣ ва табиӣ гуфтан мумкин аст. Аммо бо баён доштани омилҳои дигар (омилҳои сохта ва даҳлати берунӣ) дар идомаи баҳс, тақрибан мешавад гуфт, ки хеле аз сабабҳои расидан ба бухрони хувияти миллии дар даҳаи аввали истиклол, ҷанбаи тасаннӯӣ ва ғайритабиӣ доранд. Дар кишвари мо, мардум дорои бештарин муштарақоти фарҳангӣ, таърихӣ, забонӣ, динию мазҳабӣ ва ғ. ҳастанд, ки ҳамагӣ омилҳои ҳамбастагии иҷтимоӣ ва миллии мебошанд. Аз ҳамин ҷо фаҳмидан мумкин аст, ки ихтилофпароканиҳо ва душмантараошиҳо, ки буд, сохта будаанд.

Нуфузи кишварҳои қудратманди ҷаҳонӣ ва минтақавӣ дар солҳои аввали истиқлол на фақат дар Тоҷикистон, балки дар ҳамаи кишварҳои пасошӯравӣ ба таври ҷиддӣ матраҳ шуд. Аксари кишварҳои ғарбӣ ба хотири касби нуфузи худ дар кишварҳои нав аз рақибашон – шуравӣ ҷудошуда, талош карданд, ки онҳоро бо модели сиёсии демократӣ ва иқтисоди либералӣ “ошно” созанд. Бо ин мақсад зуд ба кишварҳои Аврупои Шарқӣ, Қафқоз ва Осиёи Марказӣ ворид шуданд. Чунки ғарбиҳо аз нуфузи дубораи Русия ва шакл гирифтани қудрати нави он ташвиш доштанд [7].

Баъзе кишварҳои исломӣ низ ба гурӯҳҳои исломӣ кумак карда, аз ин роҳ барои нуфузи сиёсӣ ва иқтисодии худ кор мекарданд. Ҳарчанд дар солҳои аввали пошхӯрӣ назари Русия бештар ба Ғарб ва созмонҳои байналмилалӣ бошад ҳам, кишварҳои пасошӯравӣ барои Русия, собиқ сарзамин ва минтақаи нуфуз ва минтақаи ҳимоятӣ ба ҳисоб мерафтанд. Бинобар ин, ҳузур ва даҳолати худро амри табиӣ ва зарурӣ медонист. Ҳатто талош кард, ки интиқоли қудрат ва ҷангу сулҳи тоҷикон он гуна пеш равад, ки ба назару манфиати Маскав созгор бошад. Кишварҳои исломие, монанди Покистон, бештар аз пайи ёфтани бозори муносиб буданд ва ҳамчунин ҳамсоғии Тоҷикистон бо Афғонистон аҳамият дошт. Эрон ҳузури ғайбӣ худ дар ҳама бахшҳо пуррагтар кард. Бо кумакҳои молӣ ва ҳатто ғоявӣ аз ҷониби муҳолифини ҳукумат тарафдорӣ кард. Ҳарчанд бо ҳукумат низ робитаи хуб дошт.

Набудани идеяи ягонаи миллӣ. Дар вазъияти пасошӯравӣ, баъзе кишварҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, тавоноии дар атрофи як андешаи ягона барои ташкили ҳукуматро аз худ нишон надовданд. Хостаҳои мардум бо ҷандин навъ фикру андешаи ноҳамгин ва мутаориз бештар мешуд. Ҳар кадом аз ҷандин гурӯҳҳо, аз ҳукумат хостаҳои гуногун доштанд. Раҳмон Набиев ва Қаҳор Маҳкамов илова бар даҳолати неруҳои соҳибнуфуз, ба ҳамин сабаб натавонистанд давом биёранд. Чун хостаҳои мардум на ақлонӣ [8,с.350] буданд ва на дар доираи имконоти нухбағони сиёсии ҳоким. Агар ҳукумати марказӣ ва муқтадире шакл нагирад, ҳуди ҳамин шароит сабаб мешавад, ки охири кор ба ҳушунат ва низоъ хатм шавад. Аз он ҷо ки аз замони пеш то ҳоло дар ин минтақа ҳамеша императорию султонӣ ва амирӣ буд ва бо “зӯр” ҳукумат кардаанд, фарҳанги сиёсӣ ҳанӯз қудрати физикиро мепазирад ва қудрат моҳияти назму интизом надорад [9,с.85]. Хулоса, омода набудани ҷомеа барои пайдоиши як фаҳанги миллӣ-маданият, ки сабаби пешгирии низоъ ва ташаккули дарҳамомехтагии худҷӯши фарҳангӣ [10,с.14] шавад, сабаби дигари бӯхрони ҳувияти миллӣ мебошад.

Ин навъ фарҳанг махсуси ҷомеаҳои механикӣ аст, на органикӣ. Дар ҷомеаҳои механикӣ, заминаҳои тавофуқҳои маданӣ ҳанӯз шакл нагирифтаанд ва омилҳои муҳитӣ ба иқдомоти сиёсӣ таъсир мерасонанд. Рафторҳои ҳаяҷонӣ (ҳиссиётӣ) ва ғайриоқилона (irrational), роҳи мусолимадомез ва ақлонии музокира ва гуфтушунидро мебарданд. Бинобар ин, фарҳанги “зӯр” дар ин низомҳо бисёр роиҷ мебошад. Аз хислатҳои ин тафаккур он аст, ки он чи сабаби ихтилоф шудааст, ба василаи гурӯҳҳои рақиб ба арзиш, ҳинҷор ва норматив табдил мешавад. Ҳар гурӯҳ, хостаҳо ва ҳадафҳои худро ҳақ ва аз рақибашро ботил ва нодуруст қаламдод мекунад. Ба ҳамин хотир, худро аз назари ахлоқӣ ва тааллуқ доштани ба гурӯҳи муайян, вазифадор медонад, ки гурӯҳи дигарро инкор кунад ва ҳатто аз байн барад. Дар натиҷа, андеша, ақлоният (ратсионализм) ва такассургароӣ (плюрализм), ки барои тавофуқи муштараки миллӣ, маданӣ ва ташкили ҳувияти миллӣ лозим аст, нокоронад мешаванд. Дар муқобил ҷомеаҳои дорои ҳамбастагиҳои органикӣ қарор доранд, ки инсонҳо муҳитро барои баҳраварии табиӣ ва саноатӣ истифода мекунанд, на барои иҷорагирӣ ва ҳаққушии инсонҳои гуногунандеш [11,с.11-12].

Баланд будани ҳисси ҳувияти миллӣ, ки дарбаргирандаи ҳамаи унсурҳои фарҳанги миллии муштараки як ҷомеа аст, метавонад миёни меъёрҳои фарҳангии муҳити иҷтимоӣ ва амалҳои сиёсии давлатҳо, иртибот барқарор кунад. Яъне, нигариши мардум ба ҳувият, омилест, ки мавқеъгирии сиёсии мардум ва назари онҳоро дар мавриди муҳити сиёсии худ таъйин мекунад [12,с.120]. Чи хеле ки мебинем, дар мо на ҷомеаи органикӣ буда ва на сатҳи баланди ҳувияти миллӣ, ки нофаҳмиҳо ба низоъ ва бӯхрон дучор шудаанд. Чун дар раванди ҷомеапазирӣ нақсу камбудӣ вучуд доштааст ва муҳити атроф натавонистааст шароитро барои пешгирии амалҳои нодуруст фароҳам созад, то ки фард тавонад бо муҳити худ пайванд ва таомул барқарор кунад [13,с.281]. Бинобар ин, вазъият сабаби аз байн рафтани идораи инсон бар худ ва муҳити атроф мешавад, ки тавоноии таомул ва гуфтушуниди инсонро бо ҷомеа аз ӯ мегирад. Ин масъала монеи раванди тадриҷии ҷомеапазирӣ мешавад, ки барои пешгирии иҷтимоӣ аз ҷурму ҷиноят нақши асосӣ дорад [14,с.162].

Дар охир чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки омилҳои маҳалгароӣ, исломи сиёсӣ ва исломи суннатӣ, набудани идеяи ягонаи миллӣ, ноогоҳӣ (фаҳмиши нодуруст аз дин ва набудани фарҳанги рушдфтои сиёсӣ) ва ғ., дар маҷмӯъ, сабаби расидан ба бухрони хувият шуда буданд. Ин омилҳоро дар марҳилаи аввал, ҳамчун омилҳои дарунӣ ва табиӣ гуфтан мумкин аст. Аммо бо баён доштани омилҳои дигар (маснуӣ ва даҳолати берунӣ), ки ба таври ҳулоса ишора карда шуд, тақрибан мешавад гуфт, ки хеле аз сабабҳои расидан ба бухрони хувияти миллӣ дар даҳаи аввали истиқлол, ҷанбаи тасаннӯӣ ва ғайритабиӣ низ доштааст.

АДАБИЁТ

1. Шукурзода А. Х. Хувият ҳамчун мафҳуми тағйирпазир // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. -2018. - №4. -318 с.
2. Хусайн Баширия. Рушди сиёсӣ ва бухрони хувияти миллӣ // Фаслномаи мутолиоти миллӣ. -№ 5. -Техрон, 2000. -305 с.
3. Оливиер Рой. Бухрони хувияти миллӣ дар Тоҷикистон. Тарҷумаи Марзия Соқӣён //Фаслномаи мутолиоти Осиёи Марказӣ ва Қарғоз. - №13. –Техрон, 1375. -278 с.
4. Ғиёсов М. Масъалаҳои ташаккули идеяи миллӣ дар Тоҷикистон / М. Ғиёсов //Конференсияи илмӣ-амалӣ 18-19 апрел. -Душанбе, 2006. -321 с.
5. Бобоев, Куброн. Китобе будааст пур аз тазод, талқинкунандаи бисёр амалҳои нораво, чун “Майн камф”-и Гитлер, ихтилофноку шовинистӣ //Адабиёт ва санъат, 26.09.2003 ва 3. Абдулло, Муҳаммад чеҳраи аз Чингиз маънавиятсизтар, Ҷумҳурият, 21.07.2005 ва дигар мақолаҳо дар ҳафтаномаи “Тоҷикистон” ва ғ.
6. Ҳаким А. Набудани дарку таърифи ягонаи хувияти миллӣ ҳамчун монеи ташаккули ғояи ягонаи миллӣ. Масъалаҳои ташаккули идеяи миллӣ дар Тоҷикистон. –Душанбе, 2006. – 321 с.
7. Tandfonline.com/doi/full/10.1080 (санаи мурочиат 25.11.2019)
8. Маҳмуд Сарезулқалам. Ақлоният ва ояндаи рушди Эрон, Техрон 1381, 420 с.
9. Хусайн Сайфзода. Бухрони хувияти миллӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Қарғоз // Фаслномаи мутолиоти Осиёи Марказӣ ва Қарғоз. Соли дувум, -№4. – 1994. - 280 с.
10. Kedzie, SAM, No.3, (1993) p. 14.
11. Emile Durkheim, narrated by Raymond Aron, Main currents in sociological thoughts, New York 1965, 434 pp.
12. Guibernau Berdun and Maria Montserrat, Мактабҳои натионализм, натионализм ва давлат-миллат дар асри бист. Тарҷумаи Амир Масъуд Иҷтиҳодӣ, Техрон, Вазорати хорича, 1378. -С.264.
13. Начафӣ Абрандободӣ. Донишномаи ҷиноятшиносӣ ва пешгирӣ аз он, нашриёти Мизон, Техрон, 2012, 817 с.
14. Шотирipur ва Начафӣ. Таъсири бухрони хувият дар пешгирӣ аз ҷиноят // Пажӯҳишномаи ҳуқуқи ҷиноятӣ. Соли ҳафтум. -№ 2, Техрон, 2014. - 215 с.
15. [Манбаи электронӣ]. <https://quran.com/49/13>
16. [Манбаи электронӣ]. <https://nahzat.org/sajid-abdullo-i-nur/>

ОМИЛҲОИ БУХРОНИ ХУВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН (ДАҲАИ АВВАЛИ ИСТИҚЛОЛ)

Инсонҳо дар қанори хувияти фардии худ, дорои хувияти ҷамъӣ (иҷтимоӣ) низ мебошанд, ки онҳоро ба иҷтимоӣ қалонтаре ба номи миллат ва ё дар маънои боз ҳам пешрафтаи он –шаҳраванд, пайванд медиҳад. Мафҳуми хувияти миллӣ бо таваҷҷуҳ ба таҳаввулоти сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ҳамеша дар маърази тағйир ва дигаргунӣ мафҳумӣ қарор гирифтааст. Баланд будани ҳисси хувияти миллӣ, ки дарбаргирандаи ҳамаи унсурҳои фарҳанги миллии муштараки як ҷомеа аст, метавонад миёни нормативҳои фарҳангии муҳити иҷтимоӣ ва амалҳои сиёсии давлатҳои иртибот барқарор кунад. Ба қавле, нигариши мардум ба хувият, омилест, ки мавқеъгирии сиёсии мардум ва назари онҳоро дар мавриди муҳити сиёсии худ таъйин мекунад. Мо дар ин мақола ба бухрони хувияти тоҷикони Тоҷикистон дар даҳсолаи аввали истиқлолият пардохтем. Сабабҳо ва омилҳои ба бухрони хувияти миллӣ дучор шудани мо дар солҳои аввали истиқлолият, ки ҳатто ба низои миллӣ ва ҷанги дохилӣ анҷомид, мавзӯе мебошад, ки барои пешгирӣ аз ҳар гуна низои миллӣ ва баланд бардоштани шури сиёсии мардум қумак мекунад. Мақола ишора мекунад, ки омилҳои маҳалгароӣ, исломи сиёсӣ ва исломи суннатӣ, набудани идеяи ягонаи миллӣ, ноогоҳӣ (фаҳмиши нодуруст аз дин ва набудани фарҳанги рушдфтои сиёсӣ) ва ғ., дар маҷмӯъ сабаби расидан ба бухрони хувият шуда буданд.

Калидвожаҳо: хувияти иҷтимоӣ, хувияти миллӣ, бухрони хувияти миллӣ, миллатгароӣ ва исломгароӣ.

ФАКТОРЫ КРИЗИСА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ (ПЕРВОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ)

Люди, находящиеся на грани своей индивидуальной идентичности, также имеют социальную идентичность, которая связывает их с более широкой социальной идентичностью, которая называется нацией или гражданином. Концепция национальной идентичности всегда была в сознании концептуальных изменений в связи с политическими и социальными изменениями. Повышенное чувство национальной идентичности может быть связующим звеном между культурными нормами социальной среды и политическими действиями государств. Другими словами, забота людей о своей идентичности является фактором, который определяет политическую позицию людей и их взгляды на политическую среду. В этой статье мы намерены изучить кризис национальной идентичности таджиков в первое десятилетие независимости Таджикистана. Размышление о причинах и факторах кризиса национальной идентичности является темой, которая поможет предотвратить любые национальные конфликты и повысить политическое сознание людей. Поэтому мы решили обсудить эту актуальную проблему в форме научной статьи. В конце концов, мы пришли к выводу, что такие факторы, как локальность, политический ислам и традиционный ислам, создающие конфронтацию между исламом и таджиками, искаженное понимание религии и отсутствие развитой политической культуры и т.д. являются причиной кризиса национальной идентичности.

Ключевые слова: социальная идентичность, национальная идентичность, кризис национальной идентичности, локализм и исламизм.

**FACTORS OF THE NATIONAL IDENTITY CRISIS IN TAJIKISTAN
(the first decade of independence)**

Humans on the edge of their individual identity, also have a social identity which links them to a larger social identity that called a nation or citizen. The concept of national identity has always been in the minds of conceptual changes due to political and social changes. The heightened sense of national identity can be a link between cultural norms of the social environment and the political actions of states. In other words, people's concern for identity is a factor that determines people's political position and their view of their political environment. In this article we intend to go through the crisis of Tajiks' national identity in the first decade of independence of Tajikistan. Reflecting on the causes and factors facing the crisis of national identity is a topic that will help to prevent any national conflicts and increase the political consciousness of the people. We therefore decided to discuss this topical issue in the form of a scientific article. In the end, we concluded that factors such as localism, political Islam and traditional Islam, creating a confrontation between Islam and Tajik (nationhood), a distorted understanding of religion and a lack of a developed political culture, etc. they are the cause of national identity crisis. It is therefore suggested that we have to go for a meritocracy system instead of localism and loyalty. Instead of using physical power, we can use the power of a well-liked national ideology. We must not separate the elements of religion and nation in the sense of identity and we have to assume that both elements are important and not contradictory. In addition, also the political culture of the people and their awareness should be raised.

Keywords: Social Identity, National Identity, Crisis of National Identity, Localism and Islamism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шукурзода Абдулҳакими Ҳ.* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 887-77-75-12. E-mail: h.shakuri@mail.ru

Сведения об авторе: *Шукурзода Абдулҳакими Ҳ.* – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 887-77-75-12. E-mail: h.shakuri@mail.ru

Information about the author: *Shukurzoda Abdulhakimi H.* – Tajik National University, doctoral student PhD of the Department of International Relations, Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: (+992) 887-77-75-12. E-mail: h.shakuri@mail.ru

ИҚТИСОД - ЭКОНОМИКА

<i>Хушвахтзода К.Х., Гаибназаров Ш.У.</i> Сабабҳои воридшавии қувваи корӣ ба бозори ғайрирасмии меҳнат.....	5
<i>Қодирзода Д.Б., Собирзода Н.М., Ашууров И.С.</i> Стратегияи инкишофи баҳши кишоварзӣ дар асоси шарикии давлат ва баҳши хусусӣ.....	9
<i>Солехзода А.А., Наимов М.Ю.</i> Усулҳо ва арзёбии фазои бозори сармоягузорӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон.....	14
<i>Аҳмадов Ф.М., Одинаев М.А.</i> Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳоли.....	20
<i>Давлатова Р.Қ.</i> Маҳсулоти саноатӣ ва хусусиятҳои идоракунии рақобатпазирии он....	25
<i>Ғаюров Ф.Х., Одинаев С.П.</i> Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ-амалии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодӣ мамлакат.....	30
<i>Юсунов С.А., Камолов Д.Д.</i> Асосҳои назариявии танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ.....	35
<i>Ҳусайнов М.Н., Одинаев С., Ҳусайнов Н.Т.</i> Вазъи муносири корхонаҳои коркарди меваю ангур ва сабзавот дар ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	39
<i>Хушвахтзода К.Х., Асрорзода У.С.</i> Аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ рушди ҳамкорихои тижоратӣ иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷумҳурии Халқии Хитой..	44
<i>Забирзода Олимҷон Бобоназар.</i> Масоили мубрами робитаҳои иқтисодӣ ва тижоратии миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар даврони навин.....	52
<i>Бобоев С.Т.</i> Асосҳои институтсионалии ташаккули низоми идоракунии корпоративӣ...	59
<i>Маҳмадов О.С., Маҳмадов Т.С.</i> Амонатҳои бонкӣ ва ҷойгиркунии дурустии онҳо дар бонкҳо.....	65
<i>Азизов Б.М., Абдулҳақов Б.Қ.</i> Усулҳои самарнок истифодабарии замин дар минтақаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	68
<i>Каримова Н.С., Саидова Н.И., Саидова Ш.И.</i> Бозори маҳаллии молҳои истеъмолӣ ва хизматрасонӣ.....	71
<i>Икромов Ф.Н., Сабурзода Ф.М.</i> Танзими давлатии фаъолияти сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	76
<i>Тешаев М.С.</i> Ҳолати кунунӣ ва дурнамои истифодаи заминҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ минтақа.....	81
<i>Одинаев Ш.Т., Давлаталии Шариф.</i> Ҷанбаҳои назариявии муайян кардани самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ.....	88
<i>Муҳабатов У.А.</i> Асосҳои назариявии пайдоиши сармоягузорӣ дар марҳилаҳои гуногуни рушди иқтисодӣ.....	92
<i>Эгамов С.Х.</i> Рушди бозори маҳсулоти органикии хӯроквории кишоварзӣи ҚТ.....	98
<i>Ғаниев Т.Б., Исқандаров Ҳ.Ҳ., Эсанов М.Д.</i> Ҳавасмандгардонии кормандон ва таъсири он ба системаҳои идоракунандаи захираҳои меҳнатӣ.....	105
<i>Қаюмов С.Ш., Вазиров С.З.</i> Самаранокии ҳавасмандгардонии сармоягузори андозӣ.....	111

<i>Мирзоев К.С.</i> Таҳлили ваъзи муосири соҳибқорӣи хурду миёна дар баҳши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	115
<i>Достиев Э.А.</i> Омилҳои асосии таъсиррасон ба рушди соҳаи боғдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	121
<i>Кодирзода Д.Б., Кодирова М.Д.</i> Анализ тенденций развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере здравоохранения по регионам Республики Таджикистан.....	124
<i>Родионов Д.Г., Лебедев О.Т., Алашоев А.К.</i> Модель запаздывающей интеграции в сфере научно-технологических инноваций и проблемы барьеров.....	131
<i>Джуроева Ш.А., Джуроева А., Ибодзода З.Х.</i> Финансовая составляющая системы управления образованием Республики Таджикистан.....	138
<i>Фазилова М.И., Тохирова Р.С.</i> Методические основы развития инновационно-промышленного предпринимательства.....	143
<i>Файзуллаева К.Н., Сайнакова М.П.</i> Основные пути повышения деятельности сельских домохозяйств.....	149
<i>Давлатов Д.С.</i> Налоги как основной фактор обеспечения социально-экономического развития региона.....	155
<i>Абдуллоева Л.И., Фаррухи Р., Зияева М.Д.</i> Развитие производственного предпринимательства в условиях ускоренной индустриализации Республики Таджикистан	159
<i>Давлатзода К.К., Курбонзода М.Р.</i> Внедрение ресурсосберегающих технологий в кооперационно-интегрируемых структурах в условиях перехода к индустриально-аграрному типу развития.....	165
<i>Тохирджонов Б.Т.</i> Анализ современного состояния трудовых ресурсов.....	171
<i>Джабборова З.М., Махмадизода С.Б., Махмадизод Р.Б.</i> Концептуальные основы формирования регионального мясного кластера.....	177
<i>Акрамова З.Б.</i> Анализ формирования и использования человеческого капитала в контексте устойчивого развития экономики Республики Таджикистан.....	182
<i>Хофизов Х.А.</i> Основные принципы улучшения инвестиционного обеспечения освоения природно-ресурсного потенциала регионов.....	189
<i>Шерова Н.Д., Турсунов И.Б.</i> Роль инвестиций в развитии энергетического сектора Республики Таджикистан.....	198
<i>Маликов И.А. Анваров И.М., Баротов А.</i> Структура и эффективность производства и реализации животноводческой продукции в рыночных условиях.....	202
<i>Шарипов У.А., Маъдиев С.</i> Совершенствование организационно-экономического механизма привлечения инвестиций в развитие энергетической отрасли регионов Республики Таджикистан.....	207
<i>Ғоибназарзода С.М., Бобоев О.Б.</i> Об изменениях структуры рынка труда Республики Таджикистан в годы независимости.....	212
<i>Джумъаев Б.М.</i> Вариантно-сценарные условия развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан.....	220

ХУКУКШИНОСӢ – ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

<i>Сайфиддинова М.А.</i> Актуальные вопросы применения соглашений об избежании двойного налогообложения в Республике Таджикистан.....	228
<i>Холмуродзода Фазлиддин Шомахмад.</i> Асноди байналмилалӣ ҳамчун усули ба як шакл дарории меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ.....	232
<i>Давлатзода Шухрат Шерафган.</i> Мафҳуми техникаи ҳуқуқӣ дар доираи фаҳмиши васеъ.....	241
<i>Ғафорова Ш.А.</i> Зӯрварии оилавӣ ва ё зӯрварӣ дар оила?.....	245
<i>Аминҷонов А.Х.</i> Танзими муносибатҳои ҳуқуқии никоҳӣ-оилавӣ тибқи сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ.....	249
<i>Абдуллозода Зебониссо Файзулло.</i> Проблемаҳои умумии эътиборнокии созишномаи арбитражӣ.....	252
<i>Маҳмудов И.Т.</i> Иштироки прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ.....	256

СИЁСАТШИНОСӢ – ПОЛИТОЛОГИЯ

<i>Мухаммадзода П.А., Сафарализода Х.К.</i> Умная сила, умная стратегия и новые угрозы современности.....	266
<i>Алиева Г.</i> Республика Таджикистан и Турецкая Республика: эволюция двустороннего сотрудничества.....	274
<i>Бахтиёрзода Рустам.</i> Сиёсати бунёдкориву созандагии Эмомалӣ Раҳмон дар ташаққули худшиносии миллии ҷавонон.....	278
<i>Комилбек Амид Ёрбек.</i> Ҳамкории мутақобилаи давлат бо баҳши хусусӣ дар низоми идоракунии сиёсии муосир.....	284
<i>Нуриддин П.Р.</i> Сиёсати давлатии кадрҳо чун падидаи иҷтимоӣ.....	289
<i>Аланазаров Ш.Ш.</i> Ҷанбаи методологии омӯзиши фарҳанги сиёсии ҷавонон ва зарурати ташаққули он дар шароити истиқлолияти давлатӣ.....	297
<i>Раҷабзода Р.</i> Терроризми байналмилалӣ ҳамчун амали қачрафторӣ: василаҳои сиёсию ҳуқуқӣ ва иҷтимоию маърифатии пешгирии он.....	302
<i>Муллоботур Муллобаҳодур, Маҳмадизода Нозим Давлатмурод.</i> Самтҳои асосии мубориза бо экстремизми динӣ дар шароити муосир.....	307
<i>Хасанов Ш.Қ.</i> Сохтани давлати босамар ҳамчун зинаи нави шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ.....	311
<i>Ҳалимзода Дилафрӯз Додихудо.</i> Ҷимояи манфиатҳои экологии мамлакат дар шароити бӯҳронҳои экологӣ.....	318
<i>Ҳаитов Ф.М.</i> Мақоми Япония дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	322
<i>Шукурзода Абдулҳаким.</i> Омилҳои бӯҳрони ҳувияти миллии дар Тоҷикистон (даҳаи аввали истиқлол).....	326

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Таджикского национального университета»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 20 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском, таджикском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора).

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия социально-экономических и общественных наук**

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук» основан в 2012 г. Выходит 10 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в «Перечень рецензируемых научных изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, на соискание ученой степени доктора наук» ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: экономические науки (08.00.00), юридические науки (12.00.00) и политические науки (23.00.00).

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия социально-экономических и общественных наук**

**2020. №10.
Часть I**

Над номером работали:

Ответственный редактор: М.Ибодова

Редактор серии экономических наук: Д.А.Назарова

Редактор таджикского языка: Ш.Абдуллоева, М. Холиков

Редактор русского языка: О.Ашмарин

Редактор английского языка: М.Асадова

Издательский центр

**Таджикского национального университета
по изданию научного журнала**

«Вестник Таджикского национального университета.

Серия социально-экономических и общественных наук»:

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Отпечатано в типографии ТНУ

734025, г. Душанбе, ул. Айни, 32.

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42 усл. п.л. 42.

Подписано в печать 20.11.2020